

61396

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

“ÖZBEK HALK MASALLARI (BİR BÂR ÈKEN / TRANSKRİPSİYON-
İNCELEME)”

61396

Prof. Dr. Fehdaiyat Kemal Bayazit
01.09.1997

DANIŞMAN

YRD.DOÇ.DR. EMİN KALAY

Yrd. Doç. Dr. Kasım Gülmez

HAZIRLAYAN

SELMA ERGİN
95/02

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİZASYON MERKEZİ

EDİRNE-1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İŞARETLER.....	V
GİRİŞ “Kahramanlar Hakkında”.....	1
A)İNSANLAR.....	4
1- Saray ve İdare Adamları.....	4
a) Hükümdarlar:.....	4
aa) İyi olanlar, bb) Kötü olanlar, cc) Sonradan padişah olanlar, çç) Kadın padişahlar	
b) Hükümdar hanımları:	8
c) Padişah kızları:	9
ç) Şehzâdeler:	10
d) Vezir, hanımı ve çocukları:.....	11
aa) Vezirler, bb) Vezirin hanımı, cc) Vezirin oğlu çç) Vezirin kızı	
e) Diğer:.....	13
aa) Şehir hâkimi	
2- Din Adamları	13
aa) İmam-hoca, bb) Şeyh	
3- Halk Tabakasına Mensup Olanlar	14
a)Bazı Tipler:.....	14
aa) Hırsızlar, bb) Pehlivan, cc) İhtiyar, çç) Fırıncının hanımı, dd) Rüstem, ee) Sührab, ff) Zevvare, gg) Barza, ğğ) Kôr, hh) Çolak, ıı) Ayaksız adam, ii) Yağmacılar, jj) Doğru, kk) Eğri, ll) Kadınlar, mm) Atlılar, nn) Çingene, oo) Kalenderler, öö) Köse, pp) Eşkiya, rr) Çocuklar,	
b) Zenginler, Fakirler:.....	18
aa) Zenginler, bb)Zengin Adamın Karısı, cc) Fakirler	
c) Hizmet Erbabı:	19
aa) Kapıcı, bb) Bekçi, cc) Kocakarı, çç) Yiğitler, dd) Askerler, ee) Cariyeler, ff) Cadi, gg) Kelle kesen, ğğ) Yüzbaşı, hh) Binbaşı, ıı) Askerbaşı, ii) At bakıcısı, jj) Casus, kk) Muhafız, ll) Hizmetkâr, mm) Elçi, nn) Ulak, oo) Gönüllü askerler, öö) Teğmen,	
d) Meslek Sahipleri :	24
aa) Koyuncu, bb) Bahçivan, cc) Kumaşçı, çç) Demirci, dd) Sucu, ee) Çoban, ff) Cellat, gg) Avcı, ğğ) Kuşçu, hh) Usta, ıı) Öğretmen, ii) Ulemâlar, jj) Tellâl, kk) Kervanbaşı, ll) Zindancı, mm) Balıkçı, nn) Tüccar, oo) Çiftçi, öö) Üstad, pp) Çömlekçi, rr) Falcı, ss) Tabib, şş) Hamal, tt) Terzi, uu) Oduncular, üü) Yamacı, vv) Danişmend, yy) Mezarıcı, zz) Fırıncı, ww) Eyerici, xx) Aşçı,	
e) Aileler:.....	32
aa) Baba, bb) Anne, cc) Oğullar, çç) Kızlar, dd) Kızkardeşler,	

B) GERÇEKÜSTÜ VARLIKLAR	37
1-Devler:.....	37
2-Periler:.....	38
aa) <i>Periler Padişahının Kızı</i>	
3-Hızır:.....	38
4-Diğer Gerçeküstü Varlıklar:.....	39
aa) <i>Dervişler</i> , bb) <i>Yılanlar padişahı</i> , cc) <i>Ağaç at</i> , çç) <i>Simurg</i> , dd) <i>Yaşlı canavar</i> , ee) <i>Ejderha</i> , ff) <i>Ne cin, ne peri</i> , gg) <i>Deniz kızı</i> , ğğ) <i>Babasız çocuk</i>	
C) HAYVANLAR	42
1- Ehlî Hayvanlar:.....	42
aa) <i>Tay</i> , bb) <i>At</i> , cc) <i>Kısrak</i> , çç) <i>Deve</i> , dd) <i>Öküz</i> , ee) <i>Kedi</i> , ff) <i>Teke</i> , gg) <i>Köpek</i> , ğğ) <i>Sığır</i> , hh) <i>Kuzu</i> , ıı) <i>Katır</i> , ii) <i>Keçi</i> , jj) <i>Koyun</i> , kk) <i>Eşek</i>	
2-Orman Hayvanları:.....	46
aa) <i>Arslan</i> , bb) <i>Geyik</i> , cc) <i>Kaplan</i> , çç) <i>Kurt</i> , dd) <i>Tilki</i> , ee) <i>Ayı</i> , ff) <i>Kamlumbağa</i> , gg) <i>Yılan</i>	
3-Kuşlar ve Kümes Hayvanları:.....	49
aa) <i>Sülün</i> , bb) <i>Güvercin</i> , cc) <i>Baykuş</i> , çç) <i>Karga</i> , dd) <i>Kartal</i> , ee) <i>Saksağan</i> , ff) <i>Bıldırcın</i> , gg) <i>Leylek</i> , ğğ) <i>Deve Kuşu</i> , hh) <i>Horoz</i> , ıı) <i>Tavuk</i>	
4-Diğerleri:.....	51
aa) <i>Karınca</i> , bb) <i>Balık</i> , cc) <i>Sıçan</i> , çç) <i>Böcek</i> , dd) <i>Akrep</i>	
MASALLAR	53
1. ÜÇ AĞAYNI BÂTİRLÂR	53
2. QILIÇ BÂTİR	62
3. MUQBİL TAŞÂTÂR	68
4. RÛSTÂM	76
5. SEMURĞ	86
6. ZİYAD BÂTİR	90
7. QIRQ KÛYAV	101
8. ĞULÂM PÂLVÂN	108
9. DÂNÂ QIZLÂR	117
10. NÂN QUDRÂTİ	124
11. DÂNIŞMÂND ÇOPÂN	140
12. TÂHİR VÂ ZÛHRÂ	145
13. ÊGRİ VÂ TOĞRİ	160
14. ZÛMRÂD VÂ QİMMÂT	165
15. MÂLIKÂİ HÛSNÂBÂD	170
16. HİYLÂĞÂR BEDÂNÂ	180
17. MÛŞÛK, İT VÂ SİÇQÂN	184
18. LÂYLÂK, TÛLKİ VÂ BÖRİ	193

19. BÖRİ-BİLÂN TÛLKI	197
20. AVÇI. KÖKÇÄ VÄ DANA	202
21. QÄŞQIR BİLÂN EÇKI	207
22. SIÇQÂN BİLÂN QONGIZ	208
23. BÄRAQVÄY. MIYAVCÂN VÄ XORÄZVÄY	210
24. HÛNÄRLI YIGIT	214
25. HÄR KIMNING MEHNÄTI ÖZIGÄ ŞIRIN	219
26. PÄDÄÇINING QIZI	220
27. NÄNI HÄLÄL	225
28. SUV QIZI	231
29. HÄSÄN VÄ HÛRILIQÄ	240
30. ÄTÄ VÄSIYATI	252
31. SÛHRÄB BİLÂN MIZRÄB	257
32. MÄLIKÄI GÛLIZÄR	279
33. BEŞ QIZ	285
34. QUYAŞ YERINING PÄHLÄVÄNI	307
35. SÄVDÄGÄR OĖLI	331
36. UR TOQMÄQ	354
37. SIRLI GILÄMÇÄ	358
SÖZLÛK	386
KAYNAKÇA	406

ÖNSÖZ

Bir varmış bir yokmuş, Allahın kulu çokmuş... diye başlayan masalları kim dinlememiştir ki. Hemen hemen her çocuk annesinden yahut ninesinden dinlediği. Halk Edebiyatımızın bu enfes türüyle büyümüştür. Fakat masal, yalnızca çocukları eğlendiren ve eğiten edebî bir tür değil, ait olduğu milletin bütün özelliklerini yansıtan kısa bir roman veya hikâyedir.

İnsanlıkla beraber masalın var olduğu, dilden dile, coğrafyadan coğrafyaya yayılıp günümüze kadar geldiği malumdur. İnsanların yüzyıllar boyu düşünle hakikâti, yaşamak istedikleriyle yapmak zorunda olduklarını karıştırıp yoğurarak ortaya çıkardıkları masal türünde, inandırmak gibi bir iddianın olmamasının yanında ayrı bir üslûp ve atmosfer vardır. Bu nedenle sözlü geleneğimizin en ilgi çekici türü masallardır diyebiliriz.

Bu mucizevî dünyanın bir kenarından da biz aralayalım düşüncesiyle, tezimize konu olarak Özbek Halk Edebiyatına ait otuz yedi masalı seçtik. “Bir Bâr Eken” adlı kitapta bulunan bu masallar;

- 1-Vatanperverlik, pehlivanlık ve kahramanlık,
- 2-Dostluk, ahlâk-adâb ve kesb-hüner,
- 3-Sergüzeştler

olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

Masalların önce transkripsiyonu yapılarak metine ait bir sözlük çıkarıldı. Daha sonra da Saim Sakaoğlu'nun “Gümüşhane Masalları” isimli doktora çalışmasındaki “Kahramanlar” bölümü esas alınarak , masallardaki tipler tek tek tespit edildi.

Türk Halk Edebiyatı ve kültürü üzerindeki bilgisine her zaman hayran kaldığım kıymetli hocam Yrd.Doç.Dr. Emin KALAY'a, müteşekkirim.

Çalışmam sırasında sık sık yardımlarına başvurduğum değerli hocalarım Dr. Çağrı ÖZDARENDELİ ve Arş.Gör. Murat CERİTOĞLU'na teşekkür ederim.

Selma ERGİN
EDİRNE-1997

METİNDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

A a — Ä ä

E e — Ye ye

O o — Å å

X x — X x (hırıltılı h)

b — ‘ Kesme işareti

Ë — È è

K k — Q q

F f — Ğ ğ

X x — H h

GİRİŞ

MASAL KAHRAMANLARI HAKKINDA

-Masal kahramanlarının yaşadıkları yer ve zaman belirsiz olduğu gibi, çoğunlukla adları da yoktur. Zamanın *bir varmış, bir yokmuş...* diye tarif edildiği, mekânın ise Kaf dağından deniz altındaki bir dünyaya uzanabildiği masalarda, kahramanlar her sınıftan her meslekten insanlar olabilir. Bir padişah, bir eyerci, bir kocakarı ya da bir çoban, masal boyunca kendi rolünü oynayıp “örnek edilmeye değer”i dinleyicinin karşısına çıkaracaktır. Bir çok masalda insanların yerini, hayvanlar ya da cin, peri, dev...vs. gibi olağanüstü varlıklar alır. Bazen bir kurt, tilki ya da horoz adeta bir insan tavrıyla masalın kahramanı durumundadır. Genellikle bu tip masallardaki amaç, öğüt veya ahlâk dersi vermektir. Kahramanlarını olağanüstü varlıklardan alan masallar ise, insanoğlunun muhayyilesinin zenginliği sergiler. İnsanoğlu, “gerçek dışı varlıklar” olarak da adlandırabileceğimiz bu kahramanlara, iyi veya kötü sahip olmak istediği bütün vasıfları yüklemiştir.

Türk masallarındaki incelenmiş tiplere göz attığımızda, ataerkil bir aile sistemine ve bariz bir eşitsizliğe rağmen, kadın kahramanların ön planda olduğunu görüyoruz. Genellikle annelerimizden, ninelerimizden dinlediğimiz masalarda, belki de anlatıcılarının kadın olmasından dolayı, kadınlar masalın asıl kahramanı durumundadır. “Masalı yoğuran, şekillendiren kadın sanatçı olunca, kendi cinsini daha keskin çizgilerle ve özene bezene belirtmesini, onun alın yazısı üzerinde ısrarla durmasını, dâvâlarını ön plana almasını yadırgamamak gerekir.”^[1] Buna ilâveten, İslâm kültüründen kaynaklanan

[1] Boratav P. Naili. “Zaman Zaman İçinde” İstanbul-1958 s.16

bazı sınırlamalar ve tabiatın erkeğe nazaran daha az cömert davranması. Türk kadınına masalarda ön safhaya itmiştir diyebiliriz.

Masallarımızda genellikle sabırlı, iffetli, çalışkan ve güzel kadınlar örnek tipi sergilerken, karşılıklarına da rakip olarak yine hemcinslerini almışlardır. "Kadın Türk masalarında sâdece olumlu -örnek type'ler- sevimli çehreler halinde çizilmiş olsaydı elbette eksik kalırdı. Üvey ana, cadı karı, bazı bazı zâlim ve kötü niyetli kaynana, (masallarımızda kaynana peşin hükümlere meydan okurcasına, çokluk şefkatli ve yumuşaktır) kıskanç bacılar karşı safta yer alarak, iyilerin savaşlarındaki çetinliği daha iyi belirttikleri gibi masalın kadın dünyasını da tam gerçekliği içinde canlandırırılar."^[2]

Anlatıcıları her ne kadar kadın olsa da, masallarımızdaki erkek kahramanların önemi göz ardı edilemez. Masallarımızda Türk ırkının fiziki ve ruhî bütün özelliklerini taşıyan kahramanlar genellikle erkeklerdir. Bazen bir padişah, şehzâde ya da vezir; bazen de çoban ya da fakir bir köylü rolünde gördüğümüz erkekler cesaretin, gücün ve macerâperestliğin timsâlidirler. Sevdikleri kadınlar uğruna vatanlarını terk edip, zâlim hükümdarlarla veya doğa üstü yaratıklarla mücadele edip ölümü göze alabilirler.

Kadın kahramanların olduğu gibi erkek kahramanların da kötü tipleri vardır. Köseler, harâmiler, hırsızlar, zâlim padişahlar bazen de kıskanç vezirler her zaman asil kahramanın baş düşmanıdır. Ana temanın iyi-kötü, eğri-doğru mücadelesinin olduğu masalarda, genellikle kazanan taraf iyi ve doğru tiplerdir.

Kendine göre bir mantığı ve sınırsız bir hayâl âlemi olan masalarda, diğer kahramanlar hayvanlar ve olağanüstü varlıklardır. Bu tip masalarda hayvanlar düşünür, konuşur hâsılı bir insan gibi hareket eder. Burada kişileştirilmiş olan hayvanların amacı genellikle bir öğüt ya da ahlâk dersi vermektir. Bazı masalarda, hayvanların tamamen kılık değiştirip insan

[²] a.g.e. s.17

suretine büründükleri görmekteyiz. Çoğunlukla kendilerine yapılan bir iyilik karşısında, iyilik sahibine düştüğü zor durumlarda yardım etmek üzere insan kılığına bürünürler.

Aslında masal denince aklımıza ilk gelen, içinde devlerin, ejderhâların ve birbirinden güzel peri kızlarının cirit attığı masallardır. Masalın inandırmak gibi bir iddiası olmadığı için, bu kahramanların macerâlarını dinlerken hayâl gücümüzü zorlamamıza gerek yoktur. Bu tip masallarda, tabiat dışı varlıklar insanlar ve hayvanlarla beraber yoğrulmuş masalın amacını yerine getirirler.

Tezimize kaynak olarak aldığımız, Özbek Türklerine ait otuz yedi masalı içeren “Bir Bâr Êken” adlı kitapta, yukarıda kısaca basettiğimiz tipleri tek tek inceledik. Sonuç olarak diyebiliriz ki, coğrafya ve yüzyıl farkı gözetmeksizin en çabuk yayılan ve sözlü bir halk geleneği olan masallar ve kahramanlarında söz konusu bir farklılık olmamıştır.

KAHRAMANLAR

A)İNSANLAR

1-Saray ve İdare Adamları

a)Hükümdarlar

aa)İyi olanlar:

1. masaldaki padişah, yirmi hırsızı öldüren ve kızlarına ait üç değerli şeyi alan kişi veya kişileri aramaktadır. Kısa bir süre sonra, şehre misafir olarak gelen üç gencin, aradığı insanlar olduğunu anlar. Gençlerin terbiyelerine ve zekâlarına hayran kalan padişah, üç kızını bu üç cesur gençle evlendirir.

3. masalda adı Hatemtay olan iyi yürekli şah, diğer hükümdarlar gibi sarayda değil de halkın arasında yaşayan, mütevazi bir adamdır.

4. masalda Zabilistan şehrinin padişahının, on yedi hanımı olmasına rağmen erkek evladı yoktur. Sonunda Kaf Dağı'ndan aldığı Melike isimli hatunundan bir oğlu olur.

7. masalda kırk oğlu olan padişah, en büyük oğlunu evlendirmek isteyince diğer oğulları da evlenmek ister. Böylece padişah, kırk oğluna kırk padişah kızı aramaya başlar. Aynı masalda başka bir şehrin padişahının da kırk kızı vardır ve bir şartla kızlarını vermeye razı olur.

Yine aynı masalda, iç masalın padişahı, ejderhanın isteği üzerine kızını almaya gelen delikanlıya üç şart öne sürer. İstediklerini yaparsa kızını vereceğini aksi takdirde başını alacağını söyler.

8. masaldaki padişahın da kırk oğlu vardır. Bir gün oğulları eğlensin diye altından bir oyuncak yaptırır.

11. masalda sahip olduğu şeyler içinde en çok atlarını sevmektedir. Bir gün atlarının hiçbir şey yemeyip zayıfladıklarını görünce, sağ kolu saydığı vezirini çağırarak bunun sebebini öğrenmesini ister.

12. masalda iç masalın padişahının, her gün deniz kenarında oynayan iki kızı vardır. Harezmi şehrinin padişahı olan bu zat, kızlarının denizden kurtardığı Tahir'le en küçük kızının evlenmesini ister.

13. masalda hasta olan kızının derdine çare aramaktadır. Doğru adlı bir genç, ormandan getirdiği yapraklarla kızı iyileştirince, padişaha damat olur.

15. masalda iç masalın padişahı, elinde süslü bir sandık bulunan fakir adamı hırsızlık yaptığını sanarak öldürür. Sandığı açan padişah içinden çıkan güzel kızı görünce, kızla evlenmek ister. Fakat kız, babasından öç almak için fakir biriyle evlenmeye yemin ettiğinden, bir yolunu bulup oradan kaçar. Kızın gitmesine çok üzülen padişah, tacı tahtı bırakarak yollara düşer.

26. masalda, adamlarının bir bataklıkta bulduğu zarif ayakkabının sahibi olan genç kızı arar. Uzun bir aramadan sonra, bulduğu kızla evlenmek ister. Fakat kızın üvey annesi kıskançlığından, biçare kızın gözlerini oyarak dağ başında bir yere bırakır. Padişahı da kandırarak, kendi çirkin kızını verir.

28. masalda deniz altındaki bir dünyanın padişahıdır. Yeryüzündeki bir şehzâdeyle kızı, birbirlerine aşık olup görüşmeye başlayınca, muhafızlar tarafından yakalanıp zindana atılırlar. Şehzâdenin arkadaşı bir hile yapar ve padişahı, bunun kızına yapılmış bir iftira olduğuna inandırır. Padişah da kendi veziriyle hakiminin ölüm emrini verir.

29. masalda sahibi olduğu bağdaki kavun-karpuzlar hergün eksilmektedir. Üç oğlu olan padişah, oğullarından bu sırrı çözmelerini ister.

30. masalda bir şart koyar ve yerine getirene, kızını vereceğini söyleyerek etrafa haber salar.

31. masalda kızı devler tarafından kaçırılmıştır. Kızını kurtarana hem tahtını hem de kızını vereceğini duyurur.

33. masaldaki âdil padişah, geceleri halkının ne işle meşgul olduğunu öğrenmek için veziriyle beraber kıyafet değiştirip sokağa çıkar. Bir gece müzik sesi duyduğu bir eve giren padişah, kendisini ve vezirini tüccar olarak tanıtır ve misafir edilmek istediklerini söyler. Ev sahibi genç kız, kabul eder

fakat evde gördükleri hiçbir şeyden sual sormamalarını aksi takdirde onları cezalandıracağını söyler.

35. masalda yedi hânımı olmasına rağmen hiç çocuğu yoktur. Bir av sırasında, mağarada gördüğü genç kızla evlenir ve bir oğlu olur. Padişah bir gün, karısının önceleri erkek olduğunu sihirli bir çeşmeden içtiği su yüzünden genç kıza dönüştüğünü öğrenir. Bu hikâyeye inanmayan padişah da aynı çeşmeden su içer ve o da genç bir kıza dönüşür. Bu duruma çok üzülen padişah, bir süre sonra aynı çeşmeden tekrar su içer ve eski haline geri döner.

37. masalda huzuruna getirilen yaşlı adamın, kızını oğluna istediğini duyunca sinirlenir ve cellatlarını çağırır.

Aynı masalın iç masalında, adı Senaber olan bir padişah, Gül adlı hatununu demir bir kafese kapatmıştır. Bu sırrı öğrenmek isteyen herkes korkunç bir şekilde ölmektedir. Padişah bir gün, yediği yemeği çok beğenir ve aşçıyı çağırarak, kendisinden ne isterse dilemesini söyler.

hb)Kötü olanlar:

2. masalda, Kılıç Batır adlı bir pehlivanın güzel karısında gözü olan padişah, çeşitli hileler denese de başarılı olamaz.

3. masalda, Buhara şehrinin zâlim bir padişahı vardır. Bu padişahın, Mehrinigar adlı, güzelliği dillere destan bir kızı vardır. Zâlim padişah, kızıyla evlenmek isteyen gençten olmadık şeyler istese de bu evliliğe engel olamaz.

4. masalda Efrasiyap Çin hakanıdır. Konakladıkları bir yerde Sührab'la karşılaşan Efrasiyap, onun kim olduğunu anlar ve Zabilistan'ı ele geçirebilmek için, onu tanımadığı babası Rüstem'le karşı karşıya vuruşturur. Böylece Rüstem'e kendi oğlunu öldürtür.

6. masaldaki padişahın adı Sultan Fatih'tir. Bu padişah bilge olduğu kadar, zeki ve uyanık bir adamdır. Sarayında çalışan genç bir ustanın,

güzellikte bir benzeri daha olmayan kızına aşık olduğunu öğrenince, ustayı şehirden kovdurur.

9. masaldaki padişah, veziri bir konuda haklı çıkınca ahmak durumuna düşer ve sinirlenir. Vezirini cezalandırmak için üç soru sorar. Bilemediği takdirde onu öldürecektir.

12. masaldaki padişahın hiç çocuğu yoktur. Bir gün kendisi gibi çocuğu olmayan veziriyle dertleşir ve dünya nimetlerinden vazgeçerek yola düşerler. Yolda gördükleri bir bağ evine girdiklerinde, onları yaşlı bir adam karşılar. Padişah ve vezirinin dertlerini öğrenen yaşlı adam, onlara birer elma vererek, kimin kızı kimin de oğlu olursa adlarını Tahir ve Zühre koymalarını ve birbirlerine dünür olmalarını söyler. Her şey yaşlı adamın dediği gibi olsa da, gaddar padişah çocukların evlenmesine engel olur.

15. masalda bir gün tahtında otururken, ağaca konan karganın ne demek istediğini ulemâlara sorar. İsteddiği cevabı alamayan padişahın, hepsine ölüm cezası verdiğini duyan kızı babasını engeller ve soruyu cevaplandırır. Kızının cevabına sinirlenen padişah onu zindana attırır.

Aynı masalın iç masalında, Curcan şehrinin zâlim bir padişahı vardır. Şehrinin yakınlarında, başka birisinin daha hüküm sürdüğünü duyar ve görmeye gider. Buradaki sultanın kadın olduğunu görünce evlenmek ister. Reddedilen padişah, kızı öldürmek ister fakat kız daha çabuk davranarak padişahı yakalatır.

28. masalda adı Kahhar olan padişah, deniz kenarında gördüğü bir deniz kızına aşık olur. Tesadüfen padişahın oğlu da aynı kıza aşık olur ve evlenmek üzere eve getirir. Padişah, oğlunu öldürüp kızla kendisi evlenmek niyetindedir.

cc) Sonradan padişah olanlar:

3. masalda, padişahın kızını bir kaplandan kurtaran çoban, kızla evlenir ve padişah olur.

11. masalda çoban, zekâsı ve beş öküz derisiyle bütün ülkeyi ele geçirerek padişah olur.

13. masalda Doğru adlı- genç, gecelemek zorunda kaldığı bir ormanda, hayvanlardan öğrendiği üç sır sayesinde padişah olur.

15. masalda genç çoban, balığın içinden çıkan padişah kızıyla evlenir. Akıllı kız, çobanı babasının yerine padişah yapar.

30. masalda üç kardeşin en küçüğü olan delikanlı hem babasının vasiyetini yerine getirir hem de padişahın kızıyla evlenir. Bir müddet sonra padişah ölünce, yerine tahta geçer.

çç)Kadın padişahlar:

15. masalda, padişah olan babasının türlü eziyetler ettiği genç kız, fakir bir çobanın oğluyla evlenerek, Curcân şehri yakınlarında kendine ait bir sultanlık kurar.

b)Hükümdar hanımları:

4. masalda Melike isimli hanım, padişahın on sekizinci karısıdır ve padişaha bir oğul doğurur. Fakat doğan çocuk çok çirkin olduğundan, padişaha göstermekten korkar. Aynı günde bir fırıncının hanımının da oğlan doğurduğunu öğrenince, altın karşılığında bu çocuğu satın alır. Adını Zal koyduğu kendi öz oğlunu ise, çaresiz bir halde ormanlık bir yere bıraktırır.

15. masalda bir fakirin kızı olduğu için, padişah tarafından her gün horlanır.

31. masalda kızına, kendisini kurtaran pehlivanla düğün hazırlıklarına başladıklarını söyler.

c)Padişah kızları:

1 numaralı masalda padişahın birbirinden güzel üç kızı vardır. En güzelleri olan küçük kız, vezirin yüzünden zindana atılan kocasını babasına yalvararak kurtarır.

3. masalda zâlim bir padişahın, hem güzel hem de yiğit bir kızı vardır. Bu kız erkekler gibi kılıç-kalkan kullanıp, vaktinin çoğunu avda geçirir. Bir gün, yanına sekiz yüz yiğit alarak ava çıkar. Av sırasında karşısına çıkan kaplandan, genç bir çoban tarafından kurtarılır. Türlü maceralardan sonra genç kız bu çobanla evlenir.

6. masalda adı Kamerhan olan kız, üstün meziyetlere sahiptir. Erkekler gibi ok-yay, mızrak kullanır ve ava çıkar. Güzelliğinden dolayı ona aşık olanların haddi hesabı yoktur. Sarayda çalışan bir ustanın oğluna aşık olan genç kız, babasının bütün engellemelerine rağmen bu gençle evlenir.

7. masalda kızlar kırk kardeştir. Kendileri gibi kırk kardeş olan şehzâdelerle evlenmeyi kabul ederler.

Yine aynı masalın iç masalında, kendisini, ejderhaya götürmek için istediğini bilmeyen başka bir padişah kızı, delikanlıya yardım ederek üçüncü şartı yerine getirmesini sağlar.

12. masalda adı Zühredir. Doğduğu zaman babası tarafından ölüm emri verilse de gizlice büyütülür. Vezirin oğlu Tahir'i sever fakat hiçbir zaman beraber olamazlar.

12. masalın iç masalında, Harezm şehrinin padişahının iki kızı vardır. Her gün deniz kenarında eğlenmektedirler. Bir gün denizde gördükleri bir sandığı çıkarırlar. Büyük kız sandığı, küçük kız ise içindeki almak üzere anlaşılırlar.

15. masalda, yanında on dört gecelik ayın sönük kalacağı kadar güzel bir kızdır. Söylediği bir söz yüzünden babası tarafından zindana atılırsa da yardımsever bir vezir zindandan kaçmasını sağlar. Fakir birisiyle evlenip, babasının yerine onu padişah yapmaya yemin eder.

24. masalda kim satrançta kendisini yenerse, onunla evleneceğine dair söz verir. Zengin bir adamın hizmetkârı olan bir delikanlı, kızı yener fakat evli olduğu için kızla evlenmez.

33. masalda kendisine aşık olan dev tarafından kaçırılıp, bir ağaç kökünün altındaki mağaraya kapatılır. Masaldaki II. şehzade tesadüfen kızı bulur fakat, mağaraya bir insanoğlunun girdiğini anlayan dev, kızı parça parça ederek öldürür.

Yine aynı masalda, (II. şehzadenin hikayesinde) dev tarafından maymuna çevrilen şehzadeye başka bir ülkenin padişahının kızı yardım eder. Bu kız, devin büyüsünü bozarak şehzadeyi eski haline getirir. Büyüsünün bozulduğunu anlayan dev geri gelir ve kızla mücadele etmeye başlar. Padişahın kızı devı öldürür fakat kendisi de ölümden kurtulamaz.

ç)Şehzâdeler:

4. masalda Zal adlı padişah oğlu, doğduğu zaman çok çirkin olduğu için bir ormana bırakılır. Bu nedenle, önce bir geyik sonra da Simurg adlı bir kuş tarafından büyütülür. On dört yaşına geldiğinde gerçek babasıyla tanışır.

7. masalda şehzâdeler kırk kardeştir ve evlenmek için kırk padişah kızı ararlar.

8. masalda da şehzâdeler kırk kardeştir. Bu masaldaki en küçük şehzâde hariç, otuz dokuz kardeş, babalarının kendileri yaptırdığı için altından oyuncuğı, oynamak şöyle dursun, yerinden bile kıpırdatamazlar.

9. masalda şehzâde, ancak yedi yaşında babasıyla tanışabilir.

12. masalda Qârâbâtir adlı şehzâde Zühre ile evlenir.

28. masalda adı Tursunbek olan şehzâde, babasıyla birbirlerinden habersiz aynı kıza (deniz kızına) aşık olurlar. Delikanlı vezirin oğlunun da yardımıyla kızı denizden kaçırıp yeryüzüne çıkarır. Delikanlı, bu evliliği istemeyen babasının kötülüklerinden, vezirin zeki oğlunun sayesinde kurtulur.

29. masalda üç kardeştirler. En büyük ve ortanca şehzâde bağlarına girenin kim olduğunu bulamazlar. En küçükleri olan Enver ise, bağı mesken edinen genç kızı yakalar. Elleri olmayan genç kızın güzelliğine vurulan şehzâde bu kızla evlenir.

33. masaldaki kör yiğitlerin üçü de, aslında farklı şehirlerin şehzâdeleridir. Birinci yiğit Dağıstan şehrinin şehzâdesi Şahanbardır. Bir gün babası ve vezirle ava çıkarlar. Av sırasında şehzâdenin attığı ok, kazara vezirin gözüne saplanır ve vezir kör olur. Şehzadeyi affetmeyen vezir, padişah öldükten sonra şehzadeyi kendi elleri ile kör eder ve memleketinden kovar. İkinci kör yiğit, Kenan şehri padişahının oğlu Şehzâde Gulamdır. Çok güzel yazı yazma hünere olduğu için yakın bir memleketin padişahı tarafından kâtiplik yapması için çağırılır. Üçüncü kör yiğit ise, Mısır padişahının oğlu Şehzâde Behramdır. Her yıl arkadaşları ile deniz yolculuğuna çıkan şehzade, yine bir deniz yolculuğu sırasında çıkan fırtına yüzünden, bir adaya tek başına çıkmak zorunda kalır. Yorgunluktan uyuyakaldığında rüyasında Hızır'ı görür.

d) Vezir, hanımı ve çocukları:

aa) Vezirler:

1 numaralı masalda vezir, padişahın kızlarını verdiği yiğitlere haset etmektedir. Bulduğu ilk fırsatta padişahı kandırıp, en küçük yiğiti zindana attırır.

6. masalda iyi yürekli vezir, boş yere bir gencin öldürülmesine mani olur.

8. masalda şehzâdenin derdini öğrenebilmek için padişaha yardım eder.

9. masaldaki vezir, aslında fakir bir aileye mensup zeki bir adamdır. Padişahın kendisine sorduğu soruyu, kendisi gibi zeki olan kızının yardımıyla çözer.

11. masalda padişahın emri üzerine, şehir dışındaki atları susturmaya gider.

12. masaldaki vezirin, çocuğu yoktur. Karşılaştıkları yaşlı bir adamın verdiği elmayı yer ve bir oğlu olur. Vezir, oğlunun doğum haberini alınca, sevinçle eve giderken atından düşer ve oğlunu da hiç göremeden ölür

15. masalda padişahın kızını zindandan kurtarır ve müstahkem bir sandık yaptırarak, kızı bu sandığın içinde denize bırakır. Uzun bir süre sonra bunu öğrenen padişah, veziri de zindana attırır. Diğer vezirlerin isteği üzerine bu vezir, kendisine saldıran bir padişaha elçi olması için zindandan çıkarttırılır. Padişahın baş veziri ise, padişahın gördüğü bir rüyayı hayra yormadığı için zindana attırılır.

Aynı masaldaki padişah kızının da bir süre sonra hükümdarlığı ve vezirleri olur. Bir gün vezirlerinden kaç askerleri olduğunu öğrenmelerini ister.

37. masalda danışmend vezir, cellatlara teslim edilen yaşlı adamı bir şartla kurtarır. Bu şart, kızı isteyen delikanlının şehrin doğusunda bir tandırın içinde yaşayan yaşlı karı kocanın sırrını öğrenip gelmesidir.

bb)Vezirin hanımı:

12. masalda, yetim oğlunu en iyi şekilde yetiştirir. Padişahın emriyle, oğlunun denize atıldığı gün kederinden ölür.

cc)Vezirin oğlu:

12. masalda adı Tahirdir. Doğduğu gün babası ölür ve yetim kalır. Padişahın kızını (Zühre) sevdiği için, bir sandığa konulup denize atılır. Başka bir padişahın iki kızı tarafından kurtarılır ve küçük kızla evlenmeye zorlanır. Zühre'nin başka birine verildiği duyunca memleketine geri dönen Tahir, padişah tarafından öldürtülür.

28. masalda adı Gayret olan genç, şehzâde Tursunbek'in en yakın arkadaşı ve ona nazaran daha akıllı biridir. Bir gün şehzâdenin kendisi yanlış anlamasına çok kızar ve "taş olup kalayım" der. Gerçeği daha sonra öğrenen şehzâde, taş kesilen arkadaşını Hızır'ın yardımıyla eski haline getirir.

çç) Vezirin kızı:

9. masalda, padişahın sorduğu ilk bilmeceyi çözmede, babasına yardım eder. Fakat ikinci bilmeceyi çözemez. Bunun için babasını, ustası olan başka bir kıza gönderir.

e) Diğer:

aa) Hâkim:

34. masalda ayılarla beraber büyüyüp, yiğit bir pehlivan olan delikanlıyı canlı yakalayana kızını vereceğini söyleyerek haber salar.

2- Din Adamları

aa) İmam-hoca: (Dâmlä)

12. masalda Tahir'in Zühre'yi hiç rahat bırakmadığını padişaha söyleyerek şikayet eder.

34. masalda zengin adamın oğludur. Babasından iş isteyen fakir adamın çaresizliğinden faydalanarak, eski borçlarına istinaden on beş altın borcu olduğuna dair bir kağıt imzalatır.

35. masalda karısının erkek kardeşini, düştüğü zor durumlardan kurtarır.

bb) Şeyh:

6. masalda genç kız ve delikanlı, kendilerine nikah kıyacak bir şeyh ararlar. Şeyh evinde olmadığından nikahı oğlu kıyar. Kızın güzelliğini görünce, şeyhin oğlunun niyeti bozulur ve kız elde edebilmek için türlü hilelere başvurur.

3-Halk Tabakasına Mensup Olanlar

a) Bazı tipler:

aa)Hırsızlar: (Oğrilâr)

1. masalda bir mağarada ikâmet eden yirmi hırsız vardır. Yakınlarında konaklayan üç gençten en küçüğü, tesadüfen hırsızları görür ve bunları yok edebilmek için bir plan hazırlar. Kendisini de bir hırsız gibi tanıtan genç, sonunda hepsini öldürür.

bb)Pehlivan: (Pâlvân)

2. masalda adı Kılıç Batır olan pehlivan, Akbilek adlı bir kızı bulmak için yola çıkar. Yolda türlü maceralarla karşılaşan pehlivan, sonunda kızı bulur ve onunla evlenir.

6. masalda padişah, çıktığı bir avdan dönmeyen kızını bulup getirmesi için bir pehlivan tutar. Kızı daha önce saraydan sürülen gençle beraber gören pehlivan, kendisi de kıza aşık olduğu için genci öldürmek ister fakat başarılı olamaz.

31. masalda padişahın asker başıdır. Padişahın kızı devler tarafından kaçırıldığında, cesaret edip kurtarmaya gidemez. Hilekâr ve yalancı olan bu adam, kızı balıkçının oğlu ve arkadaşı kurtardığı halde, gençleri saf dışı bırakarak, kızı kendisinin kurtardığını söyler. Yalanı daha sonra ortaya çıkan pehlivana ölüm cezası verilir.

33. masalda on tane pehlivan, ev sahibinin şartına uymayarak bir soru soran padişahla beraber, vezirin ve orada bulunan üç kör yiğitin de ellerini, ayaklarını bağlarlar.

cc)İhtiyar: (Çâl)

3. masalda padişahın kızına aşık olunca çaresiz bir derde düşen çobana, danışmend bir ihtiyar yardım eder. Şehir halkını yanına toplayan ihtiyar, kızı istemeye gider.

6. masalda çobanlık yaparak geçimini sağlayan yaşlı adam, padişahın kızını sevdiğini için vatanından sürgün edilen delikanlıyı yanına alır.

9. masalda veziri, kızıyla görüşmesi için evine götürür. Yaşlı adamın bilge kızı, vezirin çözemediği bilmeceyi çözerek, onu ölümden kurtarır.

10. masalda, genç yiğite buradaki korkunç mahluklarla nasıl dövüşmesi gerektiğini söyler.

16. masalda karısının sağdığı sığırın üstüne konan bildircini kovalamak ister fakat bu arada ürken sığır sütü döker.

17 masalda bir kedisi, bir köpeği ve bir sıçanı vardır. Çok fakir ve yaşlı olduğu için artık onları besleyemez.

27. masalda üç nasihatı olan yaşlı adam, ayrı zamanlarda aynı gence bu nasihatlerini satar.

31. masalda balıkçının oğlunu ve arkadaşını evinde karısıyla beraber misafir eder. Bu arada gençlere, padişahlarının kızının devler tarafından kaçırıldığını söyler.

34. masalda, kendilerini ejderhadan kurtaran pehlivan delikanlıya, buldukları dağdan nasıl kurtulabileceğini söyleyerek yol gösterir.

36. masalda avcılık yaparak geçinen yaşlı adamın tuzağına, birgün bir leylek yakalanır. Leylek ne isterse vereceğini söyleyerek, kendisini serbest bırakmasını istemesi üzerine onu serbest bırakır. Bir süre sonra sonra leyleğin sözünü hatırlayan ihtiyar, leyleği aramak üzere yola çıkar. Çok zengin olan leylekten üç sihirli eşya alan ihtiyar, ikisini yolda rastladığı hıncır çocuklara kaptırır.

37. masalda yaşlı adam ve karısı bir tandırın içinde yaşamaktadırlar. Kendilerinden bunun sebebini soran delikanlıya, falan şehrin mezarlığında bekçilik yapıp gece gündüz ağlayan adamın sırrını öğrendiği takdirde, kendi sırlarını söyleyeceğini açıklar.

çç)Fırıncının Hanımı:

4. masalda padişahın hanımıyla aynı günde doğum yapar. Padişahın hanımının isteği üzerine, altın karşılığında oğlunu ona satar.

dd)Rüstem:

4. masalda Zal'ın oğludur. Ava çıktığı bir gün evinden çok uzaklaştığını fark eder ve geçeyi bir ihtiyarın evinde geçirir. İhtiyarın Gülçehre adlı kızıyla evlenen Rüstem, kırk gün sonra karısını orada bırakarak memleketine geri döner.

ee)Sührab:

4. masalda Rüstem'in oğludur. Babasını, o doğmadan çok önce gittiği için tanımamaktadır. Sührab'in sağ omuzuna, babasının vasiyeti üzerine bir mühür basılmıştır. On dört yaşına geldiğinde, kendisiyle aynı günde doğan rahş atına biner ve babasını bulmak üzere Zabilistan'a doğru yola çıkar. Yolda, bir kuyu başında gördüğü Zevvare isimli kıza aşık olur ve evlenir. Kırk gün sonra, yine döneceğini söyleyerek oradan ayrılır.

ff)Zevvare:

4. masalda Sührab'in karısıdır. Ayı günü dolunca bir oğlan doğurur ve Sührab'in vasiyeti üzerine sağ omuzuna bir mühür basar.

gg)Barza:

4. masalda Sührab'in oğludur. Cesurluğu ve yiğitliği meşhur olunca, Efrasiyap bunu yanına alır. Bir savaş meydanında, Rüstem Barza'yı öldürmek üzere iken annesi tarafından kurtarılır. Bu arada Barza herşeyi öğrenir ve Efrasiyap'a karşı savaş açar. Sonunda Turan mülkünü Çin'in elinden kurtarır.

ğğ)Kör:

10. masalda delikanlı, denizde boğulmak üzere olan kör bir adamı kurtarır. Bu adam, vakti zamanında padişahının istediği bir şeyi yapmadığı için kör edilmiştir.

hh)Çolak: (Çoltâq)

10. masalda, yaşadığı şehirdeki padişahın kızı, bir av sırasında gördükleri geyiği öldürmesini ister. Geyiğe acıyan adam, emre karşı çıkarak öldürmez. Ceza olarak kolları kesilir ve denize atılır.

ı) Ayaksız adam:

10. masalda, kör ve çolak adam gibi, o da haksız yere cezalandırılmış ve ayakları kesilmiştir. Denize atılan adamı, bir delikanlı kurtarır.

ii) Yağmacılar:

12. masalda Tahir'in de içinde bulunduğu kervanı yağmalayıp, herkesi zindana atarlar.

33. masalda II. şehzâdenin beş yüz atlı askerini öldürüp atlarını çalarlar.

jj) Doğru:

13. masalda Eğri atını çalıp kaçtığı için bir ormanda geceleme zorunda kalır. Gizlice hayvanların meclisine şahit olan Doğru, burada kendisini padişah yapacak olan üç sır öğrenir.

kk) Eğri:

13. masalda Doğru'yu kandırıp atını çalar. Uzun bir süre sonra, padişah olan Doğru'yu görür ve nasıl bu kadar zengin olduğunu sorar. Sonunda açgözlülüğünün bedelini canıyla öder.

ll) Kadınlar:

19. masalda yedi-sekiz kadın düğüne giderken, yanlarındaki yiyecek çantalarını kurtla tilkiye kaptırırlar.

mm) Atlılar: (Atlıqlar)

22. masalda gittiği yerden dönmeyen sığıcı merak eden böcek, evinin önünden geçen atlılarla sığıcıya haber yollar.

nn) Çingene: (Loli)

31. masalda büyücülükle uğraşır ve hasta olan padişahın kızına derman arar. Çingenenin yaptığı hiçbir şey kızı iyileştiremez.

oo)Kalenderler:

33. masalda III. şehzadenin hikayesinde, bir mescidde toplanıp zikir ederler. Kendilerine sırlarının ne olduğunu soran Behram'a bir koyun alıp gelmesini söylerler.

öö)Köse: (Kösä)

34. masalda on-on beş köse kadın elbiseleri giyip, delikanlıyı yakalamak için yaşlı kadına yardım eder.

pp)Eşkiya: (Qärâqçi)

34. masalda genç bir kızı esir alan eşkiya, pehlivan delikanlı tarafından öldürülür.

rr)Çocuklar: (Bâlälär)

36. masalda birkaç kötü niyetli çocuk, ihtiyarın leylekten aldığı üç kıymetli şeyi çalarlar. Üçüncü kıymetli şey, "vur tokmak" dendiğinde dayak atan bir tokmak olduğundan, çocuklar cezalarını çekerler. Çaldıkları diğer iki şeyi de ihtiyara geri verirler.

b)Zenginler, fakirler:*aa)Zenginler:*

24. masalda zengin adam, bir delikanlıyı hizmetkâr olarak işe alır. Beraber çıktıkları bir yolculukta, su bulmak için bir kuyuya inen genç önce, kuyuda bulduğu altınları yukarıya çıkarır. Altınları paylaşmak istemeyen zengin adam, delikanlıyı kuyuda bırakarak ölüme terkeder.

32. masalda zengin bir adamın çok güzel bir kızı vardır. Kızına göz değmesin diye avluya bile çıkarmayan adam, bir gün işi için evden ayrılır.

34. masalda kendisinden iş isteyen fakir komşusuna, daha önceden de borcu olduğunu hatırlatarak iş vermez ve haksız sere hakaretlerde bulunur. Bununla da yetinmeyen aç gözlü adam, bir hile yapıp adamcağızın tek varlığı olan evini elinden alır.

hb) Zengin Adamın Karısı:

24. masalda kocasının gönderdiği mektup , mektubu getiren delikanlı tarafından değiştirilmiştir. Kadın da bu mektuba göre hareket edip kızını delikanlıya vererek düğün yapar.

cc) Fakirler:

15. masalda kırlardan odun getirip satarak geçimini sağlayan fakir adam, çalışmaya gittiği bir gün su içmek için nehir kenarına gider. Sudaki sandığı gören adam, sandığı çıkarıp açınca içindeki kızı görür. Önce tekrar suya atmayı düşünse de kızın yalvarmaları sonunda bundan vazgeçer. Sandığı kapatıp satmak için pazara götürürken, şehrin padişahı fakir adamın elindeki süslü sandığı görür ve hırsızlık yaptığını düşünerek adamı öldürür.

34. masalda karısı ölen fakir baba, yanına en küçük oğlunu da alarak zengin komşusundan iş ister. Komşusu, daha önce de ona yardım ettiğini ve hâlâ eski bir borcunu ödemediğini söyleyerek, çaresiz haldeki adama hakarete bulunur. Baba eski borcuna ait bir kağıt imzalar, fakat bu kağıtla evi elinden alınır. Şehri terketmekten başka çaresi olmayan adamcağız oğlunu da alıp yollara düşer. İssiz bir yerdeyken, kendilerine doğru gelen bir ayı görür ve korkudan bayılır. Ayıldığında oğlunun oradaki ayılarla dost olduğunu gören adam, sonunda feraha erer.

c) Hizmet erbabı:*aa) Kapıcı: (Därvâzâbân)*

1. masalda, padişahın hazinelerinin muhafaza edildiği yerin bekçisidir. Uyuyup kaldığı bir gece, hırsızlar burayı soymak isterlerse de başarılı olamazlar.

31. masalda balıkçının oğlu ve arkadaşını içeri alarak padişahın huzuruna çıkarır.

hb)Bekçi: (Pâsbân-Qârâvul)

1.masalda padişahın kızlarının ikâmet ettiği yeri korumakla görevlidir. Hırsızları öldüren yiğit, uyuyup kalan bekçiden anahtarları çalarak, tek tek kızların odalarına girer ve onlara ait üç değerli şeyi alır.

28. masalda deniz kızının zindandaki bekçileridir. Vezirin oğlu, bekçileri aldatarak kızı ve arkadaşı şehzâdeyi görebilmek için zindana girer.

cc)Kocakarı: (Kâmpir)

2. masalda, Akbilek adlı kızı kandırıp kendisine getirmesi için Karahan adlı padişah tarafından tutulur.

6. masaldaki kurnaz kocakarı, şeyhin oğlu tarafından, nikahını kendisinin kıydığı bir kızı kandırması için tutulur. Kız, yaşlı kadının niyetini anlayınca evinden kovar.

7. masalda padişahın kırk oğluna kız istemek için başka bir şehre gider. Yine aynı masalda, padişahın kızını almaya gelen delikanlıyı bu işten vazgeçirmeye çalışan iyi yürekli başka bir kocakarı vardır. Yaşlı kadın ne kadar ağlayıp inlese de, delikanlıyı bu işten vazgeçiremez.

8. masalda yün eğirerek vakit geçiren kocakarıya, en küçük şehzâdenin altından oyuncuğu çarpınca yaralanır. Can havliyle önce lanetler yağdırırsa da, yiğitten korkar ve ona Mısır padişahının kızından bahseder.

12. masalda hiçbirşeyden haberi olmayan Tahir'e, nasibinin Zühre olduğu söyler.

14. masalda kuş dilini bilir ve sihir yapma yeteneği vardır. Babası tarafından ormana terkedilen kıza yardım ederek evine alır. Kızın temiz kalpliliğini ve edepliliğini gören kocakarı, onu ödüllendirmek ister. Bir sandık dolusu kıymetli eşya ile evine geri gönderir.

16. masalda sağdığı sığırın üstüne konan bildircini yakalaması için kocasını çağırır.

28. masalda deniz kızının dadısıdır. Deniz kızı için yeryüzünden gelen şehzâde ve arkadaşını evinde misafir etse de, bu gençler tarafından öldürülür.

34. masalda hâkime giderek, yiğit delikanlıyı yakalamak için izin ister. Izni alan kocakarı bir hile yaparak delikanlıyı yakalar.

35. masalda hilekâr kocakarı, padişaha hanımının eskiden erkek olduğunu ve bir kervanbaşı ile görüştüğünü haber verir.

çç)Yiğitler:

3. masalda padişahın kızına av sırasında sekiz yüz yiğit eşlik eder.

32. masalda aynı kıza aşık olan üç yiğit vardır. Genç kızla evlenebilmek için üçü de, kızın hoşuna gidebilecek bir şey bulmak üzere yola düşerler. Birincisi, iki aylık yol uzaklığındaki sevgiliyi gösteren bir ayna satın alır. İkincisi, iki aylık yola iki saatte götüren sihirli bir kilim satın alır. Üçüncüsü ise, ölüye koklatıldığında can veren, yedirildiğinde ise eskisinden daha sağlıklı kılan sihirli bir elma satın alır. Üçüncü delikanlı, sihirli elma sayesinde genç kızla evlenir.

33. masalda üç kör yiğit, rastladıkları bir evin kapısını çalarak misafir olmak istediklerini söylerler. Ev sahibi olan genç kız, misafir ettiği kör yiğitlerden evde gördükleri hiçbir şeyden sual sormamalarını aksi takdirde ceza vereceğini söyler.

dd)Askerler: (Lâşkârlâr)

3. masalda padişah, kızını isteyen çobana sinirlenerek askerlerini çobanın olduğu şehre gönderir. Sayıları belli olmayan askerler bu şehri yağmalarlar.

7. masalda gelinleri almaya giden kırk şehzâde, yanlarına askerleri de alırlar.

8. masalda şehzâde ve Mısır padişahının kızı evlenmek için, şehzâdenin ülkesine doğru yola çıkarlar. Bu evliliğe engel olmak isteyen padişah, askerleriyle beraber şehzâdeye saldırır. Bütün askerleri öldüren şehzâde ise, padişah tarafından öldürülür.

29. masalda şehzâde Enver, başka bir memlekete doğru yola çıktığında yanında sayısı belirsiz askerleri vardır.

31. masalda pehlivanın iki yüz askeri vardır. Bunların içinden merhametli olan iki asker, padişahın kızını kurtaran delikanlıları ölmekten kurtarırlar.

ee) Cariye: (Känizäk)

4. masaldaki cariye, hanımının çok çirkin bir çocuk doğurduğunu görünce ona yardım eder ve aynı günde doğmuş başka bir oğlan bulur.

6. masalda padişahın kızının kırk cariyesi vardır.

8. masalda Mısır padişahının kızının sayısı belirsiz cariyeleri vardır. Cariyeler genç kıza, kendisini bir şehzâdenin aradığını söylerler.

9. masalda bilge kız ve yanına aldığı sekiz cariye, erkek gibi giyinerek yola çıkarlar. Amaçları, padişahın istediği üç şartı yerine getirmektir.

15. masaldaki kıza, misafir olduğu padişahın evinde, kırk cariye eşlik eder.

31. masalda padişahın kızının sayısı belirsiz cariyeleri vardır.

ff) Cadı:

4. masalda Rüstem'in düşmanları tarafından tutulan yaşlı cadı, oğlu Sührab'in kırk gün boyunca tabutunu bekleyen Rüstem'i kandırarak, Sührab'in yeniden dirilmesine engel olur.

gg) Kelle kesen: (Källäkeser)

6. masalda istediği kızı elde edemeyen şeyhin oğlu, bu sefer kızın kocasını öldürtmek için, kelle kesen bir adam tutar.

ğğ) Yüzbaşı: (Yüzbâşi)

9. masalda padişah, kendilerinden az öteye çadır kuranların kim olduğu öğrenmesi için yüzbaşığı gönderir.

hh) Binbaşı: (Mingbâşi)

9. masalda padişahın bilgi alması için gönderdiği yüzbaşı dönmeyince, yerine binbaşı gönderilir. Fakat o da dönmez.

ii)Askerbaşı: (Lâşkârbâşi)

9. masalda, yüzbaşı ve binbaşı gönderildikleri yerden dönmezler. İyice meraklanan padişah bu sefer askerbaşını gönderir.

37. masalda adı Kahratandır. Senaber adlı padişahın hanımıyla ve kırk askeriyle her gece, bir bağda buluşurlar. Kahratan ve kırk askeri, karısını takip ederek gelen padişah tarafından öldürülürler.

ii)At bakıcısı: (Âtbâkâr-Yılcıçı)

11. masalda padişahın atlarından sorumludur. Atların günden güne zayıflamasının sebebini soran padişaha, buna şehir dışından sesleri gelen atların sebep olduğunu söyler.

36. masalda atların sahibini soran ihtiyara, leylek olduğunu söyleyerek yol gösterir.

37. masalda Şâh Senaber'in atlarına bakmaktadır. Bir gün şah, atlarının neden bu kadar zayıfladığını sorunca, sebebini atlara hergün binilmesi olduğunu söyler.

jj)Casus: (Äyğâqçı)

Tahir ve Zühre'yi beraber gören bir haberci, padişaha söyleyerek Tahir'i zindana attırır.

kk)Muhafız:

15. masaldaki kız, on iki kapılı bir yer yaptırır ve her kapısına da muhafızlarını diker.

ll)Hizmetkâr:

15. masaldaki kızı, kendisini görmeye gelen padişah öldürmek isteyince, muhafızlar yakalayıp zindana atarlar.

mm)Elçi:

15. masaldaki kız, babası olan padişaha elçi göndererek, güzellikle teslim olmasını yoksa kendisinin bileceğini haber verir.

nn)Ulak: (Çâpâr)

27. masalda, hasta olan padişahın kızına iyi gelecek olan nar bulmaya çalışırlar. Yolda gördükleri bir kervanda bulunduğunu. fakat sahibinin ailesine götürülmek üzere emanet verildiğini öğrenince, narı yollayan gencin ailesinin rızası almak üzere o şehre giderler. Sonunda narı alan ulaklar, padişahın kızına götürerek kızı iyileştirirler.

oo)Gönüllü askerler: (Nâvkârlâr-Yâsâvulbâşi)

29. masalda bir nevi özlük muhafızları olan askerler, şehzâdeye bir oğlu ve bir kızı olduğunu haber vermek için yola çıkarlar. Yolda konakladıkları bir yerde, Hurilika'nın yengesi askerlerden durumu öğrenir ve yine bir kötülük planlayarak evinde misafir eder. Kötü niyetli kadın, hem şehzâdeye hem de askerlerin dönüşlerinde padişaha giden mektubu değiştirerek kızın evinden kovulmasına sebep olur.

37. masalda, padişah tarafından çağırılarak sırrını öğrenmek isteyen delikanlıya "İbret" sarayını göstermesi istenir.

öö)Teğmen: (Mülâzim)

37. masalda padişahın mülâzimleri, sarayın etrafında dolaşıp, eşikleri süpüren yaşlı adamı, padişahın huzuruna çıkarırlar.

d) Meslek sahipleri:

aa)Koyuncu: (Qoyçivân)

1 numaralı masalda, padişahın misafirlerine yemeleri için bir kuzu pişirir. Misafirler yemekteki etin, bir köpek tarafından emzirilerek büyütülen kuzu olduğunu anlarlar.

18. masalda koyunlara bakarak hayatını sürdür. Bir gün havadan bir tilkinin düştüğünü görünce, üzerinde oturduğu postu bırakıp kaçar.

bb)Bahçivan: (Bağbân)

1 numaralı masaldaki bağbân. misafirlere ikrâm olarak. insan kanı karışmış üzüm suyu verir.

6. masaldaki bahçivan, aynı zamanda genç kızın kapatıldığı zindana da bakmaktadır.

19. masalda kurtla tilki üzüm yemek için bağa girerler. Kurnaz tilki, kurda çok fazla üzüm yedirerek hareket edemez hale getirir ve hemen bahçivani çağırır. Bahçivan kurdu yakalayıp bir güzel döver.

27. masalda yanına aldığı dürüst gence, beş yıl boyunca bildiği her şeyi öğretir. Bahçivan ve delikanlı işlerine haram karıştırmadıkları için kısa sürede zengin olurlar.

cc)Kumaşçı: (Bözçi)

2. masalda kumaşçı, güreşmek için, adı Kılıç Batır olan bir pehlivani aramaktadır. Yolda karşılaştığı bir adam, kendisinin Kılıç Batır'ın arkadaşı olduğunu söyleyerek, eğer onunla güreşmek istiyorsa önce kendisiyle güreşmesini teklif eder. Aslında bu adam Kılıç Batır'ın ta kendisidir ve kumaşçıyı yener.

26. masalda bulduğu kör kızı evlatlık edinir. Ağladığı zaman kızın gözlerinden dökülen güldesteleri, padişahın hanımına satar ve karşılığında kızın sandıkta saklanan gözlerini geri alır.

çç)Demirci: (Temirçi)

2. masalda kumaşçıdan sonra demirci de Kılıç Batır'la güreşir ve yenilir.

6. masalda, kendisinden iş isteyen genç bir delikanlıya yardım eder ve onu yanına alır. Demirci daha sonra, başı derde giren bu genci bir mağara saklar.

dd)Sucu: (Suvçi)

Yine 2. masalda kumaşçı ve demirci gibi o da Kılıç Batır'la güreşir ve yenilir.

ee)Çoban: (Çopân)

2. masalda Akbilek adlı yiğit bir kızın koyunlarına bakan çoban, bu kızı arayan Kılıç Batır adlı pehlivana kızı yenebilmesi için taktikler öğretir.

3. masalda, ava çıkan padişahın kızını bir kaplandan kurtarır. Kız çobana hediye olarak yüzüğünü verir. Kıza aşık olan çoban, padişahın şartlarını yerine getirerek kızla evlenir ve padişah olur.

8. masalda çobanla şehzâde, şehzâdenin isteği üzerine kıyafetlerini değiştirirler. Çoban, Mısır padişahının kızının yerini şehzâdeye söyleyerek yardım eder.

11. masalda şehir dışında yaşayan çoban, padişahın emri üzerine atların ağızlarını bağlar. Atlarını bu felaketten kurtarmak için zekice bir plan yapan çoban, hem atları kurtarır hem de padişah olur. Bu arada genç çobana dört yaşlı çoban da yardım eder.

13. masalda hergün koyunlarından birini kurda kaptıran çoban, kurdu yakalamanın yollarını arar. Bu işin sırrını bilen Doğru, çobana yardım eder.

15. masaldaki genç çobanın, babası da çobandır fakat yaşlılık ve hastalıktan dolayı çalışmamaktadır. Çaresiz delikanlı, rastladığı balıkçılardan yiyecek bir şey ister. Çobanın haline acıyan balıkçılar ağlarına takılan ilk balığı ona verirler. Oldukça büyük olan bu balığı, evde yardıklarında içinden güzel bir kız çıkar.

16. masalda kurdukları kapana bir tilkinin yakalandığını görünce çok sevinirler.

22. masalda kendisiyle evlenmek isteyen böceğe, eğer sözünden çıkarsa elindeki sopayla döveceğini söyler. Çobanın sözlerinden korkan böcek kaçar.

26. masalda hanımı ölünce bir kızıyla yalnız kalır. Kendisi gibi, bir kızı olan dul bir hanımla evlenir.

36. masalda leyleği arayan yaşlı adama, baktığı koyunların sahibinin leylek olduğunu söyleyerek yol gösterir.

ff)Cellat: (Cálläd)

3. masalda zâlim padişah, başını istediği Hatemtay'ı karşısında canlı olarak görünce. cellatlara hemen öldürmelerini buyurur. Yiğit çoban cellatları engeller. Padişah çobanı cellatlara buyurduğunda ise Hatemtay da çobanı kurtarır.

6. masalda padişah, kızına aşık olan genç ustayı öldürtmek için cellatları çağırır. Delikanlı vezir sayesinde cellatlardan kurtulur fakat ceza olarak şehirden sürülür. Gittiği başka bir memlekette iftiraya uğrar ve iç masalın padişahı tarafından tekrar cellatlara verilir.

12. masalda Zühre'nin babası, Tahir'i cellatlara vererek öldürtür.

15. masalda dört yüz ulemâyı öldürmeleri için on dört cellat çağırılır.

28. masalda deniz altındaki dünyanın padişahı, kızına iftira attıklarını zannederek, vezirini ve hakimini cellatlarına teslim eder.

34. masalda, zâlim şehir hâkiminin emri ile, dağda yaşayan halkı öldürmek üzere bir meydana toplarlar.

37. masalda padişahın kızını isteyen yaşlı adamcağız, üç cellata teslim edilirse de akıllı vezirin bir teklifi üzerine öldürülmez.

Aynı masalın iç masalında, buldukları mecliste babasız çocuğun gülmesine sinirlenen padişah cellatları çağırır. Akıllı çocuk, padişahın kulağına bir şeyler fısıldar ve cellatlardan kurtulur.

gg)Avcı:

5. masalda yaşlı bir avcının üç oğlu vardır. Avcılık hünerini çocuklarına da öğretir.

19. masalda tilkinin kandırdığı kurt, bir avcının kapanına yakalanır. Uzaktan olanları gören avcı, kapanı açıp kurdu serbest bırakır.

20. masalda tuzağına bir sürü güvercin yakalanır. İçlerindeki ihtiyar ve akıllı bir güvercin sayesinde hepsi kurtulurlar. Yine aynı masalda tuzağına bu sefer bir geyik yakalanır. Arkadaşları olan karga, güvercin, sıçan ve kaplumbağanın yardımlarıyla geyik kurtulsa da avcı bu sefer de

kaplumbağayı yakalamıştır. Akıllı güvercin bir yolunu bulup, kaplumbağayı da avcının elinden kurtarır

ğğ) Kuşçu: (Quşçi)

5. masalda ağabeyleri tarafından yer altına bırakılan genç, burada bir kuşçu ile karşılaşır. Kuşçu, yeryüzüne nasıl çıkılacağını söyleyerek, gence yardım eder.

hh) Usta:

6. masalda padişahın sarayında çalışır. Terzilikten, ok-yay yapımına kadar her işten anlar. Okumuş ve akıllı bir delikanlı olan oğluna da, bildiği bütün hüneleri öğrettikten sonra ölür.

12. masalda bir kaç usta, padişahın emri üzerine Tahir'in sığabileceği bir sandık yaparlar. Zühre ise, babasından gizlice ustalara altın verir ve sandığın gayet rahat yapılmasını sağlar.

21. masalda kurdun toprak kazmak için istediği keseri verir.

ii) Öğretmen: (Oqıtuvçi)

24. masalda yüz altın karşılığında bir delikanlıya bir yıl süreyle ilim dersleri verir. Bir yılın sonunda evine dönmek isteyen gence, hiçbirşeyi olmadığı için acır ve kendi eşeğini verir.

ii) Ulemâlar:

12. masalda padişaha, eğer kızını kurtarmak istiyorsa Tahir'i öldürmesini söylerler.

15. masalda padişahın dört yüz ulemâsı vardır. Sorduğu bir soruya cevap alamayan padişah tarafından, hepsinin ölüm emri verilir. Fakat padişahın kızı buna engel olur.

jj) Tellâl: (Cârçi)

12. masalda padişah, Tahir'i öldüreceğini halka duyurmak için tellal tutar. Yine aynı masalın iç masalında, Harezmi'nin padişahı, küçük kızıyla

evlendirmek istediği Tahir'in güldüğünü ya da bir kere konuştuğunu gören olursa. ödüllendireceğini duyurmak için tellal tutar.

13. masalda padişah, hasta olan kızını iyileştirene kızını vereceğini duyurmak için tellal tutar.

31. masalda padişahın emriyle, kızını kurtaran delikanlıları bulmak için bütün halkı sarayın önünden geçmeye davet eder.

kk)Kervanbaşı:

12. masalda Zühre'nin Tahir'i bulması için tuttuğu kervanbaşı, sonunda Tahir'i bulur ve ona Zühre'nin kendisini aradığını ve başka biriyle evlendirildiğini söyler.

27. masalda yolda buldukları yayan genci kervanına alır.

35. masalda yola beraber çıktıkları tüccarın oğlunu bir çölde kaybeder. Uzun bir süre sonra delikanlıyı, bir padişahın hanımı olarak tekrar görür. Delikanlının ilginç hikâyesini öğrenen kervanbaşı, gencin ailesine selam ulaştırmak üzere yola çıkar.

ll)Zindancı:

12. masalda, altın karşılığında Tahir'i ve arkadaşlarını zindandan çıkarır.

mm)Balıkçı:

15. masalda yakaladıkları büyük bir balığı, daha önce söz verdikleri için çobanın oğluna verirler.

31. masalda Semerkand'da yaşayan meşhur bir balıkçdır. Pişirdiği balıkların lezzeti bütün şehir tarafından bilinen bu adamın, beş-altı tane de çocuğu vardır. Okula giden en küçük oğlu kendisinden kitap parası isteyince, ona kendisiyle balığa gelmesini ve bahtına ne çıkarsa onun olacağını söyler.

nn)Tüccar:

15. masalda yaşlı çobanın getirdiği küpeleri satın alır.

35. masalda zengin tüccar, oğlunu da ticaretle uğraşması için bir kervanla yola çıkarır.

oo)Çiftçi: (Dehqân)

19. masalda avcıların kovaladığı kurt, kendisinden yardım isteyince kurdu saklar. Avcılar gittikten sonra ortaya çıkan kurt, çiftiyi yemek ister. O sırada orada bulunan tilkiyle çiftçi kurdu döve döve öldürürler.

22. masalda bahtını bulmak için yola çıkan böcek, çobandan sonra çiftçiyle karşılaşır ve ona da evlenmek istediği söyler. Çiftçi, evleneceğini fakat sözünü dinlemezse elindeki orakla onu öldüreceğini söyleyince böcek korkup kaçar.

27. masalda üçü de kardeş olan yaşlı çiftçiler vardır. Kardeşlerin en küçüğü kendisinden iş isteyen gence, malına haram karıştığını söyleyerek iş vermez ve ağabeyine gönderir. Delikanlı burada da iş bulamaz ve en büyük çiftçiye gider. Bu çiftçi ise malına hiç haram karışmadığı için, delikanlıyı yanına alarak iş verir.

37. masalda Senaber Şah'ın sırrını öğrenmek isteyen delikanlıya yardım ederek, onu padişahın yemekhânesine aşçı olarak sokar.

öö)Üstad: (Üstâz)

24. masalda bir delikanlıya, yüz altın karşılığında her türlü müzik âletini çalmayı öğretir. Bir yılın sonunda delikanlıya kendi tayını vererek evine gönderir.

pp)Çömlekçi: (Külâl)

21. masaldaki kurt, havuzdan su içebilmek için çömlekçiden bir çömlek ister. Çömlekçi ise, çömlek için gerekli olan toprağı almak üzere kurdu ustaya gönderir.

rr)Falcı: (Fâlbin)

31. masalda, padişahın hasta kızına derman ararsa da çare bulamaz.

ss)Tabih:

31. masalda çingene ve falcının iyileştiremediği padişahın kızını kendine getirmeyi başarır.

şş)Hamal: (Hämmâl)

33. masalda hamala, satın aldığı yiyecekleri taşıyan genç kız, para olarak bir altın verir. Hamalın şaşkınlığını gören genç kız, hamalın parayı az bulduğunu sanarak bir altın daha verir. Oysa fakir hamalın şaşkınlığı, daha önce hiç altın görmemiş olmasındandır.

tt)Terzi: (Mâşinâçi)

33. masalda padişahın giysilerini diken terzi, perişan vaziyette olan II. şehzâdeye yardım eder. Terzi, delikanlıyı iş vermeleri için oduncuların yanına götürür.

uu)Oduncular: (Otınçilâr)

33. masalda II. şehzadeyi yanlarına alıp iş verirler.

üü)Yamacı: (Yamâqçi)

34. masalda zengin adam tarafından aldatılan fakir komşusuna yardım eder.

vv)Danışmend: (Dânişmând)

35. masalda bir çeşme başında yaşayan üç danışmend, kendilerinden yardım isteyen güvercin suretindeki delikanlıya yardım ederler.

yy)Mezarıcı: (Görbân)

37. masalda bir mezarın başında gece gündüz ağlamaktadır. Bunun sebebini soran delikanlıya, falan şehirdeki fırıncının sırrını öğrenirse anlatacağını söyler.

==) *Fırıncı: (Nâvvây)*

37. masalda yirmi fırınından hergün yüzlerce ekmek çıkmaktadır. Bu ekmeklerden hiçbirini satmadan, her sabah denize döker. Neden böyle yaptığını soran delikanlıya, falan şehirdeki eyercinin sırrını öğrenmesini, ondan sonra açıklayacağını söyler.

. ww) *Eyerci: (Egârçi)*

37. masalda yılda bir tane eyer yapar ve bunu da bin tangaya satar. Müşterisi eyeri alıp biraz uzaklaşınca, eyerde bir hata olduğunu söyleyip parayı geri verir ve eyeri de parça parça edip atar. Her yıl aynı şeyi yapan eyerciye, delikanlı, emeğini neden boşa harcadığını sorunca, eyerci önce Senaber adlı padişahın sırrını öğrenmesini söyler.

xx) *Aşçı: (Âşpâz)*

37. masalda padişahın aşçısıdır. Yanına çırak olarak gelen delikanlıya bildiği herşeyi öğretir.

e) Aileler

aa) *Baba:*

1 numaralı masaldaki baba, ne zengin ne de fakir bir adamdır. Üç oğluna da iyi silah kullanmayı ve hiçbir şeyden korkmamayı öğretmiştir.

10. masaldaki yaşlı babanın üç oğlu, bir de kısırağı vardır. Artık evlenme çağına gelen gençleri, gücü yetmediği için evlendiremez.

14. masalda bir öz, bir de üvey kızı vardır. Karısının isteği üzerine öz kızını ormana götürerek terkeder. Sonunda yaptığının hata olduğunu anlar ve pişman olur.

24. masalda ata mirası olan avlusunu 300 altına satar ve parayı da biricik oğluna verir. Amacı oğlunun bu parayla ticaret yapmasıdır.

25. masalda bir oğlu vardır. Birgün oğluna artık büyüdüğünü ve bir meslek sahibi olması gerektiğini söyler.

27. masalda varlıklı bir babanın bir oğlu vardır. Eceli yettiğinde ölür ve bütün malı mülkü oğluna kalır

29. masalda doğu memleketlerinden birinde yaşayan tüccar babanın bir kızı ve bir oğlu vardır. Karı-koca ölünce, çocuklar yetim kalır.

30. masalda üç oğlu olan adam, öleceğini anlar ve çocuklarını yanına çağırır. Baba oğullarından, kendisi öldükten sonra mezarını üç gün süreyle beklemelerini ister. Bu isteğini yalnızca en küçük oğlu kabul eder.

37. masalda evli olmasına rağmen uzun süre çocuğu olmamıştır. Kendisi elli, karısı kırk yaşına girdiğinde bir oğulları olur.

hb) Anne:

14. masalda üveydir ve öz kızına iyi davranıp, bir dediğini iki etmeyen üvey kızına ise yapmadığını bırakmaz. Bununla da yetinmeyip kızı evden uzaklaştırır. Üvey kızının bir sandık dolusu kıymetli şeyle geri döndüğünü görünce kıskanır ve kendi kızını da yollar. Sonuç umduğu gibi olmaz.

25. masalda oğlunun çalışmasına kıyamaz ve kocasından gizli para verir. Fakat baba, bu paranın çalışılmadan kazanıldığını anlar.

26. masalda üveydir. Evlendiği adamın kızına her türlü eziyeti revâ görmekle kalmayarak, padişahın evlenmek istediği bu kızın gözlerini oyar ve dağ başında bir yere bırakır.

27. masalda babasından kalan varını yoğunu harcayan oğluna nasihatler verir. Oğluna ancak helal para kazanarak mutlu olabileceğini söyler.

35. masalda ticaretle uğraşmak üzere yola çıkan oğlu, uzun süre dönmeyince ağlamaktan gözleri kör olur. Bir gün ansızın çıkagelen oğlu, gömleğinin ucuyla annesinin gözlerine dokununca, yaşlı kadının gözleri açılır ve tekrar görmeye başlar.

cc) Oğullar:

1 numaraları masalda ne fakir ne de zengin olan bir adamın üç oğlu vardır. Üçü de akıllı, okumuş ve cesur olan bu delikanlıların en büyüğü 21, ortancısı 18, en küçüğü ise 16 yaşındadır. Babalarının, “Dünyayı tanıma zamanınız geldi, bahtınız yoldadır” demesi üzerine yola çıkarlar. Bir çok maceradan sonra, bir padişahın üç kızıyla evlenirler.

5. masalda yaşlı bir avcının üç oğlu vardır. Bir gün avlanmak için ormana giderler. Küçük kardeşlerinin ormanda çok güzel bir kız bulduğunu gören ağabeyleri, onu kıskanarak yer altına ölüme terkederler.

10. masaldaki üç kardeşin herbiri birbirinden çevik, birbirinden keskin zekâlı delikanlılardır. Her yıl bir yavru doğuran kısırakları vardır. Fakat bu yavru, ne olduğu bilinmeyen bir mahluk tarafından çalınmaktadır. Üç yiğit, bu mahluğa yakalamak için sıraya girerler.

24. masalda tek çocuktur. Babasının ticaret yapması için verdiği üç yüz altının yüz altınını ilim öğrenmek için, yüz altınını çeşitli müzik aletlerini çalmayı öğrenmek için, kalan yüz altını ise satranç öğrenmek için harcar. Delikanlı öğrendiği bu hüneler sayesinde çok zengin olur.

25. masalda tek çocuktur. Birgün babası tarafından artık bir meslek edinmesi gerektiği söylenir. İlk iki gün babasına, annesinin verdiği parayı göstererek kandırmaya çalışsa da başarılı olamaz. Üçüncü gün babasına kendi kazandığı parayı götürür.

27. masalda babasından kalan malı mülkü har vurup harman savurur. Elinde hiçbirşeyi kalmayan delikanlının, zenginliğinde yanında olan dostları da yüz çevirince başına gelenleri anlar ve helal para kazanmak için yollara düşer.

29. masalda adı Hasandır. Babası ölünce zengin bir beyin yanına hizmetkâr olarak işe girer. Kendini sevdiren delikanlı beyin kızıyla evlenir. Fakat karısı, kendileriyle beraber yaşayan görümcesine yapmadığı bırakmaz. Hatta bir gün kendi öz oğlunu öldürüp suçu genç kızın üstüne atar. Hasan karısının iftirası üzerine, kırkardeşinin ellerini keserek sokağa atar. Fakat

sonunda yaptığının hata olduğunu anlayıp, kardeşini aramak üzere yola düşer

30. masalda üç kardeşirler. Babalarının vasiyetini sadece en küçük oğul yerine getirir. Delikanlı babasının mezarını üç gece boyunca beklerken, her gece gökten ayrı renkte bir at gelip, delikanlıya arkadaşlık eder. Cesur delikanlı hem babasının vasiyetini yerine getirir hem bu atlar sayesinde padişahın kızıyla evlenir.

31. masalda Mizrab adlı balıkçının oğlu, babasıyla çıktığı avda çok büyük bir balık yakalar. Fakat balığın alnındaki yazıyı okuyunca, tekrar suya atar ve babasının kızmasından korkarak kaçmaya başlar. Bu sırada kendi yaşlarında bir gençle karşılaşır. Mizrab, adı Sührab olan bu delikanlı sayesinde hem çok zengin olur hem de bir padişahın kızıyla evlenir. Sührab, aslında Mizrab'ın acıyarak denize attığı balıktır.

33. masalda (II. şehzadenin hikayesinde) geleceği için babası tarafından fal baktırılan delikanlı, kırk gün içinde Mısır'dan gelecek biri tarafından öldürüleceğini öğrenir. Ecelinden kaçmak için ıssız bir adaya saklanan delikanlı, faldaki gibi kırkıncı gün Mısır şehzadesi Behram tarafından kazara öldürülür.

34. masalda babasıyla şehri terkettikten sonra, ıssız bir yerde rastladıkları ayılarla dost olur. Bir ayı yavrusuyla beraber büyüyen delikanlının yiğitliği dillere destan olur. Delikanlıyı çekemeyen şehir hâkiminin emriyle yakalanır ve kurtulması imkansız olan bir mağaraya atılır. Yiğit delikanlı bu mağarada, bir eşkiyanın esir aldığı kızı kurtarır ve eşkiyayı öldürür. Yine bu mağarada, insanlara musallat olan bir ejderhayı da öldürdükten sonra arslanların yardımıyla ailesine geri döner.

35. masalda babasının kervanıyla yola çıkan delikanlı, yoldaki bir çeşmeden su içer. Bu çeşme sihirli olduğundan, su içen erkeğe kadın, kadınsa erkek olmaktadır. Delikanlı suyu içer içmez, güzel bir genç kıza dönüşür. Bu halde bir mağaraya sığınan delikanlı, tesadüfen yolu buraya düşen bir padişahla evlenir.

37. masalda zeki ve terbiyeli bir çocuktur. Birgün rastladığı yaşlı bir adam. delikanlıya sihirli bir halı vererek padişahın kızıyla evlenmesini söyler. Ailesi bu isteğinin imkansız olduğunu söylese de. delikanlı sihirli halı sayesinde padişahın bütün şartlarını yerine getirip kızla evlenir.

çç) *Kızlar:*

5. masaldaki kızın kim olduğuna ve ailesine dair hiç bir bilgi yoktur. Yer altında yaşayan bir canavar tarafından esir alınmıştır. Canavarı öldürüp, kendisini kurtaran gençle evlenir.

9. masalda yaşlı bir adamın bilge kızıdır. Padişah bu kızın zekâsına hayran kalır ve onunla evlenmek ister. Kız bu evlilik için bir şart öne sürer fakat padişah yerine getiremez. Bu sefer padişah kızdan üç şartı yerine getirmesini, yoksa onu öldüreceğini söyler. Bilge kız akli ve cesurluğu sayesinde hem ölümden kurtulur hem de padişahla evlenir.

14. masalda yaşlı babanın öz kızı, güzel olduğu kadar edebli ve akıllıdır. Üvey annesinin türlü eziyetlerine karşın her dediğini yapar. Bir gün üvey annesinin isteği sonucu babası tarafından ormana bırakılır. Burada sihirbaz bir yaşlı kadınla karşılaşan kız, meziyetleri sayesinde bir sandık dolusu kıymetli şeyle ödüllendirilir ve evine geri döner.

Aynı masaldaki üvey kız ise, son derece kibirli, kaptisli ve kavgacı birisidir. Annesi tarafından o da kıymetli eşyalarla dönmesi için ormana yollansa da, kötü huyları yüzünden bir sandık dolusu yılanla geri döner.

26. masalda üvey annesinin gazabına uğrayarak kör kalır. Dağ başına terkedildiğinde, yaşlı bir kumaşçı tarafından bulunur ve evlatlık edinilir. Bu kızcağız güldüğü zaman ağzından güldesteler, ağladığı zaman da gözlerinden inciler saçılmaktadır.

29. masalda adı Hurilika olan kızı, yengesinin attığı iftiraların sonunda, abisi ellerini keserek sokağa atar. Çok acıktığı bir gün, yolda gördüğü bir bağa girerek karnını doyurur. Bağın sahibi o memleketin padişahıdır ve kızı bulan küçük şehzâde bu kızla evlenir. Şehzâdeye altın perçemli bir oğul ve gümüş perçemli bir kız doğuran Hurilika, yine yengesinin iftirası sonunda evden kovulur.

32. masalda zengin bir adamın tek kızıdır. Evde yalnız oturmaktan canı sıkılan genç kız, pencereden bakarken üç delikanlı görür. Kızın güzelliğine vurulan gençler kızla evlenmek isterler. Genç kız, delikanlılara altı ay süre vererek, kendisine bir hediye getirmelerini ve hangi hediyeyi daha çok beğenirse, onu getirenle evleneceğini söyler.

37. masalda doğduğundan beri hastadır. Bir gün babasının bulduğu ve toz haline getirdiği kurukafa sayesinde iyileşir. İyileşmesinden dokuz ay sonra, hiç evlenmediği halde bir oğlu olur.

dd)Kız kardeşler:

26. masaldaki kızın yerine, üvey kız kardeşi padişahla evlenir. Annesinin kör ettiği kızın gözlerini bir sandıkta saklayan bu kız, bir demet gül karşılığında üvey kız kardeşinin gözlerini geri verir.

33. masalda anne ve babaları vefat ettikten sonra yalnız kalan beş kız kardeş, birbirlerine ölene kadar beraber yaşayacaklarına ve hiç evlenmeyeceklerine söz verirler. En küçük iki kız sözlerine riayet etmezler ve mutsuz evlilikler yaparlar.

B)GERÇEKÜSTÜ VARLIKLAR

1-Devler:

17. masalda bir mağaranın içinde yaşarlar. Her türlü yiyecek ve içecekleri vardır. Bir gün kedi, sıçan, köpek ve kurt burayı keşfederler. Bu hayvanlar birlik olup, türlü hilelerle devleri kaçırmak için buraya sahip olurlar. Devler kaçarken yolda kurnaz tilkiye rastlarlar ve onun kışkırtmasıyla geri dönerler. Fakat devler ikinci defa bozguna uğratılırlar.

24. masalda bir kuyuda yaşayan dev yedi yıldan beri hastadır. Kuyuya düşen delikanlı, buradaki müzik âletlerini çalınca dev iyileşir. Dev de karşılık olarak delikanlıyı yeryüzüne çıkarır.

27. masalda bir kuyunun içinde yaşayan iki dev, su almak için kuyuya inen gence bir soru sorarlar. Genç doğru cevaplandığı için canını bağışlayıp su almasına izin verirler.

31. masalda üç yüzdén fazla olan devlerin başı, o memleketin padişahının kızını kaçıır. Devler, iki yiğit delikanlı tarafından öldürülerek, genç kız kurtarılır.

33. masalda aşık olduđu padişah kızını kaçıır ve bir ağaç kökündeki mağaraya kapatır. Kaf dağında yaşayan dev, kırk günde bir gelip kızı ziyaret eder. Yine geldiği bir gün, mağaraya bir insanoğlunun girdiğini anlar ve kızı öldürür. Mağaraya giren ise şehzade Gulamdır. Dev, şehzadeyi ceza olarak sihirle maymuna çevirir.

2-Periler:

27. masalda kuyuda yaşayan iki devden birinin sevdiğiidir.

33. masalda, periler padişahının kızına kırk peri kızı arkadaşlık eder.

35. masalda güvercin suretine girmiş üç peri kızı, tüccarlıkla uğraşan delikanlının dükkânına gelirler. Kötü niyetli peri kızları, delikanlıya yapmadıklarını bırakmazlar ve onu önce eşek sonra da köpek suretine sokarlar. Peri kızlarından ikisi, delikanlı tarafından öldürülür. En küçükleri ise delikanlı ile evlenir.

aa)Periler Padişahının Kızı:

33. masalda şehzade Behram'ı evinde konuk eder. Üçüncü gün şehzadeyle evlenmeye karar veren kız, anne ve babasının rızasını almak üzere yola çıkar. Giderken şehzadeye kırk kilit vererek, diğerlerini açabileceğini ama kırkinci kiliti açmamasını söyler.

3-Hızır:

8. masalda padişah, en küçük oğlunun ölümüne çok üzölüp mezarın başında ağlar. Bu sırada Hızır gelir ve otuz dokuz oğluna karşılık en küçük oğlunu diriltir.

28. masalda, taş kesilen vezirin oğlunu yanına alarak ıssız çöllerde dolaşan şehzâde, kırkinci gün Hızır'a rastlar. Şehzâdenin derdini öğrenen Hızır, asası ile taş kesilmiş gence dokunarak eski haline getirir.

29. masalda bir iftira sonucu evinden kovulan ve yoldaki nehirden geçerken oğlunu suya düşürüp kaybeden Hurilika'ya yardım eder. Hızır genç kadına, hem oğlunu hem de daha önceden ağabeyinin kestiği ellerini geri verir. Ayrıca genç kadını huzurlu bir şekilde yaşayabileceği bir yere gönderir.

33. masalda III. şehzâdenin rüyasına girerek, yapması gerekenleri söyler.

4-Diğer gerçeküstü varlıklar:

aa)Dervişler:

7. masalda padişahın en küçük oğluna yardım eder.

12. masalda misafir olarak gelen padişah ve vezire, çocukları olması için birer elma verir ve ortadan kaybolur.

26. masalda bir mağarada yaşar ve öksüz kalan bir kızcağıza yardım eder. Kerâmet sahibi derviş, önce ölü bir sığırın derisinden enfes bir elbise yapar sonra da kör olan öksüz kızın tekrar görmesini sağlar.

37. masalda delikanlıya sihirli bir halı vererek, ailesinden padişahın kızını istemelerini tembih eder.

37. masalda fırıncının rüyasına giren derviş, bir köprü gösterip buradan geçmesini söyler.

bb)Yılanlar padişahı: (İlânlâr Pâdşâsi)

1.masaldaki üç yiğit kardeş ıssız bir dağda konaklamak zorunda kalırlar. Fakat burası yılanlar padişahı olan Ejder Sultan'ın mekânıdır. Ortanca yiğit bir gece nöbet tutarken, kendisine saldıran Ejder Sultan'ı öldürür ve nişâne için derisinden bir parça keser.

cc) Ağaç At: (Yağaç Ât)

2. masalda kötü niyetli yaşlı kadın, Akbilek adlı kızı kandırıp padişaha götürmek için, ağaçtan bir at yapar. Bu at sağ kulağı büküldüğünde uçar, sol kulağı büküldüğünde ise yere inmektedir.

çç) Simurg:

4. masalda Kaf Dağı'nda yaşar ve dünyada olup biten herşeyi bilir. Bir gün, periler padişahının meclisinde otururken, aklına çok çirkin olduğu için terk edilen Zal gelir. Simurg Zal'ı yanına alıp geyik sütüyle besler. On dört yıl sonra, padişahın meclisine davet edilen Simurg, padişaha gerçek oğlunun kendi yanında olduğunu ve şu anki oğlunun onun değil de bir fırıncının olduğunu söyler. Söylediklerini ispat ettikten sonra, padişahı gerçek oğluyla, yani Zal'la tanıştırır.

5. masalda yer altında, bir çınar ağacında yaşamaktadır. Yeryüzüne çıkmak isteyen yigit, her gün gelip Simurg'un yavrularından birini yiyen ejderi öldürür. Bu iyiliğe karşı Simurg da onu yeryüzüne çıkarır.

33. masalda (III. şehzadenin hikayesinde) kalenderlerin sırrını bilmek isteyen şehzade Behram, bir koyun alıp etini kalenderlere verir. Kalenderlerin söylediği gibi, postun içine girip beklediği bir sırada simurg kuşu gelir. Postla beraber şehzadeyi kapam kuş, postun içinden insan çıktığını görünce korkup kaçar.

dd) Yaşlı Canavar: (Yalmâğız Kämpir)

5. masalda üç avcı gencin yemeklerini, geceleyin gizlice gelip yiyen yaşlı canavar, üçüncü gecenin sonunda en küçük yiğit tarafından yakalanır. Canavarı takip eden genç, yer altında canavarla yaşayan güzel bir kızla karşılaşır. Kızın yardımıyla canavarı öldürür.

10. masalda, deniz kenarında yaşayan beş kişinin yanına, her gece gizlice gelir ve kanlarını içer. Günden güne solgunlaşan gençler, durumun farkına varırlar ve canavar kocakarıyı yakalarlar.

ee)Ejderha: (Acdâr)

5. masalda yer altında yaşar. Yine kendisi gibi yer altında yaşayan simurgun yavrularından birini, her gün gidip yer. Yer yüzüne çıkmak isteyen yiğit, ejderi öldürüp etini simurgun yavrularına yedirir.

7. masalda padişah, kırk oğlu ve kırk geliniyle beraber bilmeden bir ejderhanın evinde gecelerler. Sabah gelen ejderha, yenilen yemeklere bedel olarak padişahın en küçük oğlunu ister. Padişahın çaresiz bir halde oğlunu ejderhaya verir. Ejderha da yiğitten, falan memleketde olan bir padişah kızını getirmesini aksi takdirde onu yiyeceğini söyler.

28. masalda oğlunu öldürüp geliniyle evlenmek isteyen padişah tarafından, bir sandık içinde odalarına bırakılır. Vezirin oğlu gece boyunca uyumayarak ejderhayı bekler ve sonunda öldürür.

31. masalda, delikanlıların öldürdüğü devin kız kardeşi bir ejderhadır. Ağabeyinin öcünü almak için delikanlılardan birini öldürmeye gelir. Yiğit delikanlılar tek kılıç darbesiyle ejderhayı öldürürler.

34. masalda yaşadığı yerdeki insanlardan hergün birini yiyen ejderhayı, masaldaki pehlivan delikanlı öldürür.

ff)Ne Cin, Ne Peri:

10. masaldaki mahluklar, ne cin ne peridir. Bunlar şimdiye kadar hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği yaratıklardır. Bu masaldaki en küçük yiğit, üç kardeş olan bu mahluklarla bir bir dövüşüp kendine köle yapar.

gg)Deniz Kızı:

28. masalda denizin altındaki bir dünyanın padişahının kızıdır. Yeryüzündeki bir padişahın oğlu, kendisiyle evlenmek isteyince kabul eder. Akıllı bir kız olan deniz kızı, padişahın kötü niyetini anlar.

ğğ)Babasız Çocuk:

37. masalda annesi olan genç kız, doğduğundan beri hastadır. Bir gün hasta kıza ilaç olarak kurukafa tozu sürülür. Kız iyileştikten dokuz ay sonra,

evli olmadığı halde mucize bir doğum yapar. Doğan çocuk, doğduğunun ikinci günü konuşmaya başlamıştır. Oldukça akıllı olan bu çocuk padişahı bile kendine hayran bırakır. Dedesi birgün namaz kılariken kendisini rahatsız etmesi üzerine bir tokat atar. Çocuk bir-iki yuvarlanıp kurukafa haline döner.

C)HAYVANLAR

1-Ehli hayvanlar:

aa)Tay:

1.masaldaki taylar renklerine göre isimler almışlardır. Üç oğlunu, “baht kuşlarını” bulmaları için yola çıkaran baba, Kara tay, Saman tay ve Kök tay’ı oğullarına verir.

bb)At:

2. masalda, Akbilak adlı kızın atı, kıza kötülük etmek isteyenlerden kızı korumaktadır.

3. masalda Şah Hatemtay’ın üstün nitelikli bir atı vardır. Kendisine misafir olan çobana, ikram edecek hiçbir şeyi olmadığından atını kesip yedirir.

4. masalda Rüstem’in rahş bir atı vardır.

8. masalda küçük şehzâde, Mısır’a padişahın kızını istemeye giderken babasının Tälänboz isimli, konuşabilen atını alır. Hediye olarak da kırk at yükü altın ve gümüş alır.

19. masalda kendisini yemek isteyen kurdu iyice döverek dişlerini kırar.

24. masalda zengin bir adamın bin tane atı vardır.

30. masalda beyaz, siyah ve sarı renkte olmak üzere üç at, üç ayrı gecede babasının mezarını bekleyen gencin yanına gelerek, delikanlıya arkadaşlık ederler. Atların hepsi de delikanlıya, müşkül bir duruma düştüğünde kendilerinden yardım istemesini söylerler.

31. masalda padişah, iki yiğit delikanlıyla yola çıkan kızına iki yüz at verir.

33. masalda periler padişahının kızının evinde, kırkinci bağda altın eğerli, oldukça güzel bir at vardır. Üstüne binen şehzade Behram'ı gökyüzüne uçuran bu at, kuyruğuyla çarparak şehzadeyi kör eder.

cc)Kısrak:

9. masalda padişah, evlenmek istediği kıza bir kısrak verir ve kısraktan kendi atına ait bir yavru dünyaya getirtmesini ister. Kısrak ve at hiçbir zaman aynı yerde olmadıkları için, ilk başta imkansız görünen bu iş, bilge kız sayesinde çözümlenir.

10. masalda her sene bir yavru doğurur. Fakat yavrular, ne olduğu bilinmeyen bir mahluk tarafından çalınmaktadır.

çç)Deve: (Tüya)

7. masalda, padişahın oğullarına elçilik için gönderilen yaşlı kadın, yola bir deve ile çıkar. Bu deve altı aylık yolu altı günde gider. Yine aynı masalın iç masalında, kırk deveye yüklenmiş darı yere dökülür ve padişahın kızıyla evlenmek isteyen gençten bunları teker teker toplayıp, yeniden develere yüklemesi istenir.

10. masalda üç kardeş, kırk deveyi altınlarla yükleyerek babalarına gitmek üzere yola çıkarlar.

11. masalda çoban, planını uygulamak için şehre bir deve ile gider.

27. masalda kuyudan su çıkarıp herkesi ölümden kurtardığı için, delikanlıya kervancılar tarafından kırk deve verilir.

31. masalda padişah, yiğitlerle yola çıkan kızına iki yüz deve verir.

dd)Öküz: (Hökiz)

7. masalda padişahın babasından kalma iki öküzü vardır. Kızını isteyen gençten ikinci şart olarak bu öküzleri bir gecede yemesini ve kemiklerini kendisine getirmesini ister.

15. masaldaki genç çoban, balıkçıların kendisine verdikleri balığı, ancak dört öküz yardımıyla eve götürebilir.

ee)Kedi: (Müşük)

10. masaldaki kedi, deniz kenarında yaşayan delikanlı ve arkadaşlarının yanına gelerek onlara katılır. Bu kedi aslında, onların yakınlarında yaşayan canavar kocakarıya aittir.

17. masalda arkadaşlarını toplayarak, artık yaşlanan ve fakirleşen sahiplerine daha fazla yük olmamak için oradan ayrılmayı ve kendi kendilerine yiyecek bulmayı teklif eder.

23. masalda nasıl yiyecek bulunduğunu merak eden köpek ve horoza ders vermeye başlar. Ukalâ olan horozu kovan kedi, köpeğe öğretmeye devam eder.

ff)Teke:

11. masalda çoban, şehire giderken yanına sakalı iki karış uzunluğunda olan bir teke alır.

gg)Köpek: (İt)

14. masalda, kötü kalpli kızın bir sandık dolusu yılanla eve döndüğünü havlayarak haber verir.

17. masalda arkadaşları kedi ve sıçanla, daha iyi yaşayabilecekleri bir yer bulmak için yola çıkar. Yolda karşılaştıkları kurttan, kedi ve sıçan korkup kaçınca köpek kaçmaz ve kurtla dost olur.

23. masalda, kedinin hiç aç kalmadan bolluk içinde yaşadığını öğrenince, bildiklerini kendisine de öğretmesini ister ve kedinin öğrencisi olur. Bir süre sonra herşeyi öğrendiğini zannederek kendisine bir sınav yapmasını ister. Sonuç umduğu gibi değildir.

33. masalda önce güvercin suretinde olan dev, padişahın kızını yenemeyince köpek suretine girer.

Yine aynı masalda periler padişahının kızı, kendisi yılan suretindeki devden kurtaran kıza bir iyilik yapmak ister ve kızın kötü niyetli iki kız kardeşini köpek suretine sokar.

35. masalda, bir peri kızı tarafından önce eşek suretine sokulan delikanlı sonra da köpek suretine sokulur. Yine kızkardeşinin kocası, delikanlıyı bu durumdan kurtarır.

ğğ) *Sığır*: (Sığır)

16. masalda tilkiyi eğlendirmek isteyen bıldırcın, bir sığırın sırtına konar.

26. masalda yetim kızın pamukları iplik yapmasına yardım eder. Fakat bunu farkedene üvey anne tarafından kestirilir.

hh) *Kuzu*: (Qozı)

19. masalda kendisi yemek isteyen kurdu kandırıp kaçar.

ıı) *Katır*: (Xäçir)

19. masalda kendisini yemek isteyen kurda bir oyun oynar. Böylece hem kurdun elinden kurtulur hem de ona iyi bir ders vermiş olur.

ii) *Keçi*: (Èçki)

21. masalda kendisini yemek isteyen kurttan önce ağzını yıkaması isteyerek havuza gönderir. Bu arada fırsattan yararlanarak kaçar.

jj) *Koyun*: (Qoy)

24. masalda zengin bir adamın, bin koyunu vardır.

31. masalda padişah, iki yiğitle yola çıkan kızına on bin tane koyun verir.

kk) *Eşek*: (Èşäk)

35. masalda delikanlı, bir peri kızı tarafından eşek suretine sokulur. Kızkardeşinin kocası tarafından eski haline geri döndürülür.

2-Orman hayvanları:

aa)Arslan:

1. masalda nasiplerini bulmak için yola çıkan üç genç bir ormanda geceleme zorunda kalırlar. En büyük yiğite, nöbet tuttuğu sırada bir arslan saldırır. Yiğit arslanı öldürür ve nişâne için derisinden bir parça keşer.

7. masalda, avladıkları bir tavşanı nasıl paylaşacaklarını bilmeyen iki arslan vardır. Arslanlar, tavşanı kendilerine paylaştıran bir gence yevelerinden bir parça kesip verirler.

17. masalda beraber yolculuk yapan kedi, köpek, sıçan, kurt ve tilkiye saldırır. Tilki arkadaşlarına ihanet edip arslandan yana olsa da diğerleri arslanı öldürüp, tilkiyi de aralarından kovarlar.

33. masalda kendisine köpek suretinde saldıran devi yenebilmek için, padişahın kızı da arslan suretine girer.

34. masalda yavrularını akrepten kurtaran delikanlıyı, karşılık olarak yeryüzüne çıkarır.

bb)Geyik:(Kiyik)

3. masalda ava çıkan padişahın kızı, gördüğü güzel bir geyiği canlı yakalamak ister fakat başaramaz.

4. masalda ormanlık bir yerde otlarken, bir bebek ağlaması duyan geyik, bebeği bulup emzirir.

6. masalda, padişahın kızı çıktığı bir av sırasında, kulağında altın küpe, boynuzunda da altın mühür olan bir geyik görür. Kız geyiği canlı yakalamak isterse de, babasının saraydan kovdurduğu delikanlı geyiği öldürür.

20. masalda karga, kamlumbağa ve sıçanın dostluklarını gören geyik, onların nasıl bu kadar iyi dost olabildiklerini merak eder ve sorar. Aldığı cevaptan memnun olunca o da onlara katılır.

cc)Kaplan:(Yolbärs)

3. ve 6. masallarda padişahın kızının karşısına çıkar ve saldırır. 3.masalda o sırada orada bulunan bir çoban, kaplanı öldürerek kızı kurtarır. 6. masalda ise. daha önce kıza aşık olduğu için saraydan kovulan genç tarafından öldürülür.

13. masalda hayvanlar meclisinde, yakındaki bir çiftlikten her gün bir at yediğini ve ala aygır haricinde, kimsenin onu yakalayamayacağını söyler. Gizlice onları dinleyen Doğru, ala aygırı alarak kaplanı yakalar ve öldürür.

çç)Kurt: (Böri - Qäşqır)

6. masalda bir av sırasında padişahın kızının karşısına çıkar ve kız kurdu öldürür.

13. masalda kurt, bir sürü altını olan bir sıçanı tanımaktadır. Aynı masalda başka bir kurt da, her gün bir çobanın sürüsünden bir koyun çalıp yemektedir.

17. masalda yolda karşılaştığı kedi, köpek ve sıçanla dost olur.

18. masalda bir postun üzerinde otururken gördüğü tilkiden, kendisine de bir post dikmesini ister. Bunun için otuz beş koyunu tilkiye getiren kurt, oyuna getirildiğini çok sonra anlar.

19. masalda acınacak durumdaki kurt, dostu tilkiden yardım ister. Zavallı kurt, istediğine bin pişman olacaktır.

21. masalda aç olan kurt, bir keçiyi yemek ister fakat başına gelmedik kalmaz.

dd)Tilki: (Tülki)

13. masaldaki tilkinin, içinde kıymetli bir sürü eşyasının bulunduğu bir evi vardır. Ormanda yapılan hayvanlar meclisinde bunu diğer hayvanlara da anlatır. Bu sırada onları dinleyen Doğru, tilkinin eşyalarını alarak zengin olur.

16. masalda, saksağanın dört yavrusu tehditle yer. Ağgözlülüğünün sonunda, bildircin tarafından avcıların kapanına sıkıştırılarak ölür.

17. masalda yolda karşılaştığı kedi, köpek ve sıçana katılarak arkadaş olur. Fakat kendilerine saldıran bir arslandan yana olup, arkadaşlarına ihanet eder.

18. masalda kendisini yemeğe çağırıp aç bırakan leyleğe bir ders vermek ister ve o da leyleği yemeğe çağırır. Yaptığı yemeği düz bir tabağa koyduğu için leylek de aç kalır. Bununla da yetinmeyen tilki, bir oyun oynamayı teklif eder. Kurnaz tilki oyunun sonunda leyleğin bütün tüylerini yolar.

19. masalda kurtla önce dost olan tilki, kurdun iyi niyetinden faydalanarak ona yapmadığını bırakmaz.

ee) Ayı: (Äyiq)

13. masalda, yaprakları her derde deva olan bir ağaçtan bahsederek, hasta olan padişahın kızının da bu yapraklar sayesinde iyileşeceğini söyler.

34. masaldaki dişi ayı, yaşlı adam ve oğluna yardım eder. Dişi ayının yavrusuyla, yaşlı adamın oğlu beraber büyürler.

ff) Kaplumbağa: (Täşbäqä)

20. masalda dost olan karga ve sıçana bağda karşılaştıkları kaplumbağa da katılır.

27. masalda kuyuda yaşayan iki devden birinin sevdiğidir.

gg) Yılan:

33. masalda siyah bir yılan, kovaladığı beyaz bir yılanı öldürmek ister. Siyah olan aslında bir devdir ve sihirle yılan suretine bürünmüştür. Beyaz yılan ise, devin aşık olduğu periler padişahının kızıdır. Masaldaki beş kız kardeşin en büyüğü siyah yılanı öldürerek, peri kızına yardım eder. Peri kızı da bu iyiliğin altında kalmaz.

3-Kuşlar ve kümes hayvanları:

aa)Sülün: (Tus-tâvuq - Qırgâvul)

6. masalda padişahın kızı sülün avlamak için ava çıkar.

bb)Güvercin: (Käptär)

7. masalda bir sandığın içinde bulunan güvercinin, ejderhanın yok edilebilmesi için öldürülmesi gerekir.

20. masalda yaşlı ve akıllı bir güvercin, daha önce uyardığı halde tuzığa yakalanan arkadaşlarından ayrı kalmayı göze alamaz ve kendi isteğiyle o da tuzığa girer. Bilgeliği ve eski dostu sıçanın sayesinde hem kendini hem de arkadaşlarını tuzaktan kurtarır.

33. masalda büyüsünün bozulduğunu anlayan dev, güvercin suretine girerek büyüü bozan padişah kızıyla mücadele etmeye başlar.

35. masalda delikanlı, peri kızı tarafından güvercin suretine sokulur. Bir çeşme başında yaşayan üç danişment âlim, delikanlıyı hem bu dertten kurtarırlar hem de ona peri kızlarıyla başa çıkabilecek ilim öğretirler.

cc)Baykuş: (Bâyquş)

14. masalda kötü kalpli kızı, akşam vakti ormandayken korkutmak için öterler.

çç)Karga: (Qârğä)

15. masalda padişahın yakınındaki bir ağaca konarak öter. Padişah onun ne demek istediği öğrenmek için, ulemâlarını çağırsa da cevap alamaz.

20. masalda güvercinlerin sıçanla olan dostluğunu görür ve onlara katılmak ister. Karganın iyi niyetini anlayan sıçan, dostluk teklifini kabul eder ve karganın yaşadığı bağa giderler.

22. masalda, sıçanın karısına getirdiği yemeği yerler.

28. masalda şehzâde. vezirin oğlu ve deniz kızı yolda dinlendikleri sırada bir karga görürler. Karga üç defa öterek padişahın kötü niyetini haber verir.

dd)Kartal: (Bürgüt)

15. masaldaki padişahın rüyasına girer.

ee)Saksağan: (Zâğısğân)

16. masalda beş yavrusu vardır. Aç bir tilki her gün gelip. yavrulardan birini yemektedir.

ff)Bıldırcın: (Bedänä)

16. masalda tilkinin, saksaganın yavrularını yediğini gören bıldırcın, saksagana acıyarak tilkiden kurtulmanın yolunu öğretir. Tilki bıldırcını yakalsa da elinden kurtulur.

gg)Leylek: (Läyläk)

18. masalda tilkiyi yemeğe çağırır. Sulu bir yemek yapıp, çukur bir kaba koyduğu için leylek hiçbir şey yiyemez.

36. masalda kendisini yakalandığı tuzaktan serbest bırakan yaşlı adama hediye olarak üç değerli şey verir.

ğğ)Deve Kuşu: (Tüyaquş)

37. masalda, fırıncının denizden topladığı bir çuval dolusu kıymetli taşı çalar.

hh)Horoz: (Xorâz)

19. masalda kendisini yemek isteyen kurdu, önce bir bıçak bulmasını söyleyerek başından savar.

23. masalda yiyecek bulmanın yollarını öğrenmek için kediden yardım ister. Ukalâlığı ve kibirliliği yüzünden kovulur.

26. masalda yetim kıza yardım eder ve bu yüzden canından olur.

ıı)Tavuk: (Tâvuq)

26. masalda yetim kıza annesinden kalmıştır. Üvey annenin gazabına uğrayarak kesilir.

4-Diğerleri:

aa) Karınca: (Çümâli)

7. masalda, kendilerini ezmek için bütün bir gün oturup onların geçmesini bekleyen gence yardım ederler.

bb) Balık:

15. masalda denize atlayan padişahın kızını yutar.

31. masalda balıkçının oğlu Mizrab tarafından yakalansa da alnındaki yazı yüzünden bırakılır. Mizrab'ın bu iyiliği altında kalmayan balık, bir delikanlı suretine girerek, Mizrab'ı hem zengin eder hem de padişahın kızıyla evlendirir. Sonunda denize geri döner.

37. masalda fırıncının mahsur kaldığı denizde, bir balık köprü olur ve fırıncıyı kurtarır.

cc) Sıçan: (Sıçqân)

17. masalda arkadaşları ile yola çıkan sıçan, yolda rastladıkları bir mağaraya girer. Mağarada bulduğu yiyeceklerden onlara da getirerek arkadaşlarının karnını doyurur.

20. masalda eski dostu güvercinin ve arkadaşlarının tuzaktan kurtulmalarına yardım eder. Onları, yiyecek ve yatacak yer vererek misafir eder.

22. masalda bir duvar kovuğunda yaşayan sıçan, kendisiyle evlenmek isteyen böceğin teklifini kabul ederek onu en iyi şekilde yaşatmaya söz verir.

çç) Böcek: (Qonğız)

22. masalda güzel bir kız olan böcek, bahtını bulmak için yola çıkar. Önce bir çoban sonra da bir çiftçiyle karşılaşır. Sonunda nasibi olan sıçanla evlenir. Sıçanın gittiği bir yerden dönmesini beklerken evlerinin yanındaki nehre düşüp ölür.

dd) Akrep: (Çayan)

34. masalda bir arslana ve yavrularına saldıran akrep. masaldaki pehlivan delikanlı tarafından öldürülür.





MASALLAR

1. ÜÇ AĞÄYNI BÄTİRLÄR

Bâr êkân, yoq êkân, bir zâmândâ bir kişi bâr êkân. Bâý hâm, kâmbägâl hâm emäs êkân. Uning üçtä oğli bâr êkân, üçâvi hâm oqıgân, âqu qârâni tânigân, yüzlâri âydây, özlâri tâydây, yamân bilân yürmägân, yamân câydâ turmägân êkânlâr. Tongıçı yigirmä bir yaşdâ, ortänçâsı on säkkiz yaşdâ, kencâsi on âlti yaşdâ êkân.

Âtâsi bir küni ulârni âldigâ çağırıp, hâr birining peşânâsini silâb:

-Oğllârim, men bâý emâsmân, mendân qâlgân dâvlât sizlârning mäişâtingiz üçün kifâya qılmâydi, mendân ârtıq nârsâ ümid qilib otirmânglâr, özimdân keyin bâxtsiz bolib kâlmânglâr deb, sizlârni oqıtdim. Yaxşı ât qoydim. Toy qıldim, vâyagâ yetkâzdim. Buning üstigâ sizlârni yanâ üç nârsâ bilân târbiya qıldim. Birinçidân sâğlâm vücudli qilib östirdim - quvvâtli boldingiz. İkkinçidân, yarâğ bilân taniştirdim - yarâğ işlâtişgâ ustâ boldingiz. Üçinçidân, qorqıtmây östirdim - qorqâq bolmây bätir boldingiz, yanâ üçtä nârsâni âytâmân, qulâqlâringizgâ âlib, eslâringizdân çiqârmânglâr. Toğri boling - bexâbätir bolâsiz. Mâqtänçâq bolmäng - hicâlât târtmäysiz. Dängäsâlik qılmäng - bâxtsiz bolmäysiz. Bundân bâşqâsini özingiz biling. Qârâ tâyni, sâmân tâyni, kök tâyni âsbâb-âncâmlâri bilân täyyârlâb qoydim. Xurcunlâringizni bir häftâlik âvqât bilân tolğızdim. Bâxtingiz yoldâ, tâpib âlmâq üçün dünyani körgâni yolgâ çiqıng, dünyani tânimây dünya kişisi bolmäysiz. Bâxt quşini uşlâmâq üçün bâxt âvigâ çiqıng. Xâyr oğllârim, -deb turib ketdi.

Oğllâri süyünib, sâfâr täyyargârligini körişib, ertâ sâhârdâ âtlânilib yolgâ tüşdilâr. Üç âğâyni kün boyi yürüb, cudâ uzâqqa ketdilâr.

Nâmâzşâm vâqtidâ bir câygâ etdilâr. Keçâsi yol yürmâqni münâsib körmây, şu câydâ yatmâqni mä'qul tâpib, âtlâridân tüşib istirâhât qilib âvqât yeb, yatiş âldidân özârâ şu mäslâhâtgâ keldilâr: "Bu cây toqâyzâr êkân, biz

yol bäsib kelgänimiz, çärçäb uxläb qälsäk yaxşı bolmäs, keçäni üç böläkkä bölib, har bir bölägidä birimiz nävbät bilän päyläqçi bolib uyğaq turaylik”.

Tongıç äkäsini birinçi bolib nävbätini aldı. İkkäda ükäsini uyquğa ketdilär. Çiräq lipillär yanib turardı. Kättä äkä qolidägi yarâğını oynab, ätrâfdägi däv-däräxtläрни tümäşä qilib bir närsä qänçä vâqt otirdi. Ätrâf cimcit. Heç närsä şitr etmädi. Bärliq uyquda. Keçä äydin edi. Bir vâqt toqäy içidän bir närsäning keläyatgän şärpäsi eşitildi. Yigit heç qorqmäy, yarâğını çiqärib täyyar bolib turdi.

Ägä-inilär tüşgän toqäyning närigi tümänidä bir şerning mäkäni bär ekän. Ulärdän başqa heç kim bu cäygä kelgäni qorqar edilər. Şer äkä-ükäning hidini bilib, yamâq üçün ästä-sekin uyasidän qozğalib çiqıp keldi. Tongıç bätir, şerni öldirişgä işänsä häm, “Ükälärim bezävtä bolmäsinlär” deb, toqäyning bir tümänigä qaräb qaçdı. Şer quvdi. Tongıç bätir pänägä yaşirinib turib, şerning ärqä tümänigä qiliç bilän urip uni yärlädi. Şerning öng qoligä urdi. Şer bätirgä qaräb, bär küçini toplä, özini täşlädi. Bätir yanä çäp berdi. Başigä käreb qiliç säldi, şer yıqıldı. Yanä bir qiliç uriş bilän şerni qulätädi. U şerning üstigä minib terisidän bir täsmä qırqıb aldı. İçidän beligä mähkäm bağläb älib, heç närsä körmägändäy, yanä ükäläri yanigä kelib otirdi.

Päyläqçilik nävbäti ortänçä bätirgä keldi. Heç qändäy vâqea yüz bermädi. Üçinçi bätir turdi, täng ätgünçä päyläqçilik qıldı, heç närsä körmädi. Birinçi keçä şu bilän tügädi.

Èrtä bilän yanä yolgä tüşdilär. Keçgäçä yol yürdilär, yol yürsälär häm mol yürdilär, bir tägning bägrigä tüşdilär. Tägning çäp tümäni keng qorıq edi. Ortäda bittäginä bäkäteräk bär edi. Bäkäteräkning tägidä bir bulâq, uning äldidä supä, tägning tägidä ğär bolib, undä ilänlär pädşası - äcdär sultän yalğız turardı.

Bätirlär bugün şu yergä tüşdilär. Ätläri bäläb, xäşäk sälib, häligi supägä östirib, istirähät qıldılar. Ävqätläri yeb bolgäç, uxläş vâqtidä ävvälgidäy nävbätmä-nävbät päyläqçilik qilişdi. Birinçi nävbät Tongıç bätirgä berildi. Undän keyin Ortänçä bätirgä gäl keldi. Uning nävbätidä keçä äydin, cimcit edi. Bir vâqt häligi ğärdän vähimäli ävâz eşitildi. Ortänçä bätir

qorqmadi, cim turdi. Faqat akasi bilan ukasining bezavta bolishlaridan tashviylanap edi. Kop vaqt otmadi. Garning ichidan bashi xumdai, uzunligi xaridai bir narsa ormalaq bular sari kelä basladi

Ortanca batir supadan tushib, qoriqning narigi tamangä qarab qaçdi. Adam barini bilib chiqqan acdar, Ortanca batirgä qarab yugurdi. Batir çap berdi va acdar sultanning dumiga qiliç urib, uni yaraladi. Acdar sultan bashi aylanib qaldi. Yanä paylab turib, batir ustalik bilan uning beligä qiliç saldi. Acdarning yarasi ağırlaşıb, xansirab qaldi, şu çägdä batir uni yanä urib, işini tugatdi. Terisidan bir tasma alib, ichidan beligä baglap aldi. Heç narsä kormagandai bolip, supagä barip otirdi.

Uchinçi navbat Kencä batirgä keldi. Akasi uyquga ketdi. Tang atdi, uygandilar. Yanä atlanib, yolgä tushdilar. Bugun ham yol yurdilar. Taglarni, çollarni, dast-dalälarni otib kun batganda bir tepalikka yetdilar. Toxtab bir keçani şunda ötkazmaqçi bolib, atlardan tushib, tepalikkäistirahät qilib, otirdilar. Avqat qilişip, yeb, yatarda yanä paylaş navbati Tongiç batirgä, undan song Ortanca batirgä, eng keyin Kencä batirgä yetdi. Kencä batir tepalikkä akalarini uxlätib, paylab otirip edi, şamal kelib çiräqni oçirib qoydi. Akalarining qarangida uxläşi ungä ağır tuyuldi. Çiräq äxtarib, yeng tepä bir çaygä çiqib, här tamangä köz taşlap edi, uzäqdän kun batış tamandan girä-şirä uçqun körinip qaldi. Çiräqni yandirib kelmäq üçün uçqun chiqqan tamangä qarab atni minib ketdi. Anca yol yurib, çolning ortasidagi bir qorgangä barib yetdi. Atdan tushib, qorganning tagigä keldi. Yetti paxsä devär bilan uralgän yalgız qorgän bolib, bir tamangä eşik orni bar edi. Taşqarigä atini baglab, sekin içkari kirdi. Qorganning içkarisida bir çekkada on bir yağaçli qara uy, darçalari berk bolip, eşiklari açiq edi. Ayaq uçi bilan sekin-sekin barip, darçaning yaruğidan moräläb qaradi. Kun çiqar tamanda kattä oçaq, qazanda şorvä qaynab turibdi. Bütün qarayıb bitgän üdä yigirmä çagli adam otiribdi. Devärlarda yarag-äslahä, otirganlarning peşanalari qaqqaygän, közlari çaqçaygän, köngillari qara, yuzlari ala, oylaganlari yamanlik ekän. Alhasıl bular talançilar topi ekänligi, bu çay - ularning toplanadigan makani ekani malum boldi. Kencä batir oziga-özi aytdi: "Bularni taşlab ketä versäm, yigitlikdan bolmaydi, qanday bolsa ham bir yol

bilən bulärni tāmām qırıb yoqâtmâq lâzim. Buning üçün bir hiylä işlätib, bulärgä qoşilib âlay päytini tâpib, işimni bəcäray,” -dedi. Ärqäsigä qaräb, bir neçä qädäm yürüb, songrä çäpib keldi. Äyaq ävâzinä eşitib, oğrılar yaräğlärinä qollärigä âlib, täyyärlänä başlädilär. Şu äradä Kencä bätir içkärigä kirib keldi. Sälâm berip, hämmäsi bilän şuräşib, tiz bükip otirdi. Oğribäşigä qaräb:

-Täqsir men käminä qulingiz, fälän şähärdän bolämän, yaşligimdän beri heç ustäd körmäy, özimçä mäydä oğrilik qilib yürär edim, köp täcribä körgänmän. Yakkä özim durusträk bir iş qilmâqqä küçim bolmägänidän, bir topgä qoşilmâqni ärsü qilib yürär edim. Cänäbläringizni bundä deb eşitdim, keçä-kündüz yol yürüb, äxiridä xizmätinizgä yetib keldim. Ümidim şuki, meni yaş deb qäytärmäy, içläringizgä âlib, bilmägän närsälärimni örgätib, topläringizgä qoşib älsängiz edi. Köp närsälärdän xäbärim bär, äyniqsä läxm käblämâqqä, äldin tüşib, ähvälni bilib çıqmâqqä ustämän. Ümidim bärki, işläringizgä yaräb qälärmän, -deb, ikki qolnı köksigä qoyib yalvardı. Oğrilärning başlığı:

-Cudä yaxşi, bizgä häm şundäy oğri bälä zärur edi. Yaxşi kelibsän, bizgä qoşılding. Murädinngä yetding, oğriçä, -dedi.

Kencä bätir ornidän turib, qulluq qilib: “Murädinngä yetsäm baxtlimän”, dedi. Öziçä içidä: “Semiz qoylär, qässäbingiz men özüm bolämän”, deb piçirläb qoydi.

Şorvânı keltirdilär, içib boldilär. Bugün oğrilär pädşähning xäzinäsini urmâqçı bolib, şu yergä toplängän edilär. Mäslähätläşib, ätländilär. Kencä bätir häm birgä ketdi. Köp ötmäy, oğrilär şähärgä kirib keldilär, ordäning ärqä tāmānidägi bağçägä kirdilär. Ätdän tüşib, ordägä qändäy qilib kiriş toğrisidä mäslähät qilib, äldin “oğriçä”ni devärdän äşirib tüşirişgä, hämmä uxlägän bolsä bärävär kirmâq üçün devärdän birin-ketin äşib tüşib, içkäridä toplänişgä gäpnı biriktirip, äldin Kencä bätirgä: “Sen kirib, ähvälni bilib çıq, songrä devär tepäsidadä xäbärdär bolib tur!” dedilär.

Oğrilär Kencä bätirni kötärişib, devärgä çıqärdilär. U bir ilâc qilib pästgä häm tüşib oldi. Bir äz u yaq - bu yaqqä yürüb, xäbär älgän boldi. Song bir ärävânı sekin devär tägigä keltirib qoydi. Äräväning tepäsigä çıqıb, başını

devârdän çıqarıb, oğrilärgä qārāb: “Ordādä hämmä uxlāgān ēkān, qulay fursāt”, dedi. Oğribāşı oğrilärgä: “Birin-ketin devârdän āşilsin. āvāz çıqarılmāsın!” deb buyurdi. Birinçi oğri devârdän ārāvāgä qārāb tüşmāq üçün qārning pāxsāgä qoyib, bāşini ēggān ēdi. Kencä bātir qolidāgi qılıç bilān uning boynigä qārāb, molcällāb turib, çunān urdi, ikki bülāk bolib yıqıldı. “Tüşilsin!” dedi. Tüşgānning boynigä üzāverdi. Qısqāsi, hämmä oğrining källāsini üzib bitirdi. Qılıçini ārtib, qınıgä sālīb, ordāning iç tāmānigä yürdi. Ārkning dārvāzāsīgä kelsä, dārvāzābān uxlāb qālibdi. Sekinginā āldidān ötib dārvāzāni āçib, içkārı kirdi. Bir kättä sārāy, uning iç tāmānidä uçtä eşik, toğridāgi eşik āldidä pāsbān uxlāgān, u sekinginā-cudā ēhtiyatkārlik bilān pāsbānning qolidāgi kälitni āldi. Qulfgä sālīb, āvāz çıqārmāy āçdı. Undān içkārīgä bir ortā sārāygä kirdi. Undān yanā uçtä eşik bolib, bu bölmädä ontā çirāyli qız pāylāqçı ēkānu, hämmāsi hām uxlāb qālgān ēkān. Çunān ustālik bilān āldilāridān ötdiki, heç biri āqālli sezmādi hām. Birinçi eşikdān bir bölmägä kirdi, uning devārlāri qāzıq lungilār (sāçıqlār) bilān bezālgān. Qıp-qızıl güllār, ipākdān tikilgān hār türlü üy cihāzlāri tolā ēkān. Gül yüzli çori qızlārnig ortāsüdä, kümüş soridä bir qız āqqā orālib, āydāy yüzini pırpırāb yanib turgān şāmgä qārātib uxlāb yatgān ēkān.

Sekin kelib tāmāşā qilib: “Sen Tongıç ākāmning bāxt quşı” deb, ong qolidāgi üzügini çıqarıb ālib çontāgīgä sālđı. Ārqāsīgä qāytib, yanā oşā ortā sārāygä kelib çıqđı. “Ēndi ikkinçi üyni körāylik-çi, nimā sirlār bār ēkān?” deb, ikkinçi bölmägä kirdi. Bundä hām xānālār özigä munāsib ipāklār bilān yasātılgān, türlü quşlārnig sürāti bilān bezālgān. On nāfār çori qızning ortāsüdä kümüş soridä on sākiz yaşlārdāgi bir qız yatıbdı. Āy “mendān” teb, tālāşşā, kün “mendān” teb tālāşādīgān āq hāriřgä orālgān xāldä pırpırāb yanib turgān şāmni tāmāşā qılğān kābi uxlāb yatıbdı. Kencä bātir öziçā : “Sen ortānçā ākāmning bāxt quşısān, āyağingdāy bāğlāb ketāyin” deb qolidān sekinginā bilāgüzügini ālib çontāgīgä sālđı. Ārqāsīgä qāytib yanā āldingı ortā sārāygä kelip çıqđı. “Ēndi üçinçi bölmägä kirmāq lāzim” deb sol tāmāndāgi bölmāning eşigini āçib içkārīgä kirgān ēdi, bunisüdä hämmāsüdān hām ziyadā çirāyli nārsālār kördi. Devār qıp-qızıl ipāklār bilān yasātılğān, ipāk gilāmlār üstigä şāyi körpāçālār sālingān. On ālti yaşlı çirāyli çori qızlārdān āltitāsi ātrāfini örāgān xāldä kümüş soridä bir qız yatıbdı, tillā şāmdāndāgi pāl-pāl

yanib turgan sham bilan oynashib turganday bolip uxlayapti. Aq, naziq badanini aq harirga orab yatgan on alti yasar qizga colpan yulduzi corilikka tayyar. buning uchun kul gul teradi, ay alma taslaydi. Adam balasi ekänligiga hech kim ishanmaydi...

Kencä bätir içidä: "Mening baxt qusim sendirsän" deb, uning ong qulagidan sekingina tillä isirgasini çiqarib älib, çontägiga säldi. Arqasiga qaytib, yanä oša orta sarayga kelib çiqdi.

Bulär padshahning qizlari edi. Kencä bätir ilgari qaysi yol bilan kelgan bolsa, yanä oša yol bilan darvazaning äldiga çiqdi. Darvazaban uyqusidan uygänmagän ekän. Darvazani qulflab, kalitini yanä darvazabanning qoliga tutqazib, otib ketdi. Haligi paxsadevardan asib, bagçaga tushib, çiragini yandirib, atiga minib akalarining yaniga keldi. Akalari uyqudan uygänmagän ekänlar. Çiragni öz çayiga qoyib, qamçisini oynab otiraverdi. Tang ätdi. Hammäsi uyqudan turib, xäl-ahval suradi. Kencä bätir: "Tinçlik, hech narsä bolgani yoq" deb cavab berdi. Avqatlarini yeb, ätlarni tayyarläb minib, yolgä tushdilär. Bir sarayga ätlarini bagläb, özlari bir baländ çayga çiqib, atrafga qarab, tamasha qilib otirgan edilar. Shaharda ordaning vaeasi esitila basladi. Su vaqtdä carçi çaqirib, hammäni vaeädän xäbärdär qilär edi:

Bugün keçäsi namä'lum ädam tarafidan, ordaning bagçasida yigirmä kişining başi kesilgan, içki xaramning eng nazik çaylaridan bir danadan tillä narsälär yoqalgan. Bu sirli işlarni bacargan bätir kim ekänligini bilish uchun padshahimiz elning hammä kattä-kiçigidän yardım istaydi. Şahar xalqidan bunday iş kelüvçi bätirlär bolmasligini bilib, kimning havlisida çeğdän kelgan musafirlär bolsa, dərhal ordäga älib bärilsin! -deb car salardi.

Çay egäsi bu bätirlarni ordäga barişga taklif qildi.

Bulär piyada ästä-sekin ordäga bärdilär. Padshah bulärning musafir ekänligini bilib, alahida bir ziynätlangän üygä kirgäzib qoydi. Başqa musafir bolmagänidan, ulärgä cudä diqqät-ë'tibar bilan qarab, sir älmäqni bir väzirgä tapşirdi. Väzir aytdi: "Bulärdän togridän-toğri suräsäk, ehtimal äytmäslär. Öz ahvallariga qoyib, taşqaridan qulaq salib turämiz, nimä desälär sözläridän sirini tapämiz", dedi. Bu xanada bulärdän başqa hech kim yoq edi. Bir vaqt dasturxän yazildi, xilmä-xıl naz-ne'mätlär keltirib qoyildi. İkkinçi bir

xānaning teʃigidān pādšāh bilān vāzir qulāq sālīb cim otirdilər. Bir āzdan keyin üç āġāyni bātirlār özārā suhbāt qilā bāşlādilər. Tongıç bātir dāsturxāndāgi āvqātni kōrsātib:

-Şu gōşt qozi gōşti ēkān, birāq şu qozi it ēmib kattā bolġān ēkān. - dedi.

Ortāncā bātir āytdi:

-Toġri āytāsiz, pādšāh degāni it gōştidān hām qāytmāydi. Sārālāb yemāq fāqırning işi, qoyni bāqib qoyibdimi? Men hām bir nārsāgā hāyrān bolib turibmān, mānā şu şinnidān ādām isi kelādi.

Kencā bātir āytdi:

-Toġri pādšāhlik -qānhorlik demākdir. Qān qoşilġān bolsā ēhtimāldān uzāqmāsdır. Lekin yamānning qāni bolsā-ku, māyli, begunāhning qāni qoşilġān bolmāsin. Men hām bir nārsāgā hāyrān boldim, şu nānni tāxlāġān kişining ātāsi nāvvăy ēkān, tāxlāvçı nāvvăyning oġli ēkān.

-Toġri bolsā kerāk, -dedi Tongıç bātir. -Pādšāh bizni bu yergā ordā vāqeāsi bilān çakirġān. Ālbättā bizdān sāvāl surār, nimā deymiz?

-Ālbättā yalġān sözlāmāymiz, -dedi Ortāncā bātir, -bu vāqeāgā ārālāşġān bolsāk, āytmāq lāzimdur.

Kencā bātir:

-Üç künlik yoldā qāndāy vāqeālārnı kōġġān bolsāk, ortāgā tāşlāydidġān vāqt keldi, -dedi.

Tongıç bātir birinçi keçādā şer bilān ālişġānini āytib, belidān tāsmāsini ortāgā ālib qoydi. Ortāncā bātir ikkinçi keçādāgi vāqeāni āytib, nişānā üçün tāsmāni ortāgā tāşlādi. Kencā bātir üçinçi keçādāgi vāqeāni āytib, ālġān nārsālārnı ortāgā tāşlādi.

Pādšāh bilān vāzir sirdān xābārdār boldilər. Fāqāt gōşt, şinni, nān toġrisidāgi ġāplārnı tekşirib kōrmāqçı boldilər. Birinçi qoyçivānnı çāqirtirişdi. Pādšāh qoyçivāndān surādi:

-Toġrisini āyt, keçā soyilġān qozining ānāsi itmidi?

-Pâdşâhim, bir qâşiq qânimdân keçsângiz äytämân.

-Ötdim, toğrisini söylä!

-Qışning ortäsidadä bir qoy tuğıb. özi ölib qâldi, şu vâqtdä bir kattä itim hâm tuqqân èdi. Qoziçäqqä rähmim keldi. Etim qozini aç qâldirgim kelmädi. Nâçâr oşâ itgä emizdirip, kattä qılğan èdim. Bâşqâ qozi qâlmägani üçün oşâni yubârgändim. -dedi.

Pâdşâh bâğbânni çâqırıp:

-Toğrisini äyt, şınnığä âdâm qânı qoşılğanmı? -debdi.

-Pâdşâhim, bir qâşiq qânimdân ötsângiz, bir vâqeä bolğan èdi. äytärdim, -dedi.

-Äyt, ötdim, -dedi. Bâğbân:

-Ötgân yazdä, bâğdägi üzümzârgä hâr keçä bir âdâm oğrilikkä kelib, sizgä âlib qoyılğan èng yaxşi üzümdân oğirlâb âlib ketä bâşlädi. Bir küni ägâr qolimgä tüssä, öldirib, şu tâkning tægigä kömib qoyay, deb qâsd qıldim. Bir keçä pâylâb yatdim. Yanä keldi. Şaşvâr toqmâq bilân bâşigä urdim. Bâşi pâçâq bolib ketdi. Heç kim bilgäni yoq. Şu tâk tægigä çuqur kâvlâb kömib qoydim, keläsi yılı tâk küçlänilib, çunân hâsıl qıldıki, bârgidân hâm üzümü köp èdi. Lekin mäsäsidadä özginä özgäriş päydä boldi. Men üzümdân sizgä yubârmây, bütünüçä şınnı qılğan èdim, -dedi.

Nänni pâdşâh özi täxlâğan èdi. Bu şâhning âtâsi nâvvây èdi.

Pâdşâh häqiqätlär bilingänidân keyin, bulärning zâkâvätigä "âfärin" deb, bâtirlärning âldigä kirdi. Sälâm berib körışdi. Heç bir nârsä surämây:

-Sizlärning hämmä äytgänläringiz toğri bolib çıqdi, mening sizlârgä muhâbbätim ârtidi. Bâtir mehmânlär, icâzät bersângiz, bir ärzim bâr èdi, -dedi.

Tongıç bâtir:

-Äytgänläringiz toğri kelsä qâbul qılârmiz, äytingiz! -dedi.

Pâdşâh:

-Mening üçtâ qızim bâr, oğlim yoqdir. Men ertâgâ bütün şahârni toygâ çâqirib, qırq kün âş berib, qızlarimni sizlârgâ nikâh qılsam, mening oğıllarim bolip, bundâ qâlsangiz, -dedi.

Tonğiç bätir:

-Xop, yaxşı äytäsiz, lekin bizning hâm şartimiz bâr. Bizlâr pâdşâh bälâsı emäsmiz. Ätämiz bây hâm emäs. Sizning дәvlätiniz pâdşâhlik bilân tâpilgân, biz qol küçi bilân târbiyat tâpgänmiz. Elimiz bir bolsâ hâm, târbiyamiz bâşqâ. Qändây bolâr êkân? -dedi.

Pâdşâh:

-Men bir ıqlimning pâdşâhimân, sizni ätängiz qol küçi bilân târbiya qilib, sizdây bätirlärning ätâsi bolgân êkân, mendân nimâ kâmligi bâr? Hâqiqätdä, mendân ärtiqdir. Târbiyangiz ârqäsidadâ cähân pâdşâhlâri âşiq bolib yıglâb yürgän qızlärning ätâsi sizgâ öz qızlarini yıglâb tütädi, -dedi.

Bulâr qâbul qıldılar. Şahârdâ qırq kün toy-tâmâşâ bolib, bätirlâr pâdşâh qızlarigâ üyländilər. Qızlâr yoqâtgân tillälârigâ gävhar qoşib âldilər. Yaxşı târbiya ârqäsidadâ yigitlâr baxt quşini qolgâ kirgizdilər. Qızlâr bilân bätirlâr ipâkdek yeçildilər.

Pâdşâh hämmâ küyavidân Kencâ bätirni yaxşı körärdi. Künlärdän bir kün pâdşâh bir sâlqın câyda uxlâb yatgân edi, yanidâgi äriqdän bir ilân çıqıb, pâdşâhgâ zâhâr sâlmâqçı bolib turgändâ, tosätdän kelib qâlgân Kencâ bätir uni körib, belidân qılıçini suğurib, çâpib, ikki bölüb taşladı. Yanâ qılıçini qınıgâ sâlib turgändâ pâdşâh uyğänib qâldi. Dilidâ: "Qızimni bergänimgâ qänâät qilmây, meni öldirib, pâdşâh bolmâq xâyali bâr êkân", deb şübhä qıldı. Vâzirgâ çıqıb vâqeäni äytdi. Vâzirning bätirlärgâ hâsâd-ädävâti bolib, qulây päytini kütib yürgän êkân, yaxşı bähânâ boldi.

Vâzir pâdşâhgâ:

-Şundây bebähâ qızlärinizni, mendân bir mäslähät surämây, yaxşı târbiya körgän deb, musâfirlärgâ berib qoydingiz, ändi mänâ üçini sizgâ körsätdi. Ändi yaxşı deb sevgän küyavingiz sizni öldirmâqçı bolgân êkân, yanâ bir küni bâşqâçârâq xıylâ bilân sizni öldirib qoyar, -dedi.

Pådşâh vazirning sözigä işänib:

-Zindängä sâlınsin! -deb buyurdi.

Kencä bätirni zindängä sâldilär. Kencä bätirning qällığı cudä xäfä boldi. U bätirni nihâyatdä yaxşı körärdi. Yıǵláb-yıǵláb, kelinçäkning yüzläri soliy başladı.

Bir küni qız átäsining äyaǵıǵä başını qoyib, yıǵláb, qällıǵını ävf ätişni surädi. Pådşâh qızınıng yüzidän ötâlmäy, Kencä bätirni zindândän âldirib keldi. Qällığı cudä säǵıngänidän küyavini quçâqláb, yüzläridän öpib, qolını yelkäsığä täşláb yıǵláb turär êkän, pådşâh Kencä bätirgä qaráb:

-Bätir, siz şundäy vâfäsizmisiz? Körmäyapsizmi, mening qızım sizgä qändäy mehribän. Şu qızımni häm riäya qılmäy, qäy köngil bilän meni öldirmâqçı boldingiz? -dedi.

Qällıǵınıng boynidän otkäzǵän öng qolınıng uçläri bilän kelinning näzik iyakläridän sıláb turib, Kencä bätir pådşâhgä qaráb bir hikäya aytdi.

2. QILIÇ BÄTİR

Bir bär êkän, bir yoq êkän, bir zamândä Qılıç bätir degän bir pälvân bär êkän. Künlärdän bir kün Qılıç bätir säfärgä çıqıbdı. Bir neçä kün yürǵänidän keyin bir ädämǵä duç kelibdi.

Bu ädäm Qılıç bätirgä:

-Yol bolsin, äǵäyin, -dedi. Qılıç bätir undän:

-Men Äqbiläk äyım âldigä bärämän, sen nimä qilib turibsän bu yerdä? -deb suräbdi.

Qılıç bätirgä uçrǵän ädäm bözçi êkän, u debdi:

-Şu tãmândä Qılıç bätir degän bir pählävân çıqqän èmiş. Oşa bilän küräşmâqqä çıqıb turibmän.

Qılıç bätir:

-Kel bolmasä, men häm Qılıç bätir bilän birgä yürgän edim. men bilän bir bel uşlaşib kör-çi, -degän ekän, bozçı:

-Xop bolmasä, bir küräşib äläylik, -debdi. Şu bilän ikkaläsi küräş başlabdi. Köp vâqt ötmäbdi. Qılıç bätir bozçini kötärib yergä uribdi.

Bozçı ornıdan turib, Qılıç bätirgä:

-Küçinggä qayılmän. Endi sengä dost boläy, -debdi.

Qılıç bätir bozçıgä ikki dänä näyçä berä turip:

Mänä bu näyçälärni ä. Ägär biridän qän tamsä, beğäm bol, biridän zärdäb tamsä, tezdä qänät bağläb, ärqämdän öçib yet, -deb yolgä tüşibdi.

Bir qänçä yürgändän song yanä bir ädämgä duç kelibdi. Bu ädam temirçi ekän. Bu häm:

-Hä, yigit, yol bolsin? -deb suräbdi. Qılıç bätir ungä:

-Äytgäning kelsin. Men Äqbiläk äyım äldigä barmâçımän. Xoş, nimä üçün sen bu yerdä turıbsän? -debdi.

Häligi ädam Qılıç bätirgä:

-Qılıç bätir degän bir pählävän keläyatgän emiş, şu bilän küräşmäqqä çıqıb turıbmän, -debdi. Qılıç bätir:

-Men häm Qılıç bätir bilän birgä yürgän edim, ägär küräşmäqqi bolsäng, ävväl men bilän küräşib kör, -debdi. Şundä temirçi:

-Kel bolmasä, küräşäylik, -deb Qılıç bätir bilän bel uşlaşibdi. Qılıç bätir temirçini yıqıtıbdi. Keyin ong ornıdan turğazıb qoyıbdi. Bungä häm ikki dänä näyçä berib: biridän qän, biridän zärdäb tamişini, qän tamsä, beğäm bolış, zärdäb tamsä, ärqäsıdän uçıb yetiş keräkligini äytib, "bittä eding, ikkitä bolding, özim bilän üçtä boldık", deb yolgä tüşibdi.

Yürıb yürıb, äxırıdä bir qışlâqqä yetıbdi. Bu qışlâqdä bir suvçi bär ekän, u häm yolgä çıqıb turgän ekän. Qılıç bätir u bilän häm suräşib, ikkisi küräşibdi. Qılıç bätir uni häm yıqıtıbdi. Bungä häm häligi näyçädän ikki dänä berib: "Sen bilän üçtä boldık, özim bilän törttä boldık, törtävimiz häm bir

kişi. Şu nâyçaning biridän qân tâmsä, beğäm bol, biridän zârdâb tâmsä, tezdä yetib bâr", deb yolgä tüşibdi. Yürib-yürib, sährädä bir galä qoy bâqib yürgän çopängä duç kelibdi, u bilän suräşib bolib:

-Bu qoylär kiminki? -deb suräbdi. Çopân ungä:

-Äqbiläk äyımniki, -deb cävâb beribdi. Qılıç bätir:

-Äqbiläk äyım qäyerdä? Siz biläsizmi, ungä yetiş yoli bârmi? -deb surägän êkän, çopân:

-È azämät yigit, sizgä oxşägän boz yigitlär, şahzädälär uni kelib âlâlmäy, özlärini nâbud qılışdi. Kördingizmi, huv ânävi korğân sizgä oxşägänlärning källäsüdän yasälgän. Siz qändäy qilib u yergä bärä âläsiz? -debdi.

Qılıç bätir birâz oylâb turib:

-Men âlbättä bärämän, buning üçün nimä qılış keräk? -deb suräbdi.

Çopân cävâb beribdi:

-Siz bâzârgä bârib, bir xurcunning iki közini tolätib kişmiş âling. Äqbiläk äyımning bir âti bâr, u kişmiş yeydi. Ägär Äqbiläk äyımning âldigä birâr kişi kirsä, âti kişnâb yubârädi. Äqbiläk äyım üydän çıqıb, kelgän kişining källäsini qılıç bilän üzib täşläydi. Èndi siz şungä bir hiylä işlätäsiz: uzâqdän yer tägini kâvlâb bârib, xuddi ât turgän cäyning tägidän çıqäsiz. Bir bârdän âläsiz. Hâligi kişmiş bilän birgä bârdänni âlib kelib, teşikning âğzigä keltirib qoyäsiz. Keçäsi bolgändä teşikdän çıqıb, bârdänni teşik âğzigä târtib, özingiz pänädä turäsiz, buni âtgä bildirmäysiz, ägär buni ât bilib qâlgudäy bolsä, sizni pāçāq-pāçāq qilib yubârädi. Äqbiläk äyım uxlägän vâqtidä dârrâv çıqıb, kişmişni ât âxurigä sâläsiz, şu bilän Äqbiläk äyımni qolgä kiritäsiz.

Qılıç bätir çopân bilän xâyrläşib, uning äytgänlärini birmä-bir bęcärişgä kirişibdi: yerni kâvlâb bârib, âtning âxuri yanidän çıqıbdi. Ätgä bildirmäsdän, bârdänni teşik âğzigä yapmâqçı bolib turgändä, ât sezib qâlib, birdän kişnâb yubârıbdi. Buni eşitgän Äqbiläk äyım yatgän yeridän turä sâlib ât yanigä kelibdi:

-Xä, cänivär, nima sir bär, kişnab yubärding? -deb ätning başını siläbdı. uyaq-buyaqni közdän keçiribdi, heç närsäning şärpäsini sezmagändän keyin qäytib ketibdi. Endiginä közi uyqugä ketgän päytdä ät yanä kişnabdi Äqbiläk äyım yanä çıqıbdı. Qäräsä, heç gäp yoq emiş. Keyin

-Sen munça kişnäyverding, uyqumdän bezävtä qılding! -deb ätgä bir-ikki qämçi urib, songrä içkärigä kirib uxläb qalıbdı. Şundä Qılıç bätir birdan çıqıb ätgä kişmiş sälıbdı. Ät kişmişni yeya başläbdı. Qılıç bätir sekinginä üygä kirib qäräsä, Äqbiläk äyım uxläb yatgän ekän. Tezdän uning başı tevärägigä qırqtä qäzıq qäqıb, qırq kākılını qäzıqlärgä bağläb qoyıbdı. Bir vāqt Äqbiläk äyım uyqudän közini açib qäräsä , tepäsıdä bir yigit tikilip otirgän emiş. Äqbiläk äyım Qılıç bätirgä qäräb:

-Ne üçün kelding? Mendä nimä qäsding bär? Ornidän tursäm, källängni älämän! -deb qättıq intilibdi, lekin kākılläri qäzıqlärgä bağlängänligi üçün ornidän turälmäbdı vä Qılıç bätirning tädbirigä qäyil qalıbdı. Songrä yigitgä täslim bolıbdı, şu bilän, ikkävläri birgä yaşäy başläbdı.

Qılıç bätir häligi ätni minib, ävgä çıqıb yürıbdı. Äradän bir neçä yıl ötıbdı. Här qändäy pädşä sävçı yubärsä häm, Äqbiläk äyım äslä unämäbdı. Äxırı Qäräxän degän pädşä sävçilikkä bir kämpirni yubärib, ungä: "Ägär oşä qızni keltirsäng, boying bärävär ältin berämän", -debdi.

Kämpir eşäkkä minib, yolgä tüşıbdı. Qılıç bätirning ävdän qäytädigän yoli üstigä bärıb eşäkning bir äyağını urib sindirıbdı-dä, özi bir çekkadä yalgändän yıgläb otıräberıbdı. Säl ötmäy, Qılıç bätir ävdän qäytıbdı. Kämpir Qılıç bätirgä yalınıb, höng-höng yıgläbdı, eşäkning äyağını körsätıb:

-Bäläm, mengä rähm qıl, bu ädämsiz çöl-biyabändä qalıb ketib, häläk bolmäy, -debdi.

Qılıç bätirning kämpirgä rähmi kelib, uni ärqäsıgä mingäştirıb, üygä älib ketıbdı. Äqbiläk äyım erining bu işıgä cudä häm aççıglanıbdı vä erini pänä cäygä çäqırıb älib:

-Bu şom kämpirni negä keltirdingiz? Başımızni yeydi-kü! -degän ekän, Qılıç bätir:

E buning qolidan nimä kelärdi deysän. Qayıtağa senga daldä bolib otirädi, ägiringni yengil qilädi. -debdi

Kämpir Äqbiläk äyimgä xızmat qilib yüräveribdi:

Künlärdän bir kün kämpir Äqbiläk äyimdän suräbdi:

-Bäläm, Qılıç bätirning cânı qäyerdä bolärkin. biläsizmi? Buni bilib älsängiz yamän bolmas. - Äqbiläk äyim:

-Qändäy suräsäm ekän? -degän ekän, kämpir:

-Keçqurun bätir kelgändä, ungä_royxuş bermäsängiz. äytädi. Änä. biläsiz -qoyasiz, -debdi.

Keçqurun Qılıç bätir ävdän kelibdi. Äqbiläk äyim Qılıç bätirgä royhuş bermäbdi, ätigä häm kärämäbdi: bir bürçäkdä tümtäyib otiräveribdi.

Xätinini bu ähväldä körgän Qılıç bätirning dili siya bolib, özini qäyaaqqä urışını bilmäbdi. Keyin säbrsizlänilib, Äqbiläk äyimdän suräbdi:

-Negä xäfäsiz, cânim? Nimä boldi sizgä?

-Şu çäqqäçä men sizning heç bir nişänängizni bilmäymän.

-Xoş, qändäy nişänämni?

-Sizning cânıngiz qäyerdä turädi?

Qılıç bätir äytmäslikkä här qänçä urinsä häm, heç iläc bolmäbdi.

Äxiri näiläc bolib:

-Mening cânim qılıçimdä, qılıçsiz ästi yürälmäymän, -debdi.

Äqbiläk äyim yaşlık qilib bu sirni oşä ändäyaaq mäkkär kämpirgä yetküzibdi.

Şum kämpir iç-içidän quvânib, öziçä "Hımm, murâdimgä yetär kün häm bär ekän-ä!" debdi. Ämmä sir bây bermäslik üçün Äqbiläk äyimgä:

-Qoying-ye, bäläm, bu gäpingizgä işänmäymän. Sirä häm işänmäymän. Èringiz sizni äldägändir. Qäni bolmäsä, bätir ertä bilän ävgä ketişidä qılıçını älib qalıng-çi, nimä bolär ekän? -debdi.

Èrtäläb Äqbiläk äyım eridän qılıçını taşláb ketişni sorábdı. Qılıç bätır xätinini xäfä qılmäslik üçün qılıçını zorğä beribdi vä ätlänib ävgä çıqıb ketibdi.

Kämpir darräv qılıçını taşbilän bükip, säygä taşlábdi. Xuddı şu päytdä Qılıç bätır yoldä yıqılıb qalıbdı. Kämpir tezdän yağâç ät yasábdı: ong qulâğını buräsä-uçärmış, çäp qulâğını buräsä-tüşärmış. Yağâç ätni minib uyaq-buyaqqä uçirib, Äqbiläk äyımını äldäş päyigä tüşibdi. Äqbiläk äyımğä qaráb:

-Bäläm, siz häm minib köring-çi, qänäqä bolärkin. Bahänä bilän hämmä yaqni tāmāşä qilib keläsiz,-debdi.

Mäkkär kämpir Äqbiläk äyımını ärqäsigä mingäştirib, uçib ketibdi: bir zumdä Qäraxân pädsäning şährigä yetibdi, ordägä bärrib, pädsägä tä'zim qilib bolib:

-Şähim, mänä, xızmätingizni ädä qıldım: Äqbiläk äyımını älib keldim,-debdi.

Qäraxân pädsä kämpirgä kötärgäniçä tillä berib cönätibdi. Keyin qırq keçäyü qırq kündüz toy-tāmāşä qilibdi.

Èndigi sözni Qılıç bätırning säfärdä uçrätgän äşnäläridän eşiting.

Birdänigä häligi bozçi, temirçi vä suvçining näyzäläridän zärdäb tāmä başlábdi. Bulär tezlik bilän Qılıç bätırning hälidän xäbär älgäni kelibdilär. Qılıç bätırning eşigi äldigä kelib qaräsälär, bir däryä äqäyatgän emiş.

Bozçi suvçigä qaráb:

-Suvni boğ! -debdi.

Suvçi suvni boğıbdı. Säygä tüşib qaräsä, Bätırning qılıçı bükilip yatgän emiş.

Uni temirçigä berib:

-Sen buni toğriláb peşlä! -debdi suvçi.

Temirçi qılıçni peşlâbdi. Şu bilân Qılıç bätir öz hâligä kelibdi. Üygä kelib qaräsä, Äqbiläk äyım yoq emiş. üydä esä äşnalari otirişgän emiş Äqbiläk äyımni köp qıdırıbdı, heç qäyerdän tãpãlmãgãndãn keyin:

-Bu nimä sir? Ättãng, Äqbiläk äyım qoldãn ketibdidä? -deb qäyğurıbdı.

Bozçı temirçi bilân suvçini Qãraxãn pãdşãning şãhrigã yetişıbdi. pãdşãning rãvãğı tãgidãn ötãverişıbdi. Qãrãsãlãr, hãmmãyaq ur-yıqıt, topãlãn emiş

Suvçı Qãraxãn pãdşãning xızmtãkãridãn:

-Nimä gãp özi? -deb sorãgãn êkãn, u:

-Toy bolãyatır, -deb cãvãb berıbdı, Suvçı:

-Qãndãy toy? -deb soräsã, xızmtãkãr:

- Äqbiläk äyımni Qãraxãn pãdşã älmãqçı, -debdi.

Üçãvlari vãqeãdãn xãbãrdãr bolıb, uni Qılıç bätirgã äytıbdilãr. Keyin xãmmãlãri mãslãhãtني bir cãygã qoyıb, yanã Qãraxãn pãdşã şãhrigã cõnãbdilãr. Ulãr toy bãşlãngãnigã bir kãm qırq kün boldi degãndã yetib bãrıbdilãr.

Qılıç bätir Qãraxãn pãdşã şãhrigã bãsib kirib, birdãn pãdşãgã qãrşı qãttıq cãng bãşlãbdi. Qãraxãn pãdşã äsir tüşıbdı. Qılıç bätir bozçini şu mãmlãkãtgã kãttã, suvçini yãrdãmçiqılıç qoyıbdı. Äqbiläk äyımni ätgã mindirip, temirçini bãşlãb öz yurtigã rãvãnã bolıbdı. Bir neçã vãqt yol yürıb, äxırıdã Äqbiläk äyımning dãrya boyıdãgi cãyigã kelıbdı. Şu yerdã temirçi hãm ulãr bilãn birgã yãşãbdi.

3. MUQBİL TÅŞÃTÃR

Bir bãr êkãn, bir yoq êkãn, ötgãn zãmãndã Buxãrã şãhrıdã bir zãlim pãdşã bãr êkãn. Uning bir çırãyli qızı bãr êkãn. Uning nãmi Mehrinıgãr êkãn. Yüzining nuri äyni xırã qılãr êkãn..

Mehrinigâr çirâyli, küçli vâ gâyrâtli qız êkân. Yüzigâ niqâb târtib. xuddi yigitlâr singârı yanigâ qılıç-qâlqân âsib, kôp vâqtini âvdâ otkâzar êkân.

Mehrinigâr bir kûni sâkkiz yüz yigit bilân âvgâ çıqıbdı, yürâ-yürâ bir tâqqâ yetibdi. Tâğ cüdâ bäländ êkân, bir tãmâni ketgança toqây êkân. Tâğning bir çekkâsidân bir çirâyli kiyik çıqıb qâlibdi. Mehrinigâr yigitlârgâ qarâb: “Mânâ şu kiyikni ortâgâ âlinglâr, uni tirikligiçâ tutişimiz kerâk, kiyik kimning yanidân ötib ketsâ, şu âdâmgâ câzâ berâmân”. debdi. Sâkkiz yüz yigit dâvrâ âlib hâr târâfdân kiyikkâ kâmân tâşlâbdi. Kiyik çâkkânlık qılıb mälikâning yanidân ötib ketibdi. Mälikâ cüdâ gâzâblâniş, kiyikning ketidân ât qoyibdi. Yetib bârib oq âtibdi, tegmâbdi. Mälikâ ât qoyib ketâyatgândâ tâğning bir çekkâsidân bir yolbârs pişqırıp çıqıb, mälikâgâ yügüribdi. Ât yolbârsdân hürkib ârqâgâ tislângân êkân, mälikâ âtdân yıqılıb tüşibdi. Yolbârs mälikâgâ yetişgâ ikki qâdâm qâlgândâ, yaqındâ turgân bir çopân tâş bilân yolbârsning mângläyigâ uribdi. Yolbârsning bâşi târs yarilib, yergâ çözilibdi. Çopân yügürüb kelib, mälikâni ornıdân turgâzibdi. Melikâ uyalib heç nârsâ deyalmâbdi.

Şu vâqtdâ sâkkiz yüz yigit yetib kelibdi, mälikâni bu âhvâldâ körüb häyrân bolışibdi. Çopân beçârâ nimâ qılâri ni bilmâbdi. Mälikâ dârhâl âtgâ minib, qolidâgi üzügini çopângâ beribdi.

Mälikâ sârâygâ qâytgândân keyin bir neçâ vâqtgâçâ âvgâ çıqmâbdi.

Ëndi gâpni çopândân eşiting.

Beçârâ çopân mälikâdân âcrâb qâlgânidân keyin üyigâ bâzor yetib kelibdi. Qâttıq kâsâl bolib qâlibdi. Çopân tâğ xâlqıning èng yaxşı körgân fârzândi êkân, uning ismi-lâqâbi Muqbil tâşâtâr êkân. Muqbilning tosâtdân kâsâl bolib qâlgânidâ tâğ xâlqı häyrân bolibdi.

Muqbil tâğ xâlqıning pâdâsini bâqıb, uni yirtqıç häyvânlârdân sâqlâr êkân. Çopân hâr qândây yirtqıç häyvânni hâm bittâ tâş bilân urib yıqtâr êkân. Yirtqıçlâr Muqbildân qorqıb, tâğ xâlqıning yaqınıgâ, pâdâ bâqılâdigân yaylâvlârgâ yolâmâs êkân. Muqbil kâsâl bolgândân keyin yirtqıçlâr tâğ xâlqıning mâl-cânigâ hücüm qılâ bâşlâbdi.

Muqbil tashatarning qartayip qalgan atası bilan anası bar ekan. Ular Muqbilning kasaliga kuyib, yiglasar ekan. Tag adamlari Muqbilni har kun korgani kelisarkan. Ular ichida bir danismand cal bar ekan. U bir kun Muqbildan sorabdi

-Oglim, sening kasaling unaq-a-bunaga kasal emas, isq kasali bolsa kerak. Rastini ayt, balam, bu dard senga qaydan keldi? Kinga asiq bolib qalding?

Chopan yatgan cayida koz yasi qilib:

-E ata, nimasini soraysiz. Mening dardim tuzalmaydigan dardga oxshaydi, -debdi.

Shunda cal yana:

-Can balam, yuragingdagi dardi-hasratini ayt. Agar sen yaxshi korgan qiz asmandagi ay bolsa ham alib beramiz, -debdi.

Chopan malikani korganini, uning uzuk berganini birma-bir aytibdi.

Cal, yigitning dardi ishdan ekanligini bilib, bu sirni tag xalqiga aytibdi:

-Bizning Muqbil tashatirimiz padsha qizi Mehrinigarga asiq bolibdi. Endi bungaga bir ilac tapisimiz kerak, bolmasa Muqbilning dardi yana aghirlashadi, -debdi.

Tag adamlari oylashib turib:

-Padsha qizini Muqbilga bermaydi, -deyishibdi. Keyin ulardan biri:

-Shunday bolsa ham, kishi yubarib koramiz, bersa bergani, bermasa, boshqa birar cara korarmiz. Muqbilni ya tilagiga yetkazamiz, ya padshaning gazabiga uchraymiz, -debdi.

Danishmand cal bir necha kishini ergastirib padsha qiziga savchi bolib baribdi. Padsha ularga qarab:

-Xosh, nima arzlaringiz bar? -deb sorabdi. Danishmand cal hamma vaqeani bayan qilib, keyin:

-Shahim, biz sizga qulchilikka keldik, -debdi. Padsha tutaqib ketib:

-E nâdânlar, mening qızımğa senlä sâvçi bolib keldiläringmi? Bu qândây nâmus mengä, ya meni mensimäysänlärmî? -deb, sâvçilärni zindängä sâldiribdi. Keyin lâşkârläriğä qarâb

-Hämmängiz bârib sährâyilärning mâl-mülklärini âlib keling. Muqbilni tirikläyin tutib keltiring! -debdi.

Lâşkârlär tâğ âdâmlärining mâl-hâllärini aç böridây tälâb, köp câbr-zulm qılıbdılar. Muqbilning âtâsi hämmä vâqeäni oğligä äytib beribdi. Şundâ Muqbil:

-Hâli meni deb beçârâ xälq şu ähvâlgä tüşdimi, -debdi-yü, pälâxmânini yelkâsigä âsib, câng bolâyatgân câygä ât çâptirib ketibdi. Bârib qaräsä, pâdşâ lâşkârläri hâli häm xälqni ezib-yançib tälâyatgân êkân. Muqbil dârhâl ulärgä qarşi câng başläbdi. Lâşkârlärning ällâqânçâsini qirib taşläbdi. Qâlgänläri ordägä qarâb qaçışibdi. Bârib pâdşâğä ârz qılışibdi:

-E şâhi âläm, Muqbil tâşâtâr cüdâ zor yigit êkân. Hâr qândây âdâmnî bir muşt ursä, til târtqızmay öldirär êkân. Bir qânçâ lâşkâr öldi, biz dârgâhingizgä qaçib qutuldik.

Pâdşâ boğılib, bütün lâşkârini yığdırıbdı, özi baş bolib lâşkârlärning başläriini uçiräveribdi.

Pâdşâ Muqbilgä bärävâr kelâlmâsliğigä közi yetib, ungä mână şu xâtni yubâribdi:

-“E pâhlävân yigit! Qızımni sengä berişgä râzimân. Lekin bir şartim bâr: ikki qolingdâ törttädân säkkiztâ yolbârsni yetäklâb keläsân. Äğâr şu şartimni bęcâ keltirsäng, qızım seniki.”

Muqbil bu şartni qâbul qılıbdı, ämmâ pâdşâdân zindândâ yatgân kâmbâğâl beçârälärni çiqârib yubârişni tälâb qılıbdı. Pâdşâ Muqbildân qorqıb, bu tälâbni qâbul qılıbdı, şâhârgä bârib, zindândägilärni nâilâc boşätib yubâribdi.

Muqbil tâğ xälqidân râzilik âlib, yakkâ özi yolbârs qıdırib ketibdi. Yürä-yürä bir toqâyârgä yetibdi. Qâmişzârdâ uxlâb yatgân bir yolbârsni körib qâlibdi. Vâqtni qoldân bermây, bârâ sâlib uni boğıbdı. Yolbârs ornıdân

turib, Muqbil bilan âlişâ ketibdi. Muqbil yolbarsni mâhkâm boğib âlib, müşük bälädây qolida oynätib, bir-ikkı marta yergä uribdi. Yolbars gängib qalgändän keyin, tumşuğigä behüş qilädigän dâri tutib, unı huşidan ketkizibdi, burnidan bürâv sâlib, yoğân zâncir bilân dâraxtgâ bağlab, yanâ yolgâ tüşibdi. Yürib- yürib bir tâqqâ çıqibdi, undâ yanâ bir yolbarsgâ duç kelibdi. U bilân âlişib, uni hâm yengibdi: zâncir bilân bir kättâ dâraxtgâ bağlabdi. Şu yosindâ säkkiztä yolbarsni tutib bağlabdi. Keyin ularning hämmasini bir câygâ yığib, birin-ketin huşigâ keltirib, tepir-tepir qorqıtıb qoyibdi. Yolbarslar qorqqänidan başlarini quyi sâlib, dir-dir titrâr êmiş. Muqbil säkkiz yolbarsni yetäklâb yolgâ tüşibdi, yettinçi küni keçqurun qışlâğigâ yetib kelibdi. Muqbilning olcâ bilân âmân-êsân kelgänini körgän qışlâq xälqı cüdâ sevinibdi.

Muqbil ertâ bilân qolida törttädän säkkiztä yolbarsni yetäqlâb, pâdşâ sârâyigâ bâribdi.

“Muqbil tâşâtâr şartni bâcârib, säkkiztä yolbarsni, yetäklâb kelâyatir”, deb hämmäning yürägigâ gulğulâ tüşibdi. Ädâmlâr uni körişlari bilân tos-tos bolib qâçâ başlabdilâr. Yasâvullâr bu xâbârni pâdşâgâ yetkâzişibdi. Pâdşâni vähimâ bâsib: “Men uni ölib ketâr deb oylâgân êdim, ättäng tirik kelibdi”, -deb bir qânçâ lâşkâr bilân Muqbilni kütib âlişgâ çıqibdi vä nâilâc bundây debdi:

-Bâlli, oğlim, bâlli! Şartimni bâcâribsân. Êndi qolingdâgi yolbarslârni tâqqâ êltib, oşâ yerdâ terilâri şil. Bu işni qılıb kelgänindän keyin sengâ yanâ bir şartim bâr. Bu şartim şuki, Hâtämtâyning başini kesib keltiräsân. Uning bittâ yaxşı âti bâr, şuni âlib keläsân. Änä şundân song sengâ qızımni berämân.

Şâhning vä'dädâ turmâgänligi Muqbil tâşâtârgâ yaqmâbdi. Muqbil öziçâ oylâbdi: “Bâлки Hâtâm qarâqçı, xälqâ câbr qıluvçı kişidir. Bolmäsâ uning başi pâdşâgâ nimâ üçün kerâk bolâdi. Xop, mäyli, şundây êkân, ikkinçi şartni hâm ornigâ qoyay. Şâyadki, xälq câbrü zulmdän qutulsâ.”

Songrä Muqbil qışlâqdâgi yar-dostlari bilân xâyrlâşib, Hâtämtâyning başi bilân âtini âlib kelişgâ conâb ketibdi. Muqbil bir qäländâr surätigâ kirib sâfârgâ çıqibdi, tört ây degändâ Hâtämtâyning şâhrigâ yetibdi. “Şu keçâ

birån cäydä qonây” deb oyläb bäräyatgän äkän. kättä änhâr boyidä qırq yaşlar çämäsidadı bir ädäm ätini yürüb turgänini körıbdı. Muqbil undän:

-Hätämtây şähärdämi ya birâr yaqqä ketgänmi? -deb soräbdı. Ät ägäsi cävâb berıbdı:

-Hätämtây şähärdä. Yol bolsın, yigit. Musâfirgä oxşaysız. Bugün biznikidä mehmân bolıng. Hätämtây äldigä ertägä bärärsız.

Muqbil öziçä: “äyni muddäâ boldı” deb sevinib, häligi ädämning üyigä bärıbdı. Üy ägäsi Muqbilni yaxşiläb mehmân qılıbdı. Vaqt yarım keçädän äqqändä üy ägäsi Muqbildän soräbdı:

-Yaxşı yigit, Hätämtâyda nimä işingiz bär ädi?

-Hä. zârur işim bär ädi. Siz uni täniysizmi? Özi qändäy ädäm?

-Hä, Hätämni täniymän. U şu şähärning kättäsi bolädi. Şunday bolsä häm başqa şähärlär singäri täxtädi otirmäydi, fâqır singäri xälq âräsidadı yürädi. U kişidä qändäy işingiz bär ädi? -deb yanä soräbdı üy ägäsi. Şundä Muqbil äncä nâquläy ähvälgä tüşib, birâz cim qalıbdı. Öziçä: “Hätämtây xälq âräsidadı yürsä, fuqarägä yämänlik qılmäsä, yämän ädäm emäs äkän-dä”, oyläbdı, keyin bundäy debdi:

-Men cüdä häyrän bolib qaldım. Yurtimiz pädşäsining ämri bilän Hätämtâyning başını älib ketgäni kelgän ädim. Gäpingizgä qarägändä, Hätäm cüdä bähädır yigit körinädi. Men ändi u bilän mäydändä qändäy alışär äkänmän?

Üy ägäsi Muqbildän:

-Hätäm sizgä nimä yämänlik qılğan ädi? -deb soräbdı.

-Hätäm-kü mengä heç yämänlik qılğan emäs, -debdi Muqbil. Songrä Hätämni nimä üçün öldirgäni kelgänini birmä-bir äytüb berıbdı.

-Siz bu keçä yaxşiläb däm äling, -debdi üy ägäsi, -ertä bilän sizni Hätämge älib bäräy.

Muqbil üy ägäsidadän minnätdür bolib, uyqugä ketıbdı.

Täng ätıbdı. Ertäläb nânuştädän keyin Muqbil:

-Qani. Hâtamning uyini menga körsätib qoying. -debdi. Uy egasi:

-Hâtam degani men bolaman. Pâdşâ aytgan atni. bisatimdä başqa narsä bolmaganligidan, keça soyib, sizgä ävqät qıldim. Siz äşiq yigit ekansiz, siz üçün bittä baş emäs, mingtäsi häm qurbân bolsin, -deb Muqbil äldigä tiz çökib, başini tutibdi. Muqbil Hâtamning märdligini körib, yığlab yubarıbdi.

Songrä bundäy debdi:

-Yoq! Sizning başingizni kesädigan qolim qurisin! Pâdşâ qızini bermäsä bermäy qoyaqâlsin. Men säxıyning qurbâni boläy!

Hâtamning bir oğli bär ekän, ätäsigä qaräb debdi:

-Mehmân toğri äytädilär. Bäribir, siz başingizni berganingiz bilän pâdşâ: "Bu baş Hâtamniki emäs" deyişdän vä üçinçi şart qoyışdän täymäydi.

Songrä Muqbilgä qaräb:

-Ätam siz bilän birgä bärslär, ägär ätamning başi bilän sizdek muhtâc kişining häcäti çiqädigan bolsä, men mingdän ming râzimän, -debdi.

Oğlining sözini Hâtam häm mä'qulläb, debdi:

-Men "Birântä muhtâc ädäm hättä başimni soräb kelsä häm äyamäymän" deb ähd qilgan edim. Endi murâdimgä yetdim.

Muqbil nimä qılarini bilmäy näilâc, Hâtam bilän yolgä tüşibdi. Ulär bir qänçä kündän keyin Buxârâ şährigä yetib kelibdilär. Muqbil Hâtamni täşqarigä qoyib, özi pâdşâ sarâyigä kiribdi. Pâdşâ Muqbilni körışı bilän dârhâl:

-Qani, Hâtamning başi bilän ätini älib keldingmi? -deb soräbdi.

- Hâtam säxıy yigit ekän, bilmäsdän men uning üyigä bärir mehmân bolib qalibmän. Bisätidä başqa narsäsi bolmaganidän ätini soyib, mendäy bir musâfirni mehmân qıldı. Mening ähvâlimni bilib, başini qiliçgä tutib berdi. Lekin men şundäy märd, säxıy kişining başini emäs, özini tirikläyni älib keldim, -debdi.

Pâdşâ:

-Qani Hätämning özi! -deb qıçqırıldı. Muqbil pādşādan Hätämni başlab kelişgä icâzät soradı.

Pādşā baş qımırlätib, icâzät beribdi. Muqbil Hätämni pādşāgä ropärä qılıbdi. Hätäm pādşāgä salām beribdi. Pādşāning rāngi uçib, bādānigä titraq turibdi. Keyin Hätäm pādşāgä qarab:

-Siz yoqlāgān Hätäm men bolāman, -debdi.

Pādşā Muqbilgä qarab:

-Men sengä "Hätämning başini keltir" degän edim. Sen buni tirikläyni alib kelibsän, -degän ekän, Hätäm:

-Men öz yurtimdä bu yigitgä başimni tartaq qılğan edim, unämädi. Näilac, özüm birgä keldim. Mänä, mārhamät, başimni kestiring, şu beçārāni murādīgä yetkazing, -debdi.

Pādşā Hätämni ölimgä buyuribdi. Cällād Hätämni alib ketäyatgānidä Muqbil çidab turalmadı: cällādni bir muşt urib, yüzini teskari qilib qoyibdi, keyin pādşāgä gāzāb bilän:

-Sen qāndāy nāmārdsän! Şundāy begünāh, mārđ, āliycānāb yigitni öldirādigān bolsāng, qızıngni bermāy qoyaqāl! Āgār oylāgāning ādām öldiriş bolsä, Hätäm ornīgä meni öldir! -debdi. Pādşā tutaqıboğılıbdi vā Muqbilgä qarab:

-Öldirsām sendān qorqāmānmi! -deb, cällādni çaqırıldı, Muqbilni ölimgä buyuribdi.

Şu pāytdä içkarıdan Mehrinīgār yūgürıb çıqıbo, özini Muqbilgä taşladı. Pādşā gāzāb bilän:

-Uni hām öldiring! -deb buyurıldı. Şundā Hätäm:

-E xāin pādşā, sendā rāhm-şāfqātdān āsar hām yoq ekän, hār qāndāy yirtqıç hāyvāndān hām bātār ekānsän! -deb yūgürgāniçā bārib pādşāgä hücüm qılıbdi. Bungä qarşı pādşā qılıç oqtālgān ekän, Hätäm pādşāning qılıçlı qolini māhkām uşlab, yüzigā bir tār sāki urıldı. Pādşā tāxtđān āgdārilıbo tūşıldı. Hätäm Muqbilgä qarab:

-Täxtgä çıqıb otiring, yigit, -debdi. Xälq zälim pädşanı âlämän qılıb. urib öldiribdi. el-yurt soräşni Muqbilgä tãpşiribdi. Songrä Hätämning özi tinç vä farāvân ümr keçirä başläbdi.

Şundäy qılıb, Muqbil tãşätär bilän Mehrinigâr ikkisi murâdu-mâqsädigä yetibdi.

4. RÜSTÄM

Zäbilistân mämläkätidä Käyan ävlädidän bolgän Sâmu Nârimân degän pädşä ötgän êkän. On yetti xâtin âlsä häm oğıl körmägän êkän. Qoxıqâfdän Mälikä ismli yanä bir xâtin âlibdi. Mälikä ädilärdän êkän. Xâtini hämilädâr bolibdi. Känizäk Sâmu Nârimânni çäqırıp:

-Täqsir, şu väqtgäçä oğıl körgäningiz yoq. Ägär xâtiningiz oğıl tuğsä qırq kün çilläsı çıqqunçä sizgä körsätmäymiz, -debdi. Şundä Sâmu Nârimân:

-Oğıl tuğsä, bir yilgäçä körsätmäsängiz häm mäyli, -debdi.

Väqti-sääti yetib, toqqız äy, toqqız kün, toqqız däqiqädä Mälikä bir oğıl tuğıbdi. Känizäk bäläni qoligä âlib qaräsä, küçük bäläsigä oxşarmış. Känizäk bilän Mälikä: "Sâmu körsä ikkälämizi häm bir bälä qılıb öldirädi", deb qorqışibdi. Känizäk bäläni yuvib täräbdi, oräsä u tábärä xunük bolärmış. Täng ätibdi. Känizäk Sâmudän süyünçi âlibdi. Sâmu Nârimân:

-Vä'däm vä'dä, qırq küngäçä bäläni körmäymän, -debdi. Mälikä bilän känizäk mährämni çäqırıp:

-Ëy mähräm, kimning xâtini oğıl tuqqän bolsä sätib âlib keling, -deb bir sıqım tillä beribdi. Tuqqän xätینگä bir muydäk ältin berämän, debdi. Mähräm nävväylär äqsäqälining xâtini tuqqänligini bilib, bärüb bäläni soräbdi. Xâtin: "Äldin tilläni âlib keling, keyin bäläni berämän" debdi. Mähräm känizäkdän bir muydäk tillä âlib kelib, nävvâyning äqsäqäligä beribdi. Mähräm bäläni âlib kelib känizäkkä tãpşiribdi. Känizäk yaxşı, xuşçürät bäläni Mälikäning qoynigä sälıbdi. Mälikä öz oğlı beçärä Zälni yetimçä qılıb bağridän âlib yergä tãşläbdi. Känizäk Zälni "Däryayi Nilgä

təşləb yubaring". deb məhrəmgə beribdi. Məlikə bilən kənzək təşvişdən həli bolibdi.

Məhrəm gödək Zəlni qoynigə səlīb, yoldə ketəyatgəndə rəhmi kelib. "qəysi qolim bilən dəryagə təşləymən" deb, dərya boyidəgi çəngəlzərgə təşləbdi. Zəl yığləbdi, yığısi toqəydə otləb yürgən sətli (tuqqən) kiyikkə eşitilibdi. Kiyik kelib dəm bu yanbaşigə yetib, dəm u yanbaşigə yetib. əzəngəçə Zəlni emizibdi

Endi bir kəlimə sözni Semurğdan eşiting.

Qoxiqəfdə yaşəydidən Semurğ künləring biridə pərilər pədsəsining məclisidə otirən əkən. Zəl uning əsigə tüşib qəlibdi. Çünki bu quş dünyadə bolədidən vəqəəlləni bilər əkən. Zəlning tuğılış müddəti, uning ələmdəgi vəqəəlləni on yıl ilgəri bilədidən həkəmə bolışı və ming yıl yaşəsi Semuruqqə mə'lum əkən. Semurğ hisəbləb kərsə Zəlning tuğılgənigə yetti kün bolibdi. Təcribə qılıb kərsə, Zəl Məlikəning yanidə yoq emiş. Məlikə bolək bələni emizib yatgən emiş. Semurğ tezdə toqəygə yetib kelib, bələni təpibdi. Üyigə əlib kelib, kiyik və əçki sətli bilən bəkib, Zəlni kəttə qılıbdi. Zəl Semurğ əşyanidə on tørtgə kiribdi və ilm örgənibdi. Qırq yıl oqıgən kişilər bilən bərəvər bolib əlibdi. Səmu Nərimən üyidəgi nəvvəydən əlib kelingən bələ həm on tört yaşgə kiribdi.

Bir künü Səmu Nərimən məclis çəqiribdi. Məclisgə Semurğ həm kelibdi. Məclisdə otirən Semurğ Səmu Nəriməngə qərəb:

-Bu otirən bələ sizning oğlingiz eməs, nəvvəyning oğli, -debdi. Bu gəpgə məclisdə otirən kişilər qərşi turibdi. Səmuning aççıgı kelibdi. Semurğ pədsəgə: "Ətning bələsi ət, qoyning bələsi qoy bolədi", debdi.

-Şu bələning qoligə bir təbəq nən berib, üygə əlib kir, deb əyting, əgər bələ təbəq bilən nənni qolidə əlib ketsə, sizning bələngiz, təbəqni başigə qoyib əlib ketsə nəvvəyning bələsi bolədi, -debdi. Səmu bələni çəqirib bir təbəq bilən nən berib: "Şu təbəq bilən nənni üygə əlib kir" debdi. Bələ nənni qoligə əlib, üyning yarmigə bərgəndə təbəqni başigə qoyibdi.

-Nəvvəyning oğli əkənligigə endi işəndingizmi? Sizning oğlingiz Zəl mening qolimdə. Həzir on tört yaşgə kirdi. İşənməsəngiz, kirib Məlikədən

soräng. "Râstini äytsäng öldirmäymän". desängiz äytädi. debdi Semurğ. Sâmu Mälikä yanigä kirib:

--Ikkâvingizdän bir sävâl soräymän. râstini äytmäsängiz çâpib taşläymän, şu bälä kimniki? -debdi. Mälikä bilän kânizäk "Râstini äytmäsäk bizni çâpib taşläydi" deb qorqıb. ikkâvi bärävar tä'zim qılıb turışibdi. Kânizäk turib:

_Ey täqsir, bu Mälikä bir küçük bälä tuqqän edi. Uni daryayi Nilgä taşläng, deb mährängä bergän edik, tirikmi-ölikmi bilmäymiz. Ornigä nâvvâyning oğlini tillä berib, âlib kelgän edik, -debdi. Sâmu çıqıb Semurğning gäpi toğri êkänligini äytibdi. Semurğ uçıb Zâlning âldigä bâribdi-dä:

-Ey Zâl tur! Dädängning âldigä âlib bärämän, -debdi. Zâl esä âtäsini bilmäs êkän. Semurğ Zâlni âtäsini âldigä, mäclisgä âlib kelibdi. Âdam körmäy vâhşiygä oxşab kättä bolgän Zâl kişilärdän qorqıbdi, xälq esä undän çoçıbdi. Şundäy qılıb, Semurğ yigirmä kündä Zâlni âtäsigä râm qılıbdi. Zâl yigirmägä kirib yigit bolibdi. Mälikä oğli Zâlgä yadilärdän xâtin âlib beribdi. Xâtini hâmilädâr bolib yetti âylik bolgändä bäläning âğırligidän xâtinning âyağı bir ênlik yergä kiribdi, säkkiz âylik bolgändä beş ênlik yergä kiribdi. Âxırı Mälikä yürä âlmäy qalıbdi. Zâl xâtinining yürä âlmägänini körib, tört ğıldıräkli äräbägä ât qoşıb, Mälikäni âlib yürıbdi. Vâqti-sâati yetibdi. Semurğ başlıq qırq hükämâ cäm bolib bäläni yarib âlişibdi. Rüstäm dünyägä kelibdi, Semurğ başlıq qırq hükämâ Mälikäning rädäsini kiyik süti bilän yüvib tikibdi. Semurğ qänâtidän bir misqâl qân âldirib Mälikäning dımâğıgä xıdlätib, xuşigä keltiribdi. Rüstämni gävmişning süti bilän bâqıbdi.

Sâmu Nârimän dünyädän ötibdi. Ornigä ämäkiväççäsi Käykâvus pâdşâ bolibdi. Zâl hükämâlik işidä qalıbdi. Rüstäm kättä bolib, Käykâvusgä xızmat qılıb yürıbdi. Künlärdän bir kün, Rüstäm Käykâvusdän bir ävgä çıqıbdi.

Mâzândârân degän câygä, darya boyidä bir qäri çâl yaşâr êkän. Uning on toqqız yaşlı xuşcürät, sâhibcämäl qızı bâr êkän. Çâl namâzgâr vâqtidä qızını çâqırıb:

-Bir çaynäk çây âlib çiq, qızım. -debdi. Qızı âtasining âldiga bir çaynäk çâyni qoyib, qâytibdi. Çâl qızining kättâ bolib qâlganini körib "Tândır hâmi ıssıgıdâ âlâdı, vâqtidâ qızımni êrgâ bersâm bolâdı", deb oylâbdi.

Şu pâyti Rüstâm âv qilib yürüb, dâryayi Nildân otib Çângâli Mâzândârângâ kiribdi. Röpârasidân bir kiyik çiqibdi. Oq âtsâ tegmâbdi. Aççıgıdân kiyikni quvib, qâytârâ âlmây, âdâşib, bâşqâ diyargâ otib, bir toqâygâ kirib ketibdi. Qılgân âvlarini Râxş âtigâ ârtib toqâydan çiqibdi. Qârâsâ, mâqâni uzâqdâ qâlibdi. Uzâqdân bir qışlâq körinibdi: "Xâyri, bir keçâ musâfirgâ qonâq berâr", deb qışlâqqâ qârâb yürübdi. Çâl dâryaning yanidâ otirgân êkân. Rüstâm çâlgâ yaqın kelib, sâlâm beribdi. Çâl ornidan turib:

-Keling, pâhlâvân mehmân, -debdi. Rüstâm:

-Âtâcân, men âvgâ çiqqân êdim. Diyarim uzâqdâ qâldi, bir keçâ musâfirgâ qonâq bersângiz, -debdi. Çâl:

-Xop, mâyli, oğlim. Deydilârki, xâtinniki ilân bâş, êrkâkniki sâvât bâş. Rozgârdâ êrning bittâ qarindâşi sıgmâydi, lekin xâtinning tört qarindâşi kelsâ hâmi sıgâberâdi. Qâysi âvlâddânsân? -debdi. Rüstâm:

-Men Kâyan âvlâdidân, Zâlning oğli, Sâmuning nevârâsi, Rüstâm bolâmân, debdi. Çâl:

-Xop, pâlvân oğlim, cüdâ yaxşı, -deb mehmânni üyigâ tâklif qilibdi. Âtini âtxânâgâ âlib kirib, öz biyasi yanigâ bâğlâbdi. Bir qoy soyib, mâhâllâ âdâmlarini çâqirib, Rüstâmni ziyafât qilibdi. Çâl Rüstâmgâ qârâb:

-Oğlim, sengâ bir ârzim bâr, -debdi. Rüstâm:

-Âyting, âtâ, -debdi.

-Bir qızım bâr. Şu qızımni sengâ bersâm, seni oğillikkâ qâbul qılsâm, -debdi. Rüstâm ornidan turib qulluq qilibdi. Çâl yanâ:

-Oğlim, qızımning bir âybi bâr. İkkitâ közi yoq, ikkitâ qoli yoq, burni yoq, ikkitâ âyağı hâmi yoq, -debdi. Rüstâm:

-Şundây bolsâ hâmi qâbul êtdim, -debdi. Rüstâm çâlning qızı Gülçehrâni nikâhlâb âlibdi. Rüstâm qızni körib, hâyran qâlibdi. "Yetti iqlimdâ bundây çirâyli qız yoqdir, çâl âksini gâpirib, meni âldâbdi", deb

könglidä oylabdi. Qırq kün qallıq oynabdi. Pâdşâdän bir äygä älgän cavâb vaqti tamâm bolib, çâldän ketişgä icâzât sorabdi. Rüstäm çontägidän bir tumâr çıqarıb çalgä beribdi:

-Ey âtäcân, xâtinim qız tuğsâ şu tamğäni çekkäsiga bâsib, çap beligä bağläb qoying. ägär oğıl tuğsâ öng yelkäsiga bâsib, öng beligä bağläb qoying. Bizning ävlâdimizdä şu tamğä yürädi. Şundän bir-birimizni tänib âlämiz, -debdi. Çâl bilän xoşlaşib, Râxşgä minib cönäbdi. Deydilärki, supâgä üçdän bir xâtin, sävdägärgä yarimxâtin, dehqängä bütün xâtin. Gülçehrä beçärä köz yaşını tökib qâlibdi. Äylärdän äy ötib, Gülçehrä bir oğıl tuğıbdi. Gülçehräning âtäsi bäläning âtini Sührâb qoyibdi. Oşâ küni biya häm tuğıbdi. Sührâb on yaşgä kiribdi. On tört yaşdä ilmdâr bolibdi. Bir küni u mäktäbdän keläyatib bälälär bilän urişib, bir bäläning äyağını çıqarıbdi. Bälälär: “Yetimçä, âtäsi yoq” deb, uni häqârät qılıb, yığlätişibdi. Sührâb yığläb üyigä kiribdi. Çâl:

Yığlämä, oğlim yaqındä âtäng kelib qälädi, -deb bäläni yüpätibdi. Sührâb yanä bir küni mäktäbdän keläyatib tâş oynabdi. Tâşi bärrib äftâbdä çärx yigirib otirgän bir kâmpirning çärxigä tegib sindiribdi. Kâmpir qoligä täyaq âlib kelib bälälärdän:

-Kim tâş âtdi? -debdi. Bälälär:

-Sührâb âtdi, -deb Sührâbni körsätişibdi. Kâmpir yügürgäniçä kelib, Sührâbning başigä beş-älti täyaq urib: “Sening âtängning täyini yoq”, deb häqârätläbdi. Sührâb yanä yığläb üyigä kirib, ânäsini mähkäm uşläb:

-Ätämni täpib bering! -debdi. Gülçehrä oğligä:

-Oğlim, âtäng Käyan ävlâdidän, Sâmuning nevâräsi, Zälning oğlı - Rüstäm. Uni Zäbilistân bilän Siyständän täpäsän, -debdi. Sührâb ânäsidadän bu gâpni eşitib, âtäsinäni qıdırib barmâqçı bolibdi. Gülçehrä oğlı Sührâbgä özi bilän bir kündä tuğılğan Râxş degän âtni egärläb beribdi. Sührâb ânäsi vä bâbäsi bilän xäyrläşib âtäsinäni qıdırib Zäbilistängä qarab ketibdi. Yaşlik-nädänlik, däryayi Ämudän ötib ädäşibdi. Buxârâ tamängä ketibdi. Yol yürüb, yol yürsâ häm mol yürüb Qävunçigä kelibdi. Qâzâqlar qoy-ëçki bâqıb yürgän

ékän. Qäräsä, bir bärnä qız quduqtän suv älib, qoy eşkilärni suğarib turgänmiş. Sühráb Raxş ätini oynätib qız yanigä kelib:

-Ey singlim, bir ägiz suv bering, -debdi. Qız Sührábni körüb işq-muhäbbätgä giriftâr bolibdi. Quduqdän tärtäyatgän suvını qäytärib:

-Ey märd yigit, suvni özingiz tärtib äling içing, -birävdän tiläb içäsizmi, -debdi. Sührábning aççığı kelibdi. Raxş ätigä qättiq bir qämçi urib, quduq yanigä kelibdi. Quduqdän suvni bir qoli bilän tärtmäqçi bolibdi. tärtib älä älmäbdi, ikki qollab tärtib, yanä tärtä älmäbdi. Hättä uzängidän äyağını çiqarib körüb tartsä häm bolmäbdi. Qızning äldigä osäl bolibdi. Ätidän tüşib, bazor mäşäqqät bilän tärtib suv älib içibdi. Sühráb qızgä häzil gäp taşläbdi.

-Mengä tegäsänmi? -debdi. Qızning ismi Zävvarä ekän.

Zävvarä:

-Ey märd yigit, ägär töşimni yergä tegizgä älsängiz, men sizni şahvärlikkä qäbul qilämän, -debdi. Sühráb häm räzi bolib ikkävi älişmäqçi bolışibdi. Qız beligä kämär bağläb mäydängä tüşibdi. Sühráb häm tüşib bel älişibdi. Qız Sührábni şaşirib qoyibdi. Qız Sühräbdän yiqilmäy, öz ıxtiyari bilän yiqilibdi.

-Ey märd yigit, özimni Sizgä bağışlädim, -debdi.

Zävvarä änäsigä xäbär beribdi. Ätä-änäsi küyav qilibdi. Sühráb qırq kün qälliq oynäbdi. Qızgä ätäsini qidirib ketäyatgänligini, yanä qäytib kelib täpişini äytibdi. Qızning ätäsigä çontägidän bir tumâr älib berib:

-Xätinim qız tuğsä çäp yelkäsigä, oğıl tuğsä ong yelkäsigä bäsing, -deb beribdi. Çäl vä xätini bilän xäyrläşib yolgä ketibdi. Yol yürüb, yol yürsä häm mol yürüb, Bälıqçi degän cäygä bärribdi. Şu vâqtdä Hâqâni Çindän Äfrâsiyab Käykävusgä qarşı uruşgä ketäyatgän ekän. Därya boyidän ketäyatgän bir yigitni körüb, xızmätkärläridän birini şu yigitning kim ekänini bilib keliş üçün yubäribdi. Elçi yigitning äldigä kelib:

-Ey, yigit, bu yerlär Turân mülki. Çingä qaräydi. Nimä üçün beicäzät däryadän ötding, kimning oğlisän? -debdi. Sühráb:

-Men Çāngāli Māzāndārāndān bolāmān. Ātām Rüstāmni āxtārib Zābilistāngā bārāmān. -debdi.

-Elçi yigitning qāyerdān kēlgānligini, kimligini Āfrāsiyabgā bārib xābār beribdi. Āfrāsiyab: "Bu bālā Zābilistāngā bārib ātāsini tāpsā, bizdān Turān mülkini ālib qoyar ēdi. Yaxši ādāšib ōzi kelib qāldi. Bundān keyin iŝim āldigā yūrādi", deb oylābdi. Yanā elçini yubārib, Sührābni keltiribdi. Ziyāfāt qilib, Sührābni qolgā tūŝiribdi. Sührābni ālti āy cüdā yaxši baqibdi. Yettinçi āydā Zābilistāngā, Qāykāvusgā qarŝi yūriŝ qilibdi. Sührāb māydāngā kiribdi. Zābilistān tāmānidān Rüstām uruŝ māydānigā kiribdi. Rüstām ōz āldidā bir gödāk bolā turgānini kōrib aççığı kelibdi. Sührāb ātāsi Rüstām bilān kūrāŝib uning tizzāsini yergā tegizibdi. Bāğlāb ālāy degāndā, qāri sipāhigār ēkān, deb rāhmi kelib qoyib yubāribdi. Rüstām: "Ānādān tuğilib bir muŝt yegānim yoq ēdi. Nimā üçün meni bir gödāk yıqıtdi. Ērtāgā yanā māydāngā kirib bu bālāning qānini içmāsām, dūnyadā ōzimni Rüstām ātāmāymān", -debdi. Ērtāsi yanā uruŝ bolibdi. Rüstām Sührābning āyağigā bir urib yıqıtıbdi. Ŝundā Sührāb Rüstāmgā qarāb:

-Ēy nāmārd çāl, men seni hurmāt qilib keçā bāğlāb ālib çıqıb ketmāsdān, yeçib qoydim. Bugün sen nimāgā nāmārdning iŝini qilāsān? -debdi. Rüstām aççıqlānib xāncāriini suğurib ālib bālāning kökrāgigā bir uribdi, qāni yergā tōkilibdi. Sührāb:

-Ēy nāmārd, ğunçām solgāni yoq, on gülimdān bir gülim açilgāni yoq ēdi. Yaŝ ümrimni xāzān qilib cuvānmārg qilding. Mening ātām Kāyan āvlādidān Zālning oğli Rüstām. Āğār ātām eşitsā sendān bir qātrā qānimgā ming qātrā qān tālāb qilādi, -debdi. Rüstām:

-Rüstāmning oğli ēkānliginggā birār hüccāting bārmi, fārzānd, -debdi. Sührāb:

-Men Çāngāli Māzāndārāndāgi qohnā çālning qızı Gülçehradān bolgān Sührāb bolāmān, -debdi.

-Ēy fārzānd, undāy bolsā birār niŝāning bārmi, kōrsāt, -debdi. Sührāb:

-Ong yelkâmdä tãmgã bâr, ong bilãgimdä bâzubãndim bâr. -deb kôrsãtibdi. Rüstã tãmgãni kôrib, qılgãn işigã puşaymãn bolib, dãdı fãryad qılıbdi. Rüstãmnıng dãdini Semurğ eşitib Käyan ävlãdi Zãl bilãn bırgã Sührãbning yanigã kelibdi. Semurğ Rüstãmgã:

-Qãnãtimgã xãncãr ur, yetti misqãl qãnımdãn âlib Sührãbning âğzigã qoy, -debdi. Rüstãm Semurğdãn qãn âlib Sührãbning âğzigã qoyibdi. Sührãb ölmãy qãlibdi. Xãncãr yarãsini yüvib qãrnini bãğlãşibdi.

Hükãmãlãr: "Xãzinãdãn noş dãri âlib kelib yarãsigã sürkãlsã ölmãy qãlãdi" deyişibdi. Dãrigã âdãm yübãrişibdi. Èndi bir qãlimã sözni Qãykãvusning dãrgãhidãn eşiting. Sãndãlnişin Qãykãvusgã äytdi: "Mülãzimlãr noş dãrigã kelyapti, bermãng. Ägãr Sührãb tirilsã, bir äcdãhã ikki bolãdi. Zãl pãdşã bolãdi. Semurğ hükãmãlik qılãdi. Undãn keyin yetti ıqlim Sührãb bilãn Rüstãmnıng çãngãlidã qãlãdi", debdi. Qãykãvus kelgãn èlçigã noş dãrini bermãy qãytãribdi. Èlçi kelib noş dãrini bermãgãnligini äytibdi. Rüstãm Rãxş âtigã minib tezlik bilãn bãrib, xãzinãni sindirib kirib, noş dãrini âlib kelibdi. Rüstãm Sührãb yanigã bãrişigã yetti qãdãm qãlgãndã bãlã cãn beribdi. Rüstãm bu xãlni kôrib, özini yergã urib cinni bolibdi. Rüstãmnıng qol-ãyağini bãğlãb tãşlãşibdi. Hãli-hãli öz fãrzãndini öldirdi degãn nãm Käyan ävlãdining boynidãn tãvqı lã'nãt bolib kelãdi. Semurğ bãşlıq hükãmãlãr Sührãbni tiriltiriş hãrãkãtigã tüşibdilãr. Heç kim tiriltiriş çãrãsini tãpã älmãgãnidãn keyin Semurğ turib äytibdi:

-Qoxıqãfning nãrigi tãmãnidã Quyisãrãndif degãn cãydã bir tãbuti sãkinã bâr. Şu tãbuti sãkinãni âlib kelib, Sührãbni yüvib-tãrãb şungã sãlãmiz. Tãbutni Rüstãmnıng bãşigã qoyib, ong qolini tãbutgã bãğlãymiz, çãp qolini beligã bãğlãb qoyib yubãrãmiz. Rüstãm: "È, Sührãb!" deb yıglãb qırq kün tãbutni bãşidã kôtãrib yürãdi. Qırq kündãn keyin bãlã tirilib yergã tüşãdi, -debdi. Hükãmãlãr bu gãpni mã'qul tãpişibdi. Semurğ bãrib tãbutni âlib kelibdi. Sührãbning cãsãdini tãbutgã sãlib, Rüstãmnıng bãşigã qoyişibdi. Rüstãm: "È, Sührãb!" deb qırq kün fãryad uribdi. Düşmãnlari Sührãbning tirilişigã bir kün qãlgãnini bilib, bir cãdugãr kãmpirgã mãlu dũnya vã'dã qılıb, Rüstãmnıng äldigã çiqãrişibdi. Cãdugãr kãmpir suv boyigã bãrib, qãzãn äsib, qãrã kigizni yuvã beribdi. Rüstãm: "È, Sührãb!" deb yıglãb tãbutni

kötärib kelib qalıbdi. Rüstäm kämpirning qärä kigizni hädeb yuvib otirgänini körib.

-Ey kämpir, qärä kigizni yuvğan bilän äqarädimi? -debdi. Kämpir:

-Ey Rüstäm, dünya bünyad bolgändän beri ölgän ädäm tirilgänmi? Tâbutni kötärib yürgäninggä qırq bir kün boldi, vâqtidän ötdi. Sührâbgä äzâb bermä, tâbutni dâhmäyi Şähângä qoy. -debdi. Rüstäm: "Kämpir râst äytädi, bugün kötärib yürgänimgä qırq bir kün boldi. Tirilmäydi", -deb tâbutni yergä qoyışı bilän, Semurğ yetib kelib, kämpirni yıqıtıb därygä urıbdi. Sührâbni dâhmäyi Şähângä dâfn qılıbdi. Rüstämning boynidä "oğlini öldirdi" degän nâm qalıbdi. Sührâbning ölgänini Çängäli Mâzändärändä änäsi Gülçehrä eşitib, zâr-zâr yığlâb, oğlini äxtärib Turân mülkigä qarâb ketibdi.

Sührâbning xâtini Zävvarädän tuğılğan Bärzâ yetti yaşgä kiribdi. Zävvarä eski kâsbiyai qılıb, quduqdän suv tärtib, mällärini suğarib, küni körar êkän. Gülçehrä häm Sührâb ädäşgän cäygä kelib, ädäşib Zävvarä äldigä kelib qalıbdi. Qaräsä, bir äyal quduqdän suv tartyapti, yanidä bir bälä. Gülçehrä xäçirining başını tärtib, äyaldän bir piyalä suv tiläbdi. Zävvarä "musâfir xâtin êkän" deb, dârrâv bir piyalä suv âlib, Gülçehrägä beribdi. Gülçehrä Bärzâni körgändä oğli Sührâbni körgändäy bolib, bir âh tärtibdi. Zävvarä yığlâb.

-Ëy, ânâcân, nimägä âh tärtidingiz? -debdi.

-Sührâb degän oğlim bâr êdi. Bâdbäxt Äfrâsiyab ätâsi Rüstämğä toğri qılıb öldirtiribdi. Sührâbning şâklini sening oğlindä körib, âh tärtidim, -debdi Gülçehrä.

-Ë ânâcân, mening âtim Zävvarä, Sührâbning xâtini bolämän. Bärzâ uning oğli, keling, âtdän tüşing, -deb Gülçehräni quçaqlâb yığlâbdi. Bulär ânâ-bälä bolib, Bärzâni tärbiya qılıb, şu yerdä yaşây başlaşibdi. Bärzâ on âlti yaşgä kiribdi. Bir küni Gülçehrä Zävvarägä:

-Ëy Zävvarä, ilmi sipâhigärçilik kursin. Èndi biz bäläni dehqânçilikkä örgätäylik. Ätâsining dâğını kördik, bälâsining dâğını körmäylik. Mâlimizgä ävqät, tâvuğımızgä dän, özimizgä häm ävqät bolär, yergä qâvun êkäylik, -debdi. Şundäy qılıb, bir-ikki yıl qâvun êkib, Bärzâgä dehqânçilikni

örgätişibdi. Şu yerlik xälqlär bulärdän qävun älib yürärkän. Şu säbäbdän bu cäyni Qävunçi deb atäbdilär. Qävunçidägi äriq Küküldäk emäs. Qäykävusning äriği.

Bärzä äkkän qävunigä suv älälmäy köp ädämlär bilän muştlaşib xäfä bolib änäsi äldigä kiribdi. Şundä Gülçehrä:

-Ey bäläm, xäfä bolmä. Bu yerdä sen qävun ekib Qävunçi atälib qäldi. Endi sen Täşkəntgä bärrib, Käyusälär çiqärgän suvdän älib kel, -debdi. Bärzä Täşkəntgä bärrib suvbäşilärgä uçräbdi. Suvbäşi yüz hissä suvdän bir hissä suv beribdi. Bärzä özi äriq kävläb keltiribdi. Äytädilärki: şu suv Bozsuv emäs. Bärzäning suvı. Şu bilän qävun ekib yatä beribdi.

Bir qänçä vāqtdän keyin Äfräsiyab Rüstäm bilän uruş başläbdi. Äskärlär ätläri bilän Bärzäning qävunigä kiribdi. Bärzäning äççiği kelib bir äskärni täyak bilän urib öldiribdi. Qävun tepäsidadä qättiq cäng başlänibdi. Bärzä ölgän äskärning qılıçini älib yigirmätä äskärni öldiribdi. Äskärlär Äfräsiyabgä bärrib ärz qılıbdilär. Äfräsiyabning äççiği kelib:

-Turän mülkidä mendän başqä küçli heç kim yoq. U qändäy ädäm ekän mengä qarşilik qılädigän, -deb, özi Gülçehrä bilän Zävvarä äldigä ät çäptirib kelib:

-E änä, bälängizni qäytäring, -debdi. Gülçehrä bilän Zävvarä Bärzäni yetäkläb älib kelişibdi. Äfräsiyab:

-Bu bäläni bizgä bering, sipähigärçilikkä örgätämiz, -debdi. Gülçehrä:

-Bäläni faqät özimiz bilän birgä yüriş şartı bilän berämiz, -debdi. Äfräsiyab räzi bolibdi. Bärzäni änaläri bilän birgä däryayi Ämudning boyidä Sühräbni bäqqän cäygä älib bärrib älti äy bäqıbdi. Yettinçi äyidä Zäbuldän Rüstäm kelib, cäng başlänibdi. Gülçehrä Zävvarägä:

-Biz häzir Äfräsiyabdän häm, Rüstämdän häm öçimizni älämiz, -debdi. Äfräsiyab Bärzäni Rüstämğä qarşi mäydängä sälibdi. Rüstäm Bärzäni körib, yanä äççiği kelibdi.

-Ey Äfräsiyab, bu qändäy mäsxärabäzlik, ötgän uruşdä bir gödäkni älib kelding, öldirib qoydim, özimning oğlim çiqıb, lä'nätnämgä yoluqdim.

Bu gäl häm bir gödäk, qazâq bälâni tâpib kelding. -debdi. Bärzâning aççığı çıqıb Rüstâmni bir urib yetti qädâm ârqägä süribdi. Rüstâmning häm ğazâbi kelib bel tutışibdi. Rüstâm Bärzâning âyağıgä urib boğızlaşğä hârakät qılâ başlabdi. Şundä çädirdän ırğıb çıqqân Gülçehrâ Rüstâmning xâncâr uşlagan qolidän mâhkâm tutib, âğzıgä bir şâpälâq tårtibdi. Rüstâm:

-Ë zâifâ, märdlär mäydânidä nimä beädâbçilik? -debdi. Gülçehrâ:

-Köp bolgur, âtâsini öldirding, èndi bälâsini öldirâsanmi. nâmârd! -debdi. Rüstâm:

-Ëy xâtin, sen kimsân, özingni tez tânit, -debdi. Gülçehrâ yüzidän pârdâsini kôtârib:

-Çängâli Mâzândârândägi qohnâ çâlning qızı Gülçehrâmân, közingni kättârâq aç! Bu bälâ Sührâbning oğli Bärzâyi Dâcâm-dehqân, -debdi. Bu gâpni eşitib, Semurğ, Zâl ävlâdi Käyan yığılibdi. Bärzâ ânâsigä:

-Ëy ânâcân, nimägä ilgäri Äfrâsiyab âlib ketgân vâqtdä mengä äytmädingiz, -deb Äfrâsiyabgä qarşı bârib, âskârlârini kâptâr tozitgândây tozitib, Hâkâni Çin tâmângä häydâb yubâribdi. Turân mülkini Çindän äcrâtibdi. Şundân keyin hämmâlâri tâpişib, Qâvunçidä yaşây başlaşibdi. Qâvunçi şâhâr bolibdi, uni özlârigä pâytaxt qılışibdi.

5. SEMURĞ

Bir qâri âvçining üç oğli bolgân êkân. Ävçi öz bälâlarini âvçilik hünârigä örgâtibdi.

Künlârdän biridä üç oğli âvgä çıqışibdi. Ormânzârdä âv qılıb yürüb, çârçâşibdi. Keçgä yaqın kättâsi âvqât qılışğä urinibdi. Ortânçâ ükâsi bilân kiçigi êsâ dâm âlib uxlâb qalışibdi. Kättâ äkâsi keçâsi âvqât èndi pişây deb turgândä, uyqu èlitib uxlâb qalışibdi. Yarim keçädä bir yalmâğız kâmpir ormândän kelib, qâzândägi âvqâtıni yeb-içib, qâzânıni töntârib ketibdi.

Èrtäläb ornılarıdän tursälär qâzân töntärlgän, ävqät yoq emış. Kättä äkäsı qâzândägi ävqätni kim yegänligini bilmäbdi. İkkinçi kün ortänçası ävqät qılıbdi, undä häm şu ähväl roy beribdi. Üçinçi kün keçäsi èng kiçigi - Kencä bätir ävqät qılä turib mudrâq bâssâ cimcilâğını qânätib, tuz sepibdi. Uning âğrığığä çidälmäy, uxlâlmäy turgänidä Yalmâğız kâmpir kelibdi. Yalmâğız kâmpir qâzândägi ävqätläрни sekin-sekin yeya başläbdi. Kencä bätir qılıç bilän Yalmâğız kâmpirning başığä uribdi. Uning källäsini şarttä kesibdi. Qaräsä, tänäsi bir yaqdä qâlib, källäsi dumäläb ketäyatgän emış. Kencä bätir källäning ketidän quvläb ketibdi. Källä dumäläb-dumäläb ormänzärdägi bir ğärgä tüşib ketibdi. Kencä bätir häyrän bolib, källä tüşib ketgän cäyni belgiläb qoyibdi-dä, Yalmâğızning tänäsini kömib äkälärlning äldigä kelibdi. Ävqätни pişirib ulärlning uyğänişini kütib otiribdi. Èrtäläb äkäläri uyqudän turgändä, keçäsi bolgän väqeäni äytib beribdi. Ulär xursänd bolib ävqätни yeyişibdidä, songrä källä tüşgän ğär äldigä kelibdilär. Ğärni körsälär yer ästigä qaräb ketgän bolib, çuqur emış. Ğärgä kättä äkäsı tüşmäqçi bolibdi. Ärqän bağläb tüşä başläbdi, yarmigä bārgändä “dād ärqänni tärtläring”, deb bāqırıbdi. Keyin ortänçä äkäsı ärqänni bağläb, tüşä başläbdi. Yarmigä bārgändä çidäy älmäy, “dād ärqänni tärtläring”, deb qıçqırıbdi. Uni häm tärtib älibdilär. Èng äxırı Kencä bätir özini rāstläb, dādillik bilän ärkänni beligä mähkäm bağläbdi.

-Sizlär, ärqänni mähkäm uşläb turinglär, -deb ğärgä tüşib ketibdi. Qaräsä, ğär qarāngı, zimistän emış. Uzāqdän bir çirāqning yaruğı köriñibdi. Sekin-sekin yürüb bārib qaräsä, bir üy, üydä bir qız xäligi Yalmâğız kâmpirning başını tizzäsınä qoyib:

-Hä, men sizgä äytgän edim, yer yüzigä çiqävermäng, kişilärning turmuşigä zārär bermäng, äxır bir kün sizgä qarşi küräşüvçilär çiqıb qälädi, -debdi. -Mänä èndi öz bilgäningizdän qälmäy, özingizgä-özingiz zāmni boldingiz. Şu väqt Kencä bätir:

-È, qız nimä üçün sen bu källägä qaräb ğäpiryapsän. Sen kimsän, u kim? -deb soräbdi. Qız:

-È, ädämzād, sen bu yergä qändäy qılıb kelding. Bu yalmâğız meni yer yüzidän älib qāçib kelgän. Bu yerdägi hücrälärdä bir qänçä ädämlär

qämälib yetibdi. Mänä bu hücrälär mäl-dünyagä tolä. Bu yerdän tezraq ket. bolmäsä seni häm bändi qılädi. -debdi. Kencä bätir:

-Qolingdägi yalmâğızñıñ cäni qäyerdä? Uni körsätsäng, seni äzädlikkä älib çıqämän, -debdi. Qız kalläni bir yaqqä qoyib qırq hücräniñ kalitini älibdi. Hücräni birmä-bir açib, eng içkäridägi hücrädän bir sändiq älibdi, sändiq içidän bir qutini älib, qutining içidän paxtägä orälgän bir cäni qurtni älib beribdi.

-Mänä uning cäni.

Kencä bätir qurtni öldiribdi. Şu zämän bütün yer ästigä yaruğlik şu'läsi yayılibdi-dä, Yalmâğız ölib, qız äzäd bolibdi.

Qızni sändiqqä sâlib Kencä bätir tüşgän yerigä kelibdi. Sändiqni ärqängä bağläb "tärtınglär" debdi. Äkaläri tärtib älib, sändiqni açib qaräsälär, bir sâhibi cämäl, äy desä äğzi bär, kün desä közi bär, näq qoyavering. Äkä-ükä qızgä xuştär bolib, "men älämän", yoq, "men älämän" deb cäncäl qılıbdılar.

-È, toxtä,ükämizni ğärdän çıqaraylık, -debdi. Bittäsi ärqän taşläb tärtäyatgän väqtidä, kättäsi äytibdi:

-Ke, qoy, uni tärtib älib nimä qılämiz. U häm cäncäl çıqarib başimizgä balä bolädi. Ortänçäsi "xop" deb ärqänni piçaq bilän kesib yubarıbdi. Beçärä Kencä bätir "gup" etib yıqılıb tüşibdi. Kencä bätir èndi qändäy qılıb yer yüzigä çıqdım deb äylänib yürüb-yürüb bir quşçining äldigä kelib qalıbdi. Quşçi "xok-xok", deb quş häydäyatgän èkän. Kencä bätir quşçidän soräbdi:

-È, ätä, yer yüzigä qändäy qılıb çıqış mümkin. -Çäl äytibdi:

-Bu yerdän näriräqqä bäsäng, bir kättä çinär kelädi, çinärdä Semurğ quşning bäläläri bär. Här küni bir äcdär kelib, Semurğ yoq väqtidä bir bäläsini yeb ketädi. Äğär sen Semurğ bäläläri şu fäläkätdän qutqarsäng, yer yüzigä çıqarib qoyar deb oyläymän, -debdi.

Kencä bätir "xop" deb çinär yaqinigä bärıbdi-dä, özini pänägä älib turıbdi. Bir väqt "vişilläb" äcdär kelibdi. Çinärgä örmäläb çıqa başläbdi.

Buni körgän Semurğ bäläläri çiy-çiylaşibdilär. Kencä bätir sekin ornidän turibdi vä äcdärni qılıç bilän ikkiğä bolib taşlabdi. Göştini mäydäläb Semurğning bäläläriğä beribdi vä yanä özini pänägä älib otiraveribdi. Bir väqt Semurğ uçib-kelib bäläläriğä:

-Bu yerdän ädäm isi kelyapti, äytläring, kim bär, -debdi. Bäläläri:

-E, änä, ägär bizni hürmät qılsäng sengä äytäturğän bir gäpimiz bär, -debdi. Semurğ:

-Xoş, nimä gäp, -debdi. Şundä bäläläri:

-Bizni ağır fäläkätdän qutqargän vä här küni bittämizni cändän äcrätib turgän äcdärni öldirgän yigit sizdän yardım istäydi, -debdi. Semurğ:

-Qanı u, -debdi. Bäläläri yigitni çäqırışibdi. Kencä bätir Semurğning qâşigä kelibdi. Semurğ Kencä bätirgä qarab:

-Tilä, tilägingni, -debdi. Kencä bätir:

-Meni yaruğ dünyagä älib çiqib qoysäng, şuni özi kifäya, -debdi. Şundä Semurğ äytibdi:

-Sen bir meş suv, bir qäp göşt täyyarlä. Ulärni ikki qänätimning ortäsigä cäyläysändä, üstimgä otiräsän. Uçib ketäyatgändä “suv” desäm göşt beräsän, “göşt” desäm suv beräsän, -debdi. Bälä “xop” deb, bir meş suv bilän bir qäp göşt täyyarlabdi vä uni Semurğ üstigä cäyläb, özi häm otiribdi. Semurğ “suv” desä “göşt”, “göşt” desä “suv” berib ketäveribdi. Semurğ soräbdi:

-Yer qändäy körinäyatır? -Kencä bätir:

-Boyrädäy, -Semurğ yanä kötarilibdi.

-Endi-çi? -deb soräbdi Semurğ.

-Gügürt qutisidäy. - Yanä kötarilibdi.

-Endi-çi? -debdi Semurğ.

-Ängişvänäday, -debdi.

- “Suv ber” -debdi, ämmä göşt tamâm bolgän ekän, Kencä bätir öz sänidän şarttä kesib beribdi. Semurğ bu göştning şirinligidän päyqäb, ädäm

göşti êkanligini bilib yemäbdi. Semurğ Kencä bätirni yer yüzigä âlib çıqıb qoygäç soräbdi:

-Keyingi bergän göştinq qänäqä göşt èdi? - Kencä bätir:

-Oşä göştän èdi, -debdi bätir. Semurğ:

-Yoq, toğrisini äyt. -debdi. Kencä bätir sänini körsätib:

-Suv degäningdä göşt tamâm bolgäni üçün öz sänimdän kesib bergän èdim. Semurğ:

-Bundän keyin yalgän gäpirmä. Meni deb özingni şinçä qıynädingmi, -deb tilining ästidägi göştini âlib Kencäning sänigä yapıştirib, songrä yaläbdi. Semurğ:

-Xäyr èndi, sen mengä yaxşilik qılgäning üçün, men häm sengä yaxşilik qıldım, -deb uçib ketibdi.

Kencä bätir akälärini qıdirib-qıdirib ğärning äldigä kelibdi. Qaräsä, akäläri häli häm cäncälläşib otirgän èmiş. İkkäläsini qulâğning tägigä şäpäläq tärtibdi-dä, qızni âlib akäläri bilän üygä qäytib kelibdi. Ätäsigä bolgän väqeäni äytib beribdi. Ätäsi Kencä bätirning qılgän işlärigä qâyıl qalıbdi. Kencä bätirgä xıyanät qılgän oğıllärini üydän quvib çıqarıbdi. Ävçi Kencä bätirgä qırq keçäyü, qırq kündüz toy qılıb häligi qızni âlib beribdi vä şu bilän murâdu mäqsädigä yetibdi.

6. ZİYAD BÄTİR

Sultân Murâd ölgändän keyin ornigä Sultân Fätih täxtgä otiribdi. Sultân Fätih köp dänä, äqlli, hüşyar ädäm èkän...

Sultân Fätihning gözällikdä tengi yoq, äqlli, oqımışli qızı bolgän èkän. Bu qızni kim bir märtä körsä, yanä körsäm deb ärzü qılärkän. İsmi cismigä mänänd Qämärxän èkän. Sultân Fätih qızini cän-dilidän yahşi körärkän. Oq ätişdä, näyzä sänçişdä, tığ urişdä ungä teng kelädigäni yoq èkän. Qämärxängä xuştâr bolgänlärning sän-sänäği yoq èkän. Başqä

mamlakatlardan ham şahzadalar, bekhadalar aşiq bolib, savçi qoyar, amma qız hammaşığa yoq deb cavab berarkan

Sultanning sarayida bir usta bolib, hamma hunargä kamil ekan. Uning yasagan asbablari Sultangä cudä maqbul bolgani için saraydagi barça ustälarning başligi qilib qoygan ekan. Saraydagilarning kattasidan kiçigi ustani hurmat qilarkan. Ustaning navqiran oglı bolib, xuşçurat, oqıgan, aqli, şıcaatlı yigit ekan. Bu yigitning ati Ziyad batir ekan. Batirlikda ança şuhrat qazangan ekan. Ziyad batir ham Sultanning qızı Qamarxangä aşiq ekan.

Atasi ogliğä hunar örgatmaqçı bolib, "Oğlim, közim tirikligida hunar örgänib algin", debdi. Ziyad batir köp vaqt ötmäsdän atasining hunarlarini örgänib alibdi. Bir kün malikä ustägä oq-yay buyuribdi. Usta malikaning köngildagidek oq-yay qılış için bar hunarini işgä salibdi. Oğlı ham atasidan yaşirinçä oq-yay tayyarlagan ekan. Tayyarlagan oq-yayni atasigä körsätibdi. Atasi uni körib xayratda qalibdi. Oq-yay atasi tayyarlagan oq-yaydan ança yaxşı işlangan bolib, oq-yayning qabzasigä acayib rubaiylar naqş etilgan ekan. Atasi azbarayı xursand bolganidan oglining peşanasidan öpib: "Ballı oğlim, mening hunarimi örgänib alibsän, endi heç kimgä xar bolmaysän", debdi. Song özi tayyarlagan oq-yayni qaldiribdi-dä, malikägä Ziyad batir işlagan oq-yayni yubaribdi. Malikä oq-yayni körib qayıl qalibdi. Oq-yay özining oylaganidan ham ziyadä bolgani için ustägä in'amlar beribdi...

Usta ança keksayib qalgan ekan. Kasal bolib qalibdi, heç qanday dardarmän kar qilmäbdi. Axiri alamdän köz yumibdi. Usta ölgändän song Sultän Fatih Ziyad batirni atasining ornigä tayinlab, ustälargä başlıq qilib qoyibdi.

Künlarning birida Sultän harämgä kirsä, qızı bir kamanni oynab otirgan ekan. Kamanning işlanışini körib, hayratlanibdi vä qoligä alib tamasha qilib turgändä közi kamanning qabzasigä yazilgan baytgä tüşibdi. Bunday oqib qarasa, aşiqanä yazilgan bayt. Sultän dargazab bolib Ziyad batirni çaqirib:

-Buni kim yazgan? -degänidä, Ziyad batir:

-Men yazdim, -debdi. Sultän:

-Häli sen şundäy yarämäs işläрни häm qıläsänmi, körnämäk! -deb cälläd çağırıp, uni ölimgä buyurıbdı.

Şundä väzirlärdän biri pädşäning äyağıgä yıqılıb, Ziyad bätirning günähini soräbdı. Sultân väzirining sözini yergä täşlämäy, Ziyad bätirni ölimdän äzäd qılıbdı, lekin şahärdän täşqärigä häydäb yubäribdı.

Ziyad bätir yol yürüb, çöl yürüb, tığ bäsib, qır aşib, bir neçä kün degändä bir tığqä yetibdı. Bu tığ kokälämzâr, ädäming könglini açädigän xuşhävâ cäy ökän. Ziyad bätir tığdä äylänib yürüb yılqı-qoyläринi otlätäyätgän moysäfidni köribdı. Ziyad bätir çälgä säläm beribdı. Çäl yigitning çärçäb kelgänini bilib, bir kâcä qımız uzätibdı vä:

-Qäyerdän kelyapsän, oğlim? -deb soräbdı. Ziyad bätir başıgä tüşgän musibätni gäpirib beribdı. Çälning rähmi kelib:

-Oğlim, ändi qäyâqqä bäräsän? -deb soräbdı.

-Ë, ätä, ändi qäyâqqä bärär edim. Öz yurtimdän cüdä bolgän bir gäribu musäfirmän. Häzir başım äqqän tāmängä ketäyatibmän, -debdi Ziyad bätir.

-Men şu tığ xälqining mälini bāqāmān, -debdi çäl, -ätä-bäbāmdän tärtib hämmämiz şu kāsbnı qılıb kelämiz. Täpgänimgä qänäät qılsäng, mengä oğıl bolä qäl.

Ziyad bätirgä bu gäp mä'kul tüşibdı.

-Ätäcän, ägär siz şuni xähläsängiz, men cānu dilim bilän rāzimän, -debdi u.

Şundäy qılıb, Ziyad bätir çöpängä oğıl bolib, qoy-yılqılärni bāqıb yürä beribdı. Ziyad bätir bu yerdä päläxmängä täş sälib ätişni cüdä yaxşı mäşq qılıbdı. Yirtqıç häyvänläär mällärni täläsä, bir täş bilän urib öldiräveribdı. Ziyad bätirning bu işidän ätäsi häm xursänd bolibdı. Här yili yirtqıç häyvänläär bir qänçä mälni näbud qılär ökän. Ziyad bätir kelgänidän song mällär tinçib qälibdı. Ziyad bätirning tä'rifi bütün tığ xälqigä yayilib ketibdı. Ädämlär Ziyad bätirgä "Sängändäz bätir" deb nām beribdilär. Ärädän ikki yıl ötibdı. Ziyad bätir şu yerdä ätäsi bilän mäl bāqıb yüräversin.

Endi gəpni Sultānning qızı Qāmārxāndan eşiting. Qāmārxān zimdān Ziyad bātirgə köngil qoygān içidā: “ Āgār ātām meni ɛrgā bersā, şungā bersā”, deb yürār ɛkān. Ātāsi Ziyad bātirni şāhārdān hāydāb yubārgāndān keyin yarūğ dūnya Qāmārxānning közigə qārāngı bolib, ɛrtāyu keç Ziyad bātirni yadlāb, keçālari yığlāb tāng āttirār ɛkān. Āmmā dārdini heç kimgə āytmās ɛkān. Qāmārning qırq kənizi bolib, ulārning başlığı Hümāyun degān bir qız ɛkān. Qāmārxān öz sirini āxyri şungā āytibdi. Mālikā köngil yazış üçün tez-tez āvgə çıqıb turār ɛkān. Bir kuni ɛrkākçā kiyinib, ātāsidān icāzāt ālib, āv itini āldigā sālīb āvgə ketibdi. Bir neçā kün yürğāndān song bir ormāngə yetibdi. Tus-tāvıq və qırğāvullārni āvlābdi, lekin tüzükrāq āv uçrāmābdi. Qāmārxān ātni bāşqā tāmāngə sālībdi və āsmānopār tāğ āldidān çıqıbdi. Qız tāqqā çıqıb ketāyatgān pāytdā āldidān bir bōri çıqıb qālibdi. Qāmārxān bir oq bilān bōrini öldirib, kənizāgining qoligā berib, āldingə qārāb yürğān ɛkān, kiyikkā duç kelibdi. Kiyikning qulāğigā tillā xālqā āsilgān, şāxıgā tillādān mühr bāsilgān, boynigā hār xıl āsl tāşlār tāqılğān ɛkān. Qāmārxān kiyikni yaxşı körīb qālibdi. Qızlārgā: “Şu kiyikni orāb ālib, tiriklāy tutinglār, kiyikni heç kim qāçirmāsın, āgār kimki qāçirsā, yüzigə qārā sūrtib, āvdān hāydānglār”, debdi.

Qızlār Qāmārxānning āytgānini qılıb, qollārigə kāmān ālib kiyikning ātrāfini orābdilər. Hümāyun ortāgə tüşib kiyikkā kāmān tāşlābdi. Mālikā ketmā-ket üç mārta kāmān tāşlābdi, āmmā kiyikni ilintirālmābdi. Qızlārdān uyalib kiyikning ārqāsidadān quvıb ketibdi. Kiyik hām ātgān tāşdān zırillāb, uçār quşdāy pıpillāb ketāveribdi. Kiyik hām, āt hām nihāyatdā çārçābdi. Kiyik xāllāslāb bir ġārgə kirib ketibdi. Hā, ɛndi tutdim, deb mālikā süyünib ġārgə kirib qārāsā, ġār teşik ɛkān, kiyik nāryağidān çıqıb, yanā ātgə minib, kiyikning ārqāsidadān qārāmā-kārā quvlābdi. Kiyik tāğ yaqālāb ketāyatgān pāytdā Ziyad bātirgə duç kelib qālibdi. Ziyad bātir şu tāğdā yılqılārni otlātib yürğān ɛkān. Pālāxmāngə tāşni sālīb kiyikning şāxını molcāllāb uribdi. Tāş kelib kiyikning biryaq şāxını uçirib yubāribdi. Cānivār kiyik til tārtmāsdān ölibdi. Ketmā-ket mālikā hām quvıb kelibdi. Qārāsāki, kiyik ölib yatibdi. Ġāzāb bilān qılıçini qınıdān suğurib:

-Nâmârd çopân! Kiyikni âtâdigân bolsâm, allâqâçân âtârdim. mâqsâdim tiriklâyın tutmâq èdi, sen negâ birâvning âvini âtâsân. -deb âtining cilâvidân târtib, Ziyad bâtir tâmângâ burgân pâytdâ tosâtdân yolbârs pâytdâ bolibdi. Mâlikâning âti yolbârsdân hürkib ârqâsigâ çekingândâ, mâlikâ ât üstidân uçib ketibdi. Qolidâgi yalângâç qiliç tirsâgigâ bâtibdi. Ziyad bâtir şer pâytdâ bolişi bilânâq pâlâxmângâ tâşni sâlib molcâllâb turgân êkân. Şer mâlikâgâ sâkrây degândâ Ziyad bâtir şerning âyağını molcâllâb urgân êkân, tâş şerning tumşuğıgâ tegip, til târtmây ölibdi. Keyin kelib qârasâki, yüzigâ niqâb tutgân bir çirâyli yigit behuş bolib yatibdi. Yigit dârrâv koylârini yeçib, yengini yirtib, qızning qiliç kesgân qolini tângib qoyibdi.

Bu beçârâ bekârgâ ölib ketmâsin deb, suv âlib kelib yüzigâ sepipdi. Yüzidân niqâbini âlib, suv içirmâqçi bolgân êkân, qârasâ, qârâ sâçlâri yüzigâ yayilib ketgân Qâmârxân. Yigit özini yoqâtib qoya yazibdi.

Ârâdân bir âz ötgândân keyin qız özigâ kelibdi. Kôzini âçib qârasâ, tepâsidâ çopân yigit yıglâb otirgânmiş. Tikilib qârâb, Ziyad bâtirni tânibdi vâ quvângânidân yanâ hoşidân ketibdi. Şu pâytdâ Qâmârning kânizâklâri yetib kelişibdi. Qârâşsâ, bir şer ölib yatibdi, mâlikâ bexuş, çopân yigit tepâsidâ suv sepib otiribdi. Qızlâr dârrâv âtdân tüşibdilâr. Hümâyun yügürgâniçâ kelib, mâlikâning bâşini tizzâsigâ âlib, kôzidân yaş tókib turgân pâytdâ mâlikâ hüşiğâ kelibdi. Mâlikâni şâhârgâ âlib qâytişmâqçi bolgândâ unâmâbdi. Tâ tüzâlmâgünimçâ şu yerdân cilmâymân, debdi. Oşâ yerdâ çâşmä, çâşmä yanidâ ikki tüp dârxât bâr êkân, sâyasi ikki bâtmân yergâ tüşârkân. Mâlikâning bârgâhini oşâ yergâ tikişibdi. Mâlikâ Ziyad bâtir tânirmikin deb, undân: “Siz bu yerdâ qâçândân beri çopânlâk qilâsiz!” deb sorâbdi. Ziyad bâtir, nimâ bolsâ bolâr, râstini âytib qoya qâlây deb: “Sizning âtângiz hâydeb yubârgândân beri”, debdi. Mâlikâ Ziyad bâtirdân keçirim sorâb:

-Mendâ âyb yoq, -debdi. Ziyad bâtir quvânib, âtâsini çâqirib kelibdi. Âtâsi: “ Bu âziz mehmânlarâni ziyafât qilişimiz kerâk”, deb qışlâqdân bir kâttâ qâzân keltirib, bir neçâ qoyni soyibdi. Çopân âtâ qızlârgâ:

-Çânqâgândirsizlâr? -deb çârâlârdâ qımız quyib berib turibdi. Ârâdân bir qânçâ kün ötibdi. Mâlikâning yarâsi hâm tüzâlâ bâşlâbdi.

Èndi sözni mâlikâning âtâsidân eşiting.

Mälikä ävgä çıqıb ketgänigä on beş kün bolibdi hämki, undän dəräk bolmädı. Ätasi bir pählävänni çağırıp, ungä bunday debdi:

-On beş kün boldi, hãligãçã mälikädän dəräk yoq. bärıb bir xəbär älçi, qäyerdä ekän? Uni qäyerdä uçratsang hãm. älib kel.

Bu pählävân mälikani sevär ekän. Şuning üçün hãm pãdşägä ästâydil xızmat qılıb yürär ekän. Pãdşaning buyruğini eşitib, pählävân benihaya xursänd bolibdi. U yigitlärigä: “Mälikani qäyerdä yalgız tãpsäk, u bilän suhbät qurãmız” deb, bir xum şarãb älib, säfärgä çıqıbdı. U beş kün degändä mälikani tãpıbdı. Qaräsä, mälikä Ziyad bätir bilän suhbät qılıb otırgän emiş. Buni körıb pählävännıng cãni çıqıb ketıbdı. Bir nãrsä degäni mälikädän qorqıb, ätdän tüşıbdı. Ulär bilän sorãşıb bolıb, mälikägä:

-Ätangiz sizdän xəvãtir älib, meni yubãrdılar, -debdi.

Şu pãyt mehmãnlärgä ävqät älib kelişıbdı. Pãhlävân hãm älib kelgän şarãbini ortägä qoyıbdı. İkki-üç qız kãsägul bolıb, şarãb qoyıb turıbdı. Pãhlävân ärzimägän nãrsädän bähänä tãpıb, Ziyad bätirni urıbdı.

Ziyad bätir aççıglanıb, pählävänni bir urgän ekän, çäkägi tüşıb, ägzidän köpik äqıb, oşã ändäyãq ölib qãlıbdı. Pãhlävännıng yigitläri Ziyad bätirgä tãşlanıbdılar. Ziyad bätir cãng qılıb, ulärni yengıbdı. Cãng tugägändän keyin, mälikä: “Endi bu yerdä turıb bolmãydi, bãşqã bir yurtgä ketäylik”, debdi, keyin kãnizãklärigä cãvãb berıb:

-Ätãm meni soräsä: “Mälikä bir kiyikning ärqäsidadän kuvlãb ketdi, biz ähtärib tãpãlmãdik, deb äytinglär”, -debdi vã ulär bilän xəyrläşıbdı.

Ziyad bätir bilän mälikä çopãn ätägä qulluq qılıb xəyrläşıb, ikki ätgä minib, yolgä rävãnä bolışıbdı. Ulär äv qılã-qılã bir neçä kün degändä bir şähärgä yetıb bärıbdılar. Bu şähärning nãmi Hirät ekän. Änä şu yerdä Sultãn Hüsäyn Mirzã pãdşã ekän. Bulär kelıb bir sãrãygä tüşıbdılar. Bir neçä kün ötgändän keyin Ziyad bätir qızni nikãhlãb äliş üçün dãmlä äxtäribdi. Şu sãrãygä yaqın cãydä bir şäyx yaşär ekän. Ziyad bätir şäyxnikigä bärıbdı. Şäyx undä yoq ekän. Uning oğlı Ziyad bätirning gãpini eşitib: “Mening özim nikãhlãb qoyã qãlãy”, debdi vã Ziyad bätir bilän sãrãygä kelıbdı. Nikãh

päytidä qızgä közi tüşib: “Ättäng, şundäy çirâyli qızni nikâhlâb qoldân berib qoydim”, deb âfsuslanibdi.

Qız dârdidä yigit Ziyad bâtir bilân âğâyni bolib qâlibdi.

Şayxning oğli:

-Musâfirni sıylâmâq sünâti pâyğâmbâr, -deb ulârni bät-bät körgâni kelib turibdi.

Ziyad bâtir mâlikâ bilân mâslâhâtlâşib, bir temirçigâ şâgird tüşibdi. Temirçigâ uning xızmatı yaqıb qâlibdi. Temirçi insâfli âdam êkân. Uni özigâ şerik qılıb âlibdi.

Bir küni şayxning oğli Ziyad bâtirgâ:

-Birâder, -debdi, -siz sârâyda yatmäng, men mâhällâmdân bir hâvli tâpib qoydim. Şuni sizgâ âlib berâmân.

-Hâvli âlişgâ pulim yoq, -debdi Ziyad bâtir.

-Sizdâ bolmäsä, bizdâ bâr, mengâ tâpgâningizdâ beräsiz, -debdi şayxning oğli.

Ziyad bâtir hâvlini körip yaqtiribdi. İşlâb ârttirgân puli bâr êkân, pulni nâqd sâneb beribdi. Şundân keyin êr-xâtin köçib kelişibdi. Künlârning biridâ şayxning oğli Ziyad bâtirgâ:

-Xâtiningiz yaş nârsä, siz işgâ ketgân päytdä u yalgız qâlâdi. Biznikidâ bir zâhid kâmpir bâr, özi befârzând. Şu kâmpirni siznikigâ yubârsâm qândäy bolâdi? -debdi.

Ziyad bâtir undân cüdâ xursând bolibdi.

Şayxning oğli bir mâkkâr kâmpirni tâpib, ungâ pul beribdi vâ: “Şu Qâmârxânni nimâ qılıb bolsä hâm yoldân uring”, deb uni Ziyad bâtirning üyigâ âbârib qoyibdi.

Kâmpir Qâmârxân bilân ânâ-bâlâday bolib ketibdi. Kâmpir êrtäyu keç qolidâ tâsbeh, nâmâz oqır êkân. Qâmâr êri işgâ ketgândân keyin gilâm toqır, zeriksä âşulâ äytâr êkân. Kâmpir ästâ-sekin qızning pincigâ kirib, şayxning oğlini mäqtây başlâbdi. Qâmâr mâkkâr kâmpirning mâqsâdini sezib qâlibdi.

Èrigä kämpirning gäplärini äytib beribdi. Şundä Ziyad bätir:

-Men häm negä bu mehribän bolib qaldı, deb oylägan edim-ä. Sabäbi buyaqdä èkän-dä! Mäyli, häzirçä indämäy turäylik-çi, yanä nimä der èkän, - debdi.

Èrtäsiga mäkkär kämpir yanä şäyxning oğlidän gäp açib:

-Sizni u kişi cüdä yaxşı körädi, u bilän bir gäpläşsängiz nimä qıladi? - debdi.

Qämärning aççığı kelib, kämpirning luncigä bir tüşiribdi. Kämpirni lunci şişib, tili ägzigä sıgmäy, yigitning äldigä bärribdi vä bolgan sınäatni äytib beribdi. Şäyxning oğli aççığlanibdi. Källäkesär bir tänişi bär èkän, uni çäqirib:

-Bu keçä heç qäyergä bärmä, bir iş bär, şuni bəcärsän, - debdi.

Şäyxning oğli yarım keçädä xızmatkări bilän Ziyad bätirning uxläganini bilib, ikkisi devärdän aşib tüşibdi. U Ziyad bätirni öldirib, xätinini älib çiqib ketmäqçi èkän. Qämär ädäm şärpäsini sezib, Ziyad bätirni uyğätibdi. Ziyad bätir qärsä, äyvän äldidä ikki ädäm turgän emiş. Yastığı tädidän xäncärni älib, şäyxning xızmatkärigä täşlanibdi vä uning källäsini şarttä älib, ungä hämlä qılmäqçi bolib turgän şäyx oğlini häm däst kötarib yergä uribdi. Şäyxning oğli Ziyad bätirning äyägigä yiqilib, ikkinçi bundäy nāmā'qulçilik qılmäslikkä söz beribdi.

Mälikä "öldiräylik" desä häm, Ziyad bätir:

"Mäyli, ketsin bu nāmärd! ikkinçi bundäy işni qılmäsin!" deb uni üydän çiqarib yubärribdi.

Şäyxning oğli bu yerdän çiqqändän keyin:

"Negä pädşägä bärrib çäqmäymän?" deb sārāygä yol älibdi.

Sultān Hüsäyn Mirzā öz yaqınlari bilän otirgan èkän, äräsida şäyx häm bär èkän. Şäyxning oğli pädşägä täzim qilib:

-Şähim, yaqında yurtimizdä bir äqpädär yigit bir qız bilän kelgan edi. Men ulärni dürüst ädäm deb nikähläb qoygan edim. Keyin hävli häm älib berdim. Şu keçä köçädän ötib ketäyatsäm, hävlidän külgü eşitildi. Qärsäm,

həlīgi äqpädärning xätini yigitlər ortäsidä oynäb turgän ökän. Äççigimgä çidälmäy yigitni çäqirib: “Bu nimä buzuqlık, uyalmäysänmi?” degän edim, u mengä bir muşt säldi. Şähim, şu yäramäs yigitni şähärdän bädärgä qılışgä färmän berişingizni soräymän. Buning kəsäfäti hämmämizgä tegmäsä deb qorqamän, -debdi.

Sultän gäzäblänib:

-Uni şähärdän häydäb yubariş emäs, häziräq källäsini tänidän cüdä qılämän! -debdi vä Ziyad bätirnikigä nävkarlarını yubarıbdi. Sultän yubärgän kişilər Ziyad bätir bilän Qämärxänning qollarını ärqälärigä bağläb älib kelişibdi. Sultän Qämärni körışı bilänäq özini yoqätib qoyibdi. İkkävining heç qändäy günähi yoqligini sezibdi. U Ziyad bätirdän:

-Sen bu qızni qäyerdän älib kelgän eding? -deb soräbdi.

-Özidän soräng, -debdi Ziyad bätir.

Pädşä Ziyad bätirgä:

-Sen bu qızni bizgä täşläb ketäver! -debdi.

Ziyad bätir unämäbdi. Sultän äççiglänb:

-Cälläd! Älib çıq buni, därgä äs, -debdi. Bätirni cällädlär älib çıqıb ketişäyatgändä Ziyad bätir çäqqänlik bilän ulär qolidän çıqıb qaçıbdi vä täppä-toğri xäligi temirçi üstäning üyigä bärıbdi. Bolgän väqeäni ungä sözläb berıbdi. “Temirçi: Fälän cäydä bir ğär bär, sen oşä yergä bärıb turäsän, men şähärdä nimä gäp bolgänini bilib sengä äytämän”, debdi.

Èndi gäpni mälikädän eşiting.

Sultän Qämärgä yaxşı gäpirib: “Men sizni mälikälärning mälikäsi qıläy, siz mengä tegişgä rüzilik bering,” deb köp yalinsä häm bolmäbdi. Sultän gäzäblänibdi. Sultänning bağıdä yaşirin bir zindän bär ökän, uni heç kim bilmäs ökän. Qämärni şu zindängä sälibdilär. Ziyad bätirning qaçgänini eşitib, şähär dävüzälärini berkitib, qıdiruv başläşibdi. Èrtäsigä keçqurun temirçi ustä Ziyad bätir yaşiringän ğärgä bärıbdi.

-Èndi nimä qılämiz, bir tüzükraq yol körsätiting? -debdi Ziyad bätir.

-Bir yol bår, -debdi, -sen vâzir Âlişer Nāvâiy bilân uçrâşasân, bütün vâqeâni ungâ âytâsân, dârdinggâ oşâ kişi dâ'vâ tâpâ âlâdi, -debdi temirçi oylâb-oylâb

Ziyad bâtir yarim keçädâ ğârdân çıqıb, Nāvâiyning üyigâ båribdi. Eşikdâ turgân mülâzimgâ sâlâm berib:

-Men Nāvâiy hâzrâtlârinikigâ uzâq yerdân mehmân bolib keldim, -debdi. Nāvâiy keçälâri uxlâmâsdân işlâr êkân. Mülâzim Nāvâiy huzurigâ kirib: "Bir mehmân yigit uzâqdân sizni körgâni kelibdi", degân êkân, Nāvâiy:

-Çâqır kirsing! -debdi.

Ziyad bâtir Nāvâiy bilân körüşib-soraşib bolgâç, bâşidân ötgân vâqeâni birmâ-bir bâyan qilibdi. Nāvâiy uni yupâtib:

-Xâtircâm boling, sultân Qâmârxânni öldirmâydi, ertâgâ xâbâr âlâmân, -debdi.

Nāvâiy ertâsi pâdşâ sârâyigâ bårib, toĝri bâqqâ kiribdi. U sultânning şu yerdâ yaşirin zindâni bârligini bilâr êkân. Bâĝni âylâniş yürgândâ bâĝbângâ duç kelibdi. Bâĝbân Nāvâiygâ tâ'zim qilib, bir dâstâ gül tutibdi. Bu kişi hâmbâĝbânlik, hâmbâ zindânbânlik qılâr êkân.

Nāvâiy bâĝbângâ qârâb:

-Qızdân xâbâr âlib turibsizmi? Yaşlik qilib tâĝın özini öldirib qoymâsin, -debdi.

-Hâ tâqsir, xâbâr âlib turibmân, sultânning özlâri hâmbâ hâzir kelib ketdilâr, -debdi bâĝbân.

Şu bilân Nāvâiy xâtircâm bolib, üygâ qâytibdi vâ Ziyad bâtirgâ qızning sâĝ-sâlâmâtligini bildiribdi. Özi şu kündân bâşlâb âdâmlârgâ pâdşâ bâĝigâ tâmân lâhm qâvlâtibdi. Üç kün degândâ lâhm qâvlâniş bolibdi. Nāvâiy Qâmârni zindândân çıqâzibdi.

-Sengâ birâdârmân, Qâmâr, bâcânidil singlim, mening üyimdâbir ümr tursângiz hâmbemâlâl, birâv sizlârgâ dâxl qilmâydi, -debdi Nāvâiy. Qâmâr bilân Ziyad bâtir xursând bolib Nāvâiyning üyidâ yaşâbdilâr. Ârâdân üç yil ötibdi. Qâmâr oĝıl köribdi. Bâlâsi yurâdigân bolibdi. Bir kün Nāvâiy bâĝdân

çiqib ketäyatgändä bälä yoldä suv oynab turgän ekän. Nävâiy uni kötärib, qoligä gül berib, eşik äldigä yetgänidä içkärüdän Ziyad bätirning ävâzi eşitilibdi:

-Negä yıǵläysän, änängni säǵingäning bilän bärrib körälmäysän. Qoy, yıǵlämä, yürägimni ezmä!

Nävâiy buni eşitib, hävligä kiribdi. Qämär köz yaşını örtib ornidan turib, Nävâiygä sälâm beribdi. Nävâiy:

-Xäfä bolmäng, singlim, yanä bir äy säbr qiling, yurtıngizgä özim äbärrib qoyämän, ätängizgä häm tüşüntirämän, -debdi.

Äradän bir äy ötibdi. Nävâiy sultändän säyahät bahänäsi bilän icäzät älib, özining sirdaş yigitläridän törttäsini hämräh qilib, säfär cäbduǵını rästläbdi. Yigitläär bir häftä ilgäri Qämär bilän Ziyad bätirni şähärdän çiqärib, bir täǵning bägrigä qoyib kelişibdi. Nävâiy bir häftädän song yolgä çiqıbdi. Qämär bilän Ziyad bätirni älib, toppä-toǵri ulärning yurtigä cönäbdi.

Bir neçä kün yol yürüb, yol yürsä häm mol yürüb, äxiri Qämärning yurtigä yetibdilär. Sultän Fätih Nävâiyning kelgänini eşitib, bir qänçä yigitläärini peşvâz çiqäribdi. Nävâiy bir neçä kün mehmän kılqändän keyin:

-Xuş kelibsiz, xızmat? -debdi pädşäd.

Nävâiy:

-Sizdän ikki günähkäarning günähini keçişingizni sorägäni keldim. Şunlärning günähini ötsängiz, bir neçä kün turämän, bolmäsä, xäzir qäytip ketämän, -debdi.

Pädşä:

-Ägärdä günähkärlär ätämnä öldirgän bolsälär häm siz tufäyli ulärning günähini keçdim, kim ekän ulär? -debdi.

Nävâiy Qämär bilän Ziyad bätirni çaqırdı. Qämär kelib, ätäsigä özini täşläbdi.

Pädşä sevingänidän huşidän ketäyazıbdi.

-Qayerdä eding bäläm? -deb yığlab yubâribdi. Qâmâr yoqâlgânidân song Sultânning dârâk sâlmâgân câyi qâlmâgân êkân.

Sultân şâhâr xâlıqığâ yetti kün ziyafât beribdi. U Ziyad bâtirni özigâ lâşkârbâşi qılıb tâyinlâbdi. Ziyad bâtir tâğdâ çopânlik qılıb yürgân âtasini çâqırtirib kelibdi. Nâvâiy bir neçâ kün turgâç, Hirâtgâ qâytibdi. Ziyad bâtir bilân Qâmârxân şâd-hürrâmlık bilân ümr keçiribdilâr.

7. QIRQ KÜYAV

Bir pâdşâhning qırq oğli bâr êkân. Bir küni pâdşâh kattâ oğlini üylântirmâqçı bolibdi. Buni eşitgân bâşqâ oğıllâri: "Bizlâri hâm üylântiring", deyişibdi. Pâdşâ qırqtâ oğligâ qırqtâ qızlık âdâmni kıldirtirâ bâşlâbdi. Bir neçâ yillâr qıdırgândân keyin, öz mâmlâkâtidân âlti âylik yoldâ bolgân bir pâdşâhning dârgâhigâ bir ilâmân tûya bilân mâstân kâmpirni sâvçilikâ yubâribdi. Kâmpir âlti âylik yolni ilâmân tûya bilân âlti kündâ bâsib bâribdi. Pâdşâhning ordâsigâ kelib eşik âldini süpüribdi. Pâdşâhning xızmatkârlâri kâmpirni uşlâb pâdşâhning âldigâ âlib kirişibdi. Pâdşâh kâmpirdân nimâgâ kelgânini sorâbdi. Kâmpir:

-Ëy, pâdşâhim, sizning qırq qızingiz bâr êkân. Şu qızlâringizgâ sâvçilikâ keldim, -debdi. Pâdşâh:

-Hâqıqâtân, mening qırqtâ qızım bâr. Ulârning hâmmâsini bir tuğışgân qırqtâ yigitgâ berâmân, -debdi. Kâmpir hâm öz pâdşâhning qırqtâ oğli bârligini âytibdi. Pâdşâh:

-Men qızlârimni berişgâ râzimân, lekin bir şartım bâr: Pâdşâhingiz öz mâmlâkâtidân mening mâmlâkâtimgâçâ bolgân âlti âylik yolgâ âriq qâzdirib, öz suvını mening suvımgâ qoşşın, -debdi.

Mâstân kâmpir öz mâmlâkâtigâ qâytib pâdşâhgâ âytibdi:

-Ëy pādşāhi ālām, şu ālti āylik yolgā āriq kāvlab, öz suvingizni ul pādşāh suvlārigā qoşşāngiz, qızlarını berār ēkān, -debdi. Pādşāh bu şartgā rāzi bolibdi.

Pādşāh şāhārdāgi hāmmā fuqārālārnı yığdırıb, āriq kāvlatā başlabdi. Xālk bir āydā üç-tört tāşlik yolgāçā āriq kāvlabdi. Pādşāhning oğillāri āriqni tezrāq kāvlatiş üçün nāvbat bilān mehnāt qılayatgān ādāmlār üstidān xocāyınlik qılıb turışibdi. Bir qānçā ādāmlār üylāridān bālā-çāqālāridān āyrihib, pādşāhning zulmigā çidāy ālmāy, bu işdān nārāzi bolā başlaşibdi. Bir kün ādāmlārnıng: “Pādşāhning oğillāri xātinli bolāmān deb, hāmmāmizni üycāyimizdān, bālā-çāqāmizdān cūdā qıldı”, deb gāplāşgānlārnı pādşāhning kiçik oğli eşitib, āriq kāvlayatgān ādāmlārnıng hāmmāsigā cāvāb berib yubāribdi. Ākālāri uni “Bizni xātinsiz qāldirding”, deb doppāslāy ketişibdi. Kiçik ökāsi yığlab-yığlab āriq lābidā uxlāb qālibdi. Şāhār vāqti bir çāl kelibdi-dā, bālāni uyğātib:

-Hā, oğlim, nimā üçün bu yerdā yatıbsān? -debdi. Bālā bolgān vāqeāni çālgā gāpirib beribdi. Çāl:

-Oğlim, xāfā bolmā, bu āriqni kāvlaş qıyın emās. Lekin sengā bir nāsihātim bār, şuni bācārāsān. Kāvlanādigān āriqning bir tāmāni yaz, bir tāmāni qış bolādi. Ākālārnıng toygā bārgāndā, sen özing bārmāy, piçāğingni berib yubārgin. Ākālārnıng kelinlārnı ālib yolning yarmigā kelgāndā yamğır yağādi, yamğırdān keyin qār yağādi, qārdān keyin tāş yağādi. Şu vāqtdā bir āq üy kōrinādi. Zinhār şu āq üygā kirişmāsin. Tez ārādā hāvā açilib ketādi. Ātānggā şu gāplārnı tāyınlā, -debdi-dā, tāyağını āt qılıb minib “kōzingni yum” debdi. Bir pāsdān keyin “aç” debdi. Bālā kōzini yumib āçsā, şu ālti āylik yolgā āriq kāvlanib, ikki pādşāhning suvı bir-birigā qoşilgānmiş. Çāl bālāyā yanā “kōzingni yum!” debdi. Bālā kōzini yumibdi. “Kōzingni aç!” debdi. Bālā kōzini açib qārāsā, özini yığlab yatib qālgān āriq boyidā kōribdi. Çāl ġāyib bolibdi. Bālā yanā āriq boyidā āvvālgidāy yatibdi. Ērtāsi ākālāri āriq başigā kelib qārāşsā, suv āqıb yatgānmiş. Ākālāri bālāni uyğātib ātālāri āldigā ālib bārişibdi. Bālā ātāsigā:

-Āriqni men kāvlab, ikki suvni bir-birigā qoşdim, -debdi. Pādşāh oğlidān xursānd bolib, kelinlārnı ālib kelişgā tāyyargārlık kōrib, bir qānçā

tüşibdi. Äcdärhâ bälâ kelişi bilän bälâning beligä ikki märtä äylänib betini-betigä qoyib.

-Bir künlik ümringdän keçäsänmi, qırq künlik ümringdän keçäsänmi? -debdi. Bälâ oylâb turib:

-Qırq künlik ümrimdän keçämän. -debdi.

-Bolmäsä, fälân mämläkätdä bir pädşâhning qızı bâr. Şu qızni qırq kün içidä mengä keltirib beräsän, keltirmäsäng özingni yeymän, -debdi.

Bälâ äcdärhâdän qırq künlik cävâbni âlib, yolgâ rävânâ bolibdi. Bir neçä kün yol yürüb bir câygâ kelsä, yoldä cüdä köp çümälilär yürgän emiş. Bälâ ulärni bâsib ötä älmäy, keçgäçä çümälilärning ötib bolışini kütib otiribdi. Keçqurun çümälilär ötib bolgänidän keyin äxiridä çümälilärning pädşâhi bälâning äldigä kelib:

-Hä, yigit, nimä üçün bu yerdä otiribsän? -deb soräbdi.

-Men çümälilärni bâsmây deb ulärning ötib ketişini kütib otiribmän, -debdi bälâ. Çümâli:

-Sengä rähmät, mäbädä biz häm bir kün kelib küninggä keräk bolärmiz, debdi-dä, bälägä bir hävuç sâmän beribdi. Bälâ sâmänni âlib, yanä bir neçä kün yol yürgändän keyin ikkitä şerning âlişib yatgäni üstidän çıqıb qâlibdi. Qaräsä, şerlär bir quyanni uşlâb âlib, qändäy bolib yeyişni bilmäsän âlişiyatgän êkänlär. Bälâ şerlârdän quyanni sorâb âlibdi-dä, yanidägi piçâğı bilän ikkigä bölüb beribdi. Şerlär:

-Rähmät, ädämzâd, şu quyanni bölüb yeya älmäsän üç kündän beri ävârä êdik, -deb bälädän xursänd bolışibdi vä:

-Mänävinini âlib qoy, bir küninggä yarâb qâlär, -deb üstläridägi yüngläridän üzib beribdilär. Bälâ yanä yürüb-yürüb, keçqurun bir qışlâqqâ kirib kelibdi. Keçäsi yatış üçün bir kâmpirdän cây soräbdi. Kâmpir cây berib:

-Hä, oğlim, qäysi tãmânlârdän keläyatibsän, qändäy yumuş bilän yüribsän? -debdi. Bälâ äldinigä nimägä kelgänini kâmpirgä äytmäbdi. Kâmpir qıstägändän keyin pädşâh qızını âlişgä kelgänini äytibdi. Kâmpir xäfâ bolib:

-Oglim, bu isni qoy, cüda ağır iş, bəcərişing müşkül. Yaş yigit ekənsən, bekərgə nábud bolmä. Bir neçə qıyın şartları bär, ulärni bəcərä älmäysən. Mänä qärä, yettitä qızıqdä yettitä ät turibdi. Mänä şu yetti ätni yetti oglim minib yürär edi. Ogıllarım şu pādşähning qızını älämiz, deb şartlarını bəcərä älmäsdän, birin-ketin nábud bolıdı. Bir özim şu hävlidä qaldım. Qoy oglim, pādşähning qızıdän başqa qızlar köp. Şulärdän birigä seni üyläntirib, özümgä ogıl qılıb älämän, -debdi. Bälä kəmpirgä:

-Häy änä, nimä bolsä häm men şu pādşäh qızining şartlarını bəcərişgä bel bağlagänmän, bəcərişgä məcburmän, -debdi.

Èrtäläb kəmpirning yıgläb-yalinişigä qärämäy, pādşäh dərgähigä bärrib, dāvulini çalıbdi. Pādşähning ädämləri kelib, bäläni şäh äldigä älib bärribdilär.

Pādşäh bälädän:

-Sen mening qızımni alışgä kelgän bolsäng, üçtä şartım bär. Şu şartlarıni bəcərä älmäsäng, källängni älämän. Yaxşisi şartıngdän qäyt, urinmä, yolıngdän qalmäy ketäver, -debdi. Bälä pādşähgä:

-Şartıngizni äyting, bəcərämän, -debdi. Pādşäh:

-Üçtä şartdän biri -qırq qap tärıqni yergä septirib berämän, bittäläb terib beräsän; ikinci şartım -ätämdän qalgän ikkitä bordaqı xökizim bär. Şulärning göşini ertäläbgäçä yeb, süyagini keltirib beräsän, üçinci şartım -därväzägä yaqın cäydä ätäm dän qalgän tört püdlük közä yergä kömilgän, ägzi açiq, içidä heç narsä yoq. Şuning äldidän ötib, qäytguninggäçä içidä tillä qäynäb tursin. Mänä şulärni bəcərsäng qızımni berämän, -debdi.

Birinçi şartgä körä pādşäh qırq tüyagä qırq qap tärıqni ärttirib yubärrib bir xävär yergä septiribdi. Xızmatçılar bäläni qaldirib özləri qäytişibdi.

Bälä şunçä tärıqni qändäy terib tāmāmlaş iläcini tãpä älmäy, oyläy-oyläy qoli bilän terä başläbdi. Peşingäçä yarım qap tärıq teribdi. Peşin vāqtidä, bir cäygä otirib, yanä oyläy başläbdi. Birdän, çümälilər bergän sāmän eşigä tüşib qalıbdi. Yanidägi çäqmāgını älib çäqıb sāmänni tütätibdi.

Sãmanning tütini çümälilärning burnigä tegişi bilän hämmä çümälilär yığılib bäläning äldigä kelişibdi, vä:

-Nimä xızmat, buyuring, -debdi.

-Ey, cânivârlär, mening başımgä müşkül iş tüşdi. Mänä şu xavârgä sepilgän qırq qâp tärıqni terib beringlär, -debdi.

Bälä qâpning ägzini açib turibdi, çümälilär tärıqni terib qâpgä sâlä başläbdi. Keçgäçä qırq qâpgä tärıqni tolğazib, çümälilär öz câylarigä ketişibdi. Bälä qırq qâp tärıqni tüyalärgä ärtib, pädşâh ordäsiga älib kelibdi. Bäläning bu işidän hämmä xursänd bolibdi. İkkinçi küni, ikkinçi şartni bęcäriş üçün pädşâh ätäsidän qâlgän ikkitä nâvväsni çıqärib:

-Mänä şu nâvväslärning göştini ertä bilängäçä yeb, süyâklärini qâpgä sâlib keltirib beräsän! -debdi.

Bälä hökizlärni yetäqläb, bir câygä älib bärrib bağläb qoyibdi. Keçäsi hökizlär yanigä kelib qändäy yeb tamâmlaşni bilmäy xäfä bolib, oyläb otirib şerlärni eşläbdi. Şerlärning yüngini tütätibdi. Şerlär “läbbäy, xızmatınggä täyyarmız”, deb bäläning äldigä yetib kelişibdi. Täng ätgunçä ikki şer ikki xökizning göştini yeb tamâmläbdi. Bälä süyâklärni qâpgä sâlib sähärdä pädşâh ordäsiga kelibdi: “Qärnim açib ketdi, qäni, yanä yeyişgä birär närsä bärmi?” deb çäqiribdi. Xızmatkâr bäläni pädşâh äldigä älib kiribdi. Bälä süyâklärni pädşâh äldigä qoyibdi. Ädämlär buni körib: “bu devmi yaki başqä birär närsämi”, deb häyrän qâlišibdi.

Pädşâhning buyruğı bilän bälägä bir tågärä qätıq bilän säkkiztä nân keltirib beribdilär. Bäläning häqıqätän qärni aç ekän, änä-mänä degunçä bir tågärä qätıq bilän säkkiztä nänni yeb qoyibdi. Pädşâh bälägä üçinçi şartni buyuribdi. Mälikä eşä, bu yigitning ikkitä şartni bęcärgänidän cüdä xursänd bolib, yoligä çıqib turibdi. Yigit pädşâhning üçinçi märtini qändäy bęcärişni bilmäy, xäfä bolib, oylänib çıqib keläyatsä, pädşâhning qızı uçräbdi. Qız qolidägi gävhar üzükni yigitgä berib:

-Ey, yigit, mänä şu üzükni dävväzä yanidägi közäning äldidän ötäyatgäningizdä içigä täşläng, lekin ärqägä qärämäy, ketävering. Siz qäytib kelgüningizçä tillä qäynäb çıqäverädi, -debdi.

Yigit üzükni âlib ketibdi. Közâ yanigâ bârib, üzükni taşlâbdi-dâ, qız âytgânçâ ârqâsigâ qâyri lib qârâmâsdân dârvâzâdân çiqib ketibdi. Pâdşâhning xizmatçilari közâdân âltin qây nâb çiqqânini körib, yigitning ârqâsidân bârib uni bârdâr-bârdâr qilib kötârib, pâdşâh âldigâ âlib kelişibdi. Xizmatkârlar pâdşâhgâ:

-Pâdşâhi âlâm, qizingiz ânâ şu yigitniki, -deyişibdi. Pâdşâh bütün şâhâr xâlqini yığib, toyu-tâmâşâlar qilib, qizini yigitgâ nikâhlâb beribdi. Âcdârhâgâ bergân vâ'dâsi tügâşigâ bir kün qâlgândâ, yigit bir âh târtibdi. Qız yigitgâ:

-Ëy, yigit, negâ bunçâlik qâttiq âh târtâsiz? -debdi. Yigit âcdârhâgâ bergân vâ'dâsini qizgâ âytmâsdân:

-Âtâ-ânâm êsimgâ tüşdi, -debdi. Ërtâ bilân yigit qizgâ:

-Meni desâng birgâ ketâsân, bolmâsâ ixtiyaring, -debdi. Qız hâm ketişgâ râzi bolibdi. İkkâvi pâdşâhdân câvâb âlib, yolgâ tüşişibdi. Bir neçâ kün yol yûrişgândân keyin, yigitning hâli tâng bolib, rângi qâp-qârâ bolib ketâveribdi. Qız yigitning hâlini körib:

-Nimâgâ bunçâlik qâttiq dıqqât bolib ketyapsiz? -debdi. Şundâ yigit çidâmây, özlârining âcdârhâ âldigâ ketâyatgânlarini âytibdi:

-Tez yetib bârmâsâk âcdârhâ ikkâvimizni hâm yeb qoyadi, -debdi. Qız yigitdân cüdâ xâfâ bolib:

-Ëy, yigit, negâ şu vâqtgâçâ bu gâplârnî mengâ âytmâdingiz, uning ilâci qolimizdâ edi, hâli hâm keç êmâs. Ëndi siz çâpib bârib âtâmning kiçik hücrâsini açâsiz, hücrâning içidâ bir sândıq bâr, sândıqning içidâ bir kâptâr bâr. Şu kâptârning kâllâsini kesâsiz. Tâmâğidân bir qurt çiqâdi, qurtni öldirâsiz. Ânâ şundâginâ âcdârhâ ôlâdi, bolmâsâ ikkimizni hâm yeydi, -debdi.

Şu gâpni âytib bolişi bilân âcdârhâ qizni dâmigâ târtâ bâşlâbdi. Yigit êsâ küçining bâriçâ pâdşâh ordâsi tâmân çâpibdi. Ordâdân hücrâning kâlitini tâpib kulfini açibdi. Hücrâning içigâ kirib, tâkçâdâ turgân sândıqni açib, kâptârni uşlâb degândâ, kâptâr uçib ketibdi, yigit tezdâ hücrâning êşigini bekitib, kâptârni uşlâbdi vâ kâllâsini üzibdi-dâ, tâmâğidân qurtni âlib

öldiribdi. Hücrädän çıqıb äcdärhâ turgän rävatgä tãmân ât çâptirib ketibdi. Yoldâ keläyatib “kızgä nimä boldi êkän, äcdärhâ yutdimi, ölikmi, tirikmi”. deb oylâb. xäfâ bolib qız âldigä kelib qaräsä, qız bilän äcdärhâning âräsı uç qädâm qâlgän bolib äcdärhâ ölib yatgänmiş. Qız esä huşidän ketib täxtâ bolib yatgänmiş. Yigit yügürüb kelgänçä qızni kôtärib âlib otirsä häm huşigä kelmäbdi. Yigit xäfâ bolib közi yaşgä tolibdi. bir tâmçi yaş qızning betigä tüşi bilän qız közini âçib, yigitni körib xursänd bolib ketibdi, Yigit:

-Äcdärhâ ölibdi, cänimiz fäydägä qâldi, äcdärhädän qutuldik, äcdärhâning mäkâni bizgä keräk emäs, öz yurtimizgä ketämiz, -debdi.

Bir neçä kün yol yürüb, âtäsining yurtigä yetib kelişibdi. Pâdşâh oğlining keläyatgänini eşitib, xursänd bolib kütib âlibdi. Qäytâ bâşdän qırq keçäyu qırq kündüz toy berib ikki yaş murâd mäksädlärigä yetişibdi.

8. ĞULÂM PÄLVÂN

Bir bâr êkän, bir yoq êkän, qädim zämânlärdä bir pâdşâ bolgän êkän. Uning qırqtâ oğli bâr êkän. Pâdşâ oğllärining bârligigä cüdä quvânär êkän. U “ägär mengä qarşi düşmân çıqqudäy bolsä, oğllärimning özi yavgä qarşi karäşä berädi, mengä başqä qoşinning kerägi yoq”, deb oylär êkän.

Bir küni pâdşâ hünärmänd ustälärini çäqirib, oğllärigä qırq qulâqli tillä säqqä yasättiribdi. Êrtäsigä értälâb pâdşâ oğllärini yanigä çäqirib äytibdi.

-Oğllärim, men sizlärgä ätâb, oynâb yüring deb qırq qulâqli tillä säqqä yasättirdim. Qäni, èndi şu tillä säqqäni u şähär üstidän bu şähär üstigä ätib oynänglär.

Pâdşâning ottiz toqqız oğli säqqäning ottiz toqqız qulâğıdän uşläb, kôtärişgä qänçä urinsälär häm sirä küçläri yetmäbdi. Buni körgän pâdşâ cüdä

xāfā bolibdi. Sāqqā kötärä älmäy izzä bolğan şahzādalar üy-üylarigä tärqälib ketibdi.

Pādşā xāfā bolib otirgän ekän, eng kiçik oğli -Ğulāmcān içkäridän çıqıb qālibdi. Ātäsining xāfā bolib otirgänini körgän Ğulāmcān:

-Ey, ātā, nimä üçün xāfā bolib otiribsiz, -debdi. Pādşā:

-Ey oğlim, sorāb nimä qılāsān? Kättä äkälaring qılālmāgān işni sen qılā ālarmiding, -debdi. Bāla:

-Cān ātā, äyting tinçlānāy, -debdi.

Pādşā äytsām, äytā qālāy deb oğllarining kättä tillä sāqqāni oynāy ālmāgānlarini kencā oğligā gāpirib beribdi. Buni eşitgän Ğulāmcān indāmābdi. Bu vāqeādān üç-tört kün ötgāndān keyin kencā oğli heç kimgā bildirmāy tillä sāqqā turgän cāygā bāribdi. Bār küçi bilān tillä sāqqāni kötārib ātäsining rāvāğigā qarāb ātib yubāribdi.

Pādşāning rāvāğı ägdārilib tüşibdi. Bu häqdāgi gāp şahārgā tärqālibdi. Pādşā bu xābārni eşitib şu zāmān rāvāğigā bāribdi.

Qārāsā rāvāğı ägdārilib yatgän emiş. Uning yanidā āltin sāqqā turgän emiş. Pādşā häyrān bolibdi. “Buni kim ātgānkin? Oğlim Ğulāmcān ātgānmikin? Ğulāmcān ātgān bolsā, yaxşı-ya”, debdi. Pādşā cārçi qoyib:

- “Sāqqāni kim ātgān bolsā, özi ālib ketsin”, debdi. Heç kim çıqmābdi. Ātäsining rāvāğı büzilgānidān qorqıb, bālā hām indāmābdi.

Bir-ikki kündān keyin bir kişi kelib:

-Sākkāni men itqıtgān edim, -debdi. Pādşā:

-Bolmāsā, sāqqāni özing ālib ket, -debdi.

Lekin u kişi sāqqāni turgän yeridān qozğātiş üçün köp urinibdi, küçi yetmābdi, yalğān gāpirgāni mā'lum bolib qālibdi. Pādşā uni ölimgā buyuribdi. Ātäsining ğāzāblāngānini körgän Ğulāmcān:

-Ātā, u kişini öldirmāng, -deb yalinibdi. Ğulāmcān ātäsining rāvāğıdāgi sāqqāni ālib, bir tāğning tepäsigā ırğitibdi. Xālq şundān song

Ğulâmcânni Ğulâm pâlvân deb âtäy başlabdi. Bundân pâdşâ cüdâ xursând bolibdi.

Künlärdän bir kün Ğulâm pâlvân tillä säqqâni yanä âsmängä qârätib ırğıtıbdı. Tillä säqqâ bir qışlâqdâ çärx yigirib otırgân kâmpirning çärxigä bârib tegibdi. Uning pârâgini vä kâmpirning bir läbini uçirib ketibdi. Kâmpir säqqâning zârbidân pâdşâning oğlini qârgâb turgânidä Ğulâmcân yetib kelibdi.

Şundä kâmpir uni qârgâb, şu sözni äytibdi:

-Ëy, cüvân olgur, şâhzâdä, bundäy qârâb âtsäng bolmäydimi? Çärxımning dârrâgi mäyli-ya, bir läbimdän ayrıldım.

Şâhzâdä qılıç yalângâçlâb: -Bâşingni âlämän, -debdi.

Kâmpir qorqqânidân: -Cân bälâm, men sizning bätirliğingizni bilärdim. Bu sözlärni sizgä Mısr pâdşâsining qızı Âqbilâk âyımni münäsib körib äytgân edim, -debdi.

Ğulâmcân şu zâhâti âltın säqqâsining bir qulâğını sindirib kâmpirgä beribdi.

Kâmpir Ğulâmcângä äytibdi:

-Sen üyinggä bârib, âtängning qırq hücräsidadän birigä kirib âlib, heç kim bilân gâplâşmä, söz soräsä cävâb bermä. Şundân keyin pâdşâ seni gâpirtiriş üçün qol âstidägi kişilärini çäqirtirib, sendän gâp sorätädi. Sen cävâb bermä, âxırıda seni heç kim gâpirtirä âlmägäç, meni häm çäqirtirib sorätädi. Şundä men sening niyatingni pâdşâgä tüşüntirämän, -debdi.

Ğulâmcân pâlvân kâmpirning äytgânini qılıb, säqqâni âtäsining râvâğigä ırğıtıb, özi qırq hücrädän birigä kirib yatä beribdi.

Künlärdän bir küni Ğulâmcânniň ähvâlini âtäsi eşitib, uning âldigä kişi yubâribdi. Ähvâlini sorätibdi. Ğulâmcân heç gâpirmäbdi. Pâdşâ qol âstidägi bütün kişisini -vâziru vüzârâlarini birmä-bir çäqirib oğlining yürägidägi niyatini bilib kelişgä yubâribdi. Lekin oğli ulärgä häm sözlämäbdi. Şundân keyin pâdşâ:

-Ägär kim şu oğlimning yürägidägi niyatini bilib bersä, boyi tengi zär tökämän, -deb cärçi qoyibdi. Kişilər birmä-bir kelib Ğulâmcândan ähväl soräbdi, u heç kimgä cävâb bermäbdi. Äxiridä pädşâ:

-Oğlim bilän sözläşmägän kim qâldi? -deb soräbdi. Kişilər:

-Şähär çetidägi bir qışlâqdägi kâmpir qâldi, deyişibdi. Pädşâ:

-Uni häm älib kelinglär, -deb buyuribdi. Kâmpirni älib kelişibdi. Kâmpir Ğulâmcânning äldigä kirib:

-Hä, oğlim, sengä nimä boldi, negä kökrägingni zäxgä berib yatibsän, yürägingdägi gäpingni äytgin, äxır ätäng häm eşitsin, -debdi. Şundäy song Ğulâmcân äytibdi.

-Änâcân siz mening gäpimni ätämgä äyting, ägär ätäm râzi bolsä, men Mısr şähriğä bärüb sevgänim Äqbiläk äyimni älib kelämän, -debdi. Kâmpir çıqıb Şähzâdäning niyatini pädşâgä äytibdi. Pädşâ oğlini Mısr şähriğä yubârişgä râzi bolib, ungä qırq yigitni qoşib yubärmäqçi bolibdi. Bu sözni eşitgän Ğulâmcân:

-Mengä qırq yigitning kerägi yoq, özim bårsäm bolädi, -debdi. Pädşâ qırqtä ätgä ältin-kümüş yükläb yolğä häzirläbdi. Ğulâmcân ältin-kümüşlärni älişgä râzi bolibdi. Pädşâ qırq ätni egärlätib, yasätib çıqarıbdi.

-Tänlägäningni min, oğlim, -debdi. Ğulâmcân ätäsigä:

-Ätä, siz meni yaxşı körämän deysiz-u, ämmâ yaxşı körmäs ekänsiz, -debdi. Ğulâmcânning bu sözidän cähli çıqqän pädşâ oğligä qaräb:

-Negä yaxşı körmäs ekänmän, yaxşı körmäsligimni qäyâkdän bilding? -debdi. Ğulâmcân:

-Mendän bätir oğlingizdän, şu Tälänboz nâmlı ätingizni äyadingiz, -debdi. Pädşâ xızmatkârlarigä Tälänboz nâmlı ätni älib çıqışni buyuribdi. Ğulâmcânning ikkitä singlisi bär ekän. Ulär:

-Äkä, qäyergä bäräsiz, nimägä ketäyatibsiz? -deb soräşibdi. Ğulâmcân:

-Sizlärğä xılmä-xıl köyläk, här xıl romälçä älib kelämän, -deb cävâb beribdi.

Ğulâmcân üygä kirib bir qılıçni qâzıqqâ âsib:

-Ägär şu qılıçdän qân tâmsä meni öldi deb, xäyri-êhsânimni qilinglär, qân tâmmäsä yer yüzidä bär deb bilinglär, -debdi. Ätä-ânäsi, äkä-ükäläri vä qarindâş-uruğläri bilän xäyrläşib, ätgä minib yolgä rävnä bolibdi. Ğulâmcân yoldä ketä turib ätgä şundäy debdi:

Qämçi urdim sâninggä,

Cäbr äylämä cäninggä,

On ikki äy yoli bär,

Älti äylik çöli bär.

Şähzâdä ätgä bir qämçi urişi bilän özini Mısr şährining yanidägi kökälämzâr mäydändä köribdi. Pâdşâ bir hurcunnung ikki közini tolätib ältin bergän êkän. Ğulâmcân bir yerni kâvläb ätning äsbäblärini kömibdi. Ätni boşätib yubäribdi. Özi hurcunni kötärib şähärgä qaräb yol älibdi. Lekin birdän äti êsigä tüşib, oğri ätimni uşlaşä yaki böri tişlaşä nimä qılämän? -deb ärqägä qäytibdi. Ät uning qäytgänini uzâqdän körib, êgäsining äldigä kelibdi-dä, kişnâb şundäy debdi:

Oğrigä uşlätmäsmän,

Böriägä tişlätmäsmän.

Yaring bilän kelsäng sen,

Qänät bağläb uçärmän.

Ğulâmcân häyrän bolibdi. Bir äzdän song özigä kelib şähärgä qaräb cönäbdi. Toğri zärgärlikkä bärrib tillädän ziräk, äynäq, tärâq, üzük, baldäk käbi äyallärning äsbäblärini yasätibdi.

Şähzâdä yanä yolgä tüşibdi, yürib-yürib bir yergä bärrib, qoy bāqıb yürgän bir pādäçini uçrätibdi. Ğulâmcân pādäçi bilän üst-baş älmäştiribdi. Ättâr surätidä bolib, Äqbiläk äyımning turär cäyini soräbdi vä uning ätäsi

pādşâ ornigä qızını qoyib, özi ävgä ketgänini bilib älibdi. Pādşâ ävdän qäytışı mähäli yaqınläşib qālgän èkän.

Ğulāmcān Äqbiläkning sarāyi äldigä kelib şundäy debdi:

Ättärmānu ättärmän.

Ältin tarāq sätärmän:

Tillä ziräk mendä bär.

Tınıq äynä mendä bär.

Tillä üzük mendä bär.

Äqbiläk äyım kabi

Közi süzük qäydä bär?

Buni eşitgän käniz qızlar yügürüb kirib Äqbiläk äyımğa:

-Bir yaş ättär ğäläti sözlärni äytib ketäyatibdi. Birär narsä älmäysizmi? -deyişibdi. Äqbiläk äyım:

-Nimä dedi? -deb soräbdi känizlärdän. Känizläri ättärning sözlärini qäytäribdi. Bu sözni eşitgän mälikä känizlärigä buyuribdi:

-Yügür, bittäng ärâq âl, bittäng qımız âl, bittäng şarâb âl, çilim âl, nimä bolsä häm tillä tarâğıdän älib qâl!

Känizlar mälikäning äytgänini qılıb köçägä çıkışıbdi:

-Hây, sätuvçi tâğä ärâq içing, çilim çeking, qımız içing, äyrân içing, -deb täklif qılışibdi. Sätuvçi qızlarıni mäsâx qılıb şundäy debdi:

Şarâb bersäng içämän,

Äräläşib yürämän.

Qımız bersäng içämän,

Çilim bersäng çekämän,

Çimçiläşib yürämän.

Qızlar bu sözlärni eşitib, häyrân bolib yigitdän tärtinişibdi.

Bu sözni eşitib qālgān Āqbilāk āyımning özi nām köçägä çıqıbdı. Qızlārgä qārāb:

-Uzāt-çi, nimä qılār ěkān? -debdi.

Qızlār qollarıdā tutıb turgān nārsālarını Ğulāmcāngä uzātışıbdi. U yanā ävvälgi sözlärini qāytārā berıbdi.

Undān ğazāblāngān mālİKä kānızlārigā:

Şārāb berib bu kālni,

Ādırmā-ādır quvlānglār

Qımız berib bu kālni,

Qırdān-qırgā quvlānglār

deb yūzıdāgi niqābini ālib Ğulāmcāngä cāmālını kōrsātib qoyıbdi.

Ğulāmcān huşıdān ketib yıqılıbdi. Bir kānça vāqt ötıbdi. Ğulāmcān közını āçib qārāsā qızning rāvāğıdā yatgān ěmiş. Bir neçā kānız unı yelpib otırgān ěmiş. Yigit qızgā yaqıb qālıbdi. Bir neçā kün bırgā turışıbdi. Bir-biri bilān āhdü pāymān qılışıbdi. İkkisi māsłāhātını bir yergā qoyib, ketmāqçı bolışıbdi. Qız täyyargārlık kōribdi. Ğulāmcāngä qız qolidāgi üzūgını bergān ěkān, u:

-Men ātımnıng āldıgā bārib, şū üzūknı qāmçı sāpigā qoyib bālānd kōtārāmān. Şundān tānıb bārāsız, -deb āytıbdi. Şundāy keyin Ğulāmcān ātını qāldırıb kelgān kōkālānzārlārgā qārāb cōnābdi. Qız hām bir neçā āygā yetārli nārsāsını ārtıb yigit ārqāsıdān cōnābdi. Āğār qızning ātlāri vā yūklāri bolmāgāndā āllāqāçān öz mānzillārigā yetgān bolār ěkānlār. Qızning ātlāri on ikki āy yol vā ālti āy çöl bāşığā mācbur bolıbdi. Ulār qırq keçāyu qırq kūdüz yol yūrişib çārçāşıbdi. Bir cāygā bārib, çādır qurıb dām ālışıbdi. Gulāmcān qızgā:

-Men āğār uxlāb qālsām qırq keçā-kūdüz uxlāymān, uyğānmāymān, dūşmān kelib qālgudāy bolsā, menıng tāvānımgā ignā sānçıng, bolmāsā uygānişim qıyın, -debdi-dā, qızning tizzāsıgā bāşını qoyib uxlāb qālıbdi. Bir āz ötgāndān keyin bir kişi kelib:

-Çıq bu yaqqā, qız oğrisi, -debdi.

Äqbiläk äyım yigitni uyğätibdi, uyğänmäbdi, tävânigä ignä sänçışgä közi qıymäbdi. Qız otirib yıgläy başläbdi. Qızning ètägi yaşgä tolibdi, şu väqtdä qız:

-Özim çıqıb köräy-çi, kim èkän, nimä qılsä, qılsın, -deb ornidän turgän èkän, ètägidägi köz yaşı yigitning betigä säçrüb, yigit uyğänib ketibdi. Keyin yigit äytibdi:

-Ey, mälikäm, äslä gäm yemäng, yaqqäning yari xudä, men mäydängä çıqıb, ulär bilän sözläşämän! -debdi.

Yigit yarâğ-äslähälärini täyyärläb ätlänib, mäydängä çıqıbdi. Çıqıb qärasä, qızning ätäsi cüdä köp, sän-sänâqsız äskär bilän kelgän èkän. Gulâmcân pädşägä qäräb:

-Birmä-bir älişäsizmi, yaki ätişäsizmi? -debdi.

Pädşä: "Ätişämiz", deb cävâp beribdi. Gulâmcân:

-Bolmäsä men mäydänning ortäsikä turämän, sizlär ärmänigiz qâlgunçä, oqingiz tügägünçä äting, undän keyin men ätämän, -debdi.

Pädşä räzi bolib, äskärlärigä buyruq beribdi. Gulâmcân mäydänning ortäsikä turibdi. Bätirni düşmän tāmāni oqqä tutibdi. Oq Gulâmcänning heç qäyerigä tegmäbdi, düşmänning oqı tügäbdi. Èndi nävbät Gulâmcân pälvängä kelibdi. U oq ätib, köp äskärni qırıp yubäribdi, bir qänçäläri qâçibdi. Pädşäning yaqqä özi mäydändä qâlibdi. Bätir qızning äldigä kirib:

-Çıqıb köring, düşmänning bir qänçäsini qırıp täşlädım, köpi qâçib ketdi, mäydändä bittä ätängiz qâldi. Ätä hürmätidän uni qâldirdim, -debdi.

Yigit bilän qız yolgä rävanä bolibdi. Künlärdän bir kün bir cäygä qonişibdi. Gulâmcân bilän Äqbiläk suhbätläşib otirişgänikä pädşä kelib çädirning tepäsikä xäncär täşläbdi.

Xäncär bätirning çäp yelkäsini kesib ötibdi. Äğır yarädär bolgän yigit bir neçä kün äzäblänib, song ölibdi. Bätirning ölgänikä qız bilän Tälänboz nāmli ät cüdä qäyğuribdi. Qız yigitni bir yergä kömibdi. Şundän keyin ät qızni yigitning üyigä älib kelibdi.

Gulâmcân bätir ketäyatgänidä üyning qâzığığä ilingän qılıçdän qân tamibdi. Uydägilär bätirning ölgänini bilişibdi. Qız kelişi bilän ikki singlisi yügürüb çıqışib:

-Akäm qäni? -deb undän soräşibdi. Qız qäyğusini bildirmäslikkä tirişib

-Äkängiz häzir kelädi, -deb cävâb beribdi. İkki äpä-singil aççığlanib. qızgä qäräb şundäy deyişibdi:

Äkäng kelädi degünçä,

Äkäng öldi, desäng-çi,

Xumâr-xumâr közigä

Toprâq toldi desäng-çi,

Qälâm-qälâm qâşini,

Häkkä çoqdi desäng-çi.

deb yığläy başlaşibdi. Şundä ätä-änäsi bilän ottiz toqqız äkäsini ikki singlisining tävuşigä toplänibdi. Pâdşâ:

-Bärib oğlimning görini körüb ölsäm ärmänim yoq, -deb Gulâmcân bätirning mähzarigä qäräb yol älibdi. Ketidän hämmä oğli bärribdi. Pâdşâ yığläb otirgän äkän. Xızr kelib:

-Ey, pâdşâ, ölsä bir oğling ölibdi, qälgän ottiz toqqız oğlingning şükürini qılsäng-çi, -debdi. Pâdşâ:

-Ottiz toqqız oğlimdän häm şu oğlim sevikli ädi, -deb cävâb beribdi.

Şu vâqtdä yer tägidän Gulâmcân çıqıb kelibdi. Pâdşâning ottiz toqqız oğli "uxläb äläy", deb ölä beribdi. Ulärni kömişib Gulâmcân bätir bilän birgälikdä üygä qäytişibdi. Pâdşâ qırq keçäyü qırq kündüz toy-tämäşä qılıb, Äqbiläk äyımni Gulâmcängä älib beribdi. Ulärning toyini otkäzib, çärçäb, biz-häm häzirginä tämähädän kelib turibmiz.

9. DĀNĀ QIZLĀR

Qādim zamāndā bir pādšā ötgān ēkān. Uning bir kāmbāğāldan çıqqān dānā vāziri bolār ēkān. Bir kuni ikkāvi āvgā çıqışibdi. Ulār āv qılıb yürüb ātlārni suğāriş üçün dārya lābigā bāribdilār. Pādšā qāmişlārgā közi tüşib vāziridān: “Buning mā'nāsi nimāki, bu yil qāmişlār ösmābdi?” -deb sorābdi. Vāzir: “Ē, dāvlātli sultān, bu yil hāvā yaxşı bolmādi, yamğır yağmādi. Şuning üçün qāmişlār qurib ketyapti”, -deb cāvāb beribdi.

Ē, āhmāq, yalāngāç, āsli yalāngāçdān fāydā bolgānsān-dā. Bulārning tāgidā şunçā suv turādiyu hāvāning yaqqān-yağmāgānini bungā nimā fāydāsi bār? -debdi şāh. Şu vāqt vāzirning āti suv içmāqçı bolibdi. Şundā vāzir ātining cilāvini qoymāy, tārtib turibdi. Buni kōrgān pādšāh:

-Ēy, āhmāq nimāgā ātni suvgā qoymāysān? -debdi. Vāzir:

-Ātim āyāğidān içyapti, -debdi. Pādšā: hım... hā bātrāk, debdi-kū, indāmāy ketā beribdi. Pādšāh yoldā: buni bir cāzālāşim kerāk, u meni āhmāq qıldı, deb oylāb ketibdi. Keyin vāzirgā şundāy debdi:

-Sengā bir sāvāl berāmān, şuni tāp, bir kün mühlāt berāmān, tāpsāng tāpding, tāpmāsāng bāşing ölimdā, -debdi.

-Dünyā üçtā sābz nārsā bār. Ānā şulār nimā? -debdi. Vāzir beçārā köp oylāb, tāpālmāy ilācsiz, hücrāsīgā kirib, tāgīgā suv urib, boyrā tāşlāb kökrāgini yergā berib yatā beribdi. Vāzirning bir qızı bār ēkān. Qız dāimā oqışgā bārib, üygā kelāyatgāndā sārāygā kirib, āldin pādšāhgā, keyin ātāsīgā sālām berib, üygā qāytārkān. Kündāgidek sārāygā kirib qarāsā, ātāsi yoq. Pādšāhgā sālām berib üygā kelibdi. Beçārā qız dāimā ātāsini oylāb, pādšāhdān xāvfsirāb yürārkān. Üygā kelib ānāsīdān:

-Ēy, hürmātli ānām, nimā üçün ātām sārāydā yoq? -deb sorābdi. Ānāsi:

-È, qızım, âtang kelgän èdi. Körinişi ğamgin, qolidä boyrä uşlagän. Ümridä bundäy qılmägän èdi. Bilmädim, nimä üçün boyräni âldi, -debdi. Qız darrâv hücräni açib içkärigä kiribdi.

-È, âtä, nimä üçün bu ähvâlgä tüşdingiz? -deb soräbdi qız. Vâzir:

-Èy, qızım, pädşâh mendän üç nârsä sorädi, tâpâlmädim, başqälärdän sorädim, tâpâlmädilär. Èndi èrtägä ölişim keräk. Cän tâlväsäsidämän. Tânimning ıssığını yer âlsin deb yatibmän, -debdi. Qız:

-Èy, âtäcän, şâh nimä deb sävâl berdi, -debdi. Vâzir:

-Dünyadä üçtä säbz nârsä nimä? -debdi.

-Âtäcän turing orningizdän, -deb vâzirni üygä âlib kiribdi vä:

-Birinçi säbz -âsmänning köki. İkkinçi säbz - bähârning köki. Üçinçi säbz - dâryaning köki. Pädşâgä bârib äyting, -debdi. Vâzir pädşâh âldigä ketibdi. Pädşâh:

-Mening sävâlimni tâpdingmi? -debdi. Vâzir:

-Tâpdim, dâvläti sultân, -debdi vâzir. Şâh:

-Qâni äyt, -debdi. Vâzir:

-Äytsäm, biri âsmänning köki, ikkinçisi bähârning köki, üçinçisi dâryaning köki, -debdi.

Pädşâh baş qımırlätib “toğri” yanä bir-ikki şartim bâr, debdi: -Tâftä-büftä, xâmi-puxtä, bu nimä, şuni tâp. Buni üç kündä tâpsäng tâpding, bolmasä başing ölimdä, -debdi. Vâzir yanä ğamgin bolib, üygä qäytibdi. Qız qaräsä, âtäsi ğamgin. Vâzir: -Päymänäm tolgän çağı, bu şâh meni qoymäydi, öldirädi, debdi. Qız: -Pädşâ nimä dedi, äyting, âtäcän, -debdi. Vâzir:

-Pädşâh “Tâftä-büftä, xâmi-puxtä” -dedi. Qız: È, âtäcän, buni men häm tâpâlmädim. Èndi mening üstâzim bâr, şu tâpädi. Bu keçä uxläng, èrtäläb turing kättä yolgä çıqıb turing, âldingizdän bir qäri kişi kelä berädi. Şu kişi bilän ketä bering, -debdi. Èrtäläb vâzir kättä yolgä çıqıbdı. Qaräsä, qän çâl kelyapti. Vâzir çalgä säläm beribdi-dä, gäp-sözsiz indämäy ketä beribdilär. Bir äz yürgäç, vâzir gäp başläbdi: Èy hürmätli âtäxân, uzâq yolni

yaqın qılsāq? -debdi. Qāri çāl äytibdi: uzāq yolni yürmäsdän yaqın qılıb bolädimi, ähmāq? -debdi. Yanä sözsiz ketä beribdilär. Şähärning yaqınigä bāribdilär. Röpärä köp ādām bir ölikni tābutdä kötārib kelişä beribdi. Vāzir bāyağı çāldän sorābdi:

-Ātāxān, tābutdägi ölikmi, tirikmi? -debdi. Çāl:

-Ē, nādān, tirikni hām kötārib bārişādimi, tābutgä sālingaç, ölik-dä, kötārib ketişyapti, -debdi. İkkāvläri şähärgä kiribdilär. Şundä vāzir:

-Ē, ātā bu şähärdä mäçit, mädräsä bārmi? -debdi.

Çāl: -Ē, ähmāq, şähär bolädi-yu, mäçit-mädräsälär bolmäydimi? -debdi. Mäçit bilän çälning üyi toğrimä-toğri ekän. Bābā: -Mänä mäçit, debdi. Vāzir:

-Ātāxān, üyingizgä kirmäsdän, eşikni tāqillätib kiring, -debdi vä mäçitgä qarāb ketibdi. Çāl häyrän bolib: “Şu ähmāqning äytgänini hām bir qılāy”, deb kiçik dārvāzasini tāqillätibdi. Şu vāqt üydä çälning qızı çomilib turgän ekän. Qız kiyinib çıqıb açibdi. Qız ātāsini üyigä ālib kiribdi-dä: Ē, hürmätli ātā, siz āldin eşikni tāqillätmäy kirib kelär edingiz. Bugün esä tāqillätib kirdingiz. Buning mä'nāsi nimä? -debdi.

-Ē, qızım, bir ähmāqning gäpigä kirib bir tāqillätgän edim-dä, -debdi.

Qız:

-Ē, ātāxān, u ähmāq emäs ekän. U kişi yoldä sizgä nimälär dedi. -Çāl:

-Āvväl, uzāq yolni yaqın qılāylik, -debdi. Qız:

-Siz, nimä dedingiz? -dedi. Çāl:

-Men uzāq yolni yürmäsdän yaqın qılıb bolädimi, ähmāq, -dedim.

Qız:

-Bu gäpingiz nātoğri. Yanä nimä dedi, -deb sorābdi qız. Çāl:

-Ölikni ālib ketāyatgänläрни körib, tābutdägi ölikmi, tirikmi? -dedi.

Men tirikni hām tābutgä sālişādimi, ähmāq, dedim. Qız:-yanä nimä dedi? -sorābdi qız. Çāl:

-Bu şähärdä mäçit, mädräsä bärmi? -dedi. Men şähär bolädiyu mäçit-mädräsä bolmäydimi, ähmâq, dedim. Qız: -Yanä nimä dedi? Çâl:

-Èşikni täqillätib kiring, -dedi. Men şu ähmâqning äytgänini häm bir qıläy deb, èşikni täqillätidim. Qız:

-Siz sävällärigä nätoğri cävâb beribsiz. Uzâq yolni yaqın qıläylik degäni, gäpläşib ketäylik degäni. Täbutdägi ölikmi, tirikmi degäni şu ölgänning ketidä bäläsi qalgän bolsä, uni ölik deb, hisäblämäydi. Şuni biliş üçün sorägän. Şähärdä mäçit, mädräsä bärmi degäni musâfir kişilärgä bu şähärdä cäy täpilädimi degäni, èşikni täqillätib kiring degäni toğri, siz täqillätmäy kirkäningizdä yalangâç üstimdän çıqâr èdingiz, -debdi. Çâl häyrân bolib qalıbdi. Qız ävqät qılâ başlabdi. Çüçvärä yasabdi. Yağlik bittä pätir häm yasäbdi. Çüçväräni käsägä sâlibdi. Üstigä yağ quyibdi. Üstini pätir yapıpdi-dä,ükäsigä: "Mäçitdä bir ädäm bär, oşâ ädämğä şuni berib, äytgin: hävâ sâf, äsmändä yulduzlär tolä, äy bütün degin", -debdi. Bälä yoldä pätirning yarmini vä çüçväräning yarmini yeb, betidägi yağını häm içibdi. Keyin väzirgä âlib bäribdi. Väzir: -Üydägilär nimä dedi? -deb soräbdi. Bälä: hävâ sâf, äsmändä yulduzlär tolıq, äy bütün dedilər, debdi. Väzir:

-Bärib äyt, äy yarimtä, yulduzlär här cäydä bittä-bittä, hävâ bulut. Bälä bu gäpni kelib qızgä äytibdi. Qız därräv oylab: -È, sen bälä, pätirning yarmini, çüçväräning yarmini yeb, betidägi yağıdän içibsän-dä. Ävqätini u kişigä berib kelib, bu yerdä yesäng bolmäsmidi? -debdi. Qız ätäsigä äytibdi:

-Oşâ siz körgän mehmänni èrgäştirib keling, -debdi. Çâl väzir äldigä bärib uni âlib kelibdi. Qız ziyafät qılıbdi. Keyin undän ähvâl soräbdi. Şundä väzir äytibdi:

-È, qızım, mening cänim qıynâqdä. Pâdşâhim mengä bir sävâl bergän. Uni şägirdingiz häm täpâ älmädi, -deb, sävâlini äytibdi. Qız bir tävuqni soydirib, pätlärläni täzäläb väzir äldigä keltiribdi.

Qız tävuqning boynini körsätib:

- "Bäftä-büfte" mänä şu, -debdi, - "xâmi-puxtä" bu turış xâmligidir. Qâzangä sâlsäk pişädi. Bu cävâb bilän sizning işingiz yengilläşädi-yü, ämmä

mening işim ağırlaşadı, debdi. Bârib şâhgâ bu cävâbni äytingiz, lekin men äytgänligimni äytmäng, -debdi.

-Ägär nâtoğri desä, sen ähmâq êkânsân, deb äyting. Kim äytdi desä, keyin meni äyting, debdi. Vâzir qızning gäpi bilân pâdşâ äldigä kelibdi. -È, şâhım, sävälläringizgä cävâb tâpdim, -deb pâti yolingän tâvuqni körsätibdi. Şâh: "Toğri" deb, -buni sengä kim äytdi? -debdi. Vâzir:

-Şâhrisäbzdür qız bâr êkân, oşâ qız mengä tâpib berdi, -debdi. Şâh:

-Bolmäsä, oşâ qızgä äyt, mengä tegsin, -debdi. Yanä vâzir qızning äldigä kelibdi. Qız: -Ätäxân, yanä nimägä keldingiz? -debdi. Vâzir: -Èndi sengä keldim, şâh seni xâtinlikkä sorâyapti. Qız:

-Xop, mäyli, èndi ilâcsiz. Bolmäsä şâhgâ bir şartım bâr. Şartım şuki, pâdşâh sârâyidân tâ, mening eşigimgäçä tillä yazib kelsin, änâ şu tillä üstidân yürüb bârämân, -debdi. Pâdşâ "mä'qul", debdi. Keyin buyruq qılıbdi. Pâdşâh ädämläri xâzinädägi tillälärni köçägä yazä başlaşibdi. Lekin hämmä tillä yarım yolgäçä yetibdi. Şundä vâzir pâdşâhgä: -Täksir, tillälär yetmäbdi, debdi. Pâdşâh bârüb äyt, tillälär yetmäbdi. Vâzir väqeäni qızgä äytibdi. Qız:

-È ätäcân. Şâhingiz ähmâq êkân. Ähmâq bolmäsä, oylämäsmidi, äxır bir ätgä tört qadâq tillä näğäl bolâr edi. Men änâ şu tillä näğälli ätni minib bârâr edim, şundä men tillä üstidân yürüb bârgän bolâr edim, debdi. Vâzir bu gäpni pâdşâhgä äytibdi. Pâdşâh qızning äqligä qâyıl qalıbdi. U tillä näğälli ät cönätibdi. Xâzinädän âlib çıqıb köçägä sâçilgän tillälärni xälq tälüb ketibdi. Pâdşâh tillälärigä qättiq açinibdi, lekin dämi içidä qalıbdi. Qızni keltiribdilär. Toy bolibdi. Toy keçäsi şâh qızgä: -Èrtägä men yetti yılgä Mädinägä cönäymän. Mänâ bu äyğirni minib ketämân. Bu ätdän dünyadä başqâ yoq, şuning özi. Lekin biyasi sendä qälädi. Hâli äyğır biyani körgän emäs. Qäytib kelgunimçä xuddi şu äyğirdän qulun tuğdirib qoyasân, ikkinçidän, mänâ bu sänâç äğzini mührläb qoydim. Lekin içidä tillä yarım. Äğzini açmäsdän, mührini büzmäsdän, toldirib qoyasân. Üçinçidän, men sengä yandâşgänim yoq-ä, hättâ yüzingni köriş u yaqdä tursin qolingni uşlägänim häm yoq, -debdi.

-Hä, -debdi qız. Şâh:

-Ëndi sen kelgunimçä bir oğıl tuğıb beräsän, xuddi özimgä oxşäsın. Ägär şulärni bəcärä älmäsäng källäng ölimdä, -deb pädşäh ädämläri bilän cönäb ketibdi. Ärqäsüdän qız säkkiztä özi singäri qızläрни täpip, hämmäsini yigitçäsigä kiyintiribdi. Ulär saçläрини telpäk tägigä yaşırib, sänäçni, biyani älib çädirläri bilän şäh ärqäsüdän köçib ketişibdi. Yol yürişibdi, yol yürsälär häm mol yürişibdi. Bir päyt qız qäräsä yol yaqäsigä pädşäh qongänmiş. Qızlar häm şahdan yarım çäqırım çämäsi ärälikdägi cäygä tüşibdilär. "Yigitlä" turgän cäyläridä bäzm başläbdilär. Şäh vä uning ädämläri yol ortäsüdägi bäzmi körüb, häyrän bolib qälibdilär. Pädşäh yüzbäşini çäqiribdi. Ungä bilib kelişni buyuribdi. Yüzbäşi bärüb ägzi açilib, ägräygäniçä tämäşä qılıb qälibdi. Pädşäh päyläbdi, yüzbäşidän hädegändä däräk bolävermäbdi. Şundän song mingbäşini çäqirib: -Sen bärüb kel, debdi. Bu häm bärüb, ägräygäniçä tämäşä qılıb qälibdi. Pädşähgä bärüb äytişni unutibdi. Şähning täqäti täq bolib, läşkärbäşini çäqiribdi. Sen bärüb kel-çi, -debdi. Läşkärbäşi häm bärüb ägräygänçä qälä beribdi. "Yigitlä" bäzmdän song şätränc oyunini başläbdilär. Bu "yigitlä"ning içidän biri nihäyätä çiräyli bolib şunisi hämmä "yigitlä"ni yutä beribdi. Şätränc häm tämäm bolibdi. Keyin şahning ädämläri qäytişibdi. Şäh cahl bilän ulärdän soräbdi. Üçälä yasävul bolgän väqeälärni birmä-bir äytibdilär. Şundä şah oşä ustä şäträncçini keltirişni ämr qılıbdi. Mingbäşi ketibdi. U: -Ë hürmätli yigit, mening şahım siz bilän şätränc oynämäqçi, bärüb emişsiz, debdi. "Yigit" "xop", deb bärübdi. "Yigit" pädşäh äldigä kelibdi. Pädşäh:

-Şätränc oynäymiz, lekin gärvigä nimä qoyämiz? -debdi. "Yigit", özingiz biläsiz, debdi.

-Bolmäsä, -debdi şah, -här kimning dilidägisi, .ikkävi oyun başläşibdi. Oyun sähargä bärgändä, "yigit" şahni yutibdi. Şäh: -Ëndi diling nimäni xahläsä şuni äl, debdi. Men nimä älärdim, yaningizdägi mühringizni berä qäling, -debdi. "Xop" deb, şah mührini beribdi. Èrtäsi yanä şätränc oynäbdilär. Şäh:

-Kim yutsä, yürägidägi, debdi. "Yigit" yanä şahni yutibdi. Şäh: Tilä tilägingni, -debdi. "Yigit" ätingizni berä qäling, -debdi. "Yigit" äygirni älib, närigi qırgä ötibdi-dä, älib kelgän şah biyasigä qoyibdi. Yanä keç bolibdi.

Yanä şätrānc oynābdilär. “Gärāvīgä nimä?” -debdi “yigit”. Şäh: -Yürāgüdāgi, -debdi. İkkälāvi oyun oynāb, bu gäl “yigit” yutqāzibdi.

-Nimä xāhläysiz? -debdi “yigit”. Şäh:

-Sen bir öptirāsān, -debdi. Şundä “yigit”:

-Şähim, āgär xop desāngiz, mendān hām çirāyli bir singlim bār, şuni berāmān, mäylim? -debdi. Şäh şu zāhāti könibdi. “Yigit” çiqib ketib, erkāk libāsini tāşlāb, āyal libāsini kiyib qāytibdi, xuddi ruxi pāncāi āftāb. Vāzirgä qārāb: -Qızning gözälligini qārā, -debdi. Bu keçä qız bilān bolibdi. Èrtālāb şäh qızgä ākāsining āldigä bārib turışini vā keçāsi yanä kelişini āytibdi. Qız ketibdi. Yigitlārdān biri kelib keçāsi şāhgä āti bilān mührni tāpşirib ketibdi. Keçāsi şäh qız kelādi, deb kütibdi, qızdān dārāk bolmābdi. Èrtālāb turib qārāsā, bāzm qurgān “yigitlār”dān nām-nişān yoq, ğāyib bolişgānmiş. Şäh ümidvār bolib, bir neçä kün şu yerdä qālibdi, ämmā heç kimdān dārāk bolmābdi. Keyin ümidi üzilib, Mādināgä cōnāb ketibdi. Ārādān yetti yil ötibdi. Qız toqqız āy, toqqız kün, toqqız sāt, toqqız dāqiqā degāndā bir oğıl bālā tuğibdi, bāayni şāhning özi. Biyā hām tuğibdi, qulun şäh āyğirining özi. Tāy hām, bālā hām yettigä kiribdi. Bir mähāl pādşāh kelāyatgāni mā’lum bolib āvāzā tārqālibdi. Qız bālā bilān ātni bir-birigä örgätibdi. Bālā ātni çäqırgāndā kelādigān qılıb. Bālāni çäqırib:

-È, oğlim, kelāyatgān şäh sening ātāng. Mānā şu ātingni min, qulinggä mānā bu sānāçni āl, uning qārşisigä peşvāz çiq. Şäh kelāyatgāndā ungä sālām berib toxtāb, sānāçni ātānggä uzāt, u āçib berādi. Keyin sānāçdān tillälārnı ālib ātāng üstidān sāç, deb tāyınlābdi. Bālā yolgä tüşibdi. U şāhgä yaqınlāşā bāşlābdi. Şäh qārāsā bir bālāki, xuddi özi, qolidā özining sānāçi, tāgidā xuddi özining āyğır ātıdek āt. Cüdā häyrān qālibdi. Pādşāh şāşilib kelib, sānāçni āçib beribdi. Sānāç tillāgä tolā. Bālā tillā ālib şäh üstidān sāçibdi. Şäh şāşilinç bilān ordāgä kelibdi. Xātini āldigä çiqıbdi. Şäh:

-Èy, iblis, qāndāy qılıb bu bālāni tuğding, qāndāy qılıb sānāçni toldirding. Qāndāy qılıb biyani tuğdirding, -debdi. Qız:

-Şāytān hām sen, iblis hām sen, āhmāq hām sen, -debdi. -Sen ketāyatgāningdā bir cāydā, şätrānc oynāding, şundā sen yutqızding, toğrimi?

Şâh "hä", debdi. Qız: yutqızgân kişing men bolämän. Qolingdän mührni âldim, sänäçni toldirib qolinggä qäytärib berdim. Keyingi oyindä yanä yutqäzding, toğrimi? "Hä", debdi şâh. Qız: -Undä äyğiringni âldimmi, âldim. Keyin yanä sengä qäytärib berdim. Üçinçi oyindä men sengä yutqäzdim, ävvälâ, yetti dünyadä häm meni yutâ âlmäs èding, men cörttägä yutqäzdim. Oşâ keçä men bilän boldingmi? Bolding! Èndi nimä deysän? -debdi. Şâh qızning nihâyatdä dänâligigä häyrân qâlib, kâytädän toy-tâmâşâ qılıb, qızni xâtinlikkâ qâbul qılıbdi, kâmbägäldän çıqqân dänâ vâzir esâ ölimdän qutulib qâlib, murâdi-mâqsädlärigä yetibdilär.

10. NÂN QUDRÄTI

Bu vâqeä qâdim-qâdim zämânlärdä, kün bâtiş tãmändä, biri yalğân, bir çin bolib ötgän. Oşâ zämändä bir çâl bolib, uning üçtä oğli bâr êkän. Çälning oğilläri bir-biridän épçil, çäqqân, bir-biridän ötkir bälälär bolib öşişibdi. Ulärning bisätidä bittä âlä bâytaälläri bolib, u här yili bittä tuğâr êkän. Lekin bâytaäl tuqqân zähâti bäläsini kimdir oğirlâb âlib ketib qâlâr êkän. Uni kim oğirlâşini -âdâm zâtidänmi, devmi ya pârizâdmi, heç kim bilmäy dâğdä qâlâr êkän. Çälning tâzäyam bâşi qâtib, oğillärini yanigä çäqırıb, ulärgä qarâb şundäy debdi:

-Bälälärim, özingizgä mä'lumki, bisätimizdä şu biyadän başqâ heç nârsämiz yoq. Sizlär häm vâyagä yetib, üylänädigân bolib qâldiläring. Sizlärni üyli-câyli qılây desäm küçim yetmäydi. Heç nârsäm yoq. Bâytaälning tuqqänini bâqıb, kättä qılıb, bâzârgä âlib bârib, sâtib pulini câmlâb üylântirây desäm, körüb turibsizlär, här yili uni kimdir oğirlâb ketädi. Şungä cüdäyam başım qâtib häyrân bolib qâldim, -debdi.

Ätäläridän bu gâpni eşitib, oğilläri:

-Ätä, siz bizni deb ğâm yemäng. Özingizni başqälärdän kâm tutmäng. Äğâr râzi bolsängiz, üçävimiz birmä-bir pâylâççilik qılıb biyamizning bäläsini kim oğirlâb ketäyatgänini bilsäk. Dev bolsâyami, âdâm bolsâyami ya päri, ins-cins bolsâyami tutsäk, -deyişibdi. Ätäläri râzi bolib, âq fâtihä

beribdi. Çalning kattä oğli bätälning tuğädigän küni yaqınläşgändä uning yanigä bir çuqur händäq qäzib içigä tüşib, köz yummäsdän päyläb yetibdi. Bätälning tuğışigä äz väqt qälgändä kattä oğlini uyqu bäsib uxläb qälibdi. Bätälning bäläsini yerdän çıqıbmi, äsmändän kelibmi, bir närsä oğırläb ketibdi. Kattä oğıl uyğänib ketib biyaning yanidä bäläsini qättiq äfsusläribdi. Qänçä açınmäsin, sökinmäsin, fäydäsi bolmäbdi. "Keyingi puşäymän-özinggä düşmän" bolib qäläveribdi. Äradän yanä bir yil ötibdi. Bätälning tuğışini päyläş nävbäti ortänçä oğılga kelibdi. Ortänçä oğıl häm bätälning yanigä çuqur händäq qäzib, içigä tüşib köz yummäsdän päyläb yatäveribdi. Bätäl tuğışga kelib, tolğäq tutgändä ortänçä oğılni uyqu bäsib qänçä urınmäsin uxläb qälibdi. Bätälning bäläsini yerdän çıqıbmi, äsmändän tüşibmi, bir närsä kelib yanä oğırläb ketibdi. Ortänçä oğıl uyğänib ketib, biyaning bäläsini säqläb qälälmägänidän cüdäyam açınibdi. Qänçä açınmäsin, räncib xäfä bolmäsin, fäydäsi bolmäbdi. "Keyingi puşäymän-özinggä düşmän", bolib qäläveribdi. Äradän yanä bir yil ötibdi. Bätälning tuğışini päyläş nävbäti kencä oğılga kelibdi. Kencä oğıl hurcunigä beş-ältitä nän älib päyläqçilikkä çıqıbdi. Bu häm biyaning yanigä çuqur händäq qäzib, içigä tüşib köz yummäsdän päyläb yatäveribdi. Bir päyt biya tuğışigä kelib, tolğäq başläbdi. Kencä oğıl hurcunidägi nändän älib uşätib, biyagä beribdi, öziyam yebdi. Biya tuğälmäy yanä tolğäqlänibdi, bäläning ungä rähmi kelib, yanä nänidän beribdi. Nändän küç-quvvät älgän biya, bir küçänib kattäginä qulun tuğıbdi. Bälä qulunni èndi qolga älmäqçi bolgän èkän, qıblä tämändän şämäl turib, qärä bir närsä uçıbmi-yügürıbmi kelib, qulunni quçaqläb kötärib ketibdi. Kencä oğıl qulungä äsilgäniçä bir cäygä bärıbdi. Xäligi mähluc uni bir türtgän èkän, yıqılıb tüşıbdi. Mähluc qulunni älgäniçä közdän gäyib bolıbdi.

Kencä oğıl ertäläb ätäsining äldigä kelib keçäsi bolgän väqeäni äytib beribdi-dä:

-Ätä, mengä cävâb bering, men täyimizni täpib kelämän, -debdi. Ätäsi räzi bolıbdi. İkkälä äkäsini häm:

-Biz häm ökämiz bilän birgä bärämiz, u häli yaş, täğın qıynälib, yalğızlık qılıb qälmäsin, -deyişibdi. Ätäläri ulärgä häm ruxsät ètib, äq fätihä beribdi. Üç ägä-ini yolga tüşib, yerning üstidän, äsmänning ästidän uzäq

yürüşibdi. Yürib-yürüb bir cāygā bārib qālišibdi. Bu cāy şundāy cāy èkānki, tört tāmāni bālānd āsmānopār tāğ èmiş. Ortāsīdān kättā sāy āqīb yatgān èmiş. Sāyning bu yağīdāgi tāğ muzlāb yatgān èmiş, u yağīdāgi tāğ lāv-lāv ālāngā ālib yanīb turgān èmiş. Tāğning künçiqār tāmānidāgi tāğdā kōm-kōk ormānzār bolib, u nuqul dārāxtzār èmiş. Künbātār tāmāndāgi tāg mevā-çevāgā qān èmiş. Bu cāydā bir qolini uzātsā sāvūq tāqqā, bir qolini uzātsā ālāv tāqqā yetādigān, òltirgān cāydā künçiqār tāmāndāgi ormāndāgi bāhāybāt dārāxtlārni ildiz-pildizi bilān yūlib ālādigān mähluqlār, bālāyu bālāgārdānlār yaşār èkān. Òltirgān cāyīdā künbātār tāmāndāgi tāğdāgi mevālārni bemālāl terīb yeyaverārmişlār. Bu mähluq dev bolib devmāsmiş, cin-ālvāsti bolib cin-ālvāsti èmāsmiş. Kōz kōrmāgān, qulāq èşitmāgān mähluqlār -bālāyu bālāgārdānlār èmiş. Uzāqdān bulārni kōrib, qorqīb ketgān ikki ākā bāhānāgā òtibdi. Kättā ākā:

-Meni qārnim āgrīb qāldi, üygā qāytmāsām bolmāydi, òlib qālāmān, -deb ātigā qāmçi bāsibdi. Bir pāsđān keyin ortānça ākā:

-Bāşim āgrīb qāldi, üygā ketmāsām bolmāydi, òlib qālāmān, -deb u hām ātining bāşini üylāri tāmān burīb, qāmçi bāsibdi. Āt uni uçirīb ālib ketibdi. Kencā oğılning bittā òzi hāy-hāylāgāniçā, yalgız qālibdi. Hāligi mähluqlārning āldigā bārişni hām, bārmāsligini hām bilmāy turgān èkān, qāyaqdāndır bir nurāniy çāl pāydā bolibdi. Çāl kencā oğılğā yaqınrāq kelib:

-Bālām, yol bolsın, ümring mol-kōl bolsın, -debdi. Bālā çālني kōrib:

-Āssālāmu ālāykum, bābā, -debdi. Keyin nimā māqsāddā yolgā çıqqānligini āytib:

-Şu tāyımni izlāb tāpmāsđān üygā qāytmāymān. Òlsām òlāmānki, uni tāpāmān, -debdi. Şundā çāl:

-Tāying şu yerdā, uni ānāvi āyāğı dārāz, òzi xorāz mähluq ālib qāçgān, -debdi. Bālā:

-Uni qāndāy ālsām bolādi, -degān èkān, çāl:

-Bālām, tāyingni èndi āliş cūdā müşkül, qāytib ketāver, behūdāgā òlib, cūvānmārg bolib ketmā, -debdi. Bālā:

-Ata, ölümümə həm rəziman, şu tayım yolidə, -deydi: Çal:

-Unday bolsə, gəpimə yaxşılab qulaq sal. Həzir ulər əv əvləgəni cənab ketişədi. Ulər ərəsində üç ağa-inisi bər. Şulərdən birini pəyləqçilikdə qaldirişədi. Sen qoyningə bittə nən səlīb əlib, uning əldigə bərəsən-də, səlāmləşgəç, "Tayımə keldim, şuni bering" deysən. U tayingni berişni istəməy, sen bilən əlişə bəşləydi. Şundə sen qoyningdəgi nəndən bir tişləb əldə, əlişini dəvəm əttirəver. Tə nənni yeb bolguningçə u küç-quvvətdən ketədi, sening bolsə şu nən tufəyli tərbərə küç-quvvəting ərtib bərədi. Şundə pəyt pəyləb turib, məhluqni dəst kətər-də, təqqə qarəb ətib yubər. "Məni keçir", deb yaningə kelib əyağıngə yiqilib "Məni öldir", -deydi. Uni öldirmə, öldirsəng bir təmçi qənidən ontə özigə oxşəgən məhluq pəydə bolədi. Qənçə öldir deb yalinsə həm öldirmə-də özingə xızmətkər-qul qilib əl. Keyin fəydəsi tegədi, -deydi.

Kencə oğil çalning əytgəninini qilib pəyləb yetibdi. Məhluqlər todə-todə bolib, qəyaqqədir cənab ketişibdi. Bittəsiniginə qarəvul qilib qaldirişibdi. Bələ qoyningə bittə nənni səlīb əlib əstə bəribdi-də, unğə səlām beribdi. Məhluq səlām nimə, əlik nimə - bilməs əkən.

-Kimsən? Nimə deding? ! -deydi. Bələ:

-Oğırləb əlib qəçgən tayımə keldim, şuni bering, -deydi. Məhluq:

-Tayingni əsənlikçə bu yerdən əlib ketib bopsən, -deydi. Bələ:

-Ölsəm həm tayımnı əlib ketəmən, birəvning məligə zorlik qılış əkən-də, -deydi. Məhluq:

-Təy seniki əməs, məniki. Kel yaxşisi, əlişəylik, ya çəpişəylik. Kim yutib çıqsə, təy oşəniki bolədi, -deydi. Bələ:

-Əlişim, çəpişim? -deydi. Məhluq:

-Əliş, -deydi.

İkkəvlən yaqə, bel uşləşib əlişə bəşləşibdi. Bələ küçdən ketib, yiqiləy-yiqiləy degəndə məhluqqə sezdirməsdən qoynidəgi nəndən bittə-bittə tişləb ələrmiş-də, yanə küç-ğəyrətgə tolərmiş. Məhluq əlişə-əlişə həldən təya bəşləbdi, bələ əsə, qoynidəgi nəndən yeb-yeb küç-quvvətini yoqətməmiş.

Bārā-bārā mähluq tāmāmān küçdān qālibdi. Şu pāyt bālā unı dāst kōtārib, tāqqā qārāb ātib yubāribdi. Mähluq dādłāgāniçā yanib turgān tāqqā bārib tüşibdi. Keyin yarım yanib, yarım qālib bālāning āldigā kelib:

-Meni yengdin, tāy seniki. Ēndi mengā bir yaxşilik qılıb, öldir, - debdi. Bālā mähluqning üstigā çıqıb, unı boğıb öldirā başlıbdi. Bir pāyt çālning: “U āyağınggā yıqılıb meni öldir, desā, sen unı öldirmā. Bārdi-yu öldirsāng, hār bir qān tāmçisidān onlāb özigā oxşāgān mähluq pāydā bolādi, öldirmāsdān özinggā qul qılıb āl” degāni ěsigā tüşib, unı öldirmābdi. Mähluq tāzāyam yalinibdi, yalbāribdi, āmmā bālā unı öldirmāy yatgān cāyidān turgāzib qoyibdi. Mähluq:

-Men bālā ěmās ěkānmān, āslidā sen bālā ěkānsān. Meni öldirmāding, öldirgāningdā āmān qālmās ěding. Şu kündān men sengā xızmatkār-qul, sen mengā xocāyin, -deb bālāgā baş ěgib, uning xızmatini qılā başlıbdi. Şu pāyt lāv-lāv yanib turgān tāğning ālāngāsi yanādā küçānibdi, sāydāgi suv qurib, ormānzārdāgi kōm-kōk dārāxtlār hām sārğāyib, quriy başlıbdi. Mähluq bālāgā qārāb:

-Hāy, xocām, sen bekinib ālmāsāng ortānçā ākām kelib bir hāmmādāyaq seni mēcāqlāb tāşlıydi. Āvvāl bekinib tur-dā, pāyti kelsā çıqıb u bilān uçrāşārsān, -debdi. Bālā:

-Kel-ye, şuni āytgānini hām qılāy, -deb bir tāşning āstigā bekinib ālibdi.

Ortānçā mähluqning āti tāş āldigā kelib tēqā-tēq toxtāb, bir qādām hām bāsmāy qoyibdi. Mähluq ātigā üstmā-üst qāmçı ũryāsām, āti mıq ětmāy turgān cāyidā qāqqān qāzıqdāy bolib turāveribdi. Şundā mähluq tāşgā qārāb:

-Hāy, tāş āstidāgi, insmisān-cinsmisān, ādāmzādmisān, ya birān-bir cānzāt misān, bu yaqqa çıq. Ālišāmān desāng-ālišāmān, sālışāmān desāng-sālışāmān, -debdi. Bālā tāş tēgidān, qoynigā ikkitā nānni sālīb ālib, çıqıb kelibdi-dā:

-Xoş, nimā deysān? -debdi. Mähluq:

-Ādām tūgūl pāşşā uçib kelālmāy digān bu cāygā qāndāy qılıb kelib qālding, māqsāding ne? -debdi. Bālā:

-Men oğirlätgän täyimni izläb keldim, şuni älib ketämän, -debdi.

Mähluq:

-Täyingni älib ketib bopsän. Bir hämlä bilän seni äsfäläsäpilingä ketküzämän. Yaxşilikçä, äcälingdän äldin ölmäy bu yaqdän cönäb qäl, -debdi. Bälä:

-Sen oylägän xämäki, quruq doqingdän qorqädigan nädän men emäsmän. Täyimni älib ketmäsdän, bu yerdän bir kädäm häm cilmäymän. Älişämän desäng-älişämän. Kim-kimni yengsä, mäyli, täy oşäniki bolä qälsın, -debdi. Mähluq ätidän yergä tüşgän ekän, yer titrüb ketibdi. Äyağı tizzäsığaçä yergä bätib ketibdi. Bälä bilän mähluq älişä başläbdi. Üç keçäyu üç kündüz älişışgäç, bälä yengilä başläbdi. Birdän esigä qoynidägi nän tüşib undän bir tişläb yebdi. Küçigä-küç qoşilgändäy bolibdi-dä, yanä älişä başläbdi. Mähluqning qoli bäländ kelä başlägändä, bälä qoynidägi nändän bir tişläm yeb älärmış, törtinçi kün degändä bir yarimtä nänni yeb bolibdi. Mähluq küçdän qälä başläbdi. Bälä päyt päyläb turib, uni däst kötärüb älib, muzläb yatgän täqqä qaräb ätib yubäribdi. Sävüq täqqä tüşgän mähluq muzdäy qätib qälgänigä qarämäsdän, urinib-turtinib bäläning äldigä kelib:

-Bir yaxşilik qıl. Meni öldir, -debdi. Bälä öldirsäm öldirä qäläy deb, uning üstigä çıqıb boğä başläbdi. Birdän häligi çälning: "Uni öldirsäng bir tämçi qänidän ontä şunäqä bälä päydä bolädi, yaxşisi öldirmä-dä, özinggä xızmatkâr -qul qılıb äl, keyinçä keräk bolädi", degäni esigä tüşib, mähluq qänçälik yalinib-yalvärmäsin, uni öldirmäbdi. Mähluq:

-Men seni bälä desäm, sen mendän ötkir ekänsän. Meni öldirgäningdä sen ämän qälmägän bolärding. Endi buyur, men xızmatkârmän, sen mengä xocäyinsän, -debdi. Bälä buni häm ükäsı qätärigä qoşib, özigä xızmatkâr, çöri qılıb älibdi-dä, üçinçi mähluqni päyläy başläbdi.

Bir päyt älämni qarängü zimistän bäsib ketibdi. Yanär täğning älängäsi äsmängä yetibdi, muz täğning muzi erib älämni tutibdi. Küñçiqär tämändägi täğ qurib, künbätär tämändägi täğ esä qäqşäb qurib qälibdi. Şu päyt ätini oynätib eng kättä mähluq kelib qälibdi. Ortänçä bilän kencä mähluq bälägä qaräb:

-Sen bekinib ál. Unça-bunça kişi bu äkämga bas kelälmäydi. Uning bir qaräşiyaq seni yergä kiritib ya äsmängä uçirib yubarädi. Çimçiläği tegsä tariqdäy bolib mäydälänib, saçilib ketäsän, -deyişibdi. Bälä:

-Qäni, şulärning äytgänini qiläy-çi -debdi-dä, yertoläga kirib bekinib älibdi. Kättä mählüq ätini ätini oynätib keläyatgän ekän, yertoläning äldigä yetgändä äti pışqirib, bir qädäm häm bäsümäy qoyibdi. "Häräm ölgür, senga nimä boldi", deb ätini uribdi hämki, u bir qımırlab häm qoymäyd "Bundä bir gap bär", deb kättä mählüq yertoläning içigä qarab:

-Häy, kimsän? Ädämmisän, devmisän, pärimisän ya ins-cinsmisän, bu yaqqä çıq. Yaxşı bolsäng äşingni yedirämän, yamän bolsäng başingni yedirämän, -debdi. Bälä qoynigä ikkitä nänni sâlib:

-Köpäm doq-popisä qilävermä, ähmäq mänä çıqdım, nimä deysän, - deb yertolädän çıqıb ketibdi. Kättä mählüq bäläni körüb, qarşisidä päşşä turgändäy uni mensimäy:

-Ätimning äyağı tägigä yıqıl, itvächä, -debdi.

Bu gäpdän bäläning cüdäyam cähli çıqıb:

-Ätdän tüş-dä, ya men bilän alış, ya çâpiş, -debdi. Mählüqning iländäy qähri kelib, tırränçä, sening qolingdän nimä kelärdi, deb ätidän säkräb tüşibdi-dä, bälä bilän belläşä ketibdi. Mählüqning bünisi cüdä zor ekän, äldingi ikki mählüq uning äldidä päşşädäy ekän. Bälä yengiläy-yengiläy deb qalgändä, eşigä qoynidägi nän tüşibdi. Nändän mählüqqa sezdirmäy bir böläk älibdi-dä, äğızgä sâlibdi. Xudäning qudrätini qarängki, bälädä küç-qudrät päydä bolib, mählüqqa bäsümä-bäs kelä başlabdi. Keyin yetti keçäyü yetti kündüz alışib, nänning küçi bilän bu mählüqni häm yengibdi. Uni häm belidän uşlab turib, ätib yubärgän ekän, täglär yarilib, tört tämängä yol açilibdi. Mählüq tizzäläb kelib:

-Meni öldir, şärmändä qılmä, -deb yalinibdi.

Bälä öldirmäqçi bolib qılıçini kötärgän ekän, çälning: "Mählüqni öldirmä, mäbädä öldirib qoysäng, uning här bir tämçi qänidän läk-läk mählüqçälär päydä bolib, seni öldirmäy qoyışmäydi", degän gäpi eşigä tüşib, "Hä, äytgändäy, yoldä uçragän bábäm şu gäpni äytgän ädi-ya, eşim qursin", -

deb kättä mähluqni häm öldirmäbdi. U yalinib-yalvârib, yıǵlâb-yıǵlâb qalıbdi-dâ, bälâning âyâǵıǵâ yıqılıb, öldirmäding, öldirmäding-dâ. Èndi sen xocâyin, men esâ, qul boldim, -debdi.

Bälâ üççälâ mähluqni qolǵâ äylântirib, ulâr yıqqân mâlu dünyagâ egâ bolibdi. Ätxânägâ kirib özining tâyini häm tänib, başqâ ätlärgâ qoşib âlib çıqıbdi. Bälâni mähluqlârni yengib ulâr yurtigâ egâ bolib, pâdşâligini sorâşdâ qoyıb, ikki âǵız gâpni âkälâridân eşiting.

Äkälâri biri "vây qârnim", ikkinçisi "vây başım" deb üylârigâ kirib bârişibdi. Ätäsi ulârni körüb, qorqâqlâr, yarämâslâr, ükälâringni yalǵız qâldirib, qâysi yüz bilân bu yergâ keldinglâr, mening sizlärdây oǵıllârim yoq, deb häydâb yubâribdi. İkki âkâ-ükâ ätälâridân âladigân tâ'zirini, sökiş, qârǵışını âlib, ârqâmizgâ qâytib ükâmizni tâpmäsâk bolmäydi, deb izlärigâ qâytişibdi.

Yerning üstidâ, äsmâning ästidâ yürüb-yürüb, bir küni ükälâri ükälâri äldâb ketgân câygâ yetib kelişibdi. Qârâşsâ, hämmâyaq sârâmcân-sâriştâ emiş. Ällâqândây mähluqlâr ükälâri ükälâri xızmatidâ: "Nimâ iş qılâylik, buyuring?", "Qândây yumuşni bâcârâylik, tâpşiring?" -deb âtrâfidâ girdikâpälâk bolib turişgân emiş. Yalmâǵız kâmpirlâr, devlâr, ins-cinslâr häm bälâning xızmatidâ emiş. Kencâ oǵılning kättâ mämläkätini, ondâǵı mol dünyasını, qoy-mâlini, ât-ulâvini körüb âkälâri ükälâri äkllâri şâşib, âǵızlâri âçilib qalıbdi. Tillâyü zârlâr, kümüşlâr, qımmâtbehâ matâlâr tolib-tâşib yatgân emiş. Yüzi şuvut ükälâr ükälâri ükälâri äldigâ bârib, âyâǵıǵâ yıqılıbdi.

-Ükâcân, bizni üzrimizni qâbul èt. Biz sening äldingdâ günâhkârmiz. Seni yalǵız tâşlâb ketib qâldıq, èndi undây qılmâyimiz, -deyişib, yalinib-yalvârişibdi.

Kencâ oǵıl ulârni günâhidân ötüb, birini bir vilâyatgâ, ikkinçisini ikkinçi vilâyatgâ hâkim qılıb qoyıbdi. İkki âkâ ädâtdâgidân tâşkâri vâqti-vâqti bilân hüfyânâ uçrâşâ başlâşibdi, âxır-âqıbat ükälâri ükälâri yoq qılıb, uning mâl-dünyasigâ egâ bolışni recâlâb qoyışibdi.

Künlârdân bir küni ikki âkâ mäslâhtläşib, kencâ oǵılning äldigâ kelişibdi.

-Ükacân, qışlâğımızda qâlgân yalgız âtamizning ahvâli ne keçdiykin? Bir bârib xâbâr âlsâk yaxşı bolârdi, -debdi. Ükâsi:

-Mâyli, bârib kelinglâr, -degân êkân, ortânçâ âkâ:

-Undây uçâvlân çıqqân êdik, üygâ uçâvlân yetâkläşib kirkänimiz mâ'qul. Sen bu yerdâ âcrâlib yalgız qâlsäng, âtamiz ükälâring qâni, deb sorâb qâlsâ, nimâ deb cävâb berâemiz, -debdi. Şundâ kencâ oğil:

-Bu hâm toğri gâp. Bolmäsâ täyyargârlık köringlâr birgâ bârâemiz, -debdi. İkki âkâ-ükâ qırq tüyagâ zâru zârbâblârdân yüklâb, yanâ bir qânçâ tillâ-yu kümüşlârdân âlib, ikki âkâ-ükâ kättâ vâ ortânçâ mâhluqni bu câygâ bâşlıq qılıb, kiçkinâsini özlâri bilân âlişib, yolgâ tüşibdi. Yol yürişibdi, yol yürişsâ hâm âz êmäs, köp êmäs, qırq keçâ-yu qırq kündüz yürişibdi. Bir pâyit bir kättâ dâryaning âldidân çıqıb qâlişibdi. Kättâ âkâsi:

-Şu yerdâ bir keçâ tünâb, êrtägâ yolgâ çıqsâk, cüdâ çârçâdik, âtlâr hâm hâldân tâydi, -debdi. Ortânçâ âkâ hâm:

-Âkâm toğri âytâdilâr, tüyalâr hâridi, âtlâr çârçâdi, biz hâm hâldân tâydik. Şu keçâ bu yerdâ yatâylik-dâ, êrtâ âzândâ yolgâ çıqâylik, -debdi.

Kencâ oğil âkälâri gâpigâ könib, toxtâşgâ buyruk beribdi. Hâmmâ çârçâb hârigânidân uxlâb, târrâkdek qâtib qâlibdi. Şuni kütib turgân kättâ âkâ ortânçâ ükâsini âstâ tûrtib uygâtibdi-dâ, ungâ:

-Hâzir pâyiti, ükâemizni öldirib dâryagâ tâşlâmäsâk, bâşqâ bundây qulây fursât tâpişimiz qıyın. Öldirmäsâk, üygâ bârgâç bizgâ "Senlâr undâysânlâr, senlâr bundâysânlâr", deb kün bermây qoyadi. Şundâ qândây qılıb êl âldidâ bâş kötarib yürâemiz. Yaxşisi, şu bugün uni öldirib, suvgâ tâşläymizdâ, bütün mâl-dünyani özimizniki qılıb âlib, âtamizni âldigâ bârâemiz. Âtamiz ükäng qâni, desâ yoldâ âcdârhâ yutib yubârdi, biz zorğâ qâçib keldik, deymiz, -debdi. Ortânçâ âkâ bu gâpgâ cân-cân deb qoşilibdi.

Birgâ-birgâ kelâyatgân mâhluqlârning êng kiçigi uxlâmây yatgân êkân, ikki âkâ-ükâning gâplârini eşitib qâlib, âstâ kencâ oğilning âldigâ bârib, uni uygâta bâşlâbdi. Kencâ oğil közini âçsâ, tepâsidâ bâyagi mâhluqning êng kiçigi turgân êmiş. Şundâ kiçik mâhluq bâlâgâ: "Âkälâring seni öldirib, dâryagâ tâşlâb yubârmâqçi bolışyapti. Men ulârning gâp-

sözlərini eşitib qaldım”, -debdi. Bälä: “Bu tühmät, qaçan bir qarından täläşib tüşgän äkälär ükälärini öldirib, däryagä täşlägän. Sen özing meni öldirib, däryagä täşlämäqçi bolgänsän, men uyğänib qalıb bu işingni ämälgä äşirälmäy qalıb, äkälärimgä tühmät qılışgä ötding”, -deb yalğändän uxläb yatgän äkälärini tursänglä-çi, turinglä, -deb uyğätibdi.

Äkäläri yalğändän uyğängän bolib, közlärini uqäläb-suqäläb, bäläning äldigä kelgän ekän, u:

-Mänä bu mähuqning kencäsi, meni öldirmäqçi bolib turgänidä uyğänib qaldım. Negä üstimdä turibsän desäm, äkäläring seni öldirib, däryagä täşlämäqçi bolışyapti, deb sizlärgä tühmät qıldı, -debdi. Şundä kattä äkä:

-Äbläh, ükämizni öldirib, däryagä täşläb, buni äkäläri qıldı, deb bizlärgä tühmät qılmäqçi boldingmi? Biz ükämizni öldiriş u yaqdä tursin, siz degän tilimiz sengä bärmäydi-kü, -deb kencä mähuqni tutib älib, uning töxtänglä, meni qoyib yubaringlä, men tühmät qilgänim yoq, deyişigä qarämäsdän däryagä täşläb yubarişibdi. Keyin hämmä yanä uyqugä ketibdi. Yarim keçägä bargändä ikki äkä-ükä ästä kelib, ükälärini täppä bäsib boğizläşibdi-dä, äyağını kesib, qolini bağläb, därya boyigä älib bärüb ungä täşläb yubarişibdi.

Qäytib kelib, heç närsä bilmägändäy cäyläridä uxläb yatışäverişibdi. Ertäläb kattä äkä, kiçik ükämiz häligi mähuq bilän birgä tündä qaçib ketibdi, endi yüklärgä, kärvängä bir egämiz, yoldän qälmäy, säfärgä cönäymiz, tez bolinglä, deb hämmäni şaşirib yolgä ätlänişibdi. Buläring ketişidä qoyib, ikki äğız gäpni häligi däryagä täşlängän kiçik mähuq bilän kencä oğıldän eşiting.

Kencä oğıl qol-äyağını bağläb, däryagä täşläb yubarişgändä bir därextning ildizigä ilinib qalgän ekän. İkki äkä buni päyqämäy, ükämiz däryagä tüşib ketdi, deb oylaşgän ekän. Bir päyt kencä mähuq häm däryadä äqıb ketäyatib, bir quruq cäygä bärüb qalıbdi. Säyaz yerdä özigä kelib, qanı ulär nimä boldiykin, deb kärvänlä qongän cäygä kelsä, heç kim yoq emiş. Hämmä älläqaçan cönäb ketibdi. Qäyraqqä barişini bilmäy därya boyigä bärüb otirgän ekän, qırğäqdä bir närsä qımır-qımır qılarmış. “Bu nimä boldi?” deb

yaqınraq bårsä, qärä bir närsä emiş. Uni tårtib álibdi. Qäräsä, kencä oğıl emiş. Kencä oğıl mähluqni tänib:

-Bexätä Pärvärdigâr, üzrimni qäbul èt, sening yaxşiligingni bilmäy xätä qıldım, -debdi. Mähluq:

-Özi şunäqä, siz insänlär yaxşilikni keyin tüşünäsizlär, -deb uning üzrini qäbul ètib, ikkävhlän qälın dost-birädär bolib, därya boyidä yaşäy başlaşibdi. Keyin mähluq:

-Sen şu yerdä yaşab tur, men bärrib yemiş keltiräy, seni álib ketäy desäm bir qädäm bäsälmäysän, -deb öz yurtigä cönäb ketibdi.

Bälä därya boyidä qálib, bälıq tutib künini otkäzä başlabdi. Bir küni bälıq tutäy deb tursä, bir närsä áqıb kelä başlabdi. Qärä närsä yaqınraq kelgändä “qutqäringlär, qutqäringlär, áqıb ketyapmän”, degän ádäm ávazi kelibdi. Kencä oğıl däryagä özini täşläb, áqıb keläyatgän ádämni qırğáqqä südräb álib çıqıbdı. Bu közi kör bir ádäm ekän. Bälä gäp sorägän ekän, kör:

-Ey ägäyni, gäpirsäm gäp köp, kömir äz. Därdimni yarsäm tügämäydi, yazsäm därya suvi quriydi, -debdi. Keyin: -Közlärimni oyib álib kör qılğänläridän keyin dünya tär körinib, özimni däryagä täşlädim. Cän şirin ekänmi, dádläb qutqäringlär, deyaverdim. Mänä sening rähming kelib, qutqäzib qálding. Bärribir qutqärib çäkki qılding. Däryadä áqıb ölgänim yaxşı èdi, bu künimdän körä, -debdi. Bälä uni yupätib:

-Häli yaş ekänsiz, nimä qıläsiz ölimni oyläb, -deb uning èngil-başını quritib, özini ádäm qätärigä keltirib qoyıbdı. İkkävhlän därya boyidä gäpläşib otirişgän ekän, däryadän yanä, “Qutqäringlär, qutqäringlär ölämän”, degän ávaz kelibdi. Bälä qäräsä, däryadä bir ádäm áqıb keläyatgän emiş. U özini däryagä täşläb süzib bärrib, áqäyatgän ádämni südräb qırğáqqä álib çıqıbdı. Qäräsä, bu ádämning ikki qoli yoq emiş. Bir küni yanä däryadän “ölämän, qutqäringlär”, degän ávaz kelibdi. Kencä oğıl däryagä özini täşläb, uni álib çıqıbdı. Bu ádämning ikki qoli bär emişu ikki áyağı yoq emiş. Şunday qılıb, biri ikki qoli bärü, ikki áyağı yoq, biri ikki qoli yoğu, ikki áyağı bär, biri ikki qoli, ikki áyağı bärü, ikki közi yoq, törtävhlän därya boyidä bälıq tutib, quş átib yaşäyverişibdi. Kiçik mähluq häm kelib ulärgä qoşilib beşävhlän tolıq

bolib yaşab turişgän èkän, bir müşük miyav-miyavlab kelib qalıbdi. Bulär xursänd bolışib, beşäv èdik, áltäv boldik, deb uni säflärigä qoşib alışibdi. Kündän-kün ötibdi, äydän-ây ötibdi. Bir küni Kiçik mähluc:

-Men bärüb ävqät, kiyim-baş tåpib kelây. Sizlär heç qäyaaqqä qımırlämäy, şu yerdä otirib turinglär, -deb cönüb ketibdi. Bulär beşävläñ kencä oğıl, kör, qoli yoq, äyağı yoq, müşükvây qalışib yanä bälıq tutib, quş ätib yaşab turişäverişibdi.

Bir küni müşük cähllärini çıqargän èkän, körning cähli çıqıb uni urib-sökib beribdi. Bundän müşükning cähli çıqıb, mänä sengä bolmäsä deb, oçäqdägi älävni uçirib qoyibdi-dä, közdän yoqalıbdi. Bu müşük äslidä Yalmâğız kämpirning müşügi èkän. Ot-älävsiz qalgändän keyin bälä qoli yoğu, äyağı bär äşnäsini ot-äläv tåpib keliş üçün yubäribdi. Qoli çoltâq ot izläb bir cäygä bärüb qalıbdi. Bäräsä, bu cây yalmâğız kämpirning mäkäni èkän. Çoltâq:

-Ässälâmu älâyküm, -deb içkärigä kiribdi. Yalmâğız kämpir:

-Äğär häq sälâming bolmägändä, ikki yamläb, bir yutgän bolärdim. Kimsän, negä bu yergä kelding? Hâzir cönüb ket, bolmäsä, qärnim aç, pişirmäsdän xämligingçä yutämän, -debdi. Çoltâq:

-Ëy, mämä, men bir musâfir, yoldän ädäşgän kişimän. Oğılsizgä-oğıl, qızsızgä-qız bolämän, -debdi. Yalmâğız Çoltâqning xuşmuämäläsidadän yumşab:

-Nimä mäqsäddä kelding, -debdi. Çoltâq:

-Älävimiz uçib qaldi, älävingizdän berib tursängiz, -debdi.

Yalmâğız, "Änä oçäqdän äl-dä, tezräq cönüb qal", -debdi. Çoltâq älävni älib, cönüb qalıbdi. Yalmâğız häm u bilän ketmä-ket kelib, ulärni qäyerdä yaşayatgänligini bilib ketibdi. Bulär päyqämäy qalışibdi. Şundän keyin keçäsi päyläb kelib, ulärni nävbätdä-nävbät qänini sorib ketäveribdi. Bir päyt kiçik mähluc kelib, äşnälärining yüzigä qaräb tänimäy qalıbdi.

-Negä bunçalik rängläringdä qän qalmäbdi, üçävläring mening yoğımdä ya käsälgä çäлиндiläringmi, müşük qäni? -deb soräb-suriştiribdi. Äşnaläri:

-Özimiz, şundäy, heç närsä bolgäni yoq, -deb bir täyinli gäp äytişälmäbdi.

Kiçik mählüq, "bu yerdä bir sir bär", -deb keçäsi päyläqçilik qılıbdi. Yarın keçägä bärğändä yalmäğız kämpir ästä-sekin kelib, körning qänini sorä başläbdi, uni sorib bolgäç, kencä oğılgä ötibdi. Şu päyt päyläb turgän kiçik mählüq yatgän ornidän säpçib turib yalmäğızgä yapışib, uning källäsinini üzib täşläbdi.

Kämpir dädlägäniçä däryagä bärrib yuvinibdi. Kiçik mählüq qaräb tursä kämpirning başi bütün emiş. Quvib bärrib uning källäsinini yanä üzib täşläbdi. Kämpir dädlägäniçä bärrib suvgä yuvinibdi. Yanä källä päydä bolibdi. Şu päyt uyğänib ketgän Kiçik oğıl uni uşläb, bağläb qoy, suvgä bärmasin, şundäginä başi ösib çıqmäydi, -deb bäqiribdi. Kiçik mählüq kämpirni quvib-quvib uşlälmäbdi. Qoli yoğu äyağı bär, äslidä çäpägän ekän. U çäpsä kiyikkä, quvsä qulungä yetär ekän. Kiçik mählüq yalmäğızni quvib yetälmägäç, qoli yoğu äyağı bär quvibdi. U yalmäğızni quvib yetibdi-yu, uni uşläy älmäbdi. Lekin keliştirib bir källä qılğan ekän, yalmäğız ägdärilib tüşibdi. Şundä Kiçik mählüq bärrib, kämpirning säçidän südräb älib kelibdi. Kämpir:

-Meni nimä qilmäqçisizläz? -deb sorägän ekän, Kiçik oğıl:

-Seni nimä häm qılärdik. Häzir nimtä-nimtä qılıb, xämligingçä yeymiz, -debdi. Bu gäpdän qorqıb ketgän Yalmäğız:

-Yoq, meni öldirmängläz, xop desängläz hämmäläringni yutib, qäytärib çıqärgänimdä, säppä-säğ qılıb çıqäramän, -debdi. Hämmä räzi bolibdi. Kämpir ävväl qoli bärü, äyağı yoqni yutib, bir päsdän keyin çıqäribdi. Qäräşsä, cüdä häm kelişgän, qol-äyağı säppä-säğ yigitçä külib turgän emiş. Yalmäğız endi körni yutibdi. Bir äzdän song çıqärgän ekän, qaräşsä häligi yigitdän häm çiräyli kelişgän bir yigit külib turgän emiş. Yalmäğız kiçik mählüqni yutibdi. Ämmä, çıqär deyişsä çıqärmämiş. Keyin

“källängni üzämän”, deb qiliç kötərişgän èkän, kämpir uni çıqarıbdi. U häm kelişgän, çirâyli yigitçägä äylänibdi-qalıbdi. Nävbät Kencä oğılgä kelibdi. Yalmâğız uni yutib, heç çıqärmäbdi. Üç âşnäsı çıqär deyişsä-çıqärmäbdi. Qiliç oqtälib, “Çıqär, bolmäsä çäpib täşläymiz”, deyişsä häm çıqärmäbdi. Äxiri källäsini üzib, qárnini yarişib qaräşsä bälä yoq èmiş. Qäyergä ketdiykin, deb xäfä bolib turişgän èkän, dărăxtgä kelib qongaç bir mällä tünğäyvây:

“Çimçilâq-çimçilâq”, deb qalıbdi. Şundän keyin yalmâğızning çimçilâğini yarib körışsä, içidä Kencä oğıl on hüsngä yanä şunçä hüsn qoşilib yatgän èmiş. Yalmâğızdä yanä baş päydä bolibdi. Beşävlän bolib, Yalmâğızning üyigä kelişib, ketmä-ket qırq eşikdägi qulflärni açişib, qämab qoyilgän ädämlär, ätlär, mällär, qoy-qozilärni äzäd qilişibdi. Èng äxirgi üyni açäy deyişsä, Yalmâğız qättiq qarşılıq qılıbdi. Kencä oğıl kämpirni bir türtgän èkän, u yetti çäqırımğä uçib ketibdi. Üyni açışsä, içidän biri-biridän çirâyli, biridän-biri gözäl, kelişgän pärilär, mälikalär çıqışib, yigitlärgä tä'zim bilän saläm berişibdi.

Yalmâğız yurtigä kiçik oğıl mähluqni pädşâ qilib kötərişib, qalgän ädämlärni häyvänläрни öz xähişlärigä binään birini yurtigä, birini ormängä cönätişibdi. Qälämän degäni qalıbdi. Hämmäni cäy-cäyigä qoyib tınçitgäç, Kencä oğıl kör äşnäsidadän:

-Sengä yol bolsin qälämizni, ya men bilän boläsänmi? -deb soräbdi. Şundä kör:

-Äşnä, sen bilän qıyamätlik äğä-ini boldim. Tä ölgünçä sening yaningdä bolib xızmätingni qilämän. Lekin men ävväl közimni kör qilgän pädşähdän öçimni alışim keräk. Mening közim ötkir èdi. Ming çäqırım cäydän päşşäni, yetti taş cäydän qumursqäni, yerning ästidä nimä bärü, täğning içidä nimä bär, hämmäsini körär èdim. Pädşähimizni äytgänini qilmägän èdim. Közimgä nil bäsib kör qildi. Şundän keyin kör bolib yaşägändän körä ölgänim äfzäl, deb özimni däryagä täşlädim. Cän şirin èkän, däryadä “Qutqaringlär, qutqaringlär”, -deb dädläb ketäyatgänimdä sen eşitib qalıb, ikki äyağing bolmäsäyam meni uşläb älib çıqıb, qävätिंगgä älding. Şuning üçün ölä-ölgünçä sen bilän birgä bolämän, -debdi.

Bälä:

-Sen nimä qılāsän? -deb soräbdi ikki qoli yoğu, ikki äyağı çäqqän äşnäsüdän. U:

-Sen bilän uçrāşgändä häsrätimni äytsäm gäp yetmäydi, yazsäm därya quriydi, degän edim. Mengä nä tulpär yetärdi, nä çuqur kiyik. Pädşähning tänti qızı, ävdä yürgänimizdä qaçırgän kiyikni uşlä, deb buyurdi. Kiyikni quvıb yetdimu, u meni uşlämä, deb yalingaç, rähmim kelib uni uşlämädim. "Sen kiyikni quvıb yetdingü uni uşlämäding", deb qolimni kesib taşladılar. Şu-şu här mähluqni quvıb yetdimu, lekin tutälmädim. Äxırı äläm qılıb şu künimdän ölgänim mä'qul dedim-dä, özimni däryagä taşladım. Buyağı özinggä äyan, -debdi.

-Endi nimä qılmäqçisän, yurtinggä ketäsänmi ya men bilän birgä boläsänmi? -degän ekän, u:

-Ölä-ölgünçä sen bilän bolämän. Ämmä, qolimni kesgän pädşähdän qäsdimni älmäq mening üçün häm qarz, häm färz, -debdi. Şundä Kiçik oğıl:

-Sen nimä qılmäqçisän? -deb soräbdi ikki qoli bāru, ikki äyağı yoqdän. -Ya men bilän sen häm birgä boläsänmi? -debdi.

-Sen bilän cān deb ketär edimu, heç närsädän heç närsä yoq äyaqlärimni kestirgän pädşädän qäsdimni älmäsdän tinçimäymän, -deb cävāb beribdi u.

-Bolmäsä bundäy qılāmiz. Sen uzāqni qaräsän. Hāzir künciqış tāmāngä qarä. Mening äkälärim üygä yetib bārişdimi-yoqmi, äyt, -debdi Kencä oğıl.

Közi ötkir tikilib qarāb, ikki äkä-ükäni köribdi.

-Hāzir äkäläring mälu-dünya ärtilgän tüya kārvänläri bilän üyläringgä yetib bārdi. Yükläri tüşirişyapti, -debdi. Şundä Kiçik oğıl:

-Bolmäsä törtävlän bizning üygä bārāmiz. Bizni äyağı çäqqän tez yetküzädi-dä, qālgän gäpläri oşä cāydä gäpläşāmiz, -debdi. Häm mä bäläning gäpini mä'qullāb, tez çäpuvçining üstigä minib, şu vāqtning özidä

Kiçik oğilning uyigä yetib bârişibdi. Äkälari èndi uygä kirib, yüklärni tüşirib, ätälärining, “Kiçik ükäng qäni?” degän sävâligä şundäy deb cävâb berişayatgän èkän. Bälä qulâq sâlib tursä kättä äkâsi:

-Ätä, kiçik ükämizni yoldä bir äcdärhâ uçrâb qâlib, tirikläyin yutib yubârdi. Biz zorgä qâçib, qutilib qâldik, -deb yalgän sözlâb turgäni üstigä Kiçik oğil päri xâtini, dost-âşnälärini èrgäştirib uygä kirib bâribdi.

U ätäsigä qarâb:

-Oğilläringiz yalgän gäpirişyapti. Meni heç qändäy äcdärhâ-päcdärhâ yutmädi. Şu ikki äcdärhâ oğilläringiz - äkälärim yaxşilikkä yamänlik qilib, bâylik täläşib yutişdi. Äyağimni kesib, tirikläyin däryagä täşläşib qâçib qâlišdi. Xudâgä şükrki, mänävi dost-birädärlärim bâr èkän, tirik qâlib siz bilän diydâr körişib turibmân, -debdi.

Ikki äkä-ükä birdän yanläridän qılıçläri suğurib, ükälärini çâpib täşlämâççi bolışgän èkän, kiçik oğilning äşnäläri ulärni qollärini uşläb qâlibdi. Keyin Kiçik oğil bâşdän ötgän-ketgänläri ätäsi bilän dostlärigä sözlâb beribdi. Ätä ikki oğlini, “meni senlärdäy oğillärim yoq”, deb üyidän quvib yubâribdi. Kiçik oğil äşnälärigä:

-Sizläarning biringiz közingizni oyib âlgän pädşâhdän, ikkinçingiz qolingizni kesgän pädşâhdän, üçinçingiz äyağingizni kesgän kişidän qäsäs älmâççi èdinglär. Sizlärgä cävâb, bârib işläringizni tez bęcärib qäytinglär. Mening äkälärimni cüzäsini ätäm berdi. Mening häm undäy äkälärim yoq. Èndi sizlär mengä äğäsizlär, -debdi.

Bu gäpdän köräğän häm, çâpägän häm, uşlägän häm xursänd bolışib, äzâbgä sâlib kör qilgän, qolsiz qâldirgän, çolâq qilgän öz pädşâhläridän uçläri älişgä cönâb ketişibdi. Kiçik oğil ulär yetib kelgunçä toy-tâmâşä qilmäy, kütib turibdi. Üçävi öz yurtlärigä bârib, işläri bitküzib kelişgändän keyin, törtävlän tört pärigä üylänib, qırq keçäyü qırq kündüz toy-tâmâşä beribdi, toygä yoldä qâlgän äşnälärini häm çâqirişibdi.

Kiçik oğil èlning täläbi bilän yurtigä pädşâ bolibdi, çâpägän ong qol väzir, yügüräğän çâp qol väzir, uşlägän xäzinäbân bolib, törtävlän yurtni

ädälät bilän soräşib, uzâq yıllar bir-birläri bilän inâq, murâd-mâqsädlärigä yetişibdi.

11. DÄNİŞMÄND ÇOPÄN

Ötgän zämänlärdä bir pädşâ bär êkän. U pädşâ hämmä närsädän häm ätni yaxşı körär edi.

Künlärdän bir küni pädşâ ätxänägä bärüb kördiki, ätläri äncä äriqlägän. Pädşâ dârhâl ätbâqärni çäqirib: “Nimä üçün ätlär äriqlägän?” deb soräbdi. Ätbâqär pädşâning ğäzäbidän qorqub birdän: “Ëy cänâbi äliyläri, ätläringiz bir neçä kündän buyan tāmâq yemäsdän, zor berib kişnäydilär. Men oyläymänki, şu şähärdän närirâqdä özgä ätlär bolsä keräk. Şu ätläringiz ävâzigä ätläringiz tāmâq yemäsdän qoygän bolsälär keräk”, debdi.

Pädşâ ong qol väzirini öz yanigä çärläb dediki: “Ëy dänâ väzir, nävkärläring bilän çıqub, şähär täşqärisidägi özgä ätläringiz ävâzini çıqärmäydigän qıl, tâki ulär kişnüb, mening ätlärimning tinçlikläri büzmäsän”, dedi. Väzir tä'zim qılıb, pädşâgä qaräb dediki: “Ëy, pädşähim, färmänläri bekämu-köst öz yerigä qarär täpgäy”. Keyin väzir yanigä nävkärläri älib, özgä ätläri qıdırub täpiş üçün şähärdän çıqub ketdi. Yürüb-yürüb, şähärdän 20-30 çäqirim näridä bolgän bir täqqä yetdi vä täqqä çıqub kördikim, bir çopän bir qänçä yılqını otlâqqä qoyub yubärib, özi kättä härsäng täşning üstidä bähuzur çözilib yatibdi.

Väzir iştäb bilän, ät oynätib, çopänning äldigä yetib bärüb, unğä qaräb bäsirdi:

-Ëy ähmâq, çopän, yılqıläringizni otlâqqä qoyub yubärib, uning üstigä uläringiz kişnäsigä mäst bolub, bu yerdä bähuzur çözilib yetişingizni qarä-ya. Şähärdä bolsä ätläringizning kişnägän ävâzini eşitib, pädşâning ärgümâq ätläri çöp yemäsdän, äzib ketäyatibdi. Men sengä buyurämän, tezdän ätläringizning äğzini bäsir qoy. Äğärdä buyruğimni bäsirärdän boyin tävläsäng, özingizni cällädgä täpşirämän.

Çopân häyrân boldi. Lekin nâilâc vâzirning äytgänlerini bâcârîşgâ mâcbur boldi. Yıqlarning âğzini lâttälär bilân bâylâb, özi qândây qılıb âtlarini bu fâlâkâtdân qutqâziş yolini oylâb ketdi.

Äxiri çopân bir qarârgâ kelib, yaylâvdâ yürgän kättâ tüyani vâ sâqâli ikki qarîç kelâdigän tākâni uşlâb keldi. Ätâsidân qâlgän êski kāmân, oqlâr bâr êdi, ulârni hām âlib, şâhârgâ qarâb râvânâ boldi.

Şâhâr qâl'âsidân içqârigâ kirdi. Şâhârning kättâ rastälâridâ nâğârâ çâlib otirgänlârgâ qarâb kāmânidân oq âtib, nâğârâlarâni yarâ bâşlâdi.

Şâhâr xâlıq çopânning bu işidân tâşvişgâ tüşib, pâdşâ ordâsigâ bârib, çopânning üstidân ârz qıldılâr. Pâdşâ ulârning sözini eşitib, yanidâ otirgän vâzirigâ buyurdi:

-Tezdân bârib şâhâr nâğârâlarâni yarâyatgän çopânâni uşlâb, mening âldimgâ keltir.

Vâzir yanigâ nâvkârlâriâni âlib, tezlik bilân şâhâr bâzârîgâ qarâb ketdi. Bârib kördiki, hâqîqâtân hām tüyagâ, âldigâ sâqâli uzun tākâni oygârib âlgän bir çopân, qolidâgi kāmânâni bilân hâdeb, duç kelgän nâğârâni yarâyatibdi.

Vâzir nâvkârlârgâ qarâb:

-Uşlânglâr uni, -deb buyurdi.

Nâvkârlâr bârib, çopânâni tüyadân tüşirib, qolini ârqâsigâ bâylâb, tüyasi bilân tākâsini hām yetâklâb, pâdşâ huzurigâ âlib bârdilâr.

Pâdşâ çopândân sorâdi:

-Sen kimsân? Nimâ üçün şâhâr nâğârâlarâni yarâyapsân?

Çopân cāvâb berdi:

-Men şâhârning tâşqârisidâgi tâğ xâlıqdân kelgän êlçimân.

Pâdşâ çopânning êlçiligigâ işânmây, uning üstidâgi êski çâpânigâ vâ âyağıdâgi yırtıq çârîğigâ qarâb dedi:

-Sendân bâşqâ tüzükrâq âdâm qurib qâlgänmidi êlçilik qılışgâ!

Çopân häyrân bolib, pâdşâdân sorâdi:

-Sizgä qänäqangi tüzükrâq âdâm keräk? men häm âyaq-qolli âdämmän-kü! Pâdşâ gäzäblänib:

-Men sendän kiyimi yangirâq, boyi bäländ, sâqâli uzunrâq âdâm yoqmidi, deb soräyapmân, -dedi.

Çopân cävâb berdi:

-Ägär sizgä boyi bäländrâq vä kiyimi yangirâq närsä keräk bolsä, mänä, mening tüyam: yaqındä tüllägän, kiyimi yangi, boyi bäländ. Ägärdä sizgä sâqâli uzunrâğı keräk bolsä, mänä tākām: sâqâli näq ikki qäriç kelädi. Yaki sizgä äqllirâk âdâm keräk bolsä, mänä men özim, här qänçä sävâlingiz bolsä berävering.

Pâdşâ çopânning mä'nâli cävâbläridän tä'sirlänib, oylänib qâldi, äxiri çopândän sorädi:

-Xop bolmäsä, sen elçi ekänsän, äxir nimä üçün şähär näğärälärini yaräyapsän?

-Mänä şuning üçün şähär näğärälärini yaräyapmänki, bu näğäräçilär çalgän näğärälärining ävâzigä bizning yaylâvdägi yılqılär hürkib, heç bir cäydä tek turmäy qoydilär. Näğäräçilärning ävâzini öçirsäm, zârä yılqılär tek tursälär, deb oylädim, -dedi çopân.

Pâdşâ çopânning cävâbidän küldi:

-Heç mähäldä äqlgä toğri kelädimi, şähärdän 20-30 çäqırım uzâqdä bolgän ätlär, şähärdägi näğäräning ävâzidän hürkib, bir yerdä tek turmäsä, -dedi.

Çopân häm pâdşädän sorädi:

-Heç mähäldä äqlgä toğri kelädimiki, şähärdän 20-30 çäqırım näridä bolgän ätlärning ävâzini eşitib, şähär içidägi ätlär tāmâq yemäsdän äriqläsä?

Şundä pâdşâning şähär täşqärisidä bolgän ätlärning ävâzini öçir, deb väzirigä bergän buyruğı eşigä tüşib xıçälät tärtdi. Hämdä bu dānişmänd çopångä söz bilän bäs kelä älmäsligini bilib, çopångä qarab:

-Tilä tilägingni, -dedi.

Çopân:

-Ägär mäläl kelmäsä, mengä şu şähärdän beş hökiz terisidek yer bersängiz, -dedi.

Pâdşâ çopâning bu tälâbini nâzärgä ilmâsdän münşisigä qärâb dedi:

-Çopâning nâmigä väsiqä qılıb ber, men ungä şährimdän beş hökizning terisiçä yerni in'âm qıldim.

Münşi väsiqäni täyyarlâb, pâdşädän mühr bâstirib çopângä tâpşirdi. Çopân väsiqäni âlib, öz câyigä qâytdi.

Çopân üyigä bârib, özigä oxşägän üç-törttä këmbägäl çopânni yığıb, ulärgä bolgän väqeäni bätäfsil äytib berdi. Keyin:

-Ëndi men bir iş qılâyki, nâmim dünyadä qâlsin, -dedi.

Çopânlär undän:

-Qändây iş qılmâqçisän? -deb sorâşdi.

Çopân ulärgä:

-Ëndi hämmämiz bir bolib, beştä hökiz tâpişimiz keräk. Keyin men sizlärgä qılädigän işimni äytib berämän, -dedi.

Çopânlär häm uning sözigä râzi bolışib, bittädän hökiz âlib keldilər, çopâning özi häm bittä hökiz tâpdi. Hämmäsi bolib beştä hökiz yığıldı, beşâvini häm soyib, terilərini şilib âlib, qânâp ip yoğânligidä täsmä qılıb qırqâ bâşlädilər. Täsmälär täyyar bolgândän keyin, ulärni vä bir qânçä qâzıqçälärni âlib, şähär qäl'âsigä yetib bârişdi vä qäl'âni äylântirib qâzıqlärni qâqıb, ulärgä täsmälärni bağläb çıqışdi. Beş hökizning terisidän bolgän täsmälär şähärni äylântirib çıqışgä yetti-yü, turdi.

Çopân bu işläрни bitirib bolgândän keyin, pâdşâ bergän väsiqäni qoligä âlib, toğri pâdşâning ordâsigä bârdi. Pâdşâgä tä'zim qılıb:

-Ëy uluğ pâdşâ, öz färmâningizdän qâytmäysizmi? -deb sorâbdi.

Pâdşâ:

-Ägär mührim bâsilgän bolsä, älbättä, qâytmäymän, -debdi.

Çopân qolidägi väsiqäni pādşägä körsätib:

-Bolmäsä, mänä şu väsiqägä binään, bu şähär bütün xälqı, yeri vä xäzinäyu-däfinäläri bilän mengä ötdi, -dedi.

Pādşâ häyrân boldi:

-Cinni-pinni boldingmi, qäysi äsäsägä binään bu sözlärni väldiräb yatibsän, -dedi.

Çopân cävâb berib:

-Mening äsâslärimni öz közingiz bilän körişni istäsängiz, yüring men bilän şähär täşqärisigä çıqämiz, -dedi.

Pādşâ çopânning sözini qäbul qılıb, bütün ämäldärläri, väzirläri bilän şähär qäl'äsining täşqärisigä çıqdi vä kördiki, şähär qäl'äsi boyläb här yergä qâzıqlär qâqılğan vä u qâzıqlärgä teri täsmälär tärtilgän.

Pādşâ heç närsäni fähmlämäy, çopândän:

-Qäni äsäsing, körsät, -dedi.

Çopân pādşâni başläb, bütün şähär qäl'äsini äyläntirä başlädi vä hämmä yerdä qâqılğan qâzıqlärgä bälängän teri täsmälärni körsätib bärđi. Şu ähväldä şähärni tämäm äylänib çıqqänläridän keyin, çopân ortâqlärigä hämmä teri täsmälärni yığıştirib çıqışni buyurđi. Teri täsmälär yığıştirilib bolgändän keyin, här hökiz terisini başqa-başqa qılıb äcrätib, terilärni qäytädän bütünläb, ävvälgi häligä keltirib pādşägä körsätđi:

-Mänä, ätigi beş hökizning terisi, häligi şähärni äyläntirib oräb çıqqän teri täsmälär şulärdän èdi, beş terilik cây bering, dedim, berdingiz. Mänä väsiqä, mänä äsäs, -dedi.

Pādşâ, dänışmänd çopânning äqligä qâyıl qalıb, özi bergän väsiqäni qäytärib älişgä ämäldärlär äldidä yüzi çidämäy, çopängä qaräb näiläc:

-Bär, şu şähärni sengä berdim, -deb özi yalgız häyya-huv deb çölgä çıqıb ketđi.

Vazirlar darrav osha yerdayaq chopanning bashinga tac kiygizib, uni aq namatga salib shah qilib kotarib, kornayu-surnaylar chaldirib, chopanni padsha ordasiga alib conadilar.

Shunday qilib chopan ozinging daniשמנדיligi arqasida shaharga padsha boldi va unga yardamlashgan tort chopanni yaramas zalim amaldarlarning orniga amaldar qilib va begunah zindanda yatgan kambagallarni azad qilib, ozi adillik bilan yurt sorab, bir necha yil umr otkazib, bala-chaqa korib, muradu-maqsadiga yetdi.

12. TAHIR VA ZUHRÄ

Bir bar ekän, bir yoq ekän, otgan zamanda bir padsha bar ekän. Lekin farzandi yoq ekän.

Kunlardan bir kun oylab, xafa bolib otirsa, ong qol vaziri sorabdi:

-E padshahi alam, nega xafasiz? Davlatingiz bar. Hamma fuqara sizning ixtiyaringizda bolgandan keyin, buncha xafagarçilikning nima keragi bar?

-Men shuncha davlat-saltanatga ega bolsam-u, -dedi padsha, -xizmatimga shuncha adamlar tayyar tursa-yu, dunyadan farzansiz otsam. Men xafa bolmay kim xafa bolsin? Farzand bolmagandan keyin bu padshalik va davlatning nima keragi bar?

Vazir ham ah tartibdi, ozinging befarzandligini esiga alib, padshaga ahvalini bayan qilibdi. Ikkalasi xafa bolib, yiglab, bir uyga kirib dardlashib yatibdi. Songra ikkisi davlat, izzat-ikramdan, befarzand bolib dunyada yurgandan kora bash alib ketishni artiqraq koribdi. Padsha bilan vazir butun mal-dunyaning bahridan otib, shahardan chiqib ketishibdi. Yol yura-yura ular axiri bir baqqa yetishibdi. Amma unga kirishga ilac bolmabdi. Bagda gullar acilgan, kom-kok maysalar yayilgan, bulbullar, turli quklar sayragan. Rayhan, cambil va bashqa xushboy giyahlar gurkirab turarkan. Suvlar sepilgan. Supada gilamlar yazilgan, korpachalar salingan, yastuqlar qoyilgan emish. Bu

bâğ cüdâ çirâyli êkân, kõrgân âdâmning bâhr-dili açilib, ğâm-hâsrâti, qâyğu-âlâmlâri ketâr êkân. Bâğ içi cımcıt, heç kim yoq êkân.

İkkâvlâri bâqqâ kiribdilâr vâ hâyran bolib, bir-birlârigâ qarâb otiribdilâr. Bâğning bir bürçâgidân bir çâl çıqıb kelibdi:

-Hâ, bâlâlârim, nimâ qılıb otiribsizlâr? -deb sorâbdi.

Bulâr dârhâl orinlâridân turib, sâlâm beribdilâr. Pâdşâ bilân vâzir bir-birigâ qarâb qoyısbdi vâ befârzând êkânlıklâri, şu sâbâbdân xâfâ bolib, mâldünyadân keçib, şu câygâ kelğânlıklâri bâyan qılısbdi.

Çâl bulârning sözini âbdân tinglâbdi. Keyin qoynidân ikkitâ qızıl âlmâ çıqârib, birini pâdşâgâ, birini vâzirgâ uzâtib, bundây debdi:

-Bâlâlârim, bu âlmâlâri âlib bârib, özingizning sevgân xâtiningiz bilân bâhâm kõringlâr, öz işlâringizdân qâlmânglâr, fuqârâgâ câbr-zulm qılmây, yurtni âbâd sâqlânglâr.

Keyin ulârgâ bir şart qoyibdi:

-Men âlmâni sizlârgâ şu şart bilân berdimki, qâysi biringizning xâtiningiz oğıl tuğsâ, âtini Tâhir qoying, qâysi biringizning xâtiningiz qız tuğsâ, âtini Zührâ qoying. Ämmâ ulâri bir-biridân âcrâtmâng. Kâttâ bolib vâyagâ yetiğânidâ, qudâ bolinglâr, êsdân çıqârmânglâr, -deb kelğân tãmângâ qarâb ketibdi. Pâdşâ vâzirgâ, vâzir pâdşâgâ qarâbdi. Ulâr oylâşib, keyin:

-Qâni, çâlning âytğânini hâm qılâylik-çi, bizdân nimâ ketdi, -deyişib ârqâgâ qâytişibdi.

Yanâ pâdşâ bilân vâzir yurt sorâşdâ dâvâm etişibdi.

Kündân kün, âydân ây ötib, vâzirning xâtini oğıl, pâdşâning xâtini qız tuğıbdi. Pâdşâ bilân vâzir âvgâ çıqıb ketişğân êkân. Dârhâl süyünçigâ âdâm ketibdi, u bârib pâdşâgâ:

-Süyünçi bering, sizning xâtiningiz qız tuğdi, -debdi, songrâ vâzirgâ qarâb:

-Süyünçi bering, sizning xâtiningiz oğıl tuğdi, -debdi.

Xâtini qız tuqqâni üçün pâdşâ ğâzâblârib, xâbârçigâ buyuribdi:

-Bâr, oşâ qızni öldirib, qânigâ mănâ şu româlçäni boyab keltir! -deb bir âq româlçäni beribdi-yu keyin qızni öldirilgân-öldirilmägänini soräbdi.

Väzir bolsä süyünib ât çaptirib ketibdi. Yoldä ketäyatgänidä âti tâşgä qâqilibdi-yu, münkib ketibdi, väzir âtidän yıqılıb, til târtmäy, ölibdi. Bu yamân qârâ künlärgä qâlgân beçärâ xâtin yığı-sığı qılıb, âtä yüzini körmäy qâlgân yetimçäni yaxşiläb tärbiyaläşgä kirişibdi.

Kündän kün, âydän-ây, yildän-yil ötibdi. Gödäklär yolgä kiribdi. Künlärdän bir kün pädşâ täxtidä otirgân êkän, köçädä oynäb yürgän Tâhirgä közi tüşib, yanidägi väziridän soräbdi:

-Bu kimning bäläsi?

-Ë pädşâhi âläm, sultâni bäkärm, bu bälä ävvälgi väziringizning oğli Tâhir bolädi. Sizning häm qızıngiz ölmägändä, şundäy bolib qälär èdi, -deb äfsus qılıbdi väzir.

Pädşâ qättiq qäyğuribdi vä peşänäsigä urib yığläbdi.

Şundä väzir dârhâl ornidän turib pädşâ xâtinläridän birini çaqırıp soräbdi:

-Pädşâning qızı tirikmi?

-Pädşâhim bilmäsinlär. Qızçäläri yortmäçäq bolib qâlgân, bildirgänimiz yoq häli, -debdi xâtin.

Väzir yügürüb kelib:

-Ë pädşâhi âläm, sultâni bäkärm, bir qâşiq qânimdän keçing, sizgä bir süyünçilik xäbär äytämän, -debdi.

Pädşâ yaşgä tolgân közläri bilän väzirgä qarab:

-Äyt, keçirdim, -debdi. Väzir:

-Yığlämäng, pädşâhim, qızıngiz häyat êkän, -debdi.

Pädşâ süyünib:

-Älib keling qâşimgä! Tezrâq keltiring, häyallämäng! -debdi.

Qızni älib kelib pädşâgä körsätişibdi.

Pådşâ süyünib, qızını qoligâ âlib bāğrigâ bāsibdi, quvāngānidān yanā yığlāb yubāribdi. Songrā qırq keçāyu, qırq kündüz toy-tāmāşā qılıb beribdi.

Qızni yaxşilāb tārbiyalāy bāşlābdilər. Tāhir vā Zūhrā köpinçā birgā oynāb yūrār êkānlār.

Künlārdān bir kün Tāhir yanğāq oynāb yürgāndā, âtgān yanğāğı âftābdā ip yigirib otirgān bir kāmpirning çārxıgā tegibdi. Kāmpirning aççığı kelib, Tāhirni qārgābdi:

-Ê şum yetimçā! Men bilān oynāşgunçā bārib Zūhrā bilān oynā.

Tāhir bu sözlārni eşitgāç, yügürā kelib kāmpirning qolidān uşlābdi:

-Bübicān, Zūhrāni gāpirdingiz! Tāğın bir qāytārib äyting, cān bübi!

-Qoyvār qolimni, äytāmān!

-Äyting, bübicān, äyting!

-Bu sözlārni äytingdān sorā.

-Ānām äytmāydi, siz äyting, bübicān, -deb kāmpirning qollarini qāttıq qısıb sorābdi Tāhir.

Kāmpir gāp örgätibdi:

-Üyinggā bārib äytinggā yığlā. Nān bersā-ālmā, āş bersā-yemā. Ānāng seni qārgāb urişādi. Heç nārsāgā qārāmāsdān, yığlāyver, “Nimā qılāy, nimā qılıb berāy?” -deb sorāgāndā: “Qoğırmāç qılıb bering” -degin. Qoğırmāçni kāsādā bersā-ālmā, çömiçdā bersā-ālmā, kāpgirdā bersā-ālmā. “Nimādā berāy” desā “Hāvuçingdā ber” - degin-dā, hāvuçidā bergāndā qolini mähkām qısıb, “mengā ünāşılğān qız kim, şuni äytib ber”, degin. Şundā äytib berādi.

Tāhir üygā yügürā kelib, kāmpir örgätgān gāplārni äytib, äyisini köp xāfā qılıbdi. Āxırı äyisi qoğırmāçni hāvuçidā beribdi.

Tāhir ānāsining qoğırmāç uşlāgān hāvuçini qısıb:

-Mengā ünāştirilğān kim? Rāstini äytib ber, -debdi.

Äyisi:

-Qurib ketgür, yetimçä! Sengä kim örgätädi buni?! Vây-vây, qolım küydi, -deb oğlını qärgäbdi.

-Äyt äyi, äyt! Äytmäsäng, qoymäymän, -debdi Tâhir.

-Qoyib yubâr, äytämän, äytib bolmäsä häm äytämän, -debdi änäsi.

Änä beçärä xäfä bolib: "Ëndi yaşırgänim bilän fäydä yoq, mäyli äytä qäläy", -deb èri bilän pädşäning qudä bolişgä vä'dä qılğanlıgını, väzirning oğıl körgänidän süyünib, yoldä ketäyatgänidä ätdän yıqılıb ölgänigäçä bolib ötgän vâqeälärni oğlıgä sözläb beribdi vä:

-Sen yetimçäsän, bäribir pädşä sengä qızını bermäydi. Zührä pädşä qızı, sen bir yetimçä kämbägälsän, -debdi. Tâhir:

-Mäyli, äyicän, boldi, men şuni bilsäm bäs, -deb köçägä çıqıb ketibdi.

Künlärdän bir küni mäktäbdä Tâhir bilän Zührä sözläşib, külişib, kitâb oqımäy, dämläni qıynäbdilər. Dämlä bu vâqeäni kelib pädşägä äytibdi:

-Pädşahi äläm, sizgä ärzim şuki, qızıngiz Zühräni Tâhir oqıtgäni qoymäydi.

-Şundä pädşä gäzäblänib:

-Tâhirni böläk cäygä otkäzing, ägär ungä könmäsä, ortädän devâr urib qoying, -debdi. İkkisining ortäsigä devâr älibdilər.

Säl vâqtdän song devâr büzilib, ikkâvi täğın gäpläşib otirädigän bolibdi. Ulär kattä bolib vâyagä yetibdi. İkkâvi häm bir-birini körmäsä turälmäs ekän. Ulärning bu yürışı pädşäning qulâğıgä yetibdi.

-Ulämälär: "Pädşä Tâhirni yoq qılsın", -debдилär. Buni pädşägä äytibдилär. Pädşä gäzäb bilän ustälärni çäqırıp, ulärgä bundäy debdi:

-Kattä bir sändıq yasänglä, Tâhirni äqızämiz!

Bu gäpnı Zührä eşitib, bir lägän tilläni ustälärgä älib bärıb:

-Şu tilläni älinglä, sändıq şundäy puxtä bolsinki, içigä suv ötmäsin, tåki beçärä yetimçä bärğän cäyidä kün körsin, -deb zâr-zâr yıgläbdi.

Ustälärning Zührägä rähmi kelib:

-È mälikä, ägär sändiq siz äytgändän ärtiq bolmäsä, bergän tillängizni qäytib äling, -debdilär.

Bir küni Tâhir bilän Zührä ikkisi häsrätläşib turgän päytdä äygâçqilärdän biri körib qâlib, pädşägä äytibdi.

Därhâl pädşâ Tâhirni zindängä sâlişgä buyuribdi. Tâhirni zindängä sâlibdilär.

Künlärdän bir kün sändiq täyyar bolgänini pädşägä äytibdilär. Buni Zührä eşitib, sändiqni körib kelibdi. Sändiq Zührä äytgändän häm ärtiq êkän.

Pädşâ cärçi qoyib bütün xälqni kattä mäydängä yığibdi. Xälq Tâhirni sändiqqä sâlib äqızmäslükni täläb qilibdi. Birâq pädşâ xälqning täläbigä qulâq sâlmäbdi, öz äytgänini qilibdi.

Èndi Tâhirni äqızış vâqti yetibdi, därya lebi xälq bilän tolib-tâşibdi. Tâhirning ânäsi ğäm-häsrät bilän därya boyigä zorğä yetib bärribdi, undä oğlini körib: "Yanidä cän bersäm kâşki èdi" deb yığläyverib huşidän ketibdi. Xälqning ğazäbi qäynäbdi: "Pädşâ bir qızı üçün beçärä yetimçäni bunçälik qıynäb, äzâblägünçä bir cäygä yubärsin, pädşâ häm Tâhirning ânäsi kâbi qân-qân yığläsin. Änä zulm! Änä näinsâflık! Bir qız üçün şunçä ädämni yığıb, bir yigitni suvgä äqızış cällädlikdir!"

Şu päyt cärçi çäqirib:

-Hâzir Tâhirni älib kelädilär! -debdı.

Hämmä ädäm Tâhir yoligä termülib turär êkän. Tâhirning ânäsi beçärä oğlini körişgä zâr bolib, bäsini tâşu tupraqqä urib:

- "Qäni mening begünäh oğlim, uni bir köräy", -deb färyad qılär êkän. Tâhirning qollarini ärqäsigä bağläb ânäsi äldigä keltiribdilär. Änä beçärä zâr-zâr yığläb, bäläsini bağrigä bäsib turib ölib qâlibdi. Mäydängä yığılgän xälq cım bolib qâlibdi. Bir äzdän keyin kimlär yığlägän, kimlär bāqırgän hâldä Tâhirni älib bärrib sändiqqä sâlibdilär. Tâhir sändiq içidä Zührä bilän xäyrläşib, şu ğazälni äytibdi:

Tâhir:

Men ketâmân, körîb qâl,
 Ârgâmçini uşlâb qâl.
 Sâğîngândâ yığlârsân,
 Qârâm öçmäy, qârâb qâl.

Zührâ:

Suv kelâr güldür-güldür,
 Süygânim qızıl güldür.
 Süygânimgâ bermäsâ,
 Ölgânim oşâl kündir.

Tâhir:

Suv kelâr äxtâ-äxtâ,
 Sândıgım temir täxtâ.
 Sendân bâşqâ yar qılsâm,
 Qân yutây läxtâ-läxtâ.

Zührâ:

Suv kelâr tâş üstidâ,
 Româlim qâş üstidâ.
 Tâhir êsimgâ tüşşâ,
 Yığläymân âş üztidâ.

Tâhir:

Suv kelâr incüdäyin,

Köpirib tâşgân säyin.

Sendän özgä yar desäm,

Xäncärgä sänçiläyin.

Songrä Tâhir Zührä bilän xäyrläşib, âqıb ketibdi. Hämmä xâlk ğämginlik bilän şähärgä qäyribdi. Zührä Tâhirdän äyrilib qalıbdi.

Tâhir suvdä âqıb-âqıb, âlti ây degändä Xâräzmgä kirib bärıbdi. Xâräzm şähri pädşäsining ikki qızı bolib, bulär här cumä küni därya läbigä kânizläri bilän çıqär êkänlär.

Pädşä qızläri därya läbidä otirişsä, bir sändıq âqıb keläveribdi. Êğäçi-singil mäslähät qılışibdi: “Kim uşläb âlädi? Nimä qılämiz?” -deyişibdi.

Biri: “Âqıb keläyatgân närsäni kim uşläb âlsä, u närsä oşäniki”, debdi.

Sändıq yaqınläşibdi. Kättä qız säçini sälibdi, sändıq ungä iläşmäbdi. Kiçigi säçini sälibdi, sändıq ungä iläşib, yaqın kelibdi. Qızlär sändıqni därya läbigä târtib çıqäribdilär. Êndi êğäçi-singil âräsida cäncäl başlanıbdi. Uzâq cäncäldän keyin, âxiri, bir mäslähätgä kelişibdi. Kättäsi: “Sändıqni men âlämän”, debdi, kiçkinäsi: “Sändıq içidän nimä çıqsä, şuni men âlämän”, debdi.

Sändıqni âçibdilär. Sändıq içidä bir yigit otirgân êmişki, dünyadä uning tengi yoq êkän. Säçi qâpqärä, cingäläk-cingäläk. Qaşläri qâpqärä, közläri şählä, qâddi-qämäti kelişgän êkän.

Qızlär uzâq cäncälläşibdi. Kiçik qız turib:

-Nimägä cäncäl qıläsän? Sändıq içidä nimä bolsä, uni men âlämän, degän êdim. Bu meniki bolädi, heç kimgä bermäymän, -debdi.

Pädşägä xäbär qılıbdilär. Pädşä ädämläri bilän kelib körsä, çirâyli bir yigit êmiş. Pädşä kiçik qızning äytgänini qılış üçün Tâhir râzilik bermäsä häm, qırq keçäyu, qırq kündüz toy-tämäşä qılıbdi. Qızning çirâyliılığı häm Zühräning çirâyliılığidän qalışmäs êkän.

Lekin Tâhir Zührägä bergän vä'däsini èsläb, qızgä gäpirmäs, qızning sävâligä cävâb hâmb ermäs èkân.

Âradân bir neçä kün ötgândân keyin Tâhir qızgä äytibdi:

-Men bugün därya läbigä çıqâmân, âtängizgä äyting.

Qız özidä yoq süyünib, yügürüb yangäsining äldigä çıqıb: "Küyavingiz gäpirdilär, süyünçi bering, süyünçi! Âtämgä äytinglär, küyavläri därya läbigä çıqärmış" -debdi.

Pâdşâ bu xäbärni èshitib, cüdä süyünibdi, därya läbigä tezdân säyl çäqirtiribdi. Bütün şähär xälqı därya läbigä çıqıbdı. Säylgâh ortäsüdân küyavigä cây qılıbdılar.

Pâdşâ cärçi qoydiribdi:

-Kimki küyavimning külgänini körüb ya èshitib mengä xäbär bersä, başüdân zâr tökâmân! -debdi. Özi hâmb kelibdi.

Èndi söznü Zührädân èşiting.

Zührä Tâhirdân äcrägândân keyin keçä-yu, kündüz âh târtib, gäm-häsrät çekäveribdi. Uni zâlim âtäsi Qârâbâtir degân pâdşävâççägä beribdi. Qız gäm-mâtem içidä qalıbdı.

Künlärdân bir kün Zührä tüş körsä, Tâhir bilân bağdä yürgän èmiş. Âh urib ornüdân turibdi. Âxırı, nimä qılarini bilmäy, bir lägân tillä kötärib, kârvânsârâygä bärıbdı, kârvânbaşigä tilläni berib:

-Bir âdâm bolsın, bütün dünğani äxtärib, Tâhirning bär-yoqligini mengä bildirsın, -debdi.

Kârvânbaşı tilläni älib, Tâhirni äxtärgäni yolgä çıqıbdı. Kârvânbaşı Tâhirni cüdä köp äxtäribdi, âdämlär âräsüdä Tâhırgä bağışläb gäzällär äytsä hâmb uni tâpâlmäbdi. Kârvânbaşı Zührä äldüdân çıqqänigä qırq kün boldı degändä, Tâhir çıqqân säylgâhgä vä därya läbidägi bir bäländlikdä kişilər toplängänini, ulärning ortäsüdä bir yigitning otırgänini körıbdı.

-Şu cäydä hâmb bir gäzäl äytäy, zârä Tâhir şu yerdä bolsä, -deb bir gäzäl äytıbdı.

Men keldim kârvân bolib,
 Kârvângä sârbân bolib.
 Tâhircânni yoqâtib,
 Yüribmân häyrân bolib.

Bu ğazälni eşitib, Tâhir qâh-qâh urib külib yubâribdi. Uni pâylâb yürgän ädâmlâr pâdşâgä süyinçigä yügürüb ketibdilâr.

Bâşqâlâr esâ häyrân bolib qâlišibdi. Tâhir kârvânbaşigä qarâb bir ğazâl oqıbdı:

È, tüya mingân yigit,
 Ârqânggä qarâb ketgin.
 Hâli äytgân bâytingni,
 Täġin bir äytib ötgin.

Kârvânbaşı:

Tâhir degân senmisân,
 Zührâni tânirmisân?
 Zührädân xâbâr kelsâ,
 Orningdân turârmisân?

Tâhir “Zührâ” degân sözni eşitişi bilânâq yügürüb bârib kârvânbaşı mingân tüyaning boynigä âsilibdi vä:

-Meni âlib ket, men ketâmân, bârib Zührâmni bir körây, -deb yalvâribdi. Kârvânbaşı söz başlâb:

-Zührâ êrgä tegib, üydä tinç otiribdi, êndi undân fâydâ yoq. Bu yerdä şunçâ vâqt turding, üylängändirsân. Men yalgız sening bâr-yoqligingni bilib ketgâni keldim, -debdi.

Şundä Tâhir:

-Yoq, ketämän, âlib ket meni, ölsäm häm oşä cäydä öläy, -deb yanä yalvâribdi.

Kärvânbâşi şunçä nâsihät qılsa häm, Tâhir unâmâbdi, kärvânbâşiğä:

-Bu yerdä pādşâning qızını men râzilik bermäsäm häm zorlıq bilän âlib berdilär. Bugün qırq kündirki, häli häm qızgä bir âğız gâp äytgänim yoq, yüzigä häm qârägänim yoq, -debdi. Kärvânbâşi Tâhirgä:

-È nâdân, ketmä, şu xâtining bilän kün körüb otiräver, Zührädän sengä heç fäydä yoq, -debdi.

Tâhir unâmâbdi.

-Bolmäsä bâr, ümid bilän bir yastıqqä bâş qoygäning bilän xäyr-mä'zur qılıb çıq, -debdi kärvânbâşi.

Tâhir xâtini âldigä yügürüb kelibdi, qız yasänib otirgän êkän. Ungä qârâb bir ğazâl äytibdi:

È pādşâning qızı,
Hürmätim bäländ sizgä,
Zührädän keldi xäbär,
Cävâb beringiz bizgä.

Xädiçä:

Suv kelär süzükmidi,

Qolimdä üzükmidi?

Uzâqdägi Zühräxân

Bizdänäm tüzükmidi?

Tâhir:

Suv kelär süzükkinä,

Qolimdä üzükkinä.

Uzâqdägi Zühraxân

Sizdän häm sülükkinä.

deb, Xädiçä bilän xäyrläşib, çıqıb ketibdi. Kelin beçärä yıǵlägäniçä qalıbdi. Tâhir yügürib bärrib, kârvângä yetibdi, tüvagä mingäşib yolgä rävnänä bolibdi.

Kârvân yürrib-yürrib bir câygä kelibdi. Bu câyda üç yol bär êkän. Biri - "bârsä kelmäs", biri - "bârsä xätär", yanä biri - "bârsä kelär" êkän. Kârvânbaşï qäysi yolgä yürişini bilmäy, oyläb qalıbdi.

Tâhir:

-Xätärlï bolsä häm, şungä yürämiz, mäyli Zührä qâşigä tezräq bäräylik, -debdi. Şu bilän ulär xätärlï yolgä yürrib ketibdilär. Yürrib-yürrib bir câygä yetibdilär. Bu cây qârâqçilär makäni êkän.

Qârâqçilär bu beçärälärning tüyalärini âlib, özlärini zindângä sâlibdilär.

Tâhir zindändä yıǵläb-yıǵläb: "Kel-è, zärä şu câyda bir täniş bolsä-yu, bizni boşätib yubârsä", deb bir ğazäl äytibdi:

Yüräversäm yol uzundur,

Keçä mengä küzdüzdür.

Bizni qoying, cân beklär,

Zühräm undä yalğızdır.

Tâhirning hämmäktäb ortâqlärüdän biri şu câyda êkän, u Tâhirgä:

-Hä, Tâhir, häliyam Zühräning küyidä küyläb yüribsänmi-ä? -debdi. Keyin zindänbänni çäqırrib, ungä bir hävuç tillä berib:

-Buni qoyib yubaringlar, bu özi küygan qul, buni nimä qilasizlar küydirib, -debdi. Şu bilän Tahirni vä u bilän birgä keläyatganlarni zindandan boşatib yubaribdilär.

Bulär bir neçä kün çol-biyabänlarni kezişibdi. Zührä därdidä yüräk-bägrü ezilib yürgän Tahir sähär väqtidä Zührä yatgan üy tägigä yetib kelibdi. Bu päytdä Zührä şirin uyqudä ökän.

Tahir gäzäl oqıb, Zühräni uyğatibdi. Zührä Tahirni körüşi bilän yügürä kelib körüşibdi. Songrä ikkävleri yaşirinçä bâqqä kirib ketibdilär. Bu väqeädän Qaräbätirning singlisi xäbärdär bolib turgän ökän.

Qaräbätir kelgändä Zührä üydä yoq ökän, u singlisidän: "Zührä qäyergä ketdi?" deb soräbdi. Singlisi cävab berib:

-Bugün sähärä Tahir keldi, yangäm u bilän bâqqä kirib ketişgan, -debdi.

Qaräbätir bu gäpni eşitib gäzäblänibdi vä pädsägä bärib, Zühräni çaqıbdi. Pädsä tezdä Tahirni tuttirib kelib, qamäbdi. Ulämälarning bergän mäslähäti bilän pädsä: "Tahirni ikki nimtä qilib dävväzägä äsamän! Uni öldirmäsäm qızımni qoymäs ökän", -debdi.

Şu gäpdän song pädsä şähär xälqini yanä cärçi qoyib çaqırtiribdi. Mäydängä kattä-kiçik, xätin-xälac yıgılıbdi. Zührä bilän Tahirning qarindäş-uruğları häm kelişibdi. Xälq ärasidä ibir-şibir gäplär tärqäbdi. Ädämlärdän biri:

- Tahir nimä üçün qäytib kelgan ökän? -deb soräbdi ikkinçi bir ädämdän. Ünisi äytibdi:

- Tahirni bu yergä keltirgan närsä uning Zührägä bolgan muhabbätidir. Şuning üçün beçärä yigitni öldiriş keräkmi? Qänxor pädsägä ming lä'nät!

Çällädlär Tahirning közlärini bağläb mäydän ortäsigä älib kelib, qılıçlarını qäyräbdilär.

Zührä beçärä esä zälüm ätäsigä yalbäribdi, lekin heç ilac täpalmäbdi. Ätäsi qulâq sälmäbdi. Zührä öz sevgänini çälläd äldidä körüb, huşidän ketib

yıqilibdi. Cällâd ötkir qılıçini hävâdä yarqırätib, zärb bilän Tâhir tănäsini ikkigä äcrätib tәşläbdi, song dârvâzägä äsibdi. Hämâyâqın ädämlärning dâd-färyadi, yığısi bäsib ketibdi. Tâhirning xäläsi qättiq âh tärtib, pädşägä qarab şu ğazälni oqıbdi:

Qânxor cällâd qolidä
Tillä qılıç qäyräldi,
Tillä qılıç dämläri
Qârä qängä boyaldi.

Bu hävâ hävämidi?
Qâr-yamğır yağärmidi?
Qız üçün yigit ölmäq
Şähringgä dävämidi?

Şundän song Zührä başını kôtärib, bir ğazäl oqıbdi:

Qâtâr-qâtâr tüyalär
Qätärläşib ötdilär
Xân ätamiz dävridä
Tâhir göştin sâtdilär.

Tâhir göşti göşt emäs,
Qoy göştigä oxşamäs.
Tâhircänni öldirgän
Bu dünyadä yaşämäs.

-Buni köminglär! -deb buyruq qılıbdi pädşâ.

Adamlar Tâhirni ikki nimtâ qilib dârvâzâgâ âsilgân câyidân dârhâl âlib, görgâ kömibdilər.

Zührâ sevikli yari Tâhirning tâ'ziasini bâcâ keltiriş üçün qârâ kiyim kiyib, qırq küngâçâ mâtam tutibdi.

Zührâ: "Bugün Tâhirning ölgânigâ qırq kün boldi, âtam mengâ câvâb bersin, qızlar bilân bârib, qâbrini körib kelâyin," debdi.

Âtâsi köp qıyınlik bilân ruxsât beribdi. Zührâ ikki çöntâgigâ mârvarid toldirib, qoligâ âşpiçâq âlib Tâhir kömilgân qâbristângâ cönâbdi. Qırq kâniz uni küzâtib bâribdi. Yoldâ Zührâ kânizlârgâ qarâb bir ğâzâl oqıbdı.

Qızlar, tez yügürâylik,

Tâhircângâ yetâylik,

Tâhircângâ yetgândâ,

Mârvaridlar sâçâylik.

deb çöntâgidân mârvarid âlib, sâçib yubâribdi. Qızlar mârvaridgâ âvârâ bolib oşâ yerdâ qâlišibdi, Zührâ esâ qâbrgâ yetmâq üçün şâşilibdi.

Mârvarid sâçış, ğâzâl âytiş tâ qâbristângâ bârgunçâ üç-tört mârta qâytâribdi. Âxıridâ qâbristângâ yaqınlâşgândâ Zührâ bâr mârvaridini sâçib, özi yügürgâniçâ ilgârilâb ketibdi. Qızlar ârqâdâ qâlibdi.

Zührâ Tâhircân qâbrigâ yetibdi.

Bâşidân pârâncisini ırğitib tâşlâb, âşpiçâq bilân peşânâsigâ bir urib: "Âçil, gör!," debdi.

Gör âçilibdi. Zührâ, gör içidâ gül kâbi âçilib, qâş-közlâri mâvc urib yatgân Tâhirning quçâğigâ âtilibdi. Gör yapılibdi.

Qızlar mârvaridni terib yürüb Zührâni yoqâtib qoyişibdi. Birâq Zührâning pârâncisi, kâvuşi, bir qânli âşpiçâq yerdâ yatgân êkân. Qızlar hâr tâmângâ yügürüb Zührâni çâqırışibdi, heç kim tâvuş bermâbdi. Bu vâqeâ şâhârgâ târkâlibdi. Pâdşâ vâ Qârâbâtir, uning singlisi, Tâhirning xâlâsi vâ bâşqâlâr mâzârgâ kelişibdi, Zührâni qıdirişibdi. Tâhirning görigâ qarâbdilər. Zührâning sâç piligi görgâ qısilib qâlgânini körib, görne âçibdilâr. Qârâsâlâr,

ikki âşiq-mâ'suq qızıl güldek qızarıb, qâş-közləri süzülib, yanmä-yan yatişgän èmiş. Ulärni körgän kişi, şirin uyqudä yatişibdi, deb xäyal qılar èkän.

Bu hälni körgän Qäräbätir: "Zührädän äcrälib men nimä qılây", deb, u häm özini şu cäydä öldiribdi. Qäräbätirni Tâhir bilän Zühräning ortäsigä qoyibdilär, zälim Qäräbätir ikki âşiq-mâ'suqni ölgänidä häm tinç qoymäbdi. Tâhir üstidän qızıl gül, Zührä üstidän âq gül, ulär ortäsidä yatgän Qäräbätir üstidän qärä tikän ösib çıqıbdi. Güllär ösib, tikändän häm bäländ kötarilib bir-birləri bilän çirmäşib ketibdi.

13. ÈGRİ VÄ TOĞRİ

Qädim zämändä bir qışlâqdä bir yigit bär èkän. Ungä Toğribây deb nâm bergän èkänlär. Uning bittäginä äzgïn, âtidän böläk narsəsi yoq èkän.

Bärä-bärä qışlâqdä iş tåpilmäydigän bolib, uning ähväli äğırläşibdi. Äti bilän märdikâr işläşgä ikkinçi bir tāmängä cönäb ketibdi.

Yol yürüibdi, yol yürsä häm mol yürüibdi.

Yoldä ungä bir piyadä yigit hämräh bolibdi. İkkisi suhbätläşib ketäveribdi.

-Xoş, yol bolsin? -debdi Toğribây.

-Märdikârlık qılış üçün uzâq şähärgä ketäyatirmän, -deb cävâb beribdi piyadä yigit.

-İsming nimä?

-Ègribây.

-Seniki-çi?

-Toğribây. İkkimizning nāmimiz bir-birigä mäs èkän, kel èndi, dost boläylik, birgä işläb, şundäy deb ähdläşibdi.

Atlıq yigit şerigining piyadä yürğanigä rähm qılıb, ungä ätini beribdi. Eğribây egärgä otirişi bilän ätgä bir kəmçi berib, tezdä közdän ğayıb bolibdi. Toğribây häyrän bolib qäläveribdi. “Dostmân deb düşmänni işini qılıb ketdi” deb oyläbdi u. Rängi öçibdi, qâni qâçibdi. Äxiri, piyadä yolgä rävanä bolibdi. Keç kiribdi. Tik yoldän ädäşib, bir soqmâqqä qäyilibdi. Soqmâq häm qälın bir ormängä kirib yoqâlgâç, Toğribây qäyâqqä bârişini bilmäy, sârâsimägä tüşib qälibdi.

Keç küz pälläsi êkän. Därxätlärning yaprâqläri tökilgän, qıp yalângâç, bärğsiz qâlgän qälın ormân êkän. Toğribây hämân yol äxtärib yüräveribdi. Keç kirib, qârângı tüşibdi. Äsmändä yulduzlär häm körinä başläbdi. Toğribây yoldä bir êski tändirgä duç kelibdi. U oyläbdi: “Qârângı keçädä ormändä yüriş yaxşı emäs, keçäni şu tändirdä yatib otkäzäyin” deb uxlâş üçün tändir içigä kirib yatibdi.

Şu kättä ormändä: Ärslân-pâdşâ, yolbärs-väzir, böri-kärnäyçi, qäşqır-sürnäyçi, tülki-dâstânçi êkän. Häligi tändir turgän cäy ulärning bázmgâhi êkän. Biräzdän keyin bir qäşqır kelib, tändir ätrâfini äylänib uvläbdi. Äradän säl ötmäy, ormändägi bütün häyvân şu yergä yığilibdi. Ärslân pâdşâ öz ornigä otirib, ormân ählärining mäclisini dävam ättiribdi. Tülki dâstân başläbdi:

-Yarânlär, şu ormân ärqäsidadägi tağdä bir ğâr bär, men on yildän buyan oşâ ğärdä yaşaymân. Ädämlärning üyidä nimäiki bolsä, mening üyimdä häm bär. On yildän beri mäl yığäymân: ğiläm, şälçä, körpä, töşäk-hämmäsi bär mendä. Yaxşı-yaxşı ävqâtlär häm bär.

Tändir içidä otirgän Toğribây öziçä oyläbdi: “Ättäng, tülkibâynikigä mehmängä bäsäm bolär êkän”.

Nävbäti bilän qäşqır söz başläbdi:

-Sening cäying qızıq emäs, tülkibây. Mänä bu tepä ästidä mening bir siçqänim bär, här küni tüş väqtidä şuni tāmâşâ qilämän. Uning qırq bittä tilläsi bär. Şulärni inidän çiqärib oynäydi, keyin ulärni ortägä üyib, özi tāmâşâ qilädi, ätrâfidän äylänädi, keyin yanä inigä äpkirib ketädi.

Ëndi äyiq äfsänäsini eşiting.

-Bu h m qızıq  m s, -deb s zɡ  kirişibdi  yıq, -bizning řu orm nda bir q yr ɡ   r, uning p str ɡid  ikki ř x si  r. řu ř x l rning yapr ql ri bütün k s ll rg  d 'v . M n  řu ř h rd gi p dř ning qızı yetti yild n buyan k s l. P dř  c r   qirtir di. "Kimd  kim řu qızımni s ɡ ytirs , uni oř ng  ber m n" deydi. S ɡ ytir lm ɡ n kiřini  ldir di. K p t bibr r qızni s ɡ ytir lm sd n, d rg   silib ketdil r.  g r oř  q yr ɡ  yapr ɡını  zib, řu qızg  i irils , u d rr v s g yar v  řu iřni qılɡ n kiři p dř  qızını ölür  di.

Songr  b ri  fs n  b řl bdi:

-Yar nl r, bizning h m bir qızıq hiq yamiz  r. řu orm nning u  ekk sid  bir b yning qırq mingt  qoyni  r. Men h r k ni ikki qoyni yeym n. Meni uřl b  c n h mm  hiyl ni iřl tdil r. Lekin heç ilə  p lm dil r. M n  řu yaqın- r d gi qır b řid  turuv i   l b b ning bir iti  r.  g r řu itni s tib  ls l r, u meni tilk -p r  qıl r  di.

 ng  xirid  yolb rs g p b řl bdi:

-B ri  ytg n b yning on ming yılqısı řu orm nning bir  ekk sid  otl b y r di. Men řund n h r k n bir  t yeym n. Lekin řu  tl rning i id  bir  l   yɡır  r. Bir kiři  n  řu  l   yɡırɡ  minib, qolig  qıld n  řilɡ n k m nd  ls , bir qolig  uzun x d  uřl b, boynimg  k m nd s lib, meni  lg n  urs , řu yılqıg  sir  yaqınl řm s  dim. Mening  ng k tt  d řm nim řu  l   yɡır  k nligini b y bilm ydi...

Yolb rs  fs n sini t g tiři bil n t ng h m yariřibdi. H mm  h yv nl r c y-c yig  t rq řib ketibdil r.

Toɡrib y t ndird n  ıqıb, tülkining m q nig  b ribdi. Q r s , h mm  n rs  c y-c yid , g řt h m  r, yaɡ h m  r, g r c h m  r. D rh l q z ng  yaɡ s lib,  l vni yaq  b řl g n  k n, t g b řid n  řib kel yatg n tülkini k rib q libdi v   zini p n g   libdi. Tülki  yig  kelg , q z nd  yaɡ d g bol yatg nini k rib, h yr n bolib turg nd , Toɡrib y tülkini t pp  b sib, boɡıb öldiribdi.  ř qılib yeb, q rnini toydiribdi v  yatib uxl bdi.

Èrtäsigä Toğribây qäşqır äytgän tepälikni izläb ketibdi. Uni häm tâpib, siçqânni öldiribdi vä tillälärni beligä tügib âlibdi. Keyin äyiq äytgän qäyrägâçning yapraqını häm âlibdi.

Songrä çopân tãmängä yol sâlibdi. Çopânni tâpib, undän hâl-âhvâl soräbdi. Şundä çopân:

-Ähvâl yamân, -debdi, -änçä väqtdän beri bir böri här küni ikkitädän qoyimni yeb ketädi. Heç ilâçini qılâlmâyman. Xocäyin meni bälâgä qoyädi.

Toğribây soräbdi:

-Men şu böridän sizni qutqäzsäm, nimä beräsiz?

Çopân xocäyindän qırq qoy âlib berişgä vä'dä qılıbdi.

Toğribây xäligi bâbâning itini sâtib âlib, çopângä beribdi.

Çopân böri âfätidän qutulibdi vä Toğribâygä xocäyindän qırq qoy âlib beribdi.

Şundän song Toğribây yılqıçining âldigä bâribdi. U bilän hâl-âhvâl soräşgändän keyin: “Şu keçäsi âlä äygırni egärläb, qıldän eşilgän qırq kämändni, üç gâz xädäni mengä toğriläb bering!” debdi.

Toğribây âtni minib, yolbärs kelädigän soqmâqni pâylab turibdi. Birdän yolbärs ormândän yügürä çıqıb, özini ätlär âräsigä uribdi. Toğribây kämändni râstläb turib, yolbärsning boynigä sâlibdi. Ormândä yolbärsni äyläntirib yürüb ölgüdäy uribdi. Yolbärs hâldän ketib yıqılıbdi. Yılqıbân Toğribâyning xızmatı üçün âlä äygırni beribdi. Toğribây âlä äygırni minib, şähärgä yol sâlibdi. Şähärgä bârsä bázârdä cärçi câr sâlär êkän. “Pâdşâning qızı yetti yildän buyan kâsäl, kimki uni sâğäytirsä, pâdşâ oşängä qızını berädi!... Sâğäytirâlmäsä, öldirädi!”

Toğribây cärçining ârqäsüdän pâdşâ huzurigä bâribdi vä qızını bâqıb tüzätişgä vä'dä beribdi. Pâdşâ Toğribâyni qızining huzurigä bâşläb kiribdi. Toğribây yanidägi yapraqni qızgä ezib içiribdi. Şu bilän qız üç kün degändä sâğäyib ketibdi. Pâdşâ qızını Toğribâygä beribdi.

Pâdşâ Toğribâydan soräbdi:

-Èndi sizni qäysi şähärgä hâkim qılây?

Toğribây aytibdi:

-Mengä häkimlik keräk emäs. Ormân etägidägi tağ üstidä bir üy sälib bersängiz bäs. Men öz mehnätim bilän kün keçiramän.

Pädşâ uning äytgänini qılıb beribdi. Toğribây xätini bilän tağdä yaşabdi.

Künlärdän bir kün tüş väqtidä özining qädimgi ätini minib bäräyatgän hämrâhi Ègribâygä közi tüşibdi. Uni çaqırıp keltiribdi vä yaxşilab ziyafät qılıbdi. Ègribây:

-Dostim, -debdi, -bundäy bäländ cäygä qändäy qılıb imârät sälding? Üyli-câyli bolibsän, bulärni qäyerdän täpding? Birävgä xıyanät qılğan kişining qärni nängä sirä toymäs ekän. Sening ätingni älib qaçıb, qäyergä bäsäm işim çäppäsidadän kelädi. Oşändän beri bir märtä häm qärnim nängä toygänini bilmäymän.

Toğribây:

-Mänä şu ormân içidä bir tändir bär. Men oşä tändir içidä bir keçä yatıb, bu närsälärgä erişdim, -degän ekän, Ègribây:

-Sädägäng boläy, mengä häm körsätib qoy, men häm oşä tändirdä bir keçä yatıb çıqäy, -debdi. Toğribây uni başläb bärüb tändirni körsätibdi. Ègribây tändirgä kirib yatibdi.

Ormân häyvänläri yanä yığılışıbdi. Ärslän pädşâ:

-Mening afsänäçi dostim tülki qäyerdä? -deb soräbdi.

Qaşqır ornidän turib şundäy debdi:

-Äfsänä qursin, u küngi äfsänäning käsäfäti bilän siz tülki dostingizdän, men tillä siçqänimdän ayrıldık.

Buning ketidän äyiq ornidän turib:

-Qäyräğäçimizning yapraqılarını häm älib ketibdilär, -debdi.

Nävbät börigä kelgändä, pädşägä qarab debdi:

-Men äzıq-ävqätimdän äcrädim, çopân äytgän itni sätib äldi, èndi bäsäm, tilkä-pärämni çıqärädi. Kältäk zärbidän ä'zäyibädänim şişib ketdi.

Ärslän pādşâ qâvâğini sâlib turib, buyuribdi:

-Kim çäqımçı bolsä, tutib öldiring!

Qaşqır tustâvuqdän körıbdı. Tustâvuq: “Çäqımçı tändirdä” deb uçıb ketıbdı. Häm mä häyvänlär birdänigä tändirgä yügürışıb, uning içidä pisıb yatgän Ègribâyni tutıb âlışıbdı vâ “çäqımçining cüzâsi -şu!” deb, uni tilkâ-tilkâ qılıb tüşläşıbdı.

Şundäy qılıb, Toğribây toğriligidän mäqsädigä yetıbdı, Ègribây esä ègriligidän cüzâsini tärtıbdı.

14. ZÜMRÄD VÄ QİMMÄT

Bir zämânlärdä kättä bir sây boyidä kiçkinä bir üy bolgän èkän.

Bu üydä çâl, uning Zümräd degän qızı, ögäy ânä vâ uning Qımmät degän ärzändä qızı turär èkänlär. Kämpirning Zümräd degän ögäy qızını körgäni közi, ätgäni oqı yoq èkän. U hädeb qızni urıb, qärgäb èrtädän-keçgäçä işlätärkän, beçärägä birpäs häm tinçlik bermäs èkän.

Zümräd nihäyät dâ çirâyli, âdâbli, mülâyim, äqlli qız èkän. Uni bir körgän kişi yanä körsäm deb ärsüz qılär èkän. Xulläs, u cüdä äcâyib qız èkän.

Qımmät esä işyaqmäs, incıq vâ dımâğdär qız èkän. Uning bütün küni urış-cäncäl vâ topälän bilän ötär èkän.

Zümräd èrtä bilän bärvâqt közäsini kötärıb, sây yaqäläb bulâq başıgä bärärkän, yoldä uçrâgän lälä güllär başlärini ègıb, ungä sâlâm berärkänlär. Zümräd mäysälär üstidä otirıb däm älgänidä güllär uni älıqıslär, bülbüllär quvânıb ungä hikâyälär äytıb berärkänlär.

Ämmä xuddi şu güllär kämpirning ärzändäsini sevmäs, uni èrkälämäs èkänlär, çünki bu qız ulärni yulıb tüşlär, xoşboy güllärni hidsiz deb tepkilär

ékän. Şuning üçün häm ulär Qimmät keläyätgän bolsä, qävâqlärini sâlib, yumilib qâlärkänlär.

Bulärning hämmäsi yavuz kämpirning ğäzäbini keltirär èkän.

Kämpir èsä, buni Zümräddän körärkän.

Bir kün kämpir Zümrädni yamänläb, çalgä doq urib:

-Qızıng, beädäb, işyaqmäs, uni häydäb yubâr! Bolmäsä sen bilän bir näfäs häm birgä turmäymän! -debdi.

Çäl nimä qılärini bilmäy qâlibdi. Äxiri kämpir:

-Qızıngni ormängä äbärib ädäştirib kel! U bilän birgä turmäymän, -debdi.

Çäl qızını ädäştirib keliş üçün täğ-täşläрни kezib, bir ormängä bärribdi. Ätä-bälä ormän içidä uzâq yürişibdi. Äxiridä quyuyq sâyäli bir câygä bärrib toxtäşibdi.

Keyin çäl otın kesgäni ketibdi. Zümrad yalgız qâlibdi.

Şu päyt birdän küçli şämäl kötärilibdi. Çäl èsä ormändägi bir kättä därextgä bältäsinä äsibdi-dä, ungä äğırraq täş bağläb, qättiq itärib yubärribdi. Bältä u yaqdän - bu yaqqä urilib toqılläyveribdi.

Şämäl küçäygändän küçäyibdi. Bältä şämäl küçi uzâq väqt därextgä urilib "toq-toq" qılıb tävuş çıqärribdi.

Zümrad "ätäm otın kesäyätibdi" deb oyläb, ätäsinä äncägäçä kütibdi. Keç bolibdi, ätäsidän däräk bolmäbdi. Şämäl toxtäbdi. Qız ormändägi çüçmomälärni terib yürüb, bexäsdän bältä äsilgän därext tägigä bärrib qâlibdi. Qäräsä, ätäsi yoq èmiş.

-Vây şorim qursin. Vây, ätäcän?! -deb uvväs sâlib yıgläb, tört tämängä yügürribdi. Birâq ätäsinä täpälmäy, qız ädäşib qâlibdi.

Ormän ungä yanä häm vähimäli bolib körinibdi. Qız qäyaaqqä bärşini bilmäy, äxiri kiçik bir soqmâqdän ketäveribdi.

Zümrad uzâq yol bäsibdi. Qârängidä güllär uning yolini yaritibdi. Ketätürüb bir väqt qäräsä, uzâqdä miltillägän çirâq körinib, itning hürigäni

èshitilibdi. Qız oşā tāmāngā yürüb kiçik bir üygāçā yetibdi. Üyning derāzāsidadān qarāsā, bir kāmpir āldigā kiribdi, bāšidān keçirgān vāqeālārnı kāmpirgā birmā-bir āytib beribdi.

Üyigā şundāy çirāyli qızçāning kelgānini kōrgān kāmpir cūdā quvānibdi. Bu kāmpir ormāndā yaşāydigān sehrgār kāmpir ēkān. Kāmpir qızning yıglāgānini kōrib:

-Kōp xātā bolmā, qızım, sengā yardım berāmān, -deb qızni āvutibdi. Qız hām ungā:

-Rāhmāt! Men sizni öz ānāmdek kōrāmān. Buyurgān işingizni cānim bilān qilāmān, -deb cāvāb beribdi.

Şu çāq kāmpirning üyi tepāsīgā cūdā kōp quşlār yıgilibdi, ulār qızçāni māqtāb, sāyrāşibdi. Quşlār tilini bilgān sehrgār kāmpir yanā hām quvānibdi, xāsiyatli qızgā dūnyadā tāpilmāydidigān rāsmli kitāb vā qoğırçāqlār berib:

-Āppāq qızım, şirin qızım! Dombāğım, munçāğım! -deb qızning bāşini silāb ērkālābdi.

Ulār şu zāyldā birgā yaşāşibdi. Kāmpir qızçāni yaxşilāb pārvāriş qilibdi. Zūmrād āzādā qız bolgāni üçün üyni süpürüb-sidirib, āynālārnı ārtib-sürtib, hāmmāyaqni çinnidāy qilib qoyar ēkān. Buni kōrib kāmpir yanā hām quvānār ēkān.

Bir kün kāmpir qızgā āş qilib bermāqçi bolib:

-Tāmdān otın ālib tüş, qızım, -debdi. Qız dik etib ornidān turib:

-Xop bolādi, ānācān, -debdi-dā, dārrāv tāmğā çıqibdi.

Tām bālānd ēkān, undān hāmmāyaq kōrinār ēkān.

Qız ātrāfgā qarāb turib, birdān öz üyining tāmini kōrib qālibdi. Yürāgi ārzıqıb yıglāb yubāribdi. Buni eşitgān kāmpir:

-Negā yıglāyapsān, cān qızım? -deb sorāgān ēkān. Qız:

-Kōzingā üyimiz kōrindi, ātāmni sāğındım, -deb yanā yıglābdi. Kāmpir uni āldāb-suldāb yupātibdi, ikkāvleri āvqāt pişirib yeyişibdi.

Ērtā bilān qızgā kāmpir:

-Närsäläringni yığıştır, qızım! -debdi.

Qız qoğırçaqlarini yığıstiribdi. Kämpir qızgä:

-Tämdä qızıl vä äq sändıq bär, äq sändıqni qäldirib, qızıl sändıqni älib tüş! -debdi-yu, ormängä kirib ketibdi. Bir väqtdän keyin ormändän sämän ät qoşilgän bir ärävä yetäkläb çıqıb, qızni ärävägä otkäzibdi.

-Qızıl sändıqni üygä bärgändän keyin äç! -deb kämpir qızgä bir kälit beribdi.

Qız kämpir bilän qäytä-qäytä xäyrläşib yolgä tüşibdi. Bir zümdä ärävä qızning üyi äldidä xäzir bolibdi. Şu päytdä üy eşigi äldidä çäl öz qızını sağınıb, uning därdidä yıgläb otirgän ökän. Qız mehribän ätäsinini körishi bilän:

-Sälâm, ätäcän! -deb ätäsinining bägrigä täşlänbdi.

Çäl benihäya xursänd bolgänidän äncägäçä köz yaşlärinini toxtätib älälmäbdi. Äxiri yığıdän toxtäb, qızgä: -Äppägim, meni keçir, -debdi.

Ulär üygä kirişibdi. Qızning kelgäni hämmägä mä'lum bolibdi. Qoni-qoşnilär yığılışibdi. Qıp-qızıl sändıqni äçishi bilän hämmä häyrän qälibdi: qızıl sändıq äsl mällär bilän lıq tolä ökän.

Bu närsä ögäy änäni äğır täşvişgä sälibdi.

U çalgä qızı Qımmätni häm tezdä ormängä älib bärrib ädäştirib kelişni buyuribdi. Çäl "xop" deb, Qımmätni darräv ormängä älib bärribdi-dä, ädäştirib kelibdi.

Keç kirgändä, Qımmät, xuddi Zümrädgä oxşab, bältä äsilgän därext tägigä bärrib qälibdi. Ädäşgänini sezibdi. Xong -xong yıgläsä häm, lekin uni ävutädigän ädäm täpilmäbdi.

Fäqät uning ropärsidä báyquşlär otirib älib, qarängi, vähimäli ormänlär häqädä säyrärmış.

Bu küylär Qımmätni vahimägä sälibdi. U qorqıb ormändän qäçä başläbdi. Qarängi tüşgän päytdä sehgär kämpirning üyigä kirib bärribdi. Kämpir uni yaxşı kütib älibdi, ävutibdi, mehman qilibdi. Songrä qızgä qaräb: -Xäfä bolmä, qızım, özim yardım berämän, -debdi.

Ämmä Qımmät kämpirni iyitädigän gäplär tåpib äytälmäbdi, çünki ânäsi ungä yaxşı gäplär örgätmägän èkän. Kämpir uni sevmäbdi, yaxşı ertäklär häm äytib bermäbdi, dünyadä tåpilmäydigän surätli kitâblär vä qoğırçaqlär häm bermäbdi.

Qımmät ertädän qärä keçgäçä yalqavlänib otiräverär èkän. Üyni yığıştirib, süpürmäş häm èkän.

Bir kün kämpir ormândän qäytib kelib, ungä:

-Tämdän otın älib tüş qızım! -degän èkän èkän, qız:

-Özingiz älib tüşing, men sizgä xızmatkâr emäsmän! -debdi.

Kämpir cüdäyam xäfä bolibdi, şungä qärämäy qızni äldäb-süldäb tåmgä çıqarıbdi. Lekin qız otın älib tüşiş ornigä tåm başidä çinqırab yıgläyveribdi. Kämpir buni eşitib:

-Negä yıgläyapsän, qızım? -deb sorägän èkän, Qımmät yer tepinib:

-Üyimni kördim, ketämän, -deb yanä xongräbdi.

Songrä kämpir qızgä:

-Cüdä yaxşı, tåmdägi sändıqni älib tüş, -debdi.

Qımmät sändıqni älib tüşibdi. Keyin kämpir qızgä bir kälit berä turib:

-Mänä kälit, sändıqni üyinggä bārgāningdä açāsän, -debdi.

Qız oşä ändä yığışını häm unutib, äq sändıqni ärqäläb cönäbdi. Sehrgär kämpir ungä ärävä häm bermäbdi, qız ağır sändıqni kötärgäniçä üyigä piyadä kelibdi.

Qızning keläyatgänini dästävväl äläpär it sezibdi. U Qımmätning ânäsi äldigä bārib:

-Vāv, vāv, vāv, -degän èkän, kämpir qulāq sālmađı, it yanä vāvullāb:

-Äpām keläyatirlär, ärqälägānläri äq sändıq, ilān bilān lıq tolıq, -debdi.

Kämpir gāzāblänib, oqlāğı bilān itni urib, äyağıni sindiribdi.

-Mening aqlli qizim qimmätbähâ mallär keltirädi, -debdi u.

Qizning kelgänini körüb kämpir özidä yoq sevinibdi. Qoni-qoşnilär yıǵılıbdi song, sändıqni açmâqçı bolıšibdi.

Şundä kämpir bilän qızı ikkisi: “Yoq, açmänglär!” deb özlärini sändıq üstigä taşläbdilär. Keyin ikki qulâǵıdän kötärib üygä älib kiribdilär.

Yarım keçä päyti ekän, kämpir bilän qız eşik-elikni yapib, sändıqni açıšibdi-yu, birdänigä “vâydâd, qutqazinglär!”, “vâydân!” deb bäqırıšibdi.

Sändıqdä kattäkän ikkitä äcdär yatgän ekän. Qâqvâş kämpir bilän uning urişqâq qızı dâdläşib, üyni gir-gir äylänişibdi, qorqqänläridän qulflängän eşikni açıšalmäbdi.

İkki äcdär kämpir bilän qızni yutib, dârçädän çıqıb ketibdi.

“Dâd, vây!” degän ävâzni eşitgän qoni-qoşnilär eşikni büzib içkäri kiribdilär. Qaräsälär, heç kim yoq emiş. Üydä yavuz kämpirni häm, uning urişqâq qızını häm tãpãlmäbdilär.

Şundän song âq köngil Zümräd bilän ätä ikkisi tinçiginä yaşab, murâd-mâqsädlärigä yetibdilär.

15. MÄLIKÄİ HÜSNÂBÂD

Bir bär ekän, bir yoq ekän, qädim zämändä bir pãdşâ bär ekän. Uning bir qızı bolgän ekän. Qizning äti Mälikäi Hüsnâbâd ekän. Bu qizning cämâligä on tört keçalik äy xırä bolär ekän. Köp cäylärdän sävçi kelibdi, ätäsi bermäbdi.

Künlärdän bir küni pãdşâ täxtidä otirgän ekän, ordädägi dâräxtgä bir qärgä kelib qonibdi. Qärgä “qä-qä” debdi. Pãdşaning tört yüz ulâmâsi bär ekän. Pãdşâ ulärni çäqırtiribdi:

-Èy ulämälär, qärgä nimä deyapti? -deb soräbdi.

-Qärgäning nimä deyayatgänini biz bilmäymiz, -debdi ulämälärdän biri, - çünki u - qärgä, biz ädämzädmiz. Qärgä öz vâqtini çäğ qılmâq üçün qäğilläydi-dä.

Zälîm pädşâ ğazäblänib, cällâdni çäqıribdi.

Şundä on tört cällâd hâzir bolibdi:

-Kimning äcäli yetdi, âftâb şu'läsini yergä yetkämäy baş kesämiz, -deb qılıçläri yalängäçläb turibdi.

Pädşâ ulärgä qäreb: "Älib çıq, bu tört yüz kişining başını kes!" debdi.

Mälikä bu sözni eşitib, dârhâl ätäsini huzurığa bärıbdi:

-È ätä, sizgä nimä boldi, nimä sävâl sorädingiz? Tört yüz kişini bekärgä öldiräsizmi? Sävâlingizgä cävâb bersäm, bulärni ölimdän äzâd qiläsizmi? -debdi.

Mälikäning änäsi bir kämbäğälning qızı êkän. Şuning üçün pädşâ uni dâim xorläp êkän.

Pädşâ üygä kirgänidä xätinigä: "Men pädşämän, dävlätim säyasidä yaxşı kün keçiräsän, ägärdä bir kämbäğälgä tekkäningdä, här-zâr bolib kün köräding!" deb doq urär êkän.

Pädşâ çıqıb ketgändän song qız: "È änä, meni bir kämbäğäl, mehnätkäşgä bering, ägär täleim bolsä, uni pädşâ qılıb, ätämning täxtigä ötkäzäy", der êkän.

Pädşâ qızığa:

-Ägär sävâlimgä cävâb bersäng, tört yüz kişining günähini ötdim, -debdi.

Qız:

-Qärgäning "qä" degäni -èrni bär qilädigän häm xätin, yoq qilädigän häm xätin, degänidir, -deb cävâb berıbdi.

Pädşâ ğazäblänibdi:

-È sâçi uzun, âqli kältä, bolmâgân gâpni äytmä, men seni zindândä yetti yil säqläb, keyin teringgä sâ mân tıqäyin, tâqi bu iş bâşqä qızlärgä ibrät bolsin, bundän keyin heç kim âtäsigä qârşî çıqmâsin! -deb qızını zindângä sâlibdi.

Pâdşâ bir häftägäçä üydän eşikkä çıqmây dârgäzâb bolib “Qızni zindândä âçdän öldiräymi, âsäymi, nimä qılsâm, bu işni xälq bilmäs êkân?” deb oylâbdi.

Pâdşâning bir vâziri bu işlärdän xâbârdâr êkân. Qızgä rähmi kelib, keçâsi uni zindândän qutqârib âlibdi.

Üyigä âlib kelib bir durädgârgä müstâhkâm bir sândıq yasâttiribdi. Songrä qızgä qârâb:

-È qızım, âtängning niyati buzildi, sengä qırq künlik âvqät täyyarlâdim, sândıqqä tüş, uning qâpqağını mâhkâm berkitib, dâryagä taşläymän, bâxting bolsä, qutulib ketärsän, pâdşâ qılıçidän ölgäningdän körä sâhrädä çopân bolib yürgäning yaxşı, -debdi.

Qız “xop” deb sândıqqä tüşibdi. Vâzir sândıqni kôtârib, dârya läbigä kelibdi vâ uni suvgä âqızib yubâribdi. Sândıq suvdä bir neçä kün âqıbdi. Qız bir künlik âvqätini tört küngä yetkâzibdi.

Bölâk yurtdä bir kâmbâgâl äyalmänd kişi bâr êkân. Sâhrädän otın keltirib sâtib bälâ-çâqâsini bâqâr êkân. Bir kün qoligä orâq âlib, beligä ârqân bâğläb dälägä bâribdi, çânqâvni bâsiş üçün dârya läbigä suv içgâni bârgân êkân, şu pâytdä dârya ortâsidä kelâyatgân bir sândıqni köröbdi. Çâl üsti-bâşini yeçib, özi dâryagä taşläbdi, sândıqni târtib çıqâribdi. Uni qâyerdän âçişni bilmâbdi. Nihâyat, unnâb-unnâb orâq uçi bilân sândıqni âçibdi. Qâräsä, hüsni-câmâldä tengi yoq bir qız yatgân êmiş.

Çâl:

-Hây qız, ölikmisän, tirikmisän? -deb sorâbdi. Qız: -Tirikmân, -deb közini âçibdi. Qızning tırnâqlâri ösgân, sâçläri pâxmâygân êmiş. Çâl köröb:

-È qız, seni täğın dâryagä taşläymän, -debdi. Qız yalinibdi:

-È átä, meni sändıqdän çıqarıb alsängiz, men sizni köp dävlatmänd qılardım.

Çäl qulâq sâlmây, sändıqni berkitib: “buni şahärgä âlib bârib sâtämän, bundä nimä bâr-yoqligini heç kim bilmâydi” deb bâzârgä âbârgän êkän, köçädän ötib ketâyatgän pâdşâning közi çäl bilän sändıqqa tüşibdi: “È çäl, özing otınçığa oxşaysän, lekin birâvning üyini oğırlâb, sändıgını âlib kelibsän!” -deb çâlni qılıçı bilän ikki nimge qılıbdi, sändıqni sârâygä keltiribdi.

Pâdşâ xızmatkârlärigä “Sändıq açılsın!” debdi, sändıqni açib qârasälär, bir qız yatgän emiş. Pâdşâ uni körib, aşıqı beqârâr bolibdi vä qızni sändıqdän âlib: “Mengä tekkin” debdi. Qız: “Pâdşâyım, mengä qırq kün mühlät bering! Tört âydän beri köp azâb çekdim, èndi yaş qızlar bilän birgä yürüb, beş-on kün oynâb, dimâğımni birâz çağ qılây” -debdi. Pâdşâ qâbul qılmâbdi. “Hâzir ‘xop’ demäsäng, başingni tănängdän cüdâ qılâmän!” debdi. Qız yığlâbdi: “Bolmäsä üç küngä cävâb bering, qızlar bilän bâğdä säyr etib oynâb âläy, keyin sizning äytgäningiz bolsın”. Pâdşâ bir küngä cävâb beribdi.

Qız qırq qız bilän pâdşâning bâğığa kiribdi. Bâğning ârqäsi dârya êkän, qızning közi dâryagä tüşibdi. “Yüringlär, qızlar dâryagä tüşib çömilib çıqamız” deb dârya tãmängä yol başlâbdi.

“Men bir kâmbâğalgä tegib, uni pâdşâ qılıb, zâlim âtämning tepäsiga lâşkâr târtib bârib, uning tâxtini kökkä sâvurämän, deb vä'dä qılğan edim. Äğâr bu pâdşâgä tegsäm, mâqsâdim hâsil bolmâydi” deb oylâbdi öziçä vä qızlardän âldinrâq bârib, dâryagä şongıbdi. Bir cäyxun bälîq dâryadä yatgän êkän, qızni yutibdi-yu suv tägigä ketibdi, qırq kâniz dârya läbidä çâpâk çâlib qâlâveribdi.

Qızlar bârib bu vâqeäni pâdşâgä äytibdilär. Pâdşâ âh târtib, bâşidägi tâcini, belidägi tillä kâmarini yergä urib, özi bir qäländâr surätigä kirib çäl-biyabângä çıqıb ketibdi.

Èndi ikki âğız sözni Curcân şahridän eşiting.

Bir pâdâçining oğli dârya boyidä mâl bâqıb yürär êkän. Bir todâ bälîqçi dâryagä tor sâlibdi. Pâdâçi bälâ bälîqçilärgä yığlâb, bundây debdi:

-Üç kündən beri âtəm aç, kəsäl. Ävqät tåpib kelgani şähärgä bårålmåydi. Men bårsåm "pådångni båq" deb heç kim köçädå yürgizmåydi. Mengä birår nårsä bersånglår.

Håligi bålıçılår:

-Månå şu sålğån torimizgä nimåiki ilinsä seniki, -deyişib torni suvdån kötårişibdi. Qåråsålår, bir kättå cåyxun bålıq tüşibdi. "Ål bålå" debdilår. Pådåçi bålå bålıqni tørttä høkizning beligä bålğlab, südråtib üyigä ålib båribdi, åtåsi süyünib, bålıqni yargån èkån, içidån bir qız çıqıbdı. Çål süyünib, qızning nåfåsigä qulåq sålsä, qız tirik èkån. Çål darråv qızning åğızgä suv tåmizibdi. Biråzdån keyin qız közini åçibdi, ornidån turib, çålgä sålåm beribdi:

-Åtå, qårnim aç, mengä åzginå åvqät bering, -debdi. Çål bilån oğli qızgä håligi bålıqdån pişirib berişibdi. Songrå qız soråbdi:

-Åtå, sizning kåsbingiz nimå, oğlingizning kåsbi nimå?

-Men pådåçi èdim. Èndi qårib qåldim. Oğlim pådåçilik qılådi.

Qız süyünib:

-Men, -debdi, -èndi murådimgä yetdim. Sizgä qız bolåmån. Xåhlåsångiz meni oğlingizgä ålib bering.

-È bålåm, toy qılışgä bizdå heç nimå yoq.

-Men özim xåhlåsåm, toy xårçi üçün heç nårsåning kerågi yoq.

Nihåyat, çål xursånd bolib, qızni oğligä ålib beribdi.

Yangi kelin üy-rozğårni bütlaşgä kirişibdi. Uning åzådåligi vå çåqqånligini körgån çål cüdå xursånd bolibdi vå kelinigä:

-Bålåm, sening ğåyråtingni körib, mening hām ğåyråtim keldi. Xızmat bolsä, mengä hām buyursång, -debdi. Kelin ong qulåğıdågi bittå bålđågni çålgä berib:

-Buni båzårgä ålib båring, xåridår nimå bersä, ålib keling, -debdi.

Çål bålđåqni ålib, kårvån såråygä bårib otiribdi. Bir sāvđåğår bålđåqqå xåridår bolib:

-Ätä, neçä pul bu? -deb soräbdi.

-Özingiz insâf qılıb bir nimä bering, -debdi çäl. Sävdägär bir qutini ältinğä tolğızib beribdi.

-Ätä, bolädimi ya äzmi? -debdi.

-İnsâf qılıng, deb ëdim, gäpim tãmâm, -debdi. Sävdägär yanä bir boz xältädä ältin çıqarib beribdi -Yükläb keting, -deb bir xäçir beribdi. Çälning aççığı kelib: "Bu meni mäsxärä qılâyapti, bir älib qaçâyki, sävdägär meni heç tãpãlmäsin", deb oyläbdi. Ältinläрни xäçirgä yükläb cönäbdi. Sävdägär öz könglidä: "Ägär şundän täğın bittä tãpgänimdä, şährimning pãdşäsığä yetti iqlimning bäci-xıräci üçün sätärdim" debdi, çünki bälđäq gävhar ëkän.

Çäl üygä kelib, ältinläрни kelinigä beribdi.

Keyingi häftädä kelin çäp qulãğıdägi bälđäğini häm çıqarib beribdi. Çäl yanä ävvälgi cäygä bärüb otiribdi. Yanä şu sävdägär kelib qäräsä, çäl otirgän ëmiş.

-Neçä pul, ätä? -deb soräbdi sävdägär.

-Sengä sätmäymän, -debdi çäl. Sen meni häzil-mäzäh qılâyapsän.

Sävdägär:

-Yüring hücrägä, -deb çälni säräygä başläb kiribdi. Çälgä ikki sändiq tillä beribdi, şähi ton kiygizibdi, ikki xäçir beribdi.

-Ätä, turär cäyingiz qäyerdä? -deb soräbdi. Çäl "cäyimni äytsäm, ältinläрни tärtib älädi" deb oyläb:

-Mening cäyim yoq, -debdi. Çäl üygä kelibdi. Kelin pullärni älib, üygä qoyibdi. Täşqärigä çıqıb dästni tãxmin qılıbdi, kengligi on künlük yol kelär ëkän.

Kelin çälgä qäräb:

-Päxsä devär urädigän yigirmätä dävälzän tãping, ätä, -debdi. Çäl tãpib kelibdi. Kelin dävälzänlärgä:

-Bälä-çäqängizni häm älib keling, -debdi. Ulär älib kelibdilär. Här kün ulärgä aş, nän, pul, yaxşı kiyim-baş berib turibdi. Buni eşitib, ikki yüztä

dāvälzân ustâ hâmbolıbdı. Ulâr dāvâl urıışgâ bâşlâbdılâr. Bu dāvälzânlârnı körgân âdâmlâr: “Bu işni kim qılâyaptı?” deyişsä, “Pâdâçi qılâyaptı, sizlârgâ hâmbiş kerâk bolsâ, kelâveringlâr” deb cävâb berâr êkânlâr.

On beş kündâ on beş ming üylik âdâmbtoplânbıdı. Üç ây degândâ dāvâl bitıbdı. On ikki câygâ dârvâzâ qurılıbdı. Kelin hâr dârvâzâgâ xât yazdırıb, surâtını yapıştıribdı.

Xâtning mâzmunı quyidâgiçâ êkân:

“Bu yurtning nâmi Hüs-nâbâd. Hâr kimgâ âşlik, nânlık kerâk bolsâ, kelıb xız-mât qılsın. ”

Bir yıl içidâ yetmiş beş ming üylik âdâmbcâmbbolıbdı. Hâmmâsigâ qoşâ-qoşâ üylâr sâlib berilibdı. Bir qânçâ âdâmbyarâğ-âslâhâ tâyyarlâbdı. Mâlikâ hâr dârvâzâgâ yigirmâ beştâdân âdâmbqoyıb: “Kimki dârvâzâgâ kelıb, surâtgâ yamân tikilsâ, uni mengâ keltiringlâr” deb hûkm qılıbdı. Bu şâhârning xâbâri Curcân şâhri pâdşâsigâ yetıbdı.

Pâdşâning aççığı kelıb: “Mening zâmânâmdâ kim mening şâhrimgâ kelıb, pâdşâlık dâ'vâ qılâdı. Bârib tıgdân otkâzây!” deb dârvâzâgâ yetıb kelıbdı vâ dârvâzâdâ turgân sâqçılârnı köribdı.

-Bu şâhârni kim binâ qıldı? -deb sorâbdı pâdşâ.

-Şu dârvâzâdâgi surâtning êgâsi, -deyişıbdı sâqçılâr. -Sizgâ yaxşı, xız-mât qılsâk, özimiz gâginâ âvqât berâr êdingiz, bâlâ-çâqâemiz aç qâlâverârdı, şu sâbâbli bâlâ-çâqâlârimiz köçâ-köylârdâ sârsân bolıb, tilânçilik qılışıb yürârdı. Bu pâdşâ xâtin êsâ bâlâ-çâqâemizni yaxşı pârvâriş qıldı. Bizdân bir nân tâ'mâ qılmâsdân bâlâlârimizni yaxşı câylârdâ târbiya qılıb oqıtdı. Köp bâlâlâr bir işning êgâsi boldılâr...

Pâdşâ surâtını körib, âşiq bolıb, qızını özige xâtinlikkâ âlmâqçı bolıbdı. Şâhârgâ kirıb, mâlikâning ordâsigâ bâribdı.

-Curcân pâdşâsi keldı. Sizni özige xâtinlikkâ tilâydı, -deb mâlikâgâ xâbâr yetkâzıbdılâr. Bu gâpdân mâlikâning aççığı çıqıb, pâdşâni çâqırtıribdı.

Mâlikâ:

-Ê pâdşâ, neçtâ xâtining bâr? -deb sorâbdı.

-Qırqtä.

-È ähmâq pâdşâ, qırq xâtin üstigä meni häm älmâqçimisän? Sen bu işni ıxtiyar qılmä!

Pâdşâ bu sözdän gäzäblänib:

-Sen käbi ähmâq qızning qolidän nimä iş kelärdi?! Meni xälq içidä şärmändä qılding! -deb yanidän qılıçini suğurgän èkän, qız özini täxt ärqäsiga älibdi. Qızning xızmatkârläri kelib pâdşâni mähkäm uşläbdilər. Äyaq-qoligä kişän urib, zindängä sâlibdilər. Şundâq qılıb, xälâyıq zâlim pâdşädän qutulibdi.

Ärädän bir neçä kün ötibdi, bir qäländär dârvâzä äldigä kelib surätgä tikilib, yığläyveribdi. Sâqçilär uni mälikäning äldigä älib kelibdilər. Mälikä qaräsä, bir kün mühlät bergän pâdşâ èkän. Şundä mälikä soräbdi:

-È, qäländär! Nimägä yığläysän?

-Bir qâşıq, qânimdän ötsängiz äytämän.

-Ötdim, äyt!

-Mening bir mähbubäm bâr edi. Äti Hüsñábäd edi. Sizning dârvâzängizdä oşaning surätini kördim. Dârvâzädä häm "Hüsñábäd" deb yazılğan. Sizni körsäm, kimligingizni bilärdim.

-Ägärdä oşä qız tirik bolsä-çi?

- "Däryagä tüşib yoq bolgän" deb eşitdim, ägär birän hiylä bilän qaçgän bolsä, qolimgä tüşdi degunçä ètini bir bürdädän qilärdim!

-Mälikä sengä heç günäh qılğäni yoq, häli häm bu şäxtindän qäyt, - debdi qız.

Qäländär "Mening xâtinim şumikän?" deb gümän qılıbdi. İçidän qılıçini suğurib mälikägä oqtalıbdi vä: "Betingni aç, körämän!" debdi. Mälikä täxt ärqäsiga yaşirinibdi vä: "Uşlä bu qânxorni! deb buyuribdi. Xızmatkârlär buni häm uşläb zindängä sâlibdilər. Mälikä xâtircäm bolib, väzirgä buyuribdi:

-Läşkarimizning hisâbini älçi, qänçä èkän!

Vəzir ləşkər hisabini əlib çıxıbdı. Atlıq, piyadə ləşkər yığılıbdı, qırq kün yol cəbdüğünü təyyarləb, əri və ləşkəri bilən ata şahrigə cönəbdı.

Dəstu biyabənlərnı, çölü səhrələrnı kezə-kezə, axırı məlikəning ata şahrigə yaqınləşıbdı...

Əndıgı gəpnı atəsi qızning atəsıdən eşıting.

Qızning atəsi keçəsi tüş kōrıbdı. Qarəsə, əsməndən bir bürgüt kelıb pədsəni kōtarıb uçıbdı, əlib ketaturıb debdı: "Məngə qulluq qıləsənmi ya bəşıngni üzıb təşləymi?. Pədsə: "Yurtımni və xəzinəyu dəfınələrimning həmməsını səngə berəy, ləkin məni əmən qaldır" debdı. Şundə quş: "Məngə dūnya kerək eməs, sən zəlımdən Həsənabədnıng qanını tələb qıləmən", deb turgəndə pədsə çöçıb uygənıbdı. Qarəsə, yanı-verıdə heç kim yox, qarəngıdə bir özü yatgən ekən. Ərtə bilən qırq tōrt vəzirını və tōrt yüz akəbirını çəqırtırıbdı. Ulər yığılışıb kelıbdılər, pədsə ulərni otırışgə işarət qılıbdı. Həmmələri qol qavuştırıb otırıbdılər. Pədsə özıgə qarəşlı adəmlərnı yığıb, keçəsi kōrgən tüşını birmə-bır əytıb berıbdı, tə'birını sorəbdı. Əmmə otırgənlərnıng bırantəsi həm çürq etməbdı. Şundə pədsə gəzəblənıb, ikki qolını müşt qılıb debdı:

-Kimki tüşımning tə'birını əytməsə, şu otırgən adəmlərnıng bıtəsını həm tırık qoyməymən.

-Ə şahəşəh, -debdı kəttə vəzir tə'zim bilən, -bır qəşıq qanımdən keçsəngız, tüşıngızning tə'birını əytəy.

-Əyt, keçdim!

-Bəşıngızdən kōtərgən quş düşmən bolsə kerək, -debdı vəzir. -Düşmən yurtımızını vəyrən qıləy deb turgən bır vəqtdə qızıngız kelıb əcrətıb əlsə-yu, pədsəlik bəşqə adəmning qolıgə ötsə.

Pədsə yanə gəzəblənıbdı və:

-Ə yalğənçi, qızımning süyəkləri zındəndə çırıb ketgənıgə neçə yıl, neçə zəmənlər boldı, sən qorqqəningdən şu gəpnı əytıb, yürəgımni gəş qılməçqımısən, səni həm zındəngə sələy, qızım yanıdə səning həm süyəkləring çırısın! -deb, vəzirını zındəngə səlıbdı.

Şundan song pādşā keçäläri qorqıb uxläyalmäy, oq yegän tongızdäy här täräfgä yügürüb äppäq täng ättirib çıqädigän bolib qalıbdi. Bir häftädän keyin bir xəbärci kelib, pādşägä debdi:

-Curcän şährining pādşäsi üstinggä läşkär tårtib keldi, tez çıqıb tã-tãxtingni bersäng bergäning, bolmäsä, özing bil! -deb yügürä kelib, pādşäning hälqumigä bir muşt uribdi. Pādşä özini ongläb älgunçä u ädäm qaçib ketibdi.

Pādşä buni körib:

-Bittä xəbärçisi şundäy bolsä, yarâğ täqqän läşkärläri qändäy êkän, -deb xəyal sürüb qalıbdi vâ vâzirlärdän mäslähät soräbdi.

Vâzirlär:

“Bizdän mäslähät çıqmäydi. Yäxşi desäk häm öldiräsän, yamän desäk häm öldiräsän. Zindändägi vâzirni älib çıqıb in’äm dästurxân qılıb düşmän äldigä çıqâr, hä ölib ketsin, hä tirik kelsin”, -deb cävâb beribdilär.

Pādşägä bu söz mä’qul bolib, vâzirni zindändän çıqäribdi. Ungä bir qänçä pul, mäl berib bundäy debdi: “Curcän pādşäsigä bärüb, mening sälämimni yetkäsän. Mäbädä şähär keräk bolsä, “xop” de, negäki keçä yegän muştımning äğriği häli ketgäni yoq, bärdiyu qän keräk bolsä, u vâqtdä şähärdän çıqıb ketämän, çünki ikkinçi muştä ästi tãbim yoq.”

Vâzir külib:

-Tüşingning tä’birini äytsäm qılğän äççiğing başqäçä èdi, bittä qızgä nimä iş qılding? Äxır, başinggä şu işläрни özing ärttirding. U pādşä kelib seni zindängä sälär, zindändän älib ätning tüyağıda seni xâr-zârlük bilän öldirär, -debdi.

Pādşä läygä bätgän eşäkdek başini sãlib turibdi.

Vâzir tãrtıqlärni älib, şähärdän cönäb ketib, qoşin äldigä bärübdi, songrä öz nãmi-näsäbini yazib xät qılıbdi: “Qän keräk bolsä, bütün şähär ädämläri üçün men cänimni berämän, yoq yoq desälär nãhâq qän tøkilmäsin, pādşälik tãxtini berämän” deb qol qoyib, èlçi ärqäli xätni cönätibdi. Xät mälikägä bärüb tegibdi. U xätni oqıb, vâzirni bilib, uni çäqırtiribdi:

-Içkärigä kirsın, -deb icâzät beribdi.

Vâzir qāräsä, täxttä bir pādşâ otiribdi, başidä tâc, belidä kâmar, qırqtâ mâhrâm bel bağlâb, xızmat üçün turibdi. Vâzir ungä tä'zim qılıbdi.

Pādşâ yanidä betigä niqâb tutgân bir âdâm otiribdi. Bu âdâm vâzirgä qārâb:

-Ë vâzir, bizning mâkânımızgä qorqmâsdân bir özing kelibsân, öldirsâm nimä deysân?, -debdi. Vâzir debdi:

-Kişi öz fârzândidân hâm qorqâdimi? Fârzând hâm qânçâ ğâzâb qılsâ hâm, âtâlik hürmätini säqlâydi. Cigârpârâ qızımni tüşimdä körgänimgä bugün yetti kün boldi. Tüşimdä meni köp hürmät qıldı, şâyadki tüşim ong kelsâ.

Bu sözlärni eşitiş bilânâq Mâlikâi Hüsñâbâd betidân niqâbini âlib, vâzir bilân körüşibdi vâ bundây debdi:

-Ë mehribân âtâ, siz ârquâli murâdimgä yetdim. Âtâmning yurtini sizgä bersâm, fuqârâgä, bevâ-beçârâlärgä zulm qılmâsdân pādşâlik qılsängiz.

Vâzir dârhâl ornidân turib, qullıq qılıb:

-Ëy bâlâm, men qârib qâldım, pādşâlik hükmini mengä bergân bolsäng, ropârâmdä otirgân tâcu täxt egâsi pādşâgä tutdim. Muvâfiq körsäng, qâlgân ürimni sening qâşingdä otkâzâm, -debdi.

Mâlikâi Hüsñâbâd lâşkâr bilân şâhârgä kiribdi. Ëri bilân bu yurtni hâm irâdâ qılıb, zindângä begünâh yatgânlârni âzâd qılıbdi. Ulârdân bir qânçâsini şâhârlârgä hâkim qılıb täyınlâbdi.

Şundây qılıb, Hüsñâbâd özining qâllığı pādâçi yigit bilân ümr keçirib, murâd-mâqsâdigä yetibdi.

16. HIYLÄGÄR BEDÄNÄ

Bir bâr êkân, bir yoq êkân, bir zâğızğân bolgân êkân. U bir tüp dolânâning tepâsigä in qoyibdi vâ beştâ bälâ açibdi. Bâlâläriini êndi uçirmâ qılışgä yaqınlâşgân künlârdä undân bir aç tülki xâbârdâr bolib qâlibdi. Tülki

zāğızğāngā doq qilib, bālälärini yeyiş päyigä tüşibdi. U dolänäning tägigä kelib:

-Ëy, zāğızğān, bittä bälängni täşläsäng, täşlägäning, täşlämäsäng dolänängni tägidän äğdärämän, qızıl qāningni şimirämän, ètingni yeb süyagingni kemirämän, bäläläring bilän, bittä qoymäy hämmängni qırämän, - deb qorqıtä bāşläbdi.

Beçärä zāğızğān qorqıb ketgänidän bittä bäläsini yığläb-yığläb täşläb yubäribdi. Tülki uni kōtarib cōnāb ketibdi. Èrtäsigä tülki ävqāt tāpib yeyalmäy, yanä dolänäning tägigä kelib, zāğızğāngä keçägidäk doq qıla bāşläbdi:

Dolänängni tōmirämän*

Qānläringni şimirämän.

Süyagingni kemirämän,

Bittä qoymäy qırämän.

-Yanä bittä bälängni täşlä, yaxşilikçä täşlämäsäng, özing biläsän, - debdi. Zāğızğān başqä bälälärim ämān qālär-kü, degän niyat bilän cānidän äziz bolgän bäläsining ikkinçisini häm qurbān qilibdi.

Tülki zāğızğānning ikkinçi bäläsini kōtarib, cōnāb qālibdi. Örgängän köngil örtänsä qoymäs degändäk tülki tört kün degändä zāğızğānning törttā bäläsini yeb qoyibdi. Beşinçi küni zāğızğān bittäginä bäläsi bilän qālib, yığläb otirgän ekän, uning äldigä birdän bir bedänä uçib kelibdi. Yığläb otirgän zāğızğāngä közi tüşib, bedänä uning hālını soräbdi. Zāğızğān öz ähvälını sözläb beribdi. Dänä bedänä zāğızğānning nādän vä qorqāqligigä köp açinibdi. Keyin ungä şundäy deb örgätibdi.

-Ëy, zāğızğān, tülki yanä sening äldingä kelib:

Dolänängni tōmirämän

Qānläringni şimirämän ...

* äğdär-: yıkmak, devirmek

deb doq qilsä, sen "tömirsäng tömiräver, şimirsäng şimiräver", deb turäver. Qalgän bälängni täşlämä, -debdi. Bedänä ketgändän song, tülki kelib qalıbdi. Tülki kündägi doqini qılıb, zäğizğänni qorqıtmâqçı bolgän êkän, zäğizğân:

-Dolanäni tömirsäng tömirä ber, kemirsäng kemirä ber, èndi sendän qorqmäymän, -debdi. Şundä tülki:

-È zäğizğân, bu sözlärni sengä kim örgätدی? -debdi.

Zäğizğân:

-Bu sözlärni mengä bedänä örgätدی, -debdi. Tülki:

-Bedänä qäyaqqä ketدی? -deb soräbdi.

Zäğizğân bedänä ketgän tāmänni tülkiğä körsätib beribdi.

Èndi tülki bedänäning ârğäsidadän izläb ketibdi. Bedänä bir otlâqqä bārib uxlāb yatgän êkän. Tülki uning izidän bārib, tāpib, ustālik bilän bedänäni tutib ālibdi. Bedänä:

-È, tülki, meni nimä qılmâqçısän? -degän êkän, tülki:

-Sen zäğizğängä gāp örgätgāning üçün u bālāsini täşlämädi. Èndi seni yemâqçımän, -debdi. Bedänä tülkiğä äytibdi:

-Meni yegāning bilän heç bir bārākä tāpmāysän, qārning hām toymāydi, mening bir bārmâqçālik hām ètim yoq. Sen meni yemāsäng, seni yaxşilāb toydirāmän. Tülki:

-Qändäy qılıb meni toydirāsän? -deb soräbdi. Bedänä äytibdi:

-Kättä yolgä çıqıb turāmiz, sen bir todä xāşākning içigä kirib berkinib turāsän, xātinlār dāsturxānlärdä türli nārsälärni tügib ötädilär. Men ulärning āldigä tüşib, hörpāyib turāmän. Xātinlār meni körib: "Mänä bu bedänäni köringlār", deydilär. Şundä men uçālmāgändäy, yorgālāb qālāmän. Xātinlār dāsturxānini qoyib, meni uşlāmâqçı bolädilär. Men sekin-sekin yorgālāb, sekin-sekin uçib, ulärni uzāqrāqdägi bir tepāning ârğäsigä ālib ketāmän. Sen şu vāqt xāşāk âräsidadän çıqıb, dāsturxānlärni açāsän, èng yaxşı nārsälärni ālib qāçā berāsän. -Bu tädbirini eşitgän tülki şādlanibdi. Tülki bilän bedänä kättä yolning bir çetigä çıqıb turibdilär. Tülki xāşāk âräsigä kirib yaşiriniydi.

Şundä uzâqdän üç-törttä xâtin kättä-kättä dâsturxânlârnı kôtârib kelâ beribdi. Xâtinlârdän bittâsi:

-Ë, ânâ u bedânâni qârânglâr, -debdı.

Bâşqâ bir xâtin:

-Mening bâlâmning bedânâsi uçib ketgân edi. U hâr küni bedânâ deb xâr-xâşâ qılâdi. Kelinglâr, hâmmâmız orâb tutib âlâmız. Bu bedânâ uçâlmâydigängâ oxşâydi, -debdı.

Xâtinlâr tügünlârnı yergâ qoyib, bedânâni uşlâş üçün quvlâbdılâr. Bedânâ ävvâl yorgâlabdi, keyin kältâ-kältâ uçıbdı, âxırı xâtinlârnı qızıqtırib, tepâning ârqâsigâ âlib ötıbdı. Xâtinlâr “Bu bedânâning qânâtlâri yulingân bolsâ kerâk, zorgâ uçyaptı”, deb oylâb turgân êkânlâr, bedânâ birdân “pırr” étib uçib, közdän ğâyib bolıbdı.

Xâtinlâr dâsturxângâ bir tâlây nân vâ göştlârnı sâlib, çimıldıq üzdigâ ketâyatgân êkânlâr. Tülki dâsturxânlâr xâli qâlgânını körıb, dârrâv unı âçıbdı, nân vâ göştlârdän köpginâ âlib bir çetgâ qârâb qâçıbdı. Tülki nân vâ göştlârnı yeb cüdâ hâm toyıb ketıbdı. U yanâ bedânâni qıdırıb tâpıbdı. Şundâ tülki:

-Ë, bedânâ, meni köp toydırıb yubârdıng, âvqâtnı hâzm qılışım qıyın bolıb qâldı. Êndı mengâ bir qızıq tâmâşâlârnı körsâtıb, âylântırib kelgin vâ meni küldırgın, -debdı.

Bedânâ uçib bârib, bir sigır sâğıb otırgân kâmpırning âldigâ yaqınlâşıbdı. Pırr étib sigırning şâxıgâ qonıb âlibdi. Kâmpır bunı körıb çâlnı çâqırıbdı.

Çâl bedânâni urıb âlmâqçı bolıbdı. Molçâllâb turıb bir tâyaq âtgân êkân, bedânâ uçib ketıbdı, sigırning şâxı sınıbdı, xurkıb ketgân sigır kâmpır sâğıb turgân sütnı tókıb yubâribdi. Bunı körgân tülki külâverıb, içâgi üzilây deb qâlibdi. Bedânâ xırâ tülkidän uzâqlâşıb, u bilân xâyrlâşmây cönâb qâlibdi.

Tülki értâsi értâ bilân yanâ bedânâni qıdırıb ketıbdı. Bedânâ bir otlâqdâ otlârnıng uruğlârnı yeb yürgân êkân, birdân zâvq bilân säyrâb

yubâribdi. Ägâr u säyrämägändä, tülki uni keçgäçä häm tãpãlmäs êkân. Tülki bedänäni körüb, buyruq qılıbdi.

-Ë, bedänä, bugün häm meni toydırıb, xursänd qıläsän, bolmäsä özingni yeb qoyãmän, -debdi. Bedänä içidä: “Bu xırä tülkidän qutulıř keräk, u xävfli düřmãn, çünki uxláb qãlgãningdä uřláb älsä, yeb qoyıřı mümkün” deb oylãbdi. Bedänä tülkiğä:

-Xop, bugün häm toydırãmän, lekin bu yaqındä toy häm yoq, keçäğidek dãsturxãn kötãrgãn xãtinlãr häm yoq, řuning üçün qıřlãqqã yaqın cãydä bir pãrçä gøřt körgãn ëdim, řungä bãřlãb bãrãmän, -debdi. Tülki rãzi bolibdi.

Bedänä bu gãl tülkini çopãnlãrning qãpqãnigä bãřlãb bãribdi. Qãpqãndägi gøřtni körgãn tülki bãrã sãlib özi gøřtgä uribdi. Qãpqãnning ilgägi çıqıb, tülkining boynidän qısıb älibdi. Äyyar tülki öz tumřuğidän qãpqãngä ilinib, köp äzãb çekip ölibdi.

Bedänä häm, zãğızğãn häm xırä vã äyyar düřmãndän qutulib qãlibdi.

Çopãnlãr qãpqãndägi tülkini körüb, cüdä xursänd bolibdilãr.

17. MÜřÜK, İT Vã SIÇQAN

Bir bãr êkân, biri çin, biri yalgãn êkân. Qãdim zãmãnlãrdä här bir ädãmningginä emäs, här bir häyvãn, här bir quř-pãrrãndä, cãnivãr-cãndãrlãrning häm öz kãsb-hünãri, bãcãrãdigãn iř-yumuřı, äytãdigãn gãp-sözi bãr êkân. Mãsälãn, bedänä bozçi, torğäy toquvçi, qãrgã qãqımçi, çumçuq çãqımçi, häqqä häqımçi, äläqãrgã äzãnçi, qãrã qãrgã qãzãnçi, gãz sürnäyçi, ördäk kãrnäyçi êkân. Ät cuvãz häydãvçi, tuya yük tãřuvçi, it üy pãylãvçi, sigir süt berüvçi, qoy gøřt-yağ, høkiz qoř häydãvçi êkân. Änä řundäy zãmãnlãrdä Ciydãkãpã degãn tãmãndä bir çãl kãmpirning qãrãmãğidä bir müřük, bir it, bir siçqãn bãr êkân, çãl-kãmpir cüdäyam kãmbãğãl, beçãrã boliřğãnidän müřük, it, siçqãngä häm ävqãt tãpib beriřãlmäs êkân.

Äç qalganıdan müşük miyav-miyavlaşdän, it bolsä tünü kün ğingsib-hurişdän, siçqän çıyillägänçä yıǵláb äzä tutişdän başqä narsäni bilişmäs èkän. Künlärdän bir küni Müşükvây It bilän Siçqâncângä qäräb:

-Hây, äğäynilär, şu çäl bilän kämpir ègämizgä qäräb, bersä yeymän, bermäsä ölämän, deb qol qävüştirib otiräverämizmi? Äxir bundâq häräkät qilib nân-pân, qätıq-süt tâpâylik-dä biz häm. Şungä nimä deysizlär? -debdi.

Bu gäp İtvâygä häm, Siçqâncângä häm cüdä yaqtı tüşibdi.

-Toğri äytäsiz cüdäyam, häräkätdä bäräkät degän, -debdi Siçqâncân.

-Gäpingiz mä'qul, Müşükcân. Başqä yurtlärägä bir bärüb köräylik-çi, zärä rızqımızni xudâ oşä yaqlärgä sâçğän bolsä, -debdi İtvây.

Üçävläri mäslähätgä mähsi kiygizib, çäl-kämpirning üyidän ertä äzändä çıqıb ketişibdi. Ulär yol yürüb, yol yürişsäyam äz èmäs, äñçä-munçä yürişib bir câygä bärışsä, äldiläridä bir kättä, devärläri bäländ qorğän turgän èmiş. Şundä Siçqâncân:

-Ävväl men qorğänning içigä kirib nimä gäpligini bilib çıqây. Keyin sizlärni çäqırämän, -debdi-dä, bir teşikdän qorğänning içigä kirib ketibdi. Müşükvây bilän İtvây taşqäridä qalışibdi-dä, uni pâylib otiräverişibdi.

Èndi gäpni Siçqândän eşiting. Siçqän teşikdän qorğänning içigä kirsä, qorğän şundäy cây èmişiki, dünyadägi mevä-çevayu, äzıq-ävqät, baringki nâz-ne'mätining hämmä xıııdän bär èmiş. Därxätlärning şaxlari mevälärini kötarälmäy sınıb yatğänmiş. Ortägä bir tillä kәрävät qoyılğän èmiş. Tillä kәрävätgä qımmätbähä mätälärdän tikilğän körpächälär sâlıǵlıq, körpächälär üstidä pär yastıqlär èmiş. Ortädä dästurxân yazıǵlıq, dästurxändä aş deysizmi, qänd-qurs deysizmi, göşt-yağ deysizmi, hämmäsi bär èmiş. Bulärni körib Siçqâncânning äğzidän sölägi äqıb ketibdi. "Äldin äşnälärimni bu yergä çäqırây, keyin bir gäläşib qärnimizni toyğäzib, bir mäzzä qıläylik" -debdi-dä, kirkän teşigidän çıqıb Müşükvây bilän İtvâygä qorğän içidä körgän-bilğänlärini tä'rifläy başlabdi. It bilän Müşükning sölägi äqıb ketibdi.

-Bolmäsä, tezraq qorğän içigä kiräylik, -debdi Müşükvây.

-Hä, tez başlä, kiräylik-dä, bir mäzzä qılıb toyaylik. Kämägäling bir toygäni-yarim báyigäni, deyişgän-kü? -deb İtvây häm qıstäläng qılıbdi. Üçävlän qorgänning içigä kirämiz deb, räsäyam urinişibdi, ämmä kirişälmäbdi. Siçqäncän teşikdän kirärmış, Müşükvây bilän İtvây teşikkä sıgmäsmış. Şu päyt Müşükvây bir yol tåpibdi. Uzâqdän yügürüb kelib devârning üstigä çıqıbdi. İtvâygä häm yügürüb kelib çıq degän êkän, İtvây ikki-üç mărätäbä häm uzâqdän yügürüb kelib çıqälmäbdi. İtvây men qorgängä kirälmäs êkänmän, sizlär kirib çıqäveringlär. Men qorgänni päyläb otirämän, deb razi bolibdi. Şundäy qılıb, İtvây yanä qărävul bolib qalıbdi. Müşükvây bilän Siçqäncän qorgänning içigä kirib rüzä qärinläri toydirişibdi. Keyin İtvâygä häm ävqätlärdän älib çıqışibdi. İtvây häm qärnini toyğäzib, üçävlän yanä yolgä tüşişibdi. Yoldä üçävlän qoşiq äytib, oyingä tüşib ketişäyatgän êkän, uzâqdän bir kök, yaldâr böri körinibdi. Qarab turişsä, kök yaldâr böri ägzini açib, tişini şaqırlätib bulärgä qarab keläyatgän emiş. Siçqäncän bilän Müşükvây ärqälärigä qaramäy qaçib, biri teşikdän, biri devärdän äşib, bāqqä kirib ketişibdi. İtvâyning bir özi qalıbdi. Qaçay desä qaçädigän cāy, yaşirināy desä, yaşirinädigän cāy tåpālmäbdi. Şu päyt Böri yetib kelib, İtvâygä:

-Yaningdägi kimlär èdi? -debdi. İtvây:

-Äşnälärim Müşükvây vā Siçqäncän, -debdi. Böri:

-Ulär negä seni tåşläb qaçib qalışdi? -deb soräbdi. İtvây:

-Sizdän qorqıb ketişdän çağı, -deb cävāb beribdi. Böri:

-Sen-çi, sen qorqmädinmi? -debdi. İtvây özini dädilrāq qılıb körsätib:

-Nimädän häm qorqār èdim. Siz böri bolsängiz häm yaxşi, äqli börisiz. Mengä tegmäysiz, -debdi.

-Negä èndi şundäy deb oyläysän? -soräbdi Böri. -Seni yeb qoysäm-çi?

-Çünki siz ätängizgä oxşäysiz. Ätängiz bilän mening ätäm cüdä ähil yayäşgän, -debdi İtvây.

Bu gäpdän Böri erib ketibdi-dä:

-Bopti, yemasam-yemabman. Qani ayt-çi, qayergä ketyapsizlar? - debdi.

It başidan ötgän-ketgänlerini, aşnälari bilän çäl-kämpirning üyidä qändäy yaşäganliklerini bittä qaldirmay bayan qilib beribdi. Böri İtväyning sözini eşitib, ungä:

-Meni häm aşnä qilib älinglar. Ortäqläringni çäqır, ulär bilän tänişib aşnä tutinäy, -debdi. İtväy ärqägä qäytib, qorğänning äldigä bärrib, şunça çıqınglar, Böri äkä bilän aşnä boldik, u kişi biz bilän ketädigän boldilar, desä häm ulär çıqışmäbdi. Bir päyt Böri häm qorğänning äldigä kelib:

-İtväyning gäpi toğri, men sizlärgä tegmäymän. Tegsäm kättä böri ursin, -deb qäsäm içibdi. Şundäy keyin Müşükväy bilän Siçqancän çıqıb kelişibdi. İtväy "Başqa müşkül iş tüşgändä aşnani täşläb ketiş ekän-dä, bundän keyin bunäkä qilmänglar", -deb Müşükväy bilän Siçqancänni uyaltiribdi. Keyin hämmälari yanä qäytädän dost-ortäq bolışib, ümräd ähil, inäq yaşışgä, bir-birlärigä xıyanät qilmäslikkä qäsäm içişibdi. Bөрiväy:

-Endi, şu qorğänning egälärini izläymiz. Täpsäq, ulär bilän cäng qilämiz-dä, ya şu başqa xocäyin bolib yaşaymiz, ya şu yoldä ölib ketämiz, şungä rüzimisizlar? -debdi. Aç-nähärlük, qıyınçılık cänläridän ötib ketgän İtväy, Müşükväy, Siçqancänlär cän-cän deb razi bolışibdi. Endi törtävlän bolib künciqär tamängä qarab yol älişibdi. Ulär yoldä biri qoşiq äytib, başqasi oyingä tüşib ketişäyatgän ekän, uzäqdän Tülki körinibdi. U yaqınläşib kelib, säläm beribdi-dä, "Yol bolsin?" deb soräbdi. Böri kättä qorğänning egäsini izläb ketişäyatgänini, täpişsä ulärni gümdän qilib, qorğängä egä bolib undä yaşışlärini, ya şu yoldä ölib ketişlärini äytib beribdi. Tülki:

-Meni häm ortäq qilib älinglar, -deb yalinib-yalvåribdi. Razi bolışib, uni özlärigä qoşib älişibdi. Ulär yol yürüb, yol yürışsâyam äz emäs, köp emäs, kerägiçä yürüb bir yergä bärrib qalışibdi. Qarışsä, yanä bir kättä, devårlari bäländ qorğän emiş. Heç kim qorğängä çıkıb, içkärigä kirälmäbdi. "Endi nimä qıldik, qorğänning içigä qändäy kirdik", deb turışgän ekän, Siçqancän: "Men kirib bilib çıqamän", deb bir teşikdän qorğän içigä kirib ketibdi.

Bu qorğaning içidä häm mevalärini kötärälmäy şaxları sınıb yatğan mevälü dārāxtlār behäd köp ėmiş. Ortädägi kārāvātdä xılmä-xıl āvqātlār, nāzne'mātlār tolib yatğan ėmiş. Ämmā heç kim yoq ėmiş. Siçqāncān qārniñi toyğāzib ālibdi-dä, āşnālari İtvāy, Müşükvāy, Bōrivāy vā Tülkivāylārgā āvqātlārdān ālib çiqıb beribdi.

Hämmälari qāriniñini yaxşilāb toyğāzib ālib, yolğā tüşibdilār. Yoldä ketişäyatsä, uzāqdān Ärslān körinibdi. Ärslān ulārni nāzār-pisānd qılmāy bōkirgāniçā kelāveribdi. Müşük İtvāygā qārāb:

-Äkä, ölgānimiz şu, Ärslān biz bilān pāçākilāşib otirmāydi, ikki yamlāb bir yutādi, -debdi. Şundä Bōri bilān Siçqāncān:

-Äldin ungā dost bolışni äytāimiz, könmäsä hämmāimiz birgālāşib hārākāt qılsāk, Ärslān bizni ikki yamlāb bir yutişi u yaqdä tursin, uning özini bir yaqlık qılāimiz, -deyişibdi.

Bōri:

-Men Ärslāngā robāro kelāmān. İtvāy, sen Ärslānning ong tāmānidān kelib yapışāsān, Müşükvāy, sen uning çāp tāmānidān kelib yapışāsān, -debdi. -Tülki, sen uning üstigā çiqıb ālāsān, -degān ėkān, Siçqāncān xāfā bolib, men nimā qılāy, debdi. Bōri:

-Sen häm Ärslānning üstigā çiqıb, u qulāğıdān bu qulāğıgā sākrāb-sākrāb ötäverāsān, -debdi. Şundāy deb turışgān ėkān, Ärslān bōkirgāniçā yetib kelibdi. Bōri: "Dost-birādār bolāylik" degān ėkān. Ärslān uni nāzār-pisānd qılmāy, Bōriğā tāşlānibdi. Bōri çāp berib qālibdi. Şu pāyt Ärslānning ong tāmānidān İtvāy, çāp tāmānidān Müşükvāy tāşlānibdi. Ärqādä qālgān Bōri ārqāsidadān yapışibdi. Siçqāncān bilān Tülki ėsā lip ėtib Ärslānning üstigā çiqıb ālişibdi. Siçqāncān u qulāğıdān kirib, bu qulāğıdān çiqıb rāsā cānini çiqāribdi. Ämmā Tülki xıyanāt qılıb, Ärslān tāmāngā ötib ālibdi. Bāribir Ärslān bārdāş berālmāy yıqılıb, ölib qālibdi. Bōri, İtvāy, Müşükvāy, Siçqāncānlār "Äşnā qolini ālmāgānning cāzāsı şu", deb Ärslāndān qutulgānlāriğā şükür qılıb, Tülkini "sen dost bolmās ėkānsān", deb häydāb yubārib yolğā tüşişibdi. Ulār yürüb-yürüb bir yergā bārib qārāşsā, āldilāridān yanā yetti pāxsālik bālānd qorğān çiqıbdi. Bu qorğānning häm dārāvāzəsi yoq

emiş. Qorğaning içidän tütün çıqıb, yaxşı hid keläyätgän emiş. Böri, İtvây, Müşükvây, Siçqâncânlär mäslähätni bir yergä qoyıb, qorğaning içigä kirmâqçı bolıšıbdı. Siçqâncân yanä äqllilik qılıb:

-Ävväl men kirib qorğan içidä nimä gäpligini bilib çıqây, - debdi. Siçqâncân yanä qorğaning u yağığä bärrib, bu yağığä bärrib, kiçkinä bir teşikni körüb qalıbdı. Şu teşikdän qorğan içigä kirsä, bağning ortäsidadä bir üy bolib, tütün şu üyning tüynügidän çıqäyätgän emiş. Siçqâncân ästä bärrib qaräsä, üyning içi tolä dev emiş. Mäst-äläst yatişgän emiş. Siçqâncân ärqägä qäytişini häm, içkärigä kirişini häm bilmäbdı. Keyin, bär-ye, tävakkäl, deb içkärigä kirib:

-Ässälâmu äläyküm, äkälär, -debdi. Devläarning başlığı:

-Hây, mehmân, sälâming bolmägändä teringni şilib, sâman tıqâr edim. Kel, törgä çıq. Mehmânımız bol, -debdi. Şundäy deb Siçqâncânı törgä alışib, devlär başlığı äldigä otkäzib qoyıšıbdı. Oyun-külgi yanä dävâm etäveribdi.

Böri, İtvây, Müşükvâylar Siçqâncânı kütişä-kütişä közläri tört bolibdi. Räsä kütib, çärçäşibdi. Müşükvây:

-Men bir ilâc qılıb, devärgä çıqämän-dä, qorğan içigä tüşib Siçqâncängä nimä bolgänini bilib çıqämän, -debdi. Börivây bilän İtvây:

-Mâyli, ämmä ehtiyat bol. Yanä bu qorğan dev-päriläring cäyi bolmäsin, -deyişibdi. Müşükvây bir ilâcini qılıb qorğängä kiribdi-dä, u häm tütün çıqıb turgän üyning äldigä bärrib qalıbdı. Eşik tırqışidän ästä qaräsä, içkäridä devlär emiş. Siçqâncân devlär başlığining yanidä - tördä mäzzä qılıb otirgän emiş. Müşükvây häm, bär tävakkäl, deb eşikni açib:

-Ässälâmu äläyküm, pächälär, -deb kiribdi. Devlär başlığı:

-Hây, mehmân, sälâm berib qoyding-dä, ägär sälâm bermägäningdä källängni tänängdän älib, bir källä bärm qılârdik-dä. Hä, mayli, törgä öt, äziz mehmânımız bol, -deb uni häm törgä älib, yanigä otkäzib mehmân qılâ başläbdi. Siçqânvây bilän Müşükvâyning devlär bilän bärm, äyş-işrätidä otirişidä qoyıb, gäpni Börivây bilän İtvâydan soräng. İkkävleri Müşükvây bilän Siçqâncânı räsä kütişibdi. Ulârdän dârak bolävermägäç, İtvây:

-Qorğangä kiriş nävbäti meniki. Men kirämän-dä, nimä gäpligini bilib çıqamän, -debdi.

İtvây şundäy deb qorğangä kirmâqçı bolibdi, kirälmäbdi. Böri bilän ikkävleri räsä urinib, qorğangä kiriş yolini tâpişä älmäbdi. Şundä äyaqlari räsä urinib, qonğız bekäç çıqıb:

-Vây, änavulärning änqävligini qäräng. Qorğänni äylänib ötişsä-kü, ungä kirädigän yer ästi yoli bär. Oşä yoldän içkärigä kirişädi-qoyışadı, -debdi. Bu gäpni eşitgän Böri bilän İtvây qorğänni äylänib ötişsä ungä kirädigän kattä lähm bär emiş. Şu lähmdän yürüb içkärigä kirişibdi. Böri bilän İtvây içkärigä:

-Ässälämu äläyküm, -deb kirib bərişibdi. Devlär başlığı mäst-äläst, közlari äläyib, Böri bilän İtvâygä qärämäsdän:

-Säläm berib qoydiläring. Ägär säläm bermäganläringdä ikki yamläb bir yutgän yaki tirikläyin qänärägä äsib qoygän bolärdim. Qäni, törgä, mehmänlär, -debdi.

Şu päyt Böri uvilläbdi, İtvây bir huribdi, Müşükvây miyavläbdi, Siçqancän bolsä şunäqangi çiyilläbdiki, yer-kökni miyavlaş, hüriş, uvilläş, çiyilläş bäsib ketibdi. Devlär qorqıb ketib, ötäkalari yarilibdi. Devlär başlığı: "Qaçıb qäl, èsing bäridä, üyimizgä äq bälä-qärä bälälär kelib qäldi", -deb bäqiribdi. Devlär başlığı şundäy deb qaçıb eşikdän çıqıb ketämän degän èkän, ästänädä hürüb turgän it uni çalib yubäribdi. Böri kelä sälib boğzigä pänçasini uribdi. Müşükvây bilän Siçqancän çiyilläb, miyavläganläriçä üy içini äylänäverişibdi. Börining äyağı ästidägi başlıqlarini körgän devlär däd-färyad kötärişib, üy içidä u yaqdän - bu yaqqä qäçişärmişü çıqıb ketädigän yolni tâpişälmämiş. Äxiri devlär täslim bolışib, Böri, İtvây, Müşükvây vä Siçqancänlärning qul-çorisigä äylänişibdi. Böri, Müşükvây, İtvây, Siçqancän dämlängän äşlär, qäynätigän göştlär, yaxnä çäylär, yapilgän nänlärdän yeb-içib, qärinläri toygäzişibdi. Äzginä-äzginä şäräbdän häm içişgän èkän, èlitib qalışibdi. Yol yürüb çärçäşganidän közlari ketib, uxläb qalışibdi. Devlär bir-birläri türtib, sürtib, bulär qıp-qızıl bäläning özi, biri hüştäk çälsä, biri tegirmänni düdini çäldi. Başqä birävi uzäq qoşıq äytdi. Hüştägi häm qursin, qoşığı häm. Bu yerdän tezraq qaçıb qälmasäk bolmäydi. Hälizämän çaqırgän

ādāmlāri kelib, bizni ya tiriklāyin yeydilār, ya qoşgā qoyib yer hāydātādilār, degānlāriçā ārquālārigā qārāmāy qāçib qālīşibdi. Bulār şundāy qāçib ketişāyatsā, āldilāridān sānqib yürgān hāligi Tülki çıqib qālibdi. Tülki devlārni körīb:

-Hā, āgāynilār? -degān ēkān, devlār bütün bolib ötgān vāqeālārni birmā-bir āytib berişibdi.

-Biz birāvi hüştāk çālār, birāvi ēski tegirmāning düdini çālār, yanā birāvi qoşıq āytādigān bālālārdān qāçib kelyapmız, -deyişibdi. Sözlāri tūgātişār ēkān, Tülki "Hā, bulār āytāyatgāni yoldā meni āşnā qılışmāgān Bōri, İtvāy, Müşükvāy, Siçqāncānlār. Ānā ēndi qolgā tūşişdi. Men ulārning şundāy bāplāb tā'zirlāri berib, qāsdimni ālāyki, dūnyagā kelgānlārigā pūşāymān bolışsin", deb oylābdi-dā devlārgā āql örgātā bāşlābdi:

-Şunçā dev bolāturib oşā qāri Bōridān, qolidān pāylıçılıkdān bāşqā nārsā kelmāydigān İtvāy, moylābidān bāşqā nārsāsi yoq Müşükvāydān qorqib, qāçib yürgāni uyalmāysizlārmi? Siçqāncānning bolsā pāşşāgā hām küçi yetmāydi. Sizlārni bir-biridān pāhlāvān, tāğni ursā tālqān qilādigān, dārya suvını sipqārsā kuritādigān devlār deb kim āytādi, ē uyat-ye, ē uyat-ye, -deyaveribdi. Devlār bāşlığı uyilib ketib.

-Ēy Tülkivāy āşnā, āyting, nimā qilāylik? Bizgā yol örgāting, -debdi. Keyin tülkining māsłāhāti bilān qorğāngā qāytişib, uning tāgigā xāndāq qāziy bāşlāşibdi.

-Devārning bu tāmānidān çuqur qāzib, oşā sizlār āytgān bālālār otirgān cāydān çıqāmız. Ulār uxlāb yatgāndā bittādān tāppā-tāppā bāsāmız. Ānā oşāndā xāhlāsānglār ulārni tiriklāyin yeysizlār, xāhlāsānglār pişirib yeysizlār, -deb āql örgātibdi.

Devlār Tülkivāyning gāpigā lāqqā tūşişib, qorğānning tāşqı tāmānidān xāndāq qāziy bāşlāşibdi. Bulārni xāndāq qāzişdā qoyib, ikki āğız gāpni qorğān içidāgilārdān eşiting. Ulār qorğāndā qālib, bār māl-dūnyagā ēgā bolib, rāhāt-fārāgātdā yāşāyverişibdi. Bir pāyt Siçqāncān:

-Bundäy yatävergän bilän uzâqqâ bârmäyimiz. Hämmämiz birân-bir işning bâşidän tutişimiz keräk. Mänä, men bâğning içidän täşqarigä lähm kâvläymän. Sen nimä qıläsän, Müşükvây? -degän êkän, Müşükvây:

-Men dümim, moylävim bilän buğdâymi, tärıqmi yançämän, -debdi. İtvây êsä:

-Men sizläрни qorıqläymän, yanä bâşqâ nimä iş buyursäläring, ğällä êkişmi, orişmi, bęcânidil bęcäräverämän, -debdi. Börivây:

-Men qässäbçilik qılıb, qoymi, êçkimi, yağını yaqqâ, göştini göştgä äcrätämän, -debdi. Bulär işlärini täqsımläb älib, ähil, inäq bolib yaşäyveribdilär. Künlärdän bir küni Sıçqâncân yerning ästidän kâvläb, yol qılıb ketäyatgän êkän, şu yaqın äradän ğävur-ğuvur ävâz eşitilib qalıbdi. Yaxşirâq qulâq sâlsä, devlärninğ ävâzi emiş. Ulärgä yoldä yanlärigä älmäy häydäb yubärişgän Tülki yol-yorıqlär körsätär emiş. Sıçqâncân ärqäsigä qäytib, äşnäläri yığıbdi-dä, işlär çätâq debdi. Hämmä äşnäläri: "İşlär nimägä çätâq", deyişibdi. Şundä Sıçqâncân yer ästidä eşitgänläri äytib beribdi. Böri:

-Bundän çıqdi devlär qaçib ketmäsdän, ärqälärigä qäytib, biz tāmän lähm kâvläb kelişäyatgän êkän-dä, äsmändän kelişsä bilib qälärdik. Bu işdä ulärgä äyyar Tülki bâş êkän-dä, -debdi. Hämmäläri nimä qılışni bilmäy, bir mäslähätgä kelişälmäbdi. Şundä yanä Sıçqâncân gäp başläbdi:

-Men yer ästi yolini äsäsän tügätgänmän. Ulär häm u tāmändän men tāmängä yaqın kelib qalışibdi. Èrtä-indin uçrāşib qälärmiz. Şundä, Böri äkä, siz qolingizgä dombırä bilän täyaqni, siz, İtvây äkä, nāğāräni äläsiz, siz, Müşükvây äkä, mondini äläsiz-dä, küçläringiz bāriçä şāvqın-surān kötäräsizlär, men êsä şäqıldäqni älib qättiq-qättiq şäqillätämän, -debdi. Ulär mäslähätni bir cäygä qoyişibdi. Bir vāqt qārāngı tüşibdi. Qārāngıdä Sıçqâncân kâvlägän teşik äldidägi pānädä pāyläb turişsä, häligi devlär zāvurni kâvläb bitküzib, birin-ketin çıqıb kelişäveribdi. Şu päyt Sıçqâncānning buyrığı bilän Böri uvillägänçä qolidägi dombıräsini, İtvây bolsä irillägäniçä nāğāräsini kältäk bilän urib çälä başläşibdi. Müşük başini moydininğ içigä tıqıb bir miyavlägän êkän, ävâzi yetti mähällägäçä yetibdi. Sıçqâncānning özi şäqıldäqni şäqillätib şunäqāngi çiyilläb beribdiki, nāq

älamni buzibdi. Buni körüb, devläarning ötäkaläri yarilib, özläri kävlägän teşikkä biri sıgıb, biri tıqılıb qaçib qalışibdi.

Sıçqancân yanä dânişmändlik qılıb:

-Böri äkä, Müşükvây äkä, sizlär men qävlägän teşikdän täşqärigä çıqäsizlär. İtvây äkä, devlär tıqılıb qalgän şu ğärning ägzidä siz päyläqçi bolib qäläsiz, -debdi-dä, Böri bilän Müşükvâyni älib teşikdän täşqärigä çıqıb, devlär kävlägän ğärning äldidä turib älib, birävi ulib, birävi miyavläb, birävi çiyilläb, qolläridägi äsbâb-üskünläri çälib turışäveribdi. Devlär bu tãmändän qaçib çıqäy deyişsä, İtvây irilläb, qolidägi näğäräsini çälib ulärning ötäkäsinä yaribdi. Kirgän cäyläridän ärqägä qäytib ketäyin deyişsä, teşik äldidä turib älgän Böri ulib, Müşükvây miyavläb, Sıçqancân çiyilläb qolläridägi äsbäbläri çälib bättär qorqıtışibdi. Devlär qorqıb ketib, èndi sizlärgä xıyanät qılmäyimiz, deyişibdi vä täslim bolışibdi. Böri, İtvây, Müşükvây, Sıçqancân ulärni teşikdän çıqärib, boyin vä şäxlärigä ärqân bağläb, bändi qalışibdi. “Yalgänçi, äldämçi, dostlikkä xıyanät qılğänning cäzäsini şu”, -deb dümidän bittä şäxgä äsib qoyışibdi. Keyin mäslähätni bir cäygä qoyışib: “Şunça devni nimä qilämiz, bir ikkitäsini xızmat qıldiriş üçün älib qälib, qalgänläri sätämiz”, deb bazarğa älib barişibdi. Keyin bazar qılıb, älib barişib, puligä bazar qılıb, qorğängä qäytib kelib, şu yerdä uzâq vâqt yaşaşibdi. Çäl-kämpirni bir vâqlär bizgä tuz-nân bergän egämiz deyişib İtvây, Müşükvây, Sıçqancânlär ulärni älib kelişib bir qorğängä başlıq qılıb qoyışibdi.

Şu bilän ertägim tãmâm boldi.

18. LÄYLÄK, TÜLKI VÄ BÖRİ

Bir küni Lâyläk Tülkini ziyafätgä çäqiribdi. Tülki Lâyläknikigä kelibdi. Lâyläk suyuq aş qılıbdi, közägä qoyib ortägä qoyibdi.

-Qani, Tülkivây, âvqâtdän âling, -deb Tülkini âvqâtgä täklif qılıbdi. Tülkivây boynini çözib räsä urinibdi. Bäribir bolmäbdi, âgzi âşgä yetmäbdi. Şundä Tülki:

-Qani, Läyläkvây özläridän bolsin, mening qârnim toq, -debdi. Şundä Läyläk közäning içigä bähuzur tumşuğini tıqıb, xâtircäm âvqätni yeya beribdi. Läyläkning özi qârnini toyğazib âlibdi. Tülki:

- "Hä, bâpläding-kü", -debdi özigä-özi.

Ërtäsi küni Tülki Läyläkni ziyafätgä çaqırıbdi. Tülki külçätây_qılıb täxtäning üstigä yupqä qılıb yayib, ortägä qoyibdi. Şundä Tülki:

-Qani, Läyläkvây, âling täâmdän, -debdi.

Läyläk tumşuğini täxtägä uribdi, ämmâ âgzigä heç närsä kirmäbdi. Läyläk häm urinib heç närsä yeya âlmäbdi. U:

-Ëy, Tülkivây, özingiz âlävering, mening qârnim toq, -debdi.

Şundä Tülki bähuzur tilini yayib täxtä üstidägi külçätâyning hämmäsini özi yeb tügätibdi. Läyläk âçdän öladigän bolib, üygä qäytibdi. Ketäyatgändä Tülki:

-Ëy, Läyläkvây, dostim, ertägä häm keling, bir ğäläti oyun bär, şuni oynäyimiz, -debdi.

Läyläk ertäsigä häm Tülkinikigä mehmân bolib kelibdi:

-Qani, nimä oyining bär, körsät, -debdi. Şundä Tülki:

-Ëy, dostim, sen mening üstimgä çıq. Sen körmägän mämläkatläрни körsätämän, -debdi.

Läyläk Tülkining üstigä çıqıb otirib âlibdi. Tülki Läyläkkä:

-Dostim, ikki qänätini üstinggä yazib ikki üçini mengä tişlätib qoy, men bäländ yerlärdän ırğısäm, yıqılmäysän, -debdi.

Läyläk ikki qänätidän Tülkigä tişlätib qoyibdi. Şundä Tülki Läyläkning ikki qänätidän tişläb qäyerdä dolänä, toqäy bolsä, oşäning içigä kirib yügüräveribdi. Läyläkning qänätläri tökilib qıp-qızıl göşt bolib qalıbdi. Şundä Tülki toxtäb Läyläkni üstidän tüşiribdi. Läyläk äytibdi.

-Rahmät, Tülkivây, bolgänimçä boldim. Oyun şunçalik bolädi, bundän ärtiq bolmäydi.

Şundäy keyin däryälärning boyidä qurbäqälärdän uşläb yeb, qırq kün özini bāqıbdı, uxlāb dām ālimdi, öz üyigä kelibdi, qırq kündä läyläkkä pāt hām päydä bolib, uçädigän bolibdi vä Tülkining āldigä uçib kelibdi.

-Dostim, āmān-ēsän yüribsänmi? Biznikigä bār, sening oyining cüdä qızıq ēkän, men hām sengä ğäläti oyınläрни körsätämän, -debdi Läyläk.

Tülki Läyläknikigä bāribdi. Läyläk:

-Qāni, dostim, üstimgä çıq, -deb Tülkini üstigä otkāzib ālibdi-dä, sekin-ästä uçib, Tülkini āsmāngä ālib çıqıbdı vä: -Yer körinyaptimi? -deb sorābdi.

-Hä, körinyapti, -debdi Tülki.

Läyläk yanä bäländräqqä kötarilib uçıbdı. Bir säätdän keyin:

-Tülkivây, yer körinyaptimi? -deb sorābdi. Tülki:

-Yeq, körinmäyapti, -debdi. Şundä Läyläk:

-Ēndi mänzilgä yaqınlāşdik, bu qānātim tāldi, Ēndi bu qānātimgä öt, -debdi. Tülki sekin qozğālib, Läyläkning u qānātidän bu qānātigä ötāy degändä, Läyläk bir āğdārilib, Tülkining āyağını āsmāngä qılıb yubāribdi. Tülki dām bāşı, dām āyağı bilän āylānib-āylānib yergä tüşä beribdi.

Bir qoyçivān pādä bāqıb postinini yeçib, yergä tōşāb xātircām otirgän ēkän. Bir väqt qoyçivān āsmāngä qarāsä, āsmāndän bir nārsä tüşib kelāyatgän ēmiş. Uni körib qoyçivān: "Hä, bu xudāning bālāsi bolsä keräk", deb ornidän turib, qoylärini tāşläb qāçıbdı. Tülki kelib hāligi qoyçivānning postini üstigä tüşibdi. Postinni südrāb, bir tāşning yanigä bārib, postinni tāgigä sālīb yatāveribdi.

Bir күni Tülki postinning üstidä otirgän ēkän, bir Bōri uning āldigä kelibdi vä undän sorābdi:

-Ēy, Tülkivây bu tonni kim tikkän?

-Özim biçib tikkänmän, -debdi Tülki. Bōri:

-Ëy, siz çevärmisiz? Çevär bolsängiz mengä häm şundäy bir postin tikib bersängiz. U qänçä qoyning terisidän bolädi? -debdi. Tülki:

-On tört qoyning terisidän bolgän, siz kättä ädämsiz, sizgä ottiz beştä qoyning terisi postin bolädi, -debdi.

Şundä böri ottiz beştä qoyni häydäb kelib soyib, göştini äcrätib, Tülkigä hämmäsini täyyar qılıb beribdi. Tülki qoyläarning terilärini toplab uning üstigä çıqıb otiräveribdi. Ottiz beştä qoyning göşt yağını yeb yata beribdi. Bir äydän keyin Börivây kelib:

-Ëy, çevär, postin bitdimi?-debdi.

-Postin bitdi, lekin yaqäsidadän qıyadigän cäyi bär, siz şu yerdä otirib turing men qoşnilärnikidän qäyçi älib çıqıb, yaqä, yengini qıyıp, üstingizgä kiygizib qoyamän, debdi vä Tülki Börini otkäzib qoyib, qaçıb ketä beribdi. Tülkini kütib Böri keçgäçä otiribdi. Tülki kelmäbdi. Şundän keyin Böri Tülkidän äldängänini bilib qalıbdi vä ornidän turib Tülkining uyasigä kirib qarasä, postin häm yoq, Tülki häm yoq emiş. Böri bäländlikkä çıqıb qarasä: Tülki bir yerdä pisib ketäyatgän emiş. Böri quvıb ketäveribdi. U Tülkigä yetäy deb qalıbdi. Tülki bir vâqt ärqäsigä qarasä, Böri yetäy deb qalıbdi. Tülkining kâvakkä közi tüşib qalıbdi, u bärıb oşä kâvakkä kirib ketibdi. Böri häm uning ketidän kirmäççi bolibdi. Birâq u här qänçä urinsä häm kâvakkä sıgmäbdi. Üç küngäçä qımırlämäy, Tülkining çıqışını kütib yatäverib aç qalıbdi. Şundä Böri bir dehqänning közäsini älib kelib, Tülki kirib yatgän kâväkning ägzigä toğriläb qoyibdi. Şamäldä közä Böridäy uvılläy başläbdi, Tülkigä bu xuddi böri uvılläyatgändäy bolib eşitilibdi. Tülkining häm qârni nihäytdä açibdi. U kâvâkdän başını sekin çıqarıb qarasä, Böri yoq emiş. Tülki Böridän äldängänligini körib meni äldägän sen közämi, sening häm bir ädäbingni berib qoyay, deb dümigä bağläb, uni çäkäläkkä älib bärıb:

-Cän Tülki äkä, degin, -debdi. Közä indämäbdi. -Seni däryagä älib bärıb çöktirib öldirämän, -deb südräb bärıb, uni suvgä sâlibdi. Közägä suv tolib çökä başläbdi, şundäy qılıb u Tülkini özi bilän birgä däryagä südräb tüşib ketibdi. Tülki suvgä çökä turib, közägä:

-Cân közä, qoyib yubâr, -deb yalinä başlabdi. Közä qoyib yubârmäbdi, Tülki dümini üzib yubârib, zorğä qutulibdi. Tülki dümi yulinib, çoltâq bolib kelâyatsä, bir yerdä qırqtä tülki oynâb yürgän èmiş. Hälīgi tülkilär:

-Hây kältä düm, -deb ârquäsüdän yürüb uni keçgäçä mäsxärä qılışibdi.

Bir küni çältâq Tülki ulärni üzümxorlikkä âlib bäribaldi. Qırq tülki qaräsälär räng-bäräng tävlänib üzümlär işkâmdä pişib yatğän èmiş. Körib xursänd bolışibdi. Çoltâq tülki ulärgä:

-Häli quvânişgä vâqt ertä. Çünki üzümlär qarningiz toymäsdän qaçib qalışlari mümkün, -debdi.

-Undä iş çätâq êkän, -deyişibdi xäfä bolib tülkilär.

-Xäfä bolmänglär. Buning häm ilâci bär, -debdi çoltâq tülki.

-Hämmängiz tåkning zängigä dümingizni mähkäm bağlab qoysäläringiz, ulär qaçib ketäyatğändä uşlab qäläsizlär.

Bu gâp tülkilärgä mä'qul tüşibdi. Dümlärini tåk zängigä mähkäm bağlab qoyib üzüm yeya başlabdilär. Köp ötmäy soyil kötärüb bağbân kelib qalıbdi, çoltâq tülki âsânginä qaçib qutulibdi. Qırq tülki bolsä kältäk zärbidän dümläri üzilib, äräng qaçib qutulibdilär. Şu-şu ulärning özläri häm dümsiz qalıb, çoltâq tülkini mäsxärä qılmäydigän bolışibdi.

19. BÖRİ BİLÄN TÜLKİ

Böri bilän tülki ikkâvi dost tutingän êkän. Bir küni tülki böriining âldigä kelibdi, böri cüdä içikib turgän êkän, tülkiğä qarâb:

-È, dostim tülki, yaxşı kelding, qâni yür, meni bir câyğä âlib bär vâ qarnimni toyğäzib, xursänd qılıb kelgin, -debdi. Tülki "xop" debdi-yu, âldingä tüşib, ketidän Börini ergusitirib ketäveribdi. bärüb-bärüb, ulär bir yerdä toyğä ketäyatğän yetti-säkkiztâ xâtingä yolıqıbdilär. Hämmäsining

qolidä tügilgän dästurxân bär êkän. Şundä tülki bir yumäläb bedänä bolibdi vä häligi xätinläarning äldigä tüşib yorğäläy başläbdi.

Uni bir xätin körüb:

-İye, änävi bedänäni qărănglä, uni men bälämgä tutib berämän, -debdi-dä, qolidägi dästurxänni yergä qoyib, bedänäni quvä ketibdi, ulär ärqäsidadän böri quvläbdi.

Şundäy qilib, xätinläarning hämmäsi quvib ketäveribdi. Tülki bolsä, ulärning äldigä tüşib yorğäläyveribdi. Xätinlä yetäy-yetäy degändä, "pır" ètib uçib, yanä bir tāmāngä başlärmış. Şundäy qilib tülki bulärni äldäb, èrgäştirib ketäveribdi.

Böri bolsä, tügünlär içidägi ävqätlärni mäsä qilib yeb, qárnini toydirib cönäbdi. Xätinlä bedänägä yetälmäy çärçäb, yoldän qäytib kelişşä, tügünlär qup-quruq èmiş. "Vây şorimiz quribdi, Äyimbüvi ävgä çıqdi, ketidän ğävğä çıqdi, degändäy, bu nimäsi êkän!" deb däd degänläriçä qäläverişibdi.

Tülki äylänib bārsā, böri bir cāydā dām ālib yatgān èmiş.

Tülki börigä qārāb:

-Hä, ortāq, -debdi.

Böri ungä:

-Hä, qārnim cūdā toyib ketdi, dām ālib yatibmān, -debdi.

Èrtäsi küni tülkigä böri şundäy debdi:

-Ortāq, keçä meni cūdā xursänd qilib yubārding, èndi bugün sāl xāfā qilib qoygin.

Bungä cāvābān tülki:

-Xop bolädi, qāni bolmäsä, -deb böri bir bāqqā başläb bāribdi. Bāğning devāri tēgidä bir āmbār bär êkän, hämmäyaq üzümgä tolib-tāşgān, heç kim yoq èmiş. Vāqtıni ğānimät bilib, ikkisi üzümxorlikkē zor beribdi. Bir vāqt tülki qārnini ābdān toydirib, ikki dānā üzümni ikkälä burnigä tıqib, böri üngä äldigä bāribdi.

-È, dostim, mänä men cüdäyam toydim, äzbäräyi toyğanimdän üzüm burunlarimdän çıqıb ketdi. Bol, yaxşilab yeb, äbdän toyib äl, -debdi. Böri şaşib-pişib yeyaveribdi. Äxiri qärni şişib ketibdi, lekin burnidän çıqmäbdi.

-Qäni, burnimdäm çıqmädi-kü? -debdi u. Tülki börining tumşuğini kötärib qäräb:

-Hü änä, körinib qalıbdi, yanä bir äz yesäng çıqädi, -debdi. Böri yanä yeyaveribdi, qärni räsä köpçib, äxiri özini tutib turälmäy yatib qalıbdi. Tülkigä änä şu keräk èkän. U yügürä bärrib, devärgä çıqıbdi-dä:

-Üzümgä oğri ketdiye-ye-ye, üzümgä oğri ketdiye-ye-ye! -deb qıçqırıbdi. Uning tävuşini bağbän eşitib, soyil kötärib kelib qalıbdi. Böri läpänğläb bärrib bāyagi ämbärgä suqılğän èkän, sıgmäbdi. Devärgä tirmäşsä, çıqalmäbdi. Bağbän uni ölasi qılıb säväläbdi, börining yegän üzümläri äğzi-burnidän çıqıb, äxiridä kältäk zärbidän süläyib qalıbdi. Bağbän börini öldigä çıqärib, täşläb ketibdi. Bir vāqt huşigä kelibdi. Qäräsä, ämbär äğzidä yatğän èmiş. Yanidä heç kim yoq èmiş. U turä sälib devärdän äşib, bir çekkädä ingräb yatäveribdi.

Bir vāqt tülki kelibdi, börini körüb, undän:

-Hä, dostim, nimä boldi? -deb sorägän èkän, böri zorğä ingräb:

-Hä, dostim bolmäy öl. Bir äz xäfä qılıb qoygin desäm, şunçä xäfä qıläsänmi? -debdi.

Tülki:

-Birädär, bağ èğäsining seni bunçälik urişini qändän biläy? -debdi.

Böri yürälmäsdän şu yerdä qalıbdi. Tülki ketibdi.

Èrtäsi küni tülki oynäb yürgän èkän, bir cāydä kättä täş yatğän èmiş, uning yanidä bir qoyning kart dümbäsi häm bär èmiş. Ungä qäräb tülki: "Bundä bir sir bolsä keräk. Äldin uni özim yemäymän-ü, börini ropärä qılāyin" debdi. Keyin börining äldigä bärrib:

-Ortäq qärning qäläy? -deb sorägän èkän, böri:

-Qärnim aç, -debdi. Tülki:

-Bolmäsäm men bir qoy soyib, göştini yedim-ü, yağı qıldı. Bârib sen şuni yesäng-çi, -degändä, bõri:

-Bu gäping cüdä mä'qul, çünki keçägi kältäkdän içäk-bäğrim üzilib, häligäçä heç närsä yegänim yoq èdi, -debdi.

Bulär ikkisi bir tãmängä qarab cönäşibdi. Bir cäygä bärğändä, tülki uzâqdän turib yağni körsätibdi. Bõri:

-Yür, birgä bärämiz, -debdi. Tülki:

-Qoy, meni ävârä qılıb yüräsänmi, özing bärrib yeb kelä qäl, -deb bärmbädi. Bõri bärrib qaräsä, qoyning kart dümbäsi yatgän èmiş. Şaşilib bärrib tişläb tårtgän èkän, "pärt" ètib tumşığıdän qäpqängä ilinibdi. Şundä tülki yügürä kelib, hädeb yağni yeyaveribdi. Uzâqdän buni körib turgän ävçi tä yügürüb kelgünçä tülki qaçib ketibdi. Ävçi kelib qaräsä, qäpqängä ilingän bõri èkän.

-İye, men tülki desäm, sen èkäsän-dä, -deb bõrini äbdän kältäkläb, keyin boşätib yubäribdi.

Bõri bundän qutulib qärni aç keläyatgän èkän, yoldä bir qozini uçrätibdi, ungä qarab:

-Hây qozi, seni yeymän! -debdi. Qozi qorqä-pisä:

-È täqsir, äldin siz Kärim bábämning tuzidän älib keling, çünki göştim cüdä bemazä, -debdi. Şundä bõri: "Xop bolädi" deb tüz äxtärib ketibdi, ungäçä qozi qaçib qälibdi. Bõri kelib qaräsä, qozi yoq èmiş. Häyrän bolib bäräyatsä, bir cäydä bir xorâz turgän èkän. bõri bärrib:

-Hây xorâz, seni yeymän! -debdi. Xorâz ungä:

-Bolmäsä, äldin bir zirä-piyaz qiläylik, meni undän keyin yeng. Buning üçün siz ävväl piçâq täpib keling, men zirä vä piyaz keltiräyin, -debdi.

Bõri piçâq qıdırib ketibdi, xorâz päytdän fäydälänib, bir tãmängä qaçib qutulibdi. Bõri piçâqni älib kelsäki, xorâz yoq èmiş. Näiläc yanä ketäveribdi. Yürüb-yürüb bir cäygä bäräsä, bir xäçir turgän èmiş. Ungä qarab:

-Hây xäçir, seni yeymän! -debdi. Xäçir:

-Ägär meni yemâqçı bolsängiz, ävväl yüz märtä minäsiz, keyin yesängiz mäyli, âtam şundäy deb väsiyat qılğan èdi, -debdi.

Böri xäçirning şartını ornigä qoyış üçün tört märtä minibdi. Beşinçi minişidä xäçir bürini qoş äyaqlab tepibdi.

Böri çalqançasigä yıqılıbdi. Xäçir qaçganiça ketäveribdi. Böri ornidän turib, bir cäygä büribdi, qaräsä, ât otlab yürğan èmiş. Böri âtgä qarab:

-Hây ât, seni yeymân! -debdi. Ât bürigä:

-Bolmäsä, mening keyingi ong äyağım tüyağıgä âtam yazib ketgän ikki ènlik xätini oqıb, keyin yegin, -debdi.

Böri âtning ârçasigä ötibdi, ât toyağını kötarib turibdi. Bir vâqt böri yaqınigä kelgänidä ât uni bir tepgän èkän, bürining tişlari macâq-macâq bolib, özi ança nârigä bürib tüşibdi. Ât qaçib ketibdi.

Şu ândä tülki yetib kelibdi. Qaräsä bürining ağzi-burni qıp-qızıl qangä belängän èmiş. Şundä tülki undän:

-Hä, dostim, sengä nimä boldi yanä? -deb soräbdi.

-Hä, nimäsini, soräysän, işlar şundäy-şundäy boldi, -deb böri hämmä vâqeäni äytib beribdi. Şundä tülki debdi:

-Kördingki -qozı, yeb qoygin, termülib qâlsin ikki közi. Sengä kim qoyibdi Kârim bâbâning tuzi? Kördingki -xorâz, urib boynini üz, sengä kim qoyibdi zirä bilän piyaz? Kördingki - xäçir, urib boynini gäci, sengä kim qoyibdi, xäçir minişni? Kördingki -âd, yeb üstidä yat, sengä kim qoyibdi, mirzä buvâlikni?

Böri tülkidän tä'zir yeb, indämây turib ketäveribdi, nâriyaqqä bârgän èkän, ikkitä âvçi buni körüb qâlib, quvâ ketibdi. Böri qaçib büräyatgändä yoldä bir âdâm qoş häydäb yürğan èkän. Böri bürib qoşçıgä yalinibdi:

-Cân ämäki, meni şu âvçilärdän säqläb qâling.

Qoşçı: "Xop bolädi", deb bürini kättä qanârgä sâlib qoyibdi. Bir vâqt âvçilər yetib kelib qoşçidän: "Böri ötmädimi?" deb soräbdilər. "Hä, ötib ketdi" debdi qoşçı. Ävçilər ketgändän keyin böri qanârdän çıqıb qoşçıgä:

-Hây, qoşçı, seni yeymân! -debdi. Qoşçı:

-Ë, bu qändäy gäp äxır, men seni ölimdän qutqärib qâlsäm-u, meni yeysänmi? -desä, bõri:

-Yaxşilikkä yamânlik, -der emiş.

Şundä qoşçı yalinibdi, bõri sirä häm unämäbdi. Bulär şundäy məcärä qılıb turgän ekän, tülki yetib kelib, qoşçidän:

-Hä, nimä gäp? -deb soräbdi.

Qoşçı bolgän väqeäni tülkigä birmä-bir äytib beribdi.

Tülki bõrigä qaräb:

-Men sening şu qänärgä sıgışinggä işänmäymän, özing sıgsäng häm düming sıgmäydi, -debdi. Bõri ungä: -Yoq, sıgdım, -debdi. Tülki:

-Bolmäsä, qäni kirib kör-çi, -degän ekän, bõri:

-Mänä bolmäsä, -deb qänärgä kiribdi. Tülki qoşçıgä imläb qänär ägzini bağlaşni buyuribdi. Qoşçı qänär ägzini mähkäm bağläbdi. Şundän song qoşçı bilän tülki ikkisi bittädän ikkitä soyıl älib, bõrini urä-urä öldirişibdi.

20. ÄVÇİ, KÖKÇÄ VÄ DÄNÄ

Bir zämändä bir ävçi bär ekän. Bir küni u dälägä çıqıbdi, yergä tuzâq qoyib, özi bir pänä cäydä pisib otiribdi. Bir gälä kaptär uçib kelib, çinärgä qonibdi, yergä tüşib dänlämäqçi bolibdi. Kaptärlär ärasidä Kökçä degän keksä bir kaptär bär ekän. U kaptärlärgä qaräb: "Pästgä tüşmänglär, tuzâq bär, ilinib qäläsizlär" debdi.

Kaptärlär Kökçäning sözigä qulâq sâlmäy, bittä-bittä uçib tüşib, dänläy başläbdilər. Äxiri näfläri gäliblik qılıb, tor ästigä kiribdilär. Buni Kökçä körüb, şerikläridän äcräb qalışni, yalgız yaşaşni özigä ep körmäbdi vä

özi həm pəstgä tüşib, tor ästigä kiribdi. Ävçi sekin-ästä torning ipini tårtibdi, hämmä kəptär torgä ilinibdi.

Kökçä şeriklärigä qäräb:

-Əndi bir sözim bär, ägär xop desängiz, äytäyin, zärä-märä qutulsäk, -debdı.

Kəptärlär:

-Xop, äyting, ävväl sizning sözingizgä kirmäy şu bälägä yolıqdık, əndi nimä desängiz, şuni qılämiz, -deyişibdi.

Kökçä:

-Men qäysi tāmāngä uçsäm, sizlər həm oşä tāmāngä bärävär uçäsiz, bärävär hărăkät qıläsiz, -debdı.

Kökçä başlıq hämmä kəptärlär birdän äsmāngä kōtärilgän ekän, torning ipi üzilibdi, ävçi kəptärlär ärqäsidadän quvā ketibdi vā “birär yergä bärıb tüşışsä, uşläb älämän”, deb oyläbdı.

Kökçä qäräsä - ävçi quvıb keläyatgän ekän. Kəptärlär cüdä bäländ kōtärilib, közdän gäyib bolıbdılar.

Kökçä əndi tordän qutuliş yolını izläb turgän ekän, Dänä ismli bir siçqän dostı yadigä tüşib qalıbdı vā kəptärlärni şu tāmāngä başläbdı. Kəptärlär çöl-biyabānlär üstidän ötib, tāglärdän aşıbdılar, bärıb-bärıb Dänāning ini ägzigä kelib qonıbdılar. Kökçä Dänāni çağırıbdı. Dänä çıqıb qäräsäki, dostı Kökçä emiş. Dänä dostı Kökçäning iltimäsi bilän ävväl Kökçäning şerikläri, keyin özini tordän qutqazıbdı. Songrä hāl-ähvāl soräbdı. Kökçä bütün vāqeäni äytib berıbdı.

Dänä qädrdän dostläri kütiş üçün, səlqın vā huşhävā yergä cäy qılıbdı, nän-dün, nāz-ne'mätlärni seräb qılıbdı.

Çınärdä otirib hämmä vāqeäni körgän bir qärgä: “Kəptärlär birän yergä bärıb tüşşä, dänigä şerik bolärmän” degän ümid bilän ulär ärqäsidadän uçıb kelgän ekän. Qärgä Dänāning kəptärlärgä bergän yardımını körib, häyrän qalıbdı, öziçä: “Dost yardım berär ekän, men həm siçqän bilän dost

boläyin", deb oyläbdı. Songrä bärıb Dänäni inidän çäqırıbdı. Dänä çıqıb qäräsä, bir qärgä turgän emış.

Dänä eşıkdä turgän qärgägä qarab:

-Xoş, keling, birädär, -debdi. Qärgä:

-Men cänivärlärning heç birigä qoşılmäy, yalgız özim yaşab kelämän, yar-birädärim, cänküyärim yoq, cänivärlär hämişä mendän qaçışadı. Yalgızlık cändän ötdi, qıynälib ketdim, oylab-oylab siz bilän dost bolışni mä'qul kördim, ärzumni qäbul qılsängiz, deb ümid bilän keldim, -debdi. Siçqän qärgägä cäväbän:

-Dürüst, lekin siz meni qäyerdä körsängiz, yeysiz, şuning üçün sözingizgä işänış qıyın, -degän ekän, qärgä:

-Toğri äytäsiz, dostim, rästini äytsäm, qäyerdä siçqän körsäm, tutib yer edim. Ämmä dostlik yaxşı ekän, endi sizgä sirä zärär yetkəzmäymän, -deb çınäkäm vä'dä beribdi. Dänä bolsä qärgäning sözigä işänib, inidän çıqıbdı, qärgä bilän qol älişib, dost bolibdi, uni mehmän qılıbdı.

Bir küni qärgä dosti Dänäni bağıgä täklif qılıbdı. Dänä bärädigän bolibdi. Qärgä Dänäni tumşuğıdä älib barmäqçi bolibdi, lekin siçqän qıynälmäsın deb uni çängälidä äväylab älib ketibdi, bağıgä kelib qonibdi. Bu bağ cähändä bär hämmä mevä dəräxtləri bilän bezängän äcäyib cäy ekän. Xılmä-xıl güllär xuşboy hid sächib, bostänni yaşnätib turär, şişädäy tınıq suvlär şildiräy äqıb turär ekän. Türli-tümän mevälär pişib, tägigä tüşib yatär ekän. Qärgä Dänäni yaxşilab ziyafät qılıbdı. Siçqän köp xursänd bolib, bağ içidä qärgä bilän tāmāşä qilib yürıbdı. Buni şü bağdä yürgän bir taşbäqä körib qalıbdı. Ulärgä häväsi kelibdi. Säläm berib, ulär äldigä bärıbdı. Häl-ähvällärini, siçqän bilän qärgä ortäsıdägi inäqlık, mehribänlik säsäbini soräbdı. Qärgä taşbäqägä kaptärlär väqeäsini äytib beribdi.

Taşbäkäning häväsi yanä ärtibdi. Dostlik, birgälikning bähäsi yoq, deb ulär bilär qädrdän dost bolışgä söz beribdi. Qärgä taşbäkäni häm köp izzät-hürmät bilän ziyafät qılıbdı.

Bağning bir tāmānidägi bäländ tepä bağridä bir kiyik yürär ekän. U qärgä, siçqän vä taşbäqäning tātuv bolib yürışgänini körib, qärgäning

mâqânigä qârâb yol âlibdi. Ulâr yaqînigä kelib, sâlâm beribdi. Uni hämmälâri xursândlik bilân kütib âlibdilâr. Qârgä kiyikni dâsturxângä täklif qılıbdi vâ özârâ gâplâşib otirişgändä kiyik, qârgä, siçqân, tâşbâqâning bir-birlâri bilân hämcins bolmäsâlâr hâm, nimâ üçün bunçâlik inâqliklâriining sirini bilişgä kelgânini âytibdi.

Qârgä bolib ötgân vâqeälâri kiyikkä birmâ-bir hikâya qılıb beribdi. Songrâ kiyik hâm ulâr bilân dostlik iplâriini bâğlâmâqçi bolibdi. Dostlâr qâbul qılıbdilâr. Hämmälâri bâşqâtdân orinlâridân turib kôrişib, hâl-âhvâl sorâşib, kiyikni yuqârigä otkâzib, ungä köp iltifât qılıbdilâr. Şu pâytdä ânâ kâptârlâri xâtirlâbdi. Qârgä kâptârlârgä bir xât yazib berişni Dânadân sorâbdi. Dânä xursând bolib xât yazib, uni qârgâning onğ âyâğigä bâğlâbdi. Qârgägä âq yol tilâb, hämmälâri uni küzâtişibdi. Qârgä kâptârlâriining mâqânigä kelib, xâtini beribdi. Kâptârlâr xâtini oqıb, qârgä bilân uçib, bâqqâ kelib qonibdilâr. Dostlâr kôrişib-sorâşib, şirin-şirin suhbâtlâşib otiribdilâr.

Bir zâmân kiyik säyr-tâmâşägä çıqıb ketibdi. Lekin hä degändä kelâvermâbdi. Dostlâr xâvâtir âlibdilâr. Şundä Kökçä qârgägä qârâb:

-Kiyikdân şu çâqqâçâ dârak yoq, undân xâbâr âliş kerâk, -debdi. Qârgä kiyikni köp âxtârsâ hâm tâpâlmâbdi. Äxiri xâfâlikdân nimâ qılâriini bilmây, häyrân bolib ketâyatgändä bir yergä közi tüşibdi, qârâsâ - beçârâ kiyik zâlim âvçining qoyib ketgân tuzâğigä âyâğıdân ilinib yatgân êmiş. Tezdä uçib bârib, dostlâriini bu vâqeädân xâbârdâr qılıbdi. Ulâr cüdâ xâfâ bolib, bir-birlâri bilân mäslâhât qılışibdilâr.

Kökçä bundây deb mäslâhât beribdi:

-Qârgävây, sen siçqânini çângâlındâ âlib bâr, siçqân kiyikning tuzâğını qırqsın.

Bu gâp hämmägä yaqıb tüşibdi. Qârgä siçqânini çângâligä âlib uçib ketibdi, ârqâsidân Kökçä hâm uçibdi, bulârgä tâşbâqâ hâm êrgâşib qâlibdi. Kökçä tâşbâqägä hârcând bârmâgin, desâ hâm bolmâbdi. Qârgä siçqânini kiyik ilingân câygä âbârib qoyibdi. Siçqân kiyikning âyâğıdâgi tuzâğını qırqâ bâşlâbdi. Kökçä oylâb turib:

-Dostim Dånâ, kiyikning âyağıdâgi tuzâqning hâmmâsini qırqmâ: üç tâlâsini qâldir. Tâğın âvçi buni bizdân körîb, zârâr yetkâzâdigân bolmâsin. Âvçi kelgâç, kiyik bir zor berib, üç tâlâsini üzib ketâverâdi, -debdi.

Dånâ Kôkçâning âytgânini qılıb, üç tâlâ ipni qâldiribdi. Âvvâl qârgâ siçqânni kôtârib uçibdi. Uning ketidân kâptâr uçibdi. Ulâr bâqqâ kelib qonişibdi. Qârgâ siçqânni çângâlidân yergâ sekin qoyibdi.

Âvçi tuzâqqâ ilingân kiyikni körîb, yügürâ kelgân êkân, kiyik bir intiliş bilân üç tâlâ ipni üzib qâçibdi. Âvçi nâmid bolib tuzâqni âlib ketmâqçi bolgân êkân, tâşbâqâni körîb qâlib xurcunigâ sâlibdi. Kiyik âllâqâçân qârgâning bâğigâ yetib kelgân êkân. Dostlâri qârasâlârki, tâşbâqâ yoq êmiş. Kôkçâ:

-Men ungâ hârcând bârmâgin, desâm, kônmâgân êdi. Bâr, qârgâ, xâbâr âlib kel! -debdi.

Qârgâ kiyik ilingân câygâ bârib qârasâ, âvçi tâşbâqâni xurcunigâ sâlib, âğzini mâhkâm boğib ketâyatgân êmiş. Tezdâ kelib dostlârigâ âytibdi. Kôkçâ yanâ mâslâhât beribdi. Dostlâr Kôkçâning mâslâhâtini mâ'qul tâpib, şundây qılıbdilâr: qârgâ siçqânni kôtârib uçib ketibdi. Kiyik âvçining âldidân çolâqlânilib ôtâveribdi. Âvçi kiyikni körîb, xursând bolibdi vâ: "Tuzâqdân qâçiş vâqtidâ âyağı sınib, çolâq bolib qâlgân êkân, êndi uni uşlâb âlâmân", deb kiyikning ârqâsidân yügürîbdi. Kiyik hâm âqsâqlânilib qâçâveribdi. Âxiri âvçi cüdâ çârçâbdi, yelkâsidâgi xurcunini tâşlâb, kiyik ârqâsidân râsâ yügürîbdi. Qârgâ siçqânni xurcun yaqinigâ êltib qoyibdi. Siçqân xurcunni teşib, tâşbâqâni qutqâzibdi. Tâşbâqâ bir kâttâ tâşning tâgigâ kirib berkinibdi. Qârgâ siçqânni bâqqâ âlib bârib qoyibdi. Songrâ kiyikning âldigâ bârib: "iş bitdi, êndi qâçâver!" debdi. Kiyik qâçib ketibdi. Âvçi kiyikning gârdigâ hâm yetâlmây qâlibdi. Kiyik bilân kâptâr ikkisi qârgâning bâğigâ bârişibdi. Dostlâr xursând bolîşib, dostlik sâmârasidân bâhrâmând bolib, bâğdâ tinç ümr keçirâ bâşlâbdilâr.

21. QÄŞQIR BİLÄN ÈÇKİ

Bir bär èkän, bir yoq èkän, bir qäşqır bär èkän. Qärni aç qäşqır yoldä kelâyatsä, bir èçkini körıbdi. Qäşqır:

-Èçki, men seni yeymän, -debdi. Èçki:

-Meni yesäng tumşuğingni çäyib ye, -debdi. Qäşqır hävuzgä bärıbdi:

-È, hävuz, bergin suv, çäyay tumşuq, yeyay èçki, -debdi. Hävuz:

-Sen tábâq älib kel, keyin tábâqdä suv älib çäy. Mendän ädämlär suv içädi, -debdi. Qäşqır külälning äldigä bärıbdi:

-È, küläl, bergin tábâq, bäräy hävuz, äläy suv, çäyay tumşuq, semiz ulâqni men yey, -debdi.

Şundä küläl:

-Sen ustädän çöt(teşä) älib, sâz tuprâq älib kel, men tábâq yasäb berämän, -debdi. Qäşqır ustägä bärıbdi.

-Èy, ustä, kılgin teşä, teşäni mengä ber, qäziy tuprâq, uni külälgä beräy, yasäsin tábâq, bäräy hävuz, äläy suv, çäyay tumşuq, semiz ulâqni men yey, -debdi. Ustä teşä berıbdi. Teşäni älib tuqrâq qäzıbdi, sâz tuprâqni külälgä älib bärıbdi, küläl tábâq yasäb berıbdi, tábâqni älibdi, hävuzgä bärıbdi, suv älib tumşuq çäyıbdi. Keyin "Èndi yeymän" deb kelsä, èçki älläqäçän ketib qälgän èkän. Qäşqärgä äläm qılıb uvulläy başläbdi:

Äq èçkini yemägän ähmâq başım u, u, u

Qäri èçkini yemägän qäri başım u, u, u

Sarıq èçkini yemägän sâddä başım u, u, u

Kök èçkini yemägän kök miyabâşım u, u, u

Mengä uçrädi bir şırvâz,

Kim qoyıbdi niştäm piyaz.

Mengä uçrädi bir xäçir,

Kim qoyibdi yüz xâtır.

Mengä uçrâdi bir ât,

Âyağı tolä qârä xât.

U xâtني oqıbâqsâm,

Tepib sâldi qârä ât u, u, u...

Qaşqır şüdgârdän ketib bäräyatgändä bir quyruqni köribaldi.

Şüdgârdä yatgän quyruq, qâtgän quyruq, nä quyruq,

Bir bälâsi bolmäsä, neçün yatâr bu quyruq,

deb quyruqdä qâpqân bârligini bilib, yemây ketib qâlgän êkân.

22. SİÇQÂN BİLÂN QONĞIZ

Bir bâr êkân, bir yoq êkân, âç êkändä, toq êkân, tülki yasâvul êkân, cumçuq çâqımçı êkân, qârgä qâqımçı êkân, tâşbâqâ tarâzçı êkân.

Qâdim zâmändä Qonğızây degän cüdä gözäl bir qız bolgän êkân, ây desä ây êkân, kün desä kün êkân. Künlärdän bir kün Qonğızây özigä baxt izläb yolgä çıqıbdı. Yol yürıbdı, yol yürsä hâmmol yürıbdı. Kelib-ketib bir otlâqzârdä qoy bâqıb yürügän çopângä duç kelıbdı. Qonğız âytıbdı: “Ëy, çopân meni özinggä xâtin qılıb âlmäysänmi?” debdi. -Mâyli, -debdi çopân, -mengä tegäsänmi? Qonğızây bolsä undän sorâbdı: -Meni âlsäng nimä âlib beräsän?

Çopân âytıbdı: -Men seni âlgänimdän keyin, ägär gâpimgä kirmäsäng mänä şu qolimdägi täyak bilân urämân, -debdi. Çopân şundây deyişi bilân Qonğızâyni vähimä bâsıbdı.

U: -Yaxşisi ungä körinmäsdän häzirdänâq qaçib qâlây, -debdi.

Şundây qılıb Qonğızây yanä öz baxtini izläb yolgä rävnä bolibdi. Yürüb-yürüb äxiri bir otâq qiläyatgän dehqängä yolıqıbdı. Xuddi bāyagidây Qonğızây dehqändän soräbdi. Dehqân äytibdi:

-Hä, älämän, lekin gäpimgä kirmäsäng, men seni şu qolimdägi orâq bilän başinggä tüşürämän, -debdi. Yanä Qonğızây öz yolidän qälmäy qaçib qâlibdi. Äxiri kelib-kelib bir devârgä ropärä kelib qâlibdi. Bunday qärasä bir siçqân devâr kävagidän çıqıb turgän emiş. Qonğızây: -Meni äläsänmi deb soräbdi? -Älbättä älämän, -debdi siçqân. Ägär sengä tegsäm meni urmäysänmi, -debdi Qonğızây. Siçqân: -Men seni heç qaçân urmäymän, fäqät tuf-tüfläb tākçägä qoyamän, -debdi. Qonğızây biräm sevinib ketibdiki, oşä yerning özidäyâq oyingä tüşä ketibdi. Şundây qılıb Siçqânbây bilän Qonğızâyning toyläri qırq keçäyü qırq kündüz dävâm etibdi. Keyin ikkâvläri birgä yaşây başläbdilər. Künlärdän biridä Siçqânbây toygä ketä turib, Qonğızâygä: -Sen köçägä heç çıqä körmä, üyimizning äldidä kattä därya bär, şungä yanä yıqılıb ketmägin, deb täyinläbdi. Siçqân toygä ketibdi. Kün keç bolibdi. Bir vâqt Qonğızâyning üyi äldidän bir gälä ätlıqlär ötib qâlibdi. Qonğızây esä şu päyt suvgä çıqqân ekän, suv älämän deb bir äyağı täyib ketibdi. U ätlıqlärgä öz hâlini bildirib, Siçqânni soräbdi:

Ätlıqlärä-ätlıqlär

Ät başini tärtinglär.

Oşä toygä bäsängiz,

Siçqânbâyni äytinglär.

Ätlıqlär xop äytämiz, deb ketişibdi. Ätlıqlär oşä toygä bärrib, Siçqânbâyni körib şu gäpni äytişibdi.

Siçqânbây şaşilib, bir tábâq lälävni älib, tezräq älib bäräy, Qonğızây sävimäsdän yesin, -deb yügürä ketibdi. Üylärigä bärrib qärasä heç kim yoq, Qonğızây häm körinmäbdi. Äxiri “Qonğızây- Qonğızây”, deb çäqıribdi. Heç kim tävuş bermäbdi. Birdän xäyaligä därya tüşib, bärrib qärasäki, häqiqätän häm Qonğızây bir äyağı äsilib, ölib yatgän emiş.

Siçqānbāy birām xāfā bolibdiki, hāligi bir tābāq āşni qolidān qoymāy:

Yergā qoysām çāng bolādi,

Āsmāngā qoysām gārd bolādi,

deb tāmning üstigā çiqārib qoyibdi. Āşni èsā qārgālār bittā qoymāy çoqib-çoqib yeb ketişibdi.

Şundāy qilib, Siçqānbāy Qoŋgızāydān āyrilil: yanā oşā özining mākānigā qāytib mātām tutibdi.

Şu bilān Siçqānbāyning özlāri āşlārini āşāb, yaşlārini yaşābdilār.

23. BĀRĀQVĀY, MIYAVCĀN VĀ XORĀZVĀY

Qādim-qādimlārdā ādām bālāsi hāmmā hāyvānlār bilān ināq, āhil yaşār èkān. Hāyvānlārni tiligā ādāmlār tüşünsā, ādāmlārning tiligā hāyvānlār tüşünār èkān.

Şundāy zāmānlārning biridā bir qışlāqdā Bārāqvāy it, Miyavcān müşük hāmdā kekkāyğān Xorāzvāy yaşāşār èkān. Ulār bir qışlāqdā yaşār èkānlāru bir-birlārinikigā bārdi-keldi qılışmāgānidān Bārāqvāy Miyavcānni, Miyavcān Xorāzvāyni tānimāskān. Miyavcānning yaxşı yaşāb, heç aç qālmāsligi dāŋgini èşitgān Bārāqvāy künlārdān bir küni sorāb-soriştirib unikigā kirib kelibdi. Miyavcān Bārāqvāyni yaxşı kütib ālib, tā'zā mehman qilibdi. Mehmāndārçilik tūgāgāç, Bārāqvāy Miyavcāngā qārāb:

-Āşnā, men tuz-nāningni yeb sen bilān dost-birādār boldım. Bilsāng, men sening āldinggā bir nārsādā dārs ālib, āql örgāngāni keldim, -debdi.

-Māyli, -debdi Miyavcān, -sen örgāngāni kelāsānu, men yoq deymānmi? Sorā, örgātāy, nimāni örgānmāqçisān? -Bārāqvāy:

-Seni yemiş tāpişning zor yolini bilādi, şuning üçün heç aç qālmāydi, deyişādi, şu rāstmi? -debdi.

Miyavcân: -Râst bolsä, râst-dä! Men yemişimni hidigä qäräb tãpãmän. Mänä, mäsälän, göştning hidini yetti tãş nãridän turib hãm bilãmän, -deb cãvãb beribdi. Şundä Bãrãqvãy:

-Åşnä, sendägi xuddi änä şu ådãtni örgãngãni kelgãnmãn. Rãzi bolib, meni şãgirdlikkã ålsãng, -debdi. Miyavcân rãzi bolib Bãrãqvãyni özigä şãgirdlikkã ålibdi. Ulãr biri ustãz, biri şãgird bolib yaşãb turişgãn èkãn. Xorãzvãy kekkãygãniçã “qu-qu-qu” deb kelib qãlibdi. Miyavcân bilãn Bãrãqvãy ungã sãlãm berişibdi. Xorãzvãy sãlãmgã nãzãr-pisãnd qilmãy, kekkãygãniçã:

-Qãysi birlãring Miyavcãn? -deb sorãbdi.

Miyavcãn:

-Xoş, Miyav menmãn, xızmat, -debdi Xorãzvãygã. U:

-Sen Miyavcãn bolsãng qãni mengã äyt-çi, sen ävqãtingni hidlãb tãpãsãnmi ya titkilãb, -debdi. Miyavcãn:

-Men yemişimni hidlãb, hidigä qärãb tãpãmän, -deb cãvãb beribdi. Şundä Bãrãqvãy:

-Toğri, toğri. Miyavcãnni äytgãn sözining hãmmãsi toğri, u yemişini hidigä qärãb tãpãdi. Şuning üçün men ungã şãgird bolib tüşdim, -debdi. Xorãzvãy:

-Sen şãlpãng qulãq, cım tur. Sendãn gãp sorãyatgãnim yoq, -debdi-dä, Miyavcãngã qärãb: -Undãy bolsä, meni hãm şãgirdlikkã ålãsãnmi? -debdi. Miyavcãn:

-Seni şãgirdlikkã ålsãm-ålãmãnu, ämmã bittã şãrtim bãr.

-Qãndãy şãrt èkãn, bilsãm bolãdimi? -debdi Xorãzvãy.

-Şãrtim şuki, gödãyib, kekkãyşingni kãmãytirãsãn. Bãrãqvãy bilãn mengã oxşãb sãddãrãq, åddiyrãq bolãsãn. Ägãr tãcing yol qoymãsã qoşnim ustã Hãcigã åldirib tãşlãysãn. Şu gãplãrimni qilsãng, özingã şãgird qilib ålgãnim bolsin.

Xorãzvãy Miyavcãnni hãmmã gãpigã “Nimã desã, desin, ävvãl yemişni hidigä qärãb tãpişni örgãnib ålãy, keyin özim bilãmän”, debdi-dä,

Miyavcânning hamma şartini qabul qilib, unga şagird tüşibdi. Uçavlân, Miyavcân, Bâraqvây və Xorâzvây birgä-birgä birävi ustâz, ikkâvi şagird bolib ähil, inâq yaşâyverişibdi.

Miyavcân Bâraqvây bilân Xorâzvâygä hid yardämida yemiş tâpişni örgätä başläbdi.

-Şamälning eşişigä qarab, hidni biliş mümkün, -debdi Miyavcân ulärgä, lekin buning üçün qarın aç bolmağı, qulâq ding turmağı keräk. Qoy göştining hidi başqa-yu, mäl göştining hidi başqa. Miyavcân, undäy qilsäng hidni yaxşı biläsän, bundäy qilsäng hidni yaxşı biläsän, deb räsä örgätibdi. Xorâz Miyavcânning gäplärigä qulâq sâlgän bolib turibdi-dä, yerni titkiläy başläbdi. Bundän Miyavcânning cähli çıqıb ketibdi-dä:

-Sendän şagird çıqmäydi, yerni titkilägäning titkilägän ekän, -deb unga cävâb berib yubâribdi. Bâraqvâygä hidigä qarab yemäknî tâpiş yolini bütünläy örgänib älgändäy tuyulibdi-dä, cävâb berişini, üygä bârib yaşâşlığını äytibdi.

Miyavcân:

-Äzginä vâqt içidä, men häli hämmäsini örgätmädim, sen esä, hämmäsini bilib älmädin, -deb Bâraqvâygä cävâb bermädi. Äradän yanä bir-ikki kün ötgäç, Bâraqvây: -Men hämmäsini örgänib äldim. Hählägän päytimdä hidigä qarab yemişimni tâpiş älämän, -deb cävâb soräbdi.

Miyavcân yanä: -Bir äz säbr qıl, sen häli hämmäsini bätämäm örgänib älgäning yoq, -deb unga cävâb bermäbdi. Bâraqvây heç qoymägäç, cävâb berädigän bolibdi. -Xop, cävâb beräyin, lekin bugün emäs, -debdi. Miyavcân, -ertägä kelgin. Ertäläb turib Miyavcân xätinigä:

-Ertäläb Bâraqvây kelib meni soräsä äzändä çıqıb ketdilär, lekin qäyergä ketgänlikläri äytmädilär, bilmäymän, degin, -deb täyinläb üydän çıqıb ketibdi. Ertäläbki çây-nân päytidä Bâraqvây eşikni taqıllätib kelib, Miyavcänni uçrätmäy, xätinidän:

-Miyavcân äkäm qäyâqqä ketdilär, -deb soräbdi. Xätini:

-Qāyaqqādir çıqıb ketdilär. Lekin qāyaqqā ketgänliklərini äytmädilär, -debdi.

Bärâqvây: -Meni sınâb körış üçün çıqıb ketgän, -debdi. Dârhâqiqât, Miyavcân Bärâqvâyni sınâb körış üçün "Qâni körây-çi, Bärâqvây hidläb yemäk tâpişni bütünlây örgändimikin, yoqmikin", -deb ätäyläb çıqıb ketgän êkän. Şundây qılıb Bärâqvây "Meni sınâş üçün şundây qılğän" deb hid âlib Miyavcânning izidän bärâveribdi. U bir qänçä vâqt yürüb nihâyat Miyavcân yaşirini b âlgän câygäçä yetib bäribaldi. Miyavcân ävväl bir yergä yaşiringän êkän, undän nârirâqqä bärüb bir tâşdän ikkinçisigä säkrägän êkän. Keyin ğärning bir ong tāmānidän kirib, bir çäp tāmānidän çıqıb ketgän êkän. Şundây qılıb yolini ädâştirib-ädâştirib, keyin èng âxırı bir dâräxtning tepäsigä çıqıb âlib, cımginä pisib yatgän êkän. Bärâqvây Miyavcânning yaşiringän, u yaqdän bu yaqdän yürgän yolidän iskâb-iskâb yüräveribdi. Ğärning ong kävâgidän kirib, çäp kävâgidän çıqıbdı. Miyavcân dâräxtning tepäsida "Hä, Bärâqvây çäkki emäs, hiddän tâpişni örgänädigän bolib qâlibdi, -deb xursänd bolibdi. Ämmâ xursändçiligi uzâqqä bärmäbdi. Bärâqvây dâräxtning tægigä bärüb Miyavcânning izini yoqâtıb qoyibdi. U dâräxtgä qärämäy, Miyavcânni körmäy äylänäveribdi. Miyavcân çıqıb yaşirini b âlgän dâräxtni gır-gır äylänä-äylänä izigä qäytä başläbdi. Bärâqvâyning bu işini dâräxt tepäsida oltirgän Miyavcân körüb äfsusläni bdi. Keyin: -Hây, Bärâqvây, tepänggä dâräxtgä qärä. Men bu yerdämän-kü? ! -debdi. Bärâqvây dâräxtgä qäräsä, Miyavcân külib turgän emiş, Miyavcân dâräxtdän tüşüb Bärâqvâygä tәнbeh berib:

-Seni âxırıgäçä hidgä qäräb yemäk tâpişni örgängin desäm, âxırıgäçä qunt qılmädinġ. Xorâzvâyni-kü âdäm bolmäsdän cönätib yubârgän edim. Sen häm qunt bilän âxırıgäçä örgänib, nihâyasigä yetkâzmädinġ. Kişi bir nârsägä kirişdimi, ungä qol urdimi, âxırıgä yetkâzişi lâzim. Bolmäsä heç nârsä çıqmâydi, birân-bir yutuqqä erişälmâydi, -debdi. Şu-şu sâbâqni nihâyasigä yetkâzmägäni üçün Bärâqvâylarınġ kättädän kiçigi fâqät yerni iskâb, yerdän hid âlib, olcäsini, yemişini tâpib yeb yürär êkän.

24. HÜNÄRLİ YİGİT

Bir bår èkån, bir yoq èkån, qådim zåmåndå bir şåhårdå bir çål bilån kåmpir bår èkån. Ulårning Måmåtbbåy degån bittåyu-bittå ođli bår èkån.

Kåmpirning åtå merås bir håvlisi bår èkån. Çål-kåmpir bu håvlini üç yüz tillågå såtışibdi vå måsłåhåtlåşib ođılını sāvđå işigå örgåtmåqçı bolışibdi.

Çål ođlıni çåqırıp:

-Bålåm, biz èndi qårib, küçđån qåldik. Sen månå bu yüz tillåni ålib, sāvđåğårçilik qılgin, -debdı.

Bålå yüz tillåni beligå tğib, yorgå eşåkkå minib: "Håyya håy" deb såfårgå cõnåbdi.

Yürıb-yürıb bir şåhårgå yetibdi. Qåråså, båzårgå yaqın bir cåydå ådåmlår toplånişib turgån èmiş, tødå yaqınigå bårıb, ådåmlårning biridån: "Nimå gåp?" deb soråså, u ådåm:

-Bu yer ilm berådigån cåy. Kimki yüz tillå tålåså, bir yıl içidå ilm örgånib çıqådi, -debdı.

Bizning Måmåtbbåy håm ilm örgånişini håvås qılıb yürår èkån. Bu gåpni eşitgåç: "Sāvđå işidån nimå fåydå, yaşlıkdå ilm örgånib åliş keråk", deb yüz tillåni tålåbdi. Håvås bilån åståyđil oqıy båşłåbdi. Årådån bir yıl håm ötibdi. Måmåtbbåy, zehni bålåndlık qılıb, oqıtuvçidån håm ozıb ketibdi.

Èndi üyigå qåytmåqçı bolibdi. Åmmå heç nåsåsi qålmåğån, qoyingçi, eşåğini håm såtıb yubårgån èkån. Nimå qılårını bilmåy, håyrån bolib turgånidå, oqıtuvçining råhmi kelib, ungå bir eşåk beribdi. Bir yarım åy degåndå Måmåtbbåy üyigå kelibdi. Kõpdån beri kütib otirgån åtå-ånåsi ođlıni kõrib cüdå quvånibdi. Hål-åhvål sorågåndån keyin, kåmpir:

-Bålåm, yüking årqådå kelåyaptimi? -deb soråbdi. Bålå indåmåbdi. Bir fursåt yatib dåmini ålgåndån keyin åtå-ånåsigå:

-Xåfå bolmåsångizlår, bir gåp åytåmån, -debdı. Ulår: -Måyli, -åyt, bålåm, -deyişibdi. Şundå bålå öz båşidån keçirgån håmmå hådisåni åytib beribdi.

Arädän bir häftä ötibdi. Ulär özläriçä məslähätni bir cäygä qoyib, bälägä yanä yüz tillä beribdilär. Ämmä başqä narsägä sərif qılmagin, deb təyinläb, uni sävdägä cönätibdilär. Bälä çöl-biyabänlär, tığ-taşlär aşib, axırı bir şahərgä yetibdi. Qaräsä, bir cäydä ädämlär toplänişib turgän emiş. Bälä sorıştiribdi. Ulärdän biri: “Bu yer çälgu örgänädigän cäy, kimki yüz tillä töläsä, bir yildä acäyib çälguçi bolib çıqädi” debdi.

Bälä oyläb turib: “Ätä-änäm urişsä urişär, ilm örgändim, èndi buni häm örgänib qoyay”, deb yüz tillä töläb, məktəbgä kiribdi. Arädän bir yıl ötibdi. Bäläning zehni ötkir ekän, säl fursätdä ustäzidän häm ozıb ketibdi. Èndi yurtigä ketməqçi bolib ustäzidän ruxsät soräbdi. Ustäzi bäläning cüdä uquvli bolgänligi, ämmä ketişgä heç nimäsi qalmägänidän bir tày bilän yolgä keräkli äziq-ävqätne berib, bäläni cönätibdi. Bälä üç häftä degändä üyigä yetib kelibdi. Bir yildän beri köz tutib zäriqib otirgän ätä-änä oğlini körüb, cüdä sevinişibdi.

Kämpir bäläsidadän häl-ähväl soräb bolib:

-Bäläm, yüking keyindä keläyaptimi? -deb soräbdi. Bälä nəfäsini rästläb älgändän keyin, vəqeäni äytib beribdi. Buni eşitgän kämpir bilän çäl xäfä bolibdi, bäläni qättiq käyişibdi.

On kündän keyin çäl bilän kämpir ikkisi məslähät qılışibdi. Ätäsi oğlini çäqirib:

-Bäläm, bisätimizdä ätigi üç yüz tillä bär ekän, ikki yüz tilläni sərif qılding, èndi bär-yoğı yüz tilläginä pulimiz qälidi, şuni ehtiyat qilib, heç narsägä sərif qılmäsdän, arzän mällärdän älib kel, cän bäläm! -deb təyinläb, bäläni yanä sävdägä cönätibdi. Bälä ätä-änäsi bilän xäyrläşib, nəmä'lum şahərgä cönäb ketibdi. Yürä-yürä bir cäygä yetibdi. Tàyi hürkib ketib, ädämlär toplänib turgän cäygä bärüb toxtäbdi. Bälä ädämlärdän: “Nəgä toplänib turibsizlär?” deb soräsä, ulärdän biri: “Bu yerdä şätrənc oyini örgätälädi. Kimki yüz tillä töläsä, şätrənc örgänädi”, debdi. Mämätbây oyläb turib: “Yüz tillä berib ilm örgändim, yüz tillä berib çälguçi boldim, èndi yanä yüz tillädän qaçib buni örgänmäy qäläymi? Kel, tävakkäl, buni häm örgänib äläy”, deb ähd qılıbdi və qolidägi yüz tilläni töläb, şätrənc örgänişgä kirişibdi. Bir yildä şätrənc oyunini cüdä yaxşı örgänib, keyin yurtigä qäytibdi.

Köp yol yürüb, üyigä yetibdi. Ätä-änäsi bäläsini sağınıb köz tutib otirgän ekän, u bilän körüşib bolib:

-Bäläm, yüking qäni, ärqädä keläyaptimi? -deb eşikkä çıqıb qärässä, yanä heç nimä yoq emiş. Yanä häyrän bolışibdi. Bälä bu säfär şätranc oyunını örgängänligi äytib beribdi.

Çäl bilän kämpir ilgärigidän häm qättıqrâq xäfä bolışibdi. Näçärlikdän Mämätni bir bāygä xızmatkâr qılıb berişibdi. Mämätbāy cüdāyam serğäyrät, çäqqän bälä ekän, üç kün ötmäsdänäq bāyning xızmatkârläri äräsidä tänilib qalıbdi. Bāy häm uning çäqqänligigä vā işbilärmänligigä qāyil qalıbdi.

Künlärdän bir küni bāy uzâq bir şähärdän bir neçä ming yılıqı vā qoyläрни älib keläyatgän ekän, däşt-biyabänlärdä bir qänçä kün yürışgänidän keyin yılıqı-qoyläri çollâb qalıbdi. Qıdırib-qıdırib bir quduq täpişibdi. Quduq cüdä eski ekän. Bāy “kim tüşädi?” deb soräsä, xızmatkârläri çurq etmäbdi. Äxiri Mämätbāy: “Bu işni men bęcäramän” deb, beligä ärqän bağläb, quduqqä tüşä başläbdi. Quduq cüdä çuqur ekän, tüşib ketäveribdi. Äxiri äyağı quduq tägigä tegibdi. Qäräsä, quduq tägi keng, hämmä yer qärängi, zulmät, qupquruq, suv degän närsä yoq emiş. Belidän ärqänni yeçib, näriräqqä bārib qäräsä, bittä xum turgänmiş vā undän hädeb tillä qāynāb çiqäyatgänmiş. Bälä älib tüşgän çeläginä dārähäl tillägä tölätib, yuqārigä uzätibdi. Boşagän çeläk qāytib tüşibdi. Şundäy qılıb, xumdägi tilläni tamām qılıbdi, keyin ärqängä çirmäşib yuqārigä çiqä başläbdi. Şu täpdä bāy oyläbdiki, “Bäläni häzir tärtib älsäm, u häynähäy tilläning kämidä yarmigä şerik bolädi. Undän körä bäläning şu quduqdä ölib ketgäni yaxşı deb, ärqänni şarttä qırqıb yubāribdi. Bāy hämmä tilläni älib, yolgä rävnä bolibdi.

Èndi gäpni bälädän eşiting.

Mämätbāy közini açsä, özini quduqdä köribdi. “Ättäng, bāy yaxşilikkä yamänlik qıldı. Äcälim şu yerdä ekän-dä, èndi”, deb cüdä xäfä bolib içkäriräqqä yüribdi. Ätrāfgä näzär sälsä, bir yaqdä bir eşik körinibdi, eşikdän kirib qäräsä, içkärisi cüdä yaxşı bezätigän bir üy emiş. Bu üy bir devniki ekän, undä oşä dev yatgän ekän. Üyning şipidä bir qänçä çälgu äsbäbläri äşiglik turgän emiş. Yigit devärdägi bir gıccäkni çälä başläbdi.

Dev yetti yildän buyan käsäl bolib huşsiz yatgän èkän, ğıccäk tâvuşını eşitib, özīgä kelibdi. Yetti kün degändä tüzälib turibdi vä:

-È bälä, sen kimsän? Mengä köp yaxşilik qılding. Tilä tilägingni! - debdi. Bälä qorqıb ketib, dārḥāl devgä sālām beribdi. Dev alık alib, uning bu yergä qändäy kelgänini soräbdi. Bälä devgä başdän keçirgänlərini äytib beribdi. Bälägä devning rāhmi kelib:

-Sen meni ölimdän alib qalding, -debdi. Bälä äldin devning tilläsini quduqdän çiqarib yubārganini vä şu sēbābli günāhini keçirişni soräbdi. Dev uning günāhini keçiribdi. Songrā Māmātbāy:

-Meni yaruğ dünyagä alib çiqıb qoysāng bās, -debdi. Dev uni yelkäsīgä mindirib, bir zümdä açiq hävāgä çiqarib qoyibdi. Māmātbāy dev bilän xäyrläşib, yolgä rāvānā bolibdi.

Māmātbāy tez-tez yürüb bāygä yetib alibdi vä bilmās kişi bolib, yanā ilgärigidek, bāyning xızmatini qılāveribdi. Buni körgän bāyning èsi çiqıb ketibdi, bāy hām qorqqānidän nāilāc özini bilmāslikkā sālīb yürāveribdi-yu, bālāni yoq qılış pāyīgä tüşibdi.

Bāy üyigä - xätinigä quyidāgiçä xāt yazibdi.

“Mendän sizlārgä köpdän-köp sālām. Yaqındä bārib qālāmān. Cān xätin, men bārgünümçä şu xätini alib bārgän bālāni öldirib yubār. Sēbābini bārgānimdä äytāmān.”

Xätini täxlāb, mührini bāsib, “èndi buni kim üygä yetkēzādi?” desä, heç kim indāmābdi, çünki bāy äldinrāq başqā xızmatkārleri bilän til biriktirib qoygän èkän.

Xätini āxırı Māmātbāy alib ketibdi. Yürä-yürä bir yergä yetgānidä oylābdi: “È, men qānçä āvārā bolib ilm örgāngän èdim, buning duāyi sālāmını bir oqıb körmāymānmi?” deb xätini açib oqıb qārāsä, gāp hāligidāy.

Xätini dārrāv yirtib tēşlābdi-dä, ornigä quyidāgi xätini yazibdi:

“Rāfiqām Ğilmānnisāgä.

Duāyi sālāmdän song āndāğ mā'lum vä rāvşān bolğāykim, men bu ölkädä āmān-ēsān yürübmän. Nāsib bolsä, yaqındä bārib qālāmān. Uşbu

yubargan xizmatkar bala Mamatbay cuda epcil ekan, baraka tapsin, men buyurgan eng qiyin ishlarni yakkä özi mühayya qildi. Davlatimizning artishiga sababchi boldi. Mamatbayni yaxsilab kutib al, darhal kattä qizimizni sungä toy qilib ber, taki men barganimda küyav bolib kutib alsin.”

Mamatbay xatni oxshatib yazibdi va xat axiriga bay namidan imza çekibdi. Mamatbay bir haftada yetib kelib, xatni bay xatiniga beribdi. Xatin xatni oqib: “Özlari aytibdilär, toy qilmasa bolmas ekan” deb ertäsigaq toy-tamasha qilib, kattä qizini Mamatbayga beribdi. Bir neça kün deganda, bay ham yetib kelibdi. Eshikdan uni qizi bilan küyavi yaxsilab kutib alishibdi. Bayning cani hıqıldagiga kelibdi-yu, ammä sir bar bermäy, özini zorgä tutib alibdi. Yigit ham bilmäs kişi bolib, qaynatäsining hümatini bacä keltirib yuraveribdi. Aradan bir neça kün ötgandan keyin bay xatinini çaqirib:

-Sen nima iş qilib qoyding? -deb uni kayibdi. Xatini:

-Özingiz aytibsiz-kü! -deb xatni körsätgan ekan, bay:

-Bu men yazgan xat emas, äbbä qurgurey, mendän ham ustä ekan-ä, -deb qalibdi. Lekin Mamatbayni yoq qilishni keçäyü kündüz-oylab yuraveribdi.

Künlarning birida yigitning esiga ätä-änäsi tushib, “Xatinim bilan bir barib keläy” deb baydan icazät sorabdi. Bay can deb cavab beribdi. Mamatbay xatini bilan ätä-änäsini körish üçün yolgä tushibdi. Yurib-yurib bir kattä shahergä kelibdilär. Mamatbay osha shahar padshasining sarayi yanidan ötä turib, darvazaga közi tushibdi, darvaza tepasiga asilgan bir neça adamni koribdi. Sorishtirsa, padshaning bir gözäl qizi bar ekan. U shatrancga cuda ustä ekan. “Kimki şu oyinda meni yutib çiqsa, oshanga tegaman” deb şart qoygan ekan. Haligilar shatranc oyunida yutqizgan kishilarning tanalari ekan.

Mamatbay oylab turib: “Ikki hünarim meni ikki martä ölimdan alib qaldi, üçinçisi ham bekar ketmas. Kel, tävakkäl, şu oyni ham oynab köräy”, deb shah qizi yaniga kiribdi. Qiz uni mensimägädek bolib qabul qilibdi.

Oyin bashlanibdi. Qiz ham, yigit ham bir-biridan sirä qalishmabdi. Üç kün deganda qiz yutqazibdi. Qiz bilan ätäsi Mamatbayning shatrancga ustaligiga qayil qalishibdi. Padsha yigitga qizini bermaqchi bolgan ekan, yigit

unāmābdi, ātā-ānāsini hām šāhārgā āldirib kelib, kāmbāgāl, bevā-beçārā, yetim-yesirlārgā mūrūvvāt qılıb turibdi.

Māmātbāyning qāynātāsi bolmiş ānāvi bāy künlārdān bir kün Māmātbāygā ārzgā kelibdi. Lekin kūyavini tānimābdi. Kūyav qāynātāsining ārzini ābdān ēšitib bolib, keyin bāyning bütün qılğān işlāri ni ōzigā āytib beribdi. Bāy cūdā yāmān āhvālgā tūšib, yigitning āyāğığā yıqılıb, ōz qılmıšlārigā tāvbā qılıbdi.

Şundāy qılıb, Māmātbāy murād-māqsādigā yetibdi.

25. HĀR KĪMNĪNG MEHNĀTI ŌZĪGĀ ŞĪRĪN

Bir ātā-ānāning yakkāyu yağānā oğli bolğān. Bālā ātā-ānāning tārbiyasidā kāttā bolibdi. Bālā vāyagā yetgāç, ātāsi oğlini çāqırıp: “Oğlim, endi kāttā bolib qālding, birār hūnār ōrgān, āxıridā xār bolmāysān!” -debdi. Ērtāsi işgā ketāyatgānidā uni ānāsi toxtātib:

-Oğlim, sen āğır mehnāt qılıb cāningni qıynāb yūrmā, kōçāgā çıqıp ortāqlāring bilān oynā, qāytib kelgāningdā ātānggā mānā buni berārsān! -deb bir tāngā pul beribdi.

Bālā xursānd bolib kōçāgā çıqıp ketibdi. Keçgāçā oynāb yūribdi. Üyigā kelsā, ātāsi hāvuz boyidā otirğān ēkān. Ānāsīdān ālgān pulini ungā beribdi. Ātā tāngāni ālib hāvuzgā tāşlābdi. Bālā indāmābdi. Ērtāsigā hām şu vāqeā qāytārilibdi. Bu hāldān hāyrān bolğān ānā vā bālā üçinçi kūni otirib māsłāhātłāşibdi. Bālā:

-Ātām bu pulni mehnāt qılmāsdān ālib kelgānimni bilgāngā oxşāydi. Ēndi bugūn bir mehnāt qılıb pul tāpib kelāy-çi, nimā qılār ēkān? -debdi-dā, bir ādāmnikidā xızmat qılıb, pul tāpibdi. Keçqurun üyigā kelib ātāsigā bersā, ātāsi u pulni hām hāvuzgā tāşlābdi. Bālā ātāsigā bir xomrāyib qarābdi-dā, kiyimlāri ni yeçib ōzini hāvuzgā tāşlābdi. Hāligi yarim tāngāni tāpib çıqıbdi. Şundā ātāsi oğligā:

-Kördingmi oğlim, öz mehnäting bilän täpiligän dārämäd-pul täтли bolädi, -degän ökän.

26. PÄDÄÇİNİNG QIZI

Bir bär ökän, bir yoq ökän, qädim zämändä uzâq yurtlardän biridä bir pädäçi bär ökän. Uning xätini äncä vâqt käsäl yatib, äxiri ölibdi-dä, yalgızginä bir qızı yetim qälibdi.

Pädäçi bir tul xätinä üylänibdi, ikkinçi xätini bir qız ergusitirib kelibdi. Yetim qızgä ögäy änä hä desä zulm qiläveribdi, yetim qızning rängi-royi zäfarändäy särgäyib ketibdi. Änä öz qızığä kündä yağlik nän berär ökändä, ögäy qızığä qätgän nän berib, ağır-âğır işläрни buyurär ökän.

Yetim qızgä änasidän bir sigir bir xorâz vä bir tävuq qälgän ökän.

Ögäy änä här küni qızgä: "Bir sävät päxtäni yigirib, sigirni bäqib kel!" -deb qızni dälägä häydäb yubärär ökän. Qız çärxni äldigä älib, qättiq nänni sävuq suvgä ivitib yeb, ögäy änä äytgän ipning yarmisini häm yigirälmäy kelär ökän. Ögäy änä qız şorlikning säçläridän büydäläb urär ökän, ä'zäyi bädänini oymäläb kökärtirib yubärär ökän. Ätäsi häm keyingi xätinining gäpigä kirär ökän. Qız bir kün dälädä sigirni otgä qoyib, özi çärx yigirib otirsä, birdän qättiq şämäl turibdi-yu, päxtäsini uçirib ketibdi. Qız uni uşläb älämän deb yügürüb ketäveribdi, lekin tutälmäbdi. Äxiri päxtäni şämäl bir täğ bäğridägi gärgä älib kirib ketibdi. Qız gärning içigä kirsä, äppâq säçli bir kämpir otirgän emiş. Qız dārähäl ikki qolini köksigä qoyib:

-Ässälämu äläyküm, buvicân! -debdi.

-Vääläyküm ässäläm, kel, qızım, kel! Xoş, nimä külfät tüşdi başingä? -deb soräbdi kämpir.

Qız başidän keçirgän hämmä väqeäni kämpirgä birmä-bir äytib beribdi. Şundä kämpir:

-È bäläm, xäfä bolmä, ögäy änäning bergän päxtäsini sigirgä yedir, keyin sigirning yelinidän iplärni tärtib örüb äläver! -debdi vä qızning başını siläb turib:

-Ägär başinggä birär külfät tüssä, mengä kel, müşkülingni özim äsän qılämän, -debdi.

Qız sevinçini içigä sıgdırılmäy, tezdän sigir äldigä bäribaldi, päxtäni sigirgä yedirib, yelinidän süt säqqändek ipni tärtib äläveribdi. Bir tekis ingičkä ip çıqäveribdi. Bir näfäsdä bir neçä kälävä ip säğib älib, ögäy änäning äldigä kelsä, u qärgäb:

-Munçä keç kelding?! Bär, sigirning tägini täzälä, hävlini süpür! - deb odägäyläbdi. Ögäy änä kündä-kündä neçä sävät päxtä bersä häm, qız beçärä hämmäsini silliq ip qıläveribdi. Ögäy änä bungä çidäyalmäy, päyläbdi, qäräsäki, väqeä häligidek èmiş.

Bir küni keçqurun èri işdän kelgändä:

-Ädäsi, hä demäy qış kirädi, mening mäl göşti yegim kelyapti, iläci bolsä sigirni soyib bersängiz, -debdi.

Läqmä èri "xop" deb sigirni soydirib, göšt-yağını säräncämläbdi. Yetim qız şorlik yığläb-yığläb ğärdägi kämpir äldigä bäribaldi vä bolgän väqeäni äytib beribdi. Şundä kämpir qızning başını siläb turib:

-Yığlämä, bäläm, heçqısı yoq! Üyinggä bärib sigiringning süyäklerini, terisini, düm vä şaxlärini yığib, bir çäygä köm. Päyti kelgändä küninggä yaräydi, -debdi.

Qız kämpirning äytgänlärini qılıbdi. Bir kün ögäy änä öz qızını räsä yasätib, mehmängä älib ketibdi. Ögäy qızning äldigä bir kepçik gürüç bilän bir kepçik mäşni äräläştirib: "Men kelgünçä mänä şu mäş bilän gürüçni bir-biridän äcrätib qoy", deb qızning başigä bir muşt urib, eşikni üstidän qulfläb ketibdi. Qızning änasidän qalgän häligi bittä tävuğı bilän bittä xoräzi kelib, yığläb otirgän qızgä yardım beribdi: bir näfäsdä mäşni mäşgä, gürüçni gürüçgä äcrätibdi, qoyibdi. Qız quvänä-quvänä kämpir äldigä bäribaldi. Kämpir qızning başını siläb:

-Bäläm, qızlarimdän törttäsinä sengä qoşib beräy. Sen ulär bilän yurt pädşäsining toyigä bärğin, kömib qoygän källä-päcäläringni açib qärä-çi, nimä sir körär ekänsän, -debdi. Oşä ändä törttä qız päydä bolib, kämpirgä säläm beribdi. Pädäçining qızı ulär bilän birgä üyigä bärrib kömib qoygän narsälärini açib qäräsä, sigirning terisi bir libäs bolibdiki, tillä tügmälär qädälgän hid-hil tävlänärmış. Sigirning tüyaqläri bir ğäläti kävuş bolibdiki, xuddi qaşıqqä oxşärmış, süyakläri dür, gävhar, märcän bolib qalıbdi. Häligi qızlar älib kelgän köyläklärini, häligi libäs, kävuşläрни qızgä qızgä kiydirib, romäl örätib, güläb bilän yüzini yuvğänläridä qız tört künlik äydek bolib, uning hüsn-cämäli häligi qızlar hüsnidän yüz çändän aşib ketibdi. U qızlar pädäçining qızığä çöri bolışib, toygä bärışibdi.

Toy egäläri "Älläqäysi yurt pädşäsining qızı keldi" deb oyläb, qızni üyning törigä otkäzişibdi. Qızning ögäy änäsi häm toygä bärğän ekän, päygäkdä qalıb ketibdi. Ziyafät cüdä quyuq bolibdi, qänd ornigä nävvät, suv ornigä şärvät tärtilibdi. Ziyafät ötgändän keyin qız дәsturxändägi mevä-çevälärni ögäy änägä uzätibdi. Ögäy änä, qızni tänimäy süyünä-süyünä ävqätlärni älib qäytibdi. Qız köp izzät-hürmät bilän toydän çıqıbdi, üyigä tez bärış üçün şaşilibdi, şaşilğänligi säbäbli äyağıdän bir päy kävuşi tüşib qalıbdi. Ögäy änäsi bärğünçä, heç narsäni körmägändek, üygä kelib otiribdi.

Bir väqt ögäy änä qızı bilän üygä kelib, ögäy qızığä mäqtänibdi:

-Biz äcäyib tämäşälärni kördik, quyuq ziyafätdä boldik, bir pädşäning qızı keldi, äy desä, äğzi bär, kün desä közi bär, şirin-şäkär sözi bär, öz äldidägi xılmä-xıl ävqätlärni bizgä berdi. Sen nimä qılıb otiribsän, qoyib ketgän mäş-gürüçläрни nimä qıldıng?

Qız bir kepçik mäş, bir kepçik gürüçni änäsi äldigä älib çıqıb qoyibdi. Buni körgän ögäy änäning dämi içigä tüşib ketibdi.

Pädşäning toyini otkäzib keläyatgän kämpirlärdän bittäsi yoldä bätqäqqä bätib qälğän bir päy çiräyli kävuşni täpib älibdi.

"Bu qänäqä kävuş boldi, ümrimdä bundäy çiräyli, becirim kävuşni körmägän edim", deb toppä-toğri pädşäning äldigä äbärribdi.

Pâdşâning közigä kâvuş yaxşı körinib - Şu kâvuşning êgâsi cüdâ çirâyli qız bolsâ keräk. Oşâni kim bolsâ hâm âlâmân, yurtu âlâmni qıdırib, şu kâvuşning êgâsini tâpinglâr! -debdi. İkkitâ kâmpir üymä-üy yürüb, hâligi kâvuşni hâr bir qızgâ kiygizib körübdi, heç qâysisining âyağığâ toğri kelmâbdi. “Èndi kimning üyi qâldi?” degândâ, “Fâlân pâdâçining üyi qâldi”, deyişibdi. Pâdşâ:

“Pâdâçining üyigâ bâringlâr!” -debdi. Kâmpirlâr pâdâçining üyigâ kelişi bilân ôgây ânâ olgir yetim qızni tândirgâ qâmâb, tândir âğzini kepçik bilân berkitibdi. Öz qızını yasâtib kâmpirlârgâ röpârâ qılıbdi. Kâvuşni qızgâ kiygizmäqçi bolışsâ, uning âyaq uçı hâm sıgmâsmış. Buni körgân ânâsi kalâvlânib qâlibdi.

Kâmpirlâr èndi ketâylik deb turgândâ, tâvuq bilân xorâz tândirning bâşigâ çıqıb: “Bibi, bibi, mundâ” dermiş. Kâmpirlârdân bittâsi: “Tâvbâ, tâvuq hâm gâpirâdimi? Tândirdâ bir gâp bârgâ oxşâydi” -deb uni açib qarâsâ, bir qız otirgân èmişki, göyâ hür pâridek. Songrâ uni tândirdân çıqârib âlib, kâvuşni kiygizib körışsâ, âyağığâ lâppâ-lâyıq kelibdi. Kâmpirlâr pâdşâ âldigâ bârib: “Süyünçi-süyünçi!” deyişibdi vâ “şunâqâ boyi tâlmâ, ikki yûzi âlmâ, âğzi ângişvânâdek mâxpârâ qızgâ lâyıq keldi” deb qızni pâdşâgâ tâ’rif qılışibdi. Pâdşâ hâr ikkâlâkâmpirgâ bâş-âyaq sârpâ beribdi. Toy hârâkâtigâ tüşibdi. Ôgây ânâning câni hâlqumigâ kelib, xorâz bilân tâvuqning bâşlârini üzib tâşlâbdi.

Toy yaqınlâşgân sâri öz qızını pârvâriş qilâveribdi. Ôgây ânâ qızning ikki közini oyib, özini qâmişzâr toqâygâ tâşlâbdi vâ uning ornigâ öz qızını uzâtib bâribdi. Pâdşâ qarâsâ, cüdâyam xunûk qız èmiş.

Bir bozçı çâl totilârigâ nâyçâ qılış üçün toqâygâ bârsâ, bir qız mük tüşib yığlâb yatgân èmiş. Çâl bârib:

-È bâlâm, nimâ boldi sengâ, negâ yığlâysân? -deb sorâbdi. Şundâ qız vâqeâni birmâ-bir âytib beribdi.

Çâlning qızgâ râhmi kelib:

-Bâlâm, mendâ nâ oğıl, nâ qız bâr. Üydâ birginâ kâmpirim bâr, u bâyaqış çârx yigirib ip qılıb berâdi, men boz toqıymân, şu bilân kün körâmisiz.

Èndi sen mengä qız bolgin, yalgızlik kämpirning häm cânigä tekkän, -debdi. Qız râzi bolibdi. Keyin çâl qızni yetäkläb üygä älib bâribdi, kämpir xursänd bolibdi.

Qız külsä, ägzidän güldästä, yıǵläsä, közidän dür tökilär èkän.

Künlärdän bir kün kämpir bir qızıq närsä gäpirgän èkän, qız qäh-qäh urib külib yubâribdi, şundä ägzidän güldästälär tökilibdi. Qız çalgä qarâb:

-Ätäcân, -mänä şu güllärni sävätgä terib, pädşâ qäsri äldidän ötävering. "Gül keldi! Gül keldi!" deng. Ägär pädşâ xâtini çıqıb, "Gülingizni sätäsizmi?" desä. "Közgä sätämän" deng.

Çâl, qız äytgänidäy qılıb, "Gül keldi-ye-ye! Gül keldi-ye-ye!" deb ötäversä, pädşâning xâtini uni çäqirtirib sorâbdi:

-Gülning neçä pul?

-Gülimni pulgä sätmäymän, közgä älişämän.

Pädşâning xâtini yetim qızning sändiqdä säqlängän ikki közini çıqârib beribdi. Çâl közlärni keltirib beribdi. Keçäsi qız közlärini öz orınlârigä sâlib uxlâb yatsä, ğâr içidägi kämpir kelib, qızning közlärini tüzätibdi. Qız uyğänsä, közi çirâqdek açilib ketibdi, hämmä yaqni dür bâsib ketibdi. Külgän säri ägzidän güldästä tökilärmış.

Kündä çâl sävât-sävât güllärni, dürlärni sätäverib, bâyib ketibdi, ulärni äbâd qılıbdi. Toqäylärni gülistânlärgä äylântirib yubâribdi.

Bir küni oşâ yurtning pädşâsi ävgä çıqıbdi. Qaräsä, çöl-biyabânlâr äbâd bolib, tâğ tepäsidadä müstähkâm qorğânlâr päydâ bolgän èmiş. İlgäriği äv câyläridä bülbüllâr, totilâr, qumrilâr säyräşäyatgän èmiş. Pädşâ ädämlärdän:

-Bu yerni kim äbâd qıldı? -deb sorägän èkän, ädämlâr:

-Bozçi çälning qızı äbâd qıldı, -deb cävâb berişibdi.

Pädşâ "Şu qızni bir körsäm, ölsäm häm ärmänim yoq èdi" -deb keçä-kündüz ärzüdä bolibdi.

Qız bir küni dügänäläri bilän ävgä çıqıbdi. Hämmä qızning häm qarâ âtı bolärkän. Ulâr däryaning u yüzidä äv qılıb yürsä, bu yüzidä pädşâ äv qılıb

yürgan êkän. Bir mähäl şamäl kelib qızning yüzidän pãrdäni kõtãribdi. Pãdşã qızı körüşü bilän xuşidän ketib, âtdän yıqılıbdi. Qızlar pãdşãni sãrãygã âlib ketibdilär. Qız pãdşãgã:

-Ë pãdşã, ägãr lâyıq körsãngiz, vãzirlãringiz, mingtä yigitingiz vã üy içingiz bilän biznikigã mehmãn bolsãngiz edi, -debdi. Pãdşã rãzi bolibdi vã nãvkãrlãri bilän qızning üyigã mehmãngã kelibdi. Qız bozçı âtãsi bilän ânãsining tãgigã yetti qãvãt körpãçã sãlibdi, qırq qoyni soydirib, türlü nã-
ne'mãt bilän ulãrni kütib âlibdi. Yarim keçã bolgãndã, yüzigã yetti pãrdã tutib, dutãr çãlib, bãşidän ötgãnlãrni birmã-bir äytib beribdi, keyin yüzidän pãrdãni âlib tãşlãbdi, pãdãçi öz qızı bilän yıglãb körüşibdi vã "Meni körlik bãsgãn êkän, bãlãm", deb yıglãbdi.

Nihãyat, qız öz âtãsi bilän tinç hãyat keçirã bãşlãbdi.

27. NANI HÄLÄL

Burungı ötgãn zãmãndã bir kãttã bãy bãr êkän. Uning cüdã kãttã bãyligi bolib, bittã-yu bittã oğli bolgãn êkän. Bãlã yaşligidän êrkã vã ärzãndã, bãyvãççã bolib ösibdi. Künlãrdãn bir küni bãy ölib, mãlu dũnyasi şu oğligã qãlibdi. Bãyvãççã âtãsi ölgãndãn keyin fãqãt âşnãlãri vã ülfãtlãri bilän hãr küni ziyafãt üstigã ziyafãt, bãzm üstigã bãzm qurib, bãr bãyligini sãrflãb bolibdi. Âtãsidãn qãlgãn bãylik bãtãmãm sãrf bolib tũgãgãç, yaru-corãlãri hãm kelmãy qoyibdi. Âşnãlarinikigã bãrsã, bãyvãççãning yüzigã hãm qãrãşmãbdi. Bãyvãççã öz-özidãn nihãyatdã xãfã bolibdi, äfsus-nãdãmãtlãr çekibdi. Bir kũndãn-bir küni, nimã qılışini bilmãy, nimã qılışligini ânãsidãn mãslãhãt sorãbdi. Ânãsi:

-Ëy bãlãm, mãnã, âtãngdãn qãlgãn bãylik sengã vãfã qılmãdi, dost-birãdãrlãrning hãm bizdãn yüz ögirdi. Sen özing esã mehnãt qılmãding, mehnãtdãn qãçding. Äxır-âqıbãtdã mãnã şu boldi. Ëndi, bãlãm, el arã çıqıb, bir nãni hãlãl kişigã sıdquidildãn mehnãt qılıb, hãlãl nãn tãpsãng, şundã turmuşing but, özing bãxtli bolãrsãn, -debdi.

Şunday keyin yigit ânäsining sözini âlib, bir çänäç nân bilän qoligä bir ketmân âlib, "häyt" deb nâni hâlâl kişigä xızmat qılış üçün cönâb ketibdi. Yigit yol yüribdi, yol yürsä häm mol yürib, bir qıslâqdä bir dehqännikigä bäribaldi, u dehqängä sâlâm beribaldi. Keyin: -Qâni, bâbâ men nâni hâlâl kişigä xızmat qılâmân, deb uzâq yerdän keldim, sizning nâningizni hâlâl deb eşitdim. Meni xızmatgä âlsängiz, -debdi. Dehqân bâbâ âltmişdän âşgân, sâç-sâqâli âppâq âqärgän kişi êkân.

Dehqân bâbâ bu gäpni eşitib yigitni cüdä häm izzätü hürmät qılıb, ungä ziyafätlär beribaldi. Ziyafät üstidä, oğlim, men häm nânim hâlâl deb yürgän êdim. Lekin mening nânim häm bir âz şübhälik boldi. Çünki men qoş qoşgänimdä mening yerimgä yaqın cäydä bir dehqânning yeri häm bär êdi. Hökizimiz şuning buğdâyidän bir tişlâm yeb qoygân. Men u dehqânni häli râzi qılâ âlgänimçä yoq. Şuning üçün nânimning hâlälligigä könglim tolmäydi. Mänâ şu qıslâqdän nârigi qıslâqqä ötsängiz, mening Êralibây degän âkâm bär. Änä şu âkâmning nânini hâlâl desä bolädi. Şu âkâmnikigä baring, -deb cävâb berib yubäribaldi. Yigit êrtäläbgaçä dehqân bâbânikidä mehmân bolib, keyin cönâb ketibdi.

Yigit bârâ-bârâ Êralibâynikini sorâb bârsä, âldidän bir kökälä sâqâlli kişi çıqıbdı. U kişidän:

- Êralibâbâning üyi qâysi? -deb sorâbdi. Şundä u: -Mänâ bälâm, men bolämân, -debdi. Êrâli bâbâ yetmiş yaşgä yaqınlâşib qâlgân çâl êkân. Lekin häli ükäsüdän ânçä tetik, sâqâli häm unçä âqärmägän êkân. Yigit:

-Bâbâ, men nân tälâb bolämân, kimning nâni hâlâl bolsä, şungä xızmat qılâmân, -debdi. Şundä Êrâli bâbâ:

-Ê bälâm, mening nânim hâlâl êdi, yaqındä hâlälligi âzrâq şübhäli boldi, çünki mening yerimgä bir qoşnimning bir dänâ buğdâyı tüşib, şu buğdây vâyagä yetib, bâş tårtib, bâşi pişdi. Men şu bir tüp buğdâyning dänini êgäsigä âlib bärib berdim-ü, lekin sâmânini âlib bärib berä âlmädim. Şuning üçün men öz nânimni hâlâl deb äytä âlmäymân, -debdi. Bälâ nimä qılışini, nimä deb cävâb berişini bilmäy turgän êkân, Êrâli bâbâning özi:

-Mänä şu qışlâqdän nârigi qışlâqqä ötsängiz mening Şerälibây degän äkäm bâr. Şu kişining nâni hâlâl bolsä, äcäb emäs, -debdi. Yigit bu yerdä häm bir keçä yatib, cüdä izzätü hürmät köribaldi. Eräli denqângä qâyil qâlib, rähmätlär äytib, cönäb ketibdi. Yigit yolgä tüşib keç kirkän päytdä Şerälibây qışlâğıgä yetib bäribaldi. Şerälibây degän dehqännikini sorâqlabdi. Bundän xäbär tâpgän Şerälibây yigitning äldigä çıqıb, uni yaxşı qäbul qılıbdi. Şundä yigit:

-Bâbâ, men nân tälâb bolämän, sizning nâningiz hâlâl deb eşitib, huzuringizgä uzâq cäydän keldim, -debdi. Şerälibây yetmişdän äşib, säksängä yaqınlâşğän ekän, ämmâ lekin hâli özi bäquvvät, qäddi tik, sâqâli qâp-qârâ ekän. Buni körüb yigit häyrân bolib qâlibdi vä dârhäqiqät nâni hâlâl bolsä şu dehkânni nâni hâlâl bolâr, -deb içidä oylabdi. Şerälibây:

-Bäläm, mening nânim häqiqätän häm hâlâl mehnät qılıb, peşânä teri tökib nân yeb keläyatirmän. Lekin men häm hâlâl mehnät qilädigän, toğrisöz kişigä nân berämän, -debdi. Şundäy qılıb, yigit Şerälibâynikidä bir yil bir tängä pulgä şârtnâmâ qılıb, işläb ketibdi. Yigit häm yalgân gäpirmäbdi, hâlâl mehnät qılıbdi. Ärädän bir yil vâqt ötibdi. Künlärdän bir küni yigit bir câyni tekisläymän deb bir ketmân qoymâqçı bolğän ekän, bâbâ çâpib bärüb ketmânini tärtib älibdi-dä:

-Bäläm, mänä, bir tängägä bir yil hâlâl xızmat qılding. Endi bu ketmânni ursäng, mengä sening häqing ketädi, -debdi. Şerälibâbâ şundäy deb yigitgä bir tängä berib, häqığä duâ qılıb, cönätib yubâribaldi. Yigit bâbâsi bilän häyr-mä'zurni quyuq qılıb, dimâğı çâğ bolib yolgä çıqıbdi.

Yoldä cüdä kättä kârvân qırq qätâr nârgä här xıl qımmätbähâ zebziynät, kiyim-keçäk ärtib bäräyatğän ekän. Yigit kârvânlärdän, qâni kârvân bâbälär, sizlärgä yol bolsin, deb sorâbdi. Kârvânlär, nâsib etsä şähri Zilâlgä bärämiz, debdi. Yigit:

-Men häm şähri Zilâldän bolämän. Şähri Zilâldä mening äiläm, änäm vä xätinim bâr. Sizlärdän iltimäs. Äzbârâyi sävâb. Men bâzâr qılıb, äilämgä, änämğä vä xätinimğä kiyim-keçäk vä birâz mevâ-çevâ älib berib yubârsäm, älib bärüb beräsizlärmi? -debdi. Kârvânlär râzi bolışibdi. Yigit hâligi tängäsigä bir-ikki çäräk mevâ-çevâ bilän bir qänçä kiyim-keçäk älib,

kärvänlärğä tãpşiribdi. Özi yoldä dävvâm etibdi. Gãpni kärvänlãrdän eşiting. Kärvänlär yol yürüb, yol yürsäyam äz emäs, mol yürüb, bir cãygä bãrgändä äldidän ikkitä pãdşãhning çãpãri çıqıb qãlibdi. Çãpãrlãr:

-Ëy kärvänlär, bizning müşkölimiz cüdä hãm ägır bolib qãldi. Şãhãr pãdşãsining qızı nihãyat ägır kãsäl, uni tãbiplãr körüb, ânãr degãn mevã dãrdigã şifã bolãdi, şuni tãpib, ezib suvını içiringlãr, debdi. Bizning mämlãkãtdä ânãr degãn mevã bolmäydi. Sizlãrdä ânãr degãn mevã yoqmi? - debdi. Kärvänbãşi:

-Bizlãrdän ânãr degãn mevã bãr-u, lekin âmãnãt-dã... Bir yigitniki, qãndãy qılıb, âmãnãtgã xıyanãt qılıb undän sizlãrgã berãmiz? -debdi.

-Bolmäsä, -debdi çãpãrlãr, -bizlãr sizlãr bilãn birgã bãrib, yigitning äilãsini rãzi qılıb, ânãridän älib kelãmiz, -deb kärvänlãr bilãn birgã bãribdi. Kärvänbãşi ânãr, kiyim-keçãkni yigitning äilãsi vã ätã-ãnãsigã beribdi. Xãligi birgã bãrgänlãr yigitning äilãsidän tört dãnã ânãr sorãbdi. Yigitning xãtini çãpãrlãrni izzätü-hürmãt vã ehtirãm bilãn qãrşi älib, ulãrdän bir tãngã hãm pul älmãy, pãdşãning qızığã bir neçtã ânãr sãvgã qılıbdi. Çãpãrlãrning nihãyatdã vãqti çãg bolib, ungã bãrib, vãqeãni äytibdilãr. Pãdşã xursãnd bolib, ulãrgã sãrpãlãr beribdi. Pãdşãhning qızı bir dãnã ânãrni yeb, dãrdidän sãrığ bolib, tüzãlib ketibdi. Bundän xursãnd bolgãn şãh vã ânãrdän şifã tãpgãn mälikã çãpãrlãrni çãqırıp, hãr biri bir lã'lidän tillãni yigitning äilãsigã sãvgã qılıb cönãtibdi. Bir qãnçã kimmãtbãhã buyumlãr, zebu ziynãtlãr, şãhãnã libãslãrni hãm sãvgã qılıb berib yubãribdi.

Yigitning äilãsi bu sãvgãlãrni älib gãyat vãqti hüş vã şãdu xurrãm bolibdi. Yigitning xãtini cüdä köp dũnya bãylikkã egã bolib, bãşqã mämlãkãtdä yoq bir äcãyib qãsr qurdirib, bãlãning ânãsi bilãn yãşãy beribdi. Yigit ketãyatgãndã xãtinining boyidã hãmilãsi qãlgãn bolib, bir yildän keyin tuğilibdi. Çãqãlãq ösib ulgãyib, yetti-sãkkiz yãşgã tolib qãlibdi.

Ëndi gãpni yigitdän eşiting.

Yigit kärvänlãrdän äcrãlgãndän keyin bir bãğbãnnikidã beş yil hãlãl mehnãt qılıbdi. Uning mehnãtidän bãğbãn hãm nihãyatdã xursãnd bolibdi. Yigit bãğbãndän cüdä köp hũnãrlãrni gül ekiş, uni pãrvãriş qılış, pãyvãndlãş

üsüllərini, təkə qərəş, əlmə, anar, nənəni pərvərişləş singəri işləni cüdə mükəmməl örgənib əlibdi. Bağbən bilən ikkələri cüdə inəqləşib, xuddi atə-bələdəy bolib ketişibdi. Hər ikkələri həm bağdə özləri pərvəriş etgən güllərdən sərələb terib, bəzərgə çıxərib sətə bəşləbdi. Yigit bəgləb çıxərgən gülgə pədsəh, beklər və vəzirləning qızları işqibəz bolib, ikki-üç bərəvər artıq pul töləbdilər və undən yigit bilən bağbən nihəytdə bəy bolib ketibdi. Künlərdən bir küni yigit bağbən atəsindən öz yurti şəhri Ziləlgə cənəməqçi bolib ruxsət sorəbdi.

Bəgbən yigitgə ming təngə berib, -bəzərdən bir yaxşı çuqur at əlib keling, minib ketəsiz, -debdi. Yigit ming təngəni əlib bəzərgə bərsə, moysəfid çəl:

-Hov yaxşilər, bir nəsihətim bər. Ming təngə bergəngə sətəmən, -deb yürgən ekən. Yigit:

-Bəbə, mənə sizgə ming təngə, -deb ming təngəni sənəb beribdi. Şundə bəbə "Bələm, aççıgıng kelsə içingə yut", debdi. "Boldimi?" debdi bələ. "Nəsihətim şu", -debdi bəbə. Yigit nəsihətni ming təngəgə sətib əlib, bağbən atəsinikigə quruq qəytib bəribdi. Bağbən ertəsigə yanə ming təngə berib, bəzərgə cənətibdi. Yigit bir at ələmən deb bəzərgə bərsə, yanə həligi bəbəsi "Hov yaxşilər, bir nəsihətim bər, ming təngə bergəngə əytəmən", deb yürgən emiş. Bələ:

-Bəbə, mənə ming təngə, -deb ming təngəni sənəb beribdi. Bəbə:

-Bələm, "Əcəl yetməy çirkəy ölməs" debdi. "Bəbə, nəsihətingiz şumi" -debdi yigit. Bəbə "şu" debdi. Yigit yanə bəzərdən quruq qəytibdi. Bağbən ungə heç nimə deməy, ertəsigə yanə ming təngə sənəb berib, bəzərgə cənətibdi.

Yigit bəzərgə bərsə yanə şu çəl "hov yaxşilər, bir nəsihətim bər, kimdə kim ming təngə bərsə əytəmən", deb yürgən emiş. Yigit:

-Bəbə, mənə ming təngə, nəsihətingizni ayting, -debdi. Bəbə:

- "Hər kimning sevgəni özigə yaxşı" -debdi. Bu nəsihətni həm yigit ming təngəgə əlib, keyin özigə özi: "Kel endi, yanə bağbən atəmgə cəbr qılməyin" -deb yayav yolgə çıxıbdı. Yol yürüb, yol yürsəyam əz eməs, mol

yürüb, bārā-bārā kārvangā yolıqıbdı. Kārvanlārdān: -Yol bolsın? -deb sorāgān ēkān, kārvan başlıđı, Ālāy bolsın, şāhri Zilāl bārāmız, debdi. Yigit: “Şāhri Zilāl bārsāngızlār, meni hām hāmrah ētib ālā ketınglār,” debdi. Kārvan başlıđı rāzi bolıbdı. Yigit kārvanlārgā qoşılıb yol yürıbdı, yol yürsā hām mol yürıbdı. Bārā-bārā çöli biyabāngā çıqıb ketıbdı. Çöli biyabāndā bir quduq bār ēkān. Kārvan çānqāb, hārib şu quduqqā bāribdi. Kārvanlār quduqqā qāvğāsın tāşlābdı, heç suv kelmābdı, yanā tāşlābdı, quduqdān suv çıqmābdı.

Şundān keyin kārvanlār birin-ketin tōrt tūyakāşni quduqqā tāşlāgān ēkān, ulārdān bittāsi hām qāytib çıqmābdı. Keyin Kārvanbāşi yigitgā: -Qāni, yigit, sen kir. Āgār suv bolmāsā, bittā qālmāy qırılıb ketāmız, -debdi. Yigit oylāb-oylāb: bābām “ācāl yetmāy çirkāy_ōlmās” degān ēkān. Kel-yey, ācālim yetsā şu quduqning içidā ōlārmān, ācālim yetmāsā qāytib ōlmāsdān çıqārmān, -deb quduqqā qāvğā bilān tūşıbdı. Quduqning tāgidā ikkitā bāhāybāt dev bemālāl gāplāşıb otırgān ēmiş. Birāvi bir pāri qıçāqlāb otırgān bolsā, birāvi esā bir tāşbāqāni quçāqlāb otırgān ēmiş. Yigit quduqqā tūşgāndān keyin devlārning biri:

-Qāni, ēy ādāmzād. Bu yaxşımı, u yaxşımı, -deb sorābdı. Yigit oylāb turıb: “Bābām hār kimning sevgāni ōzigā yaxşı” degān ēdi, şuni āytāmān debdi. Ēy bārzāngılār hār kimning sevgāni ōzigā yaxşı-dā, debdi. Şundā devlār: suvdān qānçā kerāk bolsā, ālāver, -debdi. Yigit cūdā kōp suv tārıtib, kārvanlārni vā uning tūyalārini ōlimdān qutqārib qālıbdı. Hāligi tōrt tūyaçidān devlār, “Pāri yaxşımı, tāşbāqā yaxşımı?” deb sorāgāndā: “Ālbāttā, tāşbāqādān pāri yaxşı” degānligi üçün tāşbāqāni sevgān dev ulārni ōldırgān ēkān. Ulārning ōligini hām çıqārib, şu cāygā dāfn ētişıbdı. Yigitning mehnāti evāzigā kārvanlār hār bir üstidāđı buyum vā yūki bilān bittādān tūya berişıbdı. Yigitning tūyasi qırqtā bolıb, bir kārvan qılıb, şāhri Zilālgā bāribdi. Qārasā hāvlisining ornidā bir kāttā qāsr binā bolıbdı. “Vā ācābā”, deb hāyrānqālıb, tūyalārini qoyıb, içkārıgā kirsā, cūdā bir kāttā bāhāşām bināning içidā xātini başıgā şām yaqıb qoyıb, uzun, kelişgān birāv bilān yatgān ēmiş. Yigit cōnāb ketāyatgāndā befārzānd ēkān, xātini uzun ādām bilān yatgānini kōrib, hā, meni ōlib ketdi, deb xātini ērgā tegib ālıbdı-dā, deb nāq bolmāsā hāligi yatgānlārning ikkāvini hām çāpıb tāşlāmāqçı bolıbdı. Keyin ōzigā ōzi,

men “Äççığing kelsä içinggä yut” degän näsihätni ming tängägä sätib älgän èdim-kü. Kel, èndi bu sähädä häm äççığımni yutäyin, qäni, deb xätinini uyğâtsä, özining xätini èmiş. “Vây ätäsi, kelib qäldingizmi? Mänä, oğlingiz Şerbädän häm säkkiz yaşgä toldi. Ketgäningizgä toqqız yil boldi”, debdi. Yigit yaxşı gäpgä ämäl qılıb, mehnät qılğäni üçün xudbinlikkä qol urmäbdi. Yigit hälääl mehnät qılıb tä ümrining äxırığaçä öz äiläsi bilän yaşäb, muräd-mäqsädigä èrişibdi.

28. SUV QIZI

Bâr èkän, yoq èkän, aç èkän, toq èkän, qärgä qäqımçı èkän, çumçuq çäqımçı èkän. Burun zämändä Bostän şähridä Qähhâr degän bir pädşâ bâr èkän. Uning Tursunbek degän yalgız oğli bâr èkän. Qähhâr pädşâ här säfär ävgä çıqqänidä bir däryaning boyidän ötär èkän. Pädşâ bir küni şu däryaning boyidän keläyatsä, çiräyli bir qız suvdän çıqıb, bir neçä gäz saçını yayib därya suvidä yuvib otirgänmiş. Pädşâ qızni körüb yaqınraq kelibdi. Qız pädşâni körüb qäçibdi. Suvgä tüşib gäyib bolibdi. Qähhâr pädşâ qızni bir körışidäyâq aşıqı-beqärâr bolib qalıbdi. Lekin suvgä tüşişining iläci yoq, dardı içidä, xäfä bolib qäytib ketibdi. Üyidägilärgä sezdirmäy bir neçä yil şu qızning därdidä küyib yürüibdi.

Bir küni pädşâning oğli Tursunbek ätäsidän:

-Ätäcän, men èndi kättä bolib qäldim, siz meni häligäçä heç qäyâqqä çıqärmäsdän üydä säqlädingiz. Bugün siz mengä ruxsät bersängiz, dänâ väziringizning oğli Ğäyrät bilän äv ävläb kelsäk, -debdi.

Qähhâr pädşâ oğlining gäpini yergä täşlämäy:

-Mäyli bäläm, Ğäyrät bilän ikkävingiz äv ävläb oynäb kelinglä. Lekin uzâq cäylärgä ketmänglä, -debdi.

Tursunbek bilän Ğäyrät cüdä xursänd bolib, yaxşı ätlärgä minib, mıltaqlarını älib äv ävläşgä dälälärgä, ormänlärgä ketişibdi. Bulär köp cäylärni äylänib yürüb ätäsi qızni körgän däryagä yaqınläşib qälibdilər. Bulärning kelişigä suv qızı ältin beşik bilän çıqıb beşikni yulänib, yigitlär tāmāngä qaräb otiribdi. Tursunbek bilän Ğäyrät qızning yanigä yetib kelişgä on qädäm qälgändä, suv qızı ältin beşikni kötärib, Tursunbekkä karäb ilcäyib qoyibdi-dä, özini suvgä täşläb ğäyib bolibdi. Tursunbek bu qızni körib, qızgä xuştär bolibdi vä nimä qılarini bilmäy yığläşgä başläbdi. Väzirning oğli cüdä ziyräk häm äqlli ekän. Tursunbekning suv qızığä äşiq bolğänini sezib ungä:

-Şahzädäm, yığläşning fäydäsi yoq, bir iläc qılıb şu qızni suv tägidän täpiş keräk, -debdi.

Tursunbekning gäpläri cüdä qopäl ekän. U Ğäyrätgä:

-Kättä gäpirmä. Men suv tägigä tüşib öläymi. Sening mendä qäding bärmi? -debdi. Ğäyrät:

-Dostim, undäy fikrlär mendä yoq. Siz xäfä bolib yığläğäningizgä rähmim kelib äytğän edim. Äğär könglingizgä kelädigän bolsä, mäyli yüring üygä ketäylik, -debdi ätlänibdi. Tursun ätigä minişni istämäbdi. Ğäyrätgä qaräb:

-Sen mengä qarägändä dänä häm äqllisän. Endi mengä bir yol körsät, bolmäsä men özimni öldirämän, -debdi. Ğäyrät:

-Men sizgä yol-yorıq körsätäy desäm, cählingiz çıqädi, -debdi. Tursunbek:

-Xop ortäq, u gäpimni qäytärib äldim, endi nimä qilämän, äyt, -debdi.

Ğäyrät ätidän tüşib:

-Ätlärimizni bir yergä yaşırib qoyamiz, undän keyin ikkälämiz qollärimizni mähkäm uşläb özimizni suvgä täşläymiz. Bäxtimiz bolsä suv qızni suv tägidän täpib älärmiz, -debdi. Tursunbek räzi bolibdi. İkkävi u yaq-bu yaqlärgä yürüb, därya çetidägi bir kämpirning üyigä bärüb, ätläri kämpirgä täpşirib qoyib, özläri därya boyigä kelişibdi. İkkävi qolläri mähkäm uşläşib özläri däryagä täşläbdilər. İkkäläsi suvdä äqıb-äqıb bir

yergä b̄arib, suvning t̄agigä t̄uřib ketiřibdi. Q̄aras̄al̄ar suvning t̄agid̄a bir üy b̄ar ãk̄an. Bul̄ar sekin b̄arib ãřikni taq̄illatiřibdi. ãřikd̄an bir k̄ampir çiq̄ib:

-Nimä ḡap, kimsizl̄ar? -debdi.

-Büvic̄an, bizl̄ar yaruğ d̄ünyaning ad̄amlari ãdik. Suvgä t̄uřib oyn̄aymiz deb, řu c̄aygä kelib q̄aldik. Biz mus̄afirl̄arni bir keça üyingizd̄a qondirs̄angiz. Ërt̄agä yolimizni t̄apib ket̄ar ãdik, -debdi.

K̄ampir:

-Hä mayli, kiringl̄ar, -debdi.

Tursun bil̄an Ğayr̄at k̄ampirning üyigä kiriřibdi. K̄ampir bul̄argä çay q̄aynat̄ib beribdi. Keçasi yat̄iř üçün c̄ay s̄alib berib:

-B̄al̄alarim, keçalari ãřikkä çiq̄m̄angl̄ar. Bu yerl̄ard̄a c̄udä yam̄an itl̄ar b̄ar. Beḡanä ad̄amlarni k̄orib q̄als̄alar tal̄ab öldir̄adi, -debdi. Tursun bil̄an Ğayr̄at “xop” deb, yat̄ib q̄aliřibdi. K̄ampir bil̄an Tursun c̄udä q̄attiq uxl̄ab q̄alibdi. Ğayr̄at bul̄ar uxl̄aḡand̄an keyin, sekin ornid̄an turib, x̄anc̄arni al̄ib üyd̄an köçägä çiq̄ib, ayl̄anib yuribdi. Köçädä it deḡan n̄arsä k̄orinm̄abdi. N̄arir̄aq b̄arsä bir taxt üstid̄a yetti q̄av̄at p̄ard̄aning içid̄a bir ad̄am yatḡandek bolibdi. Ğayr̄at “qiz řu yerdä yatḡan bolsä keräk” deb oyl̄ab, sekin üygä q̄aytibdi. K̄ampir Ğayr̄atning köçalarni q̄id̄irib kelḡanini sezmay q̄alibdi. T̄ang at̄ib orinl̄arid̄an turiřibdi. K̄ampir s̄and̄al üstigä d̄asturx̄an yazib bul̄argä çay beribdi. Ğayr̄at çay içib otirib k̄ampird̄an:

-Keça bizl̄argä “h̄avligä çiq̄m̄angl̄ar, itl̄ar b̄ar” deḡan ãdingiz, men yarim keçädä h̄ammä yaqni ayl̄anib keldim, it deḡan n̄arsä k̄orinm̄adi. N̄arir̄aq b̄ars̄am yetti q̄av̄at p̄ard̄a içid̄a bir ad̄am yatḡandek k̄orindi, u kim, -debdi. K̄ampir:

-U m̄aml̄ak̄atimiz p̄adř̄asining q̄ızı bol̄adi. řu q̄ızning h̄usni-çir̄ayigä köp ad̄aml̄ar dev̄anä bolibdi. Anä řu q̄ız t̄ang atm̄asd̄an burun çiq̄ib bir p̄ard̄asini k̄ot̄arib qoysä, t̄ang at̄ib, h̄ammä öz iřl̄ari bil̄an mařřul bol̄adi, -debdi. Ğayr̄at:

-Siz řu q̄ızni t̄aniysizmi? -debdi. K̄ampir:

-Al̄battä t̄aniym̄an, men u q̄ızning d̄aȳasi bol̄am̄an, -debdi. Ğayr̄at:

-Bugün siz şu tãmängä bäräsizmi? -debdi. Kämpir:

-Bärämän, nimä işingiz bär èdi? -debdi. Ğäyrät:

-Heç işimiz yoq. Ağardä bäräsängiz, şu qızgä “keçägilär ölmäy qäyerdän keldi èkän” deb äyting, -debdi. Kämpir “xop” deb, çâyini içib bolib, üylärini yığıştirib, qızning yanigä ketibdi. Bärrib qız bilän körişib:

-Keçägilär ölmäy qäyerdän keldi èkän, -debdi. Qız:

-Keçägilär keldimi? Kelsä äcäb bolibdi, -deb külibdi. Kämpirni mehman qılıbdi. Kämpir üyigä ketmäqçi bolgändä qız kämpirning qoligä bittä paxtä, bittä kömir berib:

-Keçägilärgä bering, -debdi.

Kämpir bergän narsälärni älib yoldä ketäyatib “öläqälsin, mengä heç narsä gäpirmäsdän: “Mänä şulärni keçägilärgä bering” dedi. Men ähmäq bolib, buni ulärgä älib bärrib berärmidim”, deb yergä taşlab ketibdi. Änçä yol yürgändän keyin “Men bu narsälärni bekär taşladim, qäytib älib bäräyin, buning bir xäsiyati bärdir” deb ärqäsigä qäytib paxtä bilän kömirni taşlägän çäyidän älib üyigä bärribdi. Paxtä bilän kömirni Ğäyrätgä berib, özi “bäzärgä bärrib keläy-çi” -deb çıqıb ketibdi. Ğäyrät Tursunbekkä:

-Bu paxtä bilän kömirning xäsiyatini bildingizmi? -debdi. Tursunbek:

-Qäydän biläy, paxtä paxtädä, kömir kömirdä, -debdi. Ğäyrät:

-Paxtä bilän kömirni biläsän, ämmä qız nimä üçün paxtä bilän kömirni bizgä yubärgänini tüşünmäysän. Sen eşit, men äytib beräy: mänä bu paxtäni yubärgäni kündüzi heç kimgä körinmängiz degäni, mänä bu kömir bolsä, keçägi mening äldimgä kelingiz degäni, -deb Tursunbekkä tüşüntiribdi. Tursunbek:

-Keçägi bärğänimizni kämpir bilib qälsä nimä qılämiz, -debdi. Ğäyrät:

-Änä şuning üçün kämpirni öldirib yubärişimiz keräk, -debdi.

Ikkävi mäslähätläşib kämpir uxläb yatgän vätqdä kämpirni öldirib, sändälning täginini çuqur qılıb kävläb, şu çäygä kämpirni kömib qoyişibdi. Özlari üydän çıqıb, qız yanigä ketişibdi. Yetti qävät pädä yanigä kelgändä Ğäyrät Tursunbekni üygä kirgizib yubärib, özi sirtän qärävu bolib turibdi.

Tursunbek qız bilän tanişib, qız yanidä otirib qalıbdi. Täng ätgändä Ğäyrät Tursunbekni çäqirib älib ketibdi. Şundäy qılıb, Ğäyrät beş-äلتi kün Tursunbekni päyläb yüräveribdi. Bir küni Ğäyrät Tursunbekkä:

-Ortäq, ändi qız bilän kelişib, şährimizgä qäytiş keräk. Bizning ätä-änälärimiz nimä ähvällärdä yürän äkän. Bugün bärtäraf qılış keräk. Men häm här küni qarävul bolib uyqusizlikdän çarçäb cüdä äzib qaldim, -debdi. Tursunbek Ğäyrätdän bu sözni eşitib:

-Qarävul bolgäningni minnät qilmä, bärmäy qoyaver. Özimning äyağım bär, bärib keläverämän, -deb Ğäyrätgä qopäl muämälä qılıbdi. Ğäyrät:

-Xop, cüdä yaxşı, bäräqäl, -deb Tursunbekni cönätib, özi üygä kirib huzur qılıb uxläbdi. Èrtäsi èrtä bilän turib qaräsä, Tursunbek kelmägan. Säät ongäçä kütibdi kelmäbdi. Ğäyrät: "Bugün tutilib qalgän bolsä keräk, bir bazarğa çıqıb hängämälärni eşitib keläy", -deb ornidän turib, kämpirlär kiyimini kiyib, bazarğa bäribdi. Bazardägilärning äğzidän: "Bugün pädşähimizning qızı bir yigit bilän tutilib qalıbdi", degän sözlärni eşitibdi. U xäfä bolib üygä qäytibdi. Özining kiyimlärini içidän kämpirning kiyimlärini sirtidän kiyib, qoligä pätnis yasäb kötärib zindän äldigä bäribdi. Qarävullär: "Kimsiz?" deb kirgizmädilär. Ğäyrät kämpir bolib:

-Väy, sizlärgä nimä boldi, meni tänimäy turibsizlärmä, men pädşä qızining däyasi bolämän, -degändän keyin qarävullär kämpirni zindängä kirgizib yubarişibdi. Ğäyrät zindängä kirib qaräsä, Tursunbek bilän qız boyinlärini qısıb, xäfä bolib otirarişibdi. Ğäyrät kirib, ulär bilän körarişib, gäpläşib otiribdi. Mäslähät boyičä qızgä kämpirning kiyimlärini kiygizib, päräncini yapintirib, qızni çiqarib yubarib, qız ornigä Ğäyrät özi qalıbdi. Ärädän bir-ikki kün ötgändän keyin pädşä zindändän qızı bilän yigitni älib kelişgä buyruq beribdi. Qarävullär kelib qaräsälär, qız yoq, ikki yigit otiribdi. Bulärni çiqarib pädşähning äldigä bäribdilär. Pädşä:

-Qız qäyerdä? -debdi. Ğäyrät: "Pädşähim bizning äramizdä heç qändäy qız yoq. Biz yaruğ dünyaning ädämläri edik. Äv ävläb çıqıb suvgä tüşib ketdik. Qäyergä barişimizni bilmäy pärdä çetidä yatib qalgän edik, bizläрни älib bärib zindängä qämäb qoyışdi", -debdi. Pädşä cällädlärni çäqirib:

-Mening qızimgä nâhâq tühmät qılgâni üçün Hâkim vâzir bilân Yahya pâlvânni dârgä âsinglâr, -deb buyuribdi. Cällâdlâr şu zâmân bu ikkälâsini dârgä âsib öldiribdilâr. Pâdşâ Ğäyrät bilân Tursunbekning qoligä nâmâ yazib berib:

-Zerikkänlâringçä bizning şâhârdä oynängiz, külingiz. Qaçân zerikkäningizdä mengä äytinglâr. men sizlârni öz şâhârlâringizgä cönätib qoyâmân, -debdi.

Ğäyrät bilân Tursunbek ölimdän qutulğanlârigä ming şükür qılıb üylârigä kelişibdi. Bir âz uxlâb dâm âlib, câylâridân turib otirişibdi. Ğäyrät:

-Tursun, ortâq, èndi keçkurun bârgäningdä qızgä “keçâsi birgälâşib qâçâylik” deb äytgin, -debdi.

Tursun xop debdi. Çâylârini içgânidân keyin, keçâsi Tursunbek bilân Ğäyrät yanâ qız tãmângä ketişibdi. Tursun qız yanigä kirib, keçâsi birgälâşib qâçişni tâklif qılıbdi. Qız hâm râzi bolibdi. Şu küni keçâsi oğirlikçä qâçib, kâmpirning üyigä bârib dâm âlişibdi. Suv üstigä çıqışibdi, keyin âtlârigä minib öz şâhârlârigä qârâb cönâşibdi.

Èndi gâpni Tursunbek bilân Ğäyrätning âtalâridân eşiting. Pâdşâ bâlâlâring qâyergä ketgânini bilmây, xâfâ bolib, köp âdâmlârni yığib, hâr tãmângä qıdirtirib yubâribdi. Yubârgân âdâmlârigä:

-Ägâr bâlâlârimni tâpmâsängiz, hämmängizni xâtin-bâlâlâringiz bilân dârgä âstirâmân, -debdi.

Âdâmlâr qorqqânlaridân türli şâhârlârgä, çölü biyabânlarğä qıdirib ketişibdi. Âdâmlârdân üçtäsi Ğäyrät bilân Tursunbekkâ uçrâb qâlib, ulârni qıdirib yürgänliklârini äytib beribdi.

Tursunbek:

-Siz bizdân âldin âtâmgä bârib: “Ğäyrät bilân Tursunbek suv qızını âlib kelâyatibdi” -deb, xâbâr qılinglâr, -debdi. Bu üçâvi ât çâpib, pâdşâ âldigä kelişibdi. Oğli suv qızını âlgänligini mâ'lum qılıbdi.

Pâdşâ sirtidân süyüngân bolib qoysâ hâm, içidân qândây bolmâsin oğlini öldirib, qızni özi âlişni oylâb qoyibdi. Heç kimgä bildirmâsdân bir üyni

älâhidä yasätib qoyibdi. Ğäyrätning âtäsi bolsä süyüngänidän iç-içigä sıǵmây ketibdi.

Yigitlär şähärgä yaqın keläyatgändä bir dâraxt üstidä qârgä üç märtäbä “qâğ, qâğ, qâğ” debdi. Qız bu qârgäning âvâzini eşitib Tursunbekkâ:

-Şu qârgä nimä deyapti, äytib bersängiz şähringizgä bârämân, äytmäsängiz öz şährimgä käytib ketämân, -deb yergä tüşib otirib âlibdi. Tursunbek:

-È, è, siz qızıq êkânsiz, qârgä nimä der èdi, qâr yaǵsin deb qâr tilâb turibdi-dâ, -debdi. Qız:

-Yoq, qâr demäydi, sizgä kerâkli nâsihät qılyapti, -debdi.

Tursunbek:

-U bir quş-kü, âdâmezâdgä qândäy nâsihät qılsın, -debdi.

Ğäyrät câyidân turib qızgâ:

Tursun üçün câvâb äytişgä ruxsät bering, -debdi. Qız:

-Äyting, -debdi. Ğäyrät:

-Qârgäning birinçi “qâğ” degäni: “Âtängning fikri buzildi. Seni öldirmâqçı, bir üygä cihâzlär qoyib yasätib qoyibdi”, deyapti, ikkinçi “qâğ” degäni: “Sizgä älâhidä göştlik âş keltirib berädi, u âşgä zâhâr sâlingân, êhtiyat boling! Yatgändä bezätilmägän hücrägä kirib yating. Lekin undä häm bir äcdâhâ bâr, êhtiyat boling”, deyapti. Üçinçi kâğıllägänidä: “Âtängiz siz ölgändän keyin qızni özi âlmâqçı”, deyapti, -debdi. Qız:

-Toğri, -debdi.

Tursunbek indämâbdi. Şu bilân ätlärigä minib yanâ ketäverişibdi. Şähärgä yaqınlâşgänläridä pâdşâ âskärläri bilân kütib âlib, oğlini yasätilgân, cihâzlängän üygä täklif qılıbdi. Tursunbek eşikdän qädâm bäsib kirmâqçı bolgändä, Ğäyrät Tursunning qolidän târtib: “Kirmâ” deb işärâ qılıbdi. Tursun:

-Âtä, keyin kirärmân, -deb üygä kirmâbdi. Başqâ hücrägä kirib otirişibdi. İkki idişdä âvqät keltirib, birini Tursunbekkâ qoyibdi. Tursunbek

yenqlärini şimärib äşni yemäqçi bolgän ekän, Ğäyrät yanä qolini tärtib qoyibdi. Tursunbekning aççığı kelibdi. Ğäyrät hävlidä yürgän küçükni çäqirib, Tursunbekning äşidän piçä sälib beribdi. Küçük äşni yeb, şu zämän ölib qalıbdi. Ğäyrät:

-Kördingmi, ägärdä yegän bolsäng sen häm şundäy ölib qälär eding, - debdi.

Tursun häyrän bolib äşni yemäsdän: "Men häm sizlär bilän birgä yeymän" deb Ğäyrät bilän birgä yeyä başlabdi. Ävqätini yeb bolgändän keyin, keçägä oyin-tämäşä qilib otiribdi. otiribdi. Yatär väqti yatibdi. Pädşä oğlini çäqirib:

-Oğlim, sen bugün mänä bu üydä yatgin, xätining änängning äldidä yatsin. Èrtägä toy-tämäşä başlab, sizlärni nikähläymiz, -deb älähidä bir üygä täklif qilibdi. Tursunbek:

-Men xätinim bilän mäslähätläşäy, räzi bolsä şu üydä yatärmän, -deb ätäsining sözini Ğäyrät bilän xätinigä äytibdi. Ğäyrätning aççığı kelib:

-Qändäy ädämsän, hämmä işgä tüşünib turib qılāmän deysän. Mümkün emäs. Üçävimiz birgä äcdähâ bär üydä yatämiz, -debdi. Tursun ätäsigä bärrib:

-Xätinim unämäydi. Biz mänä şu hücrädä yatämiz, -deb äcdähâ bär üyni körsätibdi.

Ätäsi:

-Mäyli, ıxtiyarsızdä, -debdi.

Tursunbek bilän qız uxläb qalıbdi. Ğäyrät uxlämäsdän qılıçini yalängäçläb äcdähâning çiqışini päyläb otiribdi. Yarim keçädä sändıqdän kättä bir äcdähâ çiqib tursunni yutmäqçi bolib bärribdi. Ğäyrät şu zähâti qılıçi bilän äcdähâni bürdäläb täşlabdi. Äcdähâning qanı suv qızining yüzigä säçräbdi. Ğäyrät säçrägän qan zähri qızgä zärär qilib qoymäsın, deb, qız yanigä bärrib qızning yüzidägi qänni tili bilän sekin sorib älib turgändä birdän Tursunbek uyğänib qalıb:

-Hä, sen mening xâtinimni yaxşı körär êkânsân, -debdi. Ğayrät äcdähâ çıqqânini, uni öldirib qâni qızning yüzigä säçrâgânini äytsä häm, Tursunbek Ğayrätning gäpigä işânmäy xäfä qılıbdi.

Ğayrät:

-Men sengä qânçä yaxşilik qıldım, bilmäding. Mengä tühmät qılding. Sendek ortâqdän keçdim, tâş bolib qälây, -debdi. Şu zâmân Ğayrät tâş bolib qalıbdi.

Suv qızı:

-Siz yaxşilikni bilmäs êkânsız, qândây bolsä häm özigä keltiriş keräk, -deb Tursunbekni cüdä qättiq kâyıbdi. Tursunbek nimä qılarini bilmäy:

-Men bundây bolışini bilmädim, mengä xıyanät qıladi, deb oylârdim, siz mengä yol körsäting, -debdi. Suv qızı:

-Şu tâşni qırq kün çöl biyabânlârdä kötârib yüring. Qırqınçı küni öz äsligä kelädi, -debdi. Tursunbek:

-Siz qândây qılâsız, yalğız qälâsız, -debdi. Suv qızı:

-Men şu üydä ânängiz bilân otirâmân, mening üçün ğâm yemäng, -debdi. Tursunbek suv qızı bilân xâyrlâşib tâşni yelkâsigä kötârib, qırq kün däşt-biyabânlârdä yürıbdi. Qırqınçı küni keçqurun bir çäşmä boyidä otirgân êkân. Xızr bâbâ kelib qalıbdi. Tursunbek câyidân turib, sâlâm beribdi. Xızr uning sâlâmigä âlik âlib:

-Hä bälâm, bu çölü biyabânlârdä nimä qılıb yürıbsân? -debdi.

Tursunbek bolgân vâqeäning hämmäsini gäpirib beribdi. Xızr:

-Qâni, oğlim, körây-çi, -debdi.

Tursunbek tâşni körsätibdi. Xızr hässäsi bilân tâşni türtib:

-Häy, oğlim tur, nimä qılıb yatıbsân, -debdi.

Şu zâmân Ğayrät başını kötârib, sâlâm beribdi. Ğayrätning sâlâmigä âlik âlib, ğâyib bolıbdi. Tursunbek bilân Ğayrät quçaqlâşib körışib birgä şähärgä qäytib kelişibdi. Êrtäsi pädşâning yamân niyatlârini xälqqä fâş qılıb,

átasi ornigä özi pãdşã bolibdi. Ğayrät vâzir bolibdi. Qırq keçä, qırq kündüz toy-tãmãşã qılıb suv qızını qäytädän nikâhláb âlib, murâd-mãqsädigä yetibdi. Ulâr yaxşı turmuş qurib qâlibdi, men bolsâm bâlälärim yıġláb qâlmäsin, deb tezdä şähringä qäytib keldim.

29. HÄSÄN VÄ HÜRİLİQÄ

Burun zãmändä, Şarq mämläkätläri biridä Ähmädcân degän, sävdâgär bolgän êkän. Uning Häsän degän oġli vä Huriliqâ degän qızı bâr êkän.

Äylär, yıllar ötibdi. Ätä-änäsi ölib, Häsän bilän Huriliqâ yetim qâlibdi. Häsän bir bãyning eşigidä xızmat qılıb yüribdi. Bir qãnça vâqt ötgäç, Häsäning xızmatı bãygä yaqıbdı. Bãy özining Züläyhâ ismli qızını ungä beribdi. Züläyhâ Häsäning singlisi Huriliqâ bilän bir hävlidä turä başlãbdı. Häsän bãyning xızmatını bęcärib yürä beribdi.

Züläyhâ Huriliqâni cüdä yamân körüb qâlibdi. Qändäy bolmäsin uni köz äldidän yoqãtiş päyigä tüşibdi. Bir küni Häsän işgä ketgänidä üydägi bütün äsbãblärni hävligä âlib çıqıb, üstidän yağ qoyib ot yaqıbdı. Häsän işdän kelgänidä Züläyhâ yıġláb-yıġláb:

-Singlingiz mengä oçãkişib, hämmä nãrsägä ot qoydi. Mening tälâq xâtimni bering, men bu üydä bundäy ähvãldä yaşãlmäymän, -debdi.

Häsäning aççığı kelib, Huriliqâni qãmçi bilän urib, qättiq qıynãbdı. Huriliqâ yalvãrib:

-Cân äkã, meni begünãh urmãng. Men bu işlärni qilgãnim yoq. Kelinäyimning özi qilgãn, -debdi.

Häsän Huriliqâning sözigä qulãq sãlmãbdı, uni urib dãbdälä qılıbdı.

Ärädän bir yil ötgäç, Züläyhâ bir oġil tuġıbdı. Züläyhâ bälägä qãramãbdı, uni Huriliqâ pãrvãriş qılıbdı. Oġil älti yaşgä tolgändä cüdä häm şirin bolibdi.

Häsän oğlını cüdä häm yaxşı körär èkän. Künlärdän bir kün Häsän bilän báy ävgä çıqıb ketişibdi. Züläyhäning fikri buzilib, keçäsi Huriliqâ uxläb yatgän vâqtdä öz bäläsini ötkir piçâq bilän soyib, piçâqni Huriliqâning körpäsigä tıqıb qoyibdi. Yarım keçädä Häsän ävdän kelibdi. Züläyhä ornidän turib Häsänni quçâqläb yığläbdi.

Häsän:

-Nimägä yığläysän? -deb soräbdi. Ungäçä Huriliqâ häm uyğänib ornidän turibdi. Züläyhä bäläsini qoligä älib:

-Kördingizmi, keçäsi men uxläb qâlgän vâqtimdä Huriliqâ bälämni öldiribdi, -debdi. Häsän cüdä xäfä bolib, Huriliqâgä:

-Nimägä öldirding, bälä sengä nimä günâh qıldı. Pädäringgä ming lä'nät, -deb sökibdi. Huriliqâ:

-Äkacân, nimä üçün meni bekärdän-bekâr sökäsiz. Men nimägä ükämni öldirämän. Bundäy vicdänsizlik mening qolimdän kelmäydi. Bu mengä tühmät, -deb yığläbdi.

Züläyhä Huriliqâning körpäsini açib, undän özi qoygän piçâqni älib:

-Yalgän bolsä bu nimä? Piçâqni körpängiz äräsigä yaşirib qoyibsiz-kü, -debdi.

Huriliqâ köngli buzilib:

-Vây, tävbä-ye, kişi şundäy tühmätlärgä uçrär èkän. Tühmät qilgäningizdän körä, meni öldirtirib yubärsängiz ming märtä yaxşı bolär èdi, -debdi.

Häsän cähl üstidä:

-Sen mening bittäginä bälämni öldirding, sendäy singilning kerägi yoq, -debdi, gäzäbigä çidälmäy şarttä singlisining ikki qolini kesib, üyidän häydäb çıqäribdi.

Beçärä Huriliqâ üydän çıqıb, neçä künlär yol yürüb, aç-nähär qıynälib, bir pädşäning bağigä yetib kelibdi. Bağ yanidä qävun-tärvuz pişib yatgän èkän. Huriliqâ kündüzläri bağdä yaşirinib uxlärkän, keçäläri èsä turib pälizdägi qävunläрни yeyärkän.

Bir küni Sultānxān pādşā oğllarigā:

-Bālälärim, qāvun-tärvuzlärimizni bir närsä ğacib ketäyatibdi. Pälizni pâylaş keräk, -debdi. Şundä pādşāning kättä oğli qoligā yarāğ älib:

-Men bārib pâyläymän, -debdi. Yarim keçägäçä pâylab otiribdi, heç närsä körinmäbdi. Keyin uxlāb qālibdi. Èrtäsigä ornidän turib, ätäsini äldigä bārib:

-Ätä, heç närsä körmädim, -debdi.

Pādşā èrtäsi kün qāvun pälizgä ortänçä oğlini yubāribdi. U hām keçäsi uxlāb qālibdi.

Èrtäläb dälädän qäytib kelib, ätäsigä:

-Qāvun pälizdä men hām heç närsä körgänim yoq, -debdi.

Pādşāning kencä oğli şāhzādä Änvär:

-Ätä, èndi meni yubāring, -deb yalvāribdi.

Ätäsi:

-Oğlim, akäläringning qolidän heç närsä kelmädi, sening qolingdän nimä kelär èdi, qoy, bārmä, -debdi.

Şāhzādä Änvär akälärigä qarāgändä dānā hām äqlli yigit èkän, Ätäsigä:

-Ätä, akälärim bācärä älmäğän işläрни bälki men bācärärmän, -deb turib älibdi. Pādşā Änvärning sözini qäytärmäy:

-Mäyli, bäläm, bārsäng bārä qāl! -deb cāvāb beribdi.

Änvär cüdä xursänd bolib, bir äz tuz, miltıq älib üydägilär bilän xäyrläşib cönäb ketibdi.

Keçqurun dälägä yetib bārib, kápä içigä kirib qarāvul bolib otiribdi. Yarim keçä bolgändä Änvärning uyquisi kelä başläbdi. Änvär uxlāb qālışdän qorqıb yanidän piçäq älib, bārmāğidän bir äz kesib, tuz sepibdi.

Bārmāğining äğrigänigä çidäy älmäy uyquisi qaçib ketibdi. Bir äz vāqt ötgäç, Huriliqā sekin kelib qāvunni yeya başläbdi. Änvär qızni körüb, yügürüb

bâribdi vâ uni tutib kâpâgâ âlib kelibdi. Huriliqâning çirâyi Ânvarni özige tâtibdi, u hâyran bolib Huriliqâdan:

-Siz kim bolâsiz, dâlâdâ nimâ qilib yûrîbsiz? -deb sorâbdi.

Huriliqâ öksib-öksib yıglâb, bâşidan ötgân sârgüzâştini Ânvârgâ birmâ-bir sözlâb beribdi. Ânvarning Huriliqâgâ cüdâ râhmi kelibdi.

Tâng âtibdi, Ânvar Huriliqâ bilân âtasining âldigâ bârib, körgân-bilgân vâqeâsini ungâ âytib beribdi. Pâdşâning qızgâ râhmi kelib, xızmatçilarigâ:

Bu qızni yaxşı kiyintiringlâr, bizning üydâ yûrâ bersin, -debdi. Pâdşâning xızmatçilâri Huriliqâni içkârigâ âlib kirib, yûvintirib, kiyintirib pârvâriş qılıbdilâr.

Arâdan bir neçâ vâqt ötgâç, Ânvar pâdşâ yanigâ kelib:

-Ë âtâ, sizgâ âytâdigân bir sözim bâr, bir qâşiq qânimdân keçsângiz âytâr edim, -debdi. Pâdşâ:

-Âyt, bâlâm, keçdim, -debdi. Ânvar:

-Âtâcân, dâlâdâ pâylâqçilik qılğanimdâ Huriliqâ mengâ yaqıb qâlgân edi. Şuni mengâ toy-tâmâşâ qilib âlib bersângiz, -debdi. Pâdşâ:

-Oğlim, sen üylânâdigân bolsâng sengâ pâdşâlarınig çirâyli qızlaridan âlib berâmân. U qızning ikki qoli yoq, çolâq-kü, nimâ qılâsân? -debdi. Ânvar:

-Mengâ pâdşâ qızı kerâk emâs. Çolâq bolsâ hâm mâyli, şuni âlib bermâsângiz men dünyadan üylânmay ötâmân, -debdi. Pâdşâ oğlini cüdâ yaxşı körâr êkân, uning bu sözlâridân keyin, âgâr âytgânini qılmâsâm, bâlâ cinni bolib qâlmâsin, deb oylâbdi.

-Hâ mâyli, bâlâm âlib berâ qâlây, -debdi.

Ânvar cüdâ xursând bolibdi. Ânvar bilân Huriliqâning toyi bolibdi. Toy-tâmâşâ bir neçâ kün dâvâm etibdi.

Arâdan bir-ikki yil ötgândân keyin pâdşâ kâttâ oğllârini özige qarâşli bâşqâ şâhârlârgâ hâkim qilib yubâribdi.

Bu vâqeädän bir neçä kün ötgäç, pādşâ Änvärni çäqirib, ungä uzâq bir yurtdän kelgän xätni körsätibdi. Undä:

Bir mämläkätning pādşâsi ölar äldidä fuqärälärini yığib: “Men ölsäm, ornimgä Sultân pādşâning oğli Änvärni pādşâ qıınglär, u cüdä äqlli, häm dänä yigit” deb väsiyat qilib väfät etgän ekän. Fuqärälär mäslähätläşib, Änvärni pādşâlikkä kötärmäqçi bolib Sultânxändän Änvärni sorägän ekänlär.

Pādşâ oğligä:

-Oğlim, pādşâ bolib bäräsänmi? -debdi, Änvär:

-Bärsäm, bäräy, lekin xätinim Huriliqâ hämilädär. Ägär oğil tuğsä mengä kärnäy-sürnäylär bilän xäbär bering. Ägär qız tuğsä xät yazing, -debdi.

Ätäsi:

-Mä'qul oğlim, -debdi.

Ärtäsi Änvär yanigä bir neçä äskär älib, ätä-änäsi vä xätini bilän xäyrläşib yolgä çıqıbdı. Yol yürüb, yol yürsä häm mol yürüb, täyintlängän şähärgä yetibdi. Xälqlär bilän tänişib täxtgä minib, pādşâlik dävrini sürä başlabdi.

Ändi ikki äğiz sözni Huriliqädän eşiting.

Huriliqâ toqqız äy, toqqız kün, toqqız säät degändä ältin kâkilli bir oğil, kümüş kâkilli bir qız tuğıbdı. Pādşâ sevinibdi. Xät häm yazıbdı, kärnäy-sürnäy häm çäldirib, Änvärgä xuşxäbär yubarıbdı. Xuşxäbär älib bärädigän nävkärlär Huriliqâ tuğilib ösgän şähärdän ötar ekän. Nävkärlär şu şähärdän kärnäy-sürnäy çälib ötäyatgänidä Huriliqâning kelinäyisi Züläyhâ köçägä çıqıb turgän ekän. Buni körib Züläyhâ äcäblänibdi. Ulärning yanigä bärüb:

-Qäyerdän kelib, qäyergä bäräsizlär, qändäy xuşxäbär älib ketäyatirsizlär? -deb bir nävkärdän soräbdı. Nävkär:

-Sultân pādşâning oğli Änvär başqä şähärdä pādşâ edi. Uning qoli yoq, çolâq Huriliqâ degän xätini bär. Şu bir oğil, bir qız tuğdı. Biz Änvärgä xäbär älib ketäyatibmiz, -debdi. Züläyhâning fikri buzilib, Häsänning şähärdä yoqligidän fäydälänib nävkärlär äldigä tüşibdi.

-Bari bir, bugün Änvär turgän şahärgä yetälmäysiz. Bugün mening üyimdä mehmân bolib qâlinglär, ertägä cönärsiz, -debdi. Bu gâp nävkärlärgä yaqıbdı. Ätlärini täşqärigä bağlâb, Zülâyhâning üyigä kirışibdi. Zülâyhâ ulärni yaxşilâb mehmân qılıbdi, şärab quyib berib, mäst qılıbdi. Nävkärlär uxlâb qâlgänläridä Zülâyhâ ulärning çöntäklärini kävlâbdi. Bir nävkärning çöntägidän Sultân xâanning Änvärgä yazgän xätini täpib oqıbdı, uni yirtib täşläb başqä xät yazib, undä: "Xätining Huriliqâ küçük bilän müşük tuğdı. Nimä qilämiz?" -deb yazib, xätni nävkärning çöntägigä sâlib qoyıbdı. Èrtäsigä täng ätgändän keyin nävkärlär nânuştä qılıb, xätni açib körmäy yolgä rävanä bolıbdı. Keçqurun Änvär pädşâning şahrigä yetib barişibdi. Pädşägä xätni berişibdi. Änvär xätni oqıb äcäblänibdi. Ätäsigä şundäy xät yazıbdı: "Èy äziz ätácânim, Huriliqâ it bilän müşük tuğsâ hâmbârgünimçä yaxşı kütib turinglär. Yaqındä bärämän. It bilän müşük tuğding, deb äslâ könglini rancitmänglär."

Änvär xätni nävkärlärgä berib yubâribdi. Xätni âlib nävkärlär Huriliqâ ösib-ulğäygän şahärgä yetgändä Zülâyhâ yanä ulärning âldidän çıqıbdı:

-Bugün tägni bizning üydä mehmân bolinglär, -deb nävkärlärni üyigä âlib kirıbdı.

Nävkärlär ziyafätdän mämnun bolib, mäst-äläst uxlâb qâlišibdi. Zülâyhâ yanä nävkärlärning çöntägini kävlâbdi. Birining çöntägidän xätini täpib âlibdi, oqıb yirtib täşläbdi.

Änvär nâmidän Sultân pädşâ nâmigä şundäy xät yazıbdı: "Èy qımmätli ätácânim, Huriliqâ mengä keräk emäs. Ältin kâkilli oğıl, kümüş kâkilli qız tuqqän bolsâ hâmbâ mening közimgä körinmäsin. Mänä şu xätimni âliş bilän birgä Huriliqâning ikki kökräginı kesib, bälälärini xurcungä sâlib, yelkäsigä ärtib, häydäb yubâring. Ägär men bârgänimdä Huriliqâni bäläläri bilän üydä körsäm ikkimizning äramiz buzilädi, men sizdäy ätämдän keçämän." Zülâyhâ xätni büklâb nävkärning çöntägigä sâlib qoyıbdı. Täng ätgäç, nävkärlär yolgä tüşibdilär. Bir keçäyü bir kündüz yol yürüb Sultân şahning pâytaxtigä yetibdilär. Ordägä bariş xätini pädşägä täpşiribdilär. Pädşâ xätini oqıb, cüdä xäfä bolıbdı. "Bu nimä gâp, Huriliqâ ältindek oğıl bilän qız

tuğsā-yü, uning kökrāgini kesib taşlā, üydān häydāb yubār, èmiş. Bu qāndāy zulm, bedādlik” deb oylābdi. Heç kimgā äytmāy beş-älti kün cüdā xāfā bolib, nimā qılārini bilmāy yüribdi.

Huriliqā cüdā ziyrāk èkān. Pādşāning bundāy xāfāligidān Änvärning köngil qālādīgān xāt yazgānini sezib ālibdi vā pādşā huzurīgā kiribdi-dā:

-Ätācān, nimā boldi sizgā. Beş-älti kündān beri cüdā xāfā körināsiz? - deb sorābdi. Pādşā gāpirā ālmāy yıglāb yubāribdi. Huriliqāgā Änvärning xātini uzātibdi. xātini oqib, Huriliqā hām yıglāb yubāribdi.

-Ätācān, oğlingizning buyruğı şundāy bolgāndān keyin bācārmāy ilācingiz yoq. Māyli, men rāzimān, oğlingizning äytgānini qiling, -debdi. Sultān pādşā oylānib turib:

-Qızım, sening kökrāgingni kesib taşlāmāy. Lekin ikki qārā köz bālāngni xurcungā sālīb berāy. Sen bu şāhārdān ket! -debdi.

Huriliqā rāzi bolibdi. İkki bālāni xurcunning ikki közigā sālīb Huriliqāning yelkāsīgā qoyibdi. Huriliqā xāyrlāşib, yıglāy-yıglāy yolgā tüşibdi.

Bir-ikki kün yol bāsibdi. Üçinçi kün bir ānhārdān ötāyatgāndā āltin kākilli oğil xurcundān suvgā tüşib āqib ketibdi. Huriliqā zār-zār yıglāb bir bulāqning yanidā yatib, bālāsini èmizib uxlāb qālibdi. Şu pāyt Xızr bābā Huriliqāning āltin kākilli oğlini vā ākāsini kesib taşlāgān ikki qolini ālib kelib, uni uyğātib:

-Tur qızım, qımmātli nārsālāringni āl! -debdi.

Huriliqā çöçib uyğānsā, yanidā oğlini vā kesib taşlāngān qolini kōtārib bir çāl turgān èmiş. Huriliqā sevinib ketibdi, ornidān turib çālgā sālām beribdi.

-Vāälāyküm ässālām, qızım, bu oğil senikimi? -deb sorābdi Xızr bābā. Huriliqā:

-Meniki, ātācān, -deb şāşilib cāvāb beribdi. -Kelāyatib, kättā suvdān ötāyatgāndā qolimdān tüşib, āqib ketgān èdi.

-Bu qol kimniki? Tāniysānmi? -debdi çāl.

-Hə, atacán, mening ilgəri xuddi şundəy qolim bər edi. Kelinəyim mengə tühmət qilgənədə akəm qolimni kesib, meni üydən həydəb yubərgən edi, -debdi və bəşidən keçirgən sərgüzəştini aytib yığləbdi.

Xızr bəbə Huriliqəning qollarini tükələb, dəm səlīm yapıştirib qoyibdi. Huriliqəning qolləri əvvəlgidəy səppə-səğ bolibdi. Huriliqə rəhmət aytibdi. Xızr Huriliqəning bir qoligə yetti dənə təş, bir qoligə qırq bir dənə təş beribdi:

-Qızım, yanə bir kün yol yürsəng, fələn yerdə kəttə dərya bər, oşə dəryagə yetgəndə yetti dənə təşni təşləsəng, yetti əriqqə bölənədi. Şu suvdən ötib, yanə bir kün yol yürsəng, bir çöl-biyabən kelədi. Qırq bir təşni təşləsəng yaxşı uy pəydə bolədi, dəvlətgə egə boləsən. Bələləring bilən oşə yerdə bemələl oynəb-külib yaşəyverəsən, -deb, közdən gəyib bolibdi. Huriliqə bələlərini emizib, toydirib, xurcungə səlīb, təşlərni əlib, yolgə rəvənə bolibdi.

Bir kün yol yürüb, dərya ləbigə kelib, yetti dənə təşni təşləbdi. Dərya yetti əriqqə bölənibdi.

Suvdən sağ-səlāmət ötibdi. Yürüb-yürüb bir cəygə bərib dəm əlibdi, bələlərini emizib yanə cənətibdi. Bir kün yol bəsib bir çölgə yetibdi.

Çölgə qırq bir təşni təşləgən ekən, ələmdə yoq iməratlər, bəğlər təyyar bolibdi. Dərrəv beştə xətin yügürüb çıxıb:

-Biz sizni kütib otirgən edik, xuş keldingiz, -debdi. Huriliqəning qolidən bələlərini əlib, üygə əlib kirişibdi, uni beş-əlti qəvət körpəcə üstigə otqəzişibdi. Əldigə neçə türli nəz-ne'mətlərni qoyib, mehmən qılışibdi.

Huriliqə erining üyidə kiyməgən eng yaxşı kiyimlərni kiyibdi. Üylər çirəyli bezətilgən emiş, bir qənçə xətinlər, erlər uning xızmətidə təyyar turgən emişlər. Huriliqə cüdə həyrən bolibdi.

Bəğlərdə türli mevələr pişib, təgigə tüşib yatgən emiş. Mevələr ağzigə tüşsə bəldek erib ketər emiş.

Huriliqə bu şirin-şərbət, nəz-ne'mət içidə yaşəy bersin, endi ikki ağiz sözni Ənvərdən eşiting.

Änvär pādşâlik qılıb turgän şähärdä väzir-vüzärâlerini çäqırıb:

-Men öz şähringä bârib, on beş kündä qäytib kelämän, -debdi vä ulär bilän xoşläşib, öz şährigä cönäbdi. Bir neçä kün yol bäsib, öz şährigä kelib üyigä kirsä Huriliqâ yoq, âtä-ânäsi xäfä bolib, ğäm-ğussä çekib otirgän emiş. Änvär därrâv âtäsidän:

-Huriliqâ qäni? -deb soräbdi.

Pādşâ:

-İye, täğın soräysän-ä, oğlim, özing xätingdä: "Huriliqâ mengä keräk emäs, Huriliqâning kökräğini kesib, tuqqän bälälärini xurcungä sâlib üydän häydäb yubâring, äğär men bârgänimdä Huriliqâni bäläläri bilän üydä körsäm, ikkimizning âramiz buzilädi. Men sizdäy âtämdän keçämän" deb yazıbsän-kü. Men nâilâc Huriliqâning bälälärini xurcungä sâlib, yelkäsigä qoyib çiqärib yubârdim. Qäy tāmāngä ketgänini bilmäymän, -debdi.

Änvär:

-È âtä, özingiz xätingizdä Huriliqâ bir küçük, bir müşük tuğdi, -degänsiz. Men: "Nimä tuqqän bolsä häm bârgünimçä yaxşı kütib türinglär" deb xät yazgän edim, -debdi.

Ätäsi bu ğäpdän häyrän bolib âragä düşmän tüşgänini bilibdi.

Änvär häm väqeägä tüşüngäç:

-Mengä pādşâlik keräk emäs, hämmä nârsädän keçdim. Huriliqâni tâpsäm bäs, -deb üydän çiqıb ketibdi. Çöl-biyabânlärni kezib yürıbdi. Huriliqâ yürgän yoldän ketäveribdi.

Änvär çöllärdä bärä bersin, ikki äğiz sözni Huriliqâning äkäsı Häsändän eşiting. Häsän xätini Zülâyhâning tühmätçi êkänini tüşünib qalıbdi. Qärindâş-uruğı bolmägänidän cüdä qäyğurıbdi. Singlisi üçün ğäm-ğussä çekibdi. Könglini açış üçün şähärdä köçämä-köçä yürıb tāmâşä qılıbdi. Lekin köngli heç açılmäbdi. Uxläsä tüşigä hämmä väqt Huriliqâ kirär ekän. Huriliqâ dünyädä bärmikin, yoqmikin deb oylâb xäfä bolär êkän. Bir küni xätini bilän urışib qalıb:

-Bâr, keräk emässän, seningdek käsâfâtning dâstidän singlimdän hâm âcrâldim, -debdi-dâ, üydän aççıġlânbı çıqıb ketibdi. Singlisi Huriliqâni izlâb, çölmâ-çöl yürüb Änvârgä yolıqıb qâlibdi. Änvâr:

-Hâ, âkâ, siz hâm mengä oxşâb bu çöl-biyabânda nimä qılıb yürübsiz? -debdi. Häsân:

-Äh inim, mening bir singlim yoqâlgân edi. Şuni qıdırib yürübmän. Siz nimä qılıb yürübsiz? - debdi. Änvâr:

-Mening xâtinim yoqâldı. Şu xâtinimni qıdırib yürübmän, -debdi. Häsân:

-Xâtiningizning ismi nimä? -deb sorâbdi. Änvâr:

-Huriliqâ, -debdi.

-Mening hâm singlimning ismi Huriliqâ edi. Birâq ikki qoli yoq edi, -debdi Häsân. Änvâr közigä yaş âlib:

-Mening xâtinimning hâm ikki qoli yoq edi, beçârâ köp âzâblârni târtgân êkân. Mening râhmim kelib ungä üylângân edim, -debdi-dâ, Huriliqâning bâşidän ötgân särgüzâştini Häsângä sözlâb beribdi. Häsân özini tutâlmây yıġlâb yubâribdi. Änvâr Häsânning yıġlâgânigä häyrâh bolib:

-Negä yıġlâyapsân? -debdi. Häsân peşânâsigä bir urib:

-Änä şu Huriliqâ mening singlim bolâdi. Xâtinimning singlimgä qılgân tühmâtini tüşünmây uning ikki qolini kesib, häydâb yubârgân edim, -deb yanâ höngrâb yıġlâbdi.

Änvâr:

-Qoying âkâ, yıġlâmäng, ikkâvimiz bir kişi êkânemiz. baxtimiz bolsâ Huriliqâni tâpib âlârmiz, -debdi.

İkkisi bâşqâtdän quçâqlâşib körüşibdi, birbirini hürmât qılıb, yolgâ râvânâ bolışibdi. Neçâ kün yol yürüb, yol yürsâ hâm mol yürüb, Huriliqâning turgân câyigä kelişibdi.

Huriliqâ oşâ vâqtdâ derâzâdän qârâb turgân êkân. Uzâqdän âkâsi bilân êrini körüb, tânib qâlibdi. U dârrâv ikki bâlâsini çâqırub:

-Oglim, sen b̄arib "d̄ad̄a" deb, ong t̄am̄and̄agi kīşining qolini uşl̄a, qızım, sen ç̄apib b̄arib "t̄aḡa" deb, ç̄ap t̄am̄and̄agi kīşining qolini uşl̄ab, ikkingiz ul̄arni üyḡa ālib kiringl̄ar, -debdi.

Ogli bil̄an qızı üyd̄an ç̄apib çiqişībdi, kel̄ayatḡan kīşil̄arḡa q̄ar̄ab yūgūrişībdi. Ogl̄ı b̄al̄a Ānv̄arni "d̄ad̄a" deb, qız b̄al̄a H̄as̄anni "t̄aḡa" deb, quç̄aql̄ab ālibdi. Ul̄arni b̄al̄al̄ar üyḡa sūdr̄abdi. Ānv̄ar bil̄an H̄as̄an h̄ayr̄an bolib, bir-birl̄ariḡa q̄ar̄ab b̄al̄al̄arni qolḡa ālib üyḡa kiribdil̄ar. Huriliq̄a ul̄ar bil̄an birm̄a-bir k̄orişībdi. Lekin ul̄ar h̄ayr̄an bolib, "yūzid̄an Huriliq̄aḡa oxş̄aydi, lekin qoli b̄arligid̄an Huriliq̄a ěm̄as-kū" deb oyl̄armişl̄ar.

Huriliq̄a turib ěşikk̄a çiqib ketibdi. H̄as̄an Ānv̄arḡa:

-Xuddi mening singlim Huriliq̄aḡa oxş̄aydi, lekin qoli b̄ar, -debdi. Ānv̄ar h̄am xuddi şund̄ay s̄ozni āytib, āc̄abl̄anı̄bdi.

Huriliq̄a āk̄asi bil̄an ěri āldiḡa t̄urli t̄aaml̄ar keltirib, ul̄arni ziyaf̄at qilibdi.

H̄as̄an:

-Mening senḡa oxş̄aḡan bir singlim b̄ar ědi. Uni yoq̄atḡan ědim. Men oş̄a singlimni izl̄ab yūribm̄an. Şu t̄am̄anl̄arḡa kelḡan bols̄a sen k̄orḡandirs̄an. Āmm̄a uning ikki qoli yoq̄ ědi, -debdi.

Huriliq̄a:

-Bu yerl̄arḡa siz āytḡan ād̄am kelm̄adi, k̄orḡanim yoq, -debdi. H̄as̄an bil̄an Ānv̄ar āvq̄atlarini yeb-içib c̄on̄am̄aq̄çı bolı̄şibdi. Huriliq̄a:

-Şu c̄ayd̄a yatib q̄alingl̄ar. B̄ar̄adiḡan c̄ayingizḡa ěrt̄aḡa b̄ar̄arsizl̄ar, -debdi. Ānv̄ar:

-M̄ayli, bugūnç̄a şu c̄ayd̄a yats̄ak yet̄aylik, -debdi. Ul̄ar q̄alı̄şibdi. Huriliq̄a H̄as̄an bil̄an Ānv̄arni b̄aqq̄a ālib kirib, t̄am̄aş̄a qildiribdi. Keçqurun yan̄a ziyaf̄at berib, ātl̄as-ş̄ahi k̄orp̄al̄ar, k̄orp̄aç̄al̄ar s̄alib yatqizibdi. Āk̄asi bil̄an ěri yatib uxl̄abdi. Huriliq̄a keç̄asi ornid̄an turib t̄az̄a d̄ur-m̄arv̄aridl̄ar v̄a bir ḡavh̄ar k̄ozli b̄ald̄aqni āk̄asining ç̄ont̄agiḡa s̄alib qoyibdi. T̄anḡ ātibdi. H̄as̄an bil̄an Ānv̄ar orinl̄arid̄an turib, t̄urli mev̄al̄ar bil̄an n̄anuşt̄a qilib,

xäyrläşib yolğa rävnä bolibdilär. Ulär ketgändän keyin bir äz vâqt ötgäç, Huriliqâ ikki xızmatkârini çäqırıp:

-Häligi ketgän ädämlärni qäytärib älib kelinglär! -debdi.

Xızmatkârlär Häsän bilän Änvärning ärqäsüdän yetib bärrib:

-Sizlärni Huriliqâ çäqıryapti, -debдилär. Häsän bilän Änvär häyrän bolib qäytib kelişibdi. Huriliqâ äççığlängän bolib ulärgä:

-Sizlär qändäy uyatsız ädämlärsiz? Men sizni hürmät qılıb ziyafät qılsämu, sizlär mening ältin bälädäğim bilän märväridlärimni oğırlab älib ketibsizlär. Bu qändäy gäp? -debdi.

Häsän bilän Änvär:

-Biz älgän emäsmiz, -deb qäsäm içibdilär.

Huriliqâ:

-Sizning "älmädim" degänläringizgä işänmäymän, çöntäkläringizni qaräymän, -debdi. Ulär räzi bolışibdi. Huriliqâ ävväl Änvärning çöntäğini qaräbdi. Heç närsä tãpãlmäbdi, keyin äkəsi Häsänning çöntäğini qaräbdi. Çöntäkdän märvärid bilän bälädäqni älib:

-Bu nimä, nimägä älmädim deb, qäsäm içdingiz? -deb soräbdi.

Häsän:

-Äzbäräyi xudä, men älgänim yoq. Ämmä birär kişi düşmänlik qılıb sälib qoygän bolsä keräk, -deb yıglab yubäribdi.

Häsänning yıglägänigä çidäy älmäy Huriliqâ häm yıglab yubäribdi:

-Häsän äkä! Men sizning singlingiz Huriliqämän. Kördingizmi, siz şu märvärid bilän bälädäğimni özingiz älgäningiz yoq, älbättä. Men özim cörttägä çöntägingizgä sälib qoydim. Şungä oxşaş, Züläyhä kelinäyim öz bäläsini özi öldirib, körpäm tägigä piçäqni yaşirib qoyib, mengä tühmät qılgän edi. Siz oşändä mengä zulm qılıb, zâr-zâr yıglätib, qollarimni kesib, üydän häydäb çiqärgän edingiz, -debdi.

Häsän özini tutälmäy yıglab:

-Cigärim, singlim Huriliqâ, senmisän, -deydi. Huriliqâ äkasi bilän başqätdän körüşib:

-Menmän, mänä bu pädşâ mening qälligim. Mänä şu ikki bälä şu kişining färzändi, -deydi. Häsän bilän Änvär cüdä xursänd bolibdi. Här üçävi täpişgänigä xursänd bolib bir neçä kün birgä yaşäbdi. Huriliqâning xızmatqärläri üydägi hämmä buyumlärni bir qançä tüyalärgä yükläb, Sultän pädşâ şährigä cönäşibdi.

Yol yürüb, yol yürsälär häm mol yürüb, şähärgä yetib kelibdilär. Huriliqâ qäynätä vä qäynänäsi bilän körüşib, başidän ötgän väqeälärni birmäbir sözläb beribdi.

Pädşâ xursänd bolib, başqätdän qırq keçäyu, qırq kündüz toy-tämäşä qılıb beribdi.

Häsän xätini Züläyhädän keçib, singlisi bilän bir şähärdä turışgä ähd qılıbdi. Änvär xätin, bälä-çäqäsi vä Häsän bilän özining pädşâ bolib turgän şährigä bäribdi. U yerdä Häsänni özigä väzir qılıb älibdi.

Änvär nävkärlärni çäqirib, Züläyhâ tühmät qılıb yazgän xätini täpdiribdi. Şu işläri üçün Züläyhâni ölim cäzäsigä hükm etibdi.

Änvär-pädşâ, Häsän-väzir, Huriliqâ esä pädşâning dänä xätini bolib ümr keçirib, muräd-mäqsädlärigä yetibdilär.

30. ÄTÄ VÄSIYATI

Bir ädämning üç oğli bär ekän, ölädigän väqtidä kättä oğlini çäqirib:

-Oğlim, men ölsäm üç kün gorimni päyläysänmi? -deydi. Oğli:

-Yoq, men päylämäymän, -deydi. Ätäsi ortänçä oğlini çäqirib:

-Oğlim, men ölsäm sen gorimni üç kün päyläysänmi? -deydi. Ortänçä oğli:

-Yoq, men päylämäymän, -deydi. Kiçik oğlini çäqirib:

-Oglim men ölsäm sen gorimni üç kün pâylyşänmi? -deb soräbdi.

Kiçik oğli:

-Ätä, üç kün emäs, yüz kün pâylagin desängiz häm pâylyşmän, -debdi. Väsiyat tämäm bolgändän song, häligi ädäm ölibdi. Kiçik oğli ätäsi ölgändän keyin gorini pâylyş yatibdi. Yarim keçä bolgändä bir äq ät äsmändän yaräğ-äslähä, kiyim-keçäk bilän tüşib gorni üç märtä äylänibdi. Şu päyt bälä uyğänib ätni uşläbdi. Bälä atdän:

-Nimä üçün sen gorni üç märtä äyländing? -deb soräbdi. Äq ät:

-Men ätängning tirikligidä uning ämridä yürärdim, häzir bir ätängning gorini ziyarät qılıb çıqıb ketämän, -debdi-dä, ketäyatgänidä yalidän bir tälä yulib bäläning qoligä berib:

-Qaçän başinggä bir müşköl iş tüşsä, şu moyni tütätib yoqläsäng, häzir bolämän, -debdi.

Bälä ertäsigä keçäsi yanä bärüb pâylyş yatibdi. Yanä yarim keçädä äsmändä bir qärä ät pärvüz etib yergä tüşibdi-dä, gor äträfidän üç märtä äylänibdi. Bälä ornidän turib qärä ätni uşläbdi vä:

-Nimä üçün sen kelib gorni üç märtä äyländing? -deb soräbdi. Şundä ät:

-Men ätängning äti edim, qaçän mingisi kelsä yoqläb äläär edi. Häzirdä ölgän ekän, şuning gorini ziyarät qılıb ketiş üçün äsmändän tüşdim, endi mendän sengä bir nişänä qälsin, -deb bir tälä yalidän yulib bäläning qoligä beribdi. -Qaçän başinggä birär müşköl iş tüşsä, mänä şu moyni tütätsäng men häzir bolämän, -deb uçıb ketibdi. Üçinçi küni bälä yanä bärüb gorni pâylyşdi. Yarim keçä bolgändä yanä bir sämän ät äsmändän tüşib gorni üç märtä äylänibdi. Bu häm yasatıglıq ekän. Bälä sämän ätdän soräbdi:

-Nimä üçün ätämning gorini üç märtä äyländing? - Ät äytibdi:

-Men ätängning äti edim, qäysi väqtdä zärur bolib qälsäm, kelib xızmatini bacä keltirib ketär edim. Ätäng ölibdi, uning gorini ziyarät qılıb ketiş üçün tüşdim, -debdi-dä, u häm moyidän bir tälä yulib, bäläning qoligä beribdi.

Şu bilän üç künlik väsiyat tāmām bolibdi. Törtinçi küni bälä yanä bārib gorni pāylāgān ēkān, heç kim kelmābdi, şu bilän gorni pāylāş hām tāmām bolibdi. Ātādān qālgān māl-dünyani sārff etib, tāmāmlāb ēndi ulār üç āğāyni yurtning mālını-pādāsini bāqādīgān bolışıbdi. Şu bilän tirikçilik ötkāzib yürışıbdi. Lekin ākālāri şundā hām toğri yürmāsdān yurtning sigiri, buzāğını sātib yeb, soyib yeb, xālqni tinçitmāy qoyışıbdi. Şundā ēl kättālāri kēçlāşib bulārning üçāvını hām şāhārdān hāydāb yubārişıbdi. Bulār üçāvi bāşqā şāhārgā cōnāşıbdi. U şāhārdā hām mällāri yıgıb pādāçilik qılıb yürışıbdi. Kiçkinā ükāsi māl bāqıb yürgāndā, hāligi ikki ākāsi şāhārgā tāmāşā qılğāni tüşib ketışıbdi. Şāhārdā ulār bir ğāvğāğā duçār bolıbdılār. Pādşā bir rāvāqqā qırq pāğānālik şāti qoydirıbdi. U şātining tepāsıgā qızınıng rāvāğını qurdirıbdi vā hālāyıqqā cār sālīb:

-Hār kim hā āt bilän, hā eşāk bilän, hā tüya bilän çıqıb qızımning qolidān bir kāsā suv ālib içsā, unıng qolidān nişānlik üzükni ālib tüşsā, qırq kün toyını qılıb, ottiz kün oyınıni ötkāzib nikāh qılıb berāmān, -debdi. Bu xābār yurtgā māşhur bolıbdi. Āt mingān hām cōnābdi, eşāk mingān hām cōnābdi, tüya mingān hām pādşāning eşıgi tāgıgā qarāb cōnābdi. Hālāyıq körsāki, āt, eşāk, tüya mingānlār qırq pāğānālik şātıgā çıqā ālmāy yergā qulāb tüşāverıbdi. Bu hādīsāni körgān ikkālā ākā-ükā pādāçi ükālāriıng āldıgā qāytıb kelıbdılār vā ükālāriıgā:

-Ēy ükā, şāhārdā şundāy tāmāşā kördik, cūdā ācāyib, -debдилār. Şundā ükāsi:

-Qāndāy tāmāşā ēkān? -deb sorābdi. Ākāsi:

-Pādşā qırq pāğānālik şāti qoyıb, hār kim āt oynātıb çıqıb, qızınıng qolidān bir piyalā suv içsā, üzügini ālib qāytıb tüşsā, şu ādāmgā qızımni qırq keçāyu qırq kündüz toy-tāmāşā qılıb berāmān deb vā'dā berıbdi. Āt mingān hām, eşāk mingān hām, tüya mingān hām "çüh", deb şātıgā çıqış üçün hārākāt qıldı, heç qāysisi çıqālmādi-yıqıldı, māyib bolıb qāytıb ketdi. Şundāy tāmāşālāriıni bizlār kördik ükā! -debdi. Bu xābārni eşıtgān ükāsi:

-Ērtāsıgā mālını sizlār bāqınglār, men hām şāhārgā tüşib tāmāşā körib kelāyin, -desā, ākālāri:

-Yoq, sen ketsäng biz aç qålamız, -deb ungä cävâb berişmäbdi. Èrtäsigä äkäläri yanä oşä tāmāşäni körgäni ketişibdi. Ükäsä keçgäçä mällärni bāqib toyğäzib, bir tälning tägigä toplāb yatqızib qoyibdi. Äq ätning tütätqısını tütätibdi. Äsmändän oşä äq ät yarāğ-äslähä, kiyim-keçägi, särpäsä bilän uçib tüşibdi. Pādäçi bälä särpäsäni kiyib, yarāğ-äsläni beligä tēqib, ätni minib, pādşāning ordäsigä kirib bāribdi. Bārib, şätigä ätni toğri qılıb “çüh!” degän èkän, ät oynāb ikkām qırq pāğänägä çıqıbdı, ätning başını tärtib qäytib tüşibdi. Pāstdä turgän älmän “Èy bälä, yanä “çüh” degin, “çüh” desäng çıqıb ketär èdi” deb qälä berişibdi. Bälä qäytib kelib mälini häydäb, bāqib yüräveribdi. Keçqurun äkäläri kelib bälägä:

-Bugün bir boz ätlik ädäm kelib şätigä ätni ropärä qılıb “çüh” dedi. Ät ikkām qırq pāğänä çıqıbdı. Ätning başını qäytärib tüşib ketdi, -deb ükäsigä äytişibdi. Ükäsä:

-Bugün mengä cävâb bersäläring, mälni sizlär bāqib tursäläring, men häm tāmāşäni bir körib kelsäm, -degän èkän, äkäsä:

-Èy ükä, sen ketsäng, biz nimä yeymiz? -deb ükäsigä cävâb bermäbdi. U keçä ötibdi, täng ätibdi, äkäläri yanä tāmāşä üçün şähärgä ketibdilär. Bälä mällärni bāqib, toyğäzib, tälning tägigä yatqızib qoyibdi. Bälä sāmän ätning tütqısını älib tütätibdi. Şundä sāmän ät yarāğ-äslähäläri, särpäsä bilän äsmändän tüşibdi. Bälä särpäsäni kiyibdi, yarāğ-äslähälärni beligä tēqibdi. Ätni minib pādşāning ordäsigä kirib kelibdi. Ädämlär kördiki, bu ät keçägi kelgän ätdän qırq çändän yuqäri. Bälä şätigä ätni ropärä qılıb “çüh!” debdi. Bir kām qırq pāğänägä ät oynätib çıqıbdı. Ätning başını tärtib ketigä qäytäribdi. Ät şätidän tüşib ketibdi. Ädämlär:

“Nämärd èkän, bāççägär, “çüh” desä çıqıb ketär èdi-ya” deyişibdi. Kün keç bolibdi, häläyıq tāmāşä tāmām boldı, deb üyigä qäytib ketibdi. Äkäläri qäytib bārib, ükäsigä:

-Keçägi ät bugüngi kelgän ätning yarım bārābäriçä häm èmäs, özi sāmän, “çüh” deyişi bilän bir kām qırq pāğänägä oynāb çıqıbdı, ägär yanä bir “çüh” desä qırq zinägä bemäläl çıqıb ketär èdi, ätning başını tärtib, qäytib tüşib ketdi, -deyişibdi. Şundä ükäsä:

-Bugün sizlär mälni bāqib tursäläring, men häm bārib şu tāmāşāni bir körüb kelsäm, -debdi. Şundä akäläri:

-Sen ketsāng biz nimä yeymiz? -deb ükäsigä cāvāb berişmäbdi. Ulär keçgä bārib yatibdilär, tāng ātibdi. Akäläri yanä tāmāşāgä qārāb ketibdi. Ükäsı mälni bāqib toyğāzib, toplāb ālib kelib bir tālning tēgigä yatqızibdi. Üçinçi kün qārā ātning tütätqısini tütätibdi. Qārā āt āsmāndān yarāğ-āslāhālāri, kiyim-sārpāsi bilān tüşib kelibdi. Bālā sārpanı kiyibdi, yarāğ-āslāhālārnı beligä tēqıbdi. Ātnı minib, pādşāning ordāsıgä kirib kelibdi. Mā'rākāning içigä ātini āylāntirib oynätibdi. Songrā ātning bāşini şätigä ropārā qılıb "çüh!" debdi. Āt oynāb qırq pāğānāgä çıqıb, qızning tēxtigä yetibdi. Yigit ātdān tüşib qızning qolidān bir qāsā suv içib, uning qolidāgi üzügini ālib qāytib tüşibdi. Bālā öz cāyigä qāytib, ātnı qoyib yubārib, öz pādāsini bāqib yürä beribdi. Akäläri qāytib kelib pādşāning üyidä toy-tāmāşā bolgāni, qānçā āt, eşäk, tüya, ādām olgāni hāqıdā ükäsıgä birmä-bir bāyan etibdilär.

-Birinçi āt ikkinçısıgä qārāgāndä heç āt emäs, ämmā bugün üçinçi bir āt kirib keldi. Ordādä oyun qılıb qırq pāğānālik şätigä çıqdı. Bāhādır yigit häm ātdān tüşib, pādşāning qızı qolidān bir kāsā suv içib, qolidān üzükni ālib tüşib ketdi.

Ükäsı:

-Sizlär şunçā yaxşı tāmāşāni kördinglär, mengä häm bir kün cāvāb bersäläring men häm şundäy tāmāşāni bir körüb kelsäm -degāndä, akäläri toy tāmām bolgānini āytibdilär.

Üç akā-ükā ävvälgiçā mällärni bāqib yüräveribdilär.

Künlärning biridä pādşā yurtgä:

-Kimdä-kim qızımning qolidān suv içgān, üzügini ālgān bolsä ordāgä kelib özini tēnitsin, toynı bāşlāymiz, -deb xābār beribdi.

Pâdşâ bir âdamning qoligâ âbdâstâ vâ çilâpçin* berib: -Hâr kim qolini yuvsâ, qızımning qolidân âlgân üzükni körsängiz, mengâ mâ'lumât beräsiz, - debdi. Hâr küni èl-yurtni çâqirib âş-nân târtib, ottiz küngäçâ âş berib, âdâmlârning qollârigâ suv beribdi. Heç kimdân bu nişânâ üzük çiqmâbdi. Pâdşâ:

-Heç âdâm qâlmâdimi? -deb sorâbdi. Vâzir:

-Ägârdâ qâlgân bolsâ, qışlâqdâ mâl bâqib yürgân pâdâçi qâlgândir, - deb cävâb beribdi. Pâdşâ ulârni hâm äyttirib kelişni buyuribdi. Bir vâzir bârib ulârni âlib kelibdi. Qoligâ suv qoyib qârasâlâr, hâligi pâdşâning qızı qolidägi üzük şu bälâning qolidân çiqibdi. U hâldâ ikki âkâsi:

-Qândây qilib bizning ükämizgâ bu üzük tegib qâlibdi, -deb häyrân bolibdilâr.

Bälâ âtâsining gorini üç kün pâylägândâ bolgân sir-âsrârni äytibdi. Şundâ âkâlâri biz âtämizning väsiyätini qulâğımızgâ âlmâdik, deb puşây mân bolib, ükâsining toyini tâmâşâ qilibdilâr.

Qırq kün toy-tâmâşâ qilib, pâdşâ qızni ungâ nikâhlâb beribdi.

Äradân bir ây ötibdi. Pâdşâ ölibdi. Uning ornigâ küyavini yurt pâdşâsi qilib kötâribdilâr. Äkâlâri ükâsining bu dâvlätgâ ègâ bolgânini körib:

-Hâr kim âtâ väsiyatini qulâğığââlmâsâ ânâ şundâş râsvâyi âlâm bolib, köçädâ qâlâr èkân, -deb âfsuslânbdilâr. Kencâ oğil mâqsädigâ yetibdi.

31. SÜHRÂB BİLÂN MİZRÂB

Bâr èkân, yoq èkân, âç èkân, toq èkân, ötgân zâmândâ Sâmrâqând şâhâridâ Äbdurâhmân degân bâlıqçı yaşâgân èkân. Uning qilâdigân kâsbi vâ tirikçiligi Zârâfşân dâryasidân bâlıq âvlâb, Registângâ âlib kelib qâvurib sâtiş èkân.

* çilâpçin: yuvindi suv turâdigân idiş. (su kabı)

Şahar və atrâfdan kelgân âdamlar Abdurâhmân baliqçi pişirgân baliqdân bir märtä yeb, ungä micâz bolib qalışar vâhâr vâqt kelib, uning baliğidân âlib yeb, mäqtâb-mäqtâb, yanä üylärigä häm âlib ketär êkänlär. Rämâzân, qättä häyit vâ qurbân häyit künläri, âdamlar uning baliğigä qätär turişib nävbät kütişar êkänlär. Şahar kättäläri esä bir kün ilgäri vâ däläşib qoyib, âdâm yubârib qâvurilgân baliqdân âldirib ketär êkänlär. “Nimä üçün Abdurâhmân baliqçining bâzâri çäqqân êkân?” -deb soräsängiz, uning sâbâbi şundäy êkân: Zârâfşân dâryasidân “zâğârâ”, “läqqä” vâ “şirmâhi” kâbi baliq türäläri tutär, bulärning göşti nihâyatdä şirin bolär êkân. Baliqçi baliğini küncüt yağigä ästâ-sekin yaxşilâb qâvurär êkân. Şundân song, u qâvurilgân baliqlar nihâyatdä şirin bolib, xäridärläri özigä tärtär êkân.

Abdurâhmân baliqçining beş-âlti bäläsi bolib, èng kättä oğlining nâmi Mizrâb êkân. U eski mäktäbdä oqib èndiginä Xocä Hâfiz kitâbini bitirib Mirzâ Bedil kitâbigä ötiş âldidä turgân êkân. Bir kün Mizrâb âtäsüdân Mirzâ Bedil kitâbini sâtib âliş vâ qâidä boyiçä dâmläsigä sârpâ vâ bâşqâ xäracätlär üçün pul sorâbdi.

Abdurâhmân baliqçi esä, kündä tâpgänini rozğârigä xärclâb, pul ärttirä âlmây, èrtä-indin deb, oğlining oqış künläri bekârgä ötkäzib yubâribdi. Künlärdän bir kün baliqçi oğligä:

-Bugün cumä, vâqtlirâq yatgin, oğlim, èrtägä sähärdä uyğätämän, birgä baliq âvigä bârämiz. Bâxtinggä, torgä nimä ilinsä, oşä seniki bolsin, -debdi. Mizrâb keçqurun èrtärâq uxlâş hâräkätigä tüşibdi. U ornigä yatsä, türli oy-hâyallär ungä uyqu bermäbdi. Uning xäyalidä âtä-bälä on, yigirmä, yüz pudlik läqqäbaliqläri tutib dâryadân tärtib âlälmäyatgändäy, baliq torni yirtib qaçib ketäyatgändäy tuyulibdi. “Yüz pudlik läqqäbaliq torgä tüşib qâlsä, uni qändäy qilib uşläb âlib qalış keräk?” -degän xäyallär uning bâşidân ötäveribdi. Mizrâbning uyqusi qaçib, yatib-yatib uxlâb qâlibdi.

Mizrâb tüşidä keng xuşmânzärä kökälämzärdä säyahät qilib yürgän èmiş. U cäyning bir tãmâni tâğ, bir tãmâni bâğ keng ädir cäylär èmiş. Şu xuşmânzärä cäylärning ortäsüdân kättä dârya âqib ötgän èmiş. Däryaning suvı äppâq nuqrädek tolqinlärib, gâh kötarilib, gâh päsäyib, âqib turgân èmiş. Bâhâr äyläri, èrtälâb äsmân köm-kök, hävâ sâf, bäländ tâğ ârqäsüdân âftâb öz

nurlarini sâçib körinärmiş. Tägdägi otlarning bärgidä märväridgä oxşab şudring tāmçiläri yaltiräb turär èmiş. Äftäbning zärrin nurläri bütün vâdiygä yayilgän säri, çölning bähäri gözäl bir mänzärägä egä bolibdi. Köki sâriqqä, qızılı äqqä räng-bäräng tüs älib Zäräfşän däryäsi mänä men, deb tolqınlänib äqıb turgän èmiş.

Däryaning çäp tāmānidä kattä vä çiräyli bir şähär körinibdi. U şähärning bäländ kök gümbäzli mädräsäläri, bäländ minäräläri, ikki-üç qävätli imärätläri bär èmiş. Şähär köçäläridä äqteräk, mirzäteräk, çinni, qäyrägäçlär, meväli dāraxtlär körinib turgän èmiş. Şähär ätrāfi bäländ devär bilän örälgän èmiş. Äradän köp vāqt ötmäy Mizrābning közi şähär dārvāzasigä tüşibdi. Hāşämätli şähär dārvāzäsi açilibdi. Uning içidän qırq-ellik çämäsi ätlıq qızlär çıqıbdı. Qızlärning yaşı on yetti - on säkkiz äräläridä, şähänä kiyim kiygän, sâçläri bāşlärigä tügib älib, äq romäl örüb yüzlärini bekitib älgänmişlär. Äq romäl üstidän hämmäläri äq şahi romälçäni dürrä qılıb bāşläri bağlab älgänmişlär. Hämmälärining qolidä kāmānça, ungä yaräşä oq, näyzä vä qälqän uşlägäni häldä törttä-törttä bolib ätlärini çäptirib däryä boylab säyahät qılıb yürgänmişlär.

Qızlärning äldiläridä äq bulutdek yalı, dümi qälın, başını bäländ kötarib här tāmāngä qarab kişnab bäräyatgän ätdä on säkkiz yaşlärdägi bir qız otirgän èmiş. U qızning äti qımmätbähä täşlär bilän bezätılgnmiş, äcâyib gözäl egär-cäbduqlär ätgä mäs tüşgänmiş. Qız ortä boylı tolädän kelgän, buğdây räng, közläri qärä, qärä qaş, burnı qäläm bilän tärtgändek, läbläri qızıl häqıqdek, tişläri dürdek, özi tábässüm qılıb turgändek èmiş. Läbi üstidä, burnı yanidä māşdek, kattäräq qärä xäli uning hüsnigä hüsn qoşär èmiş. Bu qız şähärning mälikäsi, bütün cähāngä Qozıcän bekäm degän nām bilän māşhur ekän. Özi sähıbcämäl, äqli, ilmi mämläkät ähligä mä'lum ekän. Qızlär şaşmäsdän ät oynätib däryä boyidä köringän ätrāfi bäländ devär bilän örälgän "xän çärväqqä" qarab yürıbdılar...

Däryaning näryağidä, ädilär üstidä Mizrābgä on säkkiz yaşläר çämäsidadä bir yigit körinibdi. U yigitning tägidä qärä torıq çiräyli ät oynäqlab älgä qarab yürärmış. Yigit esä, ätning cilävinı mähkäm uşläb yakkä qädäm täşläşgä mäcbur qılärmış.

U yigit sipâhilärçä kiyingän, ègnidä sävut-qälqânlär, bâşidä dubulğä, qolidä äv yarâqläri, èğär qâşidä ärqân belidä qılıç vâ bâşqä äncâmläri bär èkän. U bäräyatgän çölning çäp tãmânidän bir kiyik päydä bolib qalıbdı. Yigit uning ärqäsüdän quvıb ketibdi. Bu hâldän xäbär tâpgän därya boyidägi qızlar çüvilläşib yetib kelibdilär. Qızlar däryaning närigi boyidä turnädek bolib tizilib, yigitning ävçilik hünärini tãmâşä qılıbdılar. Yigit kiyikni qaçirgändän song ävni ong tãmânigä ötib älib kiyikni quvä ketibdi. Kiyik äyyarlik qılıb gâhâ ong tãmângä, gâhâ çäp tãmângä qaçib ötar, bā'zän ärqädä qälär, ädirdän ädirgä ırğıb ötärmış. Yigit kiyikni közdän uzâqläştirmäsdän bir oq bilän äldingi ong äyağıgä uribdi, ikkinçi oq bilän çäp äyağıgä uribdi vâ keyin näyzä bilän sänçib kiyikni öldirib başigä kötärrib, qızlar äldigä älib kelib taşläbdi. Mälikägä bir tä'zim qılıb, keyin ätigä minib tâqqä ketibdi. Qız yigitgä heç närsä deya älmäbdi. Bu vâqeälärni öz közi bilän körib, küzätib turgän Mizrâb men häm dünyagä kelib şundäy bätir bolsäm èkän, deb ärzü qılıbdı. Şu päyt ätäsi birdän:

-Oğlim, Mizrâb, tur! Täng ätdi, keçgä qalmäy cönäylik! -deb qıçqırıbdı.

Mizrâb uyğänib, tüşi èkänigä işängäç, turgisi kelmäy, yanä közini yumıbdı, çirâyli mänzäräni, yigit vâ qızlärni körmäqçi bolıbdı. Èndi ulär Mizrâbgä körinmäbdi. Şu päyt ätäsi:

-Mizrâb! -deb yanä bäqırıbdı.

Mizrâb ornidän turib, kiyimlärini kiyib ätäsining xızmatigä täyyar bolıbdı. Ulär tor, bir dänä qâp, üç tört gâz çilvir, ikki dänä zäğärä nänni romälçägä oräb därya boyigä yetib kelibdilär. Bu yerdä bir tüp kättä mäcnuntäl därya suvigä säya sälib turär èkän. Şu cäydä çuqur bir gidâb bär èkän. Ätä-bälä bu yerdä, älbättä kättä-kättä bälıqlär bolsä keräk, deb oyläbdilər.

Täcribäkâr bälıqçi közi bilän molcälläb, torni yayıb: "Mänä, bu oğlim, Mizrâbning baxti üçün!" deb taşläbdi. Mizrâb häm ätäsigä yarıdäm qılıb turıbdı. Biräq yürägi dük-dük urib, qänäqä bälıq tüşär èkän, deb hävlıqıb kütär èkän. Bir neçä märtä tor sälib älibdilär. Här säfär tor boş çıqärmış. Mizrâbning xäfsäläsi pir bolıbdı: "Nähätki, bugün mening baxtingä

birärtä bälïq tüşmäsä-ya”, -deb köngli buzilib, tärvuzi qoltığıdän tüşibdi. Şundä ätäsi:

-Xäfä bolmä, oğlim, himmätingni bäländ, fe’lingni keng tut!. Häli köp bälïq uşläymiz, -deb oğlingning könglini kötäribdi. Bälïqçi özini bepärvä tutışgä urinsä-dä, iç-içidän xäfä bolib, bugün ävimizning bäräri bolmäsä, işimiz çätäq bolädi-kü, -deb oylär ökän.

Ätä-bälä kämärgä äxirgi märtä tor täşläbdilər. Bu säfär tor änçä ağır köçgängä oxşabdi.

Ätä torni tärtä başläbdi. Mizrâb häm yarıdäm qılıbdi. Bälïqçi oğligä mähkäm uşläb turışni buyuribdi. Tordä boyi ikki gäz kelädigän, noğän läqqäbälïq körinibdi. U tordän çıqıb ketämän, deb özini u yaqqä-bu yaqqä urär ökän. Bälïqçilər bälïqni torgä oräb, üstigä minib älişibdi, ätäsi oğligä qaräb:

-Men ümrimdä birär märtä bundäy kättä bälïq ävlägän emäs edim. Men qışläqqä bärïb, bittä bälä täpib keläy, bälïqni mäydäläb qäpgä sälib älib ketämiz, ehätıyat bolib otirgin, oğlim, täğın qäçirib yubärmä, -deb tä’kidläbdi.

Ätäsi ketgändän keyin Mizrâb bälïqning közigä qaräb turib, ikki közining ortäsidadä şaxı bäriligini köribdi. Mizrâb dıqqät qılıb näzär sälsä, bälïqning şaxigä:

“Här närsä täpsäng däryagä täşlä, tängri xäzinäsidadän yanä sengä beräverädi”, deb yazılğan ökän. Mizrâb änä şu xätgä ämäl qılıb: Endi men buni qoyib-yubäräy, songrä mengä yanä bundän kättäsi tüşär, deb oyläbdi-dä: “Ey cänivär, bär seni äzäd qıldim”, deb bälïqni däryagä qoyib yubärïbdi.

Bir äzdän song ätäsi yügürgäniçä bälä kötärib kelibdi, qaräsä bälïq yoq. U: -Qäni bälïq? -deb qıçqırïbdi.

Mizrâb bolğan väqeäni ätäsigä äytib beribdi. Sözinä tamäm qılmäsdänäq, ätäsinäing cähli çıqıb:

-Endi bälïqning ornigä senäingni qävırïb Registängä älib bärïb sätmäsäm, nämimni başqä qoyämän, -deb bäläni kötärib Mizrâbni quvläb

ketibdi. Mizrâb qorqib qâçib ketâveribdi. Âtasi quvlâb bârâveribdi. Nihâyat bâliqçi quvişdân çârçâbdi, kün hâmi keç bolibdi.

-Xâyri, âxiri üygâ bârib qâlârsân-kü, şâşmay tur! -deb âtasi izigâ qâytibdi. Mizrâb bolsâ, qorqqânidân rângi âqârib, cân vâhimâsi bilân dâryaning âqışigâ qârâb ketâveribdi. Yoldâ yavvâyi çöçqâ, bôri, şâqâl vâ bâşqâ yirtqıç hâyvânlârnıng izi köplâb uçrâbdi. Kün bâtişigâ yaqın bâlâ dârya boylâb ketâyatgân êkân, âldidân "Hâ, hâ, hâ!" degân âvâz eşitilibdi. Qârâsâ, dâryaning ortâsidâ bir yigit turgân êmiş. U Mizrâbgâ:

-Câyingdâ turâtur! -debdi.

Bâlâ: Bu kim êkân, yaqın âtrâfdâ qışlâq bolmâsâ, bu âdâm qâyerdân keldi êkân, deb hâyran bolib turâveribdi. Bâlâ suvgâ bir şongıb çıqıb, Mizrâbning âldigâ kelibdi.

-Kimsân, qâyaqdân kelyapsân vâ qâyaqqâ bâryapsân? -deb sorâbdi yigitçâ:

Şundâ Mizrâb bâşidân ötgân vâqeâlârnıng hâmmâsini ungâ birmâ-bir âytib beribdi. U hâzirçâ sâmrâqândgâ qâytmâsligini tüşüntiribdi. Bâlâ:

-Yâşing neçâdâ? -deb sorâbdi. Mizrâb:

-On yetti yaşdâmân, -debdi. Yigitçâ:

-Mening âtim Sührâb, yaşim on sâkkizdâ. Men sendân nihâyat bir yaş kâttâ êkân mân. Sen mengâ ükâ bolâsân; men âkâ bolâmân. Men hâmi sengâ oxşâb âtâm bilân urişib üygâ hâzirçâ bârmâydigân bolib ketgân mân. Âgâr xop desâng, ikkâvimiz tâpgânimizni birgâ bâhâm körârmiz. Meniki-seniki demâymiz. Bâb-bârâvâr iş qilâmiz. Sen mening sözimdân çıqmâysân, âytgânimni qilâsân, xopmi? Mânâ mening şartim şu, mâ'qulmi? -debdi.

-Sening âytgân şartlâringni qâbul qilâmân, qolimdân kelgânçâ, küçim yetgâniçâ bâcârâmân, -deb râzi bolibdi Mizrâb.

İkkâlâ yigitçâ quçâqlâşib körişibdi-dâ, birâdârlârchâ bir-birlârnıng qollârnıni sıqışibdi.

Sührâb bilân Mizrâb qol uşlâşib dâryaning âqışigâ qârâb yol âlibdilâr. Ulâr yoldâ qışlâq vâ âvullârdâ toxtâb, ikki-üç kündân işlâb, künlârnıni ötkâzâ

başlabdilər. Biri tåk kömsä, ikkinçisi ketmân çâpibdi, şuning évâzigä aş-nân yeb, qârinlärini toyğâzib yaşây beribdilär, yollärini yanä dövâm qıldıräveribdilär.

Bir küni Mizrâb Sührâbdän:

-Äkä, biz qäyâqqä ketäyatirmiz? -deb soräbdi. Äkâsi:

-Ya şähri äzimgä, ya Quhi bäländgä, qäysi biri toğri kelsä oşängä bärämiz, -deb cävâb beribdi.

Şu yürgänlärinä yigitlär bir äy yol yürübdilər. Gâh yürüb, gâh işläb, bir kattä şähärgä yaqınlâşibdilär. Däryaning ong tāmānidä xuşmānzārāli keng sährä, köm-kök ädirlär, uning ärqäsüdän bäländ tâğlär ädämning közigä nihäyätä çirâyli körinib, kişining bähri-dilini açar vä käyfini çağ qılar êkän. Şundäy pâyani yoq keng vä tekis sährädä därya suvı bärq urib kümüşdek äqıb tursä-dä, u suvlärdän heç kim dehqänçilik işidä fäydälänä älmäs êkän. Däryaning çâp tāmānidä Kök gümbüz degän şähär bär êkän. därya boyidägi xân çärväqni Mizrâb tüşidä körgän edi. Sährä, däryalär hām oşä tüşidä köringänning xuddi özi emiş. Ulär keçki päyt şähär dävâzäsüdän kirib, endi bu keçä qäyerdä yatämiz deb, mäslähätläşib turgänläridä bir çäl uçrâbdi. Yigitlär u kişigä sälâm beribdilär. Çäl älik älib:

-Bälälärim sizlär musâfirgä oxşäysizlär, qäyergä ketyapsizlär? -deb soräbdi. Şundä Sührâb:

-Hä, biz musâfirmiz, iş qıdırib kelgänmiz, yatâq çây istâb yürübmiz, -debdi.

Çäl bälälärni öz üyigä täklif qılıbdi. Ulär çäl ketidän üyigä bärübdilər. Çälning bir kâmpiri bär êkän. Çäl kâmpirgä:

-Kâmpir, kâmpir, men sengä ikkitä nevärä-mehmân älib keldim, kütib äl, tezdän çây qoy, nân yap, bälälär uzâq yoldän keläyatir, -deb özi otın yariş päyigä tüşibdi. Kâmpir bolsä, xursänd bolib, bälälärni üygä täklif qılıbdi. Kâmpir ulärni qârängi üygä başläb kiribdi. Bir yirtıq kigiz töşâb ulärni ötqızıbdi. Özi esä üy bürçägidägi oçâqqä qâzân äsib ikki dänä qätirmä pişiribdi. Qâp-qärä qumğändä çây qäynätibdi. Kâmpir päxtädän piltä qılıb,

qârâ çirâqqâ zıgır yağdân âzginâ quyib, yaqıb qoyibdi. Şu çirâqning yaruğidâ çây içib, nân yeb, u yaqdân-bu yaqdân gäpläşib otirişibdi.

Sührâb çaldân:

-Ëy bâbâ, nimâ üçün şähringiz cimcit, âdâmlâr mâtâm tutgândeک körinâdi? Xâlq bâşigâ qândây âğır musibât tüşgân? -deb sorâbdi. Şundâ çâl cävâb beribdi:

-Pâdşâhimızning birginâ Qozıxân bekâm ismli sâhibcâmâl âqlli bir qızı bâr èdi. Şu qızni bundân üç kün ilgâri devlâr âlib qaçib ketgânlâr. Pâdşâ üç kündân beri bütün şâhâr, qışlâqlârgâ cârçi qoyib:

-Kimdâ-kim devlârni öldirib qızımni kutqârsâ, oşângâ qızımni berâmân vâ orningâ pâdşâ qılâmân, degân. Bu xâbârni eşitib heç kim, şu işni men bâcârâmân, -deb çıqmâdi.

Sührâb şu işni biz bâcârmâyimizmi, degândeک Mizrâbgâ qarâb qoyibdi. Mizrâbning yürâgi şıg ètib ketibdi. U öz könglidâ hâli âkâm şu vâzifâni öz boynigâ âlsâ kerâk, debdi. Şu künü yigitlâr çâl-kâmpirning üyidâ yatib qâlibdilâr. Èrtâ bilân turib, ikki dânä qâtirmâ nân bilân çây içib bolgânlâridân song, çâl bâlâlârgâ:

-Bâlâlârim, sizlâr musâfir êkânsizlâr, bu begânâ şâhârdâ özlâringizni qıynâmâsdân, işlâringiz bitgünçâ, heç târtinmây, öz üylâringizdek kelib yatib yüringlâr, -deb mehribânçilik körsätibdi.

Sührâb bilân Mizrâb çâlning bu mârhamâtidân nihâyatdâ xursând bolib, râhmâtlâr äytib:

-Şâhârdâ işlâsâk kelib yatib turârmiz. Uzâqrâq câygâ ketib qâlib kelâlmây qâlsâk, xävâtir âlmânglâr. Biz sizlârdek mehribân, şâfkâtlî âtâ-ânâimizni sirâ èsdân çıqârmâyimiz, -deb xâyrlâşib çıqib ketibdilâr.

Sührâb ükâsini toğri pâdşâning ârkigâ bâşlâb bâribdi. Dârvâzädâ turgân âmâldârlârgâ uçrâb:

-Bizni pâdşâning huzurigâ âlib kiring, ârzimiz bâr, -deb qol qâvuştirib turâveribdi. Dârvâzâbân yigitlârni şâhning huzurigâ bâşlâb kiribdi. Mizrâb èsâ: "Âkâmning pâdşâdâ nimâ işi bâr êkân, pâdşâ gâmgin bolsâ, tâğın

ğazab bilän ikkimizni dârgâ buyursâ-ya” -deb yürägi takâ-pükâ bolib turibdi. Sührâb ävväl pâdşâgâ qol qâvuştirib sâlâm beribdi. Pâdşâning nâmi Xurrâmsâh êkân. Pâdşâ âltin tâxttä, zârrin kiyimlär kiyib, bâşidâ tâc, xuşçürät bolib otirgân êkân. Uning rânglari ğâmgîn, çehrâsi soluq körinâr êkân. Pâdşâ:

-Keling, yigitlär, xızmat? -deb sorâbdi.

-Siz cârçi qoyib, xälqâ e'lân qılğân xızmatıngizni bizlär bęcärgäni keldik, -debdi Sührâb:

Pâdşâ öz ämâldârlärigâ qärâb şundây debdi:

-Ëy, dâvlätimning êğäläri, işângân sârkârdälärim tört kündän beri xânädânimizning güli, közimning âqu qârâsi, yaqqâyü yagânâ qızım Qozıxân bekâni devlär oğırlâb ketişgân. Xânädânimiz mâtâmxânâgâ äylängân. Mâmläkätimizdän qızımni qutqâriş üçün bittâ hâm mârd tâpilmâdi. Mânâ bu âldimizdâ turgân ikki yigit, Şâhimârdân kâmâriini bellârigâ bâğlâb, şu xızmatni bęcâriş üçün âtlänib turibdilär. Men bu vâzifâni lâşkârbâşi pâhlävân Ârslânbekdân kütgân êdim, çünki âtâsi âtâmning, özi mening tuz-nâmâgimni yegân êdi, -deb pâdşâ pâhlävân Ârslânbekkâ gâpni tegizib ötibdi. Pâdşâ xâzinâçigâ: -Mânâ bu ikki yigitgâ xâzinâdân xâhlâgâniçâ kiyim-keçäk, qılıç-qâlgân beringlär vâ özläri yaxşı âtlârdân tânlâb âlişsin! Pâhlävân Ârslânbek ikki yüz lâşkâri bilän bulârni devlär mâmläkätigâ küzätib qoysin! -debdi.

Ârslânbek Sührâb bilän Mizrâbgâ közini âläytirib qoyibdi vâ pâdşâgâ qärâb:

-Tâqsir, şâhâr nâtinç, men bârmäsâm hâm bolâr êdi, -deb hiylâ işlâtmâqçi bolibdi. Pâdşâ uning sözini qâbul qılmâbdi, bârişgâ mâcbur êtibdi. Pâdşâ yigitlârni ikki yüz lâşkâr bilän özi şâhârdân çiqârib: “Âkq yol bolsin”, deb küzätib qâlibdi. Sührâb özigâ yarâşädigân hârbiy kiyimni tânlâb kiyib, beligâ tillâ ğılâfli qılıçni tâqıb, sâhrâdâ, ât oynätib ketâyatsâ, Mizrâb ârqâsidân qärâb, xuddi tüşidâ körgân, kiyik âvlâgân yigitgâ oxşätibdi.

Mizrâbning özigâ hâm hârbiy kiyim nihâyatdâ yarâşibdi. Sührâb bilän Mizrâb lâşkârning âldigâ tüşib çöllârni kezib, âdirlär âşib, bäländ tâğlâr sâri

ketäveribdilär. Ulär qırq keçäyu qırq kündüz yol yürübdilär. Ärslänbek ümrinä läşkärilär bilän bunçälik uzâq säfärni kezmägän ökän, nihäyätinä çärçäbdi, devlär mäkanigä yaqınlaşğanlikläri bilib, qorqıb, Qıngır tığ tägidä yatib älibdi vä yigitlärgä:

-Sizlär bäril devläri qäyerdä ökänligini äniqläb kelinglär, undän keyin hämmämiz bärämiz, -deb Sühräb bilän Mizrâbni devlär mäqäni säri yubäribdi.

Ulär devlär mäqänigä bästirib kiribdilär vä devlär bilän qättiq cäng qılıb, devläri yengib, Qozıxân bekäni äzäd qılıb, älib kelibdilär. Ärslänbek häm öz läşkäriläri bilän şähärgä qäytil kelibdi. Qozıxân bekäni behuş häldä pädşägä älib kelib tüşiribdilär. Şähär mätdän şädlik täntänäsigä äylänibdi. Mädäsälärning peştäqläridä, minäralärning tepäsidä, ärkning tämidä karnäysürnäy, näğärä, dombırä ävazläri yangrâbdi. Ähâli ortäsüdä kättä xursändçilik bolibdi. Pädşä qırq keçä, qırq kündüz toy e'lân qılıbdi. Bütün xälqni pädşä ävqät häm içimliklär bilän tä'min qılıbdi. Bazar cäylärdä, köçälärdä çädirlär tikilib, güzär vä mähällälärgä qazanlar qurilibdi. Äşxänä, nävvâyxänä, çâyxänälärgä ädämlär lıq tolibdi. Oyınçılar oynägän, säzändälär küy çalgän, äşuläçi, mäsxärebäzlär yığını qızıtğän, pälvänlär küräşğän, çävändäzlär ulâq çâpgän vä başqä şungä oxşägän mäsäsimlär başlanib ketibdi. Keçäläri mäş'älä yaqılğän, gülxänlär yangän, xulläs, bäzm, oyın-tämäşälär däväm etäveribdi.

Mälikä esä hämân behuş ökän, qızning äträfini äyisi, büvisi häm qırq känizäkläri oräb älibdilär. Mälikä bä'zän közini açsä häm heç gäpirmäs ökän. Xurrämşäh mämläkätdä bolğän bütün täbib, fälbin vä müllä-äzäyimxänläri säräyigä yığıb, däri-därmän qılışni, qızning huşigä keltirişni tüşiribdi. Heç bir ädäm cür'ät qılıb, bir närsäni qät'iy äytälmäs emiş. "Qızığä birär şikäst bolib qälsä, pädşäning gäzäbigä uçrâb qälmäylik", deb ulär özläridän qorqıb mülähazä qılar ökänlär.

Pädşä öz säräyigä väzir, toqsäbä vä hämmä ämäldärläri çäqirtirib keltiribdi. Özi tillä täxt üstidä otiribdi. Pählävân Ärslänbek läşkärbäşi häm uning yanidä otiribdi. Ärslänbekning gäväsä kättä bolğäni üçün tört kişining cäyini egälläbdi.

Pädşä yığılgän ämäldärlärigä qaräb:

-Äziz dostlarım, qärdänimiz, pählävân Ärslänbek qährämänlik körsätädi. U devläрни yer bilän yaksân qılıb, färzändim Qozıxänni düşmân qolidän qutqarıb keldi. Mänä şu qährämänlik şaräfigä kötärişläringizni soräymän, -deydi. Hämmä ämäldärlär ornidän turib: “Läşkärbäşimiz ämân bolsin!”, “Pädşähimiz bäxtigä pählävänimiz ming yil ümr körsin!”, “Şerläarning şeri pählävänimiz Ärslänbek uzâq ümr körsinlä!” deb, ziyafätdä bolgân ämäldärläarning hämmäläri bir-bir orınläridän turib tä’zim qılıb, Ärslänbekni köklärgä kötärib mäqtäb, qädäh kötäribdilär.

Bu xuşämädgäylik vä mäqtänişni eşitgân Ärslänbek terisigä sıgmäy, semirib, kerilib otirär ekän. Şundä yığılgân xälâyıq:

-Ärslänbek devlä bilän qändäy urişgänliklärib häqidä sözläb bersinlä, -deb äytib qalıbdı.

Pädşä Ärslänbekkä sözlä deb, işärä qılıb:

-Men, -deb söz başläydi Ärslänbek, -ikki yüz näfär läşkä bilän qırq keçäyü qırq kündüz yol bäsib, çöllär, ädirilər, bäländ täglärdän äşib, cänubdä eng bäländ hisäblängän Qıngır täğ tägigä yetib bärdim. Oşä keçä täğ bağridä däm äldik, sähär väqtidä devläarning ğoldir-ğoldir äväzläri eşitilib turär edi. Devläarning mäqänigä yol täpiş üçün on näfär qorqmäs bätir yigitlärimdän yubärdim. Oşä küni äqşämdä köp şävqın-suränlä, vähimäli äväzlär “xâ, xâ, xââ”, “xe, xe, xee” deb, üç yüzgä yaqın dev men yubärgän ädämläрни quvıb keldilär. Men yigitläрни ätläntirdim vä devlärgä qarşı hücum başlädim. Qılıçbäzlik qılıb uläрни yengdim. Ulär yayav edi, bizlärgä säkräb-säkräb taş ätär edilär. Men här qılıç sälgänimdä ikki-üçtäsining källäsinä üzib taşläär edim. Yigitlärim häm özimgä oxşäb, ärsländäk qılıçbäzlik qılıb urişär edi. Şundäy qılıb, sähär väqtigäçä urişib devlärgä qırğın säldik. Devlärdän qırq-elliktäsi tirik qälgändä qäçä başlädi. Biz uläarning ärqäsidadän quvläb ketdik. Yolläri cüdä xävfli ekän. Devär päst-bäländ, qıngır-qıyşıq yollärdän säkräb ötib ketäverär edilär. Bizläär bolsäk qıynälib, yıqılıb, yumäläb bärär edik. Şu älfäzdä devläär qorqänigä yetdik. Täşqorğän üstidä devläär qätär turib älib “Xâ, xâ, xââ” deb, qıçqırıp, bizgä qaräb taş ätär edilär. Men bolsäm yigitlärimdän yüztäsi bilän därväzägä hücum qıldıq. Qorğän därväzäsinä

ayağım bilän bir tepib açib yubârdim. Qorğanning içidä qättiq qanlı cäng boldi. Bir keçä-kündüzdä devlärning hämmäsini qırıp yubârdim.

Ziyafätdä otirgänlär: “Äfärin, rähmät begim, qâyilmiz!” debdilär. Ärslänbek sözini dävâm ettiribdi:

-Qorğändä qırqtä hücrä bâr êkän, hâr qäyisidä tört-beş näfärdän ädäm, èrlär, xâtinlär, yaşlär, qärilär äräläş qämäqdä êkän. Men üylärni açib Qozıxân bekämni qıdırdim. Üydägi ädämlär: “Men äriq, bu semiz” deb qıçqırär èdilär. Ulärning hämmäsini äzâd qılıb yubârdim. Qırq birinçi üyni açib kirdim. Üyning ortäsidadägi ustungä Qozıxân bekä bağläb qoyılğan êkän. Bârib qaräsäm, u huşidän ketgän êkän, -deb läşkərbâşi sözini tügätibdi. Mehmänlärdän biri Ärslänbekkä:

-Sizgä qoşilib ketgän ikki yaş musâfir yigitning häli nimä boldi? - debdi. Läşkərbâşi özini mästlikkâ sâlib:

-U bälälärmü? Ulär üçinçi küni yoqâlib qâldilär, -debdi. Bu cävâbdän ayrim kişilär sübhälänibdilär. Köpçiligi:

-Äfärin! Èndi toy mubârak bolsin! -deb täbrikläbdilär. Pâdşâ häm: “Bu täntänäni Ärslänbekning nikâh toyi deb xâbär qılınsin”, debdi.

Ziyafätdän song Xurrämşâh qızı Qozıxân bekäning sağlığını bilish üçün sârâygä bâribdi. Qız häli özigä kelmägän, qur’açilär:

-Devlär qızni qorqıtib yüräginü qınıdän çıqärib yubârgän êkän, - debdilär. Müllälär, äzäyimxänlär: “Qızning yüräginü cäyigä kirgizämiz”, -deb duâ oqıb, küf-küf qılıb, däm sâlib otiribdilär. Cädugär lolilär esä, öziçä:

-Bu qızni pärilär äsir qılğan, -deb eski zäng bäsğan temir pärçäsi, singän ignä älib, qızning saçidän äzginä qoşib, äq lättägä oräb, qarä ip bilän bağläb “Pärilärning tä’sirini şungä qoşib bâylädik” deb, tügünçäni älib bârib, bağning bir bürçäginä kömibdilär. Fälbinlär häm öziçä: “Bu qızgä cin tä’sir qılğan”, deb bir eçkini soyib, şorväsini içirib, bir üyning bürçäginä pârädä tütib, çildirmä çälib, bir neçä kâmpirlärni qıçqırtib, äğizläridän köpik saçib, ällänimälärni oqıb, pärilärni çäqırıp, cin vä äcinälärni qaçırgän bolibdilär.

Bu bilän häm Qozıxân bekä tüzälmäbdi. Bu hألni tüşüngän pädşä sārāyidän on näfär çäpäрни Xäräzmgä, oşä zämänning mäşhur häkimläridän bolgän bir älimni tezdä älib keliş üçün yubäribdi. Xäräzmdän kelgän täbib dāri-därmän qılıb, Mälikäni tüzätibdi. U ävqät yeb, yatib turädigän bolibdi. Qozıxân bekä kärnäy-sürnäy ävāzini eşitib, ānäsidadän säbābini sorāgän ekän. U:

-Qızım, seni qutqārib kelişgäni üçün ätäng xälqqa toy beryaptı, - debdi. Qız:

-Meni kim qutqārgän ekän? -debdi. Änäsi:

-Seni devlär qolidän qutqārib älgän läşkärbäşi, pählävän Ärslänbek, - debdi.

-Yoq, -debdi Qozıxân bekä, Ärslänbek emäs, ätämi çäqiring, -debdi-dä, qız huşidadän ketibdi. Häkim oşä yerdä ekän, tezdä yetib kelib tibbiy yardım körsätibdi. Pädşä kelib uning baş tämänigä otirgänidä, Qozıxân bekä közini açib ätäsigä:

-Ätäcän, meni devning qolidän Ärslänbek qutqārgäni yoq, meni yaş yigit qutqārgän. Ulärning mehnätini küydirib häqıgä cäbr qılmāng. Yaxşilāb äniqlāng, ätä! -debdi. Pädşä:

-Yoq, qızım, biz buni äniqläymiz. Bu häqdä bizlär Ärslänbek ägzidadän eşittik. Uning sözigä biz işändik. Seni äzād qılğänläridä behuş bolğänsän. Şuning üçün yaxşı bilmäysän. Hāzir sen käsälsän, unça-munça işlärgä äqling ötmäydi. Tüzälgäningdän song, özing hämmä işlärgä tüşünib qälärsän, -deb qızını tinçitibdi.

Qozıxân bekä: -Ätä, siz äldänmāng, ädil pädşäsiz, häqni nāhäq qılmāng! U yaş yigit devning qolidän meni qutqārgän väqtidä äqli-huşim cāyidä edi. Ulär devläрни öldirgänläridä qorqıb ketib huşimni yoqätibmän. Şu säbābli oşä yigitläрни täpib räzi qılış keräk, -debdi. Pädşä:

-Ulärni kim bilädi, qäyerdän täpsä bolädi, -debdi.

-Ulärni men bilämän, täniymän, -debdi qızı. -Siz şähärgä cärçi çeying, yetti yaşärdän yetmiş yaşärgäçä ärk äldidän ötsin, men bälāxānadä

otirib, ädämlärni näzarimdän ötkäzämän. Oşa yigitlär ötsä, älmä bilän urib mä'lum qılämän.

Pådşâ râzi bolib qızınıng äytgänini qılıbdi. Üç kündän song şähär xälqı ärk dävüzäsi äldidän ötä başlâbdi. Bütün şähär xälqı yaxşı kiyimlär kiygän xäldä ötäverişibdi. Hâr kim hâm öz hâliçä pådşâning qızığä mä'qul bolışni ârzu qılıbdi. Xälq ötib tāmām bolibdi. Qız istägän yigitlär körinmäbdi. Pådşâ:

-Qızım u yaş yigitlär sening qutulışinggä äralâşgän emäslär. Ärslänbekdän başqä ädäm şu ağır işning üddäsidän çıqâlmâydi. Sen ungä râzi bolışing keräk, -debdi.

-Yoq, ätäcân oşa yigitlärni tâpâyman, Ärslänbekkä äslâ râzi bolmäymän. Özimni özim hâlâq etämän, -debdi vä qârä közlärigä cıqqä yaş älibdi. Pådşâ qızınıng köz yaşlärigä çidâlmây:

-Bolmäsä nimä qılış keräk?, -debdi.

-İkkinçi märtä cärçi çäqiring, hämmä erkäklär, musâfir, mehmân bolsälär hâm ötsin deng! Kimdä kim ötmäsä dârgä äsilädi, mälu-mülki pådşâlikkä bolädi deng, -debdi qız.

Ëndi ikki kälimä sözni Sührâb bilän Mizrâbdän eşiting. Äslidä Ärslänbekning pådşâ sârâyidä mäqtänib äytgän sözlärini Sührâb bilän Mizrâb bęcärgän ekän. Ulär kelib Ärslänbekkä äytgän ekänlär. Yaş yigitlär Qozıxân bekämnı qutqärib älib kelgändä, qız behuş ekän. Ärslänbek ulärni kütib älib, qärinlärini toyğızibdi, väqeälärni soräb bilib älibdi. Oşa keçä Qıngır tâğ bağridä yigitlär xâtincäm uxlâb yatgänläridä fursätdän fäydälänib, yarım keçädä Ärslänbek ornidän turib, Sührâb bilän Mizrâbning qol-äyaqlärini ärqân bilän bağlätib läşkärläri bilän qızni älib qaçgän ekän. Ärslänbek:

-Bu bäländ tâğ vä uzâq çöllärdä nân, suv yoq, bulär açlıkdän hâlâq bolib, öliklärini zâglär yeb ketär, -deb oylägän ekän.

Läşkärlär içidä Rähimcân, Kärimcân degän yaxşı ädämlär bâr ekän. Ulär: "Bu yaş yigitlärgä cäbr bolmäsin, xızmatgä tühmät-kü, läşkärbâşi Ärslänbek yamän ädäm", deb, ulärning qol-äyaqlärini yeçib, nân, suv qoyib, bizlär ketgändän song, sizlär hâm yolgä tüşib bäräveringlär, -deb cönäbdilär.

Sühráb bilán Mizráb bir neçä kün tâğ vâ çöllärdä yol yürüb, här xıl giyahlärdän ävqätlänib zorgä şähärgä yetib kelibdilär. Ulär toğri ätäxänimiz, deb Zäyniddin äräbning hävlisigä tüşibdilär. Çäl bilän kämpir üydä ökän. Bälälärni körüb xursänd bolib qärşi älibdilär. Ulärning äldigä çây, nän qoyib u yaqdän, bu yaqdän soräşib otirişibdi. Yigitlär:

-Uzâq qışlâqlärgä bärüb märdikärçilik qılıb keldik. Sizlärni sağındik, bir köräylik deb keldik. Şükür, sağ-sälâmät ökänsizlär, nihâyatdä xursänd boldik, -debdilär. Çäl bilän kämpir şäd bolib:

-Yoqlâb kelgänlikläringiz üçün rähmät. Bir körgän täniş, ikki körgän qärindâş, -debdilär. - Bizlärni heç kimimiz yoq. Sizlär bälälärimiz bop qäläsizlär! -deb minnätärçilik bildiribdilär.

Sühráb:

-Ätä, ävväl şähiringizgä kelgänimizdä hämmä mätämdä èdi. Uning säbäbini sorâb bilgän èdik. bugün esä, hämmä yaq toy-tâmâşä, buning säbäbi nimä? -debdü. Şundä çäl:

-Oşä yoqâlgän pädşäning qızini Ärslänbek läşkərbâşi devläarning qolidän qutqazib älib kelibdi. Pädşä şähärgä qırq kün toy-tâmâşä beräyapti, -debdü çäl.

Sühráb Mizrâbgä bir qarâb qoyibdi. Çäl dävâm etibdi: -Èrtägä xälqning hämmäsi ärk äldidän ötişi keräk. Bizlär häm bärüb ötib kelişimiz keräk, -debdü. Yigitlär nä hä, nä yoq demäbdilär.

Mizrâb könglidä: "Mehnätüni biz qıldik-kü, rähätüni kimlär körär ökändä, suv keltirgän xäru zâr, közä sindirgän äziz", deb şuni äytär ökänlär-dä", deb qoyibdi. Yigitlär:

-Ätä, çärçägänmiz, yatäylik, ertägä nimä bolışini xudâ bilädi, -debdilär.

Èrtä bilän çäl yigitlärni uyğätibdi. Kämpir çây täyyarlâbdi.

-Tezrâq nänuştä qılıb, pädşä ärkidän ötib keläylik, -debdü çäl.

-Özingiz bärüb ötib kelä qäling, ätä! Bizlär bolsäk musâfir mehmänmiz, bizlär bärmäsäk häm boläverädi, -debdü Sühráb.

-Yoq, bälälärim barmäsäläringiz bolmäydi. Musâfirimi-mucâbirimi - bäribir, hämmäning ötişi şart, bolmäsä dârgä äsib öldirädi vä bisätimizdä bolgän bär-yoğimizni pädşâ älib qoyadi, -deb ätä xäfä bolibdi.

Şähär köçälärigä ädäm sığmäy, hämmä ärk dârvâzäsi tãmân bärär äkän. Dârvâzäning ikki tãmänidän pädşâ särkärdäläri, ämäldärläri zärrin baxmäl, şahi tonlärdä, belläridä tillä, kümüş kämärlär bağlägän, qılıçlar täqılğan, başlärigä kattä äq sällä orälğan häldä säf tärtib, intizâm bilän yüzlärigä pädä tutib otirib yaş yigitläрни dıqqät bilän közdän ötkäzär äkän. Uning äldidä bir sävät älmä bär äkän. Ädämlär uzâqdän ärkni körişläri bilän mälikäning hüsnini tãmäşä qılış üçün ikki közläri undän üzmäs äkänlär. Zäyniddin äräb bábä äldin, uning ärqäsidän ikki musâfir yigit birin-ketin yürüb dârvâzägä yaqın kelibdilär. Şu väqt bexäsdän bir älmä kelib Sühräbning yelkäsigä tegibdi. Äradän bir fürsät ötmäsdän, ikkinçi älmä Mizrâbning yelkäsigä kelib tegibdi. Birdän şävqın-surän bilän karnäy-sürnäy, näğäraläring äväzi älämni basibdi. Şu päyt pädşâ ämäldärläridän tört zorävâni xälqni yarib ötibdilär-dä, toğri kelib Sühräb bilän Mizrâbni yelkälärigä kötärib, qolmä-qol ärkä älib ketibdilär.

Ädämlär esä, bir-birävigä: "U yigitlär kim äkän? Nimä iş qilgän äkänlär? Ulär bu yerning ädämlärigä oxşamäydilär-kü", der emişlär. Şulär qätäridä äräb bábä häm şäşib qälibdi. "Mening bälälärim, nimä günäh qilgän äkänlär?" deb, yügürgäniçä üyigä kelibdi. U:

-Kämpir, kämpir, -debdi hävlıqıb, -bälälärni kötä-kötär qılıb ärkä älib ketişdi. Buläring bir bäläni başläb kelgängä oxşaydi. Bärädi-yü, uläring biznikigä kelib-ketib yürgänini pädşâ bilgän bolsä, bizläri xudä urdi deyaver, -debdi. Çäl qorqqänidän däğ-däğ titrüb, bir qäsä suvni tikkä turib, däm älmäsdän içib yubäribdi. Kämpir bolsä:

-Vây şorım qursin, şu yürgänimizni häm xudä köp köribdi-dä, -deb täxtä bop qätib qälibdi.

Endi ikki kälimä sözni ärkän eşiting. Qozıxän bekäning färmänigä muvâfiq, Sühräb bilän Mizrâbni hämämğä älib bärüb yuvintiribdilär. Xäzinädän şahänä kiyimlär älib kiyintiribdilär. Undän keyin bir yasätılğan üygä älib kiribdilär. Bu üydä pädşâ väzirläri vä ämäldärläri bilän otirişgän

ékän. Bulär äräsidadä Ärslänbek häm bär ekän. Pärädä ärqäsidadä mälikä öz känizäkläri bilän birgä otirgän ekän. Pädşä yigitlärdän väqeaning täfsilini soräbdi. Şundä Sühräb ornidän turib söz başläbdi:

-Şähärdän çıqıb qırq kündä Qıngır Täqqä yetib bärdik. U yergä devläär qäl'äsi yaqın ekän. Läşkärbäşi bek äkäm öz läşkärläri bilän täğdä qäldilär. Biz ikkimizni, "sizläär bärrib xäbär älib kelingläär" deb yubärdilär. Yoli cüdä äğır ekän. Devläär üç yüzdän ärtiq ekän. İkkimiz ulär bilän cäng qılıb bärini qırıp täşlädik. Hücrälärdägi mähbüslärni äzäd qıldıq. Bir eşikni açsäm, üyning ortäsidadä bir qız otiribdi. Köp yıgläganidän közläri qızärgän, qäväqläri şişgän ädi. Qız mengä ket, deb işärä qıldı. Şundä men: Men Sühräb bolämän, sizni qutqärgäni keldim. Qorqmäng! -deb qızgä yaqın bärdim. Qäräsäm, uning yanidä başini kättä täşgä baş qoyıb devläärning särkärdäsi "Qährätän" nämli dev mäst uyqudä yatgän ekän. Bu bädbäxt urişşädän qorqıb bu yergä kelib, yaşirinib yatgän ekän, deb oylädim. Biz qıdırib yürgän mälikä Qozıxän beka şu kişi bolsälär keräk, deb uni yetäkläb, eşik äldigä keltirib qoydim-dä, qorqmäsdän şu yerdä turävering, dedim. Bekä mengä:

-Devni öldirgän bolsängiz, uxlägan väqtidä öldiring. U uyğänib qälsä, sizläärni ämän qoymäydi, dedi. Undän song nimä bolgänini özläri äytib bersinläär, -deb qol qävuştirib qäräb turäveribdi.

Qozıxän beka pärädä ärqäsidadä turib, bülbüligöyagä oxşäb, gäpirä ketibdi.

-Yigit qılıçining uçı bilän devning äyağını qıtıqlädi. Dev ırğıb ornidän turib, başı tägidägi täşni bungä ätdi. Bu yigit qılıçini täşgä tutdi. Qılıç suvni kesgändek täşni ikki bölib täşlädi. Täşdän çıqqän ot çäqmäq bärrib devgä tegdi, "äh!" deb nä'rä tärtib, yıqıldı. Üy içi mämäqäldiräqdek güldürädi. Hämmä yaqni vähimä bäsdi. Dev cän tälväsäsidadä ikkinçi märtä hämlä qıldı. Bu yigit uning qolidän uşläb bir tärtgän ädi, uning qoli bilän källäsigä urgän ädi, dev, "väh" deb yergä yıqıldı. U çäpib bärrib qılıçı bilän devning başini tänäsidän cüdä qıldı. Källä yumäläb-yumäläb "Häp, sänimi, häp sänimi?" deb bir gärgä kirib ketdi... Undän keyin men huşimdän ketib qälibmän. Nimä bolgänini bilmäymän, -deb mälikä sözini tügätibdi. Şundä Mizräb:

-Men bu qizni qayerda korgan ekaniman, -deb tikilib qarabdi, qizning burni yanidagi xalidan tanibdi. Mizrab tushida korgan qiz su padshaning qizi - Qozixan beka ekani. "Bu qizni akam oziga xatin qilib alsalar kerak. Yaki menga berarmikanlar?" deb konglidan otkazibdi. Endi Suhrab sozini davam ettiribdi:

-Qarasam, bekam husidan ketgan ekani. Biz Mizrab bilan ikkimiz bekamni kotarib Qingir tagning etagiga keldik. Arslanbek bizlarni yaxshi qarshi aldi. Qarnimizni yaxsilab toygazdi. Biz ikki kungacha avqat yemay, ac qalgan edik. Keyin bek bizlardan gap soradi. Biz basimizdan otkazgan vaqealarni aytib berdik. Kun kech bolgan edi. "Carçagansizlar, uxlanglar, ertaga erta bilan yolga ciquamiz" deb bek bizni isantirdi.

Keçasi yatgan çayimizda ikkimizning ayaq-qollarimizni baglab ketibdilär. Laşkärler ärasida Rahimcan bilan Karimcan degän rahmdil ädämlär bär ekani. Ulär başqälärning közini şamğälät qilib turib ayaq-qolimizni boşätib ketişdi. Şunday qilib, biz häm it häsrätdä yetib keldik. Saman bazarda bir ataxanimiz bär. Ätläri Zäyniddin äräb. Ulärning üyidä yatib yürärdik. Şu babä bizlärni qoymäsdän ark äldigä älib keldi, manä bizning bilgänlärimiz şu, -deb sozini tamäm qilibdi vä padşaga qarab ta'zim qilib, orniga bärrib otiribdi.

Qozixan bekaning iltimasiga köre, Xurrämşäh padşalikni äldäb, Suhrab bilan Mizrablärni qilgan xizmatlariga hiyanät qilgani üçün Arslanbekni ikki yüz laşkari bilan quralsizlantirib özini darga äsilsin! -deb färmän beribdi.

Suhrab bilan Mizrabni vaqtinça Qozixan bekaning baglarida saqlabdilär.

Zäyniddin äräb bilan kampiriga padşalikdan baş-ayaq sarpälär berilibdi. Sarayga yigilgan kişiler Suhrab bilan Mizrabning bahädirlärçä qilgan xizmatlariga äfärinlär aytib, qayil qalişibdi, şuningdek, Qozixan bekamning häm äqli-huşi, idrakiga tähsin, äfärinlär aytib padşaning bu haqda ciquargän färmänigä xursänd bolib tarqalibdilär.

Xurrämşäh:

-Endi Qozıxân bekâni kimgâ niqâh qılâmiz, -debdi. Şundâ Mizrâb:

-Bu vâzifâni hâlâl bācārgān ākām Sührâb nāmigâ nikâh qılış kerāk, -debdi.

Bu māslihāt hāmmāgâ mâ'qul tüşibdi.

Birâq Sührâb.

-Yox, mening ükâr Mizrâbni bu vâzifâni bācārişdâ xızmeti kättâ, lekin u özini xâqsâr qılıb kōrsātyapti. Bu yigitçāning ālicānābligini heç kim bilmāydi. Mening Mizrâbdān kättâ qārzim bār, -debdi. Buni eşitgān Mizrâb öziçâ: "Ākāmning mendān qāndāy qārzi bār êkân? Devlār bilān kūrāşdâ hām özi iş kōrsātdi-kü!" deb oylābdi. -Şu sâbābli nikâhni ükām Mizrâb nāmigâ bolışini tālāb qılāmān, -debdi.

Mālikâ hām öziçâ: "Sührâb bātir yigit, qāhrāmān devlārni qāhr-ğāzāb bilān öldirgānidâ undān qorqqān êdim. Sührâbdān kōrâ Mizrâb hām dūrūst. Özi āddiyginâ, sāddâ yigit, lekin qāddi-qāmāti kelişgān, niqāhni şuning nāmigâ qılsālār yaxşı bolār êdi", deb qoyibdi.

Mizrâb qızning sārāyigâ kirib çıqıb, xātin-qızlār bilān ārālāşib, gāplāşib yūrāveribdi. Sührâb sārāyning tāşqāri hāvlişidâ bir özi yūrāveribdi. Bir kün Sührâb Mizrâbni çāqırub:

-Men sengâ ruxsāt bermāgünimçâ, qız bilān gāplāşmâ, yaqınigâ yolāmâ, xopmi? -debdi ğāzāb bilān.

Mizrâb:

-Xop ākâ, -debdi. "Bundâ bir gāp bolsâ kerāk" deb öziçâ oylābdi.

Ārādān bir neçâ kün ötgāç, bir qārāngı tündâ şāhāring cānub tāmānidān qāttıq borān turibdi. Tāşni tāşgâ urub, dārāxtlārni yıqıtıb, qorqınçli vāhimāli tāvuş bilān bir ācdāhâ sārāyning bālānd devāri üstigâ çıqıb ālib: "Sührâb" deb qıçqırubdi. Uning tāvuşini bütün şāhār xālqı eşitibdi. Hāmmâ qorqıb hāyacāngâ tüşibdi.

Sührâb êsâ, şāmāl kōtārilişi bilān "ānâ keldi!" deb qılıçini qoligâ uşlāb āyvāngâ çıqıbdı, ācdāhâ devār üstidâ pāydâ bolışı bilān dūşmānni

pisand qilmay: "Sühráb, men bolámán", -deb bäländ áváz bilán bir ná'ra tártib, qılıçini árqäsiga tutib, säkráb hávli ortäsiga tüşibdi.

-Sen kim boläsän? -debdi Sühráb. Ácdähâ şu päyt ágzidan bir pärçä otni "püf" ètib täşläbdi. Ot tüşgän cäydä, bäsib qoyilgän bedälär küya başläbdi. Şämäl yanginni küçäytirib yubáribdi. Hämmä otni öçiriş üçün átlänibdi. Sühráb ácdähâgä qaráb: "Sen kim boläsän, här qänçä hünäring bolsä, mengä körsätäver, le'in xälqni ávârä qilmä! Bir pärçä ot täşlägäning bilán meni qorqıtä älmäysän", -deb yoq uribdi. Ácdähâ esä:

-Men Cäyhun bolámán. Qährätän devläarning şähzädäsi, häm särkärdäsi èdi. Men uning singlisi bolámán, men Quhiqâfgä ketgän èdim. Sen mening yoqlıgımdän fäydälänib qäl'ämizni väyrän qılıb äkämni hiylä-näyräng bilán öldiribsän. Èndi men sening ming cäningdän bir cäningni häm ämân qoymäymän. Qozıxân bekä tufäyli äkämni öldirib, qäl'ämizni, elimizni quritibsän. Èndi men häm seni quritib, şähär xälqı bilán yandırıp, külläringni kökkä sävurämän.

-Köp väysämä, devärdän yergä tüş, hünär körsät! -debdi Sühráb. Ácdähâ özi çinärdek, källäsi minärdek, közläri çäqmâqdek yanıp, ágzini ğärdek açıp yergä tüşibdi-yü, Sührábni yutmâqçı bolıp dämigä tártibdi.

Sühráb çäqqänlik bilán yügürgäniçä qılıçini qoligä älib köndäläng tutıp Ácdähâ ágzidan kirib, ikki böläk qılıb dümidän çıqıbdi. Cäyhun ölişi bilán, şämäl topälän borän häm tinçib ot häm öz-özidän öçib qalıbdi.

Şähärdä xätircämlik roy beribdi. Täng ätişi bilán toy xursändlikläri döväm èttirilibdi. Hämmä ämaldärlär pädşä sarâyidän xəbär äliş üçün kelibdilär. Ácdähâning öligini körib häyrän qalıbdılar. Pädşä Sührábni quçäqläb öpibdi. Xälq ungä rähmätlär äytibdi.

Toyning äxirgi küni Ärslänbekni zindändän älib çıqıp Registändä därgä äsibdilär. Şu mārāsımdä hämmä iştiräq ètibdi, näğärälär çälib turışıbdi. Şu däğdäğä bilán färmän icrä ètilibdi. Ärslänbekning öligi üç kün äsiğlıq turıbdi.

Sühráb bilán Mizráb pädşädän ketişgä ruxsät sorışıbdi. Pädşä ulärgä:

-Mening bittä qızımdän başqa bäläm yoq. Sizlär qalınglär, bittäläring pädşä, bittäläring väzir bolınglär, mämläkätni idärä qılınglär, -debdi. Sührâb bilän Mizrâb:

-Mämläkätıngız, xälqıngız devlär vä äcdärlär zulmidän qutulib ändi tinçidi. Ändi bizlärgä ruxsät bersängız. Bizlär öz mämläkätimizgä bäräylik. Ätä-änämizni körib, ulärni häm xursänd qıläylik. Keräk bolsäk, yanä xızmätingızgä täyyarmız, -deb Sührâb turib älibdi.

Pädşä näiläc ketiştä ruxsät beribdi. "Qozıxân bekä hämmä mäl-mülki, känizäk vä xızmätciläri bilän yolgä täyyarlänsin" deb färmän beribdi pädşä. Özidän häm ikki yüz tüya, ikki yüz ät, on ming qoy vä qärä mällär kârvân qılıb yolgä çıqsın, -deb buyuribdi.

Üç kün täyyargärlıkdän song, kârvân yolgä çıqıbdı. Sührâb bilän Mizrâb Rähimcân vä Kärımcänläрни özıgä yigit qılıb älgän äkän. Qozıxân bekä öz känizäkläri bilän kâpäläk ärävälärgä äldi vä ketidän pädä tutilgän häldä yolgä tüşıbdı. Bulär äräsidä Zäyniddin äräb bilän kâmpir häm bär äkän. Şähär xälqı Xurrämşäh bütün särkärdäläri bilän ulärni şähär dävvăzäsıdän çıqärib äncä yolgäçä küzätib qoyıbdılar.

Tillä, kümüş, vä başqa qımmätbähä mällärni ikki yüz tüya vä ikki yüz ätgä ärtib bärıbdı. Kârvân sährädä därya boyı yuqärigä qäräb, keçäläri mäş'al yaqıb, çöldä şävqın-sürän, topälän bilän ketäverıbdı.

Kârvân ottiz künçä yol yürıb Mizrâb bilän Sührâb uçrışgän cäygä yetib bärıbdı. Sührâb:

-Şu cäydä biz bir-birimizni uçrätgän edik. İkkimiz şu cäydä ähdüpäymän qılğänmız. Kel, ükä şu yerdä toxtäb kârvängä däm beräylik. Qoy soyıb özimizçä bir toy qıläylik, -debdi. Därya boyıdägi toqäyzärdä kattä gülxänlär yaqıb xursändçilik qılıbdılar.

Tündä Mizrâb öziçä:

-Sämärqändgä häm yaqınläşdik. Ätäm bilän şähär äqsäqälığä xəbär yubärsäm, bizlärgä bir kengräq cäy täyyarläsä özläri häm çıqıb äbru bilän kütib älsälär yaxşı bolär edi. Şähärdä bir äz däm älib, keyin yetti kün xälqqä toy bersäm, -deb uxläb qalıbdı.

Ikkinçi küni Sührâb hâmmâni bir câygâ cämläbdi:

-Birädärlär, -debdi u. -Biz änä şu câydä bir-birimiz bilän tâpişgänmiz. Bundän keyin işläb tâpgänimizni bäräbär bölib älämiz deb ähd-päymân qılğänmiz, şundäymi ükä? -debdi Mizrâb.

-Hä, toğri, -deb cävâb beribdi Mizrâb.

-Toğri bolsä ortädä bolgän hâmmä närsäni täqsim qıläylik, -debdi Sührâb.

Bâr närsälärni ortädä täqsim qılışgä kirişibdilär.

-Yüz tüya sengä, yüz tüya mengä, yüztä ät sengä, yüztäsi mengä, beş ming qoy mengä, beş ming qoy sengä.

Mâl-mülk şundäy qılıb báb-bärävär ikkigä bölinibdi. Äskärlär, xızmatçılär vä känizäklär häm täqsimdän qälmäbdi. Ortädä Qozıxân bekä yakkä bolib qalıbdi.

Sührâb:

-Qızni häm ikkigä bölämiz! -debdi. Hâmmä häyrân bolibdi, ortädä cimcitlik hükm süribdi. Bir äzdän song Mizrâb:

-Äkä, bekämni özingiz bilän birgä älib keting! Men mingdän-ming râzimän, -debdi.

Sührâb:

-Yoq, bolmäydi. Sen bilän men ähdü päymân qılğänmän, buzmägin, -debdi. -Bir mäyizni ikkigä bölib yeymiz degänmiz. Şu säbäbli bekämni ikkigä bölämiz. Yarmisini sen äläsän, yarmisini men älämän, -debdi.

Hâmmä häyrân bolib qalıbdi. Sührâbdän hâmmä qorqıb turgän êkän, u Kärimcân bilän Rähimcängä:

-Yağâçdän törttä qâzıq qılınglär, -deb buyuribdi.

Qâzıqlärni täyyarläb yergä qâqıbdilər. Bekämni fäqätginä bir köyläkdä qâldiribdilär.

Qızning qol-äyaqlärini çilvir bilän bây läb, qâzıqlärgä mähkäm tärtib bağläbdilər. Hâmmä ädämlär bu hâlni körib, qızning hâligä rähm kelib, zâr-

zâr yığlaşibdi. Sührâbgä ɛsâ ulärning ähu vähi qâr qilmäs ɛmiş. Qız bolsä, rängidän qâni qâçib, mürdä bolib qâlibdi. Sührâb qılıçini yalängäçläb qızning baş tãmânigä ɔtib älib uning üstigä qılıç sâlmâqçı bolib siyasät qılıbdi. Häm mä “vây” deb qıçqırıp yubâribdi. Qız ɛsâ: “Äh” deb tâvuş çiqâribdi. Şu päyt qızning äğzidän bir pärçä ɔt tüşibdi. Sührâb yügürgäniçä bârib ɔtni äyağı bilän ɛzib tâşläbdi. Mizrâbni çäqırıp:

-Qızning qol äyağını yeçinglär, çädürgä yatqızıp ävqät beringlär! - debdi Sührâb.

Songrä Mizrâbgä qarâb:

-Qız bilän gäpläşmägin degänimning sâbâbi şu ɛdi. Qährätân devdän qızning qârnidä bälä päydä bolgän ɛdi. U seni zähärläşi mümkin ɛdi. ɛndi qız tâzä boldi. ɛru xâtin bolib, qoşaqaringlär. ɛndi Mizrâbcân mendän râzi bolgin. Mengä bergän mâlu-mülkingning hämmäsi sengä näsib qılsin. Men oşä sen yaxşilik qılıb tordän äzäd qılğän bälıq bolämän, -deb şolp ɛtib özini däryagä tâşläb, közdän gäyib bolibdi.

Mizrâb Sämärqändgä kelib, şähär xälqigä toy qılıb beribdi. Bevä-beçärälärgä, xäyr-ɛhsän qılıb, Zäyniddin ärab bâbâsi bilän kämpir änasini bir xävligä cäyläb, ulärni xursänd qılıb, dâimä hâlidän xäbär älib turibdi.

Qozıxân bekäni qäytädän nikâh qılıb toy-tâmâşâ bilän xuşvâqt bolib, murâd-mâqsädlärigä yetibdilär.

32. MÄLİKÄİ GÜLİZÄR

Bir bâr ɛkän, bir yoq ɛkän, qädım zämändä bir bâyning Mälikäi Gülizâr ismli yakkäyu yalgız qızı bâr ɛkän. “Qızımğä köz tegmäsin” deb, uni bây hävlidän tâşqarigä çiqärmäs ɛkän. Gülizâr cüdä xuşsurät ɛkän, lekin öz hüsnini ɔzidän başqä körüb quvânmägän ɛkän. Qız on yetti yaşğä kiribdi. Lekin ästänä hätläb tâşqarigä çiqmäbdi. Ätäsi hâli içidä qızı üçün bur äynä qurib bergän ɛkän, qız fäqät änä şu deräzädän qarâb ɔtgän-ketgänni tâmâşâ

qılār èkän. Künlärdän bir küni báy özining işi bilän ketgänidä, qızı äynädän qärb otirsä, deräzä tägidän bir xuşsurät yigit ötäveribdi. Şundä qız:

-Hây yigit, kel, men bilän oynä, -debdi zerikkänidän.

Yigit bir qaragän èkän, qızning hüsni-cämâlini körüb behuş bolib yiqilibdi. Qız èsä:

“Bu yigit mendän qaçib ketdi, meni yaqtirmädi”, deb ârqäsigä qaräb otiräveribdi.

İkkinçi kün yanä báy öz işi bilän ketgänidä, qız deräzä äldigä kelib ötgän-ketgänni tāmāşā qilib otirsä, keçägidän hām xuşsurät bir yigit deräzä tägidän ötäyatgän èkän. Qız deräzädän qıçqıribdi:

-Hây yigit, kel, men bilän oynä. -Yigit bir qaräbdi-yu, äqli-huşidän begänä bolib qalıbdi. “Bu yigit hām meni yaqtirmädi” deb oyläbdi qız. Lekin yigit kün bätgünçä deräzägä qaräb turibdi, qız èsä qäytib körinmäbdi.

Üçinçi küni báy işigä ketgändä qız yanä deräzä äldigä kelib otirsä, bir yigit ötäytgän èmişki, bu yigit ävvälgi ikki yigitdän hām xuşsurät èmiş. Qız zerikib otirgän èmäsmi, dârrâv bu yigitni hām çäqıribdi:

-Hây yigit, kel, men bilän oynä.

Bu yigit hām bir qaräbdi-yu, şu zämâni äqli-huşidän begänä bolib yiqilibdi. Qız èsä: “Bu yigit hām meni yaqtirmädi. Nä bälä, meni heç kim yaqtirmäsä keräk?” -deb oyläb, yanä deräzädän ketib räsä yıgläbdi. Yigit bolsä tå keçgäçä deräzä äldidän ketälmäy, Gülizârning işqıdä küyib-yanib otiräveribdi. Däm-bädäm deräzägä qaräbdi, lekin qız heç köriniş bermäbdi. Yigitlär üçtä bolibdi, qız bittä.

Künlärdän bir küni qız deräzädän qaräb otirsä üç yigit deräzä äldidä äylanib yürgänmiş. Mälikäi Gülizâr nimä qılärini bilmäy, üç yigitni hām çäqıribdi.

-Mening ätäm bir zâlim, sizlärni bu yerdä körüb qälsä meni hām öldirädi, sizlärni hām. Yaxşisi men bilän oynämäy ketäveringlär, -debdi qız. Biräq yigitlär bir qädäm hām qızdän näri ketmäbdilär. Biri “mengä teg”, yanä

biri: "mengä teg" deb üç yigit här qäysisi bir gäp äytäveribdi. Qız esä qäysi birigä nimä deyişini bilmäy başı qâtib qâlibdi.

-Üçävingiz häm yaxşı yigitsiz, lekin men üç yigitning emäs, bir yigitning xâtini bolışim mümkin. Şuning üçün täläşmänglär-dä, mengä oyläşgä vâqt beringlär, -debdi Gülizâr. Yigitlär esä heç biri äldin ketgisi kelmäy, bir-birlärining ketişini kütişibdi. Lekin heç biri ornidän cilmäganini körib:

-Nimä üçün täläşäsiz, men hâzir heç qäysingizgä bir söz deya bilmäymän, hämmäläringiz ertägä kelinglär, şundä cävâb berämän, -debdi qız. Yigitlär ketişibdi.

Täng ätibdi. Üç yigit häm täng ätişi bilän qızning deräzäsi ästidä, qızdän cävâb kütib turäveribdilär. Qız ätäsini işigä yubârib, yigitläarning äldigä çıqibdi-dä:

-Sizlärgä älti äy mühlät, älti äy içidä mening könglimgä xuş kelädigän bir närsä älib keläsiz, üçävingiz häm bir kündä, bir säätä keläsiz, şundä, qäysi biringizning älib kelgän närsängiz yäqsä şungä tegämän, qâlgän ikkingizgä esä, singil bolämän, -debdi Gülizâr.

Qızning belgilägan künini hämmäsi köngligä tügib, üç yigit häm şähärdän çıqib cönäbdi. Qız esä üç yigitni üzätib, qäysi biri yaxşı ekänini ayirä bilmäy, üçävidän qäysi birini sevarini bilmäy, älti äy mühlätning ötişini kütib qâlaveribdi.

Qız qâlaversin. Gäpni yigitlärdän eşitämiz.

Yigitlär kättä bir şähärgä yetib bärribdilär. Bu şähärgä yetib bārgünçä ikki äy piyadä yol bäsibdilär. Beçärä aşıqlär bārgänläriçä çöntägidägi hämmä pullärini yeb-içib, şähärgä kirgänläridä bir çäqä häm qâlmäbdi.

Üç yigit bir yergä yığılışib mäslähät qılışibdilär. Biri äytibdi:

-Dostlär, heç qäysimizdä bir pul yoq, şuning üçün här qäysimiz bir iş qılıb, pul topläylik, ikki äylik yol ekän, demäk, ikki äy işläb pul tåpsäk, ikki äydä yetib bārsäk, älti äy ötädi.

Ikki yigit qabul qilibdi. Hər qaysisi öz başiga ketişibdilär. Birinçi yigit bir baliqçining qazâniga ot yaqadigan bolibdi. Ikkinçi yigit bir bayning yeriga dan saçib, ekin ekibdi. Üçinçi yigit bir bağbangä şagird bolibdi. Şunday qilib, üç yigit dört ay räsä işläşib, hər qaysisi yüz tängädän pul topläbdi.

Tört äydän keyin bulär bir yergä toplänişibdi, lekin qändäy qilib älti äy ötib ketganini bilmäbdilär. Qızning jarti vä müddäti yetib qalgänini häm endi bilibdilär. Qızning müddäti bazar küniga toğri kelibdi. “Endi qändäy qilib baramiz, häli heç nimä algänimiz häm yoq” deb qayguribdilär. Şunday bolsä häm, yigitlär bazarğa kirib, hər qaysisi qız üçün bir nimä älmäqçi bolibdilär.

Bazarğa kirib bärrib, u yaq-bu yaqniqarab yürsälär, bir kişi közgü satayatibdi. Yigitlär közgügä qarab qalışibdilär. Birinçi yigit öziçä: “Bu közgüdän birini älib barsäm”, deb oyläbdi. Şu vâqt bir sävdägar qolidä ikkitä giläm älib kelib qalıbdi. Giläm häm cüdä çirâyli ekän, ikkinçi yigit öziçä: “Bu giläm sevgilingä äcâyib sävgä bolär”, deb oyläbdi. Üçinçi yigit bazarda yürüb, bir bağbanning älmäsi äldigä kelib toxtäbdi.

Birinçi yigit közgü satuvçi yaniga bärrib:

-Közüläringizning bahäsini äyting, -debdi.

-Mänä bu közgü bir tängä, mänä bunisi esä yüz tängä, -deb közüläрни körsätibdi közgü satuvçi.

-Säbäb nimä? -deb soräbdi yigit.

-Säbäb şuki, bu közgüdä faqät özingni köräsän, şuning üçün bir tängä, mänä bu közgüdä esä ikki aylık yol uzäqdägi sevgilingni körising mümkün, şuning üçün yüz tängä, -debdi satuvçi.

-Mengä yüz tängälik közgüngizni bering, -debdi yigit vä sehrli közgünü älibdi. Yigit közgünü älib, heç närsäni körmägändek, közgünü çöntägigä sälib yüräveribdi.

Ikkinçi yigit gilämçidän gilämçälärning bahäsini sorägan ekän, gilämçi häm:

-Birining bahâsi bir tângâ, birining bahâsi yüz tângâ, -deb äytibdi. Yigit sâbâbini sorâgân êkân, gilâmçi äytibdi:

-Bu gilâmdâ fâqât otirib mâzzâ qılâsiz. Bu gilâmdâ esâ, ikki âylik yolni ikki sâätdâ bâsib bârâsiz, -deb sâtuvçi gilâmlârni kôrsätibdi.

Yigit sehrlî gilâmni âlib, bu gilâmning sehrlî êkânligini heç birigâ äytmâ, közgü âlgân dostining yanigâ kelibdi. Èndi ikki dost üçinçi dostlârini izlâbdilâr. Bârib qarâsâlâr, bu yigit âlmâ sâtâyatgân bâğbân âldidâ sävdâ qılâyatgân êkân. Bâğbân ikki xıl âlmâ sâtâyatibdi. Âlmâlârdân birining bahâsi bir tângâ, yanâ birining bahâsi yüz tângâ. Yigit sâbâbini sorâbdi. Şundâ bâğbân äytibdi:

-Bir tângâlik âlmâni yesâng yeb qoyaverâsân. Yüz tângâlik âlmâni ölikkâ iskâtsâng cân kirâdi, yedirsâng ävvâlgi äsliğâ kelib qâlâdi, -debdi bâğbân.

Yigit yüz tângâgâ sehrlî âlmâni âlibdi.

Şundâ üç yigit bir yergâ çıqışib:

-Èndi nimâ qıldik, qâni nimâlârni âldik, bir kôrâylik, -debдилâr.

Ävvâl közgünü sînâvdân ötkâzmâqçi bolib, közgügâ:

-Qâni, Mâlikâi Gülizârni kôrsät! -debдилâr... Mâlikâi Gülizârni kôrsätibdi. Qarâsâlâr, şu ândäyâq Mâlikâi Gülizâr ölib yatgânmiş. Qarindâşlâri esâ fâryad urib yığlâyatgân emişlâr.

-Nimâ qıldik? -debdi yigitlâr bir-birlârigâ. Gilâmlî yigit äytibdi:

-İkki âylik yolni ikki sâätdâ bâsib ötädigân gilâm âlgân mân. Mining üstigâ, hâzir yetib bârâmiz, -debdi. Üçâlâsi gilâmgâ otirib:

-Uç gilâmim, yetkâz Mâlikâi Gülizârgâ, -debдилâr.

Şu ândäyâq gilâm âsmânu fâlâkkâ uçib, ikki sâät ötar-ötmâs Mâlikâi Gülizârning hâvlisigâ yetkâzibdi. Bârsâlâr, Mâlikâi Gülizârni èndi yuvmâqçi bolib turgân êkânlâr. Üç yigit qızning qarindâşlârini nâri-beri itârib, heç qâysisigâ qulâq sâlmâ, toğri qızning âldigâ bârişibdi. Şu vâqt âlmâ âlgân yigit qızning burnigâ âlmâni iskätib yubârgân êkân, qız bir âksirib közini

açıbdı. Yigit älmäni qızgä yedirgän èkän, qız ävvälgidek säpçib ornidän turib, bütünläy sağäyib ketibdi. Qaräsä, hävli tolä ädäm. Üç yigit häm bär.

-Nimä bälä, bir närsä boldimi? -debdi qız.

Hämmäläri häyrän bolib, qızning yüzi-közidän öpib, yigitläarning başidän tängä-tillälär säçibdilär. Mätämxänä hävli toygä äylänibdi.

-Mänä, äytgän küningiz yetib keldi, biz häm yetib keldik, -debdi yigitläär.

Birinçi yigit közgüni qızgä beribdi:

-Ägär bu közgü bolmäsä, biz körmägän bolärdik, siz esä älläqäçän mazardä yatgän bolärdingiz. Mening sizgä èng yaxşı sävgäm şu, -debdi.

Qız közgüni älib yigitgä tä'zim qılıbdi.

İkkinçi yigit qızgä gilämni berib:

-Ägär bu giläm bolmäganidä ikki äylik yoldän kim kelä äläär èdi, älbättä, közgü häm fäydäsiz bolärdi, -debdi.

Qız bu yigitgä häm tä'zim qılıbdi.

Üçinçi yigit indämäy turäveribdi. Şundä qız:

-Xoş, siz nimä bilän meni şäd qiläsiz? -debdi.

-Nimä häm deymän, berädigän närsäm yoq, -debdi yigit, keyin sözidä döväm ètib. -Bir älmä älib kelgän èdim, uni yeb qoydingiz.

Qız:

-Demäk, sizning älmängiz bilän men tirilgän èkänmän-dä, -debdi.

-Şundäy, -debdi yigit.

Bu gäp sözlärni hämmä eşitib turgän èkän, qız xälâyıqqä hükm çiqarişni äytibdi:

-Men mänä şu üç yigitning birisigä xätin bolışim keräk. Biri közgü bilän mening ölgänimni bilibdi, ikkinçisi ikki äylik yoldän dostläärini birgä

olib yetib kelibdi, uchinçisi esa menga can kiritibdi, qaysi birisiga ma'qul deysizlar?

-Kozgu, -deydi birisi, naqd narsa ekan, aladi-yu, nasiya bolmaydi, gilam ham mana, berasizu qutulasis, lekin sizga can kiritgan almani qanday olib berä alasiz, siz ana su almani olib kelgan yigitga xatin bolasis.

Bu gap hammalariga ma'qul bolibdi. Malikai Gulizar:

-Kozgu bolmasa kormagan bolardingizlar, gilam bolmasa kela almas ekansizlar, lekin alma bolmasa na kozgu, na gilam meni acal qolidan olib qalmas ekan, endi hammangiz su yigitning munasib yari bolisiga ruxsat bersangizlar, -deb ikki yigitga yuzlanibdi.

Yigitlar ham oylanib, aq kongillik bilan razi bolisibdilär va Malikai Gulizarni ozlariga singil tutinib, alma olib kelib yedirgan yigitga toy qilib berisibdilär. Bu isga qizning qarindaslari, atası ham razi bolisibdi.

Malikai Gulizar ham munasib yar tapib, yigit ham sevganiga yetib, hammalari sad bolib, murad-maqadlariga yetibdilär.

Eshitganlar ham yaxsi niyatlariga yetsinlar.

33. BEŞ QIZ

Bär ekan, yoq ekan, aç ekan, toq ekan, qarğa qaqimçi ekan, çumçuq çaqimçi ekan. Burun zamanda, Sarq mamlakatlärining birida, Kalla bazar mahallasida, cüda ham kelisgan, taza ipakli kiyimlar kiygan, on beş yaslarda Karamatxan namli bir qiz yasär ekan. U qiz bir kun qoliga yaxsi savatni kotarib çiqib, bazarga barib, uygä kerakli goşt-yağ, gürüç, sabzi-piyaz va şungä oxşagan mayda-çüda narsälärni alibdi. Algän narsälärini kotarib olib bariş üçün bazardan bir hammal yallab, uyiga conabdi. Hammal qolidagi narsälärni kotarib qizning havlisiga kelibdi. U umrida bunday havlini kormagan ekan, hayran bolib agzi açilib qalibdi. Havlining içi cüda çirayli ekan. Katta havli, üylari astin-üstün, havlida har türli meväli daraxtlar, mevälärni agzingga alsang asaldan ham şirin. Havlining ortasida katta havuz.

Hävuzning ätrâfidä bir-biridän çirâyli törttä supä bär êkän. Supälärning ätrâfläridä türli-tumän, xuş isli güllär açilib turgän emiş. Uning zinäsidadä ikki it ältin zäncirdä bälängän hâldä yatär êkän. Hämäl bu ziynätlängän tâzä hävligä kirib tâmâşä qılıb turibdi. Kärâmätxân üygä kirib, bir tillä âlib çıqıb hämmälgä beribdi. Hämäl qoligä tilläni âlib, bir tillägä, bir Kärâmätxângä qaräbdi. Bu ähvälni körgän Mo'täbärxân: "Kärâmätxân, hämmälgä yanä bir tillä âlib çıqıb ber, äz körmäsin!" -debdi. Kärâmätxân üygä kirib yanä bir tillä âlib çıqıb beribdi. Hämäl bu tilläni âlib häyrän bolibdi. Mo'täbärxân hämmälgä:

-Negä häyrän bolib turibsiz, tillä äzmi? -debdi. Hämäl:

-Men bu ikki tilläni zorgä tâpär edim. Sizlärning äzginä närsängizni kötarib âlib kelgänimgä ikki tillä bergäningizgä häyränmän. Mengä häzilläşib berdingizmi yaki râstdänmi? -deb soräbdi. Mo'täbärxân:

-Siz bilän negä häzilläşämiz, älbättä, râstdän berdik, -debdi. Hämäl sevinib, xursänd bolib tillälärni çöntägigä sâlibdi. Şu vâqtdä köçä dârvâzäsini biräv täqillätibdi. Kärâmätxân yügürüb çıqıbdı. Köçädä üçtä kör yigit turgän êkän. Ulär:

-Biz bir musâfir yigitlärmiz. Ägär mümkin bolsä bugün sizlärning hävlingizdä qonsäk, ertägä bärädigän yerlärimizgä ketär edik, -debдилär. Kärâmätxân:

-Men äpämädän soräy, -deb üygä kirib bu sözlärni Mo'täbärxângä äytibdi. Mo'täbärxân: -Musâfirlär bolsä äyt, kirsinlär! -debdi.

Kärâmätxân çıqıb körlärni başläb kiribdi. Körlär kirib Mo'täbärxänlärgä sälâm beribдилär. Mo'täbärxân ulärning sälâmini qäbul qılıb, bezätigän supälärning birigä täklif qılıbdi. Körlär çıqıb otiribдилär. Mo'täbärxân mehmänlär äldigä dästurxân yazib kättä pätnisgä türli mevälär vä şirin närsälärni qoyibdi. Kärâmätxân çaydişni keltiribdi. Mo'täbärxân aççıq çay dämläb, piyalägä qoyib mehmänlärgä uzätibdi. Mo'täbärxân Mükärrämängä:

-Sizlär ävqätgä häräkät qiling! -debdi.

Mükərrəmxân göşt, səbz-piyazni toğrəb, əvqətgə hərəkət qılıbdi. Pələvni dəmləb qoyıbdi. Musəfirlər çaylarni içib bolıbdilər. Mo'təbər xân dəstür xānlarni yığıstirib əlib:

-Mükərrəmxân, üydən dutərlarni əlib çiq, kelgən mehmānlərgə bir əz çəlib berəylik! -deydi.

Mükərrəmxân üygə kirib, dutər, tənbur, ǧıccək əlib çıqıbdı. Mo'təbər xân ǧıccəkni əlibdi, Mükərrəmxân qoligə tənbur əlibdi. Kərəmətxân dutər çəlib, əpə-singillər əşulə bəşləbdilər. Bulər oyun-təməşə qilib tursin. Əndigi sözni bəşqə yaqdən eşiting.

Şu şəhərnin ədil pədsəsi şu kuni özining dənə vəziri bilən məsləhətləşibdi.

-Keçələri xəlqimiz nimə işlər bilən məşğul bolər əkən, bir sənəylik, -deydi.

Vəzir bu sözni mə'qul köribdi. İkkələsi səvdəgər kiyimlərini kiyib, ikkitə ətni minib şəhəri aylanıb yürüb, Mo'təbər xānlərnin məhəlləsigə kelib qalıbdi. Mo'təbər xānlərnin səz çəlib aytgən əşulələri pədsənin quləǧigə eşitilibdi. Pədsə bu mungli əvəzləri eşitib həvəsi kelibdi. Bir əz eşitib turib, pədsə vəzirigə:

-Şu həvəligə kirib köreylik, -deydi.

Vəzir: "xop" deydi. Dərhal ətdən tüşib köçə dərvəzəsini təqillətibdilər. Kərəmətxân bu əvəzni eşitib dutərini qoyib, yugürüb çıqıbdı. pədsə:

-Biz musəfir səvdəgərlər edik, keçəsi kelib qəy cəygə bərişimizni bilməy, şu cəygə kelib qaldik. Sizlər həli yatməgən əkənsizlər, sizlərdən iltiməs qilib sorəyimiz. Şu bugün bir keçə bizgə həvəngizdən cəy bərsəngiz, yatib ertəgə bərədigən cəylərimizni təpib ketsək, -deydi.

Kərəmətxân bu əhvəlni Mo'təbər xāngə gəpiribdi. Mo'təbər xân:

-Musəfirlər bolsə kirsin! -deydi.

Kərəmətxân çıqıb musəfirlərnə əlib kiribdi. Pədsə sələm berib həmmələri bilən körişibdi. Mo'təbər xân bu mehmānlərgə həm körlər

qatâridän cây beribdi. Yangitdän dâsturxân târtibdi. Çâylâr içilib bolgândän keyin, Mo'tâbârxân kelgân mehmânlâr âldigâ bir şart qoyibdi:

-Sizlâr musâfirlâr. Êndi bizlâr nimâ hârakât qılsâk, âcâblânb sâvâl bermânglâr. Âgârdâ hârakâtimiz üstidän sâvâl bersângiz qâttıq câzâ berâmiz, -debdi.

Kelgân musâfirlâr bungâ râzi bolışıbdi. Mo'tâbârxân ornidän turib bir âltin lâgângâ pâlâv süzib pâdşâ bilân vâzir âldigâ qoyibdi. İkkinçi lâgândâgisini körlâringiz âldigâ qoyibdi. Üçinçi lâgândâgini esâ hâmmâlgâ, törtinçi lâgândâgi pâlâvni özlâringiz âldilâringiz qoyışıbdi. Âvqâtdän yığıştirilib yanâ âşulâ, sâz, oyın başlânbdi. Yarım sâât ötgândän keyin, sâzlârni üygâ âlib kirib qoyibdilâr. Mo'tâbârxân Mükârrâmxângâ:

-İkki küçükni keltir! -debdi.

Kârâmâtxân qâzândâgi âşni ikkitâ âltin tâbâqqâ süzib keltiribdi. Mo'tâbârxân qâmçı bilân küçükni xâldän ketgünçâ sâvâlâbdi. Küçüklâr xuddi âdâmdek yıglâr emişlâr. Mo'tâbâr urâ-urâ çârçâbdi. Qolidâgi qâmçini tâşlâb, küçüklârning başlârini silâb, yüzlâridän öpib, âltin tâbâqdâgi âşni beribdi. Küçüklâr yeb toygândän keyin ulârni yanâ öz câyigâ bağlâbdi. Bu âhvâlni körgân musâfirlâr hâyran qâlışıbdi. Âynıqsâ, pâdşâ âcâblânb tâqât qılâlmâsdän sorâşgâ mâcbur bolibdi:

-Nimâ üçün küçüklârni urdingiz vâ nimâ üçün baş-közlâringizni silâb, öpib, âltin tâbâqdâ âş berdingiz?! -debdi.

Mo'tâbârxânning aççığı kelib:

-Men sizlârgâ âytgân edim-kü! Nimâgâ sâvâl berdingiz? Êndi mendän xâfâ bolmâng. Öz günâhlâringiz öz boyningizdâ, -debdi-dâ, ornidän turib üy yanigâ bârib, bir tûgmâçâni bâsgân êkân, şu zâhâti on pâlâvân çıqıb:

-Nimâ xızmet, tâqsir! -debdi. Mo'tâbârxân:

-Mânâ bu ikki sâvdâgâr bilân üçtâ körning âyaq-qollâringizni bağlâng, -deb buyruq beribdi. Pâlâvlâr şu zâhâti bulârning âyaq-qollâringizni bağlâbdilâr. Mo'tâbârxân pâlâvlârgâ:

-Êndi sizgâ ruxsâat, câylâringizgâ kiring! -debdi.

Pálvānlār tūgmāçā bāsilgān üygā kirib ketibdilār. Mo'tābārxān musāfirlārgā:

-Xoş, ěndi sizlār dūnyadā qāndāy huzur-hālāvātlār kōrdingiz vā qāndāy āzāb-uqubātlār çekdingiz, şulārni birmā-bir mengā āytib beringiz. Men şu sizlārning tārtgān rāhāt vā āzāblāringizgā qārāb cāzā berāmān, - debdi.

Āyaq-qollāri bāğlāngān beçārālār bungā rāzi bolibdilār.

Birinçi musāfirning hikāyasi:

-Men Dāgıstān şāhār pādşāsining oğli Şāhānbār şāhzādā bolāmān. On tōrt yaşdā ědim. Bir kūni ātām dānā vāziri bilān meni āvgā ālib çıqdi. Men ātām bilān āv āvlāb, u yaq-bu yaqni āylānib yūrdim. Āvni āvlāb bolgānimizdān keyin ātām bilān vāzir ikkālāsi dām ālib otirdi. Men hām otirdim. Bir vāqtdā multıqni qolimgā ālib qārāsām, oq turādigān cāyi qırilib qālibdi. İçidā oq, bārligini bilmāsdān ātilādigān cāyini bāsib yubāribmān. Oq ātilib vāzirning kōzigā tegdi. Uning bir kōzi kōr bolib qāldi. Ātām meni sōkdi. Men:

-Ātā, multıq içidā oq yoq deb, bāsgān ědim. Qāçān oq sālğānimni ōzim hām bilmāymān, deb, qorqıb yığlādim. Vāzirning cūdā āççığı keldi. Lekin ātāmdān qorqqānidān heç nārsā qılālmādi. Şuning bilān āvlāgān nārsālārimizni ālib şāhārgā ketdik. Ārādān üç-tōrt āy ōtgāndān keyin ātām mengā:

-Oğlim, ěndi sen āmākingning āldigā bārib, şu yerdā oqıgin. Vāzirning kōzi kōr bolgānidān beri āvzāyi bāşqāçā bolib qāldi. Men qorqāmān, yanā yoq vāqtimdā bir nārsā qılıb qoymāsin! -debdi.

Men ātāmning gāpigā kōndim. Ātām meni bir qānçā āskār bilān ěrtāsıgā Bostān şāhrigā uzātđi. Biz kemāgā tūşib bir neçā kūn yūrib Bostān şāhrigā keldik. Āmākim Bostān şāhrining pādşāsi ědi. Ātām mening ketgānimni āmākingā xābār qılğān ěkān. Āmākim bir qānçā mülāzimlār bilān kelib meni qārşi āldi. Ūylārigā bārib bir-ikki āy mehmān bolgānimdān keyin, āmākimning oğli bilān qızı oqıydıgān māktabgā kirib oqıb yūrdim. Āmākimning oğli mendān tōrt yaş kātā ědi. İkki yil oqıgānimizdān keyin

ämäkimning oğli şahzâdâ Tursun singlisi Tolğânâygâ xuştâr bolib qâlgân êkân. Tolğânây hâmi âkâsigâ xuştâr bolibdi. Men bu âhvâlني körüb häyrân boldim, lekin ämâkimgâ bu âhvâlني äytmädim. Künlärning biridâ ämâkim bu gâpni eşitib qâlibdi. Aççığı kelib qızı Tolğânâygâ älähidâ bir sârây sâldirdi, mäktäbdän çıqârib şu sârâygâ qoydi. Qırqtâ kânizäk qızları bolsâ hâmi pâdşâ işänmäsdän bir qânça yasâvullärni qârâvul qilib qoydi.

-Ägâr oğlim şu câygâ kelädigân bolsâ tutib dârhâl mening huzurimgâ keltiring, -deb buyruq berdi.

Ärädän bir yil ötgändän keyin ämâkimning oğli meni çağırub älib:

-Ükâm, bizning âhvâlimiz cüdâ ağır. Şu âğırlıklärni körämân desäng, bugün men seni bir câygâ älib bârämân, -dedi. Men äcâblänib:

-Mâyli, bârsâm bârâ qâlây, -dedim.

Ämâkimning oğli xuddi nâmâzgärdâ ketämiz, dedi.

Xop dedim. Oqışni oqub, qäytib üygâ keldik. Ävqâtlärni yeb çıqub ketdik. Bâzâr äylänib yürüb künni keç qıldik. Nâmâzgärdâ äytgân câyigâ meni älib bârdi. U vâqtdâ qârângi tüşgân edi. Meni köçädâ qâldirib özi bir hävligâ kirib ketdi. Bir äzdän keyin bir qâpni yelkâsigâ qoyub kötärib çıqdi.

-Yür! -dedi. Men hâmi yüräverdim, şahärning çetigâ çıqub qâpning ägzini yeçdi. Qâräsâm, qâpning içidän singlisi Tolğânây çıqdi. Men cüdâ häyrân boldim. Ämâkimning oğli on qädâm älgâ bârib qumni târtgân edi eşik çıqdi. Eşikni açib singlisini kirgizib yubârdidâ, mengâ qolini berib:

-Xäyr, ükâm èndi sen bizdän râzi bol, qıyamätdâ körışärmiz. Bizlärning äxırđi âhvâlimiz mänâ şu boldi. Bu körgân siringni heç kimgâ äytmägin. Ketâr vâqtingdâ qumlärni eşikkâ târtib bâyagidây qilib ket! -dedi.

İçkâri kirib eşikni yapdi. Men äytgânidây qilib, eşikni qumgâ kömib ketdim. Üygâ bârsâm ämâkim:

-Tursunni kördingmi? -dedi. Men:

-Èrtäläbdän beri birgâ edik, bir câygâ bârämân deb ketgändän beri körmädim, -dedim.

Oğil-qizni räsä äxtärişdi. Äradän ikki äy ötdi. Men oqışimni tämäm qilib öz ätä şährimgä cönämäqçı boldim. Qaräsäm, ämäkim oğil-qizini äxtäräverib cüdä äğır ähvälğä tüşib qıldı. Bulärning ähvällärini körüb rähmim keldi. Bolgän väqeäni ämäkimğä söyläb berdim. Ämäkim:

-Meni oşä cäygä başläb bärğin, -dedi.

Men ämäkimni başläb bärüb häligi eşikni açdim. İçkäri kirsäk, bulär yer ästidä bir üy säldirgän ekänlär. İkkäläsi birğäläşib quçaqläşib yatgän cäydä, cäni çıqıb qap-qarä kömir bolib, küyib ketişibdi. Ämäkim bu ähvälni körüb:

-Senlärning tärtädigän äzäbläring şu èdi. Men senlärğä bu äzäbni berişğä xudädän qorqqän èdim. Ämmä senlärning qılğän yarämäs işläringğä xudäi tä'aläning qähri kelib, mening könglimdägidäy cüzäni beribdi, -deb üydän çıqdi.

Men häm birğä çıqıb eşikni yapib, bāyagidäy qilib üstigä qum tärttdim. Ämäkim ikkälämiz üygä qäytdik. Äradän bir häftä ötgändän song men ämäkimdän şährimgä ketişğä icäzät sorädim. Ämäkim:

-Ketmä, mengä oğil bol! -dedi. Men:

-Ätäm yanigä bärüb körüb, undän keyin keläy! -dedim.

Ämäkim räzi bolib bir qänçä sävgä-sälämlär berib, bir qänçä äskärlär bilän cönättdi. Ätämning nämigä, oğling ketdi, deb xät berib yubardı. Biz kemäğä tüşib cönädik. Bir neçä kün yol yürüb, şährimizning çetidägi sähilğä tüşdik. Ävqät qilib yeb, yangi kiyimlärimni kiyib tursäm, bir top äskärlär körindi. Men:

“Ätämning äskärläri meni qarşi äliş üçün keläyatibdi”, deb qaräb tursäm, äskärlär kelä sälib qol-äyağimni bāylädilär. Äskärlärimni qırıp, meni älib ketişdi. Zindängä täşlädilär. Zindändä ikki kün aç yatdim. Üçinçi küni pädşä äldigä älib çıqışdi. Qaräsäm, ätäm ölib, ätämning ornigä kör väzir pädşä bolgän ekän. Pädşä bolgän väzir gäzäb bilän yanimgä kelib:

-Èsingdä bärmi, mening közimni kör qilgänsän? -deb qolini közimgä tıqıb şu zämân bir közimni kör qıldı. Bu äzäbni äz körib dârhâl cälläd çäqırdı-dä:

-Bu bädbäxtni çäping! -deb buyurıbdı.

Cällädlär meni çäpişgä älib ketdilär. Men cällädlärgä yalındım, yıǵlädım, özimni ulärgä tänitdim. Bu cällädlär ätämning cällädläri edi. Mengä rähmiläri kelib, bolmäsäm bu şahärdän qaçıb, başqä şahärgä ket, ketmäsäng pädşä bilib qälsä seni häm, bizni häm källämizni älädi, deyişdi. Ketışgä käsäm içdim. Cällädlär meni qoyıb yubârişdi. Men ulärgä ming-ming rähmätlär äytib qäldim. Cällädlär ketdilär. Men on kün yol yürüb, qänçä azäblär çekib şahringizgä keldim. Çäyxänägä kirib çây içib otirgän edim, bu ikki ortâq, şu yergä kirdilär. Bulär bilän tänişib, huzuringizgä qädäm başgän edik, -deb sözini toxtätädi.

Mo'täbärxân:

-Kärämätxân, bu äkängning äyaq-qollarını yeçib yubâr. Özining tärtgän azäbläri häm äz emäs ekän, -debdi.

Kärämätxân dârhâl uning äyaq-qollarını yeçib yubâribdi. Mo'täbärxân ikkinçi körgä:

-Qäni, yigit, èndi sizgä nävbät, -debdi.

İkkinçi musâfirning hikâyasi:

-Men Kän'ân şahri pädşäsining oǵlı şahzädä Ğulâm bolämän. Meni ätäm oqıtdı. Yaxşı ilmlı boldım. Cüdä çirâyli xät yazâr edim. Xätimni körgänlär häväs qılışardı. Mening şunçäli xuş-xätligimni Hirät şahri üning pädşäsi eşitib: "Şu oǵlingni mengä yubâr. Özingä kätib qilämän" deb ätämge xät yubâribdi. Ätäm mengä äytdi. Men räzi bolmädim. Ätäm äytdilärki:

-Oǵlim, özinggä mä'lum, ul kättä pädşä. Men ungä tábemän. Sen bärmäsäng, mengä oçäkişädi, -dedi.

Ätämning bu sözini eşitib:

-Mâyli, bäräm bäräy, -dedim.

Èrtäsigä ätäm meni beş yüz äskäri bilän Hirätgä cönättdi. Biz bir neçä kün yol yürüb, Hirät şährining bir çetigä bärüb tüşdik. Şu yerdä ävqätländik. Bir mähäl hämmämiz mıltaqlarnı bir cäygä toplab qoyıb däm älib yatdik. Ärädän bir äz vâqt ötgäç, eşikkä çıqdim. Tähârat qılâyatsäm täpur-tüpür ätlarning äyaq tävuşi keldi. Men, Hirät pädşası mening äldimgä äskär yubâribdi deb oylâdim-dä, kirib äskärläringä gäpirib turgän edim, häligi ätlıq äskärlär kelib bizlärgä hücüm qıldılar. Äskärlärimni ätgänini ätdi, çäpgänini çäpdı. Men qorqqänimdän öliklär ärasigä kirib, ölgän bolıb yatıb äldim. Bittä häm äskärlärim qalmadı. Hämmäsini öldirib, mällärimizni älib çıqıb ketdılar. Keyin bilsäm, bulär bäsmaçılar ekän. Èrtäsigä öliklär ärasidän çıqıb şähärgä cönädım. Şu ähvälım bilän pädşâ äldigä bärışgä nâmus qıldım. Äylänib yürüb bir mâşinäçi sälâımını qäbul qılıb, mengä cäy körsättdi. Otirdim. Ul kişi:

-Siz kim boläsiz, qäyerdän keldingiz? -deb sorädi. Men başımdän ötgän işläрни gäpirdim, häm:

-Pädşâ äldigä keläyatib, bäsmaçılärgä uçrâb şu fälâkätlärgä uçradım. Pädşâ äldigä bärışgä nâmus qılâmän, ägärdä imkâniyat bolsä sizning äldingizdä bir neçä vâqt işläb, özimni tüzätib, keyin pädşâ äldigä bäsäm, -deb iltimâs qıldım. Mâşinäçi:

-Bäläm, men bu gäplärdän xäbärdärmän. Pädşâ äldigä bärmäy mening äldimgä kelib yaxşı qılıbsän. Bäxtingä körädigän ümring bär ekän, -dedi. Men:

-Bu nimä degäningiz, men tüşünä älmädim? -dedim. Mâşinäçi sözni başläb pädşähimiz sening ätänggä oç. Qändäy bolmäsin bu yergä älib kelib, ätängni pädşâlıkdän mährum qılmâqçı, -dedi. Men:

-Siz bu işläрни qäydän biläsiz? -dedim. Mâşinäçi:

-Men pädşâning kiyimläринi tikädigän mâşinäçimän. Bir vâqt vâzir bilän pädşâ sening toğringdä mäslähätläşib otirgänidä eşitdim.

Men pädşâning buzuq niyatini eşitib xäfä boldim. Mâşinäçi beçärä yaxşı ädäm ekän, xäfä bolmä, oğlim, ertägä men seni otınçılärgä qoşıb qoyay, bir äz vâqt otın sätib yürüb, kiyimläringni tüzätib älib, şähärdän qäytib ketärsän, dedi.

Men bungä räzi boldim. Şu küni mâşinäçining üyidä mehmân bolib yatdim. Èrtäsigä otinçilär bilän tänişdim. Qolimgä bältä, ärqân âlib otinçilik qilä başladim. Bir küni başqälärdän burunraq turib, ärqân, bältäni âlib otinçä ketdim. Täglärni äraläb yürsäm, bir cäydä bir tüp quruq däraxt turibdi. Men şu däraxtni yiqıtsäm äncäginä otinli bolib qälämän, deb oylädim. Däraxtning täginä bältä bilän çäpdim, bolmädi. Keyin belidän ärqân sälib tärtgän edim, ildiz-pildizi bilän qopärib çıqdi. Közimgä däraxt ildizi tägidä bir ğär körindi. Bu qändäy ğär êkän deb, içkäri kirib bittä eşik kördim. Eşikni açsäm bir qız otiribdi. Äy desä äğzi bâr, kün desä közi bâr. Şundäy kelişgän çirâyli qızni heç uçrätmägän edim. Qız:

-Vây öläy, ädämzäd misiz? -dedi. Men: "Älbättä", dedim. Qız yügürüb kelib:

-Ädämzädni häm körär êkänmän, -deb körüşib, yığläyverdi. Mengä ätläs körpäçälär sälib otirişgä täklif qıldı. Men otirdim. Ornidän turib, yenglärinä şimärib ävqät qılıb, mening äldimgä qoydi. Men ävqät yeb otirib:

-Siz kim boläsiz, bu yerdä nimä qılıb yürübsiz? -dedim.

Qız söz başläb:

-Men Pärsi şähär pädşäsining qızı Kümüşxân bolämän, on beş yaşimdä mengä bir dev xuştär bolib qälib, bir keçädä oğirläb kelgän. Meni şu yerdä bâqıb yürädi, -debdi. Men:

-Qaçân âlib qaçgän? -dedim. Kümüşxân:

-İkki yıl boldi, dedi bu ğärning içidä yürgünçä qaçib ketsängiz bolmäydimi? -dedim. Qız:

-Heç qaçışning ilâci yoq, -dedi. men:

-Dev qäyerdä vä qaçân kelädi? -dedim. Kümüşxân:

-Hâzir Qohıqâfdä qırq kündä bir kelib ketädi, dedi. Ägärdä üydä bir nârsädän qorqsängiz devni qändäy çäqıräsiz? -deb sorädim. Kümüşxân:

-Mengä keräk bolsä, mänä bu tügmäçäni bâssäm şu zämân dev kelädi, -dedi. Qız u yaq-bu yaqqä qarägändä men oynäb häligi tügmäçäni bâsib qoydim. Şu zämân hävâ bulutlärib borân turdi. Kümüşxân:

-Vây, èndi ölmây qaçân ölâmân? -Siz devni çäqirib qoyibsiz, keläyatibdi, qaçing, -deb yol körsätädi. Men qaçib ketdim. Şu üygä bärüb qorqänimdän qımırlämây yatäverdim. Dev kelib qızdän:

-Nimä gäp, himä söz! -deb soräbdi. Qız:

-Heç gäp yoq, yaxşı ävqät pişirgän èdim, birgäläşib yeylik deb çäqırdım, -debdi. Dev indämây ävqätni yeb, köçädägi ärqân, bältäni älib ädäm surätidä toğri mäsınäçining yanigä kelib:

-Bu bältä bilän ärqân kimniki? -debdi. Mäsınäçi bilmäymän, otınçılardän soräng, häli bittä otınçı qäytib kelgän èdi. Şunikimikin, -debdi.

Devning mening yanimgä ädäm surätidä kelgändän xäbärim yoq. U:

-Ärqân bilän bältä siznikimi? -deb sorädi.

Men toğrisini äytdim, hä meniki, dedim. Dev meni qoltığıgä qısıb hävägä kötarildi. U toğri Kümüşxänning äldigä älib kirib, qolimgä bir qılıç berdi, qızni çäp! -dedi. Men:

-Beqärdän bekärgä nimägä çäpämän, deb unämädım. Mendän qılıçini tärtib älib Kümüşxängä bärädi: -Yigitni çäp! -dedi. Qız häm:

-Men bekärgä negä çäpämän, günähi bolmäsä, -debdi.

Dev cahl bilän qılıçini tärtib älib, qızni bürdä-bürdä qılıb täşlädi. Qızni çäpib bolib: -Èndi seni qändäy qılıb öldiräy? -dedi.

Men:

-İxtiyar özingdä, -dedim.

Bir närsäni oqıb mengä püflägän èdi, men şu zämän mäymun bolib qaldım. Dev meni kötarib äsmängä uçdı. Yürüb-yürüb keyin bir dästi-biyabängä täşläb yubardı. Men mäymun bolib däraxtmä-däraxt säkräb beş-älti kün yürdim. Mäymun surätidä bolgänim bilän äqlim bär. Fäqät tilim yoq èdi. Bir häftädän keyin däraxtgä çıqıb otirsäm bir kemä keläyatir. Därräv därya boylab kemäning ärqäsüdän bärsäm u sähilgä kelib toxtädi. Men çetgä qarab turdim. Ädämlär tüşdilär. Yanä ädämlär çıqışdı. Kemädä qonğırâq çälingändä men kemägä säkräb çıqıb äldim. Otirgän ädämlär. "Bu kemä häydävçining mäymuni bolsä keräk", deb yol boşättilär. Men toğri kemä başlığı yanigä

kirib kōrişgāni qolimni uzāt dim. Kemā başlığı külib qol berdi. Uning yardımçisi bār ēkān, u häyrān bolib qāldi. Kemā başlığı: “Bu birāvlārning bāqqān māymuni bolsā kerāk, ādāşib bizgā kelibdi”, dedi. Uning gāpigā tüşinib otirdim. Bir neçā kün yol yürdik. Künlārdān bir küni başlıq yardımçisi bilān şātrānc oynādilār. Men ulārning oynāgānigā qarāb otirdim. Başlıq ikki mār tābā māt qıldı. Şundān keyin oyinni toxtātdilār. Men başlıq bilān oynāmāqçi bolib, ungā işārāt qıldim. Başlıq mening bu sözimgā tüşünib, rāzi boldi. Şātrānc oynādik. Men başlıqni māt qıldim. Başlıq bilān yardımçisi bungā häyrān bolişdi. Oyinni tāmām qıldik. U küni tāng ātgāndān keyin Quddūs şāhrigā kelib toxtādik. Bir vāqt qarāsām kemā içidāgi ādāmlār ārizā yazib hār birlāri uni ālāhidā xātcildgā sāldilār. Men başlıqdān işārāt bilān qālām-qāğāz sorādım. Başlıq sözimgā tüşünib, mengā qālām-qāğāz berdi. Men otirib ārizā yazdim. Başlıq hāmmā ādāmlārning ārizālārini yığib, şu şāhārning pādşāsıgā ālib ketdi. Ārizā yazışimizning sēbābi, pādşāgā çirāyli xāt yazādıgān kātib kerāk bolgān ēkān. başlıq ārizālārni pādşāgā beribdi. pādşā xātlārni āçib kōrib, mening yazgān xātımni yaqtirib qālibdi:

-Şu ādāmni mengā keltiring! -debdi. Başlıq pādşāgā qarāb külib:

-Pādşāhim, buni yazgān ādāmzād emās, māymun, -debdi.

Pādşā ācāblānibdi.

-U kimning māymuni? -debdi. Başlıq:

-Ādāşib kemāgā tüşib qālgān. Biz hām birgā ālib kelāverdik, -debdi.

Pādşā:

-Māyli, keltiring! -debdi. Başlıq meni ālib pādşā āldıgā ālib keldi.

Pādşā mening qolimgā qāğāz berdi. Men bu sāfār āşıqmāsdān ilgārigidān hām çirāylirāq qilib ārizā yazdim. Pādşā:

-Māymunning xāt yazgānini ēndi kōrdim, -deb küldi vā meni özigā kātiblikkā ālib qāldi.

Başlıq ketdi. Ērtāsıgā pādşā meni xātini āldıgā ālib kirdi. Xātini mengā āvqātlār berdi. Pādşāning oqib ilmdān bolgān on sākiz yaşlārdā bir qızı bār ēkān. Uni keltiriş üçün xızmatkārnlārdān birini yubārdi. Xızmatçi bārib qızni ālib keldi. Qız eşikni āçib ārqāsıgā qāytdi. Pādşā:

-Kir, qızım! Bu yerdä men, büving, mäymundän başqä heç kim yoq, - dedi. Qız:

-Kirmäymän, u mäymun emäs, ädäm, -dedi. Pâdşâ:

-Men seni körsin deb, çäqırgän edim, kiräver, -dedi. Qız kirdi, mengä qaräb, pâdşägä:

-Ätä, bu ädämzäd, mäymun emäs, -dedi. Pâdşâ:

-Qändäy bilding, -dedi. Qız:

-Älbättä, bilämän. Bu ädäm cädu qilingän, -dedi.

-Äsligä keltiriş mümkin bolädimi? -dedi pâdşâ. Qız:

-Bolädi, lekin cüdä qıyın, -dedi. Pâdşâ:

-Qızım, ägärdä ädäm şakligä keltirişning iläci bolsä, sen oqıb qäytär. Men buni özingä kätib qılıb älämän, -dedi.

Qız ätäsining sözini qäytärä älmäy, xop, dedi. Şu küni keçäsi bilän oqıb täng ätgändä, meni ädäm surätigä kirgizdi. Pâdşâ bilän xätini men bilän qäytädän körişdi. Bir äzdän keyin pâdşâning bağığä çıqıb otirgän edik. Şu äradä äsmändä bir kâptär päydä boldi. Qız ornidän turib:

-Seni cädu qılğan dev men bilän küräşişgä keldi, -dedi.

Özi oqıb kättä bir qarä quş bolib, uçib kâptär bilän älişdi. Kâptär yergä tüşib bir yumäläb it boldi. Qız bir yumäläb şer boldi-dä, yanä älişdi. Ulär räsä älişib bir-birlärini yengişä älmädi. Qızning aççığı keldi. Bir kättä ot bolib devni küydirdi. Şu vâqtdä bir közimgä goğ säçrüb, közim kör boldi. Qız devni küydürüb özi häm öldi. Buni körib qızning änäsining yürägi yarilib öldi. Pâdşâning gäzäbi kelib:

-Yoqâl, härämi, mening şährimdä turmä! Men sengä yaxşilik qılämän deb, xätinimdän, bälämdän äcräldim, deb meni häydäb yubardı. Öldirmäy häydäb yubärgänigä ming bär şükürlär qılıb yap-yalängäç, äzäblär çekib, neçä kün yol yürüb, şu şähärgä keldim. Çäyxänägä kirib, bu ortâqlär bilän tänişdim, çäyxänädän çıqıb sizning üyingizgä keldik, -deb sözni tämäm qılıbdi ikkinçi musäfir. Mo'täbärxän:

-Kärâmâtxân, bu ükängning h m  yaq-qollarini yeib yub r, özining t rtg n  z bl ri h m yet r  k n, -debdi.

K r m tx n  u z h ti uning  yaq-qollarini yeibdi. Mo't b rx n  ini k r mus firg :

-Q ni yigit, sizg  nävbät! -debdi.

U h m b şid n  tg nlarini hik ya qila b şl bdi.

 ini mus firning hik yasi:

-Men h m Mısr p dş sining ođli ş hz d  B hr m bol m n. Men här yili bir märtäbä ort ql rim bil n kem g  t şib Qudd s ş hrig  b rib, t m ş  qilib qäytär  dim. K nl rning birid  ort ql rim bil n kem g  t şib Qudd s ş hrig  yol  ldim. Q ttıq bor n boldi, d rya tolqınl nib, t şib ketdi.  lti-yetti k n boldi h mki, m nzilg  yet lm dik. Bor n toxtädi. Men kem  b şlıđı  ldig  kirib:

-Bug n yetti k n boldi. Nim   un  u v qtg   m nzilg  yet lm ymiz, -deb sor dim. B şlıq x f  bolib:

-Ş hz d m, bor n tolqınl rid  yold n  d şibmiz.  ndi c ningizni qutq rişni oyl ng. M n  bu köringän yan r t đning  h ngr b si bizl rni  zig  t rtib b r di, -deb yıđlab yub rdi.

Men qorqq nimd n  u z m n  zimni d ryag  t şl dim. Kem  yan r t qq  urilib h l k boldi. Men d ryad  ikki ke -k nd z  qıb- qıb bir  r lg  keldim. Q r s m, h mm  yaq suv.  imd   ndi  l rk nm n, dedim. Suvd   qıb c d  h lsizl ng n  k nm n,  u yerd  təvəkkül qilib d m  ldim. Yatib uxl dim. Bir m h l t ş k rdim. T şimd  Xızz b v m:

-Ođlim, x f  bolm . Orningd n turib on beş q d m  lding  qar b y r.  u c yd  bir  ski  y b r. Qorqm sd n, bismill , deb  şikni  ib ik rig  kir. Ong t r fd gi t md  həzrət Əlidən q lg n bir mıltıq ođi bil n  sıđlıq turibdi. Qolingg   lib yigirm  q d m ong qolg  qar b y rs ng, bir tep d  misd n yas lg n bir  t b r.  tning  stid  q lq n uşlab otirg n bir  d m b r, k zig  k rinm sd n yaşirinib turib h ligi  d mni k zlab  ts ng ul  d m d ryag  yum lab t ş did , seng  bir kem  bil n kel di, sen g pirm sd n,  yat

oqimäsdän kemägä tüşgin, seni däryadän bir çetgä çıqarıb qoyadi. U ädäm suv egäsi bolädi, -dedi. Ornimdän säkräb turdimu, tüşimdä körgän närsälärni qılıb köräy deb, on beş qädäm äldingä yürdim. Bir eşki üy uçrädi. Bismillâ, deb eşikni açib üygä kirsäm, bittä miltıq ong tərəfdägi devärgä äsıǵlıq turibdi. Qolimgä älib qaräsäm oqı bär ekän. Älib çıqıb yigirmä qädäm ong qol tərəfgä qaräb yürdim. Qaräsäm bir tepälikdä misdän yasälgän ät üstidä qälqän tutgän ädäm otiribdi, közigä körinmäy yıräqdän ätgän edim, ul ädämğä oq tegib däryagä quläb tüşdi. Köp ötmäy bir kemä päydä boldi. Men indämäsdän kemägä tüşdim. Kemä yolgä tüşdi. Därya çetigä yaqın qälğändä bekärdän bekärgä meni qorquv bäsdi. Şundä ya äldä, deb yubäribmän, şu zähäti kemä ğäyib boldi. Süzä-süzä ölar hälätdä zörgä qırğäqqä çıqdım. Quläğimgä börilärning ävâzi keldi. Qorqqänimdän bir kättä därextning üstigä çirmäşib çıqıb äldim. Bir äzdän keyin däryadä kemä päydä boldi. U qırğäqqä kelib toxtädi. Kemädän üç kişi tüşib, yüz qädämçä yürişdi-dä, uyulib yatgän tiqänni älib taşläb ästigä kirib ketişdi. Men häyrän boldim. Bir vâqt qaräsäm, yer ästigä kirib ketgän ädämlärning biri qälub ikkitäsi çıqıdı-dä, kemägä otirib cönäb ketdi. Ulär ketgändän keyin därextän tüşib häligi cäygä bärdim. Çängälni älib taşläsäm, bir eşik päydä boldi, açib kirsäm, yer ästidä uzun ketgän yol bär ekän. Häligi yol bilän bäräverdim. Yanä bir eşikni açdim, qaräsäm, üy ästin-üstün häyrän bolib tursäm, bir yaş yigit üydän çıqıb qaldı. U cän hälätdä:

-Cän Bähräm, meni öldirmäng! -deb äyağimgä yıqılıb yıǵlädi. Men bu bäläni heç tänimäsdim. Uning ismimni bilgänigä äcäbländim.

-Siz mening ismimni qäyerdän bildingiz? -deb sorädim. Yigit:

-Men Kän'än şähridägi Cälälbäyning oǵli İbrähim bolämän, ätäm bir küni bir kättä münäccimgä mening baxtim üçün fäl açirgän ekän. U kişi oǵlingizning ölimi Şähzädä Bährämning qolidä, qırq kündä Mısrän kelib öldirädi, degän ekän. Ätäm qorqıb şu cäygä imärät qılıb, meni sizdän qaçirib keltiribdi. Mänä bugün qırqınçı kün, -dedi. Men ungä:

-Yalğan. Men seni bekärdän bekärgä negä öldirämän? Mengä heç zärär qılğan emässän, mänä endi men sen bilän tanişdim. Bäşimgä ağır künlär tüşib şu cäylärgä kelib qaldım. Endi sen mengä ini bol, men äkä boläy, -

dedim. Yigit cüdä süyünib ornidän turib pästdägi üygä başlab kirdi. Üyläri cüdä yasätilgän èkän, häväsım keldi. Yigitning här türlü pişirilgän täyyar ävqätläri bär èkän, äldimgä qoydi, men neçä künlärdän beri aç èdim. Yeb toydim. Bir vâqt İbrâhim:

-Yuqâridägi üydä tärvuz bär, älib çıqây, -dedi. Men:

-Siz otiring, men älib çıqây, -dedim. Zinägä çıqâyatsäm, İbrâhim:

-Bährâm äkâ, piçâqni hăm äläçiqing! -dedi. Xop dedim, tärvuz cüdä kättä èkän, piçâqni älib tärvuzgä sänçib zinädän tüşib keläyatgän èdim, qâqilib ketdim. Qolimdän tärvuz tüşib ketib, bäläning yürägigä piçâq sänçilib ölib qâldi. Cüdä xäfä bolib yıglädım. Tärvuz yemäy öläy dedim. Ornimdän turib nimä qılarımni bilmäy qäytib häligi dâräxt üstigä çıqıb bir keçäni ötkäzdim. Èrtäsigä däryadä yanä kemä körindi. U İbrâhimni älib kelgän kemä èkän. Undän beş kişi tüşib, İbrâhim yatgän cäygä kirib ketdi. Bir äzdän keyin yıglab İbrâhimni kötärib çıqışdi-dä, kemägä sâlib cönâb ketişdi. Ulär ketgändän keyin dâräxt üstidän tüşdim. İbrâhim turgän üygä kirib, qâlgän nânlärni yeb bir neçä kün turdim. Bir küni däryagä çıqsäm, däryaning suvi özidän özi qurib ketibdi. Men süyünib däryaning ul täräfigä ötdim. Qıblâ tãmängä qarâb bir kün yürgänimdän keyin bir şähär keldi. Şähärdä mäscidgä kirsäm qäländärlär zikr qılıb, yıglab otirişibdi. Äldigä bärdim, heç yıglâşdän toxtämädilər. Men ulärdän nimä üçün yıgläysiz? -deb sorâşgä qorqdim. Şu vâqtdä bir qäländär tähâratgä çıqıb qâldi. Men ärqäsüdän çıqıb:

-Hây äkâ, nimä üçün yıgläysizlär? -dedim. U ädäm:

-Ägärdä bu sirni bilmâq istäsäng bázârgä bärıb kättä qoyni älib kel. Soyib göştini bizlärgä bersäng, özing terisigä kirib tursäng şundän keyin biz sengä bu sirlärni äytämiz, -dedi.

Şundän keyin men oylâb, mäyli, nimä bolsäm bolây, şu qäländärlärning sirlärini bilây dedim-dä, bázârgä bärıb bir kättä qoy älib kelib, soyib göştini ulärgä berib özim terisigä kirib yatdim. Bir vâqtdä bir kättä semurğ quş uçıb tüşib, meni kötärib älib ketdi. Bir çöl-biyabängä bärğändä yergä tüşib, meni yemâççi boldi, men teri içidän çıqqän èdim, semurğ quş mendän qorqıb uçıb ketdi. Men yanä çöl-biyabändä qâldim.

Ätráfimgä qäräsäm yaqın ortädä şähär körinmäydi. Tävakkäl, deb bir tərəfgä qarab bir neçä kün yürdim, bir bağ körindi. Yaqın barsam ätráfları devâr bilän örälgän qorğân ekän. Bârib eşigini taqıllâtdım. Bir qız yügürüb çıqdı. Men u qızgä özümning ähvällärimni bayan qıldım. Qız:

-Bu cây pärilär pädşâsi qızının câyi. Men kirib sorây, ruxsät bersä çıqıb äytämän, -deb kirib ketdi. Bir äzdän keyin bir neçä qızlar çıqıb, meni başlab, pärilär pädşâsining qızı äldigä âlib kirdilər-dä, özläri çıqıb ketdilər. Men şu câyda otirib, başımdän ötgän işläрни qızgä äytib berdim vä qızdän sorâdim:

-Nimä sâbâbdän öz şähringizdä turmäy bu çöl-biyabângä kelib imârat sâlib, bağ-bostân qılıb otiräsiz, -dedim. Qız:

-Mening âtam pärilärning pädşâsi. Mengä devlär xuştâr bolib qâlišdi, âtam devlârdän qaçirib, meni çöl-biyabângä imârat qılıb, âlib kelib qoydi. Hâr üç äydä âtamni körüb kelämän. Mening ismimni Mâhipäri deytilär, -deb başıdän ötgänläринi mengä äytib berdi. Şu câyda bir-birimizgä ısqı-muhâbbätimiz tüşüb qâldi. Mâhipäri mengä tegişgä râzi bolib äytdiki:

-Men üç kündän keyin âtä-ânämning äldigä bârib, ulârdän ruxsät âlib kelämän, undän keyin toy-tâmâşâ qılıb, turmuş qurâemiz, -dedi.

Mâhipärigä ikki kün mehmân boldım. Üçinçi küni Mâhipäri mengä bir neçä kâlitläрни berib äytdiki:

-Bu qırqtâ kâlitni âlib, bağläрни açib, men kelgünçâ tâmâşâ qılıng, lekin qırqınçı bâqqâ kirmäng. Men özim kelgändä sizni âlib kirämän, -dedi.

Qız qırqtâ kânizâkläri bilän birgä bir-birdän yumäläşib qırq bir kâptâr bolışib uçib ketdilər. Men şu câyda özim yalgız qâldım. Bu bağlar bir-biridän gözäl ekän. Endi Mâhipäri açmä degän qırqınçı bâqqâ keldim. Bundä nimä bâr ekän, deb häväs qılıb, eşikni açib kirdim. Bâqqâ kirsäm, bu bağ ottiz toqqız bağdän hâm acâyib ekän. Türlü güllär açilgän, türlü-tumän mevälär pişgän, bülbüllär säyrägän. Bu bâqqâ kirib heç çıqqım kelmäy qâldi. Bağni äylänib yürüb ortäsigä barsam, bir kättâ hävuz bâr ekän. U âltin-kümüşlärdän yasalgän ekän, hävuzning suvi xuddi zânzâm suvidek. Tınıqligidän hävuzning tägi körinär edi. Hävuz boyidä bir kelişgän ât bâyılavlî turgän

əkən, üstidə ăltin  g r, toqum,  tning b şid  ăltin yug n,  g rning q şid  bir ăltin s plik q m i, bütün  sb bl ri bil n  t s r tdek q tib tur rdi. Men  t ni k rib,  c bl ndim, yanig  b rib u yaq-bu yaql rini k rib,  tning  stig  mindim bir q m i urg n  dim,  t Őu z m n meni  sm ng  k t rib u ib bir  l-biyab ng   b rib t şl di. Quyuđı bil n k zimg  bir urdi, Őu v qtd  m n  Őu k zim  qıb, k r bolib q ldim,  t bols  ę yib bolib ketdi. Men yan   l-biyab nl rd  yalgız q lib, bir neçə k nl r yol y rib, q n    z bl r  ekib, m n  Őu sizning Ő hringizg  keldim,   yx n g  kirib   y içib otirib, bu ikki ort q bil n t niŐib, b Őimizd n  tg n iŐl rni bir-birimizg  h sr t qılıb otirib,   yx n d n  ıqıb, birg l Őib Őu sizning  yingizg  q d m qoyg n  dik, debdi. Mo't b rx n:

-Bu  k ngni h m  yaq-qoll rini ye ib yub r, özining t rtg n  z bi h m yet rli  k n, -debdi.

K r m tx n   in i mus fir-körning h m  yaq-qoll rini ye ib yub ribdi.

Mo't b rx n:

- ndi sizg  n vb t, g piring, -dedi "ikki s vd g r"ning birig . V zir:

-Biz s vd g r  m smiz. Men Őu Ő h r p dŐ sining v zirim n, m n  bu mening yanimd gi p dŐ ning  zi, -debdi.

Bu g pni  Őitib Mo't b rx n d rr v b rib bul rning  yaq-qoll rini ye  veribdi. P dŐ  bil n v zir orınl rid n turib  tl rini minib  yl rig  ketibdil r. Q lg n mehm nl r yatib q libdil r.

 rt sig  p dŐ  t xtg   ıqıb otirib, bir yas vulni  ıq rib, K ll  b z r m h ll sid  turuv i    qızni  yd gi mehm nl ri bil n tezd  mening  ldimg   lib kel! -deb buyruq beribdi.

Yas vul kelib Mo't b rx nı ikkit  singlisi v   yd gi mehm nl ri bil n birg  p dŐ   ldig   lib kelibdi. P dŐ  bul rg  orın k rs tibdi, otiribdil r. P dŐ  Mo't b rx ng .

-Keça üyläringizdä bolgän işlärni bizgä äytib bering. Nimä üçün itläрни urdingiz vä nimä üçün yanä quçaqlab öpib, ulärgä ältin tabâqdä aş berdingiz? -debdi.

Mo'täbärxän başidän ötgänläринi hikâya qılıbdi:

-Bizlär şu özingiz körgän mahällälik Şäh Sälim degän bäyning qızläri bolämiz. Bizlär bir ätä bir änadän beş qız edik. Ätä-änämiz väfät etib, undän köp mäl-dünya qaldı. Biz beş äpä-singil mäslähätläşib, ölä ölgünçä ergä tegmäslikkä, ätä-änämizdän qalgän mäl-dünyani yeb yatäverişgä qarâr qıldik. Şungä hämmämiz räzi boldik. Künlärdän bir küni mendän kiçik ikkitä singlim Ädälätxän bilän Sälämätxän ergä tegmäqçi bolib qalışibdi. Ulär mengä mäslähät säldilär. Men ulärgä ergä tegmänglä, deb köp näsihätlär qıldim, lekin ulär mening näsihätlärimni qulâqqä älmädilär, şundän keyin men ätämdän qalgän mäl-dünyani beşgä bölib ikki bölägini ikki singlimgä berdim. Ulär şu mälläрни älib ergä tegib, üydän çıqıb ketdilär. Biz ikkitä singlim bilän burungidäy äşimizni sürib yüräverdik. Äradän beş-äli äy ötdi. Bir kün bizning därväzäni biräv kelib täqillättdi. Çıqıb qaräsäm Ädälätxän meni körä sälib yğläb yubardı. "Äpäcän, men sizning sözingizgä kirmäy bekâr qılğän ekänmän. Meni erim bär budi-şudimni yeb, urib, üydän häydäb çıqardı", dedi. Cigärim bolgäni üçün heç närsä deya älmädim. Bir qarindän tüşgändän keyin rähming kelär ekän. Äradän yanä beş-äli kün ötgändän keyin yanä därväzä täqillab qaldı. Kärämätxän çıqsä, Sälämätxän ekän. U häm kirib yğläb yubardı. Sälämät Ädälätdän häm yamän ähväldä qalıbdi. Uni häm mäl-mülkini yeb, eri urib häydäb yubarıbdi. Şundäy qılıb, bu ikkitä singlimning günähini keçib, öz äramizgä qosıb aytişimizni sürib yüräverdik. Äradän yanä bir-ikki äy ötgändän keyin Ädälätxän bilän Sälämätxän ikkaläsi yanä ergä tegmäqçi bolib mengä mäslähät säldilär. Men unämädim. Bulär mengä boysunmädilär. Men ägärdä ergä tegädigän bolsängiz yanä qäytib kelmängiz. Ändi burungi ähväldä kelädigän bolsängiz üyimgä kirgizmäymän, -dedim. Singillärim:

-Ändi undäy işläрни qilmäymiz, -dedilär.

Heç närsä deyalmädim. Yanä qänçä mäl-dünyälärimdän bölib berdim. Bulär ergä tegib ketdilär. Yanä üç qız qıldik. Oyun-tämäşämizni qılıb

yüräverdik. Künlärning biridä Ädälät bilän Sälâmätning erylari dünyalarını yeb yanä häydäb yubäribdi. Köz yaşlarını äqızib zâr-zâr yıǵlâb keldilər. Yanä rähmimiz kelib ulärni äramizgä qoşdıq. Bir qänçä vâqt öz oyınlarımızni oynâb, tāmâşä qılıb yürdik. Qäräsäm, ätämdän qâlgän dünyalär äzäyib bäräyatir. Bir küni otirib:

-Singillärim, èndi biz bekâr yetmäylik, ikki-üçtäkiz şähärmä-şähär yürüb sävdä qılâylik, tāmâşämizni häm qılärmiz. Kim mening bilän sävdägä bärädi, -dedim.

Ädälät bilän Sälâmätxân bizlär bärämiz, dedi. Xop dedim. Èrtäsigä uçälämiz erkäkçä kiyimläрни kiyib, yarim mällärimizni älib, kemägä otirib ketdik. Bir neçä kün yol yürüb, ertä bilän bärädigän şährimizgä bärüb tüşdik. Qäräsäk, şähär ädämlärining hämmäsi taş bolib yatibdi. Mällärni dengiz boyigä qoyib şähär äyländik. Ädämlär dökänläринi açib qoygäniçä, ätlıqlär ätlärigä mingäniçä qätib qâlgän. Heç bir cânli, qımırlâb turgän ädämzäd yoq. Bu ähvällärgä äcäblänib keçgäçä şähärlärni äylänib yürdik, keçqurun yırâqdä bir çirâq körindi. Uçälämiz nimä gäpligini bilâylik, deb şu çirâqli üygä kirdik, bir yaş kelişgän yigit kitâb oqib otirgän èkän. Bizläрни körpäçälärgä täklif qıldı. Bizlär otirdik. Men söz başlâb:

-Äkä, şähär ädämlärining bu ähvâlgä tüşib qâlgänining säbäbi nimä? - deb sorädim. U yigit äytdiki:

-Bu şähärning ädämläri mäişät vä içkilikläri bilän mäşğul bolgänläri üçün, şu ähvâlgä giriftâr boldilər.

Yigitning müläyimligi vä yumşâq sözligi mengä yaqdi. Şu cäydä otirib uni özimgä münäsib kördim. Yigit mening qız èkänimni bilib:

-Bolmäsä ikkälämiz bir ümrlik turmuş qurâylik, -dedi.

Men râzi boldim. Lekin şart qoydim. Bizning şähärgä bäräsiz, toy-tāmâşä qılıb niqâhlâb tegämän, dedim. Yigit râzi boldi. Èrtäsigä birgäläşib, älib kelgän mällärimizni sätälmäsdän qäytädän kemägä otirib öz şährimizgä cönädik. Şährimizgä bir künlik yol qâlgänidä keçäsi hämmämiz yatib uxlädik. Biz uxlägändä Ädälät bilän Sälâmät orınläridän turib, mäslähätläşibdi-dä, yigitni qâpgä sälib, däryagä taşlâb yubärişibdi. Èrtäsigä täng ätgändä,

qaräsäm, häligi yigit körinmäydi. Singillärimdän sorädim. Biz körgänimiz yoq, dedi. Yügürüb kirib kemä başlığıdän sorädim. U:

-Keçäsi ikkitä singling yigitni uxláb yatgänidä qäpgä sâlib, däryagä täşläb yubârişdi, -dedi.

Şu cäydä otirib xop yıǵlädim. Singillärimni çıqıb qärgädim. Şährimizgä kelib kemädän tüşib, singillärimgä men qänçä yaxşılıklär qıldım, sizlär mengä düşmânlük qıldinglär, èndi men sizlârdän häm, dünä-mâldän häm keçdim, deb ulärni qâldirib, çöl-biyabânlärgä qarâb ketdim. İkki kün yol yürdim. Bir yerdä ketâyatsäm âq ilân âldi tarâfdän yügürüb kelâyatir. Men yoldän çıqıb özimni çetgä târttdim. İlân ötib ketdi. Yanä yolgä tüşib ketâyatsäm qarâ ilân yügürüb kelâyatir. Özimni çetgä târtib bir kättä tâşni âlib turdim. İlân yaqın kelgänidä tâşni âtib ilânning başini yançib öldirdim. Yanä âldimgä qarâb yürüb çarçâb, bir yerdä yatib uxláb qâlibmân. Bir vâqt ornimdän tursäm, cüdä häm kelişgân bir çirâyli qız yanimdä otiribdi. Qız men bilân körışdi vä: "Qäydän keläsiz, qäyaqqä bâräsiz", deb sorädi. Men başimdän ötgän işlärning hämmäsini äytdim.

Qız:

-Qoying, âpä, xäfä bolmäng, üyingizgä qäyting! -dedi. Men barmäymân dedim. Qız: -Siz mengä kättä yardım qıldingiz. Meni ölimdän qutqârdingiz, men häm sizgä yardım qıldım, -dedi. Men häyrân bolib:

-Sizgä nimä yardım qıldım. Sizni şu bugün körüb turibmân, -dedim.

Qız:

-Men pärilär pâdşäsining qızı èdim. Mengä bir dev xuştâr bolib meni âlmâq bolib kelgänidä men qâçib, âq ilân bolib ketâyatgân èdim. Siz yoldä kelâyatgân èkânsiz. Mengä yol boşätib berdingiz. Men ötib ketdim. Mening ârqâmdän qarâ ilân bolib kelâyatgân düşmânim, dev èdi. Siz uni öldirdingiz, ägärdä siz öldirmägân bolsängiz, u meni öldirär èdi. Sizning yaxşiligingizgä binâän sizni räncitgân ikkitä singlingizni küçük qılıb hävlingizgä bâylib keldim, èndi siz üyingizgä bârib oyun-tâmâşängizni qılıb yürävering, heç nârsädän qorqmäng, başingizgä yamân kün tüşsä, mänä bu sâçimni küydirsängiz men kelib yardım berämân, -deb sâçidän üç dânä yulib berib,

közdän ğayıb boldi. Men bu gäplärni eşitib üyimgä qäytib keldim. Qäräsäm, häqiqätän häm ikkitä singlimni ikkitä küçük qılıb bāylāb ketibdi. Şuning bilän yanā biz üz āpā-singil oyinimizni oynāb yürāverdik. küçüklärgä āvqāt berār āldidā urgānim hāligi yaxşı körgān yigitimni dāryagā tāşlāb yubārgānigā xāfā bolāmān, öpkānim, quçaqlāgānim it bolsā häm cigānim deb rāhmim kelādi, -debdi. Pādşā:

-Hāligi ontā pā'vān qāndāy kişilār, -debdi.

-U pālvānlärgä dūnya berib sāqlāgānmān, bāşimgä āġır kün tüşsā yardāmçim bolādi, -deb sözini tāmām qılıbdi qız. Pādşā Mo'tābārxāngā:

-Şu ikkitā küçükni ādām qılış mümkinmi? -debdi. Mo'tābārxān:

-Bilmādim, ādām qılısā şu qızning özi qılār, -debdi. Pādşā:

-Bolmāsā şu qızning sāçini küydiring, kelsin, -debdi. Mo'tābārxān hāvligā çıqıb qızning sāçini küydiribdi, qız şu zāhāti, xızmat, deb kelibdi. Mo'tābārxān qızni pādşā āldigā ālib kiribdi. Pādşā pāri qızdān:

-İkki küçükni öz āsligā keltiriş mümkinmi? -deb sorābdi. Pāri qız:

-Āġārdā Mo'tābārxān āpām rāzi bolsālār, men āsligā keltirāmān, -debdi.

Küçüklärni ālib kelibdi. Pāri qız oqıb ulārni özining āvvālgi qız hāligā keltiribdi. Pādşā kördikim bu qızlār häm bir-biridān çirāyli. Pādşā yanā pāri qızdān sorābdi. Mānā bu üçtā körning közlärini tüzātiş mümkinmi? -debdi. Pāri qız ulārni körib:

-İkkālāsining közi cādudān bolsā, bulārni tüzātiş mümkin, bittāsini tüzätib mümkin bolmāydi. Negā desāngiz bu cādu emās, ādāmdān bolgān, -debdi. Pādşā:

-Māyli bolmāsā, ikkālāsining közini tüzāting, -debdi.

Pāri qız oqıb ikki körning közini sāppā-sāġ, āvvālgidāy qılıbdi. Pāri qız:

-Ēndi ruxsāt etsāngiz ketsām! -debdi. Pādşā ruxsāt beribdi. Pāri qız xayr-xoş, deb közdān ğayıb bolibdi. Pādşā özining dānā vāziri bilän māsłāhātłāşib otirib Mo'tābārxānni özigā mūnāsib köribdi. Hāmādān kiçik

Karâmâtxânni oğligä münâsib köribdi. Qâlgân üçtä qızni üçtä kör nâmîni âlgân şahzâdälärgä âlib bermâqçı bolibdi. Bu mäslâhätni qızlärgä, yigitlärgä äytibdi. Bulâr hâmi râzi bolibdilâr. Pâdşâ ikki âtâsi bâr şahzâdälârnîng âtâlârigä nâmâ yazibdi. Sizning yoqâlgân oğillâringizgä şahrimdân xâtin âlib bermâqçimân, toygä kelişingizni sorâymân deb. Nâmâlârnî pâdşâlärgä yubâribdi. Bu bâlâlârnî yoqâtgan pâdşâlâr nâmâni oqib xursând bolibdilâr. Köp mükâfâtlârnî âlib neçâ künlâr yol yürîb yetîb kelîbdilâr. Bâlâlârnî körîb pâdşâgä âlib kelgân sâvgâlârnî berîb, qırq keçâ-kündüz toy-tâmâşâlâr qılıb, toydân keyin ikki pâdşâ oğıl vâ kelinlârnî âlib öz şahârlârigä ketîbdilâr. Âtâsi ölgân şahzâdâ Şâh Âkbârni pâdşâ özi bilân âlib qâlib vâzir qılıbdi.

Şuning bilân târtgan âzâblâr êsdân çıqıb, hâmmâlâri râhâtdâ dâvr sürîbdilâr.

34. QUIYASH YERINING PAHLAVANI

Qâdimgi zamândâ bir çâl bâr êkân, unîng on yaşâr oğlidân bâşqâ heç kimi yoq êkân. Çâl nihâyatdâ qâşşâq, yeyargä âvqâti, kiyargä kiyimi yoq êkân. U künlârdân bir küni qoşnisi Sâlimbâyning âldigä kelîb:

-Bây âtâ, bizgä yardâm qılıng, oğlim Rüstâmcân bilân birgä qolimdân kelgân xızmatni âyaymân. Râhm qılıng, -deb yığlâb yubâribdi.

Sâlimbây çâl bilân bâlâni közdân keçirîb:

-Mening köçägä tâşlâb qoygan âvqâtim yoq. Âldin boyningdâgi qarzingni üz, êrtâ-indin ölib ketsâng, mening hâqım küyib ketâdimi? Oğlingni heç kim bir tiyingä âlmâydi, -debdi.

Çâl hâyran bolîb, qâltirâb:

-Bây âtâ, mening sizdân qândây qarzim bâr? Mengä heç nârsâ bergâningiz yoq êdi-kü, -debdi.

Sälimbâyning közi âläyib:

-Gäpirmä, imänsiz çâl! Hâli sen tãnmâqçimisän, -deb qolidä oynäb turgän qãmçisi bilän çâlني urä ketibdi. Çâl qãmçi zärbigä çidäyalmäy yergä yıqılıb, közläridän tırqıräb yaş äkâ başläbdi. Kiçkinä Rüstäm vâqeägä tüşünmäy qorqıb, çâlني quçâqläb yıgläbdi. Çâl özini bir äz tetikläb älib, yalinibdi:

-Mengä tüşüntiring, yadimdän kötärilgän bolsä èsläting. Sizdän qäy vâqtdä nimä älgän èdim? Qändäy qärzim bär?

Sälimbây çälning kökrägigä yapışib yatgän Rüstänning boynidän uşläb bir tãmängä ätib yubäribdi-dä, çälning yaqäsidadän boğıb:

-Mengä qarä, imänsiz çâl! Xätining ölgändä yuvğuçigä pulni kim berdi? Qäbristängä dämlälärni kimning ät äräväsidä älib bärding? Päyşänbä künidägi yüz ädämgä qilingän xudäyi äşçi? Äxır, özing oğling bilän kirib äş yeding-kü! -debdi.

Çâl qurumsâq bâyning sürbetlik bilän qilgän tühmätläridän gäzäblänibdi.

Nimä qilsin, turärgä därmäni yoq, açlık, qarilik çâlني yengibdi. Näiläc yalinä başläbdi:

-Bây ätä, äxır özingiz "Men xudäyi qılyapmän, oğling bilän kirib äş yeb çıq", deb äytdingiz-kü. Mengä rähm qiling. Oğlim Rüstämçängä äzâb bermäng, -deb turgändä, eşikdän dämlä-imâm kirib kelibdi. Sälimbây dämläni körüb:

-Mänä, täksirim äytsinlär, -debdi.

Dämlä:

-Xoş, nimä gäp èkän? Mendä bây ätämning qändäy sözläri bär èkän, -deb hürmät bilän tikilib turibdi, Sälimbây dämlägä:

-Täqsir, bültür şäk künidä bizning üydä ötkäzilgän xudäyining säbäbini şu çälning xätinigä bağışlägän èdingizmi? -debdi. Dämlä vâqeäni ängläb, äytibdi:

-Älbättä, çälning märhumä xätinigä bağışlägän èdim.

Sälimbây çalgä qärab:

-Mänä eşitdingmi? Sengä rähm qılıb, qoşnim deb, pul sârf qılıb, sengä yaxşilik qılsäm, sen imânsiz tânib otiribsän, -debdi.

Dâmlä:

-Hây, hây, bundây nâmünâsib işni qılmä, bây âtamgä rähmät äyt! Mä'rakä üçün bolgân xâracâtlârni boyninggä âl, -debdi.

Çâl yıǵlâb:

-Mengä yanä bundây külfâtlâr bârmidi! Âtä-bälä yeyargä bir bürdä nân tâpâ âlmây, açlık bälâsidân qutulâ âlmây yürgändä, şunçä pullârni men qäyerdän tâpib berämân, -debdi vä Rüstâmni bâgrigä bâsib:

-Şorlik bälâm, men qäridim, yaşımnı yaşädim, sen êndi, qändây ähvâlgä tüşäsän, -deb yıǵlâbdi.

Dâmlä çalgä qärab äytibdi:

-Hây, ähmâq, nâdân negä yıǵläysän? Bây âtä hâzir ber deb zorläyatgânlâri yoq-kü! Tâpgâningdä beräsân-dä. Tânmäsân bäs. Mänä oǵling kättä bolib qâldi. Bir kün qolidân iş kelgändä işläb tâpib berädi-dä.

Çâl bundây uzâq müddät berilgâniğä häyrân bolib, nimä deyişini bilmâsdân "xop" deyişdân başqâ ilâc tâpâ âlmâbdi.

Dâmlä çalgä qärab:

-"Xop" deyiş bilân iş bitmäydi. Bây âtâmdân qânçä qârzing bârligini öz qulâǵing bilân eşitib âl, -debdi.

Çâl nimä deyişini bilmây âxirini kütib süküt qılıbdi.

Dâmlä qoligä qälâm, qâǵâz âlib yazâ başlâbdi.

Dâmlä:

-Bây âtä, çaldä qânçä häqqingiz bâr? -deb sorâbdi.

Sälimbây "On beş tillä" debdi. Çâl häyatidä bir tillâni hâm körmâgâni üçün "on beş tillä" degân söz uni gângitib qoyibdi. Dâmlä yazib bolib, çalgä bârmâq bâsişni tâqlif qılıbdi. "Xop" deb söz bergân çâl qâǵâzning çetigä

bärmâq bäsibdi. Dâmlâ qoşimça qılıb, Rüstämning bärmâğını hâm bäsdirib âlibdi:

-Änä èndi ketä beringlär. Oğling kättä bolgändä işläb tâpib berär, - debdi. Bir bürdä nân tilâb kelgän âtä-bälâ Sälimbâyning eşigidän on beş tillâ qärzdâr bolib çıqıb ketibdilär.

Çâl üyigä bärär èkän, eşik âldidä qoşnisi Sıddıq yamâqçini körüb, bolgän vâqeäni sözlâb beribdi vä “kimdän yardım âläyin?” deb soräbdi. Sıddıq yamâqçı vâqeädän xäbärdâr bolib, ğazâb bilän:

-Tuzâqqâ tüşibsän, èndi fäydäsi yoq. Şähär hâkimi lâ'nâti bäd bäxt Sälimbâyning küyavi bolädi. Èndi täqdirgä tән berişdän başqâ çarâ yoq, - debdi.

Çâl oğli Rüstämni bāğrigä bäsib, açlık bilän qâyğurib, başını yastıqqa qoyibdi. Xäyal uni hâr tāmāngä âlib ketär, Rüstämning bir bürdä nāngä zâr bolib yığlāşi çälni yanā hāyacāngä sālär èkän.

Yarım keçä, hämmä şirin uyqudä, ämmâ çâl hāmān âh târtär, bāğri èzilär èkän. Şu pāyt üç kişi eşikdän kirib, çälning tepäsigä kelibdi. Biri çälni tepib: “Tur, imānsız!” -debdi. Çâl “kütilmāgän mehmān”lârdän bundäy muāmäläni körüb, häyrān qālibdi.

-Mendän nimä istäysizlär? -deb soräbdi.

Ulârdän biri:

-Üyni boşät! Bu yerdän hâzir çıqıb ket! -debdi.

Çâl èsini yoqätib: “Sizlär yanglışgän bolsäläring keräk, bu üy mening özimniki”, -degän èkän, “mehmānlâr”dän ikkinçisi:

-Bizlärni âldäy âlmäysän. Bizlär şähär hâkimining âdämlärimiz. Sen imānsız bundän bir yil ilgäri bu üyni Sälimbâygä on beş tillägä sätib, pulini nâqd âlgänsän. Bâý änä şu vâqtgä qädär “insâf” qılıb kelsälär, sen tāmāqçı bolgänsän, -debdi.

Çâl xunâb bolib:

-Sätgän emäsmän, sätmäymän, -desä, üçinçisi qolidägi qāğāzni körsätib:

-Sätgän emäsmän deysänmi? Mänä tilxätinġ. Ätä-bälä bärmaq bäsġansänlär. Hâkimning câhliläri çiqib, "Toġrilikçä çiqsä-çiqsın, qäysärlük qılsä, üydän südräb çiqib, ätä-bäläni zindängä täşlänglär" deb buyruq berdilär, -debdi.

Çäl bu hükmi eşitib, es-hüşidän äcrälib Rüstämni bäġrigä bäsib, özi ösib kättä bolġan, yaşädigän başpanäsidadän çiqib ketär êkän, çälning âh-zâri vä näläsigä Sıddıq yamâqçi âiläsi bilän uyġänib ketibdi. Çälning huzurigä çiqib, âhvâlini körib, açinib xäyrläşär êkän, yamâqçining xätini "qäyergä bäsängiz hämrâhingiz bolsın" deb, bir dänä zâġärä nân beribdi. Çäl beçärä Rüstämni âpiçib tâġ tāmängä yol âlibdi.

Çäl qır âşibdi, säy keçibdi, uzâq yol yüribdi. Häm mä yaq cimcit, hâr zämändä Rüstämning "qäyergä ketäyatirmiz" degän säväli cimlikni buzär êkän. Lekin çäl bu sävälgä heç qändäy cävâb qäytärmäs êkän. Qäysi tāmängä ketäyatġanini özi häm bilmäs êkän. Çäl hârib-tâlib bir ärçazârgä yetibdi. Pästâkinä bir ärçä yanidä otirib, ungä süyanib közini yumibdi. Çäl yuqârigä qaräsä, yaş bäläsini âldingi ikki âyaġı âräsigä âlib, çälgä hücum qılmâqçidäy täyyarlanib turgän kättä äyiqni köribdi. Beçärä çäl şaşib qâlibdi. Qaçây desä dârmâni yoq, qutulişining imkâni yoq emiş. Rüstämni bäġrigä bäsib, "ümrimiz tüġägän êkän" deb köz yaşı tükibdi. Rüstäm özi tāmân keläyatġan häyvänni birinçi märtä körgäni üçün qorqqänidän qıçqirib yubaribdi. Çäl közläri yumilġan hâldä Rüstämning yıġısını eşitib, "hä, bälämdän äcräldim" deb behuş bolibdi. Äyiq ästâ-sekin kelib, çälning bäġridän Rüstämni äcrätib âlib, bäläsigä yetäklätibdi-dä, özi çälni kötärib, ġârgä kirib ketibdi.

Quyaş çiqibdi. Çäl huşigä kelib közini açsä, bäġridä bäläsi yoq emiş, cân hâlätidä atrâfgä qaräbdi. Yuqâri tāmändä Rüstämning äyiq bäläsi bilän äsäl yeb turgänini köribdi. Çäl häyrân bolib, közlärigä işänmäbdi. Çäl, tüşümni, ongimmi deb Rüstämni çäqiribdi. Rüstäm ânçädän beri sözsiz yatġan ätäsining âvâzini eşitib, uning yanigä çäpib kelibdidä:

-Ätä, turing, äsäl yeng, -debdi.

Çäl Rüstäm dän:

-Kim u? -deb soräbdi.

-Bu mening ortāğım. Anəsi sizni kötārib kelib, bu yergā yatqızıb qoydi: "Ātāng uyğāngünçā hālāqıt bermā, uxlāsin. Mening bālām sening ortāğing bolādi. Sizlār āsāl yeb turinglār, men qāytib kelāmān" debdi.

Çāl Rüstāmdān eşitgān sözlārigā ġāh işānib, ġāh işānmāsdān, hāyrān bolib turgānidā āyıq eşikdān bir dāstā nān, bir qāvāq idişdā sūt ālib kiribdi. Çāl āyıqni kōrişi bilānāq ornidān turib tā'zim qılıbdi. Āyıq qolidāgi nārsālāri yergā qoyib, çālgā: "Otiring, özingizni kāyitmāng. Men sizgā nān, sūt keltirdim. Āldin āvqātlānib āling, songrā sūhbātlāşāmiz", -debdi.

Çāl bundāy hürmātgā hāyrān bolib āyıqqā qārābdi. Āyıq:

-Ātācān, siz köp ācāblānmāng. Mening bu yerlārdā çopān dostlārim bār. Bāylāning, hākimlāning qoylāri bāqādilār. Nān, sūtni oşālārniki dān keltirdim, -deb āvqātgā tāklif qılıbdi. Çāl xorsinib, bāşidān keçirgānlāri hikāya qılıb beribdi. Āyıq çālning sözlāri eşitib:

-Ātācān, siz meni hām "bālām" deb qābul qiling. Bu ikki gödāk dost bolsin. Bizlār hām şu yerdā ěrkin ũmr keçirāylik, -debdi.

Ulār köp vāqt birgā yaşābdilār. Çāl tāğdān otin yığār ěkān. Āyıq otinni keçāsi şāhārgā yaqın cāygā keltirib berār, çāl uni sātār, şu tāxlit tirikçilik qılışār ěkān. Rüstām āyıqning bālāsi bilān oynāşib ösā bāşlābdi. Bir kün çopānlār Rüstāmning āyıq bālāsi bilān kūrāşāyatgānini kōrib, ungā qāyil qālışibdi. Beş-ālti yil içidā Rüstāmning hāmmā yaqqā dāngı ketibdi. U bilān bel uşlāşādigān ādām bolmābdi. Çopānlār ārāsidadā Āyıqpālvān degān nām bilān şūhrāt tāpibdi.

Kūnlārdān bir kün Rüstām ātāsi bilān şāhārdān otin sātib qāytib kelāyatgānidā, çāl ungā yoldā ālā āt mingān, māvut ton kiygān, qolidā qāmçi oynātib turgān bir bāyni kōrsātib: -Mānā, bizning ũyimizni tārtib ālib, hāydāb yubārgān Sālimbāy şu bolādi, -debdi. Rüstām qārāsā ādāmlār toplānib, nimānidir qızıqıb tāmāşā qılār ěkānlār. Sālimbāy zāvqlānib, moylāvini burāb kimlārgādir cilmāyib gerdāyar ěkān.

Rüstāmning qulāğıgā qāydāydır ingragān tāniş āvāz eşitilibdi. Rüstām yūgūrib tōdāgā uribdi, qārāsā dostining ũkāsini āvçilār uşlāb, tūyaning ũstigā ārtib kelāyatgān ěkānlār. Kişilāning āytişlārigā qārāgāndā, Sālimbāy āvçilār

bilan avgä çıqqanidä şu ayıq bäläsinı uşläbdi. Uni häkim küyavigä sävgä qılar emiş. Rüstäm gäzäblänib, bir hücumdä ayıq bäläsi bağlangän arqanlarıni üzib taşläbdi-dä, ayıqçanı quçaqlab älibdi. Ävçilär birdän Rüstämge hücum qılıbdılar. Rüstäm özigä yaqınlaşgan här bir ävçini belidän uşläb här tãmangä ätib yubära beribdi. Qoligä tüşgan ädam Rüstämning qarşisigä yanä qäytil kelälmäbdi. Rüstäm Salimbäyge taşlangän ekän, Salimbäyning äti çäqqänlik qilib, uni qutqarib qälibdi. Rüstäm ayıq bäläsinı kötarib, arçazär tãmän yol älibdi. Bu väqeäni körgan xälâyıq Rüstämning gäyrätigä, şicäätigä, küçquvvätigä qäyil qälib, äfarin äytilbdi. Bu väqeä bütün şahergä tarqälibdi. Salimbäy xävflänibdi.

Keçäläri öz üyidä häm xävätirlikdä yatibdi. Häkim dargäzäb bolib "Äyiq bäläsinı ävçilär qolidän qutqazgan pählävänni uşläb kelinsin" degän färmän çıqaribdi. Barişgä heç kimdä yüräk yoq emiş, bargänlär, "täpä älmädik" degän bähänälär toqışar ekän. Şahär xälqı ärasidä otinçi pälvän undäy qilibdi, fälän cäydä bundäy qilibdi, degän sözlär ävc älibdi.

Şahärdä aç-yalângaç qıynälib, kün körä älmägan beçärälär täqqä bäril otinçilik qilib, tinç häyat keçirä başläbdilər. Bir küni Salimbäy kimdändir Rüstäm oşä çälning oğli ekänligini, tägdä yaşab, şahärdän qaçib çıqqänlärgä aträfidän cäy beril, ulärgä yardım qiläyatganini eşitib näfäsi ägzigä tıqilib, şahergä bäril väqeäni äytil beribdi. Bu xäbärni eşitgan şahär häkimining bädänigä tutraq kiril, yüz ätlıq yigitge özi baş bolil arçazärgä yol älibdi. Yoldä yigitlärigä:

-Kimdä-kim Rüstämni tirik uşläsä, qızımni beril, özimgä yüzbaşil qilib älämän, -debdi.

Ulär yol yüril, yol yürsä häm mol yüril arçazär äldidägi bir saräyge yetibdilär. Şahär häkimi yigitlärigä:

-Şu yerdä däm älib, Rüstämni keçäsi uyqudä yatganidä bäril uşläng, bizning şarpämizni bilsä, u täqqä qaçib ketädi, -debdi.

Çäl öz dostläri bilan şahergä otin älib ketgan, keçäsi Rüstäm ayıq bäläsi bilan tepädä uşläb yatgan ekän. Täğ şämälläri ğır-ğır eşil Rüstämning bädänlärinil öpil, sıypär, ayıq bäläsining yüngläri xılpiräb rähätge yanä rähät

qoşar êkân. Şu pâytdâ tepä üstidâ bir şärpä pâytdâ bolibdi. Rüstämni kôtärib, bäländdän pästgä qärab sakrâbdi. Rüstäm çöçib uyğänibdi. Qutqäruvçigä qärab;

-Nimä boldi, mehribänim? -debdi. U ânä äyiq êkân. Ayıq: "Sengä hüçüm qılmâqçılär. Şähär hâkimi yüz ätlıq yigit bilän şu täräfgä keläyatir" debdi.

Rüstäm ânä äyiqqä:

-Ëndi nimä qılmâqçısız? -debdi.

-Men seni qutqärmâqçımän, -debdi ânä äyiq.

Rüstäm ânä äyiqqä:

-Qaçängäçä biz ulärdän qaçib ümr keçirämiz? Biz häm qarşısığä çıqämiz, -debdi.

Ânä äyiq:

-Ulär köp, hämmäsining tägidä ät. Bizning dostlärimiz şähärgä otın älib ketgän. Yür, vâqtıni qoldän bermäylik, -debdi.

Şu vâqt dömbilläb çäpib äyiq bäläsi yetib kelibdi. Rüstäm uni körib cüdä xursänd bolibdi.

Ânä äyiq Rüstämni qaçışgä zorläbdi. Ämmä Rüstäm qaçışni istämäbdi. Rüstämning bu hâlini sezgän ânä äyiq:

-Ëndi nimä qılmâqçısän? -deb soräbdi. Rüstäm:

-Düşmän üstigä hüçüm qıläylik, -debdi. Ayıq bäläsi başını silkitib, tumşuğını kôtärib, ikki qoli bilän Rüstämning belidän uşläb:

-Boş kelmäymiz, dostim, -debdi.

Säydän täqqä örmäläb keläyatgän ätlıqlär bir-biridän äldin çıqışgä häräkät qılışibdi. Ätlärning pişqırgäni, şähär hâkimining ävâzi eşitilibdi. Düşmänlär ätdän tüşib, taşlar äräsigä yaşirinib, Rüstämğä qarşı hüçüm başläbdilər. Üç pählävân yuqäridän turib, düşmänlärgä qärab, taş ätä başläbdi. Cäng qızıp ketibdi. Biri "başım" deb dädlärmış, biri ätdän ägdärilmiş, birining beli sığänmiş, xulläs düşmän qättiq täläfatgä uçräbdi.

Dostlär xursänd, düşmänlär ğämgin bolibdi. Birâq, Rüstämning yıqqän tâşlari tügäb qâlibdi. Qaräsälär ânä äyiq yoq emiş. Bulär häyrân bolibdilär. Cäng toxtäbdi. Şähär hâkimi yanä hücümğä ötibdi. Rüstäm qoligä bir gavrân âlib ulärning yolini tosmâqçi bolğanidä, ânä äyiq yoğân ärçä dărăxtni kôtärib kelib düşmân üstigä âtibdi. Bu zärbädän ävväl şähär hâkimi qâçä başläbdi. Uning ketidän yigitlär häm tumtäräqây bolib qâçibdi. Rüstäm vä äyıqlär ât, äncâmlär olcä âlib, öz yerläridä yaşayveribdilär. Bu väqeä ş künning özüdayaq hämägä mä'lum bolibdi. Hâkim buning älämigä çidäyalmäy, yertolägä tüşib yatibdi. Rüstämni tutib kelgän kişigä boyi bärävär âltin berişgä vä'dä qılıbdi. Bu vä'däni eşitib, äğızdä tişi yoq, başidä tüki yoq, bir közli dâmläning ânäsi şähär hâkimi âldigä kelib tä'zim qılıb:

-Ë hâkim, äyaqyaläng Rüstämni uşläb keliş üçün mengä ruxsät bering, -debdi.

-Tutib kelsäng, nimä desäng bęcärämän, -debdi.

Kämpir şähär hâkimigä:

-Mengä özingiz işängän, yüzidä bir dänä tüki yoq, on beştä kösä ädämni tâpib, här qäysisigä bir äylik ävqät ğämläb beräsiz. Äyaqyalängni uşläb kelgänimdän keyin mening mäslähätim bilän iş qıläsiz, -debdi.

Şähär hâkimi kämpirning äytgänini bęcä keltirib, ertäsigä tâğ tāmängä yubâribdi. Kämpirning buyruğı bilän on beş kösä, xâtin-qızlär kiyimini kiyib, yoldä bir-biri bilän muştlaşib, yüzi kökürgän, burni qänägän, başi yarilgän hâldä dâdläşib, kämpir başçiligidä ärçazârgä kirib barişibdi. Dâd-färyadni eşitgän Rüstäm bilän otınçılär ulärning âldilärigä barişibdilär, väqeäni soräbdilär, kämpir özini Rüstäm äyağıgä täşläb, başini täşlärgä urib, kiyimlärinini yirtib:

-Dâd, zâlimning дәstidän, bizläarning ärzimizni eşitüvçi, hâlimizdän xäbär âlüvçi, bizlärgä mehrü şäfqät qıluvçi Rüstämçän qäyerdä? Bizlär uni bir körib ölsäk ärmänimiz yoq, -deb färyad uribdi.

Rüstäm:

-Xäfä bolmänglär, ânacânlär, Rüstäm men bolämän. Nimä boldi? Mengä tüşüntiringlär, deyişi bilän on beş "xâtin" Rüstämning âyağıgä özini täşläb yığläy başläbdi.

Kämpir:

-Közimizning nuri Rüstämcan, bizlärni zâlimning zulmidän qutkär. Sening zâringni yeb âlamigä küygän, xânävâyran bolğur şähär hâkimi bizlärni êrkâklärimiz, bälälärimiz bilän çäqirib, täyaqläri bilän urib, hämmä yaqlärimizni yarib, êrkâklärimizni zindängä, bälälärimizni qäfäsgä sâlib, âftâbning tığäsigä âsib qoydi. Üylärimizni târtib âlib, bizlärni sährägä häydäb yubârdi. Biz nimä qilämiz? Kimdän yardäm âlämiz? -deb nälä-yü figân qilibdi.

Rüstäm:

-Yığlämänglär, kelinglär, sizlär häm biz bilän birgä bolinglär. Şu yerdä ümr keçirämiz, -deb cây täyyarlâb, âvqât beribdi.

Här kim öz tirikçiligini qilib, keçqurun özi täyyarlâb qoygän câyigä bârib yatâr êkän. Rüstäm bir kün süpâçädä uyqusi kelmäy yalğız otirgän êkän. (Çünki âyiq bäläsi ânäsi bilän uzâq yolgä ketgän êkän) Şu vâqt çopâning çâp tãmânidän Sıddıq yamâqçı kelib:

-Zerikkän körinäsän. Hikâya äytib beräymi? -deb Rüstämning yanigä otiribdi.

-Cânim bilän eşitämän, -debdi Rüstäm. Sıddıq yamâqçı söz başläbdi:

-Bir vâqtdä bir yamâqçı bär êkän. Turmuşini zorğä ötkäzâr êkän. Bisâtidä işängän, süyangän bir qızı bär êkän. Äqlli, çirâyli qız êkän. Âtäsi kâmbägäl yamâqçı bolışigä qärämäy, kättä bâylärdän, beklärdän sâvçilär kelâr êkän. Yamâqçı ulärgä bermäs êkän, çünki qızning yaşligidän birgä ösib, birgä oynâb yürgän qoşnisining oğlini sevişini sezâr êkän. Zâlimlärning zulmigä, ämâldârlärning qıynâqlärigä tâqât qilâ âlmägän qoşnisi tuğilib ösgän câyidän äyriilib, şähärdän çıqıb ketgän êkän. Âtä-bälä birgä bir tâğdä

tirikçilik qilä başlâbdilər. Bâlâ hâmi kündân-küngâ ösib, vâragâ yetib, äqlli, hüsni, bâtir bolib yetişibdi, âtrâfdâgi âdâmlâr ârâsidâ âbro qâzânibdi. Êzilgân beçâralârgâ şâfqât qilibdi. Uning bâtiriligigâ heç kim teng kelâlmâbdi. Hättâ, uni körâ âlmâgân düşmânlâr hâmi uning qarşisigâ âçiq çiqâ âlmâbdi. Yigitning şührâtinini eşitgân yamâqçi bilân qız nihâyatdâ xursând bolib, uning kirib kelişini tâqâtsizlik bilân kütibdi. Lekin şunçâ vâqt ötsâ hâmi yigit bir mârta xâbâr âlmâbdi.

Rüstâm bütûn vâqeâni eşitib, tosâtdân: “Yigitning işi vicdândân emâs” deb qoyibdi.

Sıddıq yamâqçi hikâyasini dâvâm ettiribdi:

-Qızning dângi şâhâr hâkimining qulâğigâ bârib yetibdi. Şâhâr hâkimi ğâyibdân âşiq bolib, tört xâtin üstigâ xâtinlikkâ sorâb, qânçâ sârpâlâr bilân yamâqçinikigâ sâvçi yubâribdi. Qız vâ uning âtâsi sâvçilârni qâytarib yubâribdi. Hâkim yamâqçining âyaq-qolini bâğlâb, suvgâ tâşlâb, üyigâ ot qoyib, qızni zorlâb âlib ketibdi. Qoşçilâr qızning âtâsini ölimdân qutqârib qâlibdilâr. Âlib ketilgân qız hâr qândây âzâblârgâ bârdâş berib, yigitni kütibdi. Yigitdân dârak bolmâbdi. Qızning âtâsi qoşçilâr qolidâ üç-tört kûn turib, bir âz tüzâlgândân keyin bu vâqeâlârdân pâhlâvânni xâbârdâr qilgâni üçûn yol âlibdi.

Sıddıq yamâqçi Rüstâmdâgi hâlâti sezib, hikâyasini dâvâm ettirmâqçi bolgânidâ yarâlângân bir “xâtin” Rüstâmning âldigâ kelib:

- Rüstâmxân , ânângiz cân beriş âldidâlâr. Sizgâ cüdâ müştâq bolib yatibdilâr. Âldilârigâ kirsângiz, -deb yalinibdi. Rüstâm sâkrâb turib, “kâsâl” yatgân câyigâ bâribdi. Sıddıq yamâqçi hâmi öz câyigâ ketibdi. Kâmpirgâ hâqiqâtân ğârgâre kelib turgân êkân. Rüstâm tepâsigâ bârgânidâ ikkinçi “xâtin”:

-Köp qıynâlmâng, mânâ âzâmâtingiz qarşingizdâ turibdi, -debdi.

“Âğır” yatgân kâmpir qollâri bilân Rüstâmgâ imâ qilib bir quçâqlâb öpişni ümid qilibdi. Rüstâm özini kâmpir quçâğigâ tâşlâşi bilân kâmpir behuş qilâdigân dârini Rüstâmning burnigâ tutibdi. Rüstâm huşsiz bolib yıqilibdi.

Kâmpir kôsâlârgâ:

-Qäni, tezdä mening buyruğımni bəcəringlär, -debdi. "Xâtin" kiyimidägi erkäklär Rüstämni ärqân bilän bağlâb, şähär tāmân yol âlibdilär. Ärqân bilän qol-âyağı bağlängän behuş Rüstämni qımmätbähâ gilämlär, düxâbâ körpəcəlär sâlingän häşämätli üygä âlib kelib, eşik tägigä taşlâbdilär. Üy içidä qâtâr ädämlär otirgänmiş. Här birining âldigä kımıxâbdän baş-âyaq sârpâ qoyilgän emiş. Şähär hâkimi xursändlik bilän ädämlärgä:

-Sizlärgä hâzir bergän hädyam ärzimäydi. Sizläрни yanä hām xursänd qılāmān, -deb vā'dä qılāyatgänidä Sälimbây ornidän turib:

-Ërtägä xälqni rästägä yığıb dâr tikämiz-dä, bu müttähämni äsib, sizläрни oşälär äldidä hädyalär bilän kömib yubâramiz, -deb kökräginä kerib, moylâvini burâb qoyibdi. Kämpir Sälimbâygä qarâb:

-Xätâ oyläysiz, bâyväççäm. Birinçidän, bu yaläng-âyaqni xälqqa mä'lum qılış yarämäydi. İkkinçidän, köp säqlâb bolmäydi. Huşigä kelib qâlsä, ärqânlärni üzib, xäläs bolışı mümkin. Nimä bolsä tezdä yoqâtiş keräk, -debdi.

Şähär hâkimi:

-Ëy ânä, bu iş sizning ıxtiyaringizdä. Qändäy çärä körsängiz, qäbul qılāmiz, -debdi.

Kämpir:

-Undäy bolsä, Şäytäntepä täğidä "tegi yoq" ğâr bâr. Şungä taşläymiz. Undä devlär, äcdärlär bâr. Ulärgä hām ävqät keräk, -debdi.

Hämmä xâxälâb külib: "Sizning hiylängizdän şäytân hām qorqädi", -debdi. Şu qarâr bilän beçärä Rüstämni "tegi yoq" ğärgä âlib bârib taşlâbdilär.

Rüstäm hâr küni sähär turgänidä, atrâfidägi çopânlärdän örgängän bir küyni näydä mäşq qılädigän ädäti bâr êkän. Uni eşitgän otınçılär täng ätgänini sezib yertolädän çıqışâr vâ öz tirikçiliklärigä ketär êkänlär. Bugün cimcit bolibdi. Otınçılärning nâzäridä hâli täng ätmängändäy tuyulib, äğdärilib yatäveriş cänlärigä tegibdi. Ämmâ Rüstämning ätäsä köngligä ğul-ğulä tüşib pästki üyidän çıqıb, Rüstäm yatädigän süpägä kelibdi. Süpâ üstidä Rüstämning döppisidän başqä nârsäni körmäbdi. Çâl betâqätlänilib atrâfgä qaräbdi vâ "Rüstämçân!" -deb çäqırıbdi. Bu çäqırıq xuddi nâ'rä kâbi

otinçilər qulâğıgä bärrib yetibdi. Otinçilər âldinmä-ketin çäpib kelib, çäl ätrâfigä yığılibdilär. Häm mä häyrân emiş. Äradän “ätrâflärni qıdıräylik” degän ävâz çıqıbdı. Çäl bir nârsäni èslägändek, çäp tãmângä yügirib ketibdi. Bir äzdän keyin äğzigä kümüş qâplängän, ungä öz ègäsining nâmi yazılğan nâsqâvâqni kötärrib kelib, “bu xıyanät, mäkr”, -deb otinçilärgä xıtâb qılıbdı.

-Dostlärim, biz Rüstämдän äyribilmiz, keçägi pânâh tiläb kelgänlär, zärlängän äyällär emäs, tâpşırıq bilän kelgän “èrkak äyyarlär” èkän. Bungä дәlil mәнә bu nâsqâvâq, men buni täniymän. Bu nâsqâvâq Sälimbâyning ciyani Böri kösäniki.

Otinçilärdän biri nâsqâvâqdägi härlärni tutilib, zorgä oqıb, çälning şübhalärini täsdikläbdı.

Rüstäm “tegi yoq” ğärdä bir keçäyu-kündüz yatib ästä-sekin huşigä kelib qaräsä, qol-äyaqläri yoğän ärqänlär bilän bağlängän häldä zulmät içidä yatgän emiş. Fäqät vähimäli ävâzlär, uzâqlärdän äh-färyad, ingrägän tävuşlär eşitilib turgän emiş. Rüstäm özini xäläs qılış üçün köp häräkät qılıbdı, lekin fäydä bermädi. Äxiri bir çirängändä kökrägidän bağlängän ärqän üzilib ketibdi. Rüstäm özini bändдän äzäd qılıb, ingrägän tävuşni bilish üçün oşä tãmän yol älibdi. Bir äz yürgändän keyin çäp tãmändä bir ğär köribdi, ğärning äğzi tegirmän täşi bilän tosılğan emiş, ingrägän tävuş oşä ğärdän kelär èkän. Rüstäm içkäri kiribdi. Yoldä süyäklärni köribdi. Devärlärdä çädu bilän qorıqlänäyatgän èrkäklär, kökräkläridän zäncir bilän äsilgän yaş äyällärning räsmläri çizilgän emiş. Tordä bir kättä xänä bolib, täşдän yasälgän süpä käbi täxtä ornätilgän emiş. Ätrâfdä qärä çiräqlär piliklär äxirgi mäylärni şimib lipillär turgän emiş. Täş süpägä yayılğan väşiy häyvänlär terisi öz xızmatlärini adä ètib, çirib ketgän èkän. Bundäy särây qarşisidä zulmätxänä körinib turgänmiş. Undä qırq temir qâzıqqä qırq kâkil bälängän, kättä xumdägi muz singäri sävuq suvgä ikki äyağı tizzäsigä qädär tıqılğan, ikki qolini qulâç ätdirib ikki tãmändägi därgä äsilgän on yetti yaşli qız äzäbgä bärdâş berä älmäy songgi näfäsini äläyatgän emiş. Uning hüsnicämäligä şu qarängi zulmät çidäş berä älmäy, özini çetgä älib qaçar, qızning äydek yüzidän yaruğ nurlär şu’lä säçib turmaqдä èkän. Buni körgän Rüstäm oylab, uning kimligini vä nimä üçün bundäy ähvälgä tüşgänligini

suriştirmäsdänâq özini qız tãmân âtibdi. Bir tepib, xumni ägdäribdi. Qâziqlärni suğurib qızni xäläs qılğanidä qız hälsizlärib, yergä yıqılıbdi. Äğär kökräkläri sekinginä päst-bäländ çıqıb turmäsä, häyat bilän vidäläşgändek körinär êkän. Şu päyt yelkäsi çıqqän, bükri, âyaqläri qıyşıq, sâqâli ösgän, boyi bilän ênining färqı bolmägän bähäybät bir âdäm bilän yetmiş yaşlärdä, qolidägi hässäsidadän burni uzun, betidä on ikki dänä tükidän başqä heç nârsäsi yoq çäl kirib kelibdi. Birinçisi şu mämläkätning kattä qarâqçisi bolsä, ikkinçisi qarâqçigä olcä tâpib kelädigän, xälqni qarâqçi tuzâğığä ilintirib berädigän dâmlä êkän. Qarâqçi bu qızni dâmläning mäkru-hiyläsi bilän oğırläb kelib, özigä xätin qılmâqçi êkän. Qız bungä unämägäç, uni azâblab öldirmâqçi bolgändä bundän xäbär tâpgän dâmlä mäkr bilän qızni köndirişni boynigä âlib birgä kelgän êkän. Behäsdän Rüstämğä röpärä kelgän qarâqçi dâmlägä qaräb:

-Mening gäzäbxänäm mehr-şafqätxänägä äylänibdi, -deb, xâxäläb külib yubäribdi.

Rüstäm indämäy, qaräb turibdi.

Qarâqçi:

-Ëy gödäk, kimsän? Yanä benämu nişän ölib ketmä. Özingni tänit, -deb Rüstämning tepäsigä bärribdi. Özigä qarätmâqçi bolib, Rüstämning qulâğıdän tärtgän êkän Rüstäm ästä ornidän turib, qarâqçining kökrägigä bir muşt tüşiribdi. Qarâqçi üç-tört dümälänib, ârqädä qıltillab turgän dâmläni bäsib qalıbdi. Qarâqçi tösätdän tüşgän bu zärbädän gäzäblänibdi. Ornidän turmâqçi bolsä, semizligi häläqit beribdi. Uning häräkätläridän dâmläning süyakläri sınıb ketibdi. Qarâqçi zorgä turib, belidägi şämşirini âlib Rüstämğä hämlä qılğändä, Rüstäm suv toldirilgän xumni kötärib, qarâqçigä âtibdi. Qarâqçi yergä yıqılıbdi. Rüstäm yügürüb bärrib qarâqçining qolidän şämşirini tärtib âlib, uni öldiribdi.

Qız uzun kipriklärini ästä açib, qävciägän läblärini tili bilän nämläş niyatidä tämşängän êkän, Rüstäm bir hävuç suv keltirib qızgä tutibdi. Qız suvdän bir-ikki qultüm yutib, tepäsidadä pärvänä bolib turgän yigitgä közi tüşib täşvişlänibdi.

-Kimsiz, nimä üçün bu yergä keldingiz? Men ölimgä hükm etilgänmän. Siz qaçing, özingizni qutqaring. Ägärdä meni qutqarmäqçi ökänligingizni bilib qälsä, sizni häm qıynäb öldirädi.

Rüstäm qızgä tikilib:

-Siz häzirdän başläb äzädsiz, -debdi.

Qız häyrän bolib:

-Siz mengä hikäya äytib beräyatirsizmi? Bu heç mümkin emäs-kül! Neçä yillärdän beri uning çängäligä tüşgän kişi qutulib çıqalmägän. U öz zulmi vä qänxorligi ärqäsidadä "bükri dev" deb nâm çıqärgän. Bu mämläkätädä undän bezmägän vä qorqmägän ädäm yoq. Hättä, yaş bälälär häm uning nâmini eşitsä, yığıdän toxtäydi. Uning şämşirigä hükmränlärning mingläb yigitläri bärdäş berälmägän, -debdi.

Qız häyacän içidä tez-tez näfäs älib, näzik bärmäqläri bilän Rüstämning yaktägi bärini oynäbdi. Rüstäm öz sözlärining cävâbini intizärlük bilän kütäyatgän qızgä qäräb:

-Mänä şu şämşir bilänmi? -deb, qäräqçi qolidän tärtib älgän şämşirni körsätibdi.

Qız häyrän bolib:

-Siz buni qäyerdän äldingiz? -debdi.

Rüstäm qızning qolidän uşläb älib bärrib, qäräqçi bilän dämlä yatgän çuqurni körsätibdi. Qız xursändligidän ikki qolini köksigä qoyib, tikilib turgän közlärini uzun kiprikläri ästigä älib:

-Äfärin, quyaş yerining pählävänigä! -debdi.

Bu sözni eşitgän Rüstäm äcäblänib:

-Siz mening quyaş yerining ädämi ökänligimni qäyerdän bildingiz? Özingiz kimsiz? -deb soräbdi.

Qız:

-Mening ismim Tänggüli. Buni fäqät men emäs, bütүн xälq bilädi, sizni qänçä väqtlärdän beri xälq intizärlük bilän kütädi. "Bükri dev"ni

öldirişgä, xälqni qärä zulmätän qutqärişgä siz säbäbçi boldingiz. Sizning nämingiz Rüstäm, käsbingiz otınçilik, bulärni mening bábäm öz hikäyaläridä äytib berärdilär. Qäni yüring, mening birinçi xızmatim sizni xälqqa täniştirişdän başlänsin, -deb ikkävi şähär tāmān yol älibdi. Yoldä qız Rüstämni bütün väqeädän xäbärdär qılıbdi.

Täng päyti keng bir säyhänlikkä kelişibdi. Ädämlär yığılgān ekān. Hämmädä ğām-täşviş, biräv behuş bolib yıqılär, biräv öz libäsini yirtib, başini yergä urib yıglär, bā'zılär behuşlärgä suv sepib, ulärni säbr qılışgä undär ekān. Uzäqdägi tepälik üstidä on tört yaşlik oğıl bälä bir qoy bilän turgānmiş. Bälä vä qoyning közläri bağlängān emiş. Yığın äräsidän üç-tört ädäm bälä tāmān täşlänsä, xälq ulärning bārişlärigä yol qoymämiş. Rüstäm bungä häyrän bolib. Qızdän soräbdi:

-Ey Tänggüli, mengä bu sirni äytib ber.

Tänggüli Rüstämğä qäräb, közläridän betoxtäv märvärid yaşläri ni äqızib:

-Qäşki èndi men tuğılmāgān bolgānimdä, xälqning bu qädär äh-fiğānini eşitmāgān bolär èdim. İkki yildän beri bu xälqımızning kündälik mārāsimi, -debdi.

Rüstäm "kündälik mārāsimi" degān sözlärni eşitib:

-Ey Tänggüli, bu sirdän meni tez xäbärdär qıl, -debdi. Tänggüli täqätsizlänilib:

-Bundän bir neçä yil ilgäri bizning mämläkätä bir äcdähä päydä boldi. Köp xänädänläri väyrän qıldı. Mällärni qırđi. Şähär xälqı ungä qarşı çıqā älmädi. Äcdähä şu tepä ärqäsida yaşaydı. Äxırıda hər küni täng päytidä qärni açib şähärgä hücum qılmāqçı bolgānidä uning yoligä bälä bilän qoy qoyilädigān boldi. Äcdähä yol üstidä uçragān bälä bilän qoy ni yeb, toygānidän keyin şähär tāmān yürmäsdän izigä qäytib ketädi. Şähär xälqıgä bu sālıq qılıb qoyilgān.

Bäläsi bär kişi bäläsini, färzändsiz kişi nävbätmä-nävbät bir qoy älib berädi. Bu hāl ädät tūsigä kirib qālgān.

Bültür şu vaxtlarda on üç yaşlı Çerrägül singlim qurbân bolgân edi. Bugün hâmi şahardagi atâqli âdâmning bir fârzândi qurbân qılınsâ kerâk, köp xâlq yığılibdi, -debdi.

Xâlq ârâsidâ birdân şâvqın-sürân kötârilibdi. Tânggüli Rüstâmgâ:

-Ânâ âcdâhâ, bâlâ tãmân çıqyapti, -deb behuş bolib yığılibdi. Rüstâm qârasâ, qâp-qârâ bâhâybât bir mâxluq bâlâ tãmân örmâlâb kelâyatgân emiş. Âcdâhâni sezgân qoy tâqâtsizlânib qâçmâqçı bolibdi. Bâlâ ânâsini yardâmgâ çâqırgândek çinqırıbdı. Bâlâ bilân qoyni bir ârqângâ bâğlângâni sâbâbli, ikkisidân birining hâmi qutulışı mümkün emâs. Rüstâm tepâ tâmângâ yügürıbdı. Âcdâhâ bâlâ bilân qoyni yeyiş üçün âvrây bâşlâbdı. Qoy tipirlâşdân toxtâbdı. Bâlâ müdrây bâşlâbdı. Âcdâhâ nâfâsigâ târtgânidâ âldidâ bâlâ, ketidâ “yem” bolgân qoy âcdâhâning âğzigâ yaqınlâşıbdı. Bâlâning ikki âyağı âcdâhâ âğzigâ röpârâ bolibdi. Qoqqısdân tüşgân küçli zârbâ âcdâhâni gângitıbdı.

Âcdâhâ özini onglâb âliş üçün sây tãmân bürilmâqçı bolgânidâ qâhr bilân tâşlânib, sıqılğân ikki âyaq ârâsidân qutulâ âlmâbdı. Yigit çâqqânlık bilân âcdâhâgâ ikkinçi zârbâ tüşirıbdı. Âcdâhâning kâllâsi tânidân âcrâlibdi.

Âcdâhâ yutmâqçı bolgân bâlâ Rüstâmning boynidân mâhkâm quçâqlâbdı. Xâlq bugüngi mârâsimni şâdlik toyigâ âylântirib yubârıbdı. Yığın içidâ bälând boyli, âq sâqâlli bir kişi Rüstâmning âldigâ kelib, közlâridân sevinç yaşlârini tükib:

-Bizlârni âfâtdân qutqâzıb, gâm-qâyğudân âzâd qılding, könglimizgâ nur bergân ey bâhâdir pâhlâvân, kimsân? -debdi.

Tânggüli huşigâ kelib qârasâ, hâmmâ yaq şâdlik bilân tolgân, xâlq Rüstâmni orâb âlib ungâ qâyta-qâyta âfârinlâr âytâyatgân emiş. Rüstâmdân sâvâl sorâb turgân âdâmning közi Tânggüligâ tüşib qâlibdi.

U:

-Tânggüli, hâyatmisân? Seni zulmâtdân kim qutqârdi? -deb bâğrigâ bâsib yığılâbdı.

Tânggüli:

-Sizlarni afatdan kim qutqargan bolsa, meni ham zulmaddan osha qutqardi. "Bukri dev"ni, adamxor acdahanı öldirgan, sizlarni afatdan qutqarib baxtli hayat esigini acgan, ozlaringiz dastanlar toqib yurgan Quyas yerining pahlavani-Rustam otinchi su boladi, -deb aytibdi.

Xalq Rustam bilan shahr tamam yol alibdi, bir necha kun shadlik toyi qilishibdi. Rustam hamam dostlarini va chal atasini oylar ekam. Kunnardan bir kuni Rustam Tanggulinig babasi aldigah kelibdi. Ungah ozining dostlari, betab xatinini korganı borganı va arqangah baglanib qara zulmadda yatgani togrisida birmah-bir sozlab beribdi. Hazirgi vaqtda dostlari qanday ahvalda ekänligini bilishga, yer yuzigah qanday qilib chiqishga maslahat sorabdi. Babah uzah oylab, sekin Rustamga qarabdi. Bu cudah agir ish deb bashini chayqabdi. Rustamning yuzida bolgan ozgarishini sezib:

-Ey pahlavan, dunya yaratilganidan beri hech bir adam Quyas yerigah chiqqan emas. Lekin babalarimizning aytgan hikayalarigah qaraganda, su shahrning chap tamamida Qirq tag degan baland tag bar. Shuning tepasida Quyas yerigah chiqish uchun yol bar emish. Lekin uni hech kim korgan emas. Yollar xavfli. Vahshiy hayvanlar kop, yana u tag qirq bohin bolib, har bohinining balandligi yuz gazli silliqliq tashdan ibarat. Kel, pahlavanim, sen bu niyatingdan qayt. Bizning pahlavanimiz va sarkardamiz bol. Bizlar sendan acralishni istamaymiz, -debdi.

Rustam ikki qolini koksigah qoyib:

-Ey, mengah dunyaning zahmatini layiq kormay, shafqat qiluvchi gamguzarim, axir unda mening dostlarim va yetimligimdän tarbiyalab vayagah yetkazgan mehribanlarim bar. Mendan ayrilib ularning ahvali nima boldi? Shulardan xabar alib konglim tinchimesah mengah haram bolsin, -debdi.

Babah su sozni eshitib, nailac razi bolibdi. Ertasi butun shahr xalqi Rustam bilan xayrlashibdi. Shahr aqsahali Rustamning peshanasidan opib:

-Bizdan senga esdadlik va yolingda hamrahing bolsin, -deb babasidan qalgan qadimgi kamam bilan bes gaz uzunlikdagi oq-yayni beribdi. Rustam shahr xalqi bilan xayrlashib, tag tamam yol alibdi. Chollar kezibdi, qirlar ashibdi. Yollar yurib tag tagigah yetibdi. Qarasa tag, babah aytgandan ham

vähimäli, tepäsi körinmäydigän, sılıq tâşdän ibârät bäländ emiş, uning üstidä çıqış heç äqlgä toğri kelmäsmiş. Rüstäm häyrân bolib, nimä qılışini bilmäsdän xäyal sürib tâğ bağridä otirgän êkän, uzâqdän nä'ra tårtib keläyatgän bähäybät ävâzni eşitibdi. Rüstäm qäräsä, tâşlärni här tərəfgä ulâqtirib, äğzini kättä açib, yügürgäniçä Rüstäm tāmān ānā şer keläyatgän emiş. Rüstäm ırğib turibdi vâ qolidägi kāmāngä oq-yayni cāylāb, şerni molcālgä ālibdi. Buni sezgän şer öz cāyidä tox'ab:

-Ëy ādāmzād! Mengä yardām ber, mening bālälärimni ölimdän qutqār,
-deb Rüstämning āyagigä bāş uribdi.

Rüstäm şerning bāşini silāb:

-Ëy vāşiy häyvānlärning pādşāsi, mendän qāndāy yardām kütāsān. Äyt, men täyyarmān, -debdi. Ānā şer Rüstämning étāgidän uşlāb, tâğning ārqu tāmānigä yügüribdi. Rüstäm bārib qäräsä, şer kirādigän ġārning äğzidä hōkizdän kättä çāyan turgän emiş. U şerning ġār içidägi ikki bālāsini çāqıb öldirāy deb turgän êkän. Rüstäm kāmāngä oq cāylāb, çāyanni molcālgä ālib ātibdi, oq bārib çāyanning bāşigä tegibdi. Çāyan gāngib ġār äğzidän äğdārilib tüşibdi. Rüstäm yügürib bārib, şāmsiri bilān çāyanning nāyzāsini qırqıb, pāra-pāra qılıb tāşlābdi. Ğār içidä çāyandän qorqıb yatgän şer bāläläri yügürib kelib ānāsining bağrigä tāşlānibdi. Ānā şer xursānd bolib, Rüstāmgä tā'zim qılıbdi. Rüstäm köp yürüb çārçāgānidän yanbāşlāb uyqugä ketibdi. Ānā şer ikki bālāsini Rüstämning yanidä qāldirib, özi ġārgä āvqāt täyyarlāş üçün ketibdi. Şer bāläläri xursāndligidän bir-biri bilān oynāşib nä'ra tårtibdilär. Şu pāytdä äğzidä bir qoyni tişlāgānçä ātā şer kelib qālibdi. Rüstāmni körib, häyrân bolibdi. Qāhri kelib äğzidägi qoyni tāşlāb, Rüstāmni pāra-pāra qılıb tāşlāmāqçi bolibdi. Birdän şervāççälär:

-Bu ādāmgä tegmāng. Bizlärni ölimdän qutqārdi, -deb, ātā şerning boynigä yapışibdilär. Ātā şer bu sözlārgä tāaccüblānib turgän êkän, ānā şer ġārdän çıqıb kelibdi vâ bolgän vāqeāni äytib, bürdälānib yatgän çāyanni körsätibdi. Keçgä yaqın Rüstām uyqudän turib qäräsä, ātrāfidä bir neçä şerlär Rüstämning uyğānişini kütib turgän emiş. Rüstām ırğib ornidän turib, boynidägi cunlāri ösgän, köp yaşlārgä bārgän, bāşqālārgä nisbātān bäländrāqdä turgän bir şergä tā'zim qılıbdi. U şer şu tâğdä yaşāvçi şerlärning

âqsâqâli êkân. Âqsâqâl şer ornidân turib Rüstämning âldigâ kelibdi vâ âldingi ikki âyağını Rüstämning yelkâsigâ qoyib:

-Bizning häyatimizni xävfgâ sâlib yürgän düşmänimizni yaksân qılıb, kelgüsi ävlâdlärimizning başigâ tüşädigän külfâtlärdän âzâd qılğän qâhrämân, tilâ tilägingni? -debdi.

Rüstäm tä'zim bilän:

-Mening tilägim, öz dostlärimni körüş, ulärdän xâbâr âlişdir, -debdi.

-Ulär qäyerdä? -deb soräbdi şerlär âqsâqâli.

Rüstäm:

-Ulär Quyaş yerining ärçäzäridä, -deb cävâb beribdi.

Rüstämдän bu sözni eşitgän şerlär öz tilläridä bir âvâz çıqärib, bir-birlärigä qaräb qoyibdilär. Âqsâqâl şer hämân cim turär êkân. Rüstäm öz tiläbigä erişiş üçün cävâb kütibdi. Bir âzdän keyin âqsâqâl şer başını kôtäribdi vâ atrâfgâ qaräb bähäybät âvâz bilän ökiribdi. Şundä kältä, yoğân âyaqläri bilän yürüb kelgän päst boyli şer âqsâqâlgâ tä'zim qılıbdi. Âqsâqâl häligi şergä:

-Bu yigitni täğning tepäsigä âlib çıq vâ yolni körsät, qäytişingdä sağ-sälâmät âlib çıqqäning üçün bizgä nişänä keltir, -debdi. Şer âqsâqâlgâ tä'zim qılıbdi vâ Rüstämning âldigâ kelib turibdi. Âqsâqâl şer Rüstämгä qaräb:

-Ëy pählävân, sening säfäring cüdä xävfli. Şuning üçün seni âlib bärüvçi şer nimä desä qäysärlük qılmäsdän äytgänini bęcärsän, bolmäsä fäläkät roy berişi mümkin. İkkinçidän, Quyaş yerigä qädäming tegişi bilän bizgä işänärlü nişänä berib yubärsän. Täki bizläarning könglimiz tinçisin, -debdi.

Rüstäm bu şartläрни qäbul qılıb şer üstigä minibdi. Başqä şerlär oyın qılıb ulärni küzätibdilär. Küzätüvçilär ğärning äğzigä kelib yanä xäyrläşib öz izlärigä qäytibdilär. Rüstäm bilän şer ğär içigä kirib ketibdilär. Şer ğär içidä oqdek uçibdi. Oqtin-oqtin nä'rä tärtibdi. Uning nä'räsigä atrâfdän här xil âvâzlär eşitilibdi. Rüstäm atrâfdän keläyatgän âvâzlärni bilişgä qızıqıb:

-Ëy vâhşiy hâyvânlâr pâdşâsi, âvâzlâr qândây âvâzlâr? Bulârdân meni xâbârdâr qıl, -desâ, şer Rüstâmdân bu sâvâlni eşitib:

-Pâhlâvânim, bundây sâvâllârni berâdigân vâqt emäs. Sendân sorây mân, cimlik sâqlâb bâr. Bolmäsâ meni vâ özingni hâlâq qılâsân, -der êkân.

Yanâ yoldâ ketâr êkânlâr, gâh quşlârning säyrâşi, gâh mâzlu mlârning ingräşi, gâh çâqmâqlâr çâqıb mâmqâldirâq güldürâşi, gâh sâzlâr çâlinib bâzmlâr qıyırığı, gâh qızlârning yaqımlı aşûlâlâri eşitilibdi. Bundây âvâzlârni eşitgân Rüstâm yalinib sorâbdi.

-Meni bu vâqeälârdân xâbârdâr qıl.

Şer Rüstâmgâ ilticâ qılıb:

-Quyaş yeridâgi dostlâringizning hümâti üçün cimlik sâqlâng, -debdi.

Rüstâm râzi bolibdi. Lekin ğâr içidâ qârângılıkdân heç nârsâ bilib bolmâbdi. Äğâr şerning boynidâgi cünlârini mâhkâm uşlâmâgândâ, uning tez çâpişidân Rüstâm uçib ketişi turgân ğâp edi. Şu pây t şer:

-Ëy pâhlâvân, közingni yum. Qaçânki men "âç" demâğânimçâ açmâysân. Äğâr öz ıxtiyaring bilân bir iş qılıb qoysâng, öz dostlâring vâ mening dostlârim âldigâ cävâbgârsân, -debdi.

Rüstâm közlârini yumib, şerning boynidân mâhkâm quçâqlâbdi. Şer yanâ tezrâq çâpib şundây bökiribdi, Rüstâm bundây âvâzni birinçi mârta eşitibdi. Şerdân çıqqân tergâ Rüstâmning kiyimlâri ivib, suv bolib âqâ bâşlâbdi. Şer bir âzdân keyin toxtâb, Rüstâmgâ "tüş" debdi. Rüstâm közini yumğâniçâ şer üstidân tüşibdi. Şer "közingni âç" deb buyuribdi. Közini açsâ, Rüstâm tâğ tepâsidâ turgân emiş. Tâğning tepâsi nihâyatdâ keng vâ säyhânlik bolib, güllâr açilgân, mâysâlâr kökârgân bulâqlârdân tınıq suvlâr âqıb turgân êkân. Bu yerlâr xuddi bir bâğbân pârvâriş qılğândek körinâr emiş.

Rüstâm şerdân:

-Bu yerdâ kim yaşâydi? -deb sorâbdi.

Şer çârçâğânidânmi cävâb bermâsdân bulâq tâmân yüribdi.

Bârib bulâqdâ çömilibdi vâ yanâ öz hâligâ kelibdi. Bu mo'cizâdân Rüstâm acâblânbdi. Şer Rüstâmgâ qârâb sözlâbdi:

-Qulâq sâl, pâhlâvânim. Sirlârdân seni xâbârdân qilây. Yoldâgi säyrâşlâr, ingrâşlâr, bâzmlâr vâ bâşqâ âvâzlâr Quyaş yeridâgi insânlârgâ xâs èdi. Ulâr bir-birlârigâ şundây münâsâbâtdâ bolib, bâ'zılâriying ingrâşlâridân bâ'zılâr zâvqlânb işrât qılışâr èdi. İkkinçi sengâ “közingni yum!” dedim. U yerdâ sening dostlâringning hayati körinâr èdi. Mânâ èndi sen ulârning âldilârigâ bârib bilâsân. “Bu tâgdâgi bâğlâr kimniki” deding. Bu tâğ tilsimlângân. Bu yergâ insânlârdân fâqât sening qâdâming tegdi. Men vâ mening bâbâlârim şu yerni qorıqlâvçılârdır. Bizning âvlâddân bâşqâ şerlâr bu yergâ kelâ âlmâydilâr. Vâqtidâ öz ègâsi kelâdi. Büyük sirli tâğlâr tekis säyhân vâ bostânlârgâ âylânâdi.

Rüstâm nihâyatdâ qızıqıb:

-Ègâsi kim vâ qâçân kelâdi? -deb sorâbdi.

Buni sengâ äytiş qıyın. Bâbâlârimizning hikâyâlârigâ qârâgândâ: “quyaş bu zulmât yergâ öz nurini sâçgândâ kelâdi”, -deydilâr. Qâni qâhrâmân, öz sâfâringni dâvâm èttir.

-Men sengâ nişânâ berişim kerâk èdi. Nimâ berây? -deb sorâbdi Rüstâm.

Şer Rüstâmni yetâklâb, tâğning bir çetigâ âlib bâribdi vâ yuqâridân qırq gâzçâ âsilib tüşgân bâhâybât bir dârâxt ildizini körsätib:

-Mânâ şu ildizgâ âsilib yuqâri çiqâsân. Şu ildiz yanidâ kâvâk bâr. Şungâ yetgâningdâ şu kâvâkdân tuprâq âlib mengâ tâşlâysân. U tuprâq quyaş yerining tuprâğı hisâblânâdi. Mânâ şu tuprâqni nişânâ qilib âlib bârâmân, - Rüstâm quyaş yerining tuprâğı degân sözni eşitib, könglidâ dostlâri bilân quçâqlâşib körişâyatgândek âşiqıb xursând bolibdi. Lekin ildizgâ qândây qilib âsilib çiqışgâ häyrân bolibdi. Çünki ildizning pâstgâ âsilib tüşgân uçı Rüstâm turgân yerdân on gâz yuqâridâ tügâgân êkân. Şer Rüstâmning häyrânligini sezib:

-Üstimgâ min, âxirgi mârta seni säyahât qildirây, -deb üstigâ mindiribdi. Şer tâğ atrâfidân çâpib kelib ildiz âldigâ yaqınlâşgândâ Rüstâm

birdän ildizgä säkräbdi. Rüstäm ildizni quçaqlab yuqarigä örmäläbdi. Şer äytgän tupraqdän älib bir yengigä bäläb şergä täşläbdi vä şer bilän dostlarça xäyrläşib yuqarigä yol älibdi.

Quyaş yerining pähläväni täng ätär päytidä yer yüzigä çıqıbdi. Ätrâfigä qaräsä täniş ärçazâr körinibdi. U ildiz Rüstäm ätasi bilän birinçi märtä ärçazârgä kelgändä, çäl süyängän päst boyli yoğan ärçaning ildizi ekän. Rüstäm özi yatädigän supä üstidä änä äyiq kencä bälisini äldingi äyaqlari ärasigä älib, qäygu bilän başini qoyi sälib otirgänini köribdi. Közi birdän Rüstämge tüşib qalgän änä äyiq äväzi bariça ökirib yubäribdi vä Rüstämni öz bağrigä basibdi. Änä äyiq közidän yaş tökib sözläbdi:

-Sendän äyirilgänimizdän üç kün ötgäç, häkim yigitlari bilän kelib, ärçazârgä ot qoyib, bu yerdägilärning qol-äyaqlarini bağlab älib ketdi. Çopänlärning äytişlarigä qarägändä, bugün keçqurun xälqni yığıb, otinçilärni dârgä äsar emişlär.

Keçki päyt. Äyiq bilän Rüstäm şahärgä kelib qaräsä, keng mäydängä ädäm yığılgän emiş. Kimdir köz yaşı tökäyatgänmiş. Kimdir kömäkkä intilib, özini äciz bilib betäqät bolib ümidsizlik bilän cävdirärmiş. Kimdir kimxâb ton kiyib ät oynätib, dâr ätrâfidän ädämlärni häydärmiş. Kimdir “günähkâr”lärning dârdä tipirçiläşlarini tämäşä qılmäqçi bolib säyavän äravädä kelib turgänmiş. Dârning çäp tämänidä temir qäfäslär bär emiş. Bungä häkimning zulmigä qarşilik körsätgän yaki üy-cäylärini täşläb ketgän ädämlärning bälälari qämab qoyilgänmiş. Qäfäsägilärning hämmäsi yarim yalängäç, murgak bädänlari kömir singäri qaräyib ketgän emiş. Köpdän beri açlık vä täşnalikkä duçar bolgänlari üçün süyäklari bädänini yarib çıqqändek körinärmiş. Mänä şu mahbuslär ärasidä Sıddıq yamäqçinining qızı Zührä häm bär emiş.

Bir päyt kärnäylär çälinib, yasävullär yol açib, cällädlär bältä uşlägän häldä qollari ärqälärigä bağlangän, ränglari öçgän Rüstämning ätasi başlıq qırq yetti “günähkâr”ni dâr tägigä älib kelibdilär.

Qäfäsädägi yaş mahbuslär özlärining ätä vä änalärini täniş däd-färyad kötäribdilär. Bä’zi gödäklär özlärining cäccü gävälärini kötärişgä mädarlari kelmäy başlarini qäfäsge tiräb, eng songgi küçlärini yığıb, “Meni qutqaring

átacân!” degändek qollarini pãncärä árasidän uzätibdilär. Bir-birläri bilän xäyrläşib, dâr tägigä keläyatgän mähbuslär öz färzändläri qäfäsdä körüb, ulärning nãlişlärigä täqät qılä älmäy färyadgä färyad qoşibdilär. Zührä ikki qoli bilän qäfäs temirlärini uşläb, saçläri yayilgän, kiyimläri tilkä-tilkä bolgän, közläridän märvärid singäri yaşläri äqızib yıgläbdi. Mäydändä hâkim vä uning aträfidä bāylär, yüzbāşi, mingbāşi, dārbāşi vä bāşqā ämälärlä pārvāyi läläk serrāyib turāveribdilär.

Sälimbāy sāmān ätdä kelib, xälqqa şähär hâkimining günâhkārlärni dārgä äsib öldiriş toğrisidägi färmānini oqib beribdi. Kärnäylär çälinibdi. Cällädlär dārlärdän ärqānlärni tüşirib günâhkārlär boynigä bağläbdi. Sälimbāy zävqlänib, kümüş nāsçāvāğidän qoligä nās älib ätmäqçi bolgänidä küçli qol yelkäsidadän uşläb älib, ät üstidän ätib yubāribdi.

Yasāvullär Sälimbāyga hüçüm qılğän qolni uşlämäqçi bolgänidä, u qol här zärbä ikki-üç yasāvulni ägdärib turibdi. Cällädlär häyrän bolib, färmānini bāçärişgä şaşilgän äkänlär. Tosätdän başlärigä tüşgän yoğän soyil ulärni yerpärçin qılıbdi. “Günâhkārlär” özlärini cällädlär qolidän äzād qiläyatgän äyiqni körüb şädlänibdilär. Şu äradä kimdir “Sälimbāyni ätdän ätib yubārgän Rüstäm äkän” deyişi bilän “Rüstäm tirik, Rüstäm keldi” degän sözlär xälq ärasigä tärqälibdi. Tos-tāpālän bolib, ädämlär kim-kimligini bilmäsdän aräläşib ketibdi. Bir qänçä vāqt dāvām ätgän gälāyandän keyin ölgän ottiz cälläd, ikki yüz yasāvul, pāçaqlängän temir qäfäs vä Sälimbāyning cäsädidän bāşqā heç kim mäydändä qālmäbdi.

Här kim öz färzändini älib Rüstämga äfärin äytib, ärçäzār tāmān ketibdi. Äldindä bāräyatgän Rüstäm yanigä Sıddıq yamāqçi öz qızı bilän birgä bārib, xılmäyib, ähistä söz başläbdi.

-Xätirängizdä bārdir. Bir kün ärçäzārdä hikāya äytib beräyatgänimdä “xätin” kişi kelib qālib hikāyam çälä qālgän ädi.

Rüstäm oyläb turmäsdän:

-Xätirämdä ümr boyi säqlängän. Qäni, yol üstidä bolsä häm, hikāyaning dāvāmini äyting, -deb iltimās qılıbdi. Sıddıq yamāqçi köz qırı

bilän qızıgä qaräbdi. Zührä bir närsä sezgändik uyalib yergä qaräbdi. Sıddıq yamâqçı sözidä davâm etibdi.

-Änä oşä zâlimning zulmigä bärdeş qılıb öz vafâdârini intizârlik bilän kütgän qız qarşingizdä turgän mening Zühräm edi.

Rüstäm yalt etib, Zührägä qaräbdi. Uyalgän Zühräning anâr singäri qızargän yüzlärini körüb, Rüstäm özidä acâyib bir his sezibdi. Bunday hisni häyatidä birinçi märtä başidän keçirgäni üçün söz tãpãlmäy cim turib qãlibdi.

Sıddıq yamâqçı Rüstämдän söz kütär ekän.

Rüstäm bir närsäni eslägändek:

-Hä, äytgändek bu kişining pähläväni kim vä qäyerdä? -deb soräbdi.

Sıddıq yamâqçı Rüstämдän tört qädäm çetrãqdä bütün väqeädän xäbärdär bolib keläyatgän Rüstämning ätäsigä imã qılıbdi. Ulär bir-birlänigä qaräb cilmäyişibdi:

-Zühräning pähläväni kimligini bilmâqçı bolsängiz “Bu kişining pähläväni kim?” deb soräyatgän ädämning özi, -debdi.

Rüstäm ädingä täşlägän qädämini toxtätib ätäsigä qaräbdi. Çäl Rüstämning bergän sävãligä qäytärilgän cävãbni täbässüm bilän täsdiqläbdi.

Täng şamãlläri ğırilläb arçälär ärasidä esär, arça yaprãqläri esä öz säyalärigä kelayätgän dostlärinä älqışlär ekän. Bir qänçä väqtdän beri cimlik hükm sürgän arçazär şädlikkә tolibdi. Zulm körgänlär, älämdiydälär Quyaş yerining pähläväni yetäkçiligidä äzäd hür, gözäl häyat keçirä başlãbdilər.

35.SÄVDÄGÄR OĖLI

Bär ekän, yoq ekän, aç ekän, toq ekän, qädim zämãnlärdä bir şähärdä bir bädävlät sävdägär bär ekän, bu sävdägär tolib-täşgän, dävläti häddän

âşgân. Bu sävdâgârning bir qızı, bir ođli bâr êkân. Sävdâgâr ođıl, qızını yaşlıgıdâ maktâbgâ beribdi, ikkâvi hâm oqıb müllâ bolibdi.

Künlârdân bir kün sävdâgâr sävdâgâ yürşidân, câhânni gâşt qılışidân oşâ zerikib qâlibdi. Ođlini maktâbdân qâldirib äytibdi:

-Bâğdâ açılğân gülüm, çämändâ säyrâgân bülbülim, fârzândim-cânu dilim, êndi sen yigit bolib qâlding, oqıb âq-qârâni tâniding, êndi hâr nârsâgâ äqling yetâdi, bâlâm, sen câhângâştâ bol. Bu mävkun sävdâgâ sen bâr. Kârvânbâşigâ qoşıb yubâramân. Sen meni közim bolib bârâsân, tāmâşâ qılıb kelâsân, -debdi. Ođli:

-Ätâ, nimâ xızmat buyursângiz bir täyyar, -debdi. Şundâ sävdâgâr ođlini kârvânlârning bâşlıđı Häsângâ tâpşiribdi.

-Bu säfâringizgâ ođlim bârâdi, âq yol bolsin, -deb fâtihä beribdi. Ođli sârpâlârni kiyib, âq tulpâr âtini minib, kârvângâ qoşilibdi. Sävdâgârning kârvâni ketişgâ qozgâlibdi. Kârvânbâşi Häsân sävdâgâr ođligâ toqsân tirkâvli sürüg tüyalârgâ zeru-zâbârlârini ârtib, yolgâ sâlibdi. Häsân sävdâgârni ođli bilân ikkâvi qäytib kelgünçâ qıyamâti äkâ-ükâ tutunibdi. Şundây qılıb, bulâr yol târtib, suvsiz çöldân ötâlmâbdilâr. Yolgâ âlib çıqqân suvlârni tāmâm bolib qâlibdi.

Sävdâgârning ođli kârvânbâşi Häsângâ qarâb:

-Suvingiz bârmi? -deb sorâbdi.

Qarâsâ yoq, neçâ kârvânlârdân sorâbdi, suvimiz tāmâm boldi, mänzilgâ yetâlmâdik deyişibdi. Sävdâgârning ođli yamân suvsâb, hâlsiz bolib qâlibdi. Kârvânbâşi Häsân äytibdi:

-Ükâ, êndi çidâş kerâk, mänâ körinäyatgân tâğ. Şu tâğning ârqâsidâ dârya bâr, nâsib bolsâ, bârrib suv içâmiz, -deb könglini kötârib qoyibdi. Şundây qılıb, kârvânlârgâ qızılqum, qarâqumdân ötişlik cüdâ mâşâqqât bolibdi. Sävdâgârning ođli suvsâb, kârvânlârdân suv sorâb, kârvânning ârqâsidân ketâveribdi. Tâğ hâli uzâq êkân. Sävdâgârning ođli qarâsâ, bâşqâ tāmândâ qarâyib dârâxt körinibdi. Şundâ sävdâgârning ođli äytibdi:

-Kel, bulärning közini çälğitib turib cönäy, bulär yol bilän bäräversin. Men şu köringän därextning äldigä bärämän. Suv bolsä içib älib, bulärgä yetib älämän. Ätimni tezlätsäm, äldidän çıqıb älämän, çünki suv bär cäydä därext bolädi. U köringän täğdän bu därext yaqın-kü, -deb, cönäb qalıbdi. Täng ätgändä därext äldigä yetib kelib, qaräsä därextzâr, bir yağı toqayzâr emiş. Suv içämän, deb ıntıq bolibdi, kelib körsä, därext kävägining içidä bir çäşmäni köribdi, sekin bärrib çäşmägä qarägän ekän, çäşmäning içidän ğäyibänä bir ävâz kelibdi: "Erkek bolsä äyal bolsin, äyal bolsä erkäk bolsin" debdi.

Şundä sävdägärning oğli özining tärzigä qaräsä, ärqäsidadä säçi toplanib turgän bir çirâyli qız bolibdi. Özigä özi häyrän qalıbdi, kelgänigä köp puşaymän qılıbdi. Endi men kervänlärning äldigä bu ähväldä qändäy bärämän deb yığläb-yığläb, ätini minibdi, äncä yol yürüb, bir täğning däreşigä kiribdi. Äcâyib bir kättä ğärni köribdi. Kel, debdi özigä özi, şu äcâyib ğärning häm bir hisläti bärdir. Nimä bolsäm şu ğärning içidä bolämän deb, qâzıq ätini ğärning äğzigä bäläb, başqa yaqdän eşiting.

Bir mämläkätdä bir pädşâ bär ekän. Bu pädşâning yetti xätini bär ekän. Bulärning bir äntäsidadän häm bälä körmägän ekän. Künlärdän bir kün pädşâ, mirişkâr ävçilär bilän, yav-yarâğını älib ävgä cönäbdi. Bulär yol tärtib bir därya boyigä kelibdilär. Pädşâ äytibdi:

-Däryadän ötib täğ kiyikläri ävläş keräk. -Şundäy qılıb, ätlärini däryagä sälib, yol tärtib bäräyatgän ekänlär, täğning däreşigä kiräyatib äq tulpâr ätgä közlari tüşib qalıbdi. Pädşâ ğärgä tāmän ätini buribdi. Bärisi birläşib ğärning äldigä kelib qaräşsä bir tulpâr ät bälängän, ğärning içidä bir çirâyli qız otiribdi.

Pädşâ qızdän soräbdi:

-İnsmisän, cinsmisän, pärizädmisän, ädämzädmisän? Bu ğärning içidä nimä qılıb turibsän?

Şundä qız äytibdi:

-Ëy täqsircân, nimäsini soräysiz, ins häm emäsmän, cins häm emäsmän, ädämzâdmän. Mening ähvâlimdän eşitsängiz, äytäyin, - debdi. Şundä qız söz başlâbdi:

-Men bir şähärdägi sävdägärning qızı edim, âtamning bittä yalgızı edim. Âtam meni erkäkçä kiyintirib, âlämni bir tãmâşä qıldirib kelây, -deb kârvânläri bilän qoşib, meni şikârgä âlib çıqqân edi, men säyahatgä qızıqıb qâldim, şundäy qılıb, bir neçä kün yol yürüb, âzginä emäs, mol yürüb, qızılqum, qârâqum degän çölgä kelgän edik, sâni sänâğı yoq, sânsiz qârâqçılär âtrâfimizni orâb âldi. Nârsälärni olcä qıldı, mening âtim qârâqçilärgä tutqıç bermäy, âlib qâçib, şu câygä âlib keldi. Äzrâq nân, türşägim bâr edi, u häm siz kelmäsdän âldin tãmâm bolib qâldi. Xudâ sizni yetkâzdi.

Şundä pâdşâ:

-Bir şähärning pâdşâsimän, ägär men seni âlib bârsäm, nikâh qılıb âlsäm, yetti xâtinim bâr, seni säkkizinçisi qılsäm qâbul qılâsänmi? -debdi. Qız äytibdi:

-Siz bir şähärning pâdşâsi bolsängiz, meni bu ğârdän âlib bârib toy qılıb âlsängiz, negä bârmäs êkänmän, tegsäm häm sizdäy pâdşâgä tegärmän, bâramän, -debdi.

Şundä pâdşâning dimâğı benihâyat çağ bolib, ävçi mirişkârlärigä:

-Bizning ävimiz bitdi. Sizlär keçgäçä äv qılıb bârärsizlär. Êndi biz buni âlib êlgä qäytämiz, -debdi. Ävçi mirişkârlär häm:

-Bizning häm ävimiz bitdi, dimâğımız çağ boldi. Biz sizsiz äv qılmäyimiz, biz häm ketämiz, -debdi.

Şundäy qılıb, pâdşâ qızni ğârdän çıqärtiribdi.

Qız özining âtini minibdi. Pâdşâ ävçi mirişkârläri bilän birlikdä qızni iyartib mämläkätigä rävânä bolibdi. Däryadän ötib, şähärgä yetibdi, pâdşâ qırq keçä-kündüz toy qılıb, qızgä üylänibdi. Kündän kün, äydän äy ötib, qızdä hâmilä pâyda bolibdi. Şundä pâdşâ, vâzirläri bilän mäslähät qılıb:

-Vazirlarim, özlaringgä mä'lum yetti xâtin âldim. Bâlâ körmâdim. Bu xâtinimdän bâlâ körâdigängä oxşâdim. Êllik yetti yaşimdä xudâ qızmi, oğilmi berâdigängä oxşâydi. Men ya sevinib ölâmân, yaki qorqıb ölâmân. Êndi men tâğ ârâsigä bârib turâmân, mânzil-mâkân qılâmân. Kim süyünçigä bârsä, nimä desä âgzidân çıqqânini mühâyya qılâmân, -debdi.

Pâdşâning bu mäslähâti väzirgä mä'qul tüşibdi. Pâdşâ bâş väzirigä pâdşâligini berib, yav-yarâğını, ât-âncâmini âlib ketişgä hâzirlänibdi. Pâdşâning äyyar mästâni bâr êkân. Pâdşâ şu äyyar mästân kâmpirni âldigä çâqırıp şundây debdi:

-Men tâğ ârâsidägi mâkânimgä bârâmân, kiçik xâtinimning ıxtiyari sendä. Bir gâp bolsä sendän körâmân. Ägâr xâtinim tuğsä, özing xâbârdâr boläsän. Xâtinimning âldigä yetti kättâ xâtinlârimning birântäsi hâm kirmäsın. Ägâr bir gâp bolgündây bolsä, sening bâşing ölimdä.

Şundây qılıb, pâdşâ şâhârdän çıqıb cönâbdi.

Pâdşâning xâtini toqqız ây, toqqız kün tolib, tuğış vâqti yaqınlâşibdi. Äyyar mästân mâmâligini qılıb, bir çöri qızni xızmatgä sâlib, bâşqâ heç kimni kirgizmây qarâbdi. Pâdşâning xâtini bir oğıl tuğıbdi. Gödâkning bir kâkili zâr, bir kâkili tillâ. Äyyar mästân çâqâlâqni kârpeçläb âlibdi vâ pârvarış qılâveribdi. Çöri qız xızmatini qılıb yürâveribdi. Bâşqâ heç kimni korğängä kirgizmâbdi. Änä êndi künlârdän bir kün çöri qız âtä-ânâsini körüb kelişini pâdşâning xâtinidän sorâbdi, pâdşâning xâtini ruxsât beribdi. Änçâ tângâ pul beribdi.

-Bâr, âtä-ânângni körüb kel, bulârni âtä-ânânggä berib kel, xâyallâmây, keçgä qâlmây kel, -deb cävâb berib yubâribdi.

Änä êndi çöri qız âtä-ânâsining külbâsigä bârib, ulârgä tângâ-tillâni berib: "Ätâcân-ânâcânlâr, siz mânâ bulârni xârclâb yatâveringlâr, mengä işlâring bolmäsın, meni pâdşâning xâtini "tezdän qäytib kel", deb yubârgân. Otirişgâ vâqtim yoq. Men xızmatdä, debdi. Ätä-ânâsi munçâ tângâ-tillâlârni körüb, dimâğı çâğ bolib:

-Bâlâm, bâr, seni pâdşâlikdä êgâning âldingdä, xızmatıngni qılâver, -deb cävâb berib yubâribdi.

Çöri qız sevinib, üydən çıxıb, şahar rəstələrindən ötib kəlyatgənində, qərəsə, sənsiz tuyağlar şahərgə kirəyatibdi. Bir başdan saraylārgə tūşəyatibdi, məli-mətəsini tūşürəyatibdi, saray toləyatibdi, başqəsīgə kirəyatibdi, neçə saray bolsə bərigə bu kərvānlər kelib kirəyatibdi, ərqəsi yanə tirkəlib kəlyatibdi, şundə çöri qız bunday qərəsə dāvləti tolib tāşgān, pādşālikdən hām əşgān. Qız bunday dāvlətli kərvānlərni heç körməgān əkən. Ulərni tāmāşə qılıb, qarəb künni keç qılıbdi. U pādşāning xātiniğə kelib:

-Keçgə qālgāningə urişməng, bekəçəyim. Men ata-ənəmni körib, pullərini berib, bir piyalə çay içgünçə hām turməy, qəytib şahar köçəsindən kəlyatgən edim, qarəsəm, büvüşim, birəm tuyaçı kərvānlər kelib, saraylārgə tūşəyatibdi. Neçə saray bolsə toləyatibdi, ərqəsi üzilməy yanə kəlyatibdi. Tāmāşə qılıb keçgə qāldim, -deydi.

Pādşāning xətini çöri qızning sözini təkrərlətib qulāq sālībdi. Çöri qızning sözindən bu kərvānlər oşə səvdəgər atəsi yubərgān Həsən başlıq kərvānlər əkənligini bilibdi. Şundə pādşāning xətini, çöri qızgə yanə ənçə təngə tillələrni bir nərsəgə orəb beribdi.

-Mənə bulərni hām əltib ata-ənəngə ber, gəpləşib qālmə, tezdə üydən çıxıb kərvān tūşgān saraygə bār. Sekin birəntəsini körsəng "Kərvānləringizning başlığı Həsən akə kim, deb sorə. "Men, nimə işing bār" desə, sen qarəməy tezdə kel, siringni birəv bilməsin, -deb təyinləb yubəribdi.

Ənə əndi kənizək heç kimgə bildirməy cənəb qālibdi. Təngə-tillələrni əlib bərib ata-ənəsīgə berib:

-Meni işim zərur, otirişgə vāqtim yoq, -deb çıxıb ketib, şahərdəgi kərvān saraylārning birigə kirib bərayatgən əkən. Qərəsə, bəlxənə zinəsindən bir moylāvli, bəsmə çəkmən kiyyən adəm tūşəyatgən əkən. Çöri qız undən əstə sorəydi:

-Kərvānləringizning içidə Həsən akə degən kim?

Şu adəmning özi Həsən akə əkən.

-Men, nimə işing bār, -deydi Həsən kərvānbəşi.

Çöri qız Häsän äkä bärliğini bilib, ärqäsığä qärämäy, säräydän çıqıb, cönäb qalıbdi. Ärqäsıdän:

-Şaşmä, şaşmä nimä işing bär? -deb Häsän qäräb qalıbdi. Çöri qız körinmäy ketibdi. Häsän xävätir qılıb, sävdâgärning oğlini yoqâtğani eşığä kelib, änçä oylab qalıbdi.

Sözni çöri qızdän eşitin. Çöri qız pädşâning xâtini äldigä kelib:

-Kärvänlärning başlığı Häsän äkä bär êkän, -deb xäbär qılıbdi. Şundä pädşâning xâtini çöri qızgä täyinläbdi:

-Ëndi sen mengä bir xızmat qıläsän, säräygä bär. Oşä körgän Häsän äkägä, ästä äytäsän, "Sizni pädşâlikkä çäqırışyapti. Äyal kiyimini kiyib, ärqängizgä säç qılıb, päränci-çäçvângä orälib kelär êkäsiz" deb äyt, uni birgä älib kel, heç kim bilmäsın, -deb täyinläbdi.

Çöri qız bärrib, Häsän kärvänbaşığä uçräbdi-dä :

-Sizni pädşâlikkä çäqırışyapti, -debdi.

Häsän äkä täzä qorqıb, rängi bozärib ketibdi. Çöri qız:

-Qorqmäng, büvüşim täyinläb yubärdilər, iyartib älib kel, deb -debdi. -Äyal kiyimini kiyib, ärqängizgä säçpöpük qılıb, päränci-çäçvângä orälib bäräsiz, sizgä büvüşimning ikki äğiz sözläri bär, äytärmışlär. Yanä qäytib keläsiz, -debdi.

Häsän äkä täzä xävätirlänibdi.

-Ëy räbbim, bu qändäy sir boldi. Äyal libäsi bilän kel degän. Mäyli, bäräm bäräyin, -deb Häsän kärvänbäşi äyal libäsini kiyib, ärqäsığä popäk qılıb, päränci-çäçvângä orälib, çöri qızgä iyarib, pädşâlik mäkänigä kelibdi. Şundä bu sirni äyyar mästän bilibdi. Üygä kirişlikkä ruxsät bermäbdi. Şundä pädşâning xâtini kämpirgä äytibdi.

-Täşqärigä çıqıb turing bu kirsın, bizning mämläkätimizdän kelgän qarındâşimiz bolädi, -deb, çöri qızni häm bir işgä buyurib, bu äyal libäsi kiyib kelgän kişi bilän pädşâning xâtini sühbät qurib turgän päyti, täşqäridän äyyar mästän xäbärdär bolib, qulâq sâlib turibdi. Şundä pädşâning xâtini kelgän kişigä qäräb äytibdi.

-Kärvänlär cähängäştä bolädi. Bir hikâya qılıb bering.

Häsän äkä äytibdi:

-Bizlär cähängäştä bolgänimiz bilän sävdä işidän başqa heç baläni bilmäymiz, siz hikâya qiling, -debdi. Pädşaning xätini bolsä:

-Men hikâya qilämän, siz qulâq sâlib turing, -hikâyasini başläbdi: - Men bir şähärdä bir bädävlät sävdägärning bäläsi èdim. Ätäm meni mäktäbgä berdi, müllä qıldı. Künlärdän bir kün ätäm meni, oqışimdän qâldirib Häsän degän kärvänbaşigä qoşib, sävdä işigä şiqârgä çıqardı. Yol yürüb, suvsiz ärä çöl yürüb, qızılqum, qâraqum degän çöldän aşâlmäy, hämmäning suvi birdän qurib sâb bolib qâlgändä men Häsän äkädän häm suv sorädim, uning häm suvi qâlmägänidän mengä Häsän äkä äytidi:

-Mänä köringän tägning ärqäsidadä suv bär. Men bolsäm kärvänlär ärqäsidadä qâlib, bir därextni körib tägdän bu yaqın, suv bär cäydä därext bär, suv içib bulärgä yanä yetib älämän, deb kärvänlärning közini şämğälät qılıb, ulärdän ayrilib, köringän därextgä bärdim, suvsäb bärüb därext kävägidägi çuqurgä qaräsäm, gäyibdän bir ävâz çıqdi: "Èrkäk bolsä äyal bolsin, äyal bolsä èrkäk bolsin", degän. Men özimning tärzimgä qaräsäm ärqämdä sâç, çirâyli qız bolib qâlibmän. Bärögänimgä puşäymän qılıb, ätimni minib yolgä çıqdim. Äldimdä gâr päydä boldi. Nimä bolsäm şu gärdä bo, deb gärning ägzigä ätimni bâylib, gärning içigä kirib, täkdirimgä tän berib, başgä tüşgän sävdägä könib yatgän èdim, bir vâqt bir pädşâ ävçi mirişkârläri bilän ävgä çıqqän èkän. Meni üstimgä bärüb qâldi.

-İnsmisän, cinsmisän, ädämmisän, -deb sorädi,

Men äytdim:

-Men ins häm, cins häm emäs, ädämzädmän, bir şähärdän şikârgä çıqqän sävdägärning qızımän, ätäm meni özi bilän birgä şikârgä älib çıqdi, èrkäkçä kiyinib äq tulpâr ätgä mindirib qâraqum qızılqumdan aşib kiläyatgändä bizni qarâqçilär tälädi, narsälärni olcä qıldı. Ätim meni qarâqçilärdän qutqärib şu gärgä älib keldi, -dedim. Pädşâ: "Seni älib bärüb toy qılıb älsäm tegäsän mi?" -dedi. Men räzi boldim, şundäy qılıb, meni

pâdşâ ğârdân âlib kelib qırq keçâ kündüz toy berdi. Şundây qılıb, hâmilâdâr boldim, Padşâ:

-Qız tuġsâng, sevinçigâ bârgân kişigâ baş-âyaq sârpâ berâmân, oġıl tuġsâng kâttâ bolsâ ornimgâ pâdşâ qılâmân, -deb pâdşâ şikârgâ ketdi. Men oġıl tuġdim. Bir kâkili tillâ, bir kâkili zâr. Oşâ âtam sizgâ qoşib yubârgân ükângiz men bolâmân, -debdi.

Hâsân âkâ hâng-mâng bolib qâlibdi. Şundâ pâdşâning xâtini âytibdi:

-Ëndi sizning men bilân işingiz bolmâsin, nimâ bolsâm boldim, işingiz bitib mâmlâkatimgâ qâytsângiz âta-ânâmgâ sâlâm âyting, -deb kelgân pârâncilik kişini çiqârib cönâtibdi. Bu sirdân äyyar mâstân xâbârdâr bolibdi. Hâsân kârvânbâşi bolsâ, bundây bolgân bolsâ, èndi men hâm u şâhârgâ bârmâymân, bu qızıq âhvâlâni uning âtasigâ qândây bârib âytâmân deb, tüyalârdâgi zârizebâr mâtâlârne sâtib, pulni qâpgâ sâlib qırq tüyani özi âlib, qâlgânlarini kârvânlârgâ bölâib berib, Hâsân âkâ başqâ şâhârgâ ötib, hâmmâsi başpânâsini tâpib, üylik, câylik, rozġârlâk, bâlâ-çâqâlik bolib yürâversinlâr.

Ëndi sözni äyyar mâstân kâmpirdân eşiting.

Äyyâr êrkâk tâvuşini eşitgânigâ, pâdşâ xâtinidân xâvâtir qılıb, fe'li âynibdi, süyünçigâ özim bârây, deb piyadâlâb yol târtâdi. Äyyârning yürüşigâ uzâq yol yaqın bolibdi. Dâryadân duâ-câdu bilân köprik qılıb ötib, pâdşâning turgân mâqânini tâpib bâribdi. Kâmpirni körib pâdşâ hâvlıqıb qâlibdi. Sevinçigâ äyyârning özi keldi. Şundâ äyyar mâstân nâfâsini râstlâb, pâdşâgâ qarâb:

-Tâqsircân, bir qâşıq qânimdân ötsângiz âytâmân, -debdi kâmpir.
Pâdşâ:

-Ötdim, âyt, -debdi.

Şundâ äyyar âytibdi:

-Tâqsir pâdşâhim, êsân, âmân xâtining bir kâkili tillâ, bir kâkili zâr oġıl tuġdi. Yetti kâttâ xâtining hâm, kânizlârning birântâsi hâm içkâri kirgâni yoq. Hâttâ bilgâni hâm yoq. Bir kün xâtining âldigâ bir niqâbli mehmân keldi, men u mehmânni kirgizmâgân êdim, xâtining meni tâşqârigâ çiqârib,

“bu mehmân mening qarindâşim bolâdi”, deb aytdi. Äyal libâsini kiyib kelgân niqâbli mehmân içkâridâ xâtiningiz bilân ânçâ mähäl sühbât qılışdi. Men tâşqâridân pâylâb, qarâb turgân edim. Qulâq sâlib eşitdimki, u kelgân niqâbli mehmân tâvuşî êrkâk tâvuşigâ oxşaydi. Xâtiningizdân xävâtir qılıb, sizni xâbârdâr qılışgâ yetib keldim, -debdi.

Pâdşâ bu sözlârne tingläb âlib, birdân dârgâzâb bolibdi. Özi âldin, hâmrâhlâri ketin mâmlâkâtgâ kelibdi. Qılıçini yalângâçläb xâtiningiz âldigâ kirib, gâzâb bilân:

-Kelgân niqâbli mehmân kiming bolâdi? Äyt, bolmäsâ bâşing ölimdâ!
-debdi.

Şundâ xâtini äytibdi:

-Bir qâşiq qânimdân ötsângiz äytämân.

Pâdşâ:

-Ötdim, -debdi. Şundâ qız hikâyasini bâşläbdi:

-Men âsli bir mâmlâkâtdâ bir bädâvlât sävdâgârning oğlimân. Ätâm meni oqışdân qâldirib, êndi sen sävdâ işini örgân deb, Hâsân âkâ degân kârvânbaşigâ meni qoşib yubârdi. Şundâ ânçâ yol târtib qızılqum, qarâqumgâ yetib keldik. Suvimiz sâb boldi. Men bir top qarâ dâraxt körib kârvânlârgâ bildirmây “suv bâr câydâ dâraxt bolâdi”, suv içây deb, âtimni sürib kelib qarâsâm, dâraxtning kâvägidâ bir çuqur çâşmä bâr êkân. Çâşmäning içidân gâyibdân âvâz keldi: “Êrkâk bolsâ äyal bolsin, äyal bolsâ êrkâk bolsin”, dedi. Men özimni târzimgâ qarâsâm ârqâmdâ sâç, çirâyli qız bolib qâlibmân. Keyin özimni hâlimgâ özim häyrân boldim-dâ, âtimni minib, tâkdirimgâ tân berib, bir gârning içidâ yatgân edim, xudâ sizni yetkâzdi. Men qız emâsmân, sävdâgârning oğlimân, işânmäsângiz men hâm bittâ âtni minây, siz hâm bir âtni mining. Ägâr men qâçsâm, âting. Oşâ top dâraxtli çâşmäning boyigâ bâräylik, -debdi.

Şundâ pâdşâ bu sözni mâ'qul tâpibdi. Xâtini bir âtni minibdi, pâdşâ yav-yarâğini xurcunigâ sâlib, âvgâ bâräyatibimiz degândây bâhânâ qılıb, yol târtibdi. Xâtin çâşmäni körsätibdi. Pâdşâ qarâgân êkân, gâyibdân âvâz kelibdi: “Êrkâk bolsâ äyal bolsin, äyal bolsâ êrkâk bolsin!”

Pâdşâ özining târzigâ qaräsâ ârqäsidadâ sâçi, çirâyli qız bolib qâlibdi. Pâdşâ häyrân bolibdi. Xâtini häm çâşmäni boyigâ bârib qarâgân êkân, yanâ ğâyibdân âvâz kelibdi. Şundâ pâdşâning xâtini âsli hâligâ kelibdi. Pâdşâ bu sirdân yamân uyalib, şübhälänib, yanâ âsli hâlimgâ kelämân, -deb çâşmäning boyigâ bârib qarâgân êkân, çâşmädân tâvuş çıqmâbdi. Şundâ bulâr mäslätni bir qılıb, bu sirni birâvgâ bilmâslikkâ ähd qılışib, ikkâvi bâşigâ niqâb târtib, âtini minib, pâdşâlik makânigâ kelibdilâr. Şundâ yigit niqâb içidâ, pâdşâning ornigâ otirib, nimâ ârz bolsâ, nikâb ârqâli bildirib neçâ künlâr toy berib qızni yigit nikâh qılıb âlibdi. Äydân ây, yildân yil ötib qızning boyidâ hâmilâ päydâ bolibdi. Äyi-küni tolib, bu qız bir oğıl tuğıbdı. Ênägâ bârib bu bälâni häm târbiya qılâveribdi. Äldingi qızning oğli bir kâkili tillâ, bir kâkili zâr beş yaşgâ kirgân bolsâ, ikkinçi qızdân bolgân bälâ üç yaşgâ kiribdi. Bälälâr ösäveribdi. Bu sirni êr-xâtindân bâşqâ heç kim bilmâbdi. Künlârdân bir küni pâdşâning xâtini pâdşâgâ äytibdi:

-Keling êndi, men sizdân râzimân. Siz häm mendân râzi boling. Êndi men xâtin bolib yürışdân zerikdim. Men sizni nimâ desângiz râzi qılây, xâzinädân xâhlägäningizgâçâ tillälâr âling. Oğlingizni häm âling. Mening oğlim özimgâ qâlsin. Yüring, heç kimgâ bildirmây yanâ çâşmäning boyigâ bâräylik. Bârib çâşmägâ bir qarây, zârâ âsli hâlimgâ kelsâm. Siz häm öz yurtingizgâ cönäng. Ätä-ânängizni körüb murâdingizgâ yeting. Men häm âsli hâlimgâ kelib pâdşâligimni qılây, -dedi.

Bu sözgâ pâdşâ râzi bolibdi. Heç kimgâ bildirmây pâdşâlik dâvlätidân bir xurcun tângâ-tillâni âlib, bir kâkili zâr, bir kâkili tillâdân bolgân bälâsini häm âlib, ümrâd yetädigân dâvlât bilân, fârzândi bilân âq tulpâr âtini minibdi.

Pâdşâning xâtini häm niqâb bilân âtini minib: -Ävgâ cönäyatibmiz, -deb bildirmây, cönâb qâlibdi. Özlâri körgân bir tüp dâräxtli çâşmä boyigâ kelibdi. Şundâ pâdşâning xâtini âsli hâlimgâ kelämânmi, deb âtidân tüşib, çâşmäning boyigâ kelib qarâgân êkân, ğâyibdân âvâz kelibdi: "Êrkâk bolsâ äyal bolsin, äyal bolsâ êrkâk bolsin". Bir vâqt pâdşâning xâtini âsli hâligâ kelibdi. Äyal êrkâk bolibdi. Yigitgâ qarâb äytibdi, "Sen häm bir bâr qarâ", -debdi. Yigit qarâbdi... Çâşmädân bâşqâ tâvuş häm çıqmâbdi. Şundâ bulâr

xäyrläşibdi. Pâdşâ öz mämläkätigä bärrib, niqâbini âlib pâdşâligini süräveribdi.

Ëndi sözni sävdâgärning oğlidän eşiting. Tolib tâşib, oğlini âldigä mindirib, häya-hu deb, öz mämläkätigä qarab rävnâ bolibdi. Yol yürüb, yol yürsâ häm mol yürüb qızılqum, qârâqumlärdän ötib, mämläkätidän çıqıb kelgänigä yetti yil bolgänidä yurtini izläb tâpibdi. Ätä-änäsining qorğänini dâräkläb bärribdi. Biräv sävdâgärning hävlisini körsätibdi. Şundä yigit ätdän tüşib, oğlini tüşirib, dârvâzasini taqıllätibdi. Änçä mahäl ötib içkäridän bir kâmpir çıqıbdı:

-Kim, -debdi. Täşqäridän yigit änäsining tâvuşini eşitib: -men, sävdâgä ketgän oğlingiz bolämän, -debdi. Dârvâzani änäsi açıbdı. Yigit qaräsä änäsining ikki közi kör bolgän. Änäsi:

-Bälämmisän, sening häcringdä sävdâgär ätäng ölib ketdi, singling häm bir dämlägä turmuşgä çıqdi. Seni äcäli yetib öldi deb eşitib, yığläy-yığläy ikki közim kör bolib qâldı, -debdi.

Şundä içkəri kirib etägi bilän änäsining közini ärtibdi, änäsining közi yarqırab açilib ketibdi. Änäsi oğli bilän körüşib:

-Älämdä tirikmisän, oğlim? -deb boyläridän äylänibdi. Änäsining bir Muzäffär degän yetim oğli bär êkän. Ätläрни bâylab, tilläläрни içkärigä âlib otirib bäläsini âldigä âlib akäsi bilän hâl-ähvâl soräşibdi. Änäsi äytibdi:

-Bäläm, bälängning änäsinim nimägä âlib kelmäding?

-Änäsi kelmädi, yurtidä qâldı.

İçkəri kirib, täşqəri çıqıb bäläsini änäsi qarab bekârçilikdän bir neçä kün yürüb, zerikib qâlibdi. Künlärdän bir kün änäsi äytibdi:

-Bäläm, bekârçilikdän zerikib qâlding. Ëndi ätängning şähärdä kattä bir dökäni bär, bäzzâzlik qılıb, işingni yüritäver, -deb kälitni qoligä beribdi.

Änä ändi sävdâgärning oğli yetim Muzäffär bilän bärrib, şähärdägi dökänni açib, sävdäni yüritäveribdi. Şähärdä qaçän kattä sävdâgärning dökäni açilsä, başqä dökänlärdä sävdä bolmäs êkän. Çünki bu dökändän ädämning cänidän başqä nimä desä tâpilar êkän. Üç dänä gävhar şämçirâq häm bär êkän. Sävdâgär oğlining bäzzâzlik dökänidä pärdäsi bär êkän. Bu

pärdä kärämätli êkän. Qaçän dökängä bazzâz kirsä, açilär êkän. Açilgän vâqtdä sävdâsi yürişib ketäverär êkän. Şundäy qılıb, sävdâgärväççäning kündän kün işi yürişib ketäveribdi. Künlärdän bir küni sävdâgärväççä yetim Muzäffär bilän ertäläb kelib dökän açibdi. Muzäffärçä esä bazzârdän göşt-yağ, gürüç âlib berib:

-Bârib büvinggä äyt, qeçqurungä şirin täâm täyyarlâsin. Özing tezdä qäytib kel, -deb üygä cönätibdi. Özi dökänning içigä kirib, pärdäni açmäy bir nânuştä qılıb âläy, deb turgän êkän, äsmändän üçtä kök kâptär uçib kelibdi. Pärdäni açib, içkäri kiribdi-dä, pärdäni yapib yerdä bir yumäläb üçtä çirâyli pärizâd qız bolibdi.

Bulärning cämâlini sävdâgärväççä körüb ängräyib qalıbdi. Pärizâdlär bazzâzgä qaräb, "törämsiz-begimsiz" deb qâşini qâqıb, közini süzib, bazzâzning äqlini âlibdi.

-Bizlär xäridärmiz, -deb u-bu närsäni qoli bilän körsätäveribdi, mänä bu topini âling, buni âling, uni âling, deb kötärgäniçä mäl âlibdi. Gävhäri şämçirâğını häm qoşib âlib, sävdâsini qılıb, pärizâdlär munça berämiz pulini üyimizdän bârib âlib keläsiz, -deb turışğänidä Muzäffär kelib qalıbdi. Sävdâgärväççä ungä:

-Bâr, oğlim, sen bârib bulär âlgän närsälärning pulini âlib kel, -deb pärizâdlärgä Muzäffärni qoşib yubâribdi. -Men bârâlmäymän, häzir sävdâ qilämän, dökänni täşläb kündüzi birän cäyğä ketmäymän, darrâv kel, -deb qalıbdi. Pärizâdlär kelişdä kök kâptär bolib kelgän bolsä, ketişdä niqâb tårtib, bäläni iyartib, bazzâzlik dökänidän çıqıb ketibdi. Bazzâz bolsä duâyı fätihäni betgä tårtibdi. Pärdä açilibdi, dökänning âldi xäridärgä tolib ketibdi. Hä, mengä undän bering, mengä bundän bering bolibdi. Bazzâzning häm qoli qoligä tegmäy quyuyq sävdâ qılıbdi. Başqä dökänlärning âldidä heç kim qalmäy, ağzi açilgän xäylävâtdäy bolib qalıbdi. Çaqä-çuq sävdäni bazzâz äkä qiläversin. Êndi sözni pärizâdlärdän eşiting.

Pärizâdlär bazzâzning yetimini iyartib şähärdän täşqäri âlib çıqıb ketibdi. Bir rävâtlı mäkängä âlib bârib, dârvâzäsini körsätibdi.

-Mänä şu dārvāzā. Çāpib bārib, sekinginā bāzzāz ākāngizgā āyting, özlāri kelsin birān xāltā ālib, siz yaş bālā, kōtārālmāysiz, -deb dārvāzāni kōrsātib, pārizādlār bāzzāzning yetimini qāytārib yubāribdi. Änä èndi Muzāffār kelib kün bātārdā dōkāngā kiribdi. Bāzzāz kütib turgān èkān. “Neçā keç qālding?” -debdi. Muzāffār āytibdi. “Meni ālib bārib üylāriñing dārvāzāsini kōrsātişdi. Bārib bāzzāz ākāngā āyting, bir qāp ālib kelsinlār, siz yaş bālā, kōtārālmāysiz dedi”, -debdi. Şundā bāzzāz pārizādlārning cāmāligā qārāb āqli ketgān èkān. Qāni bir bārāy, deb dōkānni yapib, yetim Muzāffār bilān cōnābdi. Muzāffār rāvāt dārvāzāsini kōrsātibdi. Şundā bāzzāz yetimni qāytārib yubārib, özi pārizādlār rāvātigā kiribdi. Ästā kelib dārvāzāni tāqillātibdi. İçkārīdān āçilib, pārizādlārning bittāsī:

-Tōrāmisiz, begimisiz? -deb içkārīgā bāşlāb, dārvāzāni yapib: “Änä hāzir pulini berāmān, sānāb ālib ketāsiz, kiring içkārī”, debdi. Şundā bāzzāz qārāsā, zertāng, zābārtāng imārātlār, kāvzākārī āyvānlār, ārqāsī bāğ, ālmālār pişib yatibdi. Ästīgā tūşib, bülbullār sāyrāb, güllār āçilib yatibdi. İçkārī kirib qārāsā üyining içi āydek yaruğ, yasātīgān.

-Mänä ävvāl bir tūzināmāk boling, pul bār, qorqmāng, sizgā pulingizni berāmiz, āvqātlāning, kōp şāşmāng, şāşgān ādām şāpālāq yeydi, -deb türli tāmāmlār ismi ā’zām bilān dāsturxāngā qārāb: “Tōrāmisiz, begimisiz?” -deb şārāb süzibdi. Pārizād piyalādāgi şārābgā dām sālīb, ismi ā’zām duāsini oqıbdı. Bildirmāy: “İçgānidān ilān bolsin”, debdi. Birdān pārizādning qolidān piyalāni ālib içāmān degān èkān, qolidān piyalā tūşib ketib, şārāb yergā tōkilibdi. Şundā pārizād bāzzāzīgā bildirmāy, ismi ā’zām duāsini oqıb: “İçgānidān eşāk bolsin!” deb piyalāni şārābgā toldirib bāzzāzīgā uzātibdi. Bāzzāz piyalāni ālib içişi bilān eşāk bolib qālibdi. Şundā pārizād qolīgā tāyaq ālib, xıh, èy xārām ölgür, bu cāydā nimā qılāsān, eşāk bolsāng dālādā otlā-dā, -deb tāyaq bilān urib-urib dārvāzādān çıqārīb cōnātibdi.

Şundā bāzzāz eşāk bolib, üyigā kirib bārāveribdi. Muzāffārning eşākkā kōzi tūşib, içkārī çāpib kirib:

-Äybüvi, äybüvi, bir eşāk kirib keldi.

-Bağlab qoy, äldigä ot sâl, -debdi. Äybüvisi eşäkni bağlab, boynidän türmək qılıb, äldigä ot sâlibdi. Eşäk otni yemäy bözräyib qaräb turäveribdi. Yetim içkäri kirib:

-Äybüvi, eşäk otni yemäyabdi, -debdi. Äybüvisi:

-Suvsägändir, suğâr. Egäsi çıqsä berib yubâramiz, -debdi.

Şundä yetim bälä eşäkning äldigä suv qoygän êkän, suv içib, otni yemäy turibdi.

-Ëy, qârni toqdir-dä, -deb içkäri kirib yatibdi Muzäffâr häm. Eşäk bir kün, ikki kün turibdi, heç näcät tãpâlmäbdi. Äxır bildirmäy, boynidän ipini tüşirib, dârvâzädän çıqıb ketibdi.

-Kel, -debdi eşäk, -ëndi dâmlägä tekkän singlimning üyigä bäräy, qâni näcät bolärmikän?

İlgäri körgän singlisining hävlisigä dârvâzädän kirib ketäveribdi. Qârâvullâr:

-Ëgäsiz eşäk bundäy içkäri kiräyapti, -deb tegib häydäsä häm eşäk zorlik bilän içkäri kirib ketäveribdi.

Nâmährämlâr içkäri kirälmäs êkän, "Hä şäytân tälägän, äcinä dörtgänlâr, bähänä qılıb eşäkni içkärigä kirgizib, yanä çıqarib yubâring, degänläringiz nimäsi, Dâmläning özläri kelib çıqarädilâr", -deb eşäkni çıqarmäbdi dâmläning xätini. Eşäk tuyağı bilän: -Men şundäy êdim, şundäy boldim. Men qıyamätli bir tuğışgän äkäng bolämän, -deb yergä yazibdi. Şuni häm singlisi pâyqâb bilmäbdi. Dâmlä nâmâz cumädän üyigä qäytib kelsä, bir eşäk hävlidä turgänmiş. Xätini tãşqäridän qaçib kiribdi. Dâmlä eşäk yergä yazgän äyatni oqıb körüb, bu eşäk xätinining äkäsî-qäynisi êkänligini bilib, eşäk bizgä keräk, pälâvni qıl deb, içkäri üyni yasätib körpäçälärni sâlib, eşäkni içkäri üygä âlib kirib, tordägi körpäçäning üstigä ötgäzib xätinigä sirni bildirmäy, xätini negä bundäy qılâyatibsiz? -desä, dâmlä: -İşing bolmäsin, başqä üygä kirib yat! -debdi. Şundä dâmläning xätini ävqätini süzib keltirib qoyibdi. Özi başqä üygä kirib yatibdi. Dâmlä bolsä köçä tãmandägi deräzälärni açib qoyib, bir tãvâqqä ävqät sâlib, bir yağıdän eşäk äğzi bilän yeb, ikkinçi yağıdän dâmlä yeb, yoldän ötgän bir xıl ädämlärning közi tüşib:

-Ëy, dâmlâ cinni boldimi, eşäk bilân qoşilib âvqât qilyapti, -deb derâzâdân qarâb ânçâ külişibdilâr. Dâmlâ âvqât yeyilgândân song eşik-derâzâlârnî yapib, ikki çaynâq çây keltirib, içkârikirib, dâsturxânâlârnî yığıştirib, ismi â'zâm duâlârnî oqiyveribdi. Dâmlâ sâhârgâçâ oqıbdı. Eşäk bolsâ aslı hâligâ kelibdi. Tâng âtibdi. Dâmlâ mâçitgâ cönâş âldidâ xâtinini uyğâtib: -Men kelgünçâ eşiklârnî açib qoy, yanâ eşäkni çiqârib yubârmâ, -deb tâyinlâb ketibdi, xâtini kelib eşiklârnî açib içkâri kirib qarâsâ eşäk yoq. Qarâsâ özining âkâsi otiribdi. Birdân âkâ-singil körışib hâl-âhvâl sorâşib, şundây èdim, şundây boldim deb, singlisigâ birmâ-bir âytib beribdi. Dâmlâ mâçitdân namâzini oqıb kelib xâtinigâ: -Ânâ sening âkâng, mening qâynim, -deb vâqeâni sözlâbdi vâ yigitgâ: -Ëndi ânângning qâşigâ bâr, lekin “şundây èdim, şundây boldim”, deb siringni aslâ bildirmâ, sâvdângni qılâver deb, çiqârib cönâtibdi. Sâvdâgâr oğli bâzzâz üyigâ kirib kelibdi. Ânâsi sorâb qâlibdi:

-İkki kûndân beri qâyerdâ èding. Men “negâ kelmâdi” deb yolinggâ intıq boldim. Birân câygâ ketsâng, bildirib ketsâng bolmâydımi? -deb ginâ qılibdi. Şundâ oğli âytibdi:

-Ëy ânâ, tengdâş âşnâlârim bâr, mehmân qılib üyigâ âlib ketib qâldı, qolmâ-qol mehmân. Üydân bir xâbâr âlây deb keldim. Hâliyam âmâl-tâqâl qılib qutuldim. Bolmâsâ bugün hâm kelâlmâs èdim, -deb ânâsini âldâbdi. Ânâ èndi âvqâtni yeb yatâversin, tâng hâm âtâversin. Bâzzâz èrtâlâb uyğânib yetimini iyartib, dökânni bârib açib, yetimgâ iş buyuribdi, pârdâni açâmân deb turgânidâ, birdân âsmândân üç dânâ kök kâptâr kelib pârdâni açib içkâri kiribdi.

-Âssâlâmu allâykûm, xârmâng, küşâyışkâr bersin, begimsiz, törâmsiz, -deb, ulâr çirâyli pârizâd bolib, bâzzâzning âqlini âlibdi: “Undân âlâmân, bundân âlâmân” deb, ânçâ nârsâni, bir gâvhâri şâmçirâğni âlib, sâvdâsini qılib, “pulini üydân âlib kelâsiz” debdi. Bâzzâz âytibdi: -Yoq, yoq, bârmâymân. Nâsiyani oğrigâ çiqârgân, -deb turibdi. Şundâ pârizâd qâşini qâqıb, miccâsini uçiribdi, işqılib bâzzâzning âqlini âlib qoyibdi. Bâzzâz öz-özige: “Men bârây, qâni. Özimgâ huşyar bolsâm bolâdi-dâ”, -deb sâvdâgârvâççâ qârâmâ-qârâ pârizâdning ketidân ketâveribdi. Bârib özi körgân dârvâzâni açib içkâri kirsâ ävvâlgi körgân hâşâmâtlârdân bünisi on

märtä ziyad. Pärizâd: -Otiring, âvqâtlâning, pulingizni âlib ketäsiz, -deb dâsturxânlârgä âvqâtlârnî hâzir qılıb, dâstâsi tillâdân bolgân idişgä şârâb süzib, ismi â'zâm duâlârnî oqıb, "içgânidân küçük bolsin" deb, bâzzâzning âqlini âlib, "törâmsiz, begimsiz, bir piyalâ içing" deb, qoligä beribdi. Bâzzâz hâmi âqli ketib şârâbnî içgân êkân, küçük bolib qâlibdi. Şundâ pärizâd qoligä täyaq âlib: "Tur, lâhâtgä yıqılgür. Tur, yoqâl!" deb, urib-sürüb dârvâzâdân çıqârib, häydâb yubâribdi. Şundâ toppâ-toğri üyigä bârib dârvâzâdân kirâyatgân êkân, yetim bâlä:

-Âybüvi, âybüvi, bir küçük kirib kelâyatibdi, -debdi.

Âybüvisi:

-Tâyäk âlib urib häydâb yubâr, -debdi. Änä êndi Muzâffâr qoligä täyaq âlib, dârvâzâdân çıqârib häydâbdi, dârvâzânî zâncirlâb qoyibdi. Änä êndi küçük: -Kel, singlimnikigä bârây, zârâ yanâ âsli hâlimgä kelsâm, -deb singlisining hâvlisigä - dâmlâning üyigä bârsä dârvâzâlâr zâncir, suv kirâdigân bir teşik bâr êkân. Şundân jtib hâvliidâgi supâning üstidâ indâmây yatibdi. Bir vâqt dâmlâning xâtini körüb qâlib:

-Qârâng, bir küçük hâvligä kirib yatibdi, -debdi êrigä. Şundâ dâmlâ:

-Qâni? -deb qaräsä, bir küçük; öz çopânining küçigigä oxşaydi. "Mâyli, âldigä nân tâşlä, êrtâ bâqqâ köçâmiz, bu küçük bizgä dârkâr", deb qoyibdi. Dâmlâning xâtini küçükning âldigä nân tâşläbdi. Küçük nânni yebdi. Bir kün, ikki kün turib küçük: -Êndi bildirây deb, hârakât qılıbdi. Äyâğining tägidân qân çıqârib, dâmlâning qâğâzidân bir vâragını şâmâl uçirgân êkân, oşâni tâpib âlib, qân bilân: -Men şundây êdim, bundây boldim, -deb qâğâzgä yazibdi. Bungä dâmlâning közi tüşib qâlibdi. Xâtinigä: "Bâr, oşâ küçük yazgân qâğâznî âlib kel" debdi. Xâtin âlib kelibdi. Dâmlâ oqıb qaräsä âyat yazilgân: "Şundây êdim, şundây boldim". Dâmlâ qâynsi êkânini bilib, xâtinini çâqırıp, âş qıl, debdi. İçkârigä körpâçâlârnî sâlib, köçâ dârzâlârnî âçib, dâsturxân yazibdi. Türli täämlâr hâzir qıldirib küçükni içkâri kirgizib, tordâ ötgâzib, bir tâvâqdâ pâlâv hâzir qılıbdi. Xâtinigä:

-Bâr èndi sen yat, bizlär bilän işing bolmäsin, -deb küçük bilän dâmlä bir tâvâqdä âvqät yeyişibdi, dâmlä qoli bilän esä, küçük âgzi bilän yebdi. Bittä-yarimtä közi tüşgän kişi:

-Dâmläni ärvâh urdimi, şaytân väsväsgä qoydimi, keçä eşäk bilän xoräk yeb, bugün küçük bilän hämtävâq boläyatibdi, -debдилär.

Änä èndi dâmlä eşikläarning hämmä câyini yapib, âvqätlärib bolgändän keyin ikki çâynaç çây keltirib, küçük turxini oqıyveribdi. Piçirläb, küfläb, süfläb, tâng ätgünçä ismi ä'zäm duäsini oqıb, küçükni äsli hâligä keltiribdi.

Dâmlä:

-Bâr èndi cönäb qäl, ânänggä äytmä, "eşäk boldim, küçük boldim yanä äsli hâlimgä keldim" deb ägzingdän çıqarmä. Ägär sen şu hävlimgä yanä birän nimä bolib kelsäng, men sengä keyin yaxşilik qılmäymän. Öldirib, özim kömib kelämän. Bâr sävdängni qıl, -debdi. Singlisining äldidä ertäläb nânuştä qılıb, üydän çıqıb cönäbdi.

Èndi bäzzâz dökängä kelmäy, toğri hämmämğä kirib yüvinib änäsining äldigä kirib bäribaldi. Änäsi:

-Bäläm, yanä ikki kün bedäräk ketding, qäyergä barding? -debdi. Oğli:

-Ey änä, nimäsini soräysiz, äşnämnikidä edim, -debdi. Keçäsi yatib, ertäläb uyğänib, yetimini iyartib, dökänni açib, tâzäläb, bäqqälxänädän çây keltirib, pärdäni açmäy çâyni qäynätib turgän ekänki, üç kök kaptär uçib kelibdi. Üç kök kaptär üç çirâyli pärizäd bolibaldi. "Törämsiz, begimsiz, cänimsiz" deb bäzzâzning äqlini älibдилär. Bäzzâz häm huşyarlık qılıb ulärgä işänmäy turibaldi. Bundän äling, undän äling, deb köp närsäni älib, qaşini qaqıb közini qısıb, sävdäsini qılıb, pulini oşä özingiz körgän dävvăzägä kirib bärib älib keläsiz, debdi pärizädlär. Şundä bäzzâz häm sirni bildirmäy, bäräyin èndi, özimgä huşyar boläyin deb, ulärdän äldin çıqıb ketib, dökänni yapib, qäramä-qärä ketäveribaldi. Bärib birinçi dävvăzädän kiribaldi, ikkinçi dävvăzädän häm kiribaldi. Qäräsä yanä bir dävvăzä, undän häm kirsä, änä câyü mänä cây! Ävvälgi körgän mäkänläridän bu yüz märtä ziyadä! İçkäri kirib

-Äyt, -debdi.

-Mening akäm ävväl eşäk bolib keldi, uni oqib ismi a'zäm bilän özining hâligä keltirdingiz, küçük bolib keldi, uni hâm qäytärdingiz. Èndi nimä bolib kelsäng, özim öldirämän, deb yubärdingiz. Yanä keldi. Öldirmäng. Äsli hâligä keltiring, -deb yalinibdi. Dâmlä:

-Nimä bolib keldi? Qäni? -debdi.

-Kök kaptär bolib keldi, sändıqqä sâlib qoydim, -debdi xâtini. Dâmlä:

-Äl bu yaqqä, men uni öz hâligä keltirämän. Ägär başqä nârsä bolib kelsä èdi, öldirärdim. Äl bu yaqqä, uni özim bir köräy, -debdi.

Xâtini ävqätni süzib kelibdi. Ortädä tävâq, bir yağıdän dâmlä, bir yağıdän xâtini, bir tãmândän kaptär tumşuğini suqib âşdän âlib yebdilär. Ävqät yeyilib, fâtihä betgä târtilib, xâtinigä äytibdi:

-Èndi sen bärrib yat, men buni bu keçäsi bilän oqıy, -deb ikki çaynâq çây keltirib, ismi a'zäm duâsini oqıbdi. Tâng ätgünçä oqıbdi, kaptär duâsi çıqmây, äsli hâligä keltirälmäbdi. Èrtäläb dâmlä hämmä äyatlärni yazib, tumâr qilib kaptärni boynigä täqıbdi. Qoligä kaptärni âlib täşqäri çıqıb äytibdi:

-Seni men äslingä keltirälmädim, èy cänivâr, èndi sengä bir yol körsätäy. Qıblä tãmänni közläb, pärvâz qilib uçıb ketäversäng äldingdän qızılqum, qârâqum degän çöllär çıqädi. Undän hâm ötib bäsäng bir top qârä dâräxt körinädi, bäräsän-dä, şu qârä dâräxtning kävägidä bir çuqur çäşmä bär. Birdän özingni oşäl çäşmägä täşlä. Üç dânişmänd otiribdi, ulär cähändä ilmning èng çoqqısı çıqqän. Çäşmä bulâğıdäy täşib turgän bizlärning ustâzimiz bär. Bizdän ustâzlärgä sâlâm äytäsän, bu hünärni äqling kâmâl bolsä, bäläm, oşä câydan bilib qäytäsän. Düşmänläringdän oç äläsän, yaxşı dävri-därvânlär soräsän. Bär bäläm, mängläyingni häq açsin, -deb, uçirib yubardı. Dâmlädän bu sözlärni eşitib, kök kaptär därvâz qilib, özi körgän qızılqum, qârâqumlärdän ötib, suvsäb özi bârgän qârä top dâräxt üstidän uçıb bärrib, dâräxt kävägidägi çäşmägä pärvâz qilib içkärigä tüşib: - Ässälâmu äläyküm, -debdi. Üç dânişmänd kaptärni uşläb, öldirmâqçı bolibdi.

Käptär tilgä kirib: “Undäy edim, bundäy boldim, şagirdingiz dämläning äldidän keldim, dämlädän sizlärgä salâm” debdi.

Dänişmändlär sözini tingläb bir ismi ä'zäm oqıbdı, uni äsli häligä keltiribdi.

-Bolmäsä, botäm, seni bizlä oqıtaylık. Oqış müddäti qırq kün, ägär qırq küngäçä äqling kämäl bolsä, örgänib çıqäsän, -deb sävdägär oğlini dänişmändlär oqıtaveribdi. Äyatlärni örgätäveribdi. Dänişmändlär qırq kündä bir äyat örgänib yetişgän bolsä, bu bir küngä qırq äyat örgänib, bulärdän häm ötaketgän dänişmänd bolibdi. Üç dänişmänd qaräsä, qırq kündä bu bälä ustäzdän häm ötädigän bolibdi. Dänişmändlär äytibdi:

-Boldi bäläm, änä èndi sen ilmingni aşirding, düşmäningdän öç äläsän, qäni közimizning äldidä bir körsät ilmingni.

Şundä sävdägär oğli bir ismi ä'zäm oqıbdı. Bir kök käptär bolib uçib çıqıb ketibdi. Toppä-toğri çöldän ötib, mämläkätigä yetib, dämläning hävlisi-singlisining üyigä kirib qonibdi. Bir ismi ä'zäm oqıbdı, äsli häligä kelibdi.

Dämlä soräbdi:

-Bärib keldingmi, inim?

-Bärdim, -debdi sävdägärväççä.

-Hä, yaxşi örgänib kelibsän, bär èndi siringni birävgä bildirmä, ägär sengä biräv düşmänlük qılsä äyatni oqı, qäytib ketädi. Bir närsä bol desäng bolädi, bär èndi. Sävdängni qıläver, -deb çıqarıb cönätibdi.

Änä èndi sävdägär oğli üyigä kelib, bäläsidadän, änäsidadän xəbär älibdi, änäsi äncä ginä qılibdi. Sir bây bermäy yatibdi. Èrtäläb uyğänib Muzäffärni älib, dökänigä çıqıb ketibdi. Dökän açib, roykâr qılib, yetimgä iş buyurib, çây qılib nānuştä qılib turgän èkän, äsmändän üçtä käptär pārvāz qılib uçib kelib, pārdāni açib içkari kiribdi.

-Törämsiz, begimsiz, cānimsiz, bundän älämiz, undän älämiz, -deb bulär kötärgäniçä xählägän närsälärni älib, sävdäsini qılibdi. -Pulini bārib üydän äläsiz, -deb qāşini qāqıb, läbini burib, sävdägärväççäning äqlini älibdi. Şundä äytibdi: Mäyli, bārsām bārayin, èndi özimgä huşyar bolāyin,

öçimni âlayin deb. Ulâr âldin, bu keyin, qârâmâ-qârâ bârib, birinçi dârvâzâdân kiribdi. Pârizâd qolidân uşlâb, qolini boynigâ tâşlâb, meh mân qılıbdi. Bir piyalâ şârâb beribdi.

-Törâmsiz, begimsiz, içäsiz, -debdi.

Şundâ sävdâgârvâççâ şârâbni qoligâ âlib qâräsâ, pârizâd şârâbgâ, “içgânidân eşâk bolsin” degân âyatni sâlibdi. Yigit qoligâ şârâbni âlib içmäy, âyatni içigâ bir qäytârib, ismi â’zâm duâ oqib: “Bâr, bir bây täl ât bolsin” deb şârâbni üstigâ sepib yubârgân êkân, pârizâd bir bây täl ât bolibdi. Boynidân ârqân sâlib çiqârib, qâzıqqâ bây lâbdi. İkkinçi dârvâzâni âçib kirsâ, pârizâd çâylârni sözlâb, yolini közlâb turgânmiş. Bâzzâz içkâri kirgânidân “Törâmsiz, begimsiz” deb, quçâqlâb, âqlini âlib, bir piyalâ şârâb beribdi. Sävdâgâr oğli şârâbni qoligâ âlib, qâräsâ “içgânidân küçük bolsin” deb duâ süflâgân êkân, bâzzâz bu duâni qäytârib: “Bâr, sen bir qâncıq bol!” deb üstidân sepib yubâribdi.

Pârizâd qâncıq bolib qâlibdi. Uni hâm bây lâbdi. Üçinçi dârvâzâdân kirib üçinçi pârizâdgâ meh mân bolibdi. Bu hâm izzât-ikrâm âylâgân, şârâb bergân, qâşini kergân, içgândâ kâptâr bolsin degân êkân, sävdâgârvâççâ duâni oqib, qäytârib: “Bâr, sen âtgâ êgâr-âbzâl bol” deb sepib yubâribdi. Pârizâd âtgâ êgâr-âbzâl bolibdi. Yigit:

-Şâşmä, ânâ êndi mendân körgin körgülikni, -deb êgârni âlib, bây tälgâ sâlib, qâncıgını yetâklâb, âtni minib täyaqlâb, he êndi, qäyergâ qâçib qutulsân, mendân qutulmäysân, êndi men senlârning bir tä’ziringni berib qoyay deb, bây tälni täyaqlâb, sävâlâb, qâncıq küçükni urib, dâmlâning hâvlisigâ-singlisining üyigâ kirib bâribdi. Dâmlâning közi tüşib qâlibdi, oşâ qäynisi. -Qâni pâççâ, mânâ bulârni nimâ qılây? -debdi sävdâgârvâççâ. Dâmlâ:

-İnim mäslâhât üyigâ bâr. Êlning kâttâlâri yıgılıb nimâ qılıng desâ, oşâlâr äytâdi, -debdi.

Bu gâp sävdâgârvâççâgâ mä’qul tüşibdi. Mäslâhât üyigâ êrning kâttâlâri, kiçiklâri yıgılıb, ziyafât qılıb turgânidâ tordân tört kişilik çây boş turibdi. Bir vâqt sävdâgârvâççâ bây tälni minib, qâncıgını yetâklâb kelib qâlibdi. “Meh mân keldi, meh mân keldi”, bolib qâlibdi. Sävdâgârning oğli

bäytäldän tüşib, egärni qoltıqlab, qancıqni äldigä sälib, bäytälni yetäklab kelib üygä kirib keläveribdi. Torgä bäytäl, qancıq, egärni ötgäzibdi. Şundä kattä-kiçiklär: “Ey, bu qändäy körmü, cinnimi-sağmi”, deb ädämlär türä sälib üydän çıqıb ketişibdilär.

Bittäsi äytibdi:

-Dämlä bir kördim eşäk bilän küçük bilän bir tavaşqan ävqät yeyişdi. Sävdägär oğlı ädämlärni toxtatibdi.

-Şaşmānglär, ulär ädäm, mänä qarānglär, -deb, ät, egärgä qarab, bir ismi ä'zäm oqıbdı, pärizädlär öz hāligä kelibdi. Häm mä häyrän qālib içkäri kiribdi. Yanä bir ismi ä'zäm oqıbdı, biri bäytäl, biri qancıq, biri egär-äbzäl bolibdi. Sävdägär oğlı äytibdi:

-Mänä şu bäytäl bir vāqt meni eşäk sürätigä kirgizgän ädi, buni men hāzir bäytäl qıldım. Ändi bundän öçimni ālāmān. Māslähätçilär, “öldir!” debdi. Bäytälni täyaqlab öldiribdi, qancıqni körsätib: Bir vāqt mänä bu meni küçük sürätigä kirgizgän ädi, men bundän qändäy öçimni āläy? -debdi. Xälq: -Öldiring! -debdi. Täyaqlab buni öldiribdi. Egär-äbzälni körsätib äytibdi:

-Mänä bu meni bir vāqtlär kök kaptär qılib yubārgän ädi, men kaptär bolib bārib dānişmändlärden ilm örgänib kelib, bulärden öçimni äldim, men häm buni ismi ä'zäm oqıb egär-äbzäl qılib mindim, men bundän yaxşilik kördim, ulärden yamānlik kördim, öçimni äldim, ändi meni yarım şu bolsın, -deb bir ismi ä'zäm oqıbdı. Äy desä āğzi bār, kün desä közi bār, suv içsä tāmāğıdan körinädigän çirāyli äydek pärizäd bolibdi. Nāmāz cumāni mächitdä oqıb kelib dämlä ulärni nikāhläbdi. Sävdägärväççä toyni başlab yubāribdi, elü xälqni kiyintirib, semiz qoylärdän soydirib, qırq keçä-kündüz toy berib, pärizädni ālib elü xälqni xursänd qılib, köp sävdälärni esidan çıqārib, bir neçä yıl pärizäd bilän yaşab murādi-māqsädigä yetibdi.

36. UR TOQMAQ

I

Bir bär èkän, bir yoq èkän, Àlátâğ ètägidä bir çâl bilän kâmpir yaşär èkän. Ulär pärrändä vä häyvänläрни ävläb, kün keçirä èkänlär.

Küz päyti èkän.

Künlärdän bir kün, nimä bolibdi-yu, çälning tuzâğıgä kättäkän bir Läyläk ilinibdi. Çâl uni tuzâqdän çıqargän èkän, Läyläk tilgä kiribdi:

-Çâl bâbâ, meni qoyib yubâring, -debdi. -Men Läyläklär bâşlığı bolämän, nimä soräsängiz berämän.

-Seni qäydän tãpämän? -deb soräbdi çâl.

-Àlátâğ ärqäsiggä ötib, meni kimdän sorämäng, üyimni körsätib qoyadi, -debdi Läyläk.

Çâl Läyläkni qoyib yubârdi.

-Yaxşiligingizni unutmäymän, -debdi Läyläk uçib ketäyatib.

Bähâr yaqınlâşibdi. Tuzâqqä quşlär ilinmäy qâlibdi. Çâl Läyläkvâyni èsläb: "Bir bârib keläy, nimä iş çıqär èkän", deb oyläbdi.

Àlátâgdän äşib ötibdi. Yoldä çopänläрни uçrätibdi.

-Bu qoylär kimniki? -deb soräbdi çâl.

-Läyläkvâyniki! -deb cävâb berişibdi çopänlär vä çälgä yol körsätişibdi.

Çâl yürüb-yürüb yılqıçilärgä yolıqıbdi.

-Hây yılqılär! Bu yılqılär kimniki? -debdi u.

-Läyläkvâyniki! -deyişibdi yılqıçılär.

-Räsä bädävlät êkän-dä, bu Läyläkvây, -debdi çäl süyünib, keyin yılqıçılärdän soräbdi: -Läyläkvây "sorägäningni berämän" deb vä'dä qılğan èdi, nimä soräy?

- "Qäynär xumçä"ni soräng, -deyişibdi yılqıçılär.

Çäl ulärgä rähmät äytibdi-dä, yol yürüb, yol yürsä häm mol yürüb, äxiri Läyläkvâyning üyigä yetibdi.

-Ässälämu äläyküm, -debdi çäl eşikdän kirä turib, vä'dängni bəcärasänmi deb keldim, Läyläkvây.

-Tilä, tilägingni!

- "Qäynär xumçä"ni ber, -debdi çäl.

-Äh, -debdi Läyläk, -bábä, sizgä bir tävâq tillä beräy.

-Yoq, -deb könmäbdi çäl.

Läyläk räzi bolib:

-Mänä äling, -deb "qäynär xumçä"ni beribdi.

Çäl "qäynär xumçä"ni älib, ärqäsigä qäytibdi. Yol yürüb, mol yürüb, bir cäygä yetibdi. Däm äliş üçün otiribdi. Şu yerlik bälälärgä qaräb:

-Oğıllärim, xumçädän xäbärdär bolib turinglär, men uxläb äläy, tägin "Qäynä, xumçä" deya körmänglär! -debdi.

-Xop, -deyişibdi bälälär.

Bälälär şum bälälär êkän.

Çäl uyqugä ketişi bilän ulär:

-Qäynä, xumçä! -deyişibdi.

Xumçadän tillä qäynäb çıqıbdı. Bälälär şaşib qalıbdı. Ulär tillälärni yığıb älib, xumçäni älmäştirib qoyışıbdı.

Çäl uyqudän turib xumçäni älib yolgä tüşıbdı vä yetti keçä-yu, yetti kündüz degändä üyigä yetıbdı.

-Kämpir, dästurxänni yaz! -debdi çäl.

Kämpir dästurxân yazıbdı.

Çäl ävâzi băriçä:

-Qäynä, xumçä! -deb qıçqırıbdı.

Xumçä qäynämäbdı.

II

Çäl aççığlanıb, Läyläkvâyning äldigä qaräb yol älibdi. Yoldä yanä yılqıçılärgä uçrüb:

- Läyläkvây meni äldädi, èndi nimä soräy? -debdi.

- "Äçil dästurxân"ni soräng! -deyişıbdı yılqıçılär.

Çäl Läyläkvâyning äldigä bärıbdı.

-Hä, -debdi Läyläkvây. - "Qäynär xumçä" sizgä kämlik qıldimi?"

-Meni äldäb "qäynär xumçä" ornigä başqäsini berıbsän, -debdi çäl. -
Mengä "Äçil dästurxân"ni ber!

Läyläk çälning sözini qäytärmäbdı.

"Äçil dästurxân"ni älib keläyatib säddä çäl yoldä häligi şum bälälärgä yolıqıbdı.

-Bälälärim, -debdi u, -mänä şu dästurxänni uşläb turinglär, men yatıb dämimni äläy. "Äçil, dästurxân!" deya qoymänglär täğın.

-Xop! -deyişıbdı bälälär vä çäl uyqugä ketişi bilän:

-Açil dâsturxân! -deb yubârişibdi. Şu zâhâtiyaq ulâr âldidâ yetmiş xıl âvqât täyyar bolibdi. Bâlälâr âvqâtlârinini şâşib-pişib orâb âlib, dâsturxânâni âlmâştirib qoyişibdi.

Çâl üygâ kelibdi-dâ:

-Açil, dâsturxân! -deb qıçqırıbdı.

Dâsturxân açilmâbdi. Çâlning tepâ sâçi tikkâ bolib ketibdi.

-Yanâ âldâbdi meni! -debdi çâl peşanâsigâ urib.

III

Çâl Lâylâk âldigâ bârâr êkân, yıldıçılâr:

-Ëndi "ur, toqmâq"ni sorâng, -deyişibdi:

Çâl Lâylâkvây âldigâ bârib:

-Bolâr iş boldi, èndi ârzimâgân bir nârsâ sorâymân. Mengâ "ur, toqmâq"ni ber! -debdi.

Lâylâkvây uning sorâğini qâytârmâbdi.

Çâl "ur, toqmâq"ni âlib yolğâ tüşibdi. Ävvâlgi bâlälârgâ yolıqıb:

-Men dâm âlây, sizlâr toqmâqqâ qârâb turinglâr. Lekin "ur, toqmâq" deya körmânglâr, -deb täyinlâbdi.

Bâlälâr çâlning gâpigâ qulâq sâlišmâbdi. Çâl uxlâşi bilân:

- "Ur, toqmâq!" -deb yubârişibdi.

Toqmâqqâ cân kirib, bâlälârnâni şundây döppâslâb ketibdiki, heç bir bâlâ dünyâgâ kelib bunâqâ kâltâk yemâgân êkân. Bâlälâr dâdlâşibdi, yığlâşibdi.

Çâl uyğânibdi. Bâlälâr uning âldigâ kelib:

-Ätä, toqmâğingizni toxtätäng! Sizning xumçängiz bilän dästurxâningizni qäytärib berämiz. Beädäbgärçiligimiz üçün tä'zirimizni yedik. Tävbä qıldıq, -deya yalinişibdi.

Şundä çäl:

-Tur toqmâq! -debdi.

Toqmâq urişdän toxtäbdi. Bälälär yügürüb üyläridän "qäynär xumçä" bilän "açil dästurxân"ni âlib kelişibdi.

Çäl ësän-âmân üygä kelib:

-Qäynä xumçä! -debdi.

Xumçädän tillä qäynäb çıqıbdi.

-Äçil dästurxân! -debdi.

Dästurxân açilib, yetmiş xıl âvqät hâzir bolibdi.

Çäl bilän kâmpir qâlgân ümlärini rähätdä ötkäzib, murâd-mäqsädlärigä yetibdilär.

37. SİRLİ GİLÄMÇÄ

Bir bär êkän, bir yoq êkän, ilgäri zämändä bir çäl bilän kâmpir bär êkän. Ulär uzâq vâqt färzändsiz ümr keçirib, èri èllikkä, xâtini ësä qırqqä kirkändä, bir oğıl körişibdi. Èru xâtin oğlini tärbiyäläy başläbdi. Bälä kattä bolä beribdi. U mäktäb yaşigä yetgäç, yaxşı dämlägä berişibdi. Bäläning zehni ötkir êkän, sävâdi tez çıqä başläbdi, hâr xıl kitâblär oqıbdi, tüşünmägän nârsälärini dämläsidadän yaki başqä birâr kişilärdän soräb âlişgä hâräkät qılıbdi. Şundäy qılıb bälä yigirmä yaşgä tolgäç, yaxşıginä ilmgä egä bolibdi.

Bir kün bälägä bir çäl yoluqıbdı, ança sühbät qılıbdı, ungä köp näsihätlär beribdi, köpginä sirli sözlärni örgätibdi, mendän sengä yadgârlık bolsın, deb bälägä bir gilâmçä beribdi. Bälä âliy himmät çäldän:

-Bâbâ, bu gilâmçäni nimä qılâmân, buning qändäy siri bâr? -deb sorägän êkân, çäl gilâmçäning sirini äytib beribdi:

-Ëndi sen kättä bolib qâlding, üylänişing keräk, âtä-ânänggä äytgin, seni üyläntirib qoyışsin. "Mengä pädşâhning qızını âlib beringlär!" degin, bâşqä qızni âlib berişmäqçi bolsä, yoq, deb äytgin, -debdi.

Bälä çäl bilän xäyrläşibdi...

Gilâmçäning siri bundäy êkân, uning üstigä çıqıb otirib: "Ëy gilâmçä, çälning hürmätı, meni fälân câygä yetkâzgin!" desä közini açgünçä özini oşä yerdä körär êkân.

Gilâmçäni qoligä âlib:

-Ëy gilâmçä, çälning hürmätı üçün kiçkinä româlçä bol! -deb gilâmçäni bir qâqsä kiçkinä româlçä bolär êkân.

Bälä çäldän äcrälgäç, gilâmçäning sirlärini bir neçä märtä sınäb körüb, qänäät häsil qılıbdı. Keçqurun ävqätdän keyin çäl bilän kâmpirgä:

-Men kättä bolib qâldim, êndi meni üyläntirib qoyinglär, -degän êkân, çäl bilän kâmpir:

-Xop bäläm, ertädän başläb toy häräkätigä tüşämiz, -deyişibdi.

-Mengä kimning qızını âlib beräsizlär?

-Kimning qızı çirâyli, âdâbli, âtä-ânâlik, teglik-täxtlik bolsä, şuning qızını âlib berämiz.

-Yoq, mengä pädşâhning qızını âlib beräsizlär, -debdi bälä.

-Pädşâhning qızını deysänmi, bäläm, bizlär bir kâmbägäl bolsäk, pädşâhgä qändäy qılıb qudä bolämiz, u qızining qälinigä qänçä dünya sorär, ungä bizning qudrätimiz yetmäydi-kü, xudägä şükür, sening äqling, idräking câyidä, hämmä nârsägä äqling yetädi-kü! -debdi çäl.

-Ätä, siz pädşähning qızıgä sävçilikkä baring, u sizgä nimä cävâb qäytärär ekän, songrä şungä qäräb iş tutämiz, -debdi.

-Bäläm, pädşäh qızını pädşähzädägä berädi, bizgä oxşagän kämägälning sävçilik qılıb kelgänini eşitişi bilän cällädgä buyurädi.

-Yoq, ätä, siz qorqmäng, ävväl baring!

-Xop bäläm, -deb vä'dä qılıbdi çäl.

Ërtäsi keçqurun:

-Hä ätä, bardingizmi? -debdi bälä.

-Yoq, bäläm, qorqdim, -debdi çäl. Qorqıb-qorqıb nihäyat üçinçi küni çäl äzändä pädşähning eşigini süpürüb kelibdi. Ërtäsigä yanä eşigini süpüräyätgändä pädşähning müläzimläri çälni uşläb särâygä älib kiribdilär vä pädşäh äldigä yolläbdilär.

Pädşäh gäzäb bilän çalgä qäräb:

-Hä çäl, nimä qılıb yüribsän? -debdi.

-Täqsiri äläm, sultäni bäkäräm, käminä qulingiz qulçilikkä keldi, bir... qul... ıb... ä... çängiz bär... -tili tutilib qalıbdi. Şähning gäzäbi kelib, közläri käsäsindän çıqıb ketgüdäy bolibdi, birdän:

-Cälläd! -deb bäqırıb yubarıbdi. Birdän üç näfär cälläd pädşähgä tä'zim qılıb:

-Tıgımız goya, tilimiz bürrä, kimning äcäli yetdi? -deb muntäzir bolib turibdilär. Pädşäh ulärgä qäräb: "Çälni bu yergä äcäl häydäb kelgän ekän, başını tänäsidän cüdä qılıb taşlä, başqälärgä ibrät bolsin, häddidän aşmäsin!" -deb dähşät qılıbdi. Cällädlär çälni südräbdilär. Şundä pädşähning bir dänişmänd väziri bär ekän. Şu väzir çälning günähidän ötişini pädşädän soräbdi. Pädşäh:

-Nimä demäqçisän, bu bäççätäläq çälning bäläsigä qızımni beräymi? -deb väzirgä oşqırıbdi.

-Pädşähni äläm, u beçärä çälning qänini tökib nimä qiläsiz, bir ägırräq, qıyıräq şart qoying, şu bilän yoq bolib ketädi, -deb yanä tä'zim qılıbdi.

-Bolmasä özing ungä oşä qıyın şärtingi äytä qâl! -debdi pädşäh. Vázir çâlñi cällädlärning qolidän äcrätib älib, ungä:

-Ätä, oğlingizgä bärüb äyting, şu şähärning kün çıqär tāmānidä bir qışlāqning çetidä bir tändir bär. Şuning içidä bir çâl bilän bir kämpir yaşäydi. Ulär täşqärigä çıqqändä bir xıl çäpän bilän çıqädilär. Bälängiz bärüb şul çäl-kämpirdän ulär nimä üçün tändirning içidä turädi, nimä üçün başqälärgä oxşab açiq cäydän hävli-cäy qılışmäydi vä nimä üçün ulär bir çäpän bilän täşqärigä çıqışädi. Çäpän bir xılmi yaki çäpänning özi bir dānāmi? Änä şuni bilib kelsä, pädşäh qızını oğlingizgä berädi, -debdi. Çäl üygä qäytibdi.

Keçki ävqätdän keyin çäl oğligä bolgän väqeälärni vä şärtlärni tüşüntirä başläbdi. Ertäläb yigit ätä-änäsidadän äq fätihä älib, sirli gilämçädä uçib, tändirning qarşisigä bärüb oltiribdi. Peşindän äldin bir äppäq säqälli çäl eski çäpänni kiyib tändirdän çıqibdi, yazilib, tähärät qılıb yanä kirib ketibdi, undän keyin xuddi oşä çäpänni kiyib bir kämpir çıqibdi, u häm tähärät qılıb kirib ketibdi. Äradän tört säätçä ötgäç, keçgä yaqın nāmāzgär äldidän äq säqälli kişi yanä çıqıb tähärät qılıb, tändirgä kirib ketibdi. Undän keyin kämpir häm çıqıb yanä kirib ketibdi.

Ertäsi tüşgä yaqın yigit yanä kelib päyläbdi, äq säqälli çäl çıqıb tähärät qılıb bolgändän keyin, yigit yanä kelib päyläbdi, äq säqälli çäl çıqıb tähärät qılıb bolgändän keyin, yigit uning äldigä bärüb säläm beribdi, körüşibdi vä tändirning içidä turışı vä bir çäpän kiyib yürüşining säbäbini soräbdi. Äq säqälli çäl ungä:

-Qoy bäläm, işimdän qaldirmä, nāmāzim qazā bolädi, -degän ekän, yigit ungä mähkäm yapışibdi:

-Ätä, äytmäsängiz bolmäydi, -deb turib älibdi. Çäl yigitning sözini üç-tört märtä qäytäribdi. Qaräsä, yigit boş kelmäydi. Oyläb turib:

-Mening bir şartim bär, ägär şu şartimning üddäsidadän çıqıb bacärsäng, äytib berämän, bolmasä, meni häm, özingni häm ävärä qılmä bäläm, -debdi.

-Qändäy şart ekän, ätäcän äyting, -debdi yigit.

-Şartim şuki, -debdi çäl, -fälän şähärning qäbristānidä kiçkinäginä bir hücrä bär. Şu hücrä içidä bir qäri çäl qarāvul bolib turädi vä keçäyu

kündüz tinmäy yığläydi. Sen bärüb şul qäriyadän şu yerdä uning kimi bär ökänini, keçäyü kündüz yığläşining säbäbini, tirikçiligi nimä bilän ötişini soräysän. Änä şulärni bilib kelsäng, men häm sirimni äytib berämän, -debdi.

Yigit sirli gilämçäsiga otirib oşä goristänlikkä bärübdi, qäriyani päyläbdi, ikkinçi küni säläm berib qäriyaning hücräsiga kiribdi. Qäriya bilän körüşib, ädäb bilän körsätgän cäygä oltiribdi.

Qäriya yigitgä säväl näzäri bilän qaräb:

-Keling, bäläm, qäyerdän keläyatirsiz, kelişingizdän mäqsädingiz nimä? -deb soräbdi.

-Men fälän şähärdän sizning tä'rifingizni eşitib keldim. Keçädän beri hücrängiz qarşisidä oltirib, sizning yığläşingizni kördim, èndi ikki-üç sävälimgä cävab berişingizni soräymän, -debdi.

-Qoy bäläm, sävälläring bilän başimni qätirmä, meni yığımdän qaldirmä, sening sävälläring mengä mä'lum. Bunäqä sävällär bilän sengä oxşägänlärdän cüdä köpi kelişädi, lekin biräntäsi häm mendän cävab älälmäy ketädi.

-Ätä, meni başqälärgä oxşätmäng, men sizdän cävab älmäy ketmäymän.

-Bäläm, mening bir şartim bär, ägär şu şartimni bəcärib kelsäng, men häm äytämän, -debdi çäl.

-Cänim bilän bəcärib kelämän, ätäcän, qäni äyting! -debdi yigit.

-Fälän şähärdä bir nävvây bär, -debdi qäriya. -Uning nävvâyxänäsida yigirmätä tändir qurilgän, oşä tändirlärdä här küni ertä sähädän tüşgäçä nän yapilädi. Lekin birärtä nän birävgä sätilmäydi. Tüşdän keyin nävvâyxänä yığıştirilib ertäläbdän beri yapilgän nänläрни yigirmä-yigirmä beş ärävägä ärtädilər, èng äldingi ärävägä nävvâyxänäning ègäsi otirädi vä ärävälärni häydäşgä buyurädi. Şu şähärdän yigirmä çäqırımça cäydä kattä därya äqädi. Ärävälär däryagä yetgäç, nävvâyxänäning ègäsi hämmä nänläрни däryagä täşläydi-dä, ärävälärni boşätib şährigä qäytädi. Neçä yildän beri bu nävvâyning qilädigän işi şu. Sen nävvâydan sorägin, uning qolidä yetmiş-

säksän ädäm işläydi, ulärgä iş häki töläş keräk, bir kündä yüz qäpçä un ketädi, bulärning hämmäsigä u pulni qäyerdän täpädi vä täpgändä häm däryagä täşläşning nimä fäydäsi bär?

Yigit gilämçäsi bilän toppä-toğri nävvâyning äldigä bäribaldi. Nävvâyläarning işini küzätib turibdi. Nänlär yapilib bolgäç, ärävälärgä ärtibdilär vä däryagä qäräb cönäbdilär. Yigit häm èng keyingi ärävägä otirib ulär bilän ketibdi. Däryagä yetib bärägäç, nävvâyxänäning ègäsi nänläрни däryagä ırğıtä başläbdi vä ärävälärni boşätib qäytibdi.

Èrtäläb yigit nävvâyxänägä kirib bäribaldi: qäräsä, kättä nävvâyxänädä yigirmätä tändirdä nän yapiläyatgän èmiş. Nävvâyxänädä hämmä öz işi bilän mäşğul. Nävvâyxnäning ortäsidä bäländ süpä, süpägä qıp-qızıl giläm töşälgän, körpäçä sälingän, pär yastıqlär qoyilgän. Şu süpädä èllik yaşlärgä bärğän yoğän gävdäli kişi oltiribdi. Bu kişi nävvâyxänä ègäsi èdi. Yigit säläm berib süpägä çıqıbdi vä nävvâyxänä ègäsi bilän körışibdi. Xocäyin därräv yigitgä çây körsätibdi, çây buyuribdi.

Yigitning äldigä ıssıq nänlärdän sindirib qoyibdi vä nängä täklif qılıbdi.

-Keling, ükä, -deb gäp başläbdi xocäyin.

-Sizning tä'rifingizni èşitib kelgän èdim, èşitgänlärimning hämmäsi toğri èkän. Èşitişimgä qärägändä, siz şu işni yigirmä beş yildän beri qılär èkänsiz. Şunçä pulni qäyerdän täpäsiz vä nimä üçün dävlätिंगizni suvgä äqızäsiz? Şuni äytib bersängiz, -debdi.

-Èy ükäm, sizgä pul keräk bolsä, beräy, başqä närsä keräk bolsä uni häm äyting, lekin bu väqeädän äğız-äçmäng!

-Ämäki, men bir mäqsädgä qädäm qoygänmän, şu mäqsädimgä älbättä yetişim keräk. Mäqsädimgä yetişimning bir käliti sizning cäväbingiz bolädi, şuning üçün meni xursänd qılärsiz deb işänämän.

Nävvâyxänäning ègäsi bir äz cim turgäç:

-Mening bir şartim bär, şuni bilib kelsängiz men häm äytämän, bolmäsä äväzä boläsiz, ükäm! -debdi.

-Xop äytib bering, u nimä şart êkän? -debdi yigit.

-Fälän şahardä bir êgärçi bär. Şu êgärçi yildä bir dänä êgär yasäydi, êgär bitgäç, uni birâvgä ming tängägä sätädi, êgärni âlgän âdäm pulni berädi vä on-on beş qädämçä yürüb bärädi. Pulgä qaräb turib êgärçining rängi özgärädi, közläri çäqnäb ketädi-dä, ornidän ırğıb turib, êgär âlgänni çäqırädi. Êgär âlgän qäytib kelgäç, undän êgärni qäytärib âlädi vä pulni qäytärib berädi.

-Hä, amäki, nimä boldi?

-Êgärning bir çäyidä çäläsi bär êkän.

-Mäyli, pul sizdä tursin.

-Yoq, keräk emäs.

Êgär âlgän häyrän qälädi.

Êgärçi esä, êgärni âlib dökänigä qäytädi-dä, êgärni tönkäning üstigä qoyib teşäsi bilän urib mäydä-mäydä qılıb taşläydi. Şu êgärçi bir yildä bir dänä êgär yasär êkän, nimä üçün yasäydi, bäribir yasägän êgärini sindirädi. Şuning säbäbini bilib kelsäng! -debdi.

Yigit gilämçägä oltirib êgärçining âldigä bäribaldi. Êgärçi êgärni bitküzib, pärdäzläyatgän êkän. İkki kündän keyin êgär täyyar bolibdi. Êgärçi dökän âldidägi peşäyvängä çıqıb, êgärining u yaq-bu yağığä qaräb zävq bilän öz hünäridän xursänd bolib oltiribdi.

Dökänning âldidän ötgänlärdän bä'zıläri êgärgä xäridär bolär, uni qollarigä âlib körär vä qımmät êkän deb êgäsigä qäytärib, öz yollarigä qaräb ketişär êkänlär.

Şu ähvâldä üç-tört kün ötibdi. Yigit häm êgärçini küzätib yürä beribdi. Beşinçi küni bazar küni bolibdi, tüşgä yaqın bir báyvächä kelib:

-Qäni, ätä, êgäringiz neçä pul? -debdi.

-Ming tängä, müllä, -debdi êgärçi.

-Cüdä qımmät-kü, ätä! -desä.

-Mâlıgä häm qaräng, ukä! -debdi.

-Ming tängägä köp narsä älsä bolädi. Ätä, siz bir egärni ming tängä deysiz-ä? -debdi.

-Işqıbâz bolsängiz, mehnätни qädräsängiz äläsiz, ükä, bolmäsä egäsini, -debdi egärçi.

-Säl keltirib äyting, -debdi xäridâr.

-Bolgäni şu, müllä, qımmätlik qılsä älmäy qoya qäling, -debdi egärçi.

Nihäyat köp täläşgänläridän keyin işqıbâz yigit ming tängägä egärni älibdi. Pulni sänäb berib, egärni älib ketibdi. Pulni qoligä älişi bilän egärçining közläri äläyib, ränggi äqärib ketibdi vä ornidän turib, báyvächçäni çäqiribdi. U, qäytib kelgäç: "Egärni mengä bering, pulingizni älib turing!" debdi egärçi.

-Nimä üçün, ätä? -debdi xäridâr.

-Bir cäyidä çäläsi bär ekän, tüzätiş keräk, -debdi ustä.

-Mäyli, pul sizdä tursin, -desä. -Yoq, älib turing, -deb pulni egäsigä täpşiribdi-yu, egärni dökänigä älib kirib, teşa bilän mäydä-mäydä qılıb täşläbdi.

Ertäsigä yangi egär işläşgä kirişibdi.

Tüşgä yaqın sälâm berib yigit dökängä kelibdi vä çäl bilän körişib bolgäç:

-Ätä, sizning işläringizni eşitib işänmägän edim, kelgänimgä bir häftä boldi, işingizni küzätib yürdim. Eşitgänlärimning hämmäsi toğri ekän, -debdi.

-Bäläm, mening toğrimdä nimä eşitdingiz? -debdi.

-Fälän şahärdägi nävväydän eşitgän edim. Ätä, bir äy emäs, bir yil degändä bir egär yasär ekänsiz, sätgändän keyin qäytib älib sindirdingiz, yanä şundäy egärni yasäysiz, bir kün buni häm sindiräsiz-kü, heç bolmäsä bir yillik mehnätinizgä açinmäysizmi? -debdi yigit.

-Qoy, bäläm, meni işdän qäldirmä!

-Yoq, ätä, men qoymäymän, äytäsiz.

-Uni aytisgä väqtim yoq, -debdi ustâ.

-Keling, âtäcân, äytâ qâling! -debdi yigit.

Nihâyat:

-Mening bir şartim bâr, şuni tâpib kelsäng, men hâmi äytâmân, -debdi ustâ.

-Mâyli, âtä, äyting! -debdi yigit.

-Bir şâhârdâ Sänâbâr degân pâdşâh bâr emiş, şu Sänâbâr Gül degân qızni beş-âlti yaşlik väqtidâ yaxşı körib, âtä-ânâsini hâmi râzi qilib âlibdi vä ungâ yaxşı enâgâlâr täyin qilibdi. Qızning târbiyasi üçün heç nârsâni ayamâbdi. Nihâyat, qız vâyagâ yetgâç, toy qilib âlibdi. Hâzir şu beçârâ Gülni temir qâfâsgâ sâlib qoygân emiş. Bu xâtinini şundây qıynâr êkân, qoyib yubârsâ bolmâsmidi, uni âtä-ânâsi vâyagâ yetkâzib, öz münâsibigâ bersâ bolmâsmidi? Bârib şu sirni bilib kelsäng, men hâmi bu sirlârni äytib berâmân, -debdi.

Yigit egârçi bilân xâyrlâşib, gilâmçägâ otirib Sänâbârşâh şâhriğâ râvânâ bolibdi.

Bäländ qâl'â. Qâl'âning üstidâ sâqçi sârbâzlâr âybâltâlarini yelkâlarigâ qoyib, oq yaylârini boyinlârigâ âsib yürgân êkânlar. Şâhârdâ on-on beş kün yürüb, pâst-bäländni körib, yaxşı-yamânni âcrâtib bilib âlibdi.

Yigit köp oylâb Sänâbârşâh huzurigâ kiriş çârasini izlâbdi. Nihâyat, bir dehqân yardâmidâ pâdşâhning âşxânâsigâ şâgird bolib kiribdi.

Âşxânâdâ âstâydil xızmat qilibdi, tez kündâ âşpâzlik hünârini örgânib âlibdi. Mehnâtinini ayamâbdi, tirişqâqlik bilân işlâbdi. Âşpâzlikdân tâşkâri suv tâşibdi, âğır mehnât qiluvçilârgâ qarâşibdi. Mehnâtsevârligidân hâmmâning hürmâtigâ sâzâbâr bolibdi. Uni âşxânâdâgilâr yaxşı köribdilâr. Bârâ-bârâ u Sänâbârşâh âşpâzning yardâmçisi bolibdi.

Bu vâzifâdâ u cânu dili bilân işlâbdi, pâdşâh yeydigân âvqâtlârinin deyarli hâmmâsini örgânibdi. hättâ, ustâ âşpâzdân hâmi mâzâlirâq âvqât pişirâdigân bolibdi. kättâ âşpâz âvqâtlârni yigitgâ pişirtirib, özi uni küzâtib yürâr êkân.

Künlärdän bir kün äşpaz ortâğınikigä toygä ketibdi.

Ërtäsi küni yigit bär hünärini işgä sâlib ävqâtlärni pişiribdi. Vâqt-vâqtini bilib ävqâtlärni pädşähgä kirgizib turibdi.

Ërtäsigä kättä äşpazning özi ävqät täyyarläbdi.

Tüşki ävqâtdän keyin Sänäbärşäh äşpazni çäqirib undän:

-Keçägi ävqâtlärni kim pişirgän èdi? -deb soräbdi. Qorqib ketgän äşpaz:

-Özim, pädşahi äläm, -debdi.

-Rästinä äyt!

-Özim pişirdim, -debdi.

-Yalgän äytmä, keçägi äşpaz başqä!

-Pädşhi äläm, bir qâşiq qänimdän ötsängiz äytämän, -debdi äşpaz.

-Äyt, ötdim! -debdi şäh.

-Şähim bir yilçä boldi yaşginä bir bäläni äşxänägä işgä älgänmiz, hâzir u men bilän işläydi, özi cüdä üddäburän, qol-äyağı çäqqänginä, tirişqâq serhäräkät yigit.

-İlgäri u sengä şägird bolgän bolsä, èndi sen ungä şägird bolışing keräk. Ävqätini u sendän yaxşı qılar èkän, bär, şu yigitni mening äldimgä yubâr, -debdi. Äşpaz pädşähgä üç märtäbä tä'zim qilib çıqib ketibdi. Äşxänägä kelib yigitgä:

-Ükäm, ämäding kelgän èkän, şäh seni çäqiryaptilär. Ägär seni mening orningä baş äşpaz qilib täyinläsälär, meni èsingdän çıqärmä ükäm, hâr hâldä seni äşpazlikkä men örgätdim-kü, -debdi.

-Ustä, xätiringiz cäm bolsin, men yaxşilingizni unutmäymän, -debdi.

Yigit pädşäh sârâyigä bärribdi, äybältä kötärgän sərbäzlär, onbâşi vä yüzbaşilärdän, häşämätli qäsrlärdän ötib Sänäbärşähning dârgähigä kiribdi. Pädşäh äldigä bärribdi. Sänäbärşäh ältin tâcini kiyib täxtidä otirgän èkän.

Yigit pädşähgä üç märtä tä'zim qilib, yer öpib başini ègib turibdi.

-Aşpaz yigit senmisän? -debdi şah.

-Şunday, täqsirmi? -debdi yigit.

-Ätäng-änäng bärmi?

-Bär, şahim.

-Ulär qärimi?

-Qärib qalgän, şahim.

-Sen bizgä yaxşı xızmat qilding.

-Şahim, men faqät öz väzifämni bęcärdim, heç qändäy cänbäzlik körsätmädim, -debdi.

-Mendän tilägingni tilä!-debdi şah.

-Şahim, häzir yaşmän, dünyaning aççıq-çüçügini tätmägänmän, nimä tiläгим bolär èdi.

-Kämtärlük qılmäsdän tilä, ädäm bäläsidä älbättä türli ärzu-häväslär bolädi, tilä, tilägingni! -debdi şah. -Özim yaş bolgänim üçün mäl-dünyagä häzirçä èhtiyacim yoq, ägär sizgä ägır kelmäsä, sizdän bir väqeäni sormäqçi èdim, -debdi yigit.

-Qändäy väqeä èkän? -debdi şah.

-Xätiningiz Gülni qäfäsdä säqläş väqeäsini... -debdi yigit.

-Häy, yigit, bolmäğur närsälär bilän başingni qätirib nimä qiläsän, mendän mäl-dünya soräsän-çi.

-Ägär läzım täpsängiz täläbim şu èdi, başqä tiläğim yoq, şahim, -debdi yigit. -Sizning äşxänängizdä işläb yürüşim häm mengä köttä dävlät, -debdi.

Sänäbärşäh bir yasävulbaşını çäqırıp:

-Bu yigitgä "İbrät" sarâyını körsätib kel! -deb buyuribdi.

Yasävulbaşı yigitni èrgäştirib pädsähning gülbäğı tāmān yürüibdi. "İbrät" sarâyı gül bağının neryağında bolib, bağ ärqäli bärilär èkän.

Bâğdâ hər xıl güllär çämân bolib açilib turâr, güllär şâxıdâ bülbüllär, qumrilär, totilər säyräb, şâxdän şâxgä uçısb, bir-birläri bilän bähsläşgändek gälmä-gäl säyräşär vä oynäşär êkänlär. Bu quşlär âdamgä şundäy örgängän êdilärki, hättâ ötib ketüvçilärning başlärigä, yelkälärigä qonişärdi. Äriqlärdän ziläl suvlär şildiräb âqär, bu şildiräşlär quşçalärning säyräşigä cör bolär êdi.

Gülbâğ şundäy xuşhävâ, xuşmänzärä vä kişigä rähät baxş êtär êkänki, hättâ şu gülbâqqä kirgän ölik tirilädi, deb oyläş mümkin êkän.

Yasävulbâşi yigitgä qäräb:

-Häyat qändäy yaxşı, bu bâğni qärä, qändäy çirâyli. Şu bâğdâ bir kün yürsäng, beş yılçä yaşarib ketäsän, -debdi.

Bâğdän ötib "İbrät" sârâyigä kelibdilär. Sârây dârvâzäsidadän kiriş bilän yigitning bädäni titrüb, yüzi burişib ketibdi, sârâyning içi dähşät êkän. Sârâyning hämmä tāmānidä kesilgän başlär âsilib yatgän êmiş.

-Ämäki, bu başlär kimlärning başi? Ulärni kim, nimä üçün kesgän vä nimägä âsib qoyibdilär? -deb soräbdi.

-Bu başlär sengä oxşägän ähmâqlärning başi, şu dähşätli sârâygä bir kirsäng, on yıl qäriysän. Bu başlär sengä oxşägän äddiy kişilärning başi êmäs, şähzädä, beczädlär vä kättä ämälärlärning başlari. Bulär häm xuddi sengä oxşab Sänâbärşäh bilän Gülning sirini bilämän, deb ölib ketgän. Ükä, yaş cäninggä rähming kelsin, bekärgä Sänâbärşäh bilän Gül väqeäsini bilämän deb ölib ketmä, ägär sen şâhdän sorägän bolsäng, u äytädi, lekin äytib bolgäç, başingni kesdirädi-dä, mänä bu yergä âsib qoyadi, -deb âsib qoyilgän başlärni körsätibdi. -Şu başlärden ibrät âlsin, niyatidan qäytsin, bekärgä ölib ketmäsin, deb seni bu yergä yubärdilär.

Yigit "İbrät" yaki dähşät sârâyidan qäytib çiqibdi, yanä gül bâğ içi bilän Sänâbärşäh sârâyigä qäytib, pädşähning äldigä kelib tä'zim qilib turibdi.

-Yigit, men sengä açinäyatirmän, yaşsän, bekärgä ölib ketmä, mendän bâylik tilä! -deb näsihät qilibdi şäh.

-Pâdşâhi âlâm, xâhlâmäsängiz äytmäng, lekin men sizdän başqä nârsä sorämâyman! -debdi yigit.

-Men sengä vä'dä qıldım, mendän fâqät bir tiläk tiläşgä häqıng bâr, mäsälän, дәvlätimning yarmini tiläsäng berämän. Ägär häqıqätän häm mäqsäding Gül väqeäsini biliş bolsä, undä sengä väqeäni äytib berämanu, başıngni kesdirämän. Şu şartgä râzi bolsäng, mäyli, özing biläsän-u, öläsän, mening sirim âlämgä yayilmäsın!

-Men sizning şartıngizgä râzimän, lekin bir iltimâsim bâr, hikâyangiz tamâm bolgändän keyin bir piyalä çây içgünçä mengä mühlät beräsiz, dünya bilän xäyrläşämän, şundän keyin başımni âlişingizgä râzimän, -debdi yigit. Sänâbârşâh bu şartgä könibdi.

-Men Gül degän xâtinimni yetti yaşarlık vâqtidä yaxşı körüb, âtä-ânäsini râzi qılıb âldım, ungä sârâyda enägälär vä başqä tärbiyaçılar tâyinlädim. Uni kättä âtinlärgä tâpşirib oqıtdım. Kättä bolib boyi yetgäç, qırq keçäyü qırq kündüz bütün şähärgä toy berib, özingä xâtin qılıb âldım.

Men uni cüdä yaxşı körär edim. Köp vâqtimni Gül bilän ötkäzär edim, birär kün дәvlät işi bilän âvârä bolib, uni körälmäsäm, devänälärdek bolärdim, hättä ävgä çıqqänimizdä häm ikkälämiz birgä çıqär edik. Ävgä minişgä ikkitä âlähidä âtim bâr edi.

Üylängänimgä üç yil bolgändä, ertägä ävgä çıqsäk, deb xäyalimdän ötkäzdimu, âtxânägä bärüb körsäm nimä üçündür ätlärim äzib qâlgän, yüngläri hürpäygän, çärçäq körinädi.

Ätbâqärni çäqirib:

-Äbläh, nimä üçün bu ätlär munçä äzib ketgän, çärçägän körinädi? -deb soräsäm: - "Şâhim här kün minilgändän keyin, älbättä çärçäydi, äzädidä", -deb bepärvä cävâb berdi. Bulärni mendän başqä kim minädi? -deb bâqırğän edim: -Özläri här kün keçäsi kelib minib ketädilär-kü, -dedi.

-Ähmâq, yalgän gäpirmä! -dedim.

-Bir keça unisini, bir keça bunisini egärläb qoygin degän edingiz-kü! Men här küni egärläb qoyamän, här küni kelib minib ketäsiz, ertäläbgä yaqın keläsizu, yanä mendän soräysiz-ä, -deb cävâb berdi.

Oyläb turib häyrän qâldim vä ätbâqärgä:

-Bugün ätlärning ikkäläsini häm egärläb qoy, oşä ädäm kelib ätning birini minib ketgändän keyin meni uyğätgin! -dedim.

Ërtäläb qaräsäm orindä yatibmän. "Nimä üçün uyğätmäding, nimädän qorqding?", deb ätbâqärdän soräsäm: "Şähim bärrib uyğätgän edim, turmädingiz, uyqingiz cüdä qättiq ekän, eşikni qättiq-qättiq tepsäm häm uyğänmädingiz", dedi.

-Bugün här qändäy bolsä häm uyğätgin, -dedim.

Men xätinimdän heç qändäy şühä qılmäs edim.

Keçäsi ätbâqär uy eşigini büzib, meni kötärgändän keyin uyğändim, şu väqt kökrägimdän başbärmäqning tirnäğidek yumälâq narsä tüşdi, uni älib çöntägimgä säldimu, ätgä mindim vä ätbâqärdän qäysi tāmāngä qaräb ketgänini soräb, ätimning başini qoydim.

Keçäsi äydin edi.

Mendän äldin ketgän ätliq älämgä közim tüşgäç, ätning cilävini tärtib qarämä-qarä ketäverdim. Şähärning kün bätär tāmānidä bağım bär edi. Yaz väqtlärdä köngil açış üçün bärrib, ikki-üç kün däm älib kelär edim. Hâzir yolimiz xuddi oşä çärbâqqä bärär edi.

Äldingi nāmā'lum ätliq çärbâqqä kirdi-yu, ätini bağläb mehmänxänägä qaräb yürdi. Men häm ätimni bağläb uning ketidän yürdim.

Bägni Qährätän degän zänci başçiligidägi qırq nāfär qullärim qorib yatär edilär.

Kättä mehmänxänädä Qährätän başlıq qırq nāfär qullär täğärälärgä şäräblärni toldirib, Gülni päyläb otirgän ekänlär.

Gül mehmänxänägä kirişi bilän Qährätän qıçqırıp uni yamän sözlär bilän sökdi. Gül esä yalinib:

-Zorğa Sänäbärni uxlätдим, xäyalimdä xuddi ärqämdän keläyatgängä oxşaydı, -dedi. Şundä Qährätän:

- Sänäbärning kökrägigä men bergän mühräni qoygän bolsäng, bädänini bürdä-bürdä qılıb tilsäng häm uyğänmäydi. Otir, şaräbni qoy! - dedi. Älläqändäy şübhälärgä tüşgän Gül:

-Şu bugün xävätirdämän, Sänäbär kelib qälädi deb qorqäyatirmän, - dedi.

-Qoy şaräbni Sänäbärning kelsä ming cäni bolsä häm tirik qälmäydi, ägär kelsä uni äcäli häydäb kelädi.

-Qorqäyatirmän bähädır.

-Otir deymän sengä, qoy şaräbni.

Gül torgä çıqıb Qährätänning yanigä oltirdi-yu, şaräbni qoyib ävväl ungä, keyin başqälärgä näzu käräşmä bilän uzatä başlädi.

Qılıçimni yalängäçläb eşikdä päyläb täyyar bolib turdim.

Gül här zämändä: "Bugün qorqäyatirmän", -deb qoyardı.

Qährätän yigitlärdän birigä: Eşikkä çıqıb kel, buni xätircäm qıl! - dedi. Yigitlärdän biri dählizdän başını çıqarışı bilän uning başını kesib taşlädim. Eşikkä çıqqän qol qäytib kirmägäni üçün Gülning qorquvi aşdı: Çıqqän yigit kelmädi-kü? -dedi. Qährätän ikkinçi yigitni çıqardı, uning häm başını kesdim, üçinçisi çıqdı, törtinçisi çıqdı, beşinçisi çıqdı, çıqqänining başını kesäverdim vä bärrib-bärrib Qährätän bilän Güldän başqa mehmänxänädä heç kim qälmädi. Fäqät Gül emäs Qährätän häm mening eşikdä turgänimni bilgän edi. Uning häm käyfi tärqägän edi.

-Häy, Sänäbär, qäni kir, baxtimizni bir sänäb köräylik! -deb çäqırdı Qährätän. Men kirdim. İkkälämiz alışa ketdik. Küräşimiz ança döväm etdi. Gähä men uni sürib bärär edim, gähä u meni sürib kelär edi, ikkälämiz häm bir neçä cäyimizdän yarädär boldik. Köp alışüvlärdän keyin men fursätini qoldan bermäy, Qährätänning başını kesdim.

Gülni şahärgä älib keldim vä temir qafäsgä sälib qoydim.

Gülni qäfäsghä sälişimning säbäbi şu, qäni èndi dünya bilän xäyrläşgin, cällädni çäqirämän, -debdi.

Yigit çöntägidän romälçäni älib duäsini oqıb, çälning hürmäti, deb bir qäqqän èkän, gilämçä äylänibdi, gilämçäning üstigä otirib:

-Ey gilämçä, çälning hürmäti, meni ègärçining äldigä yetküz! -degän èkän, gilämçä hävâgä kötärilib ğäyib bolibdi. Yigit ègärçining äldigä "Ässälâmu äläyküm", deb kirib kelibdi vä u bilän körüşibdi.

Ègärçi yigitning äldigä dästurxân yazib, nân qoyibdi vä çây dämläb kelibdi. U yaq-bu yaqdän gäpläşib otiribdilär.

Yigit ègärçigä Sänâbär bilän Gül väqeäsini äytib beribdi.

-Oğlim, sen Sänâbärning qolidän qändäy qılıb qutulding, uni heç kingä sir äytmäydi, mäbädä äytsä, eşitgänning başini oşal zämâniyaq älädi, deyişardi-kü!

-Ätácân, şärtingizgä muvâfiq buyruğingizni bəcärib keldim, mening qändäy qılıb Sänâbärşäh qolidän qutulğanim bilän işingiz bolmäsinu, özingiznikini, ya'ni nimä üçün ègärni sindirişingizni äytib bering! -debdi.

-Xop, oğlim, èndi äytmäsdän iläcim yoq, äytämän, siz bugün mengä mehmân boling, häsrätläşib yatämiz, -debdi. -Mening äsli ätä käsdim ègärçilik, bu işni ätämdän örgängänmän. Ätä-änämdän bir singlim bilän qäldim, singlim üy işini qılär, men ègärçilik qılıb, rozğärimizni ötküzär èdik. Ätä-änämizdän keyin üç yil şu ähväldä kün keçirdik.

Künlärning biridä keçqurun üygä qäytsäm, çirâyli xuşbiçim, kelişgän ädämlär bilän hävlimiz tolä. Häyrân boldim. Kimdän soräşimni bilmäymän. İçkəri hävligä kirib xätinlär äräsidadä singlimni täpib undän: -Nimä gäp, bulär kim, qäyerdän kelişdi? -deb sorägän èdim.

-Bugün sizning toyingiz, sizni üyläntirişyapti, -dedi.

-Kimlär meni üyläntirişädi?

-Bu yaqqä keling, -deb singlim meni bir üygä älib bärädi, meni kiyintirişdi, çimilliqqä älib kirişdi, çimilliqdä cüdä häm çirâyli kelinçäk turgän èdi.

Bu kelinçak şunday çirâyli ediki, uning ta'rifigâ til âciz edi, ümrimdä şunday çirâyli qızni körmägan edim. Közlärimgâ işänmäs edim, dünyadä şunday çirâyli qız häm bolädimi, deb özimdän-özim sorär edim.

Toy märäsimpläri ötdi, hävlidägi ädämlärning köpçiligi ketdi, biz bilän xätinimning ikkitä kânizi vä bir quli qâldi. Şunday qılıb xätinim bilän yaxşı kün keçirä başladik.

Bir yildän keyin xätinim oğul tuğdi. Erü xätin çaqälâqni qoyışgâ cây tãpãlmäs edik.

Turmuşimiz yaxşı ötär, uriş-câncälimiz yoq, rãhät vä färãğätä yaşär edik. Oğılçämiz ikki yaşgâ tolgändä xätinim yanä bir oğul tuğdi.

Kättä oğlim tört yaşgâ, ikkinçisi ikki yaşgâ kirdi. Bir kün ärzimägan nãrsä üstidä erü xätin urişib qâldik. Gãpimni köp qäytärävergänidän cãhlim çıqıb ketdi-yu, bir tärsäki urib, çıqıb ketdim.

Keçqurun hävligä kelsäm, heç kim yoq, singlim üyning bir bürçägidä yıglãb otiribdi.

-Hä, nimä üçün yıglãysän, yangäng qäyaqdä, bälälär qäni, nimä üçün üydä heç kim yoq? -deb sorädim.

-Äkacän, urib nimä qılãrdingiz, qäyerdän kelgän bolsä, oşä yaqqä ketişdi, -deb höngrãb yıglãb yubãrdi.

U qoşnidän sorädim, bu qoşnidän sorädim, mähällämizning äqsãqälläridän sorädim, şãhärning ämãldãrläridän, yasãvulbaşläridän sorädim, xulläs, birãv kördim demäydi, şu yoq bolgãniçä häzirgãçä yoq.

Şunday buyan künim ötsin, şu bilän ävunäy, ermäk bolsin deb egär yasäymän. Egärni sãtib pulni alışim bilän xätinim, oğillärim bilän keçirgän künlärim köz äldimdän ötä başläydi-yu, yaräm yangi bolädi, yarägä tuz sepgãndek bolädi-yu, rãngim özgärib ketädi. Pulni egäsigä qäytärib, egärni sindirib täşlägänimdän keyin hävrim bäsilib, biz äz tinçlãnãmän, -deb egärçi särgüzãştini tãmãm qılıbdi.

Yigit egärçi bilän xäyrläşib gilämçägä otirib, nävvâyning äldigä bäribaldi. Nävvâyxänä egäsi bilän sälämläşib, ungä egärçining särgüzäştlärini äytib beribaldi.

-Ükäm, siz egärçini qändäy ertdingiz, u cüdä oçar çäl edi-kü? - debdi.

-Nimä qılsäm häm äytdirdim, endi siz häm äyting! -debdi yigit.

-Ätäm cüdä qäşşaq yaşar edilär, tirikçiligimiz cüdä häm qıyınçilik bilän ötär edi. Ätäm ölgändän keyin üydä heç närsä qälmädi. Heç qändäy hünärim bolmägänidän märdikärçilikdän başqa işgä yaramädim.

Bir kün ertäläb märdikär bazaridä turgän edim, bazarğa qarä qäşqä ät mingän bir bäyväççä keldi.

Bäyväççäning başidä sävsär telpäk, egnidä kimxäb ton, belidä ältin kämär, äyağıdä yaxşı etik bär edi. Ät-äncämlärigä häm här xıl cävähirlär ornätilgän edi.

Bäyväççä äyağını üzängigä tiräb turib: "Mengä bir yılçä işläş üçün birärtä ädäm keräk, işim ağır emäs. On bir äy men ungä xızmat qilib bāqāmān, on ikkinçi äydä bir äy u mengä işläb berädi. Şunäqä ädäm bärmi?" -deb sorädi.

Men ırğib ornimdän turib, uning äldigä bärdim.

-Mänä men bärämän, xocäyin, -dedim. Başarämğä tikilib turdi-dä, yüring, deb yol başlädi, yol-yoläkäy mendän här xıl gäplärni soräb bärdi.

Xocäyinning üyigä yetib keldik. Ätini ätxänägä bağläb, mehmanxänäni açib, meni älib kirdi-dä: "Mänä şu üy sizniki, ertäläb şırçây, tüşdä päläv, keçqurun şorvāni içib, bemäläl yatäveräsiz", -deb içkärä hävligä kirib ketdi.

İçkärädän ävväl dästurxän bilän nän älib çıqdi, dästurxänni yazib, nänni uşätib qoydiyu, bir kāsä säryağ şırçây älib çıqdi, özi esä içkärigä kirib ketdi.

Şirçâyğâ nânni toğrâb yedim, qârinni toyğâzib dâsturxânni yığıb qoydim. Xocâyin çıqıb mengâ iş buyurâr, deb işğâ tâyyar bolib turdim, lekin xocâyin tüşğâçâ çıqmâdi.

Tüşdâ xocâyin bir lâgân pâlâv kôtârib keldi, mening âldim qoyib, özi kirib ketdi, keçğâçâ yanâ çıqmâdi.

Keçqurun ikkitâ nân bilân bir kâsâ şorvâ âlib çıqdi. Şu zâyldâ künlâr, âylâr ötâverdi. Meni on bir ây yaxşilâb bâqdi, heç qândây iş buyurmâdi. On ikkinçi âyning bâşlânişi bilân ertâlâb xocâyin çıqıb:

-Qâni êndi sizning işlâydigân vâqtingiz keldi, turib ârâvâni qoşing! - deb buyurdi. Ârâvâni qoşdim, nâmât, körpâçâ idiş-tâvâq vâ bittâ kâttâ meşni ârâvâgâ ârttik, özi ârâvâgâ çıqıb otirdiyu, mengâ:

-Âtgâ minib hâydâng! -deb buyurdi.

Xocâyin körsâtgân köçâlâr bilân şâhâr dârvâzâsidân çıqdik, kâttâ yol bilân ketâverdik. Yarim çâqırım mânzil yürgânimizdân keyin dengiz boyigâ çıqdik.

Âtni ârâvâdân çıqârib êski bir qâzıqqâ bâğlâdik. Dengiz boyigâ cây sâldim, körpâçâ tüşâdim, ârâvâdâgi nârsâlârning hâmmâsini tüşirdim.

Oşâ yerdâ bir êski oçâq bâr êkân, qâzânni şu oçâqqâ âsdim.

Xocâyin özi pişirgân âşni süzib keldi-yu, kâsâni mengâ uzâtib bittâ suv âling! -deb buyurdi. Men suv âlgâni dengizgâ êngâşgânimdâ, mening âldimgâ behuş qılâdigân dâri sepib qoyibdi.

Âşni "âling-âling" qılıb yedigü, men özimdân ketib qldim. Özi bemâlâl âşni yebdi, meni meşğâ sâlibdi, meşning âğzini bâğlâb, dengizgâ âqızib yubâribdi.

Suv tolqını meni dengizning nârigi qırğâğığâ tâşlâbdi. Bir vâqt özimgâ kelsâm, bir nârsâning içidâ sıqılıb yatibmân. Bir küçângân êdim, meşning âğzidâgi ip yeçilib ketdi-yu, bâşim meşdân çıqdi. Qârâsâm, meşning içidâ êkân mân. Meşdân bir âmâllâb çıqıb âldim. Qârâsâm, âtrâfim tölâ qımmât bâhâ tâşlâr. Közimgâ yaxşı köringânni terib, meşğâ sâlâ bâşlâdim.

Meşni toldirib, ağzini çilvir bilən məhkəm bağladım. Çöntəklərimni həm təşlərgə toldirdim.

Bir vaxt qərəsəm əsməndən kəttə bir tuyaquş uçib keldi-yu, meşni kətarib uçib ketdi. Men köp əzəblər çekdim. Dengizdən bəliq tutib, təşlərgə yapib yeb yürdim.

Şu əhvəldə əlti keçəyu əlti kəndüz yürdim, yettinçi kəni keçəsi yığləb uxləb qəlibmən. Tüş kəribmən. Tüşimdə bir əppəq səqəlli nurəniy çəl əldimgə kelib:

-Tur, bələm, mənə bu kəprikdən ötib ketgin! -dedi. Çöçib uyğəndim. Kəzimni əçib qərəsəm, dengiz üstidə bələnd kəpriq pəydə bolibdi.

İrgəb ornimdən turdimu, kəprikkə qərəb yügürdim. Kəpriq cüdə uzun ədi. Zor məşəqqətlər bilən dengizning nərigi təməniyə ötib əldim. Ərqəmgə qərəsəm, dengiz üstidəgi kəpriq bəliq bolib suvgə tüşib ketibdi.

Oşəndə: "Əgər bəxtim çəpib, dəvlət təpsəm, təpgənimni bəliqlərgə bərəmən", deb niyat qılgən ədim.

Şu kəni dengiz boyidə uxlədim. Uyqudən turib, şəhərgə cənədim. Yoldə keləturib tupraqdə meşning izini kərdim.

Keyinçəlik bilsəm, xocəyin hər yili mənə oxşəgən bir beçərəni dengizgə əqızər əkər. Oşə ədəm həm mənə oxşəb əsl təşlərni meşgə səlib təyyarləb qoygəndə, tuyaquş kelib meşni çəngəlləb uçər və dengizning bu təməniyə əlib ötib təşlər əkən. Buni pəyləb xocəyin, meşni ərəvəgə ərtib uyigə əlib kelər əkən.

Şəhərgə yetib keldim. yanimdəgi təşlərdən birini sətib kiyimlərimni yangilədim, bir sərəyigə kelib yatdim. Ərtələb mərdikər bəzərigə bərib, xocəyinning kelişini pəyləy bəşlədim.

Bəşinci kəni xocəyin kelib, ədəm sorəgən ədi.

-Men bərəmən, xocəyin, -dedim.

Yüzimgə, kiyimlərimgə uzəq tikilib qərəgəç, ərqəsindən ərgəştirib cənədi.

Xocäyin hävlişigä kelib, yanä ävvälgiçä yaşâyverdim. Nihâyät äräväni qoşış küni yetib keldi. Bu gäl men häm behuş qılädigän dâri âlib qoygän edim.

Bültürgidek dengiz yaqäsiga yetib bârdik. Âtni ärävädän çıqazib bağlädim, oltirädigän câyimizni süpürüb, nämät vä körpäçälärni sâldim. Xocäyin mengä âş qılışni buyurdi.

Bu gäl xocäyin meni äldäy âlmädi. Ävväl kâşägä suv âlib qoydimu, keyin âşni süzdim vä xocäyinning âldigä dâriini sepib äralâştirib qoyib: "Qäni, xocäyin, âling!" -deb âşni yeyişgä tüşdi, beş-âlti âşäm yegänidän keyin, özidän ketdi.

Men âşni yeb bolib ölgüdek qâtib qâlgän xocäyinni meşgä sâldim vä meşning âgzini boğıb, dengizgä âqızib yubârdim, özim äylänib yüräverdim.

Kün bâtişigä yaqın bir quş meşni çängälläb kelib ärävädän närirâqqä täşlädi-yu, özi uçib ketdi.

Meşni ärävägä ârtdimu, şähärgä qarâb âtni häydäb ketdim. Ärävädän närsälärni hävligä âlib kirdim, ortä eşikni täqillättdim.

-Kim u, -deb âvâz berdi xocäyinning xâtini.

-Bu yaqqä qaräng!

-Kimsiz, nimä deysiz?

-Qorqmäng, men ikki yildän beri sizning mehmânxânängizdä turgän âdämmän, bültür äcälim yetmägän êkän, xudâ yol berdi, dengizdän eşän-âmân ötib, ikkinçi mârâtäbä şu hävligä keldim.

Bu gäl özim vä özimgä oxşägänlärning ornigä xocäyinni yubârdim, u kişi êndi vâhşiy häyvânlärgä yem bolädi.

Men mänä şu hävli vä üydägi bâyliklärning êgäsimän, mengä oxşägän beçärälärni qurbân qılğan èringizning günâhigä siz şerik bolgänsiz. Bilib qoying, qozi hâkim vä başqälärgä ârzu dâd qılâmän desängiz, özingiz günâhkâr boläsiz, çünki èringizning qılmişlärini bilib turib, yaşirib kelgänsiz. Mengä tegişgä râzi bolsängiz üy êgäsi bolib turä bering, ägär râzi

Biråvni kõrgänimizdä: “Siz birår täbib, duåxänni bilmäysizmi?” deb sorär èdik.

Åradän on yetti yil ötdi, qızımız on yetti yaşgä kirdi. Kökläm vâqti èdi, cumä küni qärindâşimizning toyigä bârib, qäytişdä gøristänniñ içidän ötib ketäyatgänimdä bir bâş süyakkä közim tüşdi. Süyakning peşänäsidadä “Şu källä on tört kişini öldirädi”, deb yazib qoyilgän èdi.

Källäni qolimgä ålib sinçikläb qarädim, quruq bâş süyagi èkän.

Bu quruq bâş süyak qändäy on tört kişini öldirär èkän, deb uzâq oylädim, källäni qoynimgä sâlib üygä keldim-dä, xâtinimgä: “Xâtin şu süyakni hävânçädä tüyüb, tâlqân qılıb xältäçägä sâlib qoygin” deb buyurdım. Xâtinim, källädän qorqmäsın deb, u hävânçäni ålib kelgünçä teşäni ålib uni sindirib qoydım.

Xâtinim süyakni hävânçägä sâlib tüyüb sândıqqä sâlib qoydi. Şu künlärdä şährimizdägi bir qänçä sävdägärlär säfärgä täyyarlänäyatgän èdilär. Meni häm birgä ålib ketmâççi bolışdi.

Oylab turib râzilik berdim vä säfärgä täyyarlänä başladım. Kärvân täyyar bolgâç, xâtinim bilän xäyrläşib cönäb ketdim.

Kärvânımız bilän yol yürüb, yol yürsäk häm mol yürüb, u şähärdän bu şähärgä ötib, sävdä qılıb uzâq yol yürdik.

Üydän ketgänimdän bir yil ötgâç, xâtinim meni sâğınibdi şekilli, sândıqni açib kiyimlärimni bir-bir körib turgän èkän, kiyimlärim åräsidadän xältäçädägi süyak tâlqâni çıqıbdı.

Bu nimä èkän deb açib körib, åzginä yaläb kõrgän èkän, åddiy tâlqândek tüyülibdi, şundän qızimgä åzginä bersäm nimä qılärkin, deb qızning åğzigä sâlgän èkän, qızı yanä soräbdı, yanä tâlqândän åzginä beribdi. Èrtäsi küni qızning yaräsi bir åz qâtgândek körinibdi, ikkinçi küni undän yaxşırâq bolibdi, keyin-keyin yaräning nişäni qâlmäbdı. Åradän üç äy ötgâç, qız bütünläy sâğäyib ketibdi-yu, lekin hämilädär bolib qâlibdi. Hämmä häyrän bolibdi.

Äy-küni tolib, bir oğil tuğibdi, tuğilişining ikkinçi küniyaq bälä tilgä kiribdi. U tez ösär, özidän özi oqış-yazişni bilär, hättä müllälär bilmägan gäplärni bilär èkän.

Şunday bir dānişmānd bolibdiki, ungä hämmä häyrān qālibdi.

Bälä toqqız yaşgä tolgändä, kārvanimiz bilān qāytib keldim.

Bizni qarşı ālib çıqqān qarindāş-uruğ, āšnā-āğāynilārdān nabirāmning dānişmāndligini eşitdimu, mening māslāhātimsiz èrgä bergānlārigä cāhlim çıqib hävligä kirdim. köçāimizgä burilişim bilān nevārām:

-Bābācān, -deb quçāğimgä ātilişi bilān, yūrāgim mehrgä toldiyu, cāhlimdān āsār hām qālmābdi.

Nevārāmni quçāqlāb bāgrimgä bāsdim. Hävligä kirdik, uning gäplārigä āğzim çilib qāldi. U üydä bolgān özgāriş vā yangiliklārni mengä sözlāb berār, šāhrimizdāgi dānişmāndlār bilān māsālā tālāşib, ulārni māt qilgānini vā bāşqā bir qānçā vāqeālārni gāpirib berār èdi. Sāfārdān qāytgānimizning beşinçi küni šāhrimizning pādşāsi bizni çāqırdi. Pādşāhning ziyafātigä hämmä sāvdāgārlār hādyalār ālib bārādi. Men hām öz tuhfāmni kōtārib ketāyatgānimdä nevārām:

-Bābācān, meni hām ālib bāring, -deya yalinib yapışdi.

-Qoy, bālām, pādşāhlārning māclisi nāzik bolādi, men dārrāv kelāmān, -deb āldāsām hām kōnmādi. Nāilāc ālib bārişgä mācbur boldim.

Tuhfālārni yasāvulbāşi-bākāvulbāşilārgä tāpşirib, pādşāhning kātā dārgāhigä kirib oltirdik.

Kōrgān vāqeālārni hār kim āytib berār, hār xıl xālqlārning ūrf-ādātlāri hāqıdā gāpirib berişār èdilār. Sāvdayārlārdān biri bir tirik bālıqni suvgä sālib ālib kelgān èkän. Bālıqni ortāgä qoydi.

Bu cānlikni kōrgānlār häyrān qāldilār. Pādşāhdān tārtib otirgānlārning hämmāsi hām bālıqqā qızıqdi. Hämmä bir-bir kōrib bolgāç, pādşāh içkārīgä ālib kirgin, xātin-qızlār hām kōrişsin, deb buyurdi. Māhrām bälä bālıqni hārāmgä ālib kirdiyu, bir āzdān keyin dārrāv ālib çıqdi.

-Hä, nimä üçün dārrāv ālib çıqding?

-Bu cānivār nāmāhrām èkän, èrkäk èmiş, -deyişdi. Nāmāhrām èkän, degän sözni èşitgän nābirām “pıq” ètib külib yubardı. Otirgānlarning hāmmāsi bālāgā qārāb qoydi.

-Kim u külgän? -deb bāqırdi pādşāh.

Mening yanimdā otirgän bir sävdāgār, mänä bu bālā, deb nābirāmni körsätdi.

Ġāzāblāngän şāh:

-Cällād! U bālāning başini ā! -dedi. Cällād kirib bālāning qolidän uşlāgän èdi. “Pādşāhi ālām, ävväl sorāş, keyin söyiş, külişimning sēbābi bār”, dedi nābirām.

-Äyt sēbābini! -dedi pādşāh.

-Qulāğingizgā äytāmān, -dedi.

-Kel, äytä qāl! -dedi pādşāh.

Nābirām pādşāhning qulāğigā bir nimā dedi-yu, kelib yanimgā oltirdi. Dāsturxānlār yazildi, neçä türli täämlār yeyildi, şārāblār içildi.

Ziyafātdän song pādşāh mehmānlārgā in’āmlār berdi.

Mengā qārāb:

-Sizning nābirāngiz bugün bizgā mehmān bolādi, -dedi.

Pādşāhgā qulluq qılıb dārgāhidän çıqdim. Üygā keldimu, āqlu huşim nābirāmdā qāldi.

Èrtālābgāçā miccā qāqmāsdän çıqdim.

Èrtālāb pādşāh sārāyigā qārāb yürdim. Nābirām pādşāh bilān çāy içib oltirgän èkän. pādşāh meni çāygā tāklif qıldı.

Oşā küni pādşāh şundāy kättā in’ām berdiki, şunçā yildän beri sävdāgārçilik qılıb ārttirgän dāvlātim, pādşāh bergän in’ām āldidā dengizdän bir qātrā, āftābdän bir zārrā èdi.

Cüdā xursānd bolib üygā qāytdik. Nābirām pādşāhning qulāğigā:

-Külgänimning sâbâbini keçâsi äytämân, meni bâbâmdân sorâb qâling! -degân êkân.

Yarim keçägäçä nâbirâm pâdşâh bilân şâtrânc oynâb otiribdi. Yarim keçädân keyin:

-Qâni şâhim, qurâllâning, mengä hâm qurâl bering, -deb ornidân turibdi. Qurâllânib bolgäç, ikkâvlâri sârâygä kirişibdi.

Nâbirâm pâdşâhni kättä qızining üyigä bâşlâb kiribdi, undä heç kim yoq êkân. Pâdşâhgä dâxlizdägi xânikni körsätib: “Şu câyni âçing!” -debdi.

Pâdşâh âbrezni âçgäç, uning tägidä bir zinâ körinibdi, zinâ bilân yanâ bir dâxlizgä tüşibdilâr. Tâkçädä şâm yaqıǵlıq. Dâxlizdä bir kättä kâvuş vâ ikkitä kiçkinä bâlä kâvuş bâr êkân.

Dâxlizdägi üyning eşigini âçib üygä kirişibdilâr.

Pâdşâhning qızı bir bâdbâşärâ kişi bilân yatâr, bir tãmändä ikkitä üç-beş yaşlâr çâmâsidägi bâlâlâr, ikkinçi tãmändägi beşikdä èsâ yanâ bâlä yatâr êkân.

-Pâdşâhi âlâm, bu bâdbâşärâ mâhrâmu, tilsiz bâlıq nâmâhrâmni? Mânâ külišimning sâbâbi -debdi bâlä.

Şâh yertolâdigilârnı câzâlâbdi.

Şundân song pâdşâh nâbirâmni tez-tez çäqırıp turâdigân boldi.

Bir kün nâmâz oqıyatgânimdä nâbirâm kelib nâmâzimni buzdi. Bâlâm, sen bir âz tâşqâridä oynâb yürgin, men nâmâzimni oqıb âläy, keyin ikkâlâmiz bir câygä bârâmiz, -deb âldâb yubârdim. Özim nâmâzimni oqıy bâşlâgân êdim, yanâ kelib nâmâzimni buzdi, âldâb yubârib nâmâzimni bâşlâşim bilân kelib, nâmâzimni yanâ buzdi.

Ming äqlli bolsä hâm, bâlä bâlâligigä bârâdi-dä, bâlägä qoşilib özim hâm bâlä bolib qâlibmân. Èndi bungä bir popisâ qılıb qorqıtıb qoymäsâm bolmäydi, dedim-u, bir şâpâlâq urdim, bâlä ikki yumâlâbdi-yu, göristândân tâpgân quruq süyak källä bolib qâldi.

Oşä källäni mänä şu görgä qoygänmän, èndi puşaymän qılämänki, nimä üçün men uni urdim, nâmâzimni yüz märtäbä buzsä häm, ming märtä buzsä häm mäyli èdi, men nimä qıldim, deb yıǵläymän fäydäsi yoq.

Mällärim vä pullärimni bir sâdıq qulimgä bergänmän, xâtinim bilän qızımning rozǵârığä oşä qaräydi, özim ölgünimçä şu gördä qarävul bolib yıǵläb yatışgä ähd qılğänmän, -debdi çäl.

Yigit çäl bilän xäyrläşib, tändirçi äldigä kelibdi-dä, görbänning särgüzäştini äytib beribdi. Çäl yigitgä:

-Bizning turmuşimizdä bundäy qızıq hängämälär bolmädi. Turgän cäyimiz tändir bolsä häm içi kättä cäy. Kiygän çäpänimiz esä bittä, çünki cüdä qäşşäqmiz, täpgänimiz zorğä ävqätimizgä yetädi, -deb bu kişi häm öz särgüzäştini sözläb beribdi.

Uzâq säfär vä mäşäqqätlärdä särsän bolgän nihäyat köp sirlärni bilib älgän yigit üygä kelgäç, ätä-änäsi bilän körişib, bütün väqeäni sözläb bergäç, èrtäsüdän başläb siyah, qäläm vä qâğäzlärni ğämläb älibdi-yu, ötgän väqeälärni bir kitâb qilib ätäsining qoligä beribdi vä pädşähning väzirigä täpşirişni vä cävâbini älib kelişni iltimäs qılıbdi.

Çäl sarâygä kirib, pädşähgä salâm beribdi.

Pädşäh väzirgä qaräbdi:

-Hä, ätä, nimä xızmat, kimgä ärzingiz bär?

Çäl qoynidägi kitâbni väzirgä uzätibdi.

-Bu nimä, ätä? -debdi väzir.

-Bu, oşä tändirdä turuvçi çälu kämpirning hikâyasi. Qulbäççängiz berib yubardı, -debdi çäl. Kitâbni qoligä älib väräqläb körişibdi: här cäy-här cäyidän bir xät, yarim xät oqıb, ätä siz ketävering, bu kitâbni oqıb körüb sizni özimiz çäqırämiz, -deb çälgä ruxsät berişibdi.

Pädşäh bilän väzir kitâbni dıqqät bilän oqıb çıqışibdi.

-Pädşähi äläm, bu yigit cüdä äqlli körinädi, bu işlär här qändäy ädämning qolidän kelmäydi. Bu kitâbdä yazilgän görbän, nävvây,

ëgärçilärning sirini biliş üçün köp kişilär âvârâ bolib, ulärni gäpirtirä älmägänlär. Äyniqsä, Sänâbärşâhning äldigä bârgän âdâm tirik qäytmägän.

Siz uning këmbägälligigä qarämäng, dävlati bolib, äqli bolmäsä, u dävlatdän nimä fäydä?

-Mäslähätimizgä kirsängiz mälikäni şu yigitgä bering, -deyişibdi väzirlär. Pädşâh bu mäslähätlärgä könibdi.

Bir häftädän keyin çälni çäqirtirib ungä bu xuşxäbärni vä toy täyyargärligigä kirişini äytibdilär. Qırq keçäyu, qırq kündüz toy-tâmâşâ qılıb, mälikäni çälning oğligä älib berib, hämmäläri murâd-mäqsädlärigä yetgän êkänlär.





SÖZLÜK

SÖZLÜK

Ä

äcâb: şaşılacak şey,
şaşırtıcı,

äcâblän-: şaşmak, hayret
etmek,

äcâyib: güzel, çok ilginç

äççiqılän-: kızmak,
öfkelenmek

äcrä-: ayrılmak

ädır: yamaç

äfsuslän-: üzülmek,
kederlenmek

äxtär-: aramak

älâhidä: ayrı, tek, münferit

älängä: alev-ateş

älläqänçä: bir kaç

älmäştir-: değiştirmek

ämäki: amca

änâr: nar

änävi: şu

ängişvänä: yüksük

änıq: kesin, net, doğru

änıqlä-: netleştirmek,
belirlemek

änqâv: gafil, avanak

äqälli: hiç olmazsa

äqlli: akıllı, zeki

äräläş-: karışmak

ärävä: motorsuz araba

ärmân: gerçekleşmeyen
arzu, ukde

ärqân: halat, urgan

ärzändä: gözde, sevgili

äsfäläsâpilin: cehennem
(esfel-i sâfilîn)

ästâydil: samimi, içten

äşülä: şarkı

ätä-: uygulamak, yerine
getirmek

ättäng: ne yazık

äväylä-: korumak,
gözetmek

äväyläb: özenle, özenerek

ävc äl-: hızlanmak,
yükselmek

äya-: esirgemek

äylän-: dönmek

äynıqsä: özellikle

äyyar: kurnaz

äzämät: delikanlı

äzbärayi: diye,

Ä

äddiy: sıradan, bayağı

ägäyni: ahbab, arkadaş

äqız-: akıtmak

älislä-: uzaklaşmak

äliş-: çatışma, çarpışma

ämäd: şans, uğur

äräl: ada

ärqäli: -dan yoluyla,
yardımıyla

ästänä: eşik

äşnä: arkadaş

äşpazlık: aşçılık

ävqät: yemek, yiyecek

öz-: zayıflamak, güçten
düşmek

B

bädbäşärä: çirkin, biçimsiz,
yakışıksız

bälli: bravo, aferin

bärävär: eşit, denk, misli,
katı

bärçä: hep, bütün

bärdâş: sabır, tahammül

bäribir: nasıl olsa, ne yapıp
yapıp

bäträk: ırgät

bäytäl: kısarak

bâbâ: büyük baba, dede

bälä-çäqä: çoluk-çocuk

bäplä-: kandırmak,
aldatmak

bâr: defa, kere, kez

bâşpänä: sığınak, barınak

bât: çabuk, hızlı

bâtir: cesur, yiğit

bây: zengin

bedänä: bildircin

beğäm: kaygısız, tasasız

bekârçilik: işsizlik, boş

gezme

bekârgä: boşuna

bekin-: saklanmak,
gizlenmek

belläş-: güreşmek, yarışmak

bemäläl: rahatça, telaşsız,
serbestçe

bemäzä: tatsız, lezzetsiz

bezäl-: süslenmek,
bezenmek

bezävtä: rahatsız

bilägüzük: bilezik

birdänigä: birdenbire,
aniden

birin-ketin: ard arda, birbiri
ardından

bittä-yarimtä: arasıra, arada
bir

bittäsiniginä: yalnızca bir
tanesine, birisine

borân: fırtına

boşät-: serbest bırakmak,
azad etmek

boyrä: paspas, hasır

boysun-: itaat etmek

bultur: bildir

burä-: burmak, kıvrırmak

buvä: dede

buvälik: dedelik

buyum: eşya, şey

bükri: kambur

bürgüt: kartal

C

cäğ: çene

cähd: gayret

cähl: hışım, öfke, kızgınlık

cämlä-: toplamak

cäncälläş-: didişmek,
dalaşmak

cärçi: tellâl

cär sâl-: yaymak, aleniye
vurmak, ifşâ etmek

cävâhgär: sorumlu, mesul

cänivâr: canlı

cänküyar: canciğer

cäyläştir-: yerleştirmek

cil-: yerinden kımıldamak,
kaymak

ciläv: dizgin

cimcilâq: serçe parmak

cimcit: sessiz

cingäläk: kıvrırcık

cinni: deli

cirkän-: iğrenmek

corä: arkadaş

cönä-: gitmek, yola çıkmak

cörttägä: mahsus, bile, bile

curk etmämä-: bir tek
kelime söylememek

cüdä bol-: ebedî olarak
ayrılmak

cümbâq: bilmece

Ç

çäq-: gammazlamak
 çäqälâq: bebek
 çäqçäqlâş-: sohbet etmek
 çäqqân: becerikli
 çäqmâq: şimşek
 çäqnä-: ısıldamak
 çälä: yarıda kalmış, yarım
 yamalak, eksik
 çälğit-: dikkati dağıtmak,
 karıştırmak
 çämäsi: her halde, galiba,
 anlaşılan
 çängäl: pençe
 çänqä-: susamak
 çäpäk çäl-: alkış tutmak,
 alkışlamak
 çäppäsigä: tersine aksine
 çärçä-: yorulmak
 çätâq: karışık, fena
 çäy-: ıslatmak, çalkalamak
 çäyan: akrep
 çäyqä-: çalkalamak
 çäg: zaman, vakit
 çäl: ihtiyar
 çäptir-: koşturmak
 çäynäk: çaydanlık

çekkä: kenar
 çeläk: kova
 çet: dış, kenar, harici
 çidä: katlanmak, dayanmak,
 sabretmek
 çilim: nargile
 çimçilä-: çimdiklemek,
 çimdik atmak
 çin: doğru, gerçek
 çirâq lipil: ateş böceği
 çirâyli: güzel
 çiri-: çürümek
 çoçi-: biraz korkmak,
 ürkmek
 çoqı-: gagalamak
 çomil-: yıkanmak
 çori: cariye, esire
 çömiç: kepçe
 çöntäk: cep
 çumçuq: serçe

D

däbdälä: paramparça
 dädä: baba
 dälä: kır, tarla
 däm ä-: dinlenmek,
 istirahat etmek
 dängäsälik: tembellik

däräksiz: iz bırakmadan
därâmäd: gelir, kazanç
därğäzäb: gazabla,
kızgınlıkla
därräv: hemen, çabucak
därvâzä: büyük kapı, ana
kapı
därvâzäbân: kapı ya da
kaleyi bekleyen
dästurxân: sofrâ
dâdlä-: feryat etmek, çığlık
atmak
dâm: ilmekli kapan, tuzak
dâmlä: öğretmen
dân: tahıl
dânâ: bilge, hâkim
dâng: ün, şöhrät
dânişmând: bilge, hâkim
dâri: ilaç
dâyä: dadı, ebe
deräzä: pencere
dımâğdâr: kibirli
doq: tehdit
doq qıl-: tehdit etmek
doppâslä-: tepelemek
dökân: dükkân

dömbillä-: zıplamak,
hoplamak

dubulğä: miğfer, tolga

durädgâr: dülger

düm: kuyruk

dümälä-: yuvarlanmak

E (Ye)

yeç-: çıkarmak, çözmek

yelkä: omuz

yel-: esmek, çok hızlı
gitmek

yemiril-: kemirilmek,
parçalanmak

yengil: hafif

yergä ur-: hor görmek,
karalamak

yertölä: bodrum

yetäkçi: önde gelen, baş

yetäklät-: götürmek,
ilerletmek

yetqâz-: ulaştırmak,
yetiştirmek

yetük: olgun, yetişkin

È

ègä: sahip, iye

ènägä: sütanne

èngäş-: eğilmek, sarkmak
 èpägä kel-: düzelmek,
 düzenlenmek
 èpçil: çevik, atak
 èp kör-: münasip bulmak,
 uygun görmek
 èrgä ber-: kocaya vermek
 èrgäş-: izlemek, takip
 etmek.

èrkin: hür, özgür, serbest

èrtägä: yarın

èrtägi: yarınki

èrtäläb: sabahleyin

ès: akıl, hatır

èsä: ise, öyleyse

èslä-: hatırlamak

F

fäqät: yalnız, sadece

färzänd: evlat, çocuk

fe'l: huy, mizac

G

gälä: sürü

gälmä-gäl: nöbetleşe,
 sırayla

gängi-: sersemleşmek,
 şaşırıp kalmak

gäp: laf, söz

gäpir-: söylemek,
 konuşmak

gäräng: sağır

gerdäy-: burnu büyümek,
 böbürlenmek

giläm: halı

gödäk: çocuk, bebe

gör: mezar

görbân: mezarcı

göşt: et

gügürt: kibrit

gürüç: pirinç

Ğ

ğäci-: kemirmek

ğälä-ğävur: gürültü, patırtı

ğäm: 1-acı, dert, 2-özen

ğämgin: mahzun, hüzünlü

ğäm ye-: 1- tasalanmak, 2-
 özen göstermek

ğänim: düşman

ğâr: mağara

ğäräzgöy: kötü niyetli,
 kinci

ğärâyib: tuhaf, harikulâde

ğäşini keltir-: kızdırmak,
 öfkelenmek

ğazäblän-: öfkelenmek,
kızmaq

ğıldıräk: tekerlek

ğodäy-: kibirlenmek

ğulğulä: huzursuzluk, tasa

H

hädeb: tekrar tekrar,
durmadan

hädemäy: çabucak

hädik äl-: kuşkulanmaq

häli häm: şimdiye kadar,
hälâ

häm: da de , hem

hämäl: hamal

hämşâyä: komşu

häng-mäng bol-:
şaşakalmak, akli durmaq

hävli: avlu, hayat

häydä-: kovmaq, sürmek

hüzil: şaka

hüzilläş-: şakalaşmaq, şaka
yapmaq

hâli-bäqudrät: elden
geldiğince

hârdıq çiqär-: dinlenmek

häsilsiz: verimsiz

hävliq-: acele etmek,
koşturmaq

hävliqmä: aceleci, tezcanlı

hävüç: avuç

hâynehây: belki, ihtimal

heçqisi yoq : bir şey değıl,

hıqıçâq: hıçkırık

hid: koku

hilpirä-: dalgalanmaq,
havalanmaq

huşidän ket-: bilincini
yitirmek, bayılmak

hükmränlik: egemenlik,
hakimiyet

hünärmänd: zanaatçi

hürk-: ürkmek

hüştäk: düdük

hüşyar: uyanık, dikkatli

X

xäçir: katır

xältä: çuval, torba

xäracät: masraf, gider

xäridär: müşteri

xätär: tehlike

xävätir äl-: meraklanmaq,
endişelenmek

xävflän-: korkmak,
endişeye kapılmak

xäyr: Allah'a ısmarladık,
hoşçakalın

xâhlä-: istemek

xâr: küçük düşürülmüş, hor
görölmüş

xâtircäm: kaygısız, telaşsız

xıl: çeşit, tür, cins

xılmä-xıl: çeşit çeşit, türlü
türlü

xırä: belirsiz, sönük, soluk

xocäyin: patron, sahip

xop: peki, olur

xorsin-: küçük görmek

xuddi: 1)aynen, tıpkı 2)
güya, sanki

xulläs: kısacası, velhâsıl

xunük: çirkin, biçimsiz,
nahoş

xurcun: heybe

xursänd: memnun, şen

xuşämädgäylik: yaltakçılık,
dalkavukluk

xuşboy: güzel koku

xuşmuâmälä: nezaketli,
nazik

I

ıǵvâgär: kışkırtıcı,

provokatör

ıqbâl: ikbal

ıntıq: intizar, bekleme,
bekleyiş

ırǵı-: sıçramak, atlamak

ırǵıt-: hoplatmak, atlatmak

İ

içik-: 1-acınır halde olmak,
2-özlemek

idiş: kap

ilâc: çâre

ilân: yılan

ildiz: kök

ilintir-: tutmak, yakalamak

iltimâs: rica

inâq: iyi geçinen

in'âm: hediye

incıq: müşkülpesent,
kapisli

indämäs: suskun

ingiçkâ: ince

ingrä-: inlemek, inildemek

intil-: atılmak, heveslenmek

intiliş: arzu, emel

irgit-: atmak, fırlatmak

is: koku	kâyi-: azarlamak
işân-: inanmak, güvenmek	keçâgi: dünkü
itvâççâ: itoğlu	keçir-: affetmek,
	bağışlamak
K	
kâbi: gibi edatı	keçirim sor-: af dilemek,
kâl: kel	özür dilemek
källâkesâr: baş kesen,	keçki: akşamki
haydut	keçqurun: akşam üstü,
kältäk: sopa, kötek	akşamleyin
kämâytiir-: azaltmak	kekkây-: böbürlenmek,
kämbägäl : fukara, fakir	kurumlanmak
kämdârâmäd: az gelirli	keksä: ihtiyar, yaşlı
kämidä: asgari	keksây-: ihtiyarlamak,
käminä: itaatli, uysal	yaşlanmak
kämpir: ihtiyar kadın	kemä: gemi
kämtär: mütevazı,	keng: geniş
alçakgönüllü	kengäş-: danışmak
känizäk: cariye	keril-: kurumlanmak,
käpäläk: kelebek	gerilmek
käptär: güvercin	kesät-: alay etmek
käsäl: hasta	ketküz-: gidermek
käsbiy: meslekî	ketmä-ket: ard-arda,
kättä: büyük, iri	aralıksız
käyt-: dönmek	ketmân: çapa
käsä: kâse	keyinçâlik: daha sonra,
kâşki: keşke	sonradan
	kifâya: kâfi, yeterli
	kigiz: keçe

kimdir: birisi	
kiriş-: başlamak, girişmek	
kişän: kelepçe, zincir	
kişmiş: kuru üzüm	
köçä: sokak	
kökläm: ilkbahar	
kökräk: göğüs	
kön-: razı olmak, peki, olur	
demek	
körpä: yorgan	
kötär-: kaldırmak	
köyläk: gömlek	
közä: testi	
közgü: ayna	
küçäy-: güçlenmek, artmak	
küçäytir-: artırmak,	
yoğunlaştırmak, güçlendirmek	
küçük: enik, köpek yavrusu	
küläl: çömlek	
küncüt: susam	
kün kör-: geçinmek,	
yaşamak	
küy-: için için yanmak	
küy: ezgi, melodi	
küyav: güvey, damat	
küylä-: şarkı söylemek,	
terennüm etmek	
	Q
	qärdän: değerli, sevgili
	qälin: başlık parası
	qältirä-: titremek,
	zangırdamak
	qänäqä: nasıl
	qäni: hani, nerede
	qäqşä-: titremek,
	sakırdamak
	qäräqçi: eşkiya, haydut
	qäräşiyäq: bakma(sıyla)
	qärğä-: lanet etmek, beddua
	etmek
	qärz: borç, alacak
	qärzdâr: borçlu
	qäsäm: yemin, ant
	qäşşâq: yoksul, sefil
	qäyçi: makas
	qäysärlik: inatçılık
	qäysi: hangi
	qäytär-: dördürmek, geri
	göndermek, geri çevirmek
	qâğâz: kağıt
	qâliš-: geri kalmak
	qâräsi öç-: kaybolmak,
	yokolup gitmek

qârâvul: bekçi	qonğız: böcek
qât-: katılaşmak, sertleşmek	qorıq: bakır toprak, ham toprak
qâvlâ-: eşelemek, çapalamak	qoşâqâri-: ömrünün sonuna kadar beraber yaşamak (yeni evlilere söylenir)
qâyğur-: kederlenmek	qoşıl-: katılmak, birleşmek
qâyıl: hayran	qoşni: komşu
qâyil qâl-: hayran kalmak	qoy: koyun
qâyillât-: üstasinden gelmek, halletmek	qoyçivân: koyun güden
qıçqır-: bağırarak, haykırmak	qozğâl-: kalkmak, hareket etmek
qıdır-: aramak	qozi: kuzu
qımırlât-: kımıldatmak, kıpırdatmak	qulât-: devirmek, yıkmak
qırğâvul: sülün	qulflâ-: kilitlemek
qırq-: kesme, azaltmak	qunt: çalışkanlık, özen
qıstâ-: acele ettirmek	qurâlsızlân-: silahsızlanmak
qıynâ-: eziyet etmek, işkence etmek	qurumsâq: kibirli
qıynâq: azablı, ıstıraplı	quvlâ-: kovmak
qızıq-: ilgilenmek, alaka göstermek	quyaş: güneş
qızıq: enterasan, ilginç, tuhaf, acayib	quyuq: koyu (renk), yoğun, çok
qoqqısdân: birdenbire, aniden	
qomsâ-: özlemek, hasret çekmek	
	L
	lâb: dudak
	lâxm kâvlâ-: nabza göre şerbet vermek

läqqä tüş-: kanmak,
aldanmaq

läşkär: asker

läşkərbäşi: komutan,
kumandan

läyläk: leylek

lâl qıl-: hayrete düşürmek

lây: çamur

liq tolä: tıka basa dolu

loli: çingene

M

mäcäklä-: ezmek, çiğnemek

mähkäm: sağlam, dayanıklı,
muhkem

mäişät: yaşama, yaşayış

mäkkâr: kurnaz, mekkar

mäqtänçâq: züppe

mäqtäniş: övgü

mängläy: alın

mä'räkä: tören, merasim

märdikâr: gündelikçi

märdikârçilik:
gündelikçilik, rençperlik

märtä: defa

märvärid: inci

mäsxärä: alay,

mätä: kumaş, dokuma

mäydä: ufak, küçük, az

mäydälän-: ufalanmaq

mäysä: fidan

mäzäx: mizah, alay

mäcärä: kavga, dalaş

mämäqäldirâq: gök
gürültüsü

mävut: çuha

mehmân: misafir

mehnätkäş: çalışkan

mensimäslik: küçümseme,
hor görme

mis: bakır

molcällä-: planlamak

mondi: süt kabı

moylâv: bıyık

moysäfid: ihtiyar, yaşlı

muddäâ: arzu, kasıt, dilek

mudrâq: ağır uyku

muğâmbir: kurnaz

muşt: yumruk

N

näbirä: torun

näcât: kurtuluş, çare,
yardım

nāmāzğār: ikinci vakti
 nāmāzşām: akşam namazı
 nāri bārsā: çok çok, en
 fazla
 nārirāq: daha uzak
 nāyżā-: mızrak
 nābud qıl-: mahvetmek
 nāğārā: kudüm
 nāqulāy: rahatsız, huzursuz
 nānuştā: kahvaltı
 nāvvas: iki-üç yaşındaki

tosun

nāvvaý: ekmekçi, fırıncı
 negā: niçin, niye
 nıqāb: maske
 nimā: ne
 nimāgā: niye, niçin
 nimā gāp: ne oldu

O

oğır-: çalmak, hırsızlık
 etmek
 oğri: hırsız
 oxşā-: benzemek
 oq-dāri: cephane,
 mühimmat
 oqıtuvçi: öğretmen

oqtin-oqtin: zaman zaman,
 arasıra

olcā: ganimet

ong: sağ (taraf)

orā-: kuşatmak, çevirmek

otqāz-: 1-dikmek, 2-
 oturtmak

oz-: önüne geçmek, geride
 bırakmak

Ö

öçir-: söndürmek

ögir-: çevirmek

ökin-: pişman olmak

ökir-: böğürmek

örgāngān: alışmış, alışan,
 öğrenmiş

örmälā: sürünmek, yürümek

örtā-: yakmak

östir-: yetiştirmek,
 büyütme

ötākāsi yāril-: çok korkmak

ötin-: rica etmek,
 yalvarmak

ötkir: keskin

öziçā: kendince, kendine
 göre

özgär-: deęişmek
 özini yoqât-: kendini
 kaybetmek

P

päçâq: buruşuk
 päxsä: kerpiç
 päxtä: pamuk
 pänä: sığınak
 päncä: pençe
 päränci: ferâce, örtü
 pärrändä: kuşlar

päsäy-: alçalmak, inmek
 päst: alt, aşağı
 pästäkkinä:
 päşşä: sinek
 päst: tüy
 päyqä-: sezmek, anlamak
 päyšänbä: perşembe
 päyt: vakit, lahza, an
 pädä: sürü
 pädäçi: çoban
 päğänä: basamak
 päylä-: beklemek
 piçirlä-: fısıldamak
 pisänd qıl-: aldirmamak,
 görmemezlikten gelmek

pisändä qıl-: şart koymak
 pişqır-: atların ses
 çıkarması

piyadä: yaya
 piyaz: soğan
 popisä: göz yıldırma
 postin: kürk (manto)
 puxtä: sağlam
 puşäymän: pişman

R

rähm: acıma
 rävänä bol-: revân olmak,
 yola çıkmak
 räsä: gayret, doğru,
 gerçekten
 räst: doğru, düzgün
 rästän: gerçekten,
 hakikaten
 recälä-: planlamak
 romälçä: mendil
 roy ber-: olmak, meydana
 gelmek
 rozğâr: ev işleri
 röpärä: karşı, ön

S

säxıy: cömert, eli açık

sâkrâ-: atlamak, sıçramak,
sekmek

sâlıqın: serin

sânâ-: saymak

sânç-: saplamak, batırmak

sângândâz: dokunaklı söz
söyleyen, dokunduran

sânqı-: dolaşmak

sârälâ-: cins cins ayırmak,
seçmek

sârälâş: seçme, ayırma

sârâncâm: düzenli

sârâsimägâ tüş-: şaşırıp
kalmak

sâri: -e doğru

sâriştâ: düzenli, tertipli

sârkârdâ: komutan

sävälâ-: kamçılmak

sävâl: sual, soru

sävâgârçilik: ticaret

sâyra-: ötmek, şakımak

sâddâ: saf, sâde, yalın

sâğın-: özlemek

sâqçi: koruma, koruyucu

sân: baldır

sâvçı: dünürcü, görücü

sây: vadi

sâya: gölge

sâz: iyi

sehrgâr: büyücü, sihirbaz

sehrlâ-: büyülemek, sihir
yapmak

sekin: yavaş, sakin

sekinlâ-: yavaşlamak

serâb: bol

serâsimâ: sersem

sıqım: avuç

sıypâ-: okşamak,

sıvazlamak

siçqân: sıçan, fare

sidir-: sıyırmak

silkit-: 1-silkmek, sarısmak,

2-efkâr dağıtmak

silliq: düz, düzgün

sinçiklâ-: inceden inceye
gözden geçirmek, etraflıca
araştırmak

sindir-: kırmak, parçalamak

singâri: gibi

singil: kız kardeş

sirt: görünüş, dış

siylâ-: saygı göstermek,
ikram etmek, ağırlamak

soqmâq: patika, keçi yolu

sor-: emmek, sorumak	şâdlân-: sevinmek, şâd olmak
soy-: kesmek, boğazlamak	şâx: boynuz
soyil: cop, sopa	şâti: merdiven
sök-: sövmek, küfretmek	şâvqın: gürültü
sölâk: salya	şâyi: ipek
suğur-: çekip çıkarmak, sıyırmak	şerik: ortak, partner
surâş-: soruşturmak	şicâât: yiğitlik, yüreklilik
surân: gürültü	şil-: derisini çıkarmak, yüzmek
suyuq: sıvı, cıvık, sulu	şirâli: tatlı, lezzetli
südrâ-: sürüklemek, sürümek	şirin: tatlı, lezzetli
sülûv: iyi, hoş, güzel	şonğı-: dalmak, batmak
sürât: resim, sûret	şorlik: biçare, zavallı
sürbetlik: küstahlık	şum: uğursuz, kurnaz, hileci
sürnäy: zurna	şuvut: utangaç, çekingen, güvensiz
süyak: kemik	
süyünçi: müjde	

Ş

şâpâlâq: şamar
şärmändä qıl-: rezil etmek
şârpä: güneş ışığı
şârttä: tereddütsüz
şâşvâr: topuz
şâylä-: hazırlamak

T

täg: alt, aşağı
täğın: yine, gene
täxlä-: katlamak, yığmak
täkâbbürlän-: kibirlenmek
täqıllät-: vurmak, çalmak
tälä-: soymak, yağmalamak

tälüş-: dalaşmak, tartışmak	tekis: düz
tälväsä: endişe, kaygı	tekislä-: düzlemek
tälväsälän-: şüphelenmek	teri: deri
tänä: gövde, ten	teşä: keser
tänlä-: seçmek	teşik: delik, deşik
tärä-: taramak	tetiklän-: canlanmak, kendine gelmek
tärqäl-: yayılmak, dağılmak	teväräk: etraf, civar
tärsäki: şamar, tokat	tınıq: duru, berrak
tärvuz: karpuz	tillä: altın
täşlä-: atmak, bırakmak	tinçit-: 1) yatıştırmak, sakinleştirmek, 2) öldürmek, yoketmek
täşvişlän-: telaşlanmak, merak etmek	tipirçilä-: debelenmek
täyin: belli	tirikläy: diri diri
täyyarlä-: hazırlamak	tirmäş-: tırmanmak
tä'zim qıl-: saygı ile eğilmek	tirränçä: ağzı süt kokan çocuk, afacan
tägä: dayı	titkilä-: didiklemek, karıştırmak
täl-: yorulmak	tiyin: para birimi (100 tiyin 1 som)
tälä: lif, elyaf	todä: yığın, grup
tälıq-: yorulmak	toxtä-: durmak
täm-: damlamak	toqäy: sık kamışlık arazi
tämän: taraf	tolgäqlän-: sancılanmak (doğum)
tän-: inkâr etmek, yalanlamak	
tänmäqçi: inkarcı	
tävuş: ses, ün	

tolqınlân-: dalgalanmak
 ton: kürk, geniş yakalı
 gocuk
 tongıç: ilk evlat
 top: grup, topluluk
 topâlân: patırtı, kargaşalık
 tor: ağ, file
 tos-: engellemek, mâni
 olmak
 tosâtdân: tesadüfen, aniden
 tozit-: hırpalamak
 tölä-: ödemek,
 töntâr-: devirmek
 tuğıl-: doğmak
 tumşuq: gaga
 tumtäräkây bol-: kaçışmak
 tur-: ayağa kalkmak
 turmuş: hayat
 tufâyli: dolayı, sebebiyle
 tügä-: bitmek, sona ermek,
 sonuçlanmak
 tühmät: iftira
 türüt-: dürtmek, itmek
 tüzäl-: düzelmek, iyileşmek
 tüzük: iyi, sağlıklı

U
 uçqun: kıvılcım
 uçrä-: rastlamak,
 karşılaşmak
 ulâv: taşıt, vasıta
 ulgây-: büyümek, yetişmek
 unä-: razı olmak
 unäqä-bunäqä: öyle böyle
 urin-: çabalamak,
 kalkışmak
 uruğ: akraba
 ur-yıqıt: yumruk kavga
 ustun: sütun, direk
 uşät-: ufalamak
 uşlä-: tutmak, yakalamak
 uyat: ayıp, utanç
 uyatsız: edepsiz, utanmaz
 uyğâq: uyanık
 Ü
 ükä: küçük kardeş
 ümid qıl-: ummak,
 ümitlenmek
 ün-: büyümek, bitmek
 ünä-: razı olmak

ünâş-: nişan yapmak

ündä-: davet etmek

üz-: kesmek, koparmak

üzlüksiz: kesinlikle

üzr sorä-: özür dilemek

üzük: yüzük

V

vä'dä ber-: söz vermek

vähimä: vehim, panik

vähimäli: dehşetli, korkunç,
korkulu

väysä-: gevezelik etmek,
çenesi düşmek

väysäqı: lafazan, geveze

vâyagä yetkâz-: evlenecek
yaşa gelmek, yetişmek, büyümek

Y

yağâç: ağaç

yaxşı kör-: sevmek

yaki: veya

yaq-: beğenmek, hoşuna
gitmek

yaqqä: tek, yalnız

yaqqämä-yäqqä: teke tek,
baş başa

yaqsän bol-: yerle bir olmak

yalängâç: çıplak

yalmâğız: canavar

yalt èt-: birdenbire, ansızın

yamâq: yama

yamâqçı: yamacı

yanç-: dövmek, ezmek,
kırmak (katliam yapmak)

yanğâq: ceviz

yangrä-: çınlamak, ötmek

yaruğ: parlak, aydınlık

yasä-: yapmak

yasätıl-: döşenmek

yaş: genç

yaşirin-: gizlenmek,
saklanmak

yaşnä-: çiçeklenmek,
güzelleşmek

yaylâv: yaylak, otlak

yaz-: yaymak, açmak

yığı: ağlama, ağlayış

yigir-: eğirmek, iplik
bükmek

yılqı: at sürüsü

yiltirä-:	pırıldamak,	zäl: salon
parlamak		zär: altın
yirtqıç: yırtıcı		zärbä: darbe
yoğân: kalın		zärdäb: cerehat, irin, sarı
yolä-: yakınlaşmak	su	
yolıq-: rastlamak, uğramak		zärä: keşke
yubâr-: göndermek,		zârlän-: yakınmak, şikâyet
yollamak	etmek	
yum-yum	yığlä-: çok	zerik-: sıkılmak
ağlamak		zimdän: gizlice
yupät-: avutmak, teselli		zinä: merdiven
etmek		zirä: çörek
yupqä: ince		ziräk: küpe
yuv-: yıkamak		ziyad : fazla, aşkın, artık
yuvğuçi: yıkayıcı		ziyräk: idrakli
yuvin-: yıkanmak		zorğä: güç belâ, zoru
	Z	zoruna
zäx: rutubetli		

KAYNAKÇA

- 1) AKABIROV S.F., MIHAYLOV G.N., "Glavnaya Redaktsiya Sovetskoy Èntsiklopedii, Taşkent-1988
- 2) BERDAK Yusuf, "Türkçe-Özbekçe, Özbekçe-Türkçe Lugat", Taşkent-1993
- 3) BORATAV P. Naili, "Zaman Zaman İçinde - Masallar-Tekerlemeler", İstanbul-1958
- 4) DEVELLIOĞLU, Ferit "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat" 1993-Ankara
- 5) ERCİLASUN A. Bican, (Kom. Bşk.) "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü C. I,II", Kültür Bak. 1992-Ankara
- 6) "Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri" 1989-Ankara
- 7) KENESBAYOĞLU İ. K. (Kom. Bşk.) "Kazak Türkçesi Sözlüğü", Çev.Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, TDA yay. İstanbul-1984
- 8) SAKAOĞLU Saim, "Gümüşhane Masalları", Ankara-1973
- 9) ŞİÇERBİNİN V.G., "Rusça-Türkçe Sözlük", Ruskiy Yazik Moskova-1989
- 10) YUDAHİN K. K., "Kırgızsko-Ruskiy Slovar" Glavnaya Redatsiya Kırgızskoy Sovetskoy Èntsiklopedii, Frunze-1985